T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO-TELEVİZYON-SİNEMA
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE YAYINCILIK POLİTİKASI: EKONOMİK VE SİYASAL BOYUTLARIYLA TÜRKİYE'DE RADYO TELEVİZYON YAYINCILIĞI

Doktora Tezi

Dilek Beybin Kejanlıoğlu

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Erol Mutlu

Ankara-1998

72432

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO-TELEVİZYON-SİNEMA
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE YAYINCILIK POLİTİKASI: EKONOMİK VE SİYASAL BOYUTLARIYLA TÜRKİYE'DE RADYO TELEVİZYON YAYINCILIĞI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Erol Mutlu

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Ünsal Oskay	
Prof. Dr. Erol Mutlu	
Doç. Dr. Bülent Çaplı	

Tez Sınavı Tarihi: 8 Eylül 1998

İÇİNDEKİLER

	Sayfa no
İÇİNDEKİLER	i
ŞEKİLLER DİZİNİ	viii
TABLOLAR DİZİNİ	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1
Konu ve Önem	1
Konunun "Sınırları"	7
Amaç, Yöntem, Varsayımlar ve Veri Toplama Tekniği	9
Çalışmanın Sınırlılığı	13
Bölümlendirme	14
BİRİNCİ KESİM: Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Siyasası: Kuramsal Bir 'Çerçeve' *Arayışı*	16
I. BÖLÜM: Genel Toplumsal Bilimler Bağlamında Kitle İletişim Araştırması, Siyaset Bilimi ve Siyasa Analizi: Tarihsel Bir Değerlendirme	18
A. Toplumsal Bilimler ve 'Siyaset Bilimi'	19
B. ABD'de Kitle İletişiminin Akademik Bir Alan Olarak Kurulma Süreci ve Siyasa Analizleri	23
C. ABD'de "Davranışçı Siyaset Bilimi"nin Kitle İletişim Araştırmalarıyla İlişkisi	27
D. Siyaset Biliminde "Siyasa Hareketi" ve Uluslararası Çalışmalarda Eleştirel İncelemeler	31
E. "Devlet"in İki Kez Dönüşü: Marksist Devlet Kuramları ve "Devlet-Merkezli" Yaklaşım	40
F. Kitle İletişiminde Eleştirel Yaklaşımlar ve Siyasa Meselesi	45

II. BÖLÜM: Medya Siyasası Üzerine Çalışmalar 52

A. Yeni İletişim Teknolojileri ve Deregülasyon 54

B. Avrupa Ülkelerinde Medya Siyasası Analizleri 62

C. Kuzey Amerika'da Medya Siyasası Analizlerindeki Çeşitlilik 76

D. Avustralya'da Kültürel Çalışmalar ve Siyasa Analizleri 86

E. "İleri Olmayan" Kapitalist Ülkelerde Medya Siyasası Çalışmaları 91

III. BÖLÜM: Türkiye'de Yayıncılık Siyasası: Analitik Bir Çerçeve 98

A. "Yayıncılık" Siyasası ve Siyasa Analizi 100
1. Yayıncılık Siyasası Alanı 101
2. Yayıncılık Siyasası Konuları 103

B. Türkiye'de Devlet Geleneği, "Batılılaşma" ve "Bağımlılık" 105
1. Osmanlı Yönetimine İlişkin Açıklamalar 107
2. Cumhuriyet Dönemine İlişkin Değerlendirmeler 108
3. Değerlendirmelerdeki Ortak Noktalar 111
4. "Batılılaşma" ve Bağımlılık 112

C. 1980'e dek Türkiye'de Yayıncılık ve "Yayıncılık Siyasası" ile Siyasa Sürecinin Özellikleri 114
1. Yayıncılık Alanında Yasal-kurumsal Düzenlemeler 115
2. İktisat Siyasası Bağlamında Yayıncılık 119
3. Kültür Siyasası Bağlamında Yayıncılık 121
4. Türkiye'de Yayıncılık Siyasasının Özellikleri 125

D. Türkiye'de Yayıncılık Siyasası Analizi İçin Bir Çerçeve 127
1. Genel Saptamalar 127
2. 1980'den 1995'e Türkiye'de Siyasal, İktisadi ve İdeolojik Gelişmeler 129
3. Yayıncılık Alanında Etkenler ve Eyleyenler 131

E. Genel Değerlendirme 135

İKİNCİ KESİM: Türkiye'de Yayıncılık Siyasasının Analizi: 1980-1994 138

IV. BÖLÜM: Türkiye'de Yayıncılık Siyasası: 1980-1983 ve 1983-1987 139

A. Askeri Rejim Döneminde Yayıncılık: 1980-1983 139

1. Askeri Rejimin Hukuk ve Siyaset Anlayışı 139

2. Yayıncılıkla İlgili Gelişmeler 143

a. TRT, PTT, Telekomünikasyon ve film-video sektörü 143

b. Anayasada yayıncılığın düzenlenmesi ve yayıncılıkla ilgili yasalar 147

3. Yayıncılık Siyasası Analizi 149

a. Başlıca eyleyenler 149

b. Dış ve iç etkenler 150

c. Yasama süreci ve 2954 sayılı yasanın başlıca maddeleri 150

d. Türkiye'de yayıncılığın özellikleri, simgesel etkenler ve siyasa konuları açısından dönemin ve yasanın değerlendirilmesi 159

B. I. Özal Hükümeti Döneminde Yayıncılık: 1983-1987 161

1. ANAP'ın Siyaset ve Hukuk Anlayışı 162

2. Yayıncılıkla İlgili Gelişmeler 166

a. TRT yönetimi, yayınları ve "tarafsızlık" tartışması 166

(i) Meclis görüşmelerinde TRT 167

(ii) "TRT'nin tarafsızlığı" sorunu ve 2954 sayılı yasada değişiklik yapma girişimleri 169

b. Telekomünikasyon alanıyla bağlantı ve özel sektöre yönelim 171

(i) PTT'nin artan rolü ve TRT'nin artırılmaya çalışılan gelirleri 171

(ii) "Kurum dışı" yapımlar 174

3. Yayıncılık Siyasası Analizi 176

a. TRT yayınları açısından hükümetin yayıncılık siyasası 177

b. Telekomünikasyon alanıyla bağlantısı çerçevesinde yayıncılık siyasası 179

c. Türkiye'de yayıncılığın özellikleri ve siyasa konuları açısından dönemin değerlendirilmesi 181

V. BÖLÜM: Türkiye'de Yayıncılık Siyasası: 1987-1991 184

A. Üç ANAP Hükümeti, "Krizler" Dönemi ve Yayıncılık Sisteminde Dönüşüm: 1987 -1991 184

1. Üç ANAP Hükümeti 184

2. Yayıncılıkla İlgili Gelişmeler 187

a. Basında tekelleşme ve özel yayıncılık arayışları 187

(i) Basında tekelleşme 187

(ii) Yazılı basının özel yayıncılık girişimleri 188

b. TRT'nin yenilikleri 190

(i) TRT'nin yeni kanalları 190

(ii) TRT yayın siyasasında değişiklik 192

c. TRT'de genel müdür sorunu 194

(i) Cem Duna 194

(ii) Cem Duna'dan sonraki kriz ve Kerim Aydın Erdem 197

d. PTT devrede 198

(i) Kablolu televizyon 199

(ii) Radyo ve televizyon vericilerinin PTT'ye devri: 3517 sayılı yasa 201

(iii) Örtük bir siyasa: Kablolu televizyon ve TÜRKSAT bağlantısı 204

e. Belediyelerin yayıncılık girişimleri ve "çanakları" 206

f. Özel televizyonlar: "Sihirli Kutu"dan çıkan "Yıldız" ve seçimlik televizyon kanalı "Mega 10" 209

(i) Star 1: Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalı 209

(ii) Star 1'in yol açtığı sorunlar ve tartışmalardaki taraflar 210

(iii) Mega-10: SHP'nin seçim kampanyasındaki televizyon kanalı 216

B. Yayıncılık Siyasasının Analizi 217

1. Başlıca Eyleyenler, Çatışma Konuları ve Taraflar 217

a. 1987-1991 döneminde yayıncılık alanındaki eyleyenler 217

b. 1987-1991 döneminde yayıncılık alanındaki başlıca çatışmalar ve taraflar 218

(i) Yazılı basın, özel televizyon girişimleri ve hükümet 218

(ii) TRT kanalları ve yayınlarıyla ilgili çatışmalar 219

(iii) Radyo televizyon vericilerinin PTT'ye devri ve kablolu TV 220

(iv) Belediyelerin taraf olduğu çatışmalar: İzmit, Ankara ve İstanbul örnekleri 221

(v) Özel televizyon kanalları ve çatışmalar 222

2. Dış ve İç Etkenler: Sağladıkları Olanaklar Açısından Etkenlerin Genel Görünümü 223

3. İki Siyasa Bağlamında Eyleyenler, Çatışmalar, Olanak Sağlayan ve Kısıtlayan Etkenler: Sürecin Analizi 226

a. Biri "açık", diğeri "örtük" iki siyasa 226

b.Türkiye'de yayıncılığın özellikleri ve siyasa konuları açısından dönemin değerlendirilmesi 230

VI. BÖLÜM: Türkiye'de Yayıncılık Siyasası: 1991-1994 232

A. İki Koalisyon Hükümeti, Özel Radyo-Televizyonlar, Yayıncılıkta İdari ve Yasal Düzenlemeler: 1991-1994 232

1. İki DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, Hükümet Programları ve Uygulamaları 232

2. Yayıncılıkla İlgili Gelişmeler 235

a. "Star 1"den "İnterstar", "Teleon" ve "Kanal 6"ya Uzanlar ile Özallar: Geçmiş Dönemin Hesapları 235

(i) Özal-Uzan çatışması 235

(ii) Meclis gündemindeki "Magic Box" 237

b. Önceki hükümet döneminin baş eyleyenlerinden PTT ve belediyeler 242

(i) PTT'de soruşturmalar ve "900'lü hatlar" 242

(ii) Belediyelerin durumu 248

c. TRT'de sorunlar: Yönetimden hoşnutsuzluk ve mali kriz 249

(i) TRT yönetimiyle ilgili huzursuzluklar 250

(ii) TRT'nin girişimleri 251

(iii) TRT programları ve üç önemli çatışma konusu 253

(iv) TRT'nin mali krizi 244

d. Özel yayın kuruluşları ve yayınları durdurma genelgeleri 255

(i) Özel televizyon kuruluşları 256

(ii) Özel radyolar ve telif sorunu 257

(iii) Yayın durdurma genelgeleri 259

(iv) Genelgelere tepkiler ve genelgelerle ilgili iddialar 260

e. Yasa hazırlıkları, Anayasa değişikliği, ASTS'nin kabulü ve yeni radyo televizyon yasası 263

(i) Yeni radyo ve televizyon yasası hazırlıkları 263

(ii) Anayasa değişikliği 265

(iii) ASTS'nin kabulü 266

(iv) Meclis görüşmeleri ve yeni radyo ve televizyon yasası 267

B. Yayıncılık Siyasasının Analizi 270

1. Başlıca Eyleyenler, Çatışma Konuları ve Taraflar 270

a. 1991-1994 döneminde yayıncılık alanındaki eyleyenler 270

b. 1991-1994 döneminde yayıncılık alanındaki başlıca çatışmalar ve taraflar 272

(i) Bir dönemin kapanışı: Uzan ailesi ile Özal ailesi ve Cumhurbaşkanı Özal ile hükümet karşı karşıya 272

(ii) TRT içindeki ve TRT'nin taraf olduğu çatışmalar 275

(iii) Özel radyo ve televizyonlarla ilgili çatışmalar 276

2. Dış ve İç Etkenler: Olanaklar ve Kısıtlamalar Açısından Etkenlerin Genel Görünümü 278

3. Özel Radyo ve Televizyonların Yasallaşması Sürecinin Analizi 283

a. Sürecin analizi 283

(i) 1. evre: Yasaklama ve zorlama 283

(ii) 2. evre: Yasa teklifine tepkiler ve özel yayıncılar 284

(iii) 3. evre: Yasa görüşmelerinde 1. devre 284

(iv) 4. evre: Özel televizyon kuruluşlarının temsilcilerinin lobi atağı ve partilerarası pazarlık 286

(v) 5. evre: Medya savaşları ve zorlama - Yasa görüşmelerinde 2. devre 287

b.3984 sayılı yasa 287

(i) ASTS açısından değerlendirme 287

(ii) Demokratik (-seçkinci) süreç, anti-demokratik yasa 291

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye'de Yayıncılık Siyasası: Eleştirel Bir Değerlendirme 295

1. Özet 296

a. 1. Dönem: 1980-1983 296

b. 2. Dönem: 1983-1987 296

c. 3. Dönem: 1987-1991 297

d. 4. Dönem: 1991-1994 298

2. Dönemlerarası Farklılıklar ve Ortak Noktalar 298

a. TRT: Genel müdürler ve "tarafsızlık" 299

b. Özel yayıncılık 299

c. Telekomünikasyon-yayıncılık bağlantısı 300

d. Yasallık sorunu, siyaset ve yayıncılık siyasası süreci 301

3. Varsayımlar ve Sonuçlar 302

Sonsöz 307

KAYNAKÇA 308

ABSTRACT 336

ÖZET 338

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa no

Şekil I/1: Easton'ın siyasal sistem modeli 33
Şekil I/2: a) Bir siyasa analizi tipolojisi (Gordon, Lewis ve Young 1977) 36
b) Kamu siyasası-yapımı çalışması türleri (Hogwood ve Gunn 1981) 36

Şekil II/1: Ulusal bağlamda yeni teknolojilerin gelişmesindeki etkenler (Vedel ve Dutton 1990) 66
Şekil II/2: Genel dinamikler ve ardışık sistem değişimi modeli (Euromedia Research Group 1992b: 16) 72
Şekil II/3: Medya siyasası karar-alma unsurları (Euromedia Research Group 1992b) 73

Şekil S/1: Türkiye'de yayıncılık sisteminin dönüşümü (1980-1994) 306
Şekil S/2: Türkiye'de yayıncılık siyasası süreci (1980-1994) 306

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa no

Tablo II/1: Ulusaşırı, ulusal ve yerel düzeylerden örneklerle farklı eyleyen tipleri ve mantıkları (Siune, vd. 1986: 23) 70

Tablo II/2: Medya siyasetindeki değişimin özellikleri (Euromedia Research Group 1992b: 13-16'dan hazırlanmıştır) 71-72

Tablo II/3: Batı Avrupa'da deregülasyon etkenleri ve kalıpları (Dyson ve Humphreys 1989: 141-9'dan hazırlanmıştır) 74

Tablo II/4: Telekomünikasyon siyasası ve devlet perspektifleri (Mosco 1988: 114) 79

Tablo II/5: Siyasal iletişimde iki karşıt perspektif (Blumler, Dayan ve Wolton 1990: 262-3'ten hazırlanmıştır) 86

Tablo II/6: Asyatik ve Batılı sosyokültürel ve iletişimsel kalıplarda başlıca farklılıklar (Servaes 1989: 400) 94-95

Tablo III/1: Türkiye'de yayıncılığın yapısal özellikleri 132

Tablo III/2: 1980-1994 Türkiye'de yayıncılık alanındaki etkenler 133

Tablo III/3: 1980-1994 Türkiye'de yayıncılık alanındaki eyleyenler ve çıkarları 133-134

Tablo IV/1: 2954 sayılı Yasanın 6. maddesi uyarınca Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu'nun atanmasında yetkili organlar ve Kurulun bileşimi 154

Tablo V/1: 1988-1991 Toplam reklam harcamaları ve mecra dağılımı (Özler 1993: 16) 225

Tablo VI/1: 1993 Mayıs ayı itibariyle belediyelerin radyo ve televizyon istasyonları ve istasyonlar için yapılan harcama 249

Tablo VI/2: 1991-1994 Toplam reklam harcamaları ve GSMH'ye oranı 281

Tablo VI/3: 1994 sonunda medya sektöründe mülkiyek yapısı: Örnekler (Tuncel 1994: 36; Demokrasi 5.2.1996, s. 8) 282

Tablo S/1: Türkiye'de yayıncılık alanındaki eyleyenler (1980-1994) 304-305

Tablo S/2: Türkiye'de yayıncılığın yapısal özellikleri* 307

ÖNSÖZ

"Bence, bir yandan içinde yaşadığımız zamanın tarihte herşeyin tamamlanarak yeniden başladığı emsalsiz, temel ya da baskın nokta olmadığını kendimize söyleme tevazusu göstermeliyiz."
MICHEL FOUCAULT

"Seksenli yıllar önemli yıllardı. ... Başımıza gelen çağdaş felaketlerin hemen hepsi o yıllarda doğmuş olmalı. Eğer 1970'lerden 1990'lara doğrudan geçseydik, bugün daha bilge birileri olabilirdik."
UMBERTO ECO

"Öte yandan, içinde yaşadığımız zamanın çok ilginç olduğunu, analiz edilmeye ihtiyaç duyduğunu söyleme tevazusunu da göstermeliyiz."
MICHEL FOUCAULT

"1964 doğumluyum. Rastlantılar sonucu ilk gençlik yıllarımda politik bir atmosferin içinde buldum kendimi. İnsanlar ölüyorlardı. İnsanlar belli bir amaçla, belli bir umutla yaşıyor ve bu amaçla kavga halindeki bir ahlakla uykusuz kalıyorlardı. Acılı, sancılı gençliklerdi. Ancak arzulu, idealize ettiği koşullar için duygulanıp ağlayabilen, hatta ölebilen, öldürebilen bir toplumla karşı karşıyaydım. Benim kişisel olarak katılımım neredeyse organiktir. '80'li yıllarda bir günlük gül gibi soluveren umut, arayış ve ahlak 1980 yılında elbette 'cart' diye kesilip gitmedi. Zamanla giderek yok oldu. ***İşte tam da iki arada bir derede kalmışlığın kabızıydık biz.*** Yaşdaşlarım bir geçiş kuşağı. Nereye, hangi topluma, hangi amaçlara ait olduğunu bilmeyen, hangi düşünsel çizginin devamı olacağına karar veremeyen, enerjisini ortaya koyamamış, karikatürle trajedi arasında ikisi de olmak istemeyen bir kuşak. Bir tarih yaşandı. Öznesini ben de unuttum. Ancak baş oyuncusu bendim."
KEMAL GÖKHAN GÜRSES

Akademik tez çalışması, her ne kadar zorunlu bir yalnızlığı, tek başına yazmayı dayatsa da, gerek çalışmaya doğrudan yardımcı olanların, gerekse düşünsel ve mesleki ilgilerin oluşmasında payı olanların sayısı ve katkısı hiç de azımsanacak gibi değil. Benim de önümde, teşekkür borcum olduğunu düşündüğüm kimselerin isimlerinin sıralandığı hayli uzun bir liste var.

Kuşkusuz en başta ABD'deyken bir gün postada tez önerimi ve danışmanım olmayı kabul ettiği takdirde imzalaması gereken dilekçeyi bulan ve okyanusu aşıp gelen imzasıyla dört yıl sürecek sancılı bir tez yazma sürecinin en yakın tanıklarından biri olmaya adım attığını o sırada pek de farketmediğini düşündüğüm tez danışmanım Prof. Dr. Erol Mutlu'ya müteşekkirim. Bu altı satırlık virgülsüz cümleyi özellikle ona adıyorum. Tezim biraz olsun anlaşılır olabildiyse bu, tez danışmanımın titiz okumaları ve içeriğe olduğu kadar yazım yanlışlarına da yaptığı amansız müdahaleler sayesindedir. Tez ve dekanlık "soğuk"muş, atışmalarımızı özlüyorum. Tezi değerlendiren diğer jüri üyelerine de teşekkür borçluyum. Yapıcı eleştirileri ve önerileri yol gösterici oldu.

Bu çalışmada resmi olmayan danışmanım, Yard. Doç. Dr. Eser Köker'di. Tez yazma sürecinin en zor anlarından birinde, ertesi sabah yola çıkacak olmasına karşın bütün gece uyumayarak tezimin yazdığım bölümünü okudu ve beni cesaretlendirdi. Bu olaydan sonra da hem entelektüel, hem de insani desteğini hiç esirgemedi: Tez bitene dek "geceyarısı telefon konuşmalarımızla" hep yanımdaydı. Ortak çalışmalara gebeyiz.

Bu çalışmada bana yardımcı olan daha birçok ismi saymadan önce, akademik yaşantıya girmeme ve sürdürmeme, ilgi alanlarımın biçimlenmesine etkisi olan kişileri burada anmak, benim için ahlaki bir sorumluluk. İlk isim, Prof. Dr. Ünsal Oskay. Yalnızca akademik ve entelektüel yaşantı açısından değil, bizzat yaşamımdaki "en önemli" üç beş kişiden biri Ünsal hocam. Ankara'da BYYO birinci sınıf öğrencisiyken üst sınıflardaki derslerine girmemle başladı herşey. Sonra, onun peşinden İstanbul'a gittim. Birlikte "tarihin meleğinin gördüğü yıkıntılar yığınını, o felaketi" izlemeye çalıştık. Ağladık, güldük, "ilerledik". İstanbul'u arşınladık; gemilerden, kalelerden, kumaşlardan, kitaplardan, Bizans'tan, Osmanlı'dan, mordan, sarıdan söz ettik. Bazen Türkan Şoray'ın gözleri, bazen Ece Ayhan'ın dizeleri vurdu bizi. Sevgi dedik, insan dedik, sonra tekrar tekrar kendi adlarımızı kağıda yazdık ve kendi yolumuza gittik. Bende akıl fikir var mıdır bilemem ama hocamın sayesinde artık kocaman bir yürek var. Bunu biliyorum.

Bütün biçimsel özellikleri ve iktidar savaşımlarıyla akademik uğraşın ne olduğunu bana ilk gösteren ise, Prof. Dr. Raşit Kaya oldu. Tez yazmayı ondan öğrendim. Öğrendiğimin bu kadarla kalmadığını, İngiltere'de elime verilen, bildik kitap ve makalelerle dolu okuma listesini görünce anladım. ODTÜ'de aldığım siyaset bilimi eğitimini ve Raşit hocanın katkılarını yadsımam mümkün değil. "Ömür boyu danışmanım" ilan ettiğim ve eleştirilerini hiç esirgemeyen Raşit hocaya yalnız bu çalışma için değil, bütün akademik çalışmalarım için teşekkür etmeliyim.

İngiltere'deki tez danışmanım Dr. Ralph Negrine'den ve Dr. Eileen Mahoney'den aldığım "Medya Politikası" ve "Uluslararası İletişim" dersleri ile Graham Murdock'la yaptığım konuşmaların bizzat bu tez konusuna yönelmemde ve tezi biçimlendirmemde büyük etkisi oldu. Ralph'a, bu tez için materyal toplamak üzere yeniden İngiltere'ye gittiğimde bana yardımcı olduğu için, ayrıca teşekkür borçluyum. İngiltere'de tanıştığım, tez yazma sürecinde uzaktan da olsa bana destek veren sevgili dostlarım ve meslekdaşlarım Dr. Bin Zhao, Hilmar Bjarnason ve Naci Sevkal'a da teşekkür ediyorum. Akademik çalışmalarla ilgili olarak sürekli yazıştığım, İngiltere'ye materyal toplamaya gittiğimde bana her zamanki gibi yardımcı olan ve candan dostluğunu yeniden duyumsatan Bin'e ayrıca ve bir kez daha teşekkür etmeliyim.

İstanbul'daki en yakın dostum ve meslekdaşım Doç. Dr. Nurçay Türkoğlu'na ne kadar teşekkür etsem azdır. Kendimi iyi hissetmediğim günlerde, onca işi gücü arasında benim için otobüse atlayıp gelmesini mi, bana tezim için verdiği koca bir paket materyali mi, tezin son dönemlerinde beni teşvik etmek için ABD'ye gezi planları yapmasını mı ansam? İstanbul'da yaptığımız keşifleri, sahaf gezmelerimizi, film eleştirilerini, Ergin Ertem'le birlikte Beyoğlu bar ve meyhaneleri müdavimliğimizi mi, o tadına doyulmaz sohbetlerimizi mi? Herşey için teşekkürler Nurç!

Nurtaç Erimer, Levent Boyacıoğlu ve Bülent Özkam, tezdeki kriz dönemlerinin güleç yüzleri oldular. Eski ve daimi dostluk dendiğinde, hiç bir çekince olmadan onların ismini anacağımdan eminim. Bu çalışmada raslanabilecek duygusal çıkışlar olduysa eğer, bunda onların da payı var. Tabii ki ifadelerin tek sorumlusu benim. Derya Kalınkaş, Murat Şahin, Itır Gökgücü ve Uğur Mehter yalnızca varoluşlarıyla bile, en ufak bir iç çekişimde yanıma koşacaklarını bilmenin huzurunu yaşattılar.

Kişisel sorunların minnettarlık ifadesini engellememesi gerektiğini düşünüyorum. Ankara'daki akademik çalışmalarımda önemli payları olan Doç. Dr. Ayşe İnal ve Mehmet Küçük'e minnettarım. İLEF kadrosundaki diğer meslekdaşlarım, hocalarım ile arkadaşlarımın birçoğu, tez çalışmamı sürdürmede

kolaylık göstererek iş yükümü paylaştılar. İçlerinde bu çalışmaya doğrudan katkıda bulunanlar oldu. Prof. Dr. Oya Tokgöz, Prof. Dr. Aysel Aziz, Prof. Dr. Korkmaz Alemdar, Prof. Dr. Nilgün Abisel, Prof. Dr. Erol Mutlu, Doç. Dr. Bülent Çaplı ve Doç. Dr. Haluk Geray'ın kitapları ve yazıları, en çok yararlandığım kaynaklar arasında yer aldı. Erol Mutlu, Bülent Çaplı, Ayşe İnal, Nur Betül Çelik, Mehmet Küçük, Hakan Tuncel, Altuğ Işığan, Sevilay Çelenk, Gülseren Aksop bu tezde doğrudan yararlandığım materyallerin bir kısmını sağladılar. Bu konuda, İLEF kadrosunda olmayan ama tez teslimine bir hafta kala acilen gereksinim duyduğum bir materyali, "yeni enformasyon teknolojileri" sayesinde, neredeyse ışık hızıyla bana ulaştıran Cem Deveci ve Konuralp İren'e; yeni aldığı ve elini bile sürmeden kaptığım kitap dahil çeşitli materyalleri benimle paylaşan Serhat Özkan'a da çok teşekkür ederim.

Bir arkadaşım Konuralp'e, beni kastederek "bu kadınla ancak sen başa çıkabiliyorsun" dediğinde aymıştım duruma. Konuralp, bana "başa çıkılacak biri" gibi bakmayan ender insanlardandı. Kendi deyişiyle "dünya dostum" oldu. Bu tezin son aşamalarında da beni yalnız bırakmadı. Ev arkadaşı olduk ("Biz" bulaşıkları makinada değil elde yıkıyoruz). Minnettarım.

Serhat ve Altuğ da, tez yazma sürecinde üç kez uzun sürelerle, beni evlerinde ağırladılar; çalışmam için her türlü kolaylığı gösterdiler. Ne kadar teşekkür etsem azdır.

Serhat ayrıca "Brezilya-Hollanda yarı final maçı geldi, hâlâ tez yazıyorsun" dediği tezin son gecesine kadar yanımda yer aldı. Türkiye'de bir televizyon programının yapımında çalıştığını, hatta televizyonda da ilan edildiği gibi Türkçe metin yazdığını bildiğim Serhat'ın Brezilyalı olup olmadığına ilişkin kuşkularım, yine bu tez sayesinde dağıldı: Serhat, yazdığım bölümleri okudu, önerilerde bulundu, son bölümlerde kullandığım televizyon program dökümlerini çıkarıp türlerine göre sınıflandırdı. Onun yardımı olmasaydı, televizyon programlarıyla ilgili materyalleri kullanamayacaktım -çoğu programın adını bile duymamış olan kötü bir televizyon izleyicisiyim. Serhat'a hem sevgi ve ilgisiyle bana destek olduğu için, hem de bu çalışmaya yaptığı katkılar için teşekkür borçluyum.

Anne ve babamın, tez süresi uzadıkça benden daha fazla yorulduklarını ve kaygılandıklarını düşünmeye başladım. Çalışmam için evi ve işi bırakıp aylarca İstanbul'da Mustafa ağabeyimin evinde kaldılar. Bu çalışmanın literatür taramasını yapmak üzere İngiltere'ye gitmemde bana sağladığı maddi olanaklar için ağabeyime ayrıca minnettarım. Aileme bugüne dek ve bu teze özgü olmak üzere sağladıkları bütün maddi ve manevi destek için ne kadar teşekkür etsem azdır.

İLEF Kütüphanesindeki akademik dergiler ve özellikle de cilt cilt gazeteleri taramamda sağladığı kolaylıklar için Nuray Can'a; kocaman gazete ciltlerinden kırpık kağıtlara işaretlediğim yerleri, büyük bir özenle ve güleryüzünü hiç eksik etmeden fotokopileyen Mustafa Ünlü'ye; yaz akşamlarında yaptığım gazete taramalarından sonra taksi beklerken güleç yüzüyle ve kapı önü sohbetleriyle yorgunluğumu unutturan Halil İbrahim'e; TBMM Kütüphanesinde iki haftalık çalışma sonrasında üç güne yığdığım binlerce sayfalık tutanakların fotokopilerini çeken Mehmet Yıldırım'a çok teşekkür ederim.

Birçok işe olduğu gibi, bu çalışmaya da son noktayı koyan Kemal Cenk oldu. Kemal, tezin tablolarını çizdi, formatını ayarladı ve "çıktı" komutunu verdi. Kısacası, bu tezin teze benzemesi onun sayesinde gerçekleşti. Teşekkürler...

GİRİŞ

Konu ve Önem

Umberto Eco (1997: 19) "seksenli yıllar önemli yıllardı", diye yazmakta ve alaycı bir biçemle yazısını sürdürmektedir: "Başımıza gelen çağdaş felaketlerin hemen hepsi o yıllarda doğmuş olmalı. Eğer 1970'lerden 1990'lara doğrudan geçseydik, bugün daha bilge birileri olabilirdik." Kuşkusuz, onyıllara bölünerek anlatılan tarih bir fetişleştirmedir. Ama yine de, bölünen zamanlar, öne çıkarılan olaylar, mekânsızlaştırma ve bu yüzden de kaçınılamayan genellemeler, sorgulasak da, bizim anlama ve ifade etme çabamızın parçalarıdır; mahkûmiyetimizdir. Burada, 1980'lerin, ne "çağdaş felaketler" silsilesine yol açtığı, ne de eğer böyle bir şey varsa, bunun uğursuz bir onyılın sorumluluğunda olduğu iddia edilmektedir. Ama yine de, 1980'ler önemliydi: bizim açımızdan, en azından, 'iletişim ve/veya enformasyon onyılı' damgasını taşımasıyla önemliydi.

Seksenlere böyle bir damga vurulmasının başlıca nedeni, yeni iletişim (ve enformasyon) teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasıydı. Bu sayede, insanlar, *teknik olarak*, birbirlerine daha fazla mesaj iletme olanaklarına kavuştular; yoksa birdenbire 'iletişme'ye, birbirlerini anlamaya başlamadılar. Tersine, iletişim teknolojileriyle iletilen kültürel ürünlerin çoğalmasının ve bu çoğalmayı kuşatan ortamın sorgulanmasıyla, 'iletişim' ve 'anlaşma' daha sorunlu hale gelen tartışma konuları olarak 1990'lara taşındı.[1]

Modern iletişim biçiminin ortaya çıkışı, XVI. yüzyıl başlarına dek götürülmesine karşın, 'kitle' iletişim araçları, Endüstri Devrimi'nden sonra gelişmeye başlamıştır.[2] XIX. yüzyılın ikinci yarısı, bu gelişmede önemli bir evreye karşılık

---

[1] Burada, İngilizcedeki 'communication' ile 'communications' arasındaki farklılığı, Türkçede karşılamamanın yarattığı bir sorun var. Her ikisine de 'iletişim' deyip geçiyoruz. Oysa, 'communications' önce, yolların gelişimiyle bağlantılı olarak sağlanan fiziksel olanak ve araçlar için, XX. yüzyılda ise basın ve yayın araçları için kullanılan bir sözcük. Artık, 'communications' 'medya'daki enformasyon ve düşünce anlamında; 'transport' ya da 'ulaştırma' ise, insanların ve malların fiziksel taşınması anlamında kullanılmaktadır (Williams 1983: 72). 'İletişim' -'communication'a karşılık kullandığımız anlamda- aracısız (medyasız) ileti aktarımını da kapsamaktadır. Ayrıca, Türk dili kuralları çerçevesinde bir karşılıklığı imlemektedir; yoksa, 'iletim' demek gerekirdi.

[2] Yine bir terminoloji sorunu söz konusu. Kitap, dergi, gazete, video, kaset/plak, sinema, radyo ve televizyonla gerçekleşen iletim için 'kitle iletişimi' terimi kullanılmaktadır. Burada, söz gelimi, kitabın karşılığı radyo programı, ya da radyonun karşılığı basımevi olabilir; sinema, genel ve soyut bir kavram diye kabul edilebilse bile, günlük kullanımda, film izlenen salona da karşılık gelmektedir. Örnekleri çoğaltmak yerine, kısaca, bu iletim aracılarını adlandırmanın bile sorunlu olduğunu; belli bir ölçüte göre adlandırılmadıklarını söyleyebiliriz (Negrine 1989: 231, 233).
Dahası, 'kitle iletişimi'ndeki 'kitle' kavramı da sorunludur. Kitle, toplumsal farklılıkların tanınmadığı bir yığını imlemektedir. Kitle iletişim araçlarıyla gerçekleşen iletim de, bu kavramda içlemlendiği

gelir: Ulaşım ve taşımacılıktaki ilerlemeler, basım tekniklerindeki sürekli gelişme, telekomünikasyon teknolojilerinin gelişmesi ve sinemanın ortaya çıkması, "yoğunlaşan kent nüfusu" ve bu nüfusun gelirlerindeki ve boş zamanlarındaki artışla örtüşmüştür (Briggs 1960: 9). Golding (1974: 14), 'kitle' iletişimindeki bu gelişmeyi, "ikili bir süreç" olarak değerlendirmektedir: Bu süreç, "bir yandan bir endüstrinin gelişmesini, öte yandan bir izlerkitlenin oluşmasını betimler. İkisi arasındaki ilişki, iki temel toplumsal meta için bir arz ve talep ilişkisidir: boş zaman olanakları ve enformasyon." Golding (1974: 18-19), özellikle, medyanın birbirini izleyen endüstrileşme ve tekelleşme süreçlerinden geçtiği arz açısından tarihsel bir değerlendirme yapılması gerektiğine işaret eder.

Ne var ki Golding'in medyanın gelişimi üzerine yaptığı bu değerlendirme, birkaç kayıt düşmeden radyo ve televizyona uyarlanamaz. İlkin, bu iki iletişim aracı XX. yüzyılın ürünleridir ve Williams'ın (1990: 25) sözleriyle, "*yayıncılık olanaklarının arzı, talepten önce gelmiştir.*"[3] İkincisi, birçok ülkede devlet, başlangıcından itibaren yayıncılıkla doğrudan ilgilenmiştir -önce, frekans tahsisinin getirdiği zorunluluktan; sonra da, toplumsal ve siyasal gerekçelerden ötürü. (Alemdar & Kaya 1983; Golding & Elliott 1979: 45; McQuail 1987: 15; Negrine 1989: 96; Williams 1990: 25).

Radyo yayıncılığının başladığı ilk iki ülke olan İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Batı demokrasilerindeki iki farklı yayıncılık sisteminin öncüleri olarak kabul edilmektedir. ABD'de reklama ve sponsorlara dayalı tecimsel bir model gelişirken, İngiltere'de ruhsat ücretlerine dayalı bir 'kamu hizmeti' modeli oluşturulmuştur. 1954'te İngiltere'de tecimsel bir kanalın, 1969'da ABD'de PBS'in (Public Broadcasting Service) yayına başlaması, bu iki modelin temel ilkelerinde kaydadeğer bir değişime yol açmamıştır. *Tecimsel yayıncılık*, başlıca gelir kaynaklarını reklamın oluşturduğu, sadece yayın izni ve bazı konulardaki denetim dışında kamusal bir organın müdahalesinden bağımsız yayın kuruluşlarının, kâr amaçlı birer tecimsel şirket olarak etkinlik göstermeleridir. *Kamu hizmeti*

---

biçimiyle, az sayıdaki seçkinlerle kitle arasındadır. Bu kitlenin demografik değişkenlere ya da kültürel niteliklerine göre ayrıştırılması, bir azınlıktan bir çoğunluğa iletim anlayışını değiştirmemektedir (Bennett 1982: 30-31).
Ayrıca, günümüzdeki iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki bütünleşme, 'kitle iletişimi' terimini epeyce anlamsız kılmış; bunun yerine 'iletişim araçları' ve 'medya' kavramları ağırlık kazanmıştır. İletişimdeki teknik aracılar olarak değil, Türkçeye yerleştiği biçimiyle 'araçlar' (hatta Türkçede, yaygın olarak, sadece televizyon) olarak medyayı düşününce, örneğin, 'medya çalışmaları', 'iletişim araçları çalışmaları'na karşılık gelmektedir (Kılıçbay 1993). Oysa, üzerine çalışma yapılan şey, sadece ve genellikle, araçların kendileri değildir.

[3]Türkçede, 'yayıncılık', hem gazete, dergi ve kitap, hem de radyo ve televizyon yayıncılığını içlemlemektedir. Bu çalışmada, 'yayıncılık' tek başına kullanıldığı zaman, radyo ve televizyon yayıncılığı kastedilmektedir. Ayrıca, Türkçede 'broadcasting'in imlediği radyo ve televizyon yayıncılığını karşılayamayınca, günümüzde sık sık zikredilen 'narrowcasting'in de karşılıksız kaldığını belirtmeden geçmeyelim.

yayıncılığı, genellikle gelir kaynakları siyasal iktidar ile tecimsel odaklardan bağımsız bir kamu kuruluşu olarak örgütlenmiş yayın kurumunun, toplumdaki herkesin eşit bir biçimde erişebildiği yayınlarında, haber verme, eğitme ve eğlendirme işlevlerine göre dengeli program türü dağılımı sunması ve siyasal konularda tarafsızlığı ve dengeliliği gözetmesidir (Golding & Elliott 1979: 47; Kuhn 1985: 4-5; Kaya 1985: 78).

Çeşitli Batı ülkelerinde de, belli dönemler (savaşlar ve faşist yönetimlerin yükseldiği dönemler), az çok farklı örgütsel yapılanmalar ve yayın içerikleri dışarıda tutulursa, temel ilkeleri açısından bu iki modelin benimsendiği varsayılmaktadır. Bu durumda, Batı dünyasında temel olarak iki yayıncılık sisteminden söz edilmektedir ki, günümüzde yayıncılık üzerine çalışmalardaki bütün kargaşa, bunlardan birinin krizinden ve diğerinin tüm dünyada başatlık kurmasından kopuyor. Son onbeş yirmi yıldır kamu hizmeti modelinin girdiği krizin artık tecimsel yayıncılık lehine sonuçlandığı kabul edilmektedir.

Kamu hizmeti yayıncılığını krize sokan başlıca nedenlerden biri, kamu hizmeti yayın kurumlarının *mali sıkıntılar* yaşamaya başlamalarıdır. Bu kurumlar, mali sıkıntıları gidermek için ortak yapımlara girmek, programlarının bir kısmını özel girişime açmak, uluslararası pazarlama girişimlerinde bulunmak, kısaca tecimselleşmek zorunda kalmışlardır. Böylece, 'dengelilik', 'kalite' gibi standartlar ve evrensellik iddiaları yüzünden belli izleyici gruplarınca (marjinaller, azınlıklar, çeşitli kadın hareketleri, vb.) zaten *'temsili olmamak'*la suçlanan kamu hizmeti modelinin meşruiyeti, mali güçlükler sayesinde daha da sorunlu hale gelmiştir (Keane 1995: 4-5).

Ama belki de, krizin en önemli nedeni, *teknolojik gelişmeler*in kullanıma sunulmasıdır. 1970'lerde iletişim ve enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, bir 'teknolojik devrim'den söz ettirecek düzeydeydi. Enformasyon işlemcilerinin (bilgisayarın da yer aldığı bilişim alanı), enformasyonu ileten uydu ve kablo teknolojisinin ve gösterim-sunum aygıtlarının ayrı ayrı gelişmesi bir yana, bilgisayar sistemleri, telekomünikasyon altyapısı ve iletişim araçlarının bütünleşmesi ya da birleşmesi (*convergence*) aşamasına gelinmişti (Mosco 1982: 8; Uğur 1992: 4). Bu aşamada, iletişim sektörü içinde köklü bir değişme gerçekleşecek, dolayısıyla bu sektörün yeniden tanımlanması gerekecekti. Başka bir deyişle, bilgisayar sistemleri, yayın kurumları ve telekomünikasyon kuruluşları (telefon ve kablo döşeme düşünülünce, PTT'lerin T'si) arasındaki sınırların kalkması, gerek iletişim kuruluşlarının örgütlenmelerini, gerekse bu kuruluşların faaliyet alanlarının çerçevesini belirleyen yasal düzenlemeleri, kuralları temelden sarsacaktı (Uğur, 1992: 5).

Bu 'teknolojik devrim', özellikle, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de, 'milli güvenlik' ve savunma amacı ile tecimsel amaçlar için devlet, ordu ve büyük şirketlerin çabalarının bir sonucuydu. Bu teknolojilerin en başta gelen kullanıcıları ve destekçileri de yine, ileri kapitalist toplumların devletleri ve büyük şirketlerdir. (Schiller 1973:186). Bu durumda, yasal düzenlemeler de, askeri ve siyasal iktisadi koşullarla bağlantılı ve bu koşullara devlet-şirket işbirliğiyle bir yanıt olsalar gerektir. "Kuralların kaldırılması" ya da burada kullanmayı yeğlediğimiz haliyle "deregülasyon" (*deregulation*) düşüncesi ve siyasasının kaynağı ne de olsa Washington'dur. 1970'lerin ortasında, telekomünikasyon ve radyo-televizyon yayıncılığının bütünleşmesi, deregülasyon retoriğinin bir bileşeni olmakla kalmadı; hem bütünleşmenin hem de deregülasyonun kilit savunucuları, önce telekomünikasyon kullanıcıları, sonra da AT&T'nin rakipleriydi (Tunstall ve Palmer 1987: 34).[4]

Böylece, doksanlı yıllara taşınan tartışma konularından biri de, seksenli yıllarda bütün dünyaya yayılmaya başlayan deregülasyon ve özelleştirme siyasaları ve doksanlı yılların ilk yarısında bu siyasaların git gide belirginleşen doğurguları oldu. Murdock'a (1990: 9) göre, "özelleştirme", en genel anlamıyla, pazarın genişletilmesine ve girişimcilerin pazarda artan bir serbestlikle hareket edebilmelerine yönelik devlet müdahalelerini kapsamaktadır. Devlet mülkiyetindeki kuruluşların özel girişimcilere satılması (*denationalization*), pazarları rekabete açarak serbestleştirme ve liberalleştirme girişimi (*liberalization*),[5] devlet sektöründeki kuruluşların içeriden tecimselleştirilmesi (*commercialization*) ve deregülasyon ya da kuralların kaldırılması olarak anılan ama aslında tecimsel çıkarları öne çıkaracak

---

[4]Bu çerçevedeki tecimsel rekabet ortamına yönelimde, ABD'de 1980'lerin başında önemli bir dizi karar alınmıştır: Bunlar, AT&T telefon şirketinin (Bell System) yerel ağının yedi bölgesel şirkete bölünmesi ve bu şirketlerin donanımlarını AT&T'den alma zorunluluklarının kalmaması; uzun mesafeli telefon alanında AT&T'nin diğer iki dev şirketle birlikte (MCI ve Springst) yerini koruması; AT&T'nin bir yan kuruluşu aracılığıyla veri işlem ya da bilgisayar alanına girebilmesi; IBM'in anti-tröst yasalarının bağlayıcılığından kurtarılması ya da IBM ve diğer büyük şirketlerin artık telekomünikasyon sektörüne de girebilmesinin yolunun açılmasıdır (ör., IBM'in 1985 ortasında MCI'nin %30'una ortak olması gibi) (bkz. Uğur 1986: 205-211).

[5]Devlet mülkiyetindeki kuruluşların özel girişimcilere satılması, aslında, iletişim, hizmet sektörü ve endüstri alanında işleyen dev şirketlerin gücünü pekiştiren ve genişleten bir harekettir; pazarların rekabete açılmasıyla da bu dev şirketler yeni pazarlara ulaşma olanağı kazanmaktadırlar. Örneğin, İngiltere'de 1981'de posta hizmetlerinden (Post Office) ayrılarak kurulan British Telecom'un (BT)hisselerinin %50.2'sinin, 1984'te satılması sırasında, ilk başta düşük tutulan hisse ederleri, borsada zaman içinde yükselmiş ve hissedar sayısı gitgide düşmüştür. Aralık 1984'te 2.1 milyonken, Kasım 1986'da 1.48 milyona düşen toplam hissedar sayısı, kamunun toplam hisse içindeki payının %12'den az olduğunu göstermektedir; geri kalan hisseler, çoğu uluslararası alanda etkinlik gösteren malî kuruluşların elindedir. Telekomünikasyon pazarı da 1982'de Mercury Consorsiyumu'nun BT karşısına çıkarılmasıyla, sınırlı da olsa, rekabete açılmıştır; daha sonra, 1991'deki yasayla, rekabetin BT ve Mercury'yle sınırlanmasının kaldırılması gündeme gelmiştir (Hills 1986; Murdock 1990; Vickers ve Yarrow 1986).

biçimde yeni kuralların getirilmesi (*deregulation/reregulation*), özelleştirme hareketinin ya da deregülasyonun farklı boyutlarıdırlar (Murdock 1. 90: 10-15).[6]

Kısacası, 1980'ler, yalnızca 'iletişim onyılı'na karşılık gelmiyor; 1970'lerdeki dünya ekonomik krizinin ardından ABD'den başlayarak, yeni iktisat siyasalarının (yeni askeri, siyasal müdahalelerin de, tabii ideolojik zarfıyla birlikte -'yeni sağ') küresel boyutta yayılmasının onyılı olarak da anılıyor. Deregülasyon, enformasyonun da kültürel bir ürün olmaktan çok, iktisadi bir hizmet olarak tanımlanmasını getiriyor. Artık, 'liberalleştirilmiş' bir uluslararası pazar; sermaye ve yatırım fonlarının ulus-devlet sınırlarını aştığı bir süreç söz konusu. Bu finansal dünyada, fonların, hem donanım hem de yazılıma aktarılması açısından, sermayenin küreselleşmesi etkeni oldukça önemli bir etken olarak karşımıza çıkıyor.

Bu çerçevede, hem teknolojik gelişmeler, hem uluslararası iktisadi ortam, hem de bunlarla ilişkili olarak uluslararası siyaset sahnesinin hareketlenmesi sayesinde, radyo ve televizyon yayıncılığının *sadece* ulusal bir mesele olarak ele alınmasının çok uzağına düşüldü (Negrine ve Papathanassopoulos 1990: 1-2). Bir çok ülkede radyo ve televizyon yayıncılığına atfedilen kamusal işlevler ve yayın kurumlarının bu tür siyasal ve kültürel hedefler doğrultusunda örgütlenmesinin de bir hükmü kalmadı. Artık, kamusal yayın kurumuna frekans kıtlığı nedeniyle bir ulus-devlet sınırları içinde 'ulusal tekel' statüsü tanınması geçerliğini yitirdi (Keane 1995: 6-7).

Ulusal yayıncılık siyasalarında 'ulusal tekel'den dem vurulamasa da, kamu hizmetinde ısrar edilmesi siyasal ve kültürel etkenlere bağlanmaktadır -'ulusal kültür' gibi... Bunun uluslararası toplantılarda ve kuruluşlardaki yansımaları da, bir "Latin audiovizüel uzam" yaratılması çabasında ya da bir "Avrupa kültürü"nden söz edilmesinde görülebilir (Mattelart, vd. 1984; Schlesinger 1994).

Radyo ve televizyon yayıncılığının bütün dünyada yeniden-düzenlenmesinin ve yeniden-yapılanmasının yaşandığı 1980'ler, 'yayıncılık siyasası'[7] araştırmalarının

---

[6]Burada, belli bir sınıflandırma ve terminoloji yeğlemesi yapılmaktadır. 'Özelleştirme', diğer birçok kaynakta, devlet mülkiyetindeki kuruluşların özel girişimcilere satılması, millileştirmenin kaldırılması (denationalization) karşılığında kullanılmaktadır (ör., Shackleton 1985: 11; Rubsamen 1989: 105; Negrine ve Papathanassopoulos 1990: 12-13). Bu tanımı da içerecek biçimde, daha genel bir siyasa hareketini betimlemek için Murdock (1990), Kay ve Thompson (1986: 18), Saunders ve Harris (1990) gibi araştırmacıların kullandıkları özelleştirme kavramı, ulusal tekellerin parçalanması ya da satılmasıyla karıştığı için, burada genel anlamda "deregülasyon" kavramı kullanılacaktır. "Deregülasyon"u yeğleyen ve bu kavram çerçevesinde tipoloji geliştiren araştırmacılardan da örnek verilebilir. Örneğin, Scherer, devlet tekellerinin deregülasyonuyla ilgili dört tip siyasa belirlemektedir: (i) millileştirmenin kaldırılması ya da özelleştirme; (ii) görevlerin özelleştirilmesi; (iii) tekelleştirmenin çözülmesi ve (iv) örgütsel özelleştirme (Scherer'den aktaran, Negrine ve Papathanassopoulos 1990: 13). Bu terminoloji karışıklığı, bir ölçüde, farklı toplumlardaki farklı yapılaşmayla ilişkilidir.

[7]Türkçede 'yayıncılık siyasası'ndan çok 'yayıncılık politikası' (broadcasting policy) yeğlenmektedir. Ancak, Türkçede 'politika', yaygın olarak, daha çok siyaset (politics) anlamına gelecek şekilde

serpilip geliştiği ve çoğaldığı yıllar oldu. Küresel ölçekte yaşanan bu değişimin izi, Tunstall ve Palmer'ın (1987: 34) dedikleri gibi, 1970'lerin çok öncesine gidebilir; bu özelleştirme ya da deregülasyon dönemi, ileri kapitalist toplumlarda, kamusal iletişim özgürlüğü ve kamu hizmeti kurumlarının kontrolü üzerine yapılan yüzyıllık tartışmanın son epizodu olabilir. Ama bu, öyle bir kırılma noktası ki, öyle bir altüst oluş ki, böyle bir tarihsel iz sürenler ve konuyu yumuşatmaya çalışanlar dahi, son yirmi yılda olan bitenler hakkında onlarca yazı yazıp, didik didik çözümlemeler yapmaktan geri duramadılar (örn.,Tunstall 1984; 1986; 1991; Tunstall ve Palmer 1988; Mattelart ve Palmer 1991).

1980'lerin kargaşasından Türkiye de nasibini aldı; hem de özgül süreçlerinin kargaşası da eklenerek... 1980 yılı, hem Ocak ayında alınan iktisadi tedbirlerle, hem de Eylül ayındaki askeri müdahale nedeniyle, Türkiye'ye ilişkin tarihyazımlarının en önemli yıllarından biri olarak anılmaktadır. Askeri rejim, ancak üç yıl sonra, başta 1982 Anayasa'sı olmak üzere hak ve özgürlükleri kısıtlayan birçok yasayla birlikte yerini, yine kısıtlamalarla dolu bir genel seçimle gelen sivil otoriteye bıraktı. Bu kısıtlı hak ve özgürlükler, yasal düzeyde ufak tefek değişiklikler yapılmasına karşın, kronik yapısal kusurlar olarak yerleşikleşti.

Radyo televizyon yayıncılığı açısından, 1980'e gelindiğinde, Türkiye'de yayın tekeli, yasal olarak, 1964'te kurulan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu'na (TRT) aitti. TRT, 1982 Anayasa'sında ve askeri rejimin 1983'te çıkardığı Türkiye Radyo ve Televizyon Yasası'nda da, bu konumunu korudu. Özel radyo ve televizyon kanallarının açılmasıyla ilgili olarak 1980'lerin ortalarından itibaren ara sıra duyulmaya başlayan tartışmaların, siyasal bir sonuca gitmemesiyle, 1980'lerin sonunda, iletişim uydularından yapılan yabancı televizyon yayınları, pazarlanan çanak antenler ve 'deneme' kablolu televizyon yayınları sayesinde izlenmeye başladı. 1990 yılında da olan oldu, Federal Almanya'dan uydu yoluyla Türkçe yayın yapan tecimsel bir televizyon kanalıyla tanışıldı. Bu fiili durum, öncesindeki tartışmaların çoğunu anlamsızlaştırdığı gibi, ardından da, nafile yasallık-meşruluk tartışmaları

---

kullanılmaktadır. Bu da, bir karışıklık nedenidir. Ama burada 'siyasa'nın yeğlenmesi, daha farklı bir gerekçeye dayanmaktadır: Politika, eski Yunan'daki *polis* ya da kent, site sözcüğünden gelmekte, katılımcı bir yönetim biçimini imlemektedir. Arap felsefecileri, 'medeniyet' sözcüğünün kaynaklandığı *medine*yi bu anlamda kullanmışlardır. *Siyasa* ise, eski Ortadoğu dillerindeki "at"tan ve klasik Arap dilindeki "at eğitimi", "at bakıcılığı"ndan gelmekte; Doğu-Türk İslam İmparatorlukları'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nda "ceza" anlamında kullanıldığı söylenmektedir. Ayrıca, Osmanlılarda at kuyruğunun hükümdarlık amblemi olarak kullanılması ve yüksek devlet makamlarına atananlara da "Hümayun üzengi ağası" ünvanı verilmesi, at üstündeki adam imgesinin bir iktidar simgesi olduğunu göstermektedir (Daver 1978: 1-2; Lewis 1993: 43, 18). Bu çerçevede, 'siyasa' sözcüğü, bazı parti amblemleri dahil olmak üzere Türkiye'deki yönetim anlayışına daha yakın durmaktadır. Yayıncılık alanı bundan bağımsız değildir. Bu yüzden, tezde 'yayıncılık siyasası' demek yeğlenmiştir; tezin bütününde dil birliği sağlamak için, İngilizcedeki *policy* karşılığında da aynı sözcük -siyasa- korunmuştur.
Ayrıca, "medya siyasası" ve "yayıncılık siyasası" hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. III. Bölüm.

arasında, başka başka radyo ve televizyon kanallarının yayına başlamasına zemin hazırladı. Yasal düzenleme, ancak dört yıl sonra gelebildi; kanallara frekans tahsis edilmesi ise, yasal süre çoktan dolmasına karşın sekiz yıldır "başarılamadı".

Şimdi bu noktada durup, Türkiye'de 1980'lerde ve 1990'ların ilk yarısındaki radyo ve televizyon yayıncılığı siyasası sürecinin değerlendirilmesinin başlangıç noktasının Türkiye olması gerektiğini ve 1980 yılı ve sonrasının Türkiye için özgül önemini vurgulamak gerekiyor. Çünkü, burada sorunumuz, belli bir süre içinde dünyada olup bitenler ve bunların Türkiye'ye yansıması değil, Türkiye'de olup bitenleri dünyadaki değişmelerin zorunlu olarak devreye girdiği Türkiye'nin özgül siyasal ve kültürel süreçleri çerçevesinde anlamaya çalışmaktır. Yukarıda anlatılanlar, yalnızca, 'iletişim'in ve 'yayıncılık siyasası'nın yaygın bir çalışma konusu olarak yükselmesini ve artan önemini vurgulamak içindi. Söz gelimi, "Türkiye'de olduğu gibi, Fransa'da, İtalya'da ve Yunanistan'da da tecimsel radyo ve televizyon yayıncılığında fiili durum, yasal düzenlemeyi öncelemiştir" demekle, Türkiye'de durup karmaşık iktisadi, siyasal ve kültürel süreçleri ve ilişkileri katarak Türkiye için böyle bir şey söylemek arasında dağlar kadar fark vardır. Her ne kadar, tek başına güç gösterimlerinin pek anlamı kalmamış olsa da, uluslararası oluşumlar ulusal karar alma süreçlerine bazen doğrudan tesir etse de, 'ulus-devletlerin sonu'ndan söz edebilmek için henüz çok erkendir.[8] En azından, Türkiye'de yayıncılığın, ulusal karar alıcılar tarafından, Batı ülkelerindeki gibi demokratik bir siyaset sorunu olarak değerlendirilmediği söylenebilir.

Konunun "Sınırları"

Tezin başlığı ve konusu, ilk bakışta, tezin sınırlarını da vermektedir: (i) zaman sınırlaması -1980-94; (ii) mekân sınırlaması -ulus-devlet sınırları; (iii) inceleme

---

[8]Bugün dünyada, bir yandan, küreselleşmeden, ulusaşırı şirketlerden, uluslararası enformasyon akışının öneminden, uluslararası örgütlerden ve ulus-devletlerin sonundan söz edilse de; öte yandan, etnik ve dinsel çatışmalar, ulusal bağımsızlık arayışları ve 'kültürel kimlik' üzerine tartışmalar sürmektedir.
Ayrıca, 'uluslararası' ve 'ulusaşırı' gibi terimlerin imledikleri de tartışmalıdır. 'Ulus', hem yurttaşlıkla, hem de etnisiteyle ilişkili olarak tanımlanmaktadır. 'Uluslararası' ve 'ulusaşırı' daha çok, Batılı 'ulus-devlet' tanımından hareketle, 'devletlerarası', 'devletaşırı' anlamında kullanılmaktadır. Oysa, örneğin, Doğu Avrupa'da, bir 'ulus', bir 'ülke' anlamına gelmemekte; belli bir yerleşim birimindeki egemenlikten çok, etno-kültürel homojenliğe gönderme yapmaktadır; bu durumda, belki de, 'etno-ulusaşırı' gibi bir terim gerektirmektedir (Verdery 1994: 2-5). Türkçede de, bu konuda sorun vardır. Örneğin, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda hem dinsel ayrım yapmadan bütün Osmanlı halkları için *bir millet*ten, hem de İmparatorluk içindeki İslam halkı ile diğer *millet*lerden söz edilmesi, *nation* karşılığında kullanılan milletin anlamını bulandırmaktadır. (Lewis 1993: 52-3). Günümüzde, daha çok, dinsel-siyasal topluluk anlamındaki millet yerine *ulus* kullanılsa ve Türk ulusu dendiğinde Türkiyeliler anlaşılsa da, günlük dilde 'Yahudi milleti' gibi deyimler varlığını sürdürmektedir.

konusu -radyo ve televizyon yayıncılığı siyasası. Ancak bu sınırlar, hiç de ilk bakışta göründükleri gibi "sınırlı" değildir.

Tez, zaman açısından, Türkiye'de yayıncılık alanında devlet tekelinden tecimsel radyo ve televizyon bolluğuna geçilen, oldukça karmaşık bir yapısal dönüşümün gerçekleşme dönemi olarak düşünülen 1980'ler ve 1990'ların başıyla sınırlandırılmaktadır. Analizin 1994'te kesilmesi, bu tarihte yasal bir düzenlemenin getirilmesiyle ilişkilidir. Ne var ki, en azından 1980'lerde neyin ya da nelerin değiştiğini söyleyebilmek ya da 1980 yılının niçin başlangıç noktası olarak alındığını açıklayabilmek için, bu yılın öncesine gitmek gerekmektedir. Bu geçmişe bakışta, yaklaşım biçiminin ve belli bir perspektiften tarihyazımının getirdiği ek bir sorumluluk yüklenilecektir. Ayrıca, yakın zamanlardan söz ederken de, çeşitli noktalarda geçmişe -"seksen öncesine"- dönmek gerekebilecektir.

Mekân açısından sınır, Türkiye'dir. Ama, ulus-devletin tarihsel bir görüngü olduğu öncülünden işe başladığımızda, söz gelimi, "Türkiye'de devlet geleneği"nin tez akışında devreye girdiği bir noktada, ulus-devlet sınırlarında durulamayacak, Osmanlı dönemine uzanılmak zorunda kalınacaktır. Dahası, konu, merkezi ve yerel düzeyde karar alma süreçlerini kapsasa bile, bölgesel farklılıklar ve eşitsizlikler (ör., enformasyona erişmede) gözetilmemesi, başka bir deyişle, *bir* Türkiye'den söz edilmesi zordur. Tersine, Türkiye'nin küresel yapılanmadaki yeri ve Türkiye'de devletin ve sivil örgütlenmelerin diğer devletlerle, uluslararası kuruluşlarla, örgütlerle, şirketlerle ilişkileri göz önüne alınmadan da, Türkiye'de ulusal devleti kendi başına ele almak pek olası değildir.

İnceleme alanı açısından, radyo televizyon siyasası denilince, tezin sınırları iyice belirsizleşmektedir. İlk sorun, radyo ve televizyon yayıncılığının, iletişim araçlarının bütünleşmesinden bağımsız olarak ele alınıp alınamayacağıyla ilgilidir. Her ne kadar, en azından yaygın haliyle şimdilik, böyle bir ayrım yapabilsek de, kablolu televizyonu ve uydu yayıncılığını telekomünikasyon altyapısıyla ilişkilendirmek bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji bakımından, bir başka sorun da, tersine, çizilmeye çalışılan sınırın genişliğini gündeme getirir: Radyo ve televizyon yayıncılığı, geleneksel olarak ve yasal zeminde bir arada ele alındığı için, burada da bu birliktelik verili kabul edilmiştir; oysa, bu iki iletişim aygıtı farklı yönlerde bir gelişme seyri izlemektedir.

Siyasa süreci açısından incelemeyi 1994'de kesmek, uygulamanın (implementation) analizine yer verememek anlamına gelmektedir. Siyasa meselesinde, sınır sorunu, başka bir düzleme de kayarak epeyce bulanıklaşmaktadır. Ayrı bir 'siyasa bilimi' iddiaları bir yana, siyasa meselesi daha çok 'siyaset bilimi'

disiplini kapsamında düşünülmektedir; ama 'toplumsal siyasa' da, 'kamu siyasası' da, iktisadi sistemden bağımsız bir şekilde el alınamamaktadır. Ayrıca, bu konudaki neredeyse bütün yaklaşımlar, liberal demokrasi ve kapitalizmin işleyişini temel alarak geliştirilmiştir (Saybaşılı 1986: 2 ve 4); kültürel farklılıklar, baskın bir model çerçevesinde adeta yok sayılmaktadır. Bu durumda, ancak siyasal, iktisadi ve kültürel süreçleri analize katarak anlamlı kılabileceğimiz siyasa meselesi, 'radyo ve televizyon yayıncılığı siyasası'ndan söz etmekle daha da karmaşıklaşmaktadır. Çünkü, bütün bu süreçler, Türkiye'de radyo televizyon yayıncılığı siyasası çerçevesinde analize katılacaklar ve dolayısıyla, 'seçmeci' bir okumaya konu olacaklardır.

Ayrıca, '(kitle) iletişim'in kimilerine göre bir disiplin, kimilerine göreyse bir 'çalışma alanı' olarak gelişmesi, konuyu bu disiplin ya da alan içinden sorunlaştırma iddiasını taşımaktadır. Ne var ki, böyle bir disiplinin ya da alanın kurumsal varlığı reddedilemese de, ontolojik ve epistemolojik dayanakları sürekli sorgulanmaktadır. Kaldı ki, günümüzde, toplum ve insan bilimlerindeki disipliner ayrışmanın geçerliği de sorgulanmaktadır. Bu yüzden, öncelikle, araştırma konusunun da niteliği gereği, araştırmacının kendi konumunu da sorunlaştırması gündeme gelmektedir. En azından, bir zamanların entelektüelinin 'hakikat' iddiasıyla soyunduğu "yasa koyuculuk" rolü (Bauman 1996) açıktır; özellikle, siyasa hakkında yazmak, böyle bir role içkin olagelmiştir. Kültürel ve iktisadi boyutlarıyla "kültür endüstrisi" olarak da adlandırılan, günümüzde "toplumsal alanı tanım[ladıkları] ve inşa [ettikleri]; siyasal alanın inşasına yardım [ettikleri]; üretken ekonomik ilişkileri dolayım[ladıkları]; modern endüstriyel sistemler içinde 'maddi bir güç' haline gel[dikleri]; bizatihi teknolojik olanı tanım[ladıkları]; kültürel olana hükmet[tikleri]" söylenen (Hall 1989-Türkçesi 1997: 84) iletişim araçları, kurumları ve ilişkilerine ilişkin bir siyasa analizinde, bu rol iyiden iyiye bir üst-konumdan konuşmak gibi görünmektedir. Bu noktada, böyle bir konumun sorunlu olduğuna değinmekle yetinmek zorundayız.

Amaç, Yöntem, Varsayımlar ve Veri Toplama Tekniği

Bu tezin amacı, özellikle 1990'larda Türkiye'de medya alanında da tanık olunan "[a]kademik dünyadan boşalan alanı gazetecilik ürünlerinin doldurma"sı karşısında ya da "olaylara" herkesten önce şipşak cevaplar verme telaşıyla yazılmış tanıklık kitapları furyasında" (ör., Münir 1993 -Sabah Olayı; Karaca 1995 -Milliyet Olayı; Karaca 199? -Cumhuriyet Olayı, vb.) "günübirlik varoluş kaygısı"na (İnsel 1990: 9-10) kapılmadan, radyo ve televizyon yayıncılığı alanında yaşanan

dönüşümün koşullarını, faillerini ve kısa vadeli de olsa sonuçlarını soğukkanlı bir biçimde değerlendirebilmektir.

Böyle bir amacı gerçekleştirebilmek, birbiriyle içiçe giren iki amacı daha öngerektirmektedir. İlkin, yayıncılık alanındaki değişimi, bugüne kadar geliştiği haliyle kendi başına kitle iletişim araştırmalarıyla anlamlandırabilmek pek olası değildir. Yalnızca siyaset bilimindeki kuramsal yönelimler açısından siyasa sürecine odaklanmak da, Türkiye'yi ve iktisadi ve kültürel bir etkinlik olarak yayıncılığı eksik ve dolayısıyla sorunlu bir değerlendirmeye tabi tutmak riskini taşımaktadır.[9] Bu yüzden, beşeri ve toplumsal bilimler bağlamında uluslararası siyasal iktisadi oluşuma ilişkin yaklaşımlara, Türkiye'nin kültürel siyaset bağlamında değerlendirilmesine ve yapı-eylem etkileşimi ile iktidar nosyonu üzerine toplumbilimsel kuramlara başvurma zorunluluğu doğmaktadır. Bu çerçevede, bu çalışmanın temel amacını tamamlayan birinci amaç, Türkiye'de yayıncılık siyasasına nasıl bir bilgikuramsal ve kuramsal konumdan yaklaşılacağını saptamaktır.

Böyle bir konum arayışı, bizi asıl amacın ikinci öngerekliliğine taşımaktadır. Batıda pratiklerin alışkanlık halini alıp kuralların yerleşikleşmesiyle oluşan modern iktisadi, siyasal ve kültürel kurumlar ve değerler (akademik söylem dahil), Türkiye'ye ilişkin bir analiz için hem vazgeçilmez, hem de, tersine, işlemez durumdadır. "Kültürel siyaset"le anlatmak istediğimiz bu durum, Batıdaki yayıncılık siyasası analizlerini Türkiye'nin özgüllüğüyle yoğurma gereğini dayatmaktadır. Böylece, öngereken ikinci amaç da, zamana ve mekâna uygun bir analiz çerçevesi geliştirebilmektir.

Türkiye'de 1980 ile 1994 arasındaki yayıncılık siyasası analizi, böyle bir konum belirleme ve analiz çerçevesi geliştirmenin ardından gelecektir. Böyle üçlü bir amacın (biri asli, diğerleri gerekli ama ikincil), aşağıda belirteceğimiz gibi, çalışmanın bölümlerinin kurulmasına ve bölümlere verilen ağırlığa etkisi olacağı açıktır.

Bu çalışma, en genel haliyle, iletişimde deregülasyon siyasaları ile bu konuların günümüz toplumsal oluşumlarındaki yerine duyulan ilgiyle bağlantılı olarak, bu siyasaların iktisadi ve teknolojist gerekçelendirmesinin getirdiği

---

[9] Günümüzde yaklaşımı ne olursa olsun herhangi bir toplum teorisyeninin kaçınamadığı üç temel kavram vardır: *iktisat, siyaset ve kültür*. Bu üç kavramı "modernist önyargılardan kaçınmak" üzere farklı terimlerle ifade etmek de, kaideyi bozmamaktadır. Örneğin, Wagner (1996: 47-48), iktisat karşılığında "maddi tahsisat pratikleri ve kurumları" (para ve piyasalar); siyaset karşılığında "buyurgan iktidar ya da tahakküm pratikleri ve kurumları" (bürokrasiler ve modern devlet); kültür karşılığında da "anlamlandırma ya da sembolik temsil pratikleri ve kurumları" (toplumsal yeniden üretim alanı, Wagner özellikle akademik söylemi ele alır) terimlerini kullanır. Bunun yanında, toplum teorisyenleri, *eylemlilik (agency) ve yapı*yı dikkate alırlar; *iktidar* nosyonu da, teorilerinin açık ya da örtük biçimde odak noktasını oluşturur.

kuşkuculuktan kaynaklanmıştır. Çalışmanın iskeleti de, artık, uydu teknolojisi, kablolu televizyon gibi yeni iletişim teknolojileri ve dolayısıyla telekomünikasyon altyapısından bağımsız düşünemeyeceğimiz radyo ve televizyon yayıncılığı alanında, *özelleştirme ya da deregülasyon siyasalarının niçin, nasıl, kimler tarafından geliştirildiği ya da geliştirilemediği; bu siyasaların içerikleri, uygulamaya geçirilme biçimleri; kimlerin ve nelerin yararına ya da pahasına işledikleri* gibi sorularla biçimlenmektedir. Bu sorulara yanıt verebilmek için, öncelikle, Batıda geliştirilen kuramsal yaklaşımların bir kısmından doğrudan yararlanarak, bir kısmının taşıdığı liberal demokrasi mührünü açıp "gelişmekte olan ülkeler" etiketini sıyırarak Türkiye'nin özgüllüğünü vurgulayan bir yayıncılık siyasası analizi çerçevesi çizme çabasına girilecektir. Bu çabada 1980'lere damgasını vuran teknolojik gelişmelerin ve medya siyasaları dolayımıyla da anlaşılabilecek iktisat ve kültür siyasalarının özel bir yeri olacaktır.

Analiz çerçevesi, siyasa analizlerinde sık sık rastlandığı biçimde yalnızca siyasa eyleyenlerinin davranışlarını ve kararlarını incelemekle sınırlı değildir. Son yıllarda medya siyasası çalışmalarında da özellikle dikkate alınan, eyleyenlerin eylediği bağlamın, onların eylemlerinin sınırlarını çizen ulusal ve uluslararası boyutlardaki etkenlerin ya da iktisadi, siyasal, kültürel dinamiklerin analize dahil edildiği bir yaklaşım benimsenmektedir. Kısacası, iktidar mücadelesindeki toplumsal güçler arasındaki akışkanlığın bir haritası çıkarılmaya çalışılmakta; sürecin her düzeyinde niyetlenilen eylem ile yapısal sınırlar arasındaki etkileşim dikkate alınmaktadır.

Ayrıca, Batıdaki birçok medya siyasası analizinde rastlanan hükümet-endüstri ikilisi, Türkiye açısından "demokrasi"nin yapılanışıyla ilgili bir sınırlılık dayatmaktadır. Batı için anlatılan öykü, ne radyo ve televizyon yayınlarının başlaması açısından, ne de modellerin uygulanması ve geçirdikleri değişimler yönünden, ister 'Doğu' ya da 'Öteki', isterse 'azgelişmiş' ya da 'gelişmekte olan' denilsin, Türkiye gibi ülkelere bire bir karşılık gelmemektedir. Gerek seçilen konu -Türkiye'deki ulusal yayıncılık siyasası- yüzünden, gerekse analitik nedenlerle, tek yanlı bir etken olarak ele alınacak olan Batıda olup bitenlerin, tam da "Türkiye gibi ülkeler"in varlığıyla ve oradaki (buradaki) oldu bittilerle tanımlandığı tartışmasına uzun uzadıya girilmeyecektir. Bunun yanında, Batı dünyasının atfettiği 'azgelişmiş' ya da 'gelişmekte olan' sıfatı yüzünden ve model alınanın Batı dünyası olması yüzünden ortaya atılan düzçizgisel bir 'ilerleme'ci yaklaşım ya da model de bir kuramsal kuşatmışlık dayattığı için benimsenmeyecektir. Bu tezin yaklaşımı, kapitalizmin sınırtanımazlığı ve Türkiye tarihinin resmi tezlerinin bir boyutu -Batılılaşma, çağdaşlaşma ya da 'muasırlaşma'- çerçevesinde 'Batı'dan söz etmeyi

gerektirmektedir. Teknolojiye ve teknolojik gelişmeye ilişkin başat söylem de, buna bitişiktir.[10]

Bu yüzden, gerek Türkiye'nin siyasal rejimi, devlet geleneği ve kapitalistleşme sürecinin, gerekse Türkiye'de radyo ve televizyonun örgütlenmesinin kısa bir değerlendirmesi de gerekli olmaktadır. Zaten, medya sahnesinin artık çok hızlı değişmesi, "olaylar"la ilgili çıkarımları geçersizleştirme riski taşımakta; bu da daha genel bir çerçevede tarihsel bir değerlendirmeyi 'arzulanır' kılmaktadır.

Kısacası, temel araştırma soruları, Türkiye'de toplumsal güçler ile radyo ve televizyon yayıncılığının örgütlenmesi arasındaki ilişkilere; eyleyenlerin eylemlerine sınır koyan etkenlere ve bu etkenlerin eylemleri nasıl sınırlandırdıklarına; hangi eyleyen ve çıkarların başat olduklarına ilişkindir. Bu sorulara yanıt da bir süreç içinde aranmaktadır.

Bu tezin varsayımları en genel haliyle şöyle sıralanabilir (varsayımlar III. Bölümde açılacaktır):

1. Türkiye'de yayıncılık alanında tecimsel yayıncılığın koşulları 1980'lerin ikinci yarısında oluşturulmaya başlanmıştır. Yayıncılıkta ikili sisteme geçiş öngörülebilirdir.

2. Yayıncılık siyasası alanı diğer alanlarla ilişkisi içinde kavranabileceği için, görünürde bir siyasanın olmayışı da bir siyasadır. 1980'lerde Türkiye'de yayıncılık siyasası, günümüzde temel iktisadi kaynak olarak kabul edilen telekomünikasyona ilişkin özelleştirme ve tecimselleşme siyasasıyla bitişiktir.

3. Türkiye'de otoriter devlet geleneği, hem "askeri hükümet"in, hem de "demokratik hükümet"in, kamusal tartışmayı ve etkililiği dışlaması anlamına gelmektedir. Siyaset sürecinde arada bir "popülist" yönelimlerle de olsa gündeme gelen kamu, yayıncılık gibi bir etkinlikteki siyasa sürecinden tümüyle dışlanır.

4. 1990'larda Türkiye'de radyo ve televizyon siyasası, bir yandan, simgelerin kullanım haritaları açısından, İslami ve milliyetçi akımlarla eklemlenen bir tüketim kültürü siyasasının parçasıdır. Öte yandan, "güdüp yönlendirme" gücü vurgulanan yayıncılık, "milli güvenlik" gerekçesiyle kontrol altına alınması gereken bir alandır.

---

[10] Metin içinde karşılaşılan, azıyla, çoğuyla, sürekliliğiyle 'gelişme' kavramı, yalnızca bir metafor olarak düşünülmelidir.

Bunlar, Türkiye toplumunun kapitalistleşme süreci, Türkiye'de devlet geleneği, yayıncılığın algılanışı ve 1980'lerdeki uluslararası ve ulusal düzeydeki özgül koşullarla ilişkilidir.

Bu analizde, konu, amaç ve yöntemle bağlantılı olarak veri toplama tekniklerinden, yazılı belgelerin ağırlık taşıyacağı açıktır. Yazılı belgelere dayalı araştırmalarda belgeler, anında kaydedilen ve sonradan yazılan; kişisel ve resmi; birinci el ve ikinci el olmak üzere çeşitli biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflamalar birbirlerini çapraz kesmektedir (Syversten 1992: 53-60). Bu tür sınıflandırmalar açısından bakıldığında, kuramsal kesim ve tarihsel değerlendirme, daha çok 'ikinci el' kaynaklara dayanmaktadır. Kitaplar ve akademik dergiler bu kaynakların başında gelmektedir ama Türkiye'de radyo ve televizyon yayıncılığı alanında yapılmış araştırmaların yetersizliği, yer yer 'birinci el' kaynaklara başvurmayı da gerektirmektedir.

Ne var ki, 'birinci el-ikinci el kaynaklar' şeklindeki bir sınıflandırma sorunlu görünmektedir. Çünkü, her iki tür belge de, yorum süzgecinden geçerek aktarılacaktır. Bu durumda belgelerin fetişleştirilmesine gerek yoktur. Burada ne 'derin', ne 'temelde yatan', ne de 'sahici' kaynaklardan söz edilmektedir; araştırma yaparken aşağı inilmemekte, 'geçmişin izleri' arasında sürekli gidip gelinmekte, yani karşıdan karşıya geçilmektedir (Jenkins 1997: 59-60).

Özellikle 1980 sonrasındaki analizde kullanılan 'geçmişin izleri' arasında şunlar sayılabilir: Anayasa, ilgili yasalar ve yönetmelikler, resmi gazete, çeşitli resmi yazışmalar, genelgeler, duyurular, yasa taslakları, yasa teklifleri ve tasarıları, komisyon raporları, Meclis tutanakları, dernek ve vakıf raporları, siyasal parti programları, hükümet arşivleri, kalkınma planları, kurum arşivleri ve dergileri, yıllık raporlar, yıllık bütçe raporları, istatistikler, sempozyum ya da panel gibi toplantı kayıtları, kişisel belgeler, kişisel arşivler ve kayıtlar, anı kitapları, biyografi ve otobiyografiler, gazeteci kitapları, günlük gazeteler, haftalık haber dergileri, vb.

Çalışmanın Sınırlılığı

Konunun sınırlandırılması başlığı altında değindiğimiz gibi, derinlemesine inceleme yapabilmek için sınır koyma gereği, çalışmanın en belirgin sınırlılığına yol açmaktadır. Analizin yeni bir yasal düzenlemenin yapıldığı 1994 yılında kesilmesi, yasaya bağlı olarak çıkarılan yönetmelikleri ve yasa ile yönetmeliklerin uygulanmasını (implementation) inceleyemeyeceğimiz anlamına gelmektedir. Siyasa sürecini sürekliliği içinde ele alma açısından bu bir eksiklik olacaktır. Ne var ki, hem

dünyada hem de Türkiye'de yayıncılık siyasasında son onbeş yirmi yıldır sürekli değişme ve tartışma yaşanmaktadır. Türkiye'de 1980-1994 dönemi bile başlı başına, derinlemesine araştırmayı zorlaştıran birçok gelişmenin bir arada yaşandığı bir dönemdir. Bu yüzden, bu sınırlılığa karşın sınırlama bir gereklilik olarak görünmektedir.

Çalışmanın ikinci sınırlılığı, özellikle yeni bir yayıncılık sistemine geçişle ilgili verileri ön plana aldığı için, birçok yönden makro düzeyde bir analiz olarak kalmasıdır. Oysa, özellikle 1980'lerin ilk yarısı bakımından TRT (ve bir ölçüde PTT) kurumu içindeki ilişkiler de oldukça önemli görüler sağlayabilirdi. Bazı yazılı belgeler dolayımıyla bunlara değinilmesine karşın, mikro-makro düzey bağlantısı açısından çalışmanın sınırlı kaldığını kabul etmeliyiz. Bu sınırlılıkta, Türkiye'de yayıncılık alanında bu çalışmayı öncelemesi gereken örgüt içi iletişim şebekelerinin ve TRT-siyasal iktidar ilişkilerinin analizinin, kurumsal monografilerin eksikliğinin etkisi yadsınamaz.

Bir başka sınırlılık da, Türkiye'de bazı verilere ulaşmanın güçlüğüdür. Derinlemesine görüşmelerle bu güçlüğün bir ölçüde giderilebileceği düşünülmüştür. Ancak, 1980'lerin sonundaki yayıncılık siyasası konusunda Turgut Özal ve Adnan Kahveci gibi kilit insanların artık aramızda olmayışı ve yapılacak görüşmelerin fazladan öğreni sağlayacağından duyulan kuşku nedeniyle görüşmelerden vazgeçilmiştir. Çünkü verilere ve öğreniye ulaşmadaki güçlük, geçmişin izlerine gösterilen duyarsızlıkla ilgili olduğu kadar, herşeye yazılı ya da sözlü "gizlilik" etiketi yapıştırmakla da ilgilidir. Oysa, bu tür öğreniler, bazı gazetecilerin ve milletvekillerinin en olmadık ilişkileri sansasyonel biçimde açıklaması karşısında çok da masum kalmaktadır.

Bölümlendirme

Bu çalışma iki kesime ayrılmıştır. Her iki kesim de üçer bölümden oluşmaktadır. Birinci kesimde kuramsal tartışmalar yapılmakta ve Türkiye için bir siyasa analizi çerçevesi geliştirilmektedir. İkinci kesimde bu çerçeveye göre, Türkiye'deki yayıncılık siyasası analiz edilmektedir.

Birinci kesimin ilk bölümü, siyaset bilimi ve kitle iletişim araştırmalarının tarihsel gelişimi içinde siyasa analizinin yerini belirleme ve bu gelişimi daha genel bir toplumsal teori çerçevesinde ele alma çabası olarak değerlendirilebilir (ZAMAN). İkinci bölüm ise, 1980'lerin 1990'ların ortasına dek yapılan medya siyasası çalışmalarının sundukları analiz çerçevelerinin dökümüne ayrılmıştır. Analizler,

geliştirildikleri ülkelere göre ayrıştırılmakta; kısaca kuramsal farklılıklarının değerlendirilmesi yapılmaktadır (MEKAN). Üçüncü bölümde, ilk iki bölümde sunulan kuramlardan ve analiz çerçevelerinden yararlanarak, 1980-1994 yıllarında Türkiye'de yayıncılık siyasasına ilişkin analitik bir çerçeve geliştirilmektedir. Siyasa analizi, 'siyasal iktisat' ve 'kültürel siyaset' çerçevesinde anlamlandırılmaktadır.

İkinci kesimde, 1980-1994 arasında radyo ve televizyona ilişkin gelişmeler, hükümet dönemlerine göre ayrı ayrı anlatılmakta ve analiz edilmektedir. Dördüncü bölümde, yayıncılıkta yapısal dönüşümün belirtilerinin görüldüğü ama belirginleşmediği 1980-1983 ile 1983-1987 dönemleri bir arada ele alınmaktadır. Beşinci bölüm, 1987-1991 dönemindeki gelişmelere ve bunların analizine ayrılmaktadır. Altıncı bölüm ise, 1991-1994 dönemine ilişkindir. Dönemin hükümet(ler)i 1995'e kadar iş başında kalmışsa da, tez özel radyo televizyonlara ilişkin yasal düzenlemenin yapılmasına kadar olan dönemi kapsadığı için, analiz 1994'de son bulmaktadır.

Sonuç bölümü, sadece çalışmanın bir özetinden ve potansiyel araştırma sorularının sorulmasından oluşmamakta; hükümet dönemlerine göre yapılan yayıncılık siyasası analizi, 1980'den 1994'e uzanan genel siyasal süreç ile iktisadi etkenler ve pratikler bakımından bir değerlendirmeyle tamamlanmaktadır.

BİRİNCİ KESİM

RADYO VE TELEVİZYON YAYINCILIĞI SİYASASI: KURAMSAL BİR ÇERÇEVE *ARAYIŞI*

"Bilim, bir çift tırnak işaretidir."

Bachelard

Türkiye'de radyo televizyon yayıncılığı siyasasının nasıl bir kuramsal yaklaşım içinde değerlendirileceği birinci kesimin konusunu oluşturmaktadır. Bu kesimi kurarken yola çıkılan temel önerme, *eleştirel kuram*ın, Marx'ın 1843'te A. Ruge'a yazdığı mektupta tanımladığı gibi, "çağın mücadelelerinin ve dileklerinin kendilerince açıklığa kavuşturulması" olduğudur (aktaran Fraser 1994: 201). Böyle bir eleştirel kuram tanımı çerçevesinde, günümüzdeki gelişmeleri anlamlandırma çabasıyla geçmişe dönüp aranacak izler, bir tarihyazımı çabasını getirecektir. Neyin tarihinin yazılacağı ise, bugünün mücadelelerinin açığa cıkardığı kavramlar yoluyla belirlenecektir. Foucault'yu izleyerek belirtirsek, tarih her zaman şimdinin bir tarihidir. Şimdinin sürekli bir değişim içinde olduğu düşünülünce de, geçmişin sürekli yeniden-değerlendirilmesi gerekmektedir.[11] Bunun zorunlu bir izdüşümü, bilgi çerçevelerinin ve anlama tarzlarının da sürekli değişim içinde olduğunun kabulüdür (Lechte 1994: 111-112).[12]

---

[11] Anglo-Sakson literatürde Foucault, Marksizmin karşısına yerleştirilen yapısalcılık-sonrası düşünürler arasında sayılmaktadır. Oysa, bu kolaycı kategorileştirmeler, çoğu zaman, koşutlukları gizlemektedir. Yapısalcılık-sonrası akımlarla Marx'ın analizinin bazı boyutlarını bir arada ele almayı deneyen bir çaba için bkz. Mutman 1994: 9 ve (Foucault'yla ilgili olarak) 23; özel olarak Foucault'nun yapısalcılık-sonrası bağlamından ziyade 'Batı' Marksizmi çerçevesinde incelenmesi için ise, bkz. Poster 1984. Kuşkusuz, Foucault'nun tarih anlayışındaki "süreksizlik", onu Marksist tarih anlayışından ayırmaktadır (Poster 1982). Yine de, yukarıda ana metinde, Marx'tan Foucault'ya geçmeyi haklılaştıracak şekilde, Foucault'dan bir alıntı yapılabilir: "Marx'ın adını vermeden, tırnak işaretleri olmaksızın ondan alıntı yapıyorum.... Şu anda Marx'ın düşüncesiyle doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı bir kavramlar dizisi kullanmadan ve kendini Marx tarafından tanımlanmış ve betimlenmiş bir düşünce ufkunda tanımlamadan tarih yazmak imkansızdır. Hatta insan, son kertede tarihçi olmakla Marksist olmak arasında ne fark olduğunu bile merak edebilir" (Gordon 1980: 52-53; alıntının Türkçesi, Çalışkan 1996: 19).

[12] Örneğin, 1960'ların sonlarından beri yoğunlaşarak süren kadın hareketini, çeşitli kesimlerden kadınların çeşitli platformlarda mücadeleye girdikleri, kendi dileklerini açığa çıkarma çabasında oldukları bir hareket olarak niteleyebiliriz. Mücadele platformlarından biri akademik alan; bu alandaki mücadele pratikleri de, akademik çalışmalar ve kuramsal-pratik ilgileri birleştirme pratikleri olmuştur. Bu çerçevede, söz gelimi, 'his(s)tory' (tarih-onun, erkeğin öyküsü) yerine 'herstory' (onun, kadının öyküsü) şeklinde yeni tarihyazımları gündeme gelmiştir. Bu çalışmaların, bütün insan ve toplum bilimlerine tesiri çok-boyutludur: Kuram-pratik ayrımının, disipliner ayrımların, bilimin evrenselliğinin sorgulanması gibi. Yine örnek verirsek, kadınların mücadelesinin tarihi, liberal toplum projesinin 'akıl' adına çektiği sınırın yeniden açımlandığı, dışlananların da hesaba katıldığı yeni

Bu tezde de "1980 ile 1994 arasında Türkiye'de radyo televizyon yayıncılığı siyasası", değişik boyutlarıyla anlamlandırılmaya çalışılacak bir konu olarak düşünülmekte; verili modellerin içtutarlılıklarını ve genellenebilirliklerini korumak adına bir araç olarak görülmemektedir. Birinci Kesim, farklı "modeller"in neler olduklarına ve bu "modeller"den yararlanarak kurulacak olan bir çerçeveye ayrılmıştır. Bu kesim üç bölümden oluşmaktadır. I. Bölümde, genel olarak toplumsal bilimlerdeki paradigma değişiklikleri bağlamında iletişim çalışmalarının ve siyasa analizlerinin geçmişteki izleri sürülmeye çalışılacaktır. Böyle bir tarihsel tarama, son yirmi yıldır yaygınlaşan medya siyasası üzerine yapılan çalışmaların sunulduğu II. Bölümde, bize bu çalışmaların kuramsal dayanaklarını verebilecektir. III. Bölüm ise, iki bölümde tartışılan meseleler bağlamında, seksenler ve doksanlar Türkiye'si için bir yayıncılık siyasası analizi çerçevesi geliştirme çabasını, metodolojik bir açımlamayı içerecektir.

tarihyazımlarına yol açmıştır. Bunda, kadın hareketinin özel bir yeri olsa da, bu ortaya çıkan tek mücadele alanı değildir. Kolonyalizme, ırksal ve etnik ayrımcılığa, savaşlara, ekolojik dengenin bozulmasına karşı hareketler de yayılmıştır. Kadın çalışmaları da, aynı dönemlerde mücadeleye girişen diğer dışlanan kesimlerden hem katılmalarla, hem de ayrışmalarla çeşitlenerek sürmektedir.

BÖLÜM I

GENEL TOPLUMSAL BİLİMLER BAĞLAMINDA KİTLE İLETİŞİM ARAŞTIRMASI, SİYASET BİLİMİ VE SİYASA ANALİZİ: TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

Bu tezdeki anahtar terim "yayıncılık siyasası" olmasına karşın, "yayıncılık" ve "siyasa" sözcüklerinin yıllar boyunca birarada kullanıldığına pek tanık olunmamıştır. 'Yayıncılık', belli bir dönemde ve yerde (1940'larda, ABD'de), belli çevrelerce (siyasal ve tecimsel güçlerce), yazılı basının ve radyo yayıncılığının gücüne ve potansiyeline duyulan ilgiyle bağlantılı olarak doğup kurumsallaşan kitle iletişim araştırmalarının içinde düşünülegelmiştir. 'Siyasa' ise, hükümetlerin eyledikleriyle ilgili olduğu için, daha çok 'siyaset bilimi'nce içerilmiştir. Gelgelelim, kitle iletişim araştırmalarının da, siyasa analizinin de "ne olduğu" tartışmalıdır. Dror'a (1971) göre, 'siyasa bilimleri' bir 'üst-disiplin'; Wildavsky'e (1979) göre ise, "siyasa analizi, içeriği disipliner sınırlarla değil, sorunun mahiyetine ve zamanın koşullarına uygun görünen ne varsa onlarla belirlenen uygulamalı bir alt-alan"dır. Hem siyasa analizinin, hem de kitle iletişim araştırmasının ilklerinden sayılan Lasswell (1951), "varolan uzmanlıkları boyuna kesen" bir eğilim olarak "siyasa yönelimi"nden söz ederken yukarıdaki ikinci görüşü desteklemektedir (Ham ve Hill 1984: 11). Kitle iletişim araştırması da, başlangıcından beri çeşitli toplumsal ve beşeri bilimler içinde yürütülmektedir ve bütün 'iletişim bilimi' iddialarına karşın, (kitle) iletişimin(in) disipliner konumuna ilişkin sorgulamalar hâlâ sürmektedir (bkz., Journal of Communication 1983, 1993a, 1993b; Dervin, vd. 1989a, 1989b).[13]

Bununla, iletişim çalışmalarının da, siyasa analizlerinin de 'disiplinsizliği'ni ya da her ikisinin de 'çok-disiplinliliği'ni vurgulamak istiyoruz. Amerikan iletişim araştırması ile 'siyasa bilimi'nin kurulması, aynı yönetimsel araştırma programından çıkmıştır. Harold Lasswell, Daniel Lerner ve Paul F. Lazarsfeld gibi araştırmacılar, her iki alana da öncülük etmişlerdir (Rowland 1986: 165). Ama bu '*niyet*', '*köken*' ve '*öncüler*'le birlikte ve onlara karşın, toplumsal ve beşeri bilimler de, dolayısıyla iletişim çalışmaları ve siyasa analizleri de, dönemden döneme, ülkeden ülkeye, yaklaşımdan yaklaşıma değişen, farklılaşan ve çeşitlenen bir seyir izlemişlerdir, izlemeyi sürdürmektedirler; hep beraber ve ayrı ayrı, çeşitli tarihyazımlarına, kuramlar bolluğuna ve yaklaşım farklılıklarına konu olmaktadırlar.

---

[13] Zaten, günümüzde bu sorun, yalnızca iletişim çalışmaları ve siyasa analizleri için değil, bütün insan ve toplum bilimlerindeki kaynama ve disipliner sınırların belirsizliğiyle ilgilidir.

Aşağıda, 'siyasa bilimi' ile 'kitle iletişim araştırması'nın nasıl geliştiklerini anlamlandırabilmenin, modernliğe kısa bir bakış gerektirdiği düşüncesinden hareket edilecektir. Çünkü, bunların çıktığı yönetimsel (administrative) program, ancak modern toplumsal bilimler içinde ele alındığı ve bu bilimsel analiz ve araştırmalara gösterilen tepkiler ile alternatif arayışlar dökümlenebildiği zaman, bu çalışmanın yaklaşımının belirmesindeki ilk adım atılmış olacaktır.

A. Toplumsal Bilimler ve 'Siyaset Bilimi'

XVIII. yüzyıl 'modern' toplumlarının, insan özgürlüğü ve özerkliğinin sınırlandırılmasını gerektiren iki sorunu vardı: Biri, kültürel-dilsel kimlik çerçevesinde ulusallığın siyasal birimin sınırını oluşturması ya da "ulusal sorun"; diğeri ise, ulusal toplum içindeki düzenin sağlanması için toplumsal gruplar ve sınıflar arasına sınır çekilmesi ya da "toplumsal sorun" (Wagner 1996: 82-6). Fransız Devrimi'nin öne çıkardığı iki izlek, bu iki "sorun"la bağlantılıdır: Ulusal egemenlik ve ulusun kendi kaderini tayin hakkıyla ilişkilendirilen "halk egemenliği" ve "siyasal ve toplumsal değişmenin olağanlığı". Böylece, Fransız Devrimi, dünyanın sistem karşıtı "toplumsal" ve "ulusal" hareketlere gebe hale geldiğini göstermiş oldu (Wallerstein 1995: 13-4).

Toplumsal bilimler de, bu dönemde, toplumsal değişmenin olağanlığı karşısında siyasetçilere yol göstermek için bilgi üretme mekanizmaları olarak doğdular. Fransa'da A. Comte, "sosyal sorunların çözümünü uygun eğitim almış 'sınırlı sayıda seçkin zeka'ya devrederek düzen ve ilerlemenin bağdaştırılmasını" sağlamak üzere 'sosyal fizik' bilimini -pozitif toplumbilimi- önerirken,[14] İngiltere'de J. S. Mill de bu görüşle koşutluk içinde kesin bilimden söz ediyordu (Gulbenkian Komisyonu 1996: 20). Nitekim, Giddens (1990: 256), İngiltere'de Comte'un *Cours de Philosophie Positive* yapıtının, J. S. Mill'in kişiliğinde seçkin bir hayran kazandığını ve "Mill'in *Logic*'inin *Cours*'un İngilizce konuşan dünyada toplumsal düşüncedeki ikizi" olduğunu yazar. Bu yüzden, toplumsal bilimlerin çıkışı masum değildir.

Toplumsal bilimlerdeki ayrışma, XIX. yüzyılın ilk yarısında belirginleşmiş, aynı yüzyılın ikinci yarısında üniversite bölümlerine, disiplin ayrımlarına yansımıştır.

---

[14] Z. Bauman (1996: 122), 1795'te Fransa'da kurulan Ulusal Enstitü'nün Comte'tan otuz kırk yıl önce, toplumu keşfedecek tek bilim olarak "ideoloji"nin geliştirilmesini önerdiğini belirtir: "İdeoloji, toplumun tek bilimi olacaktı; ya da toplumun *bilimi* ancak ideoloji olabilirdi. Aynı şeklide toplum, fikirlerin üretilmesi ve iletilmesi ile özdeşleştiriliyordu; fikirleri incelemek, bilinecek her şeyi, toplumu bir eylem nesnesi olarak görenler açısından pratik önemi olan her şeyi bilmek demekti." Bauman'a göre, (1996: 122-3), Comte "sosyoloji"yi önererek, adın tarafgirliğini düzeltmeye çalışsa da, Comte'un yeni bilimi betimleme tarzı, içeriği önemli bir farklılık getirmiyordu.

Büyük Britanya, Fransa, Almanyalar, İtalyalar ve ABD'de kurumlaşan toplumsal bilim disiplinleri, "ondokuzuncu yüzyılda 'gerçeklik' hakkındaki ampirik bulgulara ('spekülasyon'dan farklı olarak) dayalı 'nesnel' bilgi elde edilmesini sağlamak için harcanan çabaların bir parçası olarak" yaratılmıştır. (Gulbenkian Komisyonu 1996: 21-22).

XIX. yüzyılın sonunda, toplumsal bilimlerdeki disiplinler arasında üç ayrım çizgisi oluşmuştu: (1) Modern olan ile modern olmayan dünyayı inceleyen dallar -tarih, iktisat, toplumbilim ve siyaset bilimi ile antropoloji ve Doğu araştırmaları. (2) Modern dünyayı inceleyen dallarda, geçmişi inceleyenler -tarih ('idiografik')- ile bugünü inceleyenler -iktisat, toplumbilim ve siyaset bilimi ('nomotetik'). (3) Bugünü inceleyen dallarda, piyasa mekanizmalarını inceleyenler -iktisat-, resmi hükümet yapılarını, devleti inceleyenler (siyaset bilimi) ile sivil toplumu, toplumsal ilişkileri inceleyenler -toplumbilim (Gulbenkian Komisyonu 1996: 22-29, 36, 39-40).

Gelgelelim, toplumsal bilimlerin XIX. yüzyıl boyunca Britanya, Fransa, Almanyalar, İtalyalar ve ABD'de aynı biçimde kurumsallaştığını söylemek pek mümkün değildir. Örneğin, XIX. yüzyıl Alman devletlerinde "devlet bilimleri" (*Staatwissenschaften*) dalı vardı. Alman emperyal devletinin kurulmasını izleyen iki üç yıl içinde tesis edilen "Toplumsal Siyasa Derneği" de, devlet bilimleri geleneğini sürdürüyordu (Wagner 1996: 98). Almanya'da "toplumsal bilimler" (Sozialwissenschaften) teriminin "devlet bilimleri"nin yerine geçmesi ve diğer Batı ülkelerindekine benzer disipliner ayrışmaların yerleşmesi, XX. yüzyılın ilk on yılından itibaren gerçekleşebildi (Gulbenkian Komisyonu 1996: 25).[15] Ayrıca, bu ülkelerde (zamanla, bütün dünyada) toplumsal bilim dalları için aynı terimler kullanılmaya başladıysa da, farklı geleneklerin izleri görülebiliyordu: Almanya'da devlet-merkezli düşünme geleneği, Fransa'da dayanışma ilkesine dayanan daha farklı ama yine güçlü bir devlet geleneği, ABD'de bireysel akıl yürütmeye ağırlık verilmesi gibi (bkz. Wagner 1996: 98-100).

Ayrı bir toplumsal bilim dalı olarak ortaya çıkan 'siyaset bilimi'nde de, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk yarısında bir Kıta Avrupası geleneği olarak "kurumsal yaklaşım"ın egemen olması, bu izlerle ilişkilidir (Saybaşılı 1985: 3). 'Siyaset bilimi'nin meşruiyeti, 'iktisat bilimi'nin piyasanın işleyişini inceleyen ayrı bir disiplin olarak kurulması karşısında, devlet ve devlet kurumlarının işleyiş mantığının da ayrı bir bilimsel incelemeye konu olabilmesine dayandırılmıştır (Gulbenkian Komisyonu 1996: 26). Feodalizmin çözülmesi, mutlakiyetçi devletin kurulması, kralın yetkilerinin sınırlandırılması ve klasik demokrasinin yerleşikleşmesi sürecinin Kıta

[15] Örneğin, Alman Sosyoloji Derneği 1908'de kuruldu. Bu bölümde daha sonra değineceğimiz Max Weber, bu derneğin kurulmasında önemli rolü olanlardan biriydi (Gerth ve Mills 1986: 22).

Avrupasında yaşanmış olması ile daha önce hukuk fakültelerinin tekelinde olsa da yapılagelen devlet ve devlet siyasaları incelemeleri, siyaset biliminin yasaların ve kurumların incelenmesine yönelik bir yaklaşımla doğmasının ardyöresini oluşturmuştur. Kemali Saybaşılı'nın (1985: 5-6) sözleriyle,

> Siyaset bilimi, yazılı ya da yazılı olmayan Anayasa'nın kişi ile devlet hak ve ayrıcalıkları arasındaki ilişkileri, bir başka deyişle, kamu ve özel hukuk alanlarındaki kişisel ya da kamusal özgürlükler konularını inceleme durumunda kalmıştır. Sorun da, göreli haklar, ayrıcalıklar ve özgürlükler olunca, yaklaşımın, yasalar, kurallar ve bu ortamda ortaya çıkan kurumlarla bunların faaliyetlerini inceleme konusu yapması doğaldır.

Kısacası, Avrupa-merkezli kurumsal yaklaşım, liberal demokrasinin ve kurumlarının yasalardaki kurallar çerçevesinde incelenmesine dayanmaktadır. Liberalizmin "toplumsal sözleşme"ye dayalı açıklamalarının yerini, XIX. yüzyılda liberal demokrasi ve "temsil" düşüncesi almıştır. Siyasal iktidarın sınırlarını çizen, bir yandan, "güçler ayrılığı" ilkesine göre belirlenen yasal ve kurumsal düzenlemelerdir: Kural yapıcılar (yasama) ile kural uygulayanların (yürütme) karşılıklı denetimi; yargının bağımsızlığı ve yasama ile yürütmeyi denetlemesi esastır. Öte yandan, siyasal iktidarı sınırlayan başka etkenler de vardır. Demokratik temsilde, çoğunluk kararı bağlayıcı olsa da, azınlığın da çoğunluk haline gelme potansiyeli göz önünde tutulur. Periyodik seçimler, bunu güvenceye alır. Bütün bireyler ve gruplar, serbestçe örgütlenip siyasal partiler aracılığıyla siyasal iktidara talip olabilirler ya da eşitlikçi, özgürlükçü ve ussal insanlar olarak kendilerini temsil ettiklerini düşündükleri partilere oy verebilirler. Birbirleriyle rekabet halindeki siyasal partilerin yanısıra, doğrudan siyasal iktidara talip olmayan ama onu denetleyen, özgül hak ve taleplerini ifade eden çeşitli baskı grupları, sendikalar, meslek örgütleri, dernekler, yerel örgütlenmeler ve basın da, siyasal iktidarın sınırlarını çizerler (Dunleavy ve O'Leary 1987: 13-71; Saybaşılı 1985: 12-15; Şaylan 1981: 107).

Kurumsal yaklaşım, daha sonra, ABD'de egemen olmaya başlayan "davranışçı yaklaşım"ın eleştirileri doğrultusunda, yasalarda yer almadığı halde siyasal süreci etkileyen etkenleri de içermeye başlamıştır. Ama bunlara geçmeden önce, Bottomore'un (1987: 10) belirttiği, "demokrasi kuramıyla *toplumsal sınıflar kuramı*[nın] siyaset biliminin kurulmasındaki özsel unsurlar" olması noktasına dikkat çekmek gerekmektedir (vurgu bana ait).[16] Ne de olsa, XIX. yüzyıl, Fransız Devrimi'nin olduğu kadar endüstri devriminin de ilk tesirlerinin yaşandığı yüzyıl olmuştur. Burjuva sermaye birikiminin başlattığı teknolojik yeniliklerin, büyüyen

---

16 Bottomore (1987: 82), bu noktada bir dipnotla, "ulus" kavramının ve milliyetçilik kuramlarının daha sonra ele alınmasının gerekli olacağını belirtir ve aynı kitabın (*Siyaset Sosyolojisi*) sondan ikinci bölümünü bu konuya ayırır. Biz de, Türkiye'yle ilgili bölümlerde bu konuya değineceğiz.

endüstrinin ve yeni iktisadi-endüstriyel merkezler olarak ortaya çıkan kentlerin yol açtığı değişim, öncelikle, göç etmek zorunda kalan, yerinden edilen, belirsizliğe düşen, yoksulluk ve ağır işçilik altında ezilen ve sonunda eyleme geçen işçi sınıfını ilgilendiriyordu (Wagner 1996: 95-6).[17]

Karl Marx için, en önemli siyasal konu, kapitalist ve demokratik toplumlardaki işçi sınıfının konumu, çıkarları ve savaşımıydı (Bottomore 1987: 11). Marx'a göre, "yasal ilişkiler ve siyasal biçimler, ne bağımsız olgular diye ele alınabilir, ne de [Hegelcilerin] insan-ruhunun genel açılımı dedikleri şeyin anlatımları diye" (Marx'dan aktaran Tunçay 1986: 94). Marx, siyasal kurumların bağımsız etkileriyle ilgilenen kuramlara karşıydı; demokrasi, toplumdaki değişmelerin uzantısı olarak açıklanmalıydı.[18]

Kısacası, XIX. yüzyılda 'siyaset bilimi'nin özerk bir toplumsal bilim dalı olarak gelişmesinin karşısına, Marx'ın siyasal yaşamı toplumsal sınıflar aracılığıyla çözümleyen siyasal iktisat yaklaşımını koyabiliriz. Ayrıca, daha sonra değineceğimiz gibi, Marx, istikrarlı siyasal ve toplumsal sistemler görüşünün de uzağındadır; karşıtlıklar, çelişki ve çatışmaya dayalı bir anlayış geliştirmiştir (Bottomore 1987: 4-5).

Marx'ın hem etkilendiği, hem de karşı çıktığı Alman düşünce geleneğinin de, disipliner ayrışmaya direngenliğini anmak gerekir. Bu direngenlik XX. yüzyılın ilk on yılında kırılmıştır. Bunda payı olanlardan biri de, Max Weber'dir. Weber, siyasetin farklı "toplumsal dayanakları"nı kabul etse bile, siyasete, özellikle de devlete, kısmen özerklik yükler.

Aslında, Weber'in modernlik eleştirisi açısından önemi, Gaetano Mosca ve Vilfredo Pareto'nun "seçkinler kuramı" ile birlikte anabileceğimiz şekilde, geliştirdiği örgüt ve bürokrasi eleştirisinden kaynaklanmaktadır (Wagner 1996: 103-4). Pareto ve Mosca'ya göre, "her toplumda, bir azınlık başlıca kararları verir" (Chilcote 1981: 350); her toplumda yöneten bir azınlık -seçkinler- ile yönetilen bir çoğunluk vardır; bu ayrım değişmez; sadece yeni çıkarların ve grupların yükselişine bağlı olarak seçkinlerin kompozisyonu değişebilir (Bottomore 1987: 42; Chilcote 1981: 350-2;

---

17 Nitekim, 1830 ve 1848 devrimci ayaklanmaları, liberal birey kavramını aşındıracaktı. Ama, Almanya ve İtalya'da, işçi hareketinin karşısında siyasal bir muhatabın yani devletin kurulması ve endüstrileşme ile kentleşmenin iyice belirginleşmesi, 1870 sonrasındaydı. İş kazası sigortası, yaşlılık sigortası, sağlık sigortası gibi toplumsal siyasaların geliştirilmesi yüzyılın son iki on yılını buldu.

18 Kuşkusuz, XX. yüzyılda çeşitli Marx okumalarının farklı yorumlar getirdiğini belirtmek gerekiyor. Örneğin, "yapısalcı Marksizm"de bir toplumsal formasyondaki iktisadi, siyasal ve ideolojik kertelerin görece özerkliğinden; iktisadi olanın son kertede belirleyici olacağından söz edilecekti. Siyasal olanı öne çıkaran çalışmalar da yapılacaktı (bkz. Poulantzas 1973).

Dunleavy ve O'Leary 1987: 141-2).[19] "Seçkinler kuramı" ile Weber'in görüşlerinin ortak noktası, egemenliğin evrenselliğini ve örgütlü azınlığın gücünü kabul etmeleridir. Weber'e göre, devlet aygıtları, büyük endüstriyel girişimler ve kitle partileri gibi hiyerarşik olarak yapılanan kurumlar -"demir kafesler"- aracılığıyla rasyonel egemenlik yaygınlaştırılmıştır. Weber, bürokratik egemenliğin artması ve egemenliğin "meşruluk" iddialarıyla yarattığı farklı biçimler üzerinde durur (Bottomore 1987: 42; Weber 1986: 192-224).[20]

Weber'in rasyonel tahakkümün artması karşısında duyduğu kaygıya ve getirdiği bürokrasi eleştirisine karşın, rasyonel ve değer-bağımsız bir toplumsal bilim kavrayışına sahip olduğu söylenebilir. XX. yüzyılın ilk yarısında, modern bilim eleştirisi, birbirinden oldukça farklı iki anlayıştan, Frankfurt Okulu ile ABD pragmatizminden gelecektir (Wagner 1996: 104-5). Disipliner ayrışmalara meydan okuyan bir eleştirellik içinde, zengin iç çeşitliliğe sahip bu iki yaklaşım, kitle iletişim araştırmalarının tarihyazımlarında da sık sık karşımıza çıkmaktadır.

B. ABD'de Kitle İletişiminin Bir Akademik Alan Olarak Kurulma Süreci ve Siyasa Analizleri[21]

Kitle iletişiminin bir uzmanlık alanı olarak kurumsallaşması 1940'lar ve 1950'lere karşılık gelmesine rağmen, ABD'de iletişim çalışmalarının tarihini, Amerikan pragmatizmi ve Chicago Okulu'nun araştırmalarından başlatan araştırmacılar vardır: Hardt (1989 -Türkçesi 1994 ve Hardt 1992), toplumsal düşüncedeki birinci değişikliği, toplumbilim araştırmalarının merkezi konumundaki Chicago'dan, "ana akım" olarak nitelenen araştırmaların merkezi Columbia'ya geçişle ve bu geçişi de Amerikan tarihi içinde ele almaktadır.

---

19 Burada, Pareto ile Mosca'nın görüşleri arasındaki farka da değinmek gerekiyor. Pareto, insanlar arasındaki doğuştan farklılıklardan söz eder. Mosca ise, örgütlü bir azınlığın örgütsüz bir çoğunluk üzerindeki gücünü vurgular ve demokrasinin gelişmesinin yöneten ile yönetilen arasındaki mesafeyi daralttığı görüşüne de biraz ödün verir (Bottomore 1987: 42); liberal demokrasinin, farklı çıkarların temsil edildiği ve birbiriyle yarıştığı bir yöneticiler grubunun oluşumuna izin verdiğini söyleyerek "demokratik seçkincilik" olarak adlandırılan bir yaklaşıma zemin hazırlar (Dunleavy ve O'Leary 1987: 141).

20 Ayrıca, Weber'in "sınıf"tan farklı olarak geliştirdiği "parti" ve "statü grupları" nosyonları, toplumda iktidarın dağılımıyla ilgili olarak çeşitli belirleyicileri devreye sokmuş; bu görüşün, davranışçı metodolojiyle birlikte, daha sonra değineceğimiz "ampirik demokrasi kuramı" üzerinde doğrudan tesiri olmuştur (Giddens 1981: 41-4; Held 1983: 40; Weber 1986: 176-91).

21 Aşağıdaki literatür taraması, günümüzde, Türkiye'den, medya/yayıncılık siyasası analizine nereden başlanacağı sorusu doğrultusunda yapılmaktadır; kapsamlı olma iddiası taşımayan seçici bir okumadır; "ideolojik"tir. Başka bir deyişle, siyasal bir konumdan, bir ölçüde, hem (kitle) iletişim araştırmalarının tarihyazımları üzerine, hem de (kitle) iletişim araştırmalarının geçmişi üzerine bir tarihyazımıdır.

Yüzyıl başında, Amerikan toplumsal düşüncesinde, Hıristiyan ahlakçılığının (Coser 1990: 301) ya da klasik-dinsel bir perspektifin yerine, reformist-bilimci, pragmatist (eylem yönelimli) ve ilerlemeci bir konum egemen olmuştur (Hardt 1989 -Türkçesi 1994: 2; Mutlu 1991-92: 121). Bu konumun önde gelen temsilcilerinden John Dewey, cemaat yapısının merkezi önemine, demokrasinin işleyişlerine ve katılım anlamında ortak deneyimi paylaşmayı ve dolayısıyla demokrasinin zorunlu koşulunu oluşturan iletişime ilişkin yazdıklarıyla "toplumsal sorunlar" üzerine kuramsal bir bağlam sunmuştur (Hardt 1989 -Türkçesi1994: 3-4; Mutlu 1991-92: 121-122).

Pragmatizmin ilerlemeci ve toplumsal reformcu nosyonlarının en yetkin anlatımı, Chicago Okulu'nun toplumbilimcilerinin çalışmalarında bulunur (Mutlu 1991-92: 123). I. Dünya Savaşı'ndan 1930'ların ortalarına dek, Amerikan toplumbilimine egemen olan Chicago Okulu'nun çalışmaları (Coser 1990: 324), iletişimin kültürel/tarihsel bir yorumunu vermiştir (Hardt 1989 -Türkçesi 1994: 10).

Bu dönemde ABD'de bilim adamlarının ulusal siyaseti oluşturmaya yardım etmeleri gerektiği anlayışı destekleniyordu; hatta, sanayiciler ve devletin yasa koyucuları bu uğurda eğitime para yağdırıyorlardı (Fisher ve Strauss 1990: 474). Devlet, özel teşebbüs ve akademi arasında gelişen işbirliği biçimleri, 1920'ler boyunca bilimsel bir temele dayanan profesyonel yönetimin yararına duyulan inançla ve liderler için 'toplumsal sorumluluk' sahibi ilerlemeci bireycilik çağrısıyla; bu çağrının Depresyon öncesi ve ortasında kurulan bir dizi inceleme komisyonlarıyla pratikte ifade bulmasıyla teşvik edildi (Rowland 1986: 161).

Depresyon, New Deal ve II. Dünya Savaşı, akademi, hükümet ve özel teşebbüs arasındaki işbirliğini artırdı. Paul Lazarsfeld'in Columbia'daki Uygulamalı Toplumsal Araştırma Bürosu'nun (1930'lar) ve daha sonra kurulan birçok gazetecilik ve (kitle) iletişim araştırma enstitülerinin (1940'lar ve '50'ler) hedeflerini, yapılarını ve mirasını bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.[22]

ABD'deki bu süreç, toplumsal reformcu nosyonlarıyla disipliner sınırlara meydan okuyan pragmatizmin gerilemesini; bununla çatışan uzmanlaşmaya doğru eğilimin ivme kazanmasını açıklamaktadır. İletişim çalışmalarında Chicago Okulu'nun başatlığından Columbia Okulu'nun başatlığına bu geçiş, 1940'lardan itibaren (kitle) iletişimin ayrı bir akademik alan olarak kurulmasını getirmiştir.[23]

---

[22] Kitle iletişim araştırmalarının ünlü öncü yapıtları olan The People's Choice (Lazarsfeld, vd. 1948) ve özellikle Personal Influence da(Katz ve Lazarsfeld 1955), bu çerçevede düşünülmelidir. Bu konuda oldukça eleştirel bir değerlendirme için bkz. Gitlin 1978.

[23] Bu, aşağıda da görüleceği gibi, iletişimin disiplinlerarası niteliğine hâlel getirmiş değildir.

Kitle iletişim araştırmaları, baştan itibaren, iletişim araçlarının *etkilerini* ölçmeye yönelmiştir.

Hall'un (1982-Türkçesi 1994) yaptığı gibi, daha sonra iletişim araştırmaları tarihinden söz eden birçok akademisyen, 1940'larda ve 1950'lerde (kitle) iletişimi bir akademik alan olarak kuran bu yönsemeye "ana akım" diyecek; bunu "başat paradigma" (Gitlin 1978) olarak niteleyecekti.

Ancak, 1950'ler öncesi için, bazı kitle iletişim araştırmaları tarihi yazarları (ör.,Hall 1982-Türkçesi 1994), önemli bir uğrak noktası ayırdetmektedirler: Avrupa geleneğine dayalı, belli bir çeşitlikteki 'kitle toplumu' problematiğinden etkilenen (Bennett 1982) ve onu eleştirel bir süzgeçten geçiren[24] Frankfurt Okulu'nun bazı üyeleriyle Lazarsfeld'in karşılaşması.

Almanya'da Nazilerin yükselişi yüzünden zorunlu olarak Amerika'ya göçen Frankfurt Okulu üyelerinin görüşleri, ABD'de yeşermekte olan kitle iletişim araştırmaları yönsemesinin kendisine tümden karşıttır. Kendi içinde önemli farklılıklar içerse de, bütüncül bir toplum görüşünden yola çıkarak bir kuram geliştirmeye ağırlık veren Frankfurt Okulu, pozitivizmin ve bilimciliğin epistemolojik ve metodolojik eleştirisi; teknokratik-bürokratik bir tahakküm biçiminin yaratılmasında bilim ve teknolojinin ideolojik etkisinin sorgulanması ve bu tahakküm biçiminde kültürün, 'kültür endüstrisi'nin işleyişinin rolüne ilişkin bir düşünüm geliştirmiştir (Bottomore 1989: 53).[25] Bu çerçevede de, kitle iletişim araçlarıyla sınırlanmış araştırmalar silsilesine eleştiriler getirir.

Princeton Radyo Projesi'nin müzik bölümüne, yarım gün yöneticilik yapmak üzere Adorno ile ampirik veriler konusunda uzman Wiebe'yi getiren Lazarsfeld (1969: 323), ikisinin bir arada "Avrupa kuramı ile Amerikan ampirisizminin bir birleşimini (*convergence*) geliştireceklerini" umduğunu; ancak olayların fiili gidişinin bu beklentilerden çok farklı olduğunu yazmaktadır. Söz konusu proje başarısızlıkla sonuçlanmasına karşın, Lazarsfeld iki araştırma geleneğinin hâlâ yaratıcı bir anlayış içinde bitiştirilebileceğini düşünüyordu. Ona göre, *yönetimsel araştırma* belli kurumların (özel ya da kamusal) hizmetinde yürütülen araştırmadır; *eleştirel*

---

[24] Adorno'nun, Horkheimer'la birlikte kaleme aldığı Aydınlanmanın Diyalektiği yapıtının karalamasında kullandıkları 'kitle kültürü' terimi yerine 'kültür endüstrisi'ni yeğlemelerinin gerekçesi hakkında bkz. Adorno 1989: 128-135.

[25] Burada, kısaca, 'birey', 'cemaat' ve dolayısıyla 'toplum görüşü' açısından, Avrupa ve ABD arasında tarihsel-kültürel farklılıklar bulunduğunu belirtmek gerek. Liberal modernliğin kurulmasında, "Amerika'nın müstesnalığı" hakkında, bkz. Wagner 1996: 87-90.

araştırma ise, "bugünkü toplumsal sistem içinde iletişim araçlarının genel rolü"nü belirlemeye çalışan araştırmadır (Slack & Allor 1983: 210). [26]

ABD'de pozitivizmin başatlığı üzerine kurulan kitle iletişim araştırmaları için, Frankfurt Okulu üyelerinden beklenenlerin gerçekleşmemesi ve maruz kalınan eleştiriler, yönetimsel-eleştirel araştırma ayrımına vararak ve bütünleştirme çabasına girerek kolayca atlatılmıştı. Ama 1950'lerden itibaren, ABD'de alttan alta pozitivizm eleştirileri de sürüyordu. C. W. Mills (1956; özellikle 1970) ve D. W. Smythe (1972) gibi kuramcılar ampirizmi ve bilimcilik iddialarını eleştiriyorlardı. Yine, David Riesman ve H. Innis, iletişim araçları bağlamında Amerikan kültürü ve siyasetiyle ilgili sorunlarla uğraşıyorlardı.[27] Bu çalışmalar da marjinal kaldı ve kitle iletişim araştırmalarına asıl ilgi gören eleştiri, 1959'da, içeriden, "İletişim Araştırmasının Durumu"nu değerlendiren B. Berelson'dan (orij.1959, 1964) geldi.

Berelson'un o dönemde iletişim araştırmasının durumuna ilişkin değerlendirmesi, iletişim çalışmalarının daha başlangıcından itibaren farklı ilgi alanlarından gelen araştırmacılarla disiplinlerarası bir niteliğe sahip olduğu onaylanmaktadır. Brown (1970: 43-44-Türkçesi 1983), Berelson'un çizdiği geniş alanın, hiçbir zaman bir akademik disiplin olarak varolmadığını; yaptığı dökümün kitle iletişim çalışmalarıyla sınırlı olmadığını; getirdiği sınıflamanın hem ilgisiz incelemeleri diğerleriyle eşit sayma, hem de tarihsel bir temel bulunmadığı için bazı çalışmaların birbirleriyle ilişkisini kuramama[28] sorunlarını taşıdığını söyler. Lazarsfeld ve Hovland gibi araştırmacıların ana akım geleneğine mensup olması yüzünden tarihsel bir değerlendirme beklentisinde olan Brown, aslında iletişim araştırmalarında ana akım geleneğinden söz etmenin ilginç gelebileceğini belirtir. Çünkü, akademik (kitle) iletişim incelemeleri çok-disiplinli bir temelde kurumsallaşmıştır. Ama tam da bu çok-disiplinli örgütlenmede merkezi bir gelişme çizgisi izlenebilir: Siyaset bilimi, toplumbilim, psikoloji ve toplumsal psikolojiden beslenen bu alanda, 'etki' kavramı ve ampirik araştırmalar, aşağıdaki alt-bölümde değinileceği üzere, 'davranışçılık'ta, 'işlevselcilik'te ve 'liberal-çoğulculuk'ta buluşmaktadır.

Bu sürecin anlatılması, konumuz açısından önemli bir etkeni de devreye sokmaktadır: "Amerikan iletişim araştırması biliminin ilk nesli, bir siyasa çalışmaları

---

[26] Lazarsfeld'in kuram ile metodoloji arasında kurduğu yapay ayrımla tanımladığı eleştirel ve yönetimsel araştırma, daha sonra da korunmuş ve bu kategorileştirme, eleştirel araştırmanın farkının açıklanmasında dayatılmaya devam etmiştir.

[27] Carey (1983: 312), yıllar sonra, 1950'lerde tek tek radikal seslerini yükseltmeye başlayan C. W. Mills, D. Riesman, H. Innis ve K. Burke'ü Amerikan kültürel çalışmalarının öncüleri olarak niteleyecekti.

[28] Örneğin, Lewin'in küçük grup çalışmalarının sonradan, Katz ve Lazarsfeld tarafından, 1940 oyverme çalışmasında "birincil grupların yeniden keşfi" diye nitelenmesi.

bilimi yaratmak üzere ilk girişimleri ortaya çıkaran aynı yönetimsel araştırma programından ve onunla aynı anda doğmuştur"; Harold Lasswell, Paul F. Lazarsfeld ve Daniel Lerner, davranışçı yönelimleriyle her iki alanda da etkinlik gösteren başlıca isimlerdir (bkz. Lerner ve Lasswell 1951; Rowland 1986: 165).

Lasswell'in (1948) "kim, neyi, hangi kanalla, kime, ne etkiyle söylüyor?" formülüyle açıkladığı iletişim modeli ile düzçizgisel ve dinamik programlama, sistem analizi, gibi yenilikleri vurgulayarak bir 'karar süreci modeli' arayışı, her iki alanda da felsefi boyuttan ziyade teknikle ilgilenmenin örnekleridir. Shannon-Weaver'ın (1949) ünlü matematiksel modeli de, iletişimi çizgisel bir süreç olarak nitelendirmesiyle bu bağlamda ele alınmalıdır. Nitekim, bu dönemin davranışçı siyasa çalışmaları ile iletişim modelleri birbirine koşuttur (Mutlu 1991-92: 124; Rowland 1986: 166).

C. ABD'de "Davranışçı Siyaset Bilimi"nin Kitle İletişim Araştırmalarıyla İlişkisi

1930'lar ve 1940'larda toplumsal bilimlerde *davranışçılığın* etkili olmaya başlamasıyla ilişkili olarak,[29] 'siyaset bilimi'nde, Avrupa'daki, belki de "anayasa hukuku" çerçevesinde düşünebileceğimiz (Köker 1990: 36; ayrıca, bkz. Soysal 1979), kurumsal ve yasal incelemeler ile "yöneten sınıflar", "seçkinler" üzerine yazılanların yerini, siyasetin toplumsal psikolojik boyutları, ampirik araştırmalar ve "sıradan insan"ın oy verme davranışlarını etkileyen etkenlerin dökümü almıştır (King 1986: 2). Başka bir deyişle, davranışçı siyaset bilimciler, seçim ve baskı grubu süreçleri ile demokratik düzene katılımın canlılığının ihmal edildiği düşüncesiyle dikkatlerini, seçimler ve oy verme davranışları gibi mikro ilgilere yöneltmişler ve varsayımlarını ampirik olarak sınamak üzere, gözlemlenebilir verileri toplamaya ve değerlendirmeye girişmişlerdir (King 1986: 5-6).

'Siyaset bilimi' araştırmaları ya da 'siyaset sosyolojisi' tarihyazımlarında, sık sık raslanan isimler arasında, daha önce değinildiği gibi, kitle iletişim araştırmaları yapmakla anılan ve kitle iletişiminin bir uzmanlık alanı olarak kurulmasında

---

[29] Önce psikolojide ortaya atılan davranışçılık, gözlemlenebilir davranışlarla ilgilenir. (Bu anlamda "davranış", öznel ve toplumsal anlamlarından yalıtılarak ele alınan insan etkinliği için kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Böyle içi boş bir kavrama tepki olarak ve karışmaması için, anlamlı etkinliğe (activity) karşılık gelmek üzere "eylem" (action) kavramı kullanılmaktadır. "Davranış" ya da "hareket" ile "eylem" ayrımları ve tanımlamalarından söz eden; "bir eylem kuramı" geliştirilmesi gereği ve bunun anlamı üzerinde duran bir yazı kesiti için, bkz. Giddens 1990: 290-3). Davranışçılığın, "olan"ı açıklayan, gözlem ve deneyle elde edilen ve sınanan bilgilerin bilimsel olabileceği varsayımına dayanan pozitivist bilgi kuramı ve felsefesi çerçevesinde yer aldığı açıktır (Giddens 1990: 290).

doğrudan rolü olan Lazarsfeld, Berelson ve Lasswell gibi akademisyenler de yer almaktadır. Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet'in The People's Choice (orij. 1944) çalışması ile Berelson'un Voting (1954) çalışması, başlıca "siyasal davranış" araştırmaları arasında sayılmaktadırlar. "Ampirik demokrasi kuramı" da, doğrudan bu araştırmalarla ilişkilidir. Örneğin, R. Dahl, A Preface to Democratic Theory'de (1956), Berelson'un Voting kitabında, yaptığı araştırmanın bulgularının demokrasi kuramı üzerindeki tesirini değerlendirdiği bölüm çerçevesinde, incelemesini geliştirir ve "çok-erklilik" ("polyarchy" -çok sayıda azınlığın yönetimi-) kavramını ortaya atar (King 1986: 8).

Dahl'ın, Who Governs? Democracy and Power in an American City (1961) başlıklı kitabı, New Haven'ın siyasal sisteminin "çok-erkli" mi (polyarchic), yoksa "oligarşik" mi olduğu sorusundan yola çıkarak yaptığı araştırma üzerinedir. Dahl, New Haven'da çatışmalı çıkarların ve çelişkili kararların bulunduğu, farklı grupların belli alanlarda başarılı olduğu, hiç bir grup ya da katılımcının bütün meselelerde etkili olmadığı ve "A'nın B'ye başka koşulda yapmayacağı bir şeyi yaptırma girişimi" olarak tanımladığı "iktidar"ın (Dahl 1957) oldukça dağınık halde olduğu sonuçlarına ulaşır. Devlet bile, rekabet eden çıkarların baskısı altında, sadece bir "piyon"dur ("pawn").

Dahl'ın iktidar kavramı, "yeni seçkinciler" olarak adlandırılan Bachrach ve Baratz tarafından eleştirilmiştir: Bir çatışmanın olmaması ya da eylemsizlik de, varolan düzenlemelerden hoşnut olanların iktidar uygulamasını imleyebilir. Gelgelelim, Bachrach ve Baratz da, davranışçı iktidar tanımından uzaklaşmamaktadırlar.

Böylece, siyaset biliminde davranışçılık, yasal kurumların ve "seçkinler"in incelenmesine, enformel süreçlerin ve sıradan yurttaşların (seçimlere) katılımının analizini eklemiştir. Ama, bu demokrasi anlayışında da, "seçkinler" yerlerini korumaktadırlar. Çünkü büyük ölçekli, modern toplumlarda, ancak belli sayıda kişi karar verme sürecine katılabilir; "demokrasinin sınanması, fiili siyasa yapımına katılma oranıyla değil, liderlerin oy için periyodik olarak rekabet etmeleriyle sağlanır" (King 1986: 7). Berelson'da da, Dahl'da da, bu görüş açıkça karşımıza çıkar: Birçok insan siyasete karşı ilgisiz olduğuna göre, yurttaşların yaygın katılımına dayanan bir demokrasi kuramı geliştirmek anlamsızdır. Önemli olan, demokratik sistemin *korunması, sürdürülmesi*dir; bunun için, özellikle liderlerin demokratik değerler üzerine temel bir anlaşma sağlamaları, yaşamsal bir önkoşuldur. 1950'ler ve 1960'larda, Amerikan ve Avrupa geleneklerinin etkileşimi sonucu, farklı demokrasi

kavrayışları üzerine tartışma, yerini "demokratik seçkincilik" lehine bir yöneşmeye bırakmıştır (King 1986: 7-8). [30]

Aslında bu görüşler, Talcott Parsons'un adıyla birlikte anılan "yapısal işlevselcilik" dolayımıyla hayat bulmaktadır. Parsons (1937; 1951; 1964; Parsons ve Shils 1951; Parsons, Bales ve Shils 1953; Parsons ve Smelser 1956), 1930'ların sonundan itibaren geliştirip üzerinde çalıştığı "toplumsal eylem kuramı"nı, Hobbes'un "araçsalcı eylem" görüşüyle[31] Weber, Pareto, Durkheim ve Töennies gibi Avrupalı toplumbilimcilerin değerlendirmelerindeki toplumsal normlar ve değerleri birleştirerek kurmuştur (Moore 1990: 344).

Parsons, özellikle son eserlerinde, toplumları evrimci bir sınıflama içinde değerlendirmiştir. Bu evrimci görüşe göre, artan yapısal farklılaşma, yeni tümleşme ilkeleri ve biçimleri getirir ve sistem, çevresine göre, öncekinden farklı biçimde varlığını sürdürür. Parsons, bu görüşü modern toplumların yapısal niteliklerine de uygulamıştır (Moore 1990: 367). Parsons, "modernleşme"yle doğrudan ilgilenmemiş olmasına karşın bu düşüncelerinin, aşağıda değineceğimiz "modernleşme kuramı"nın gelişmesinde önemli bir rolü olmuştur (Moore 1990: 369).

Yapısal-işlevselciliğin, siyaset bilimine ve kamu siyasası incelemelerine sunduğu kuramsal çerçeve, işlevsel "denge"nin sağlanması açısından iletişim araçlarına düşen görevler bağlamında kitle iletişim araştırmacılarınca da benimsenmiştir (Alemdar ve Kaya 1983: 8-9; Saybaşılı 1985: 16 ve19). Savaş sonrası demokrasinin beşiği olarak kendini dünyaya sunan ABD'nin, iktisadi, askeri ve ideolojik bir yayılma siyasası gütmesiyle bağlantılı olarak, bu dönemde yapılan iletişim araştırmaları da, iktidarın toplumda dağınık olduğu öncülüne dayanan liberal-çoğulcu anlayışın art arda sınanıp onaylandığı 'bilimsel' dayanaklar; araçlar haline gelmişlerdir.

Savaş sonrası otoriter ve totaliter siyasal sistemlerinin karşısında ABD demokrasisi durmaktadır ve onun üstünlüğü bilimsel olarak da kanıtlanmaktadır. Kitle iletişim sistemlerinin normatif temellerinin sınıflandırılması hakkında en bilinen ve en çok zikredilen çalışma, F. Siebert, S. Peterson ve W. Schramm'ın (orij. 1956) Four Theories of the Press kitabı, bu çerçevede yerini alır. Basının dört kuramı tipolojisinde, 'özgürlükçülük' (libertarianism) ve 'otoritercilik' (authoritarianism) iki

---

[30] Davranışçılığın siyasal eyleme ilişkin psikolojik yorumları ile makro analiz çerçevelerini birleştirme çabasıyla ortaya atılan "siyasal kültür" kavramı bunun en bilinen örneklerinden biridir. Almond ve Verba (1963), "kültür"ü, sormaca uygulayarak bireylerin tutumlarından çıkarsayıp operasyonel hale getirmişler ve bunlardan ulusların siyasal kültürleriyle ilgili önermeler türetmişlerdir.

[31] Toplumsal eylem ve toplumsal düzen sosyolojileri karşıtlığını, iki toplumsal eylem kavramına -Hobbes'un "araçsalcı eylem"i ile Rousseau'nun "ahlaki eylem"ine- dayandıran, bu çerçevede, Parsons ve Weber'in toplumsal eylem kuramlarını inceleyen bir çalışma için, bkz. Dawe 1990.

temel kuramı temsil etmekte; 'toplumsal sorumluluk' özgürlükçü kuramın, 'Sovyet komünist model' ise otoriterci kuramın çeşitlemeleri olarak ele alınmaktadır (Akhavan-Majid ve Wolf 1991: 140). Bu öncü çalışmadan sonra, kitle iletişim araçlarının işleyişlerinin düzenlenmesine ilişkin birçok tipoloji geliştirilmiş ve çeşitli ülkelerdeki kitle iletişim sistemleri bu çerçevede sınıflandırılmıştır (Akhavan-Majid ve Wolf 1991: 140-1; Kaya 1985: 38).[32] Özgürlükçü ya da liberal modelin içinde ve/veya yerine 'toplumsal sorumluluk', 'kamu hizmeti', 'rekabetçi', 'tecimsel', vb. çeşitlemelere yer verilirken, otoriter model ile sosyalist modelin birleştirildiği ve ayrıştırıldığı farklı sınıflandırmalar mevcuttur. [33]

Basının dört kuramını geliştirenlerden W. Schramm, aynı zamanda, 1950'lerin sonunda ve 1960'larda ABD'nin gelişme modelinin tek yönlü bir yol olarak sunulduğu "modernleşme kuramı"nın savunucularından biridir.[34] Modernleşme kuramında, yapısal farklılaşma ve işlevsel uzmanlaşmayı ima eden 'gelişme', öncelikle her toplumun iç dinamikleri tarafından harekete geçirilen bir süreç olarak görülmektedir (Servaes 1986: 205). Öncülüğünü D. Lerner'ın The Passing of Traditional Society (1958) kitabıyla yaptığı bu kuram, 'geleneksel' 'Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin, Batı tarzı kentleşme, eğitim, siyasal katılım, laik/çağdaş değerler ve medya kullanımı yoluyla "modernleş(tiril)mesi", "ilerlemesi" düşüncesine dayanmaktadır.[35] Aslında, bu kitabın esinlendiği ve verilerinin çoğunun derlendiği kaynak, Orta Doğu'da ABD propagandası yapmak üzere kurulan Amerika'nın Sesi Radyosu'nun (Voice of America) gizli izlerkitle araştırmasıdır. Amerika'nın Sesi'nin sponsorluğunu yaptığı Modernization: The Dynamics of Growth (1966) kitabında da, Lerner'ın iş arkadaşı I. de Sola Pool "radyonun gittiği yere modernleşme tutumlarının girdiği"ni yazacaktır (Sussman ve Lent 1991: 5).

---

[32] Türkçe kaynaklarda mevcut sınıflandırmalara örnek olarak bkz. Tokgöz 1972; Aziz 1981: 33-49; Kaya 1985: 39-61.

[33] Bu ayrımlara sonradan eklenen 'gelişmeci' model (McQuail 1987), aşağıda değinilecek olan uluslararası iletişim ortamındaki hareketlilikle ve bu hareketlilikten doğan çalışmalarla ilişkilidir.

[34] Toplumsal bilimlerde "Birinci Dünya" dışındaki devletlere (antropolojideki devletsiz toplumların tersine) Kore Savaşı bitiminde 1953'ten itibaren dikkat edilmeye başladı. Bu dönemde, eski Avrupa sömürgeleri ardarda bağımsızlıklarını ilan ediyorlardı. 1950'ler ve 1960'larda ileri kapitalist ülkelerdeki iktisadi patlama ve "refah devleti", "Üçüncü Dünya"da sürekli durgunluk ve yoksullaşma olarak deneyimleniyordu. Toplumbilimcilerin, siyaset bilimcilerin ve iktisat bilimcilerin saptaması, bu ülkelerde bir "gelişme" "sorun"u olduğuydu; oysa, Batılı bilim adamlarına göre, Batı ülkeleri, yoksulluğu bertaraf etmişti, güçlü imalat ekonomileri ve modern tarım sektörleri vardı ve güçlü ve demokratik devlet sistemlerine sahipti (King 1986: 193-4). Üçüncü Dünya, bunlardan yoksunlukla tanımlanıyordu. Zaten, modernleşme kuramının en eski çeşitlemeleri, iktisadi etkenlere (sermaye ve işletme eksikliği gibi) ağırlık vermektedir.

[35] 1960'ların sonlarında, Batılı liberal demokratik sistemin değer ve kurumlarını diğer toplumlara empoze etmek anlamındaki yaklaşımdan vazgeçilmiştir. "Olan"ı "açıklamak" üzere, "demokrasi"den daha nesnel olduğu kabul edilen "istikrar" kavramı kullanılmaya başlamıştır. Bu eğilime Samuel Huntington (1968) öncülük etmiştir (King 1986: 199-200; Köker 1990: 38-9;). Bu konudaki ayrıntılı bir çalışma için bkz. Leys 1982.

Modernleşme kuramını eleştirenler, bu kuramın Üçüncü Dünya ülkelerinin ABD başatlığındaki dünya pazar sistemine, medya işletme yapısına ve siyasal-askeri kampa tabi olacakları bütünleşme modeline uyduğunu söylemişlerdir. Aslında bu yüzyılın başlarından itibaren ABD'de istikrarlı, demokratik toplumu yeşertmek üzere birlikte çalışan devlet, özel sektör ve üniversite, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin dünya ölçeğindeki hakimiyeti emelinde ortaklıklarını sürdürmüş görünmektedirler. (Kitle) İletişim araştırmalarına başlangıçta göbekten bağlı siyasa analizlerinin, ABD'nin dış siyasası bağlamında kaydığı uluslararası alanı görmezlikten gelmek pek mümkün değildir. Nitekim, 1970'lerin başında I. de Sola Pool (1974) bir iletişim siyasası araştırma alanının varlığını ilan edecektir -her ne kadar bu ilan, çalışmasına federal hükümetin ve iş çevresinin vereceği mali desteği garantiye almak için de olsa; belki, tam da bu yüzden! (Rowland 1986: 167).[36]

D. Siyaset Biliminde "Siyasa Hareketi" ve Uluslararası Çalışmalarda Eleştirel İncelemeler

1960'ların sonu, değerlendirmesi nasıl olursa olsun -ister "müsamahakâr" (permissive) toplumun yol açtığı bir bozulma (Bell 1988), ister geçici bir hareketlilik evresi, isterse bir dönüm noktası olarak (Gulbenkian Komisyonu 1996)- toplumsal bilimlerdeki neredeyse bütün yaklaşımlarda önemli bir dönem olarak anılmaktadır. Bu dönem, Vietnam savaşı deneyimiyle savaş karşıtı gösterilerin, öğrenci hareketlerinin, ırkçılık konusundaki gerilimlerin, kent ayaklanmalarının, kadın hareketinin belirmesiyle Batıda su yüzüne çıkan toplumsal ve siyasal kriz dönemine karşılık gelir. Birkaç yıl içinde bunlara, başka sorunlar ve kriz koşulları da eklenmiştir: iktisadi durgunluk, enerji kısıtlılığı ve işsizlik. Bu toplumsal koşullar altında, Batı toplumlarının toplumsal bilimcilerinin kendi toplumlarına atfettikleri

---

[36] Aslında, ABD'de iletişim araçlarına ilişkin siyasaların incelenmesi, kitle iletişim araştırmaları pozitivist, ampirik bir yönseme içinde oldukları ve gazetecilik okulları da mesleki eğitime yöneldikleri için, hukuk ve iktisat alanlarına hapsolmuştu. Basın Kanunu ve FCC düşünüldüğünde radyo ve televizyon yayıncılığına ilişkin düzenlemeler, hukuk eğitimiyle ilgili olarak görülüyordu. Standart konular mahremiyet, iftira, müstehcenlik, telif, lisans, siyasal yayıncılık, Fairness doktrini ve yönetimsel prosedürlerdi. İktisat alanında da, varolan başat liberal model çerçevesinde medya endüstrisi verileri, pazarın işleyişi, verimlilik, esneklik ve kamusal mallara karşı tecimsel mallar hakkındaki genel iktisadi nosyonlara -rekabet, korumacı düzenlemeler, kamu çıkarı- uyarlanıyordu (Rowland 1986: 171-4).
Nitekim, 1960'lar kapanırken, birkaç Amerikalının ama daha çok İngilizlerin medyayla ilgili makalelerinden derlediği kapsamlı Medya Sosyolojisi kitabının 'Giriş'inde J. Tunstall'ın (1970: 33-36) yazdıkları da bu çerçevededir. 'Kamusal medya siyasası ve toplumsal araştırma' alt-başlığı altında, hükümetin medyaya müdahalesi, mülkiyet kalıpları, rekabet, tekel durumu, vergilendirme, mali yardım, reklam gelirleri ve ruhsat gelirleri başta olmak üzere medya kuruluşlarının mali kaynakları gibi iktisadi konular çerçevesinde ele alınmaktadır. Ayrıca, Amerikalıların ve İngilizlerin, birbirlerinin, araştırma ve siyasa-yapımı komisyonları ve komitelerinin yordamlarına hayranlık duyduklarından kısaca söz edilmektedir. Medya siyasası konusu, o dönemde bunlardan ibaret gibi görünmektedir.

"modern", "demokratik" ve "istikrarlı" gibi niteliklerin de sarsıntı geçirdiği açıktır. Aşağıda, bu dönemde sıçrama yapan, hem siyaset bilimi örneğinde, bu sarsıntının atlatılma ya da toplumsal krizin içerilme biçimi olarak "kamu siyasası"na yönelim, hem de "modernleşme" kuramına tepki olarak gelişip, bu krizi de yorumlarına katan "bağımlılık" ya da "azgelişmişlik" kuramları ile "eleştirel siyasal iktisat" yaklaşımı, "uluslararası iletişim" dolayımıyla özetlenmeye çalışılacaktır.

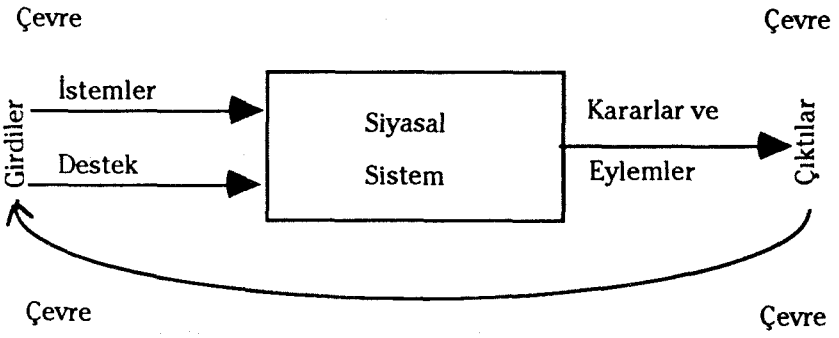
ABD'de siyaset bilimi, mikro yaklaşımların yanı sıra, doğa bilimlerine koşut bir bilimsel disiplin olarak meşruiyetini teyit etme çabasıyla bir makro çerçeve geliştirmeye de yönelmişti. T. Parsons'un sunduğu yapısal-işlevselcilik, siyaset biliminde ve kamu siyasası incelemelerinde kullanılan bir kuramsal çerçeveydi (Saybaşılı 1985: 19). D. Easton'ın 1953'te nüvesini veren, 1965'te tümüyle ortaya koyduğu "sistem kuramı" ise (Saybaşılı 1985: 24), uygulamalı araştırma yerine 'saf bilim'e öncelik tanıyordu (Dallmayr 1984: 169).[37]

Easton'ın "sistem kuramı"nı kabaca özetlersek (bkz. Şekil I.1), bu kuramda çeşitli hayat alanları, örneğin siyasal hayat, "sistem"sel birer davranış olarak görülür; sistemin dışındaki nesneler küme'si ya da sistemin içinde yer alıp işlediği daha geniş sistem(ler), "çevre"yi oluşturur. Sistem ile çevrenin işleyişinde etkileşim söz konusudur: Sistemin çevreyle ilişkileri, çevreden gelen "girdiler" ve çevreye giden "çıktılar"la düzenlenir. Çevreden gelip sistemi değiştiren ya da etkileyen iki tür girdi vardır: Çevrenin beklentileri anlamına gelebilecek, gerilim doğurabilen "istemler" ve istemleri karşılamak üzere, sistemin çevreden aldığı kaynaklar anlamında "destekler". Sistem, istemleri karşılayabildiği ya da denetim altına alabildiği ölçüde başarılıdır; aksi halde, krize girer. "Çıktı" ise, bir sistemin başarısının en önemli ölçütüdür; sistemin girdileri işleyerek yarattığı ürünler, bağlayıcı kararlar ve uygulamalara karşılık gelmektedir. Girdilerden çıktılara uzanan süreç, "dönüşüm süreci"dir; sistemin sürekliliği buna bağlıdır. Bu süreci denetlemek, "geri besleme" süreciyle gerçekleşir; sistemin değişikliklere göre, varlığını sürdürmesi, çıktıların çevreyi ve sistemi nasıl etkilediğine ilişkin bilgiye sahip olunmasına, kamuoyunun kanı ve tutumlarının bilinmesine bağlıdır (Easton 1965; Mutlu 1986: 57-86; Saybaşılı 1985: 24-6).

---

[37] Easton, etik olarak yansız siyaset bilimi ile siyasal reçeteler arasında keskin bir ayrım yapılması konusunda ısrar etmiş ve oyunu birincisinden yana kullanmıştır (King 1986: 5). Bu görüş, ABD'de 1920'li yılların sonundaki, Chicago Okulu üyelerinden Charles E. Merriam'ın, siyasete bilimsel bir yaklaşımın, toplumda demokrasinin kurulmasına yardım etmesi görüşüyle uyumsuzluk içindedir. 1927'de Amerikan Siyaset Bİlimi Derneği'nin kurduğu ulusal siyasa komitesinin amaçları arasında, acil "siyasa" sorunlarının çözümüyle uğraşmak da yer alıyordu. Bu komite on yıldan kısa bir sürede işlevini yitirdi. II. Dünya Savaşı boyunca, birçok toplum ve siyaset bilimci, hükümet organlarına danışmanlık yaptılar ama bu deneyim de kısa sürdü. Daha sonra, siyaset bilimciler, yukarıda değinildiği gibi, bilimsel metodolojinin gelişkinleştirilmesine yöneldiler (Dallmayr 1984: 170).

Şekil I/1 : Easton'ın Siyasal Sistem Modeli

Kısacası, Easton, davranışçı "uyaran-tepki" modelini daha kapsayıcı "girdiler ve çıktılar" terminolojisine uyarlayan bir çerçeve getirerek, siyasal analizde siyasa sorunlarıyla doğrudan ilgiyi kesmiştir. Ancak, aynı Easton 1960'ların sonunda, "çıktı"ların sistem modelinde temel bir değişken olması yüzünden, modelinin siyasa incelemelerinde de, rahatlıkla kullanılabileceği düşüncesini ileri sürecektir (Easton 1969: Saybaşılı 1985: 26). Artık, "sistem"in "çıktı"larının, pragmatik problem-çözümünün, uygulamalı bilginin önem kazandığı bir döneme girilmektedir Dallmayr de (1984: 168), bu döneme girişteki ya da uygulamaya ve siyasa konularına dönüşteki belirleyici tarihin, Easton'ın Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nde yaptığı konuşmanın tarihi olduğunu söyler: 1969. Easton'ın çağrısının, akademik çevreden yanıt bulması zor olmamıştır. Siyaset bilimi içinde, zaten son on-oniki yılda, toplumda baş gösteren toplumsal-siyasal krize karşı, makro düzeyde durağan denge modellerinden kriz yönetimini vurgulayan, G. Almond ve K. Deutsch'unki gibi modellere geçilmişti; mikro düzeyde ise, hem "rasyonel tercihler" (normatif boyut) hem de "karar alma süreçleri"yle (ampirik davranışlar) ilgili çalışmalar mevcuttu.

Makro çerçeveler düzeyinde, Almond (1965) vurguyu, sistemsel "işlevler"in betimlemesinden iç krizlere ve çevresel meydan okumalarla baş edebilmek için gerekli "çıktı" kriterleri olarak görülen temel "yetenekler"in (capabilities) şart koşulmasına kaydırmıştı. Siyasal "sibernetik"te de (Deutsch 1963), aynı eğilim görülüyordu: Dürtülerden yön vermeye (steering), içgüdülerden karar, düzenleme ve kontrol sistemlerine doğru ilgi merkezinde bir kayma gerçekleşmişti (Dallmayr 1984: 171).

Mikro düzeyde ise, "karar alma" yaklaşımları gelişmiş; özellikle, iki karar alma modeli ortaya çıkmıştı.[38] Rasyonalist yaklaşım, aynı anda hem açıklayıcı, hem de normatif olma iddiasıyla, "ussal insan" görüşünden yola çıkarak ideal amaçları öne çıkaran, bunlara uygun strateji seçimi ve sonuçlarının değerlendirilmesi şeklinde işleyen bir modele dayanır. "Eşgüdümsüz parçacı" yaklaşım ise (disjointed incrementalism),[39] amaçlarla değil, yürürlükteki siyasalarla işe başlayan karar alıcıları öne sürer ve bu yaklaşımda, siyasa analizi, durağan, uzun-vadeli amaçları gerçekleştirmekten ziyade bir süreç olarak, amaçların araçlara uydurulmasıyla nitelenir (Smith ve May orij. 1980 -1993: 198-201).

İki karar alma yaklaşımı da, birçok eleştiriye uğramış ve revizyondan geçmiştir; burada ileri sürebileceğimiz sorun odağı, bunların pozitivisit "olgu-değer" ikiciliği (dichotomy) ve bunun tesirleriyle kuşatılmış olmalarıdır. Özellikle, tercihlerin ve kararların yalnızca ampirik sınama ve öndeyilemeye değil, normatif değerlendirme ve doğrulamaya da konu olup olmaması konusunda çözülmemiş bir sorun vardır. Bütün pratik amaçlar için ampirik davranışa odaklanma, normatif soruşturmayı engellemiş gibi görünmektedir (Dallmayr 1984: 172).

Böylece, 1960'lardan 1970'lere geçerken, "davranışçılık sonrası dönem" olarak da adlandırılan "siyasa hareketi", son on-oniki yılda siyaset bilimindeki (ve kamu yönetimindeki) belli bir birikim üzerine yerleşmiş oluyordu. Easton'ın yukarıda sözü edilen, 1969'da yaptığı konuşmanın başlığı bile yeterince iddialıydı: "Siyaset Biliminde Yeni Devrim". Bu konuşma, toplumsal bilimlerde entelektüel kaynamanın ve toplumsal-siyasal huzursuzluğun yükseldiği bir bağlamda, mesleki enerjileri, başlıca toplumsal ve siyasal sorunların çözümüne yöneltme ve uygulamalı araştırmayı 'saf bilim'e yeğleyecek şekilde önceliklerin yeniden yerleştirimi yönünde bir girişim olacaktı.

"Siyasa hareketi"nin tipik çalışmalarından biri olan Understanding Public Policy kitabının başlarında, Thomas R. Dye (orij. 1972 -1975), "hüküm süren toplumsal-siyasal hastalıkların sağaltımı"ndan ve "çıktı"larla ilgilenmekten söz ederek siyasa meseleleriyle uğraşmanın, mantar gibi türeyen ulusal ve uluslararası sorunlar tarafından harekete geçirildiğini baştan kabul etmiş olur. Dye'a göre, siyasa analizi, siyaset bilimi için yeni bir ilgi alanı olmamasına karşın, ilk kez odak noktası haline gelmektedir. Geleneksel siyaset bilimi, "öncelikle, hükümetin felsefi açıdan doğrulanması ve kurumsal yapısı üzerinde"; hükümetin icraatı konusunda da, "kamu siyasasının formüle edildiği *kurumlar*" üzerinde yoğunlaşmıştır. Davranışsal siyaset

---

[38] Daha sonra, Etzioni ve Dror gibi siyaset bilimcilerin ara yol bulma girişimleri de söz konusu olacaktı.

[39] Bu terim, burada, Saybaşılı'nın (1985) Türkçeye çevirdiği haliyle kullanılmıştır.

bilimi ise, "kamu siyasasını belirleyen [davranışlar] ve süreçler"i incelemiş ama *süreçler* ve davranışlar arasındaki bağlantılarla ve kamu siyasasının içeriğiyle doğrudan uğraşmamıştır. Artık, siyaset biliminin odağı, *kamu siyasası*na kaymaktadır (Dye 1975: 1-3, 7).

Dye (1975: 3 ve 7), kamu siyasasını şöyle tanımlar: "hükümetlerin yapmayı ya da yapmamayı seçtikleri her bir şey" ve "niçin yaptıkları ve ne değişiklik getirdiği" ya da "hükümet etkinliğinin nedenlerinin ve doğurgularının betimlemesi ve açıklaması". Bu tanım, "siyasa hareketi"nin "davranışçılık sonrası dönem" olarak anılmasını kuşkulu hale getirmektedir. Çünkü, kararların nedensel açıklaması üzerindeki vurgusuyla bu tanım, ampirik davranış ile niyetli eylem arasındaki ilişki hakkında önceki çalışmaların kararsızlığını paylaşmaktadır. Dallmayr'ın (1984: 174) deyişiyle, "önerilen siyasa odağı, davranışsal modelden bir uzaklaşmadan ziyade, onun bir uygulamasına" ya da "uygulamalı davranışçılık"a varmaktadır.

Siyasa analizine girişmenin nedenlerini, bilimsel, mesleki ve pratik ya da siyasal nedenler olarak saptayan Dye'ın (1975: 4-5) gönlü, biraz bilimsel, daha çok da mesleki nedenlerden yanadır. Çünkü, "kamu siyasasının nedenlerinin ve doğurgularının anlaşılması, toplumsal bilimlerdeki bilgiyi, pratik sorunların çözümüne uygulamamıza izin verir." "Siyasa analizi"ni "siyasa taraftarlığı"ndan ayırmanın öneminden söz eden Dye için, pratik nedenler, kişiyi, "retoriği, iknayı, örgütleme ve aktivizmi" gerektiren taraftarlığa yöneltir. Oysa, siyasa analizi reçeteler önermekten ya da kurallar belirlemekten ziyade siyasaları, nedenleri ve doğurgularıyla açıklama, genel önermeler geliştirip bunları sınama ve araştırma bulgularını biriktirme çabasındadır (Dallmayr 1984: 174).

Dye'ın siyasa analizi ile siyasa taraftarlığı arasında yaptığı ayrım, pozitivist mirasın "olgu-değer" ikiciliğini sürdürmekte, siyasa ile siyaseti ayırmakta ve pratik-normatif meselelerden uzaklığını korumaktadır. Siyasa "kararları" ya da "tercihleri"nde çeşitli eylem seçeneklerinden söz edilse de, bunun kriterlerine hiç dikkat edilmemektedir.

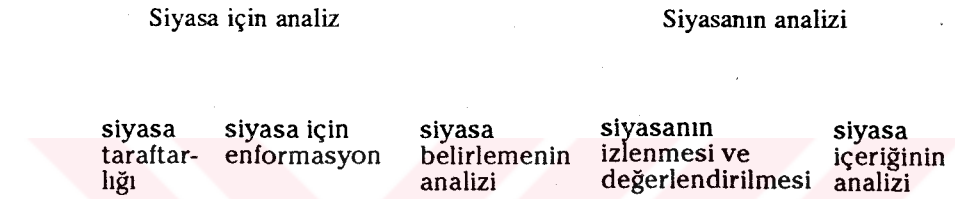
Y. Dror da (1975), bilimsel, akademik ve/veya mesleki bir etkinlik olarak siyasa çalışması ile pratik amaçlı siyasa incelemelerini birbirinden ayırarak, nesnel neden-sonuç araştırması ile öznel olarak seçilen siyasal amaçlar formunda, aynı ikiciliği yinelemektedir (Dallmayr 1984: 175). Zaten, bu ayrım, farklı adlandırmalarla da olsa, sürekli yeniden üretilmektedir.

Örneğin, Ham ve Hill (1984: 3-4), 'siyasa bilimleri', 'siyasa çalışmaları' gibi isimler yerine 'siyasa analizi'ni kullanmalarını, hem son zamanlarda yeğlenen bir

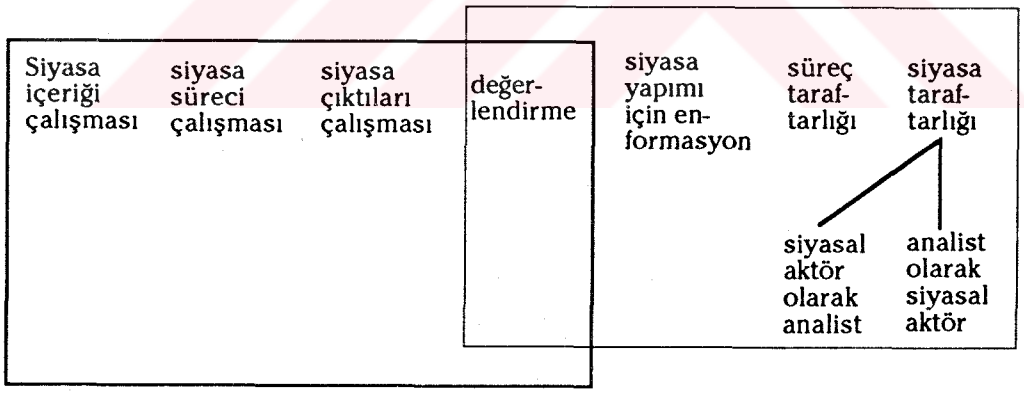
terim olmasına, hem de alanı, 'siyasa*nın* analizi' ile 'siyasa *için* analiz' şeklinde ikiye ayırmayı olanaklı kılmasına bağlarlar. Ham ve Hill, bu ayrımı, Gordon, Lewis ve Young'dan (1993: 5-7; orij. 1977) alırlar. Gordon ve arkadaşları, bir siyasa analizi tipolojisi geliştirmek üzere bu ikili ayrımı yapmış ve bunların altında beş analiz tipi belirlemişlerdir (bkz. Şekil I.2a). Hogwood ve Gunn (1981) ise, siyasa analizinin yedi çeşitlemesini sunmuş ve burada yeğlenen terminolojiden farklı olarak, siyasa*nın* analizine karşılık 'siyasa çalışmaları', siyasa *için* analize karşılık da 'siyasa analizi' terimini kulanmışlardır (bkz. Şekil I.2b).

Şekil $^{I}/_{2}$

a) Bir Siyasa Analizi Tipolojisi (Gordon, Lewis ve Young 1977)

b) Kamu siyasası-yapımı çalışması türleri (Hogwood ve Gunn 1981)

SİYASA ÇALIŞMALARI
(Siyasa ve siyasa sürecinin bilgisi)

SİYASA ANALİZİ
(siyasa sürecinde bilgi)

Ham ve Hill (1984: 18-9), siyasa*nın* analizi ile siyasa *için* analiz ayrımını kabul etmiş olmalarına karşın, bu ayrımı korumanın güçlüğünden söz etmekten de geri kalmazlar. Bir analizin bilimsel, değer yargısından arınmış olmasının bir söylen olduğunu; bunun için de, siyasa analistinin, değerlerini ve siyasa analizinin zımni

ideolojisini belirlemesi gerektiğini belirtirler. Ayrıca, siyasaların ve siyasa yapım sürecinin etkinliğinin, iktisadi ve siyasal iktidarın paylaşımının ve devletin rolünün analizinden bağımsız biçimde değerlendirilemeyeceğini vurgularlar (Ham ve Hill 1984: 20). Biz de, gelecek alt-bölümde bu vurguya döneceğiz.

1960'ların sonlarında, uluslararası çalışmalarda da, eleştirel bir itki yüze çıkmıştır. "Bağımlılık" okulu, özellikle, A. G. Frank'in (1972) ABD hakimiyetindeki "modernleşme" kuramına saldırıları yoluyla, Batıda bilinir hale gelmiştir (Leys 1982: 332; Larrain 1989: 98). "Bağımlılık" kuramlarını, "uluslararası iletişim"le etkileşim içinde özetleyeceğiz.

Kapitalizmi heterojen ve hiyerarşik bir dünya sistemi olarak nitelemesi ve "gelişme" ve "gerikalmışlığın" karşılıklı ilişkili süreçler olduğuna ilişkin savı yüzünden Amerikalı Paul Baran (1957) bağımlılık kuramlarının babası sayılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, sömürge-karşıtı hareketler ile "Üçüncü Dünya"daki yaygın ve kalıcı yoksulluk, Baran'ı, sömürgecilikle eşleştirilen emperyalizm etkilerini gözden geçirmeye ve "azgelişmiş" ülkelerin iktisadi süreçleri ile sınıf yapılarını incelemeye yöneltmiştir. Böylece, Baran, "klasik emperyalizm kuramı"yla[40] bağımlılığı eklemlemiş, bağımlılık kuramlarının başlangıcının imlerini vermiştir. Gelgelelim, Baran'ın çalışması, "modernleşme" kuramının başat olduğu döneme rasladığı için, ileri sürdüğü tezler, A. G. Frank (1967) tarafından geliştirilip Latin Amerika'nın "azgelişmişlik" analizine uyarlanana kadar marjinal kalmıştır (Larrain 1989: 80 ve 115).

Baran, Sweezy ve Frank gibi Kuzey Amerikalı Marksistler, bağımlılık kuramıyla bağlantılandırılmalarına karşın, *dependistas* olarak anılan "bağımlılık" kuramcıları Latin Amerikalıdır. Bu yüzden, 1948'de Birleşmiş Milletler'e bağlı bir organ olarak kurulan ECLA'da (Latin Amerika İktisadi Komisyonu) dile getirilen görüşlere dönmek gerekmektedir. İlk haliyle, 'kapitalist gelişme patikası'na bir itirazı olmayan ECLA'nın görüşü, uluslararası sistemi, gelişmenin önündeki engel olarak nitelendirmiş; emperyalist *merkez*deki gelişme ile *çevre*deki azgelişmenin birbirine

---

[40] Bu çalışmada, daha çok kitle iletişim araştırmalarının başlangıcından itibaren yapılan çalışmalara yer verildiği çin, hem Marx'ın görüşlerine kısaca değinilerek geçilmiştir, hem de böyle geri dönüşlere yer verme zorunluluğu doğmuştur. "Modernleşme" ve "bağımlılık" kuramlarını, "gelişme kuramları" çerçevesinde düşündüğümüzde, klasik siyasal iktisat (Smith, Ricardo) ile Marx'ın eleştirisine ve kuramına dek geri gitmek bile gerekebilir. Burada, XX. yüzyılın ilk iki onyılında, Luxemburg, Hilferding, Bukharin ve Lenin'in yapıtlarının oluşturduğu "klasik emperyalizm kuramı"na kısaca değinmekle yetineceğiz. Lenin (1975 -orij. 1916), Hilferding, Bukharin ve Marksist olmayan Hobson'un görüşlerini özetlerken, emperyalizmin özelliklerini de verir: 1) sermayenin yoğunlaşması, 2) mali sermayenin ortaya çıkması, özellikle banka sermayesi ile endüstriyel sermayenin birleşmesi, 3) sermaye ihracı, 4) uluslararası tekellerin ortaya çıkması ve 5) bütün dünyanın ülkelere bölünmesi. Özellikle Bukharin ve Luxemburg, emperyalizmin ideolojik ve siyasal boyutlarıyla da ilgilenmişlerdir (bkz. Larrain 1989: 63-6).

bağlı olduğunu ileri sürmüştür (Servaes 1986: 207-8). Daha sonra, "bağımlılık" kuramları, ECLA'nın bu görüşünü eleştirmiş, ama ondan etkilenerek, hatta bu organın içinden ortaya çıkarak gelişmiştir (Larrain 1989: 107 ve 110).[41] 1974'te BM Genel Kurulunda gündeme getirilen 'Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen' istemi de, bundan doğmuştur.

Bağımlılık kuramları, kitle iletişim çalışmalarında teknoloji transferi ve 'medya emperyalizmi'nden - ve daha sorunlu bir terim olan 'kültür emperyalizmi'nden- söz eden eleştirel bir perspektife zemin hazırlamıştır ('kültür emperyalizmi tezinin yetkin bir eleştirisi için, bkz. Sarti 1983). Böylece, yukarıda sözü edilen modernleşme kuramına karşı küresel bir yaklaşım konmuş; iktisadi bağımlılık doğrudan kültürel bağımlılığa yansıtılmış; kültürel düzeyde de, dışsal etkenlerin önceliği vurgulanmıştır.

Uluslararası iletişim konusunda, ABD'de uluslararası egemenlik ilişkileriyle bağlantılı olarak, kapitalist dünyadaki teknolojik ve iktisadi bağımlılık üzerine gelişen eleştirel perspektifin öncülerinden biri H. I. Schiller'dir. 1960'larda dünya çapında yaşanan süreçte, yeni ulus-devletlerin ucuz film ve program materyali talebinin karşılanması, dünyada tecimsel televizyonun reklamcılığın önemini artırması ve elektronik, telekomünikasyon, uzay ve uydu teknolojilerindeki gelişmeler gibi etkenler Amerika'nın liderliğini pekiştiriyordu (Tunstall 1970: 31). Schiller, Mass Communication and American Empire (1969) kitabında, ABD federal hükümeti'nin, bu süreci, gerek frekans tahsisi ve ulusal telekomünikasyon siyasası yapımındaki rolüyle doğrudan, gerekse başlıca elektronik şirketlerinin aynı zamanda savunma anlaşmalarını ellerinde bulundurmaları yüzünden dolaylı biçimde, Savunma Bakanlığı yoluyla kontrol ettiğinden söz etmektedir. Schiller'e göre, "Amerikan 'iletişim imparatorluğu' 'askeri endüstriyel kompleks'in parçasıdır ve ABD'nin dünya

---

[41] Larrain (1989: 114 ve 146-7), bağılmlılık kuramlarını, kapitalizmi kavrayışlarına bağlı olarak iki gruba ayırır. Birinci grupta, Frank, Wallerstein'ın dünya sistemi yaklaşımı ve Emmanuel ile Amin'in eşit olmayan mübadele kuramları yer alır. Bunlara göre, kapitalizm, iki farklı gelişme potansiyelini belirleyen, içkin merkez-çevre ikiliğiyle nitelenen bir dünya sistemidir. Bu farklılık, uluslararası pazardaki eşit olmayan mübadele mekanizmalarıyla yaratılır; bazı ülkelerin gelişmesi, diğerlerinin azgelişmesine (ve tersi) bağlıdır. İkinci gruptakiler, kapitalizmi eşit olmayan bir dünya sistemi olarak kabul etmekle birlikte, ulusların özgül tarihsel analizlerinin önemine dikkat çekerler. Yapısalcı Pinto, Sunkel ve Furtado; Hinkelammert'in dengesiz çevreler kuramı ile Marksizmden esinlenen Cardoso ve Faletto'nun kuramları bu çerçevededir.
Larrain'in bu ayrımı, bağımlılık kuramlarının çeşitliliğini vurguladığı gibi, bağımlılık kuramının dış etkenlere ağırlık verip ulus içindeki unsurları ihmal ettiği eleştirisini, en azından ikinci grup açısından, çürütmektedir. Ayrıca, "bağımlılık"ta, toplumsal sınıflardan çok, ulus kavramının öne çıktığına ilişkin eleştiriler, Cardoso tarafından "bağımlı ülkelerde sınıflar arasındaki çelişkinin bir ulusal sorun görünümüyle uluslararası düzeydeki daha genel bir bağlamın içine oturduğu" görüşüyle karşılanmıştır (Sarti 1983: 157).
Bağımlılık kuramları, zamanla, Avrupa Marksist siyasal iktisadı ile Fransız yapısalcılığının da yer aldığı bir çeşitliliğe ulaşmıştır (Servaes 1986).

çapındaki medya hakimiyetinin anlamı/önemi, siyasalarının doğrudan ABD askeri ve dış siyasasından kaynaklanıyor olmasıdır (Tunstall 1970: 32).

Schiller'in bu kitaptan itibaren bütün çalışmaları, ABD'nin medya siyasasının siyasal(askeri)-iktisadi bir eleştirisi üzerine kuruludur. A. Matellart (orj. 1976, 1979), J. Tunstall (1977), A. Wells (1972) gibi yazarların 1970'lerdeki katılımlarından sonra da bu konuda devasa bir literatür oluşmuştur. Daha geniş bir bağlamda, ulusal bağımsızlık mücadeleleri ve Bağlantısızlar Hareketiyle bu tartışma 1970'lerde yeni ulusların uluslararası kuruluşlardaki istemleri doğrultusunda ön saflara taşınmıştır.

Savaş sonrasında 1960'ların sonlarına kadar ABD'nin küresel yayılmasının BM ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı'ndaki (UNESCO) yansıması, diğer kapitalist ülkelerin de desteklediği 'serbest enformasyon dolaşımı' ilkesiydi. 1960'larda yeni bağımsızlık kazanan ulus-devletler BM'ye katıldılar. 1945'te 51 üyesi olan BM, 1970'te 127 üyeye ulaşmıştı (Luther 1988: 153). BM'de her bir devletin bir oyu olduğu ve oyçokluğu ile karar alındığı için, yeni üyelerin serbest dolaşım ilkesine karşı tavrı belirleyici hale geldi. Bu tavır, 1970'lerin ilk yarısında 'Doğu Bloku'nun ve Bağlantısız ülkelerinin desteklediği 'ulusal egemenlik' ilkesi ve 'Yeni Uluslararası Enformasyon Düzeni' istemi şeklinde belirdi. 'Yeni Uluslararası Enformasyon Düzeni', ulusal egemenlik ilkesinin tanınması, enformasyon akışının tek-yönlü olmaması, bütün ulusların bütün enformasyon kaynaklarına eşit erişimi ve uluslararası iletim kanallarının kullanımına ve denetimine eşit katılım gibi kuralları içeriyordu (Schiller 1989: 297). Bu istem, daha sonra (Türkçe'de yaygınlaşan adıyla) Yeni Evrensel Habercilik ve İletişim Düzeni (YEHİD-NWICO) olarak ifade edilecekti (Topuz 1984).

'Uluslararası Yeni Ekonomik Düzen' istemiyle bağlantılı olarak düşünülebilecek olan YEHİD, uluslararası iletişimdeki eşitsizliklere ve dengesizliklere bir tepkiydi. Bu tepkiyi gösterenler:

> büyük haber ajanslarının dünyadaki haber akışını bütünüyle ellerinde tuttuklarını, bu üstünlüklerini dünyadaki olayları gelişmiş ülkelerin, özellikle de ABD'nin çıkarları doğrultusunda aktararak tarafgir biçimde kullandıklarını; sinema ve televizyon filmlerinin Batılı değerleri ve kültürel anlayışları azgelişmiş ülke uluslarına empoze edip, onlara Batılı yaşam üslubunu benimsettiğini; bunun sonucunda bu uluslar bir yandan kendi kültürel kimliklerini yitirirken, beri yandan gelişmiş ülkelerin tüketim kalıplarını benimsediklerini; böylelikle gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri ürünlere karşı azgelişmiş ülkelerde talep yaratıldığını; ayrıca, verilerin sınırlar ötesi serbest dolaşımı sayesinde, ulusal faaliyetlere ilişkin bilgilerin merkez ülkelerde toplandığını; bunun ise, zaten iletişim teknoloji transferi aracılığıyla azgelişmiş ülkelerin bütün ekonomik yapılarının sinir sistemini ellerinde tutan gelişmiş ülkelerin, azgelişmiş ülke mensuplarının kendilerinin dahi sahip olmadığı ülkelerine ilişkin birinci elden bilgileri onlardan kaçırmaları sonucunu doğurduğunu ... (Uğur 1991: 150)

öne sürüyorlardı.

YEHİD'in bir uzantısı, ünlü McBride Komisyonu Raporu'dur (1980-Türkçesi 1993).[42] McBride Raporu, daha önce sözü edilen kitle iletişim araçlarının işleyişlerinin düzenlenmesine ilişkin tipolojilere eklenen "gelişmeci yaklaşım" ya da "gelişmeci medya kuramı" için temel kaynak olarak da zikredilmektedir (McQuail 1987: 120).

1970'lerdeki hareketlilik içinde, 'modernleşme'cilerden W. Schramm (1964), 'yeniliklerin yayılması'yla teknolojist görüşü öne çıkaran E. M. Rogers (1962) gibi kuramcılar, Batı gelişme modeliyle ilgili kayıtlar düşmeye, ulusal kültürel farklılıklardan ve yerel medyanın öneminden söz etmeye başlamışlardır (Schramm 1977; Rogers 1978). Bir ölçüde öz-eleştiri sayılabilecek bu girişimlerin, geleneksel ve kişilerarası yatay iletişim kanallarını, cemaatçi yerel sesleri ve katılımı vurgulayan Freire (1970), Schumacher (1973), Diaz Bordenave (1977) gibi yazarların çalışmalarından da etkilendikleri söylenebilir (Sussman ve Lent 1991: 8-9). 1980'lerde ise, yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasıyla 'enformasyon toplumu' kavramı çerçevesinde (Bell 1981), modernleşme kuramının temel saikleri yeniden gündeme gelmiştir (ör. Rogers 1986).

Bu alt-bölümün başında yer verdiğimiz "siyasa hareketi"nin başlıca gediklerinden biri, "devlet"i sorgulamadan bırakmasıdır. Uluslararası çalışmalarda da, modernleşme kuramının eleştirisi olarak yükselen bağımlılık kuramları, en az modernleşme kuramı ölçüsünde bir eksiklikten muzdariptir: "devlet"in kavramsallaştırılması.[43] Oysa, 1960'larda Avrupa'da, 1970'lerin sonunda da ABD'de devlet üzerine önemli tartışmalar yapılmaya başlamıştır.

E. "Devlet"in İki Kez Dönüşü: Marksist Devlet Kuramları ve "Devlet-Merkezli" Yaklaşım

1950'lerden 1960'ların sonuna dek geçen süre, Batı (özellikle de, Avrupa) için, genellikle "refah devleti" dönemi olarak anılır.[44] Bu dönemde, iktisadi genişlemeye bağlı olarak, değişik Batı ülkelerinde benzer kurumsal araçlarla uygulanan Keynesçi iktisat siyasaları, iktisadi ve siyasal bir dengeleme işlevi görmüş; sendikaların

---

[42] Bu raporun UNESCO Genel Konferansı'nda yol açtığı tartışmalar sonucunda YEHİD'in mahiyetinin belirginleştirilmesi ve bunu savunanların ısrarları, ABD'nin 1984'te UNESCO'dan çekilmesine kadar varmıştır (Uğur 1991: 151-153).

[43] Modernleşmenin yürütülmesinde devlete ve devlette iktidara sahip olan seçkinlere oldukça önemli bir yer verilmesine karşın, devletin niteliği, rolü ve toplumla ilişkisi konusunda açık bir tartışma yoktur. Bağımlılık kuramlarında ise, dış etkenlere ve eşit olamayan bir dünya sistemi görüşüne öncelik verilirken devlet yine kuramlaştırılmaz. Daha sonra, Üçüncü Dünyada devletin analizine de yönelinecektir (ör., Alavi 1982).

[44] "Keynesçi uzlaşım", "sosyal demokratik uylaşım" da, bu dönemi anarken kullanılan diğer adlandırmalar arasında sayılabilir.

kamusal siyaset sürecindeki rolleri tanınmış; devletler, piyasa toplumlarına özgü gereksinim ve risklerden zarar gören yurttaşlara yasal talepte bulunma olanağı sağlayarak eğitim ve sağlık gibi hizmetleri yüklenmişti. Böylece, toplumsal sınıflar arasında, geçici de olsa, bir uzlaşma tesis edilmişti (Offe 1982: 7-8).

Gelgelelim, bu gelişmeler, aynı zamanda devletin büyümesi, toplumsal yaşamın her alanı üzerinde artan denetimi ve bu alanlara müdahalesi anlamına da geliyordu. Örneğin, Miliband (1969: 3), o dönemde, ileri kapitalist ülkelerde, devletin gücündeki ve etkinliğindeki büyük artıştan söz etmiştir. Öte yandan, Sovyetler Birliği'nde de, devlet çok güçlüydü ve devletin baskıcı uygulamaları, Batı Avrupalı Marksistler için ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Marx'ın devleti sistematik olarak incelemeye hiç girişmemiş olması (Miliband 1969: 7), dolayısıyla da, devlet analizinin yapıtlarında bölük pörçük halde bulunması ve muğlaklığı, Batıdaki ve Sovyetler'deki bu fiili etkenlerle birleşince, 1960'larda Batı Avrupalı Marksistler arasında devletin ve devlet gücünün/iktidarının analizine yönelik ilgi yeniden canlandı (Held 1983: 30; King 1986: 75).[45]

Marksist çevrelerde, devlete yönelik ilginin yeniden canlanmasına ilişkin argüman, özellikle Nicos Poulantzas ile Ralph Miliband arasındaki ünlü tartışmayla bitiştirilir. Bu tartışma, Poulantzas'ın 1969'da New Left Review dergisinde Miliband'ın The State in Capitalist Society (Kapitalist Toplumda Devlet -1969) kitabını eleştirdiği yazıyla başlamış; bunu Miliband'ın (1970) yanıtı izlemiştir. Daha sonra, Poulantzas'ın Political Power and Social Classes (Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar -orij. 1968 -İngilizcesi, 1973 -Türkçesi 1992) kitabının İngilizce yayınlanmasıyla, Miliband (1973) bir eleştiri yayınlamış; Laclau da (1975) bu tartışmaya katılmış; son olarak, Poulantzas da (1976), Laclau ve Miliband'a bir yanıt yazmıştır.[46]

Poulantzas-Miliband tartışmasında, tarafların "araçsalcı-yapısalcı" karşıtlığı içinde ele alınması yaygındır. Bu karşıtlık, Marx'ın devlet üzerine yazdıklarından

---

45 Lenin'in kapitalist devleti ele alışı, Marx'ın devlet analizinin muğlaklığını pek gidermemişti. Yüzyıl başlarında Lukacs, Korsch ve Gramsci de, siyasal analize çok önemli katkılarda bulunduysalar da, 1960'lara dek, devlet meselelsi Marksist çevrelerde yeniden inceleme konusu olmadı (Held 1983: 31-2). Miliband (1969: 3-4), devletin, artan gücüne ve etkinlik alanına karşın, siyasal incelemenin bir konusu olarak uzun zamandır moda olmamasını kaydadeğer bir paradoks olarak değerlendirir. Miliband, onyıllardır, hükümet ve kamu yönetimi, seçkinler ve bürokrasi, partiler ve seçmen davranışı, siyasal otorite ve siyasal istikrar koşulları, siyasal hareketlilik ve siyasal kültür üzerine birçok çalışma yapıldığını, bunların çoğunun devletin rolüne ve doğasına değinmiş olduğunu ama bu çalışmalarda, bir kurum olarak devletin hak ettiğinden çok daha az dikkat çektiğini söyler.

46 Türkçede R. Miliband'ın söz edilen yazıları, Kapitalist Devlet (Miliband 1989) kitabında; E. Laclau'nun yazısı, İdeoloji ve Politika (Laclau 1985) kitabında; tartışmanın beş yazısı, toplu halde, Kapitalist Devlet Sorunu (Miliband, Poulantzas ve Laclau 1990) kitabında yer almaktadır. 1990 yılının şaşırtıcı olmaması için, tartışmadaki bütün yazıların derli toplu durduğu bu son kitaba gönderme yapıldığını burada belirtmek gerekiyor.

çıkarsanan iki konuma bağlanmıştır.[47] Devletin, egemen sınıfın (dominant class) iktidarına doğrudan bağımlılığına dayanan konum, Marx'ın siyasal denemelerinde ve polemik yazılarında, özellikle de, Komünist Manifesto'daki (Marx ve Engels 1986 -orij. 1848) açık görüşleriyle eşleştirilir; ikinci konumun dayandığı "devletin görece özerkliği" savları için ise, özellikle The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte (Marx 1977 -orij. 1852) zikredilir. İkinci konum, Poulantzas'ın yerleştirildiği konumdur; gelgelelim, Miliband'ın da bu konumdan ne kadar uzak olduğu tartışılır (Held 1983: 26-32).

Miliband da, Poulantzas da, kapitalist birikimin gerekliliklerivle ve iktisadi boyutla ayrıntılı olarak ilgilenmemiş, siyasal ve ideolojik mücadeleler üzerine odaklanmışlardır. Miliband (1969), daha çok Batı Avrupa'da iktisadi ve siyasal seçkinlerin toplumsal ardyöreleri, kişisel bağları ve paylaştıkları değerler ile hükümet siyasasının gelir ve refah dağılımına tesiri gibi "olgular"la ilgilenerek liberal demokrasi kuramcılarına karşı çıkmıştır. Poulantzas'ın (1973) birincil ilgisi ise, liberal demokrasi kuramını çürütmekten ziyade, geleneksel komünist partilerin ortodoksluğunu eleştirmek, kapitalist üretim tarzı çerçevesinde siyasal kertenin özerkliğini teorik düzeyde belirleyerek devletin karmaşık bir toplumsal ilişki olduğunu göstermek olmuştur. Jessop'a (1990: 50) göre, Miliband'ın argümanları, adım adım, seçkinlerin kayıtlarından toplumsal kökeni ne olursa olsun, devlette yönetici olanların üzerindeki çeşitli ekstra-siyasal kısıtlamalara doğru hareket etmekte; Poulantzas'ın değerlendirmesi ise, adım adım, oldukça soyut yapısal belirleyicilerden siyasal personelin özerkliğine ve sınıf savaşımı meselelerine doğru hareket etmektedir.

Jessop (1990: 50), en kaba haliyle, yapısalcılığın, yapıların, faillere ve niyetlere önceliğini vurguladığını; araçsalcılıkta ise, devlet sistemini yönetme vasfındaki bireylere ya da toplumsal güçlere öncelik verildiğini; böylesi bir yapısalcı-araçsalcı karşıtlığının, en iyisinden teorik deformasyonun karşıt tiplerini betimlemek için kullanılabileceğini belirtir.

Kısacası, 1960'ların sonlarından 1970'lerin ortasına dek süren Miliband-Poulantzas tartışması, devletle yeniden ilgilenmenin önünü açmıştır. Daha çok iktisadi analizlere yatkın biçimde "ideal kolektif kapitalist olarak devlet" (ör.,

---

[47] Jessop (1990: 26-9), devlet üzerine klasik Marksist metinlerde, en az altı farklı yaklaşım ayırdeder: (1) modern devletin (en azından XIX. yüzyıl Prusyasında) *asalak* (*parasitic*) bir kurum olması; (2) devletin ve devlet iktidarının, mülkiyet ilişkileri sistemi ve bundan doğan iktisadi sınıf savaşımlarının *basit yüzeysel yansıması* (*epiphenomena*) olması -ör., Marx'ın Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya yazdığı 1859 tarihli Önsöz; (3) devletin verili bir toplumda *tutunum etkeni* olması -Engels, Lenin, Bukharin, Gramsci ve günümüzde Poulantzas; (4) devletin sınıf yönetiminin bir *aracı* olması; (5) devletin bir *kurumlar dizisi* olması -Engels, Lenin; ve (6) devletin *sınıf savaşımı üzerinde özgül etkileriyle bir siyasal tahakküm sistemi* olması -Paris Komünü tartışmaları.

Altvater 1973) değerlendirmesiyle "sermaye mantığı" okulu ve kapitalist devlet çalışmalarında tarihsel özgüllüğü ve sınıf savaşımını daha fazla vurgulayan, Frankfurt'ta mevzilenen Marksistler de (ör., Offe 1975) burada anılabilir (Jessop 1990: 35-41).

Oldukça farklı bir Marksist düşünce geleneğinden gelen Claus Offe (ve Jürgen Habermas 1976), devletin, bir tutunum etkeni olarak, kapitalist iktisadi girişimi istikrarlı kılması ve potansiyel devrimci tesirleri önlemesi açısından, "olumsuz" ele alınış tarzına karşıdır. Ayrıca, Offe, devletin içsel kurumsal farklılaşmasını vurgular (Held 1983: 33). Devletin kurumsal işleyişinin koşulları ise, devletin doğrudan üretimden dışlanmasına karşın sürekliliği için sermaye birikimine bağımlı olması ve demokratik meşruluğa dayanması olarak sıralanabilir (Dunleavy ve O'Leary 1987: 257).[48] Devletin basitçe bir sınıfın çıkarlarını değil, kapitalist sınıf toplumunu savunmasında kurumsal bir özçıkarı vardır (King 1986: 83).[49]

1970'lerin sonlarında, bu kez ABD'de, "devlet" ve "devletin özerkliği" çok farklı bir bağlamda tartışmaya açılmıştır. Bunun öncülüğünü Theda Skocpol (1978 ve 1993 -orij. 1985) yapmıştır. State and Social Revolutions (Devlet ve Toplumsal Devrimler) kitabında Skocpol (1978), Fransız, Rus ve Çin devrimlerini, toplumsal karşıtlıklardan ziyade, devlet sistemlerindeki krizler çerçevesinde açıklamıştır. Skocpol'un çalışmaları, Max Weber ile tarihçi Otto Hintze'den etkilenmelerle kurulmuştur. Bu etkilenmeler, ulusal ve uluslararası koşullar ile baskıların kesişmesinde devlete odaklanan, siyasetin "jeopolitik" bir kavrayışıyla nitelenir (Jessop 1990: 281; Held 1983: 39 ve42).

"Bringing the State Back In" (Skocpol 1993 -orij. 1985) başlığının da imlediği gibi, "Batılı toplumsal bilimlerde" "toplum-merkezli" kuramlardan[50] "devlet-merkezli" kuramlara doğru bir paradigma değişikliği olduğundan söz eden Skocpol'un çalışmaları, "devletin özerkliği" ve "devletin kapasiteleri" ya da "bir

---

[48] Miliband'ın devlet analizi, "seçkinler kuramı"nın en azından bazı çeşitlemelerine; Offe'nin bu görüşleri de, büyük şirketlerin artan rollerini vurgulayan "yeni-çoğulcu" argümanların bir kısmına (ör., Lindblom 1977) yakın kabul edilmektedir. Marksistlerin kendi aralarında ve liberal çoğulcuların kendi aralarındaki büyük farklılıklar karşısında, bazı Marksistlerin bireysel hak ve özgürlükleri ve yurttaşlığı dikkate almaya başlaması, bazı çoğulcuların da, iktisadi mülkiyet ve kontrolün tekelleşmesine eğilmesi yüzünden, karşıt yaklaşımlar olarak kabul edilegelmiş neo-marksizm ile yeni çoğulculuğun yöndeştiğinden söz edilmektedir Held 1983: 34). Bunda, Offe ve Habermas'ın yapıtlarının önemli bir etkisi vardır.

[49] 1970'li yılların sonunda, gelişen bir başka akım da, Gramsci'nin "hegemonya" nosyonunun temellük edilmesiyle, popüler demokratik mücadeleleri vurgulayan "post-Marksizm"dir (Laclau 1977 -Türkçesi 1985; Laclau ve Mouffe 1985). Bu akım, yeni toplumsal hareketlerin yükselmesi ve yeni mücadele biçimlerinin ortaya çıkmasıyla doğrudan ilgilidir. Çoğul söylemler yoluyla radikal bir demokrasi anlayışı geliştirmeye yönelir.

[50] Skocpol (1993: 98) "siyasa yapımı ve toplumsal değişme analizlerinde devleti merkezi yerine geri getirmenin, çoğulculuğun, yapısal işlevselci gelişmeciliğin ve çeşitli neo-Marksizmlerin toplumcu determinist varsayımlarının en kapsayıcı olanlarının bazılarıyla bir kopuş gerektirdiğini" söyler.

eyleyen (actor) olarak devlet" ile "bir güç (force) olarak devlet"in toplumsal dinamikler üzerindeki bağımsız etkileri ü. erinedir.

Eyleyenler olarak devletler, "topraklar ve insanlar üzerinde kontrol iddiasındaki örgütler olarak, basitçe toplumsal grupların, sınıfların ya da toplumun istemlerini ya da çıkarlarını yansıtmayan amaçlar formüle edebilir ve bu amaçları güdebilirler" (Skocpol 1993: 86). Devletler, toplumdan bağımsız amaçlar formüle edip bunları güttükleri için önemli, güçlü eyleyenlerdir. "Devletlerin özerkliği", jeopolitik etkenlerden ve devletlerarası sistemlerden; kanun ve nizamın sağlanmasındaki sorumluluklardan; egemen sosyoekonomik çıkarlarla zayıf kişisel bağları olan siyasal yöneticilerin etkinliklerinden; ve kriz dönemlerinden kaynaklanır. Bu nedenlerle de, özerklik, sabit bir yapısal özellik değildir (Jessop 1990: 282).

Bu yüzden, Skocpol'e (1993: 86) göre, devletlerin, "güçlü toplumsal grupların fiili ya da potansiyel muhalefeti üzerinde ya da inatçı sosyoekonomik koşullar karşısında resmi amaçları gütme 'kapasiteleri'nin de incelenmesi gerekebilir." Yani, bir *güç* olarak (ya da bir *kurum* olarak) devlet açısından, devlet yapısının bütün kalıbı, grup oluşumuna, çıkar eklemlenmesine ve siyasal kapasitelere tesir eder. Bu, Jessop'un (1990: 282) dediği gibi, "daha mikroskopik" bir devlet anlayışıdır.

Skocpol, liberal Almond'dan, Amerikan radikal geleneğindeki Domhoff'a ve Marksist Cammack'a kadar uzanan değişik görüşlerdeki yazarlar tarafından, entelektüel tarihi saptırdığı için; incelediği örnek olayları yorumlamasındaki gedikler yüzünden; keskin bir devlet-toplum ayrımı yapmasının yol açtığı sorunlar açısından; ve ideolojik olması iddiasıyla birçok saldırıya maruz kalmıştır (Jessop 1990: 283-6). Bunlar arasında, konumuz açısından en önemlisi, Skocpol'un devleti bir eyleyen ve bir kurum olarak tanımlamasının, devletin *bazen* mi, yoksa *her zaman* mı özerk eylediği sorusu karşısında esneklik sağlamasıyla ilgili olan eleştiridir. Skocpol'da devletin özerkliğinin hem *zayıf*, hem de *güçlü* formülasyonları mevcuttur. Cammack'a (1989: 268-9) göre, Skocpol'un kendi çalışması zayıf formülasyonu yansıtmakta; Skocpol neo-Marksist yazıların kuramsal eleştirisini sunarken ise, güçlü formülasyona yaslanmaktadır.[51] Oysa, Skocpol'un tanımladığı anlamda devlet

---

[51] Bu noktada, Miliband'ın (1989 -orij. 1983) Skocpol'un Marksizmi eleştirirken ileri sürdüğü önermelerle ilgili aynı sınıflamayı -zayıf ve güçlü- kullanarak yaptığı eleştiriyi de anmak gerek. Skocpol'un, Marksist gelenek için, devleti, "özerk bir yapı -toplumdaki egemen sınıfın ya da yönetim biçiminde yer alan tüm grupların çıkarlarına zorunlu olarak denk düşmeyen ya da onunla kaynaşmış olmayan kendine özgü bir mantığa ve çıkarlara sahip bir yapı- olarak ele almayı başaramaz" demesi karşısında Miliband (1989: 86), kendisi için bu eleştirinin geçerli olmadığını söyler. Skocpol'un daha sonra, Marksist perspektif "bir yanda varolan egemen sınıf ya da gruplar dizisi ile öte yanda devlet yöneticileri arasında temel çıkar çatışmalarının çıkabileceği olasılığını ortaya atmayı bile fiilen olanaksız kılmaktadır" diye devam etmesiyle ilgili olarak da, Miliband (1989: 87), bu iki önermenin birbirinin sonucu olmadığını belirterek şöyle yazar: "... ilk önerme devletin kendine özgü sahip olabileceği çıkarlara değinir ve bu çıkarların toplumdaki öteki çıkarlarla nasıl uyumlulaştırılabileceği

kapasitelerinden ve böylece de, devlet özerkliğinin zayıf bir formülasyonundan söz ediyorsak, bu temanın Skocpol'ün yaptığı gibi A. de Tocqueville'e olduğu kadar Poulantzas'a da, Offe'ye de mal edilmesi mümkündür.

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında, özellikle karşılaştırmalı siyasal analizlerde *devlet*, odak noktasıydı. 1980'lerin ikinci yarısı ise, *kurumlar ve kurumsalcılık* üzerine odaklanılmasıyla, bir vurgu kaymasına tanık olmuştur. Siyasal iktisat yönelimli ve tarihsel-yapısal boyuta önem veren çalışmaları da içeren bu hareket, "yeni-kurumsalcılık" olarak değerlendirilmektedir. Yeni kurumsalcı çalışmaların ortak noktası, makro yapısal etkenler, mikro davranışlar ve sonuçlar arasındaki gediği kapatma iddiasıdır (Cammack 1992: 397).

1960'ların sonundaki toplumsal hareketlerle bağlantılı olarak, eleştirel çalışmaların yükselmesi, kitle iletişim araştırmalarında da yankı bulmuştur. "Yeni-kurumsalcılık" da, 1980'lerin medya siyasaları analizlerinde, özellikle 'siyaset bilimciler' tarafından benimsenen bir hareket olmuştur. Bu bölümün son alt-başlığı bu konulara ayrılmıştır.

F. Kitle İletişiminde Eleştirel Yaklaşımlar ve Siyasa Meselesi

Poulantzas'ın erken dönem yazılarında, Althusser'in bir toplumsal formasyondaki görece özerk iktisadi, siyasal, ideolojik (ve teorik?) düzeyler ayrımını izleyerek "siyasal düzeyin özgüllüğü" üzerinde durması gibi, kitle iletişiminde de "ideolojik düzeyin özgüllüğü" vurgulanacak, ideoloji "yeniden-keşfedilecekti" (Hall 1982 -Türkçesi 1994). Althusser'in yaklaşımının "işlev" üzerine yaptığı vurgunun yarattığı değişim ve dönüşüme kapalılık da, kültürel çelişkiler ve mücadeleyi öne çıkaran Gramsci'nin, özellikle "hegemonya" nosyonunun temellük edilmesiyle giderilecekti. Yapısal dilbilimi ve göstergebilimden ve R. Williams, R. Hoggart, E. P. Thompson gibi geniş toplumsal pratikler ve tarihsel süreçler çerçevesinde kültürü kavramlaştıran akademisyenlerin çalışmalarından da katkılarla, 1970'lerde bir ideoloji analizi paradigması oluşturulacaktı.

Kitle iletişim araştırmalarındaki bu yeni paradigma, İngiltere'de Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nde Stuart Hall başkanlığında yürütülen

çalışmaların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.[52] Her ne kadar, literatürde bu paradigma, "kültürel çalışmalar" adı altında anılsa da, buna ihtiyatla yaklaşmak yerinde olacaktır. Çünkü, hem tarihsel olarak, hem de aynı dönemde Birmingham'da Merkez'deki çalışma gruplarının, konuların, kuramsal yönelimlerin ve yöntemlerin çeşitliliği açısından "kültürel çalışmalar"ın daha kapsamlı bir çalışmalar öbeğini imlediği açıktır.[53]

---

sorusunu yanıtsız bırakır. Öte yandan ikinci önerme ise devletin toplumdaki tüm güç ve çıkar çevrelerininkine "temelden" karşıt çıkarlara sahip olabileceğini varsayar. Bu önerme, devletin özerkliğinin çok daha güçlü bir versiyonu olup, çok daha zayıf kalan öteki versiyondan ayrı tartışılmayı gerektirir."

[52]Birmingham'daki Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi (Centre for Contemporary Cultural Studies), 1962'de, Richard Hoggart tarafından, İngilizce Departmanı'na bağlı olarak kurulmuştur. Merkez'in yöneticiliğini, 1968'de Stuart Hall devralmıştır. 1960'lardan 1980'lere dek, kültürel çalışmalar, Birmingham dışında eski ve köklü üniversitelerce kabul edilen bir çalışma alanı olmamıştır. Bu konudaki istisnalar, her ikisi de Edebiyat departmanlarında olmak üzere, Cambridge'de Raymond Williams ve Oxford'da Terry Eagleton'dır. Bu konuda ve 1950'lerden 1990'ların başına dek İngiltere'deki kültür kuramı hakkında bkz. Davies 1993.

[53] Önce, *birinci* -tarihsel- itirazı gerekçelendirelim: Kültürel çalışmaların öncüleri, Culture and Society 1780-1950 ile R. Williams (1958) ve Birmingham'daki Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin ilk yöneticisi olan, The Uses of Literacy'nin yazarı R. Hoggart'ın (1957) akademik kariyerleri, dil ve edebiyat eleştirisidir. Sınıfsal ayrımların oldukça keskin olduğu İngiltere'nin işçi sınıfından gelen bu iki akademisyen, 1950'lerden itibaren, 'popüler kültür'ün endüstrileşme ve kentleşmeyle tahrip edilmediğini, yeni ve canlı biçimlere büründüğünü göstermişlerdir (Murdock 1989b: 437, 436).

Williams'ın kültürün antropolojik tanımını geliştirdiği (yaşam biçimi) The Long Revolution kitabını eleştiren E. P. Thompson'ın The Making of the English Working Class yapıtı ise, savaş sonrası toplumsal tarihin ufuk açan çalışması olarak değerlendirilir. Thompson, tarihsel etmenliğin (agency) boyutlarını öne çıkarırken, tekil bir kültür yerine 'kültür*ler*'i ve "kültürler arasındaki zorunlu mücadele, gerilim ve çatışma ile bunların sınıf kültürleri, sınıf oluşumları ve sınıf mücadeleleri -'*bir* yaşam biçimi'nin evrilmesinden ziyade 'yaşam biçimleri' arasındaki mücadele- ile bağlantıları"nı vurgulamıştır (Hall 1980: 19-20).

Kısacası, kültürel çalışmaların öncüleri olarak kabul edilen Hoggart, Williams ve Thompson'ın yapıtları, kültürün metin/bağlam ayrımına dayanan kavramlaştırmasını daha geniş toplumsal pratikler ve tarihsel süreçler alanına kaydırmışlardır. O zaman için "gevşek bir anlamda 'toplumbilimsel' olarak tanımlanmışlardır; tabii, 'layığıyla' ('proper') toplumbilimsel olmadan."(Hall 1980: 20).

Birmingham'daki Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin (ÇKÇM) açılış dersinde Hoggart'ın, kültürel çalışmaların öncelikle popüler kültür ve kitle iletişim araçlarının 'ihmal edilen' materyalleriyle ilgileneceğini söylemesi; Merkez'in başlangıçta, kurulu akademik disiplin ve dallara çok dokunmayacak şekilde yazınsal eleştirinin popüler metinlere uyarlanmasından yola çıktığının ilan edilmesi olarak anlaşılabilir. Ancak, zaman içinde ÇKÇM'deki çalışmalar toplumbilime; 'kültür'ün anlamı da metinler ve temsillerden yaşanan pratiklere, inanç sistemlerine ve kurumlara kayacaktı. O dönemin toplumbilimindeki başat Parsoncu kuramlaştırma ve yapısal işlevselciliğe ters düşen böyle bir kültür anlayışı için Weber, Alman idealist geleneği ve toplumbilimi (özellikle, Dilthey ve Simmel), A. Schutz ve görüngübilim, simgesel etkileşimcilik (Chicago Okulu, özellikle Mead) can simidi haline gelmiştir (Hall 1980: 20-4). ÇKÇM'deki altkültürler, gençlik kültürleri, okul ve iş/çalışma hayatı (work) kültürleri ve daha sonraki kadın araştırmaları, niteliksel yöntemler uygulayan ve toplumsal faillerin 'durum tanımları'nın önemini vurgulayan çalışmalar, böyle bir kalıt üzerinde yükselir.

Batı Marksizminin önemli metinlerinin ingilizceye çevrilmesi, ÇKÇM'de başka bir itkiye daha yol açacaktı: Kültür ve ideoloji sorunu çerçevesinde Marksist kuram geliştirme çabaları. 1970'lerde 'yapısalcılıklar'ın tesiriyle 'ideoloji' kavramı hayli merkezi bir konuma gelmiştir. 'Kültürelcilik'ten kopuş ya da yukarıda anametinde de değinildiği gibi 'kitle iletişimi'nde yeni bir paradigma oluşturma çabası, Levi-Strauss'un ve göstergebilimin, sonra da Althusser ve Gramsci'nin devreye sokulmasıyla gerçekleşmiştir (Hall orij. 1980, 1986: 40).

Bu noktada, *ikinci* itiraz noktasına geçebiliriz: Birmingham'daki Merkez'in merkezinde böyle bir kuramlaştırma girişimi yer almasına karşın, çalışma konularının ve çalışan grupların çeşitliliği içinde Volosinov, Derrida, Foucault, Kristeva, Lacan gibi birçok kuramcının görüşleri, farklı düzeylerde Kültürel Çalışmalar'a dahil edilmiştir. Çalışma gruplarının çalıştıkları alanlar (dil, medya, iş/çalışma

Kitle iletişiminde genel bir kültürel-ideolojik araştırma paradigması oluşturmaya yönelik bu çaba,[54] özellikle haberler ve haber programları üzerinde yoğunlaşan ilk analizlerde, yazılı haber metinlerinde ve televizyon haberleri ile haber programlarında mesleki ve ideolojik kodlar ile dilsel ve görsel mekanizmalarla varolan iktisadi ve siyasal ilişkileri yeniden üreten simgesel bir dünyanın kurulduğunu; ama dilin çok-anlamlı yapısının "dilde anlam mücadelesi"ne yol açtığını; kurumsal olarak üretilen kültürel formların ya da metinlerin ve programların (kısaca, medyanın), farklı toplumsal güçlerin ideolojik anlamlandırma pratikleri alanı olduğunu; özellikle, 1980'den itibaren yapılan araştırmalarda da, okurların ve izlerkümelerin kendi toplumsal bağlamlarında, kendi ideolojik kodları çerçevesinde mesajları alımladıklarını, yorumladıklarını içlemler (Hall 1977, 1980, 1982, 1984, 1986; Hall vd. 1978; Morley 1980, 1986).

Eleştirel yaklaşımları "eleştirel" kılan, incelenen konu ve uygulanan araştırma tekniği değil, Curran'ın (1990: 144-Türkçesi 1994: 340) da değindiği gibi, "iktisadi ve siyasal iktidarı kavramlaştırma biçimi"dir. Ana akım-eleştirel perspektifler ayrımındaki temel ölçüt, siyasal (toplumsal iktidar sorunu) ve kuramsaldır (Hall 1982-Türkçesi 1994: 57). Bununla bağlantılı olarak, Slack ve Allor (1983) bu perspektiflerin farklı nedensellik açıklamalarına dayandıklarını belirtirler. Eleştirel

---

hayatı, feminist araştırma, tarih), kuramsal yönelimleri (ör., dil üzerine çalışmanın Saussure-sonrası göstergebilim modellerini eleştirisini getirmesi ve Derrida, Foucault, Kristeva, 'Tel Quel' grubu ve Lacancı psikanalizin açtığı alan içinde gelişmesi karşısında medya grubunun, bu konumlardaki 'özerkliği' ve Lacan'ın geliştirdiği psikanaliz revizyonlarının gerektirdiği evrenselciliği eleştirmesi), kullandıkları araştırma yöntemleri (ör., kiminin etnografik alan araştırmasına ve derinlemesine görüşmelere yönelmesi, kiminin metin ve söylem analizlerine ağırlık vermesi, kiminin ise arşivlere girmesi ve tarihsel dokümanlarla çalışması) önemli farklılıklar taşır (Hall 1980: 37-8 ve 39-42).
Grossberg de (1993), kültürel çalışmaların iletişimle eşleştirilmesine, sınırlandırılmasına (Hall'un yanı sıra bkz., Williams 1961 ve Carey 1989) adeta isyan eder. Bu eşleştirmenin, kültürel çalışmaları, iletişim çalışmalarında alternatif bir paradigma haline getirdiğini; böylece, onu mevcut iletişim çalışmaları biçimlerine ciddi bir meydan okuma olmaktan alıkoyduğunu söylemektedir. Bu bakış açısı, aşağıda da değinileceği gibi, siyasal mücadeleleri, artan bir şekilde, iletişim ve kültür üzerine mücadelelere indirgemektedir (Grossberg1993: 91). "İletişimsel kültürel çalışmalar", "iletişim disiplini"nin içinde kaldığı için, kültürü iktidarın simgesel temsiline indirger ve ona belli bir özerklik tanır. Bu yüzden de, bildiğini sürekli yeniden keşfeder: Tahakküm ve direnişin herzaman, heryerde, aynı biçimlerde işlediğini varsayar. Böylece, tahakküm ve boyun eğmenin (ve direnişin) özgül bağlamını göz ardı eder; örgütlenme, işleme, yaşanma, harekete geçirilme ve güçlendirilme biçimleriyle ilgili soruları yanıtlamadan bırakır; özgül kültürel pratiklerin ve kültürün iktidar ilişkileri içindeki yeriyle ilgili olarak fazla bir şey söyleyemez (Grossberg 1993: 94-95).

[54] Hall(1982- Türkçesi 1994; 1989-Türkçesi 1997: 83) iletişimi kültür ve ideolojiyle özdeşleştirmekte ve her ne kadar "ideoloji"nin (kültürel pratiklerin) diğer toplumsal pratiklerle eklemlenmesinden söz etse de, kendisi de onu izleyenler de bunu pek geliştirmeden bırakmaktadırlar. Kültürel pratiklerin diğer toplumsal pratiklerle eklemlenmesi üzerinde yeterince (bazen hiç) durmayınca, hatta siyasal iktisadı 'dışsal' kabul edip 'içsel' meseleler şeklinde iletişime (kültüre?) oldukça özerk bir yer tanıyınca, Hall'un yaptığının, şiddetle karşı çıktığı iletişimin "bağımsız bir çalışma disiplininin özerkliği"ne sahip olmasından pek bir farkı kalmamaktadır.
Grossberg'in deyişiyle, "iletişimsel kültürel çalışmalar", eleştirel çalışmanın merkezine ideoloji (anlamlandırma, temsil ve kimlik) sorularını koymuş; kültür siyasetini anlam ve kimlik (kimi zaman da haz ve arzu) sorunlarına indirgemiştir. Böylece, olanağın ve etkililiğin maddi koşullarını, hayatın maddi örgütlenimini ve bunun doğurgularını gündeminden silmiştir. Oysa, 'anlam'ın, maddi pratikler ve toplumsal ilişkilerle eklemlenmesi göz önüne alınmadıkça, pek bir anlamı olmayacaktır (Grossberg 1993: 94).

yaklaşımlarda iletişim süreci mesajın kişiler üzerindeki *etkileri değil*, toplumsal oluşumun gidişatında iletişimin *etkililiği* (toplumsal rolü) çerçevesinde tanımlanır; iletişimin etkililiği de, toplumsal ilişkiler dizileri içinde toplumsal iktidarın kullanımıyla bağlantılı olarak kavramlaştırılır (Slack ve Allor 1983: 215-6). Bu siyasal konum, artık davranışçı etki araştırmalarındaki doğrusal nedensellikle gösterilemeyecek biçimde toplumsal süreçleri ve kurumları kapsayan bir etkililiğe; "üç-boyutlu" iktidar modeline (Lukes 1974) yaslanır.

Ancak, Slack ve Allor (1983: 214-5), "iletişimsel kültürel çalışmalar"ınkü nedensellik modelini 'yapısalcı', siyasal iktisat yaklaşımınınkini ise 'ifadeci' (expressive) olarak nitelendirir. Kültürel çalışmalar içinden yapılan bu değerlendirme, aslında 'iletişim alanı'nı farklı noktalardan tanımlamanın bir göstergesi olarak görülebilir.

1970'lerin başında, yine İngiltere'de gelişen eleştirel siyasal iktisat yaklaşımı da (Golding ve Murdock 1973; 1977), eylem ile yapı arasındaki karmaşık etkileşimle ilgilidir (Murdock 1982: 135), ancak ilgilendiği konu, medya endüstrilerinde mülkiyet ve denetim, pazar yapısı ve mantığı ile devlet müdahalesidir. Neo-Marksist bir çerçevede çalışırken, ilgi alanının "kültür endüstrisi" olduğunu kabul eder ama endüstri boyutunu öne çıkarır. Bu yüzden de, ideolojik olana, anlam üzerine girilen mücadeleye, kültürel ürünlerin karmaşıklığına karşı takındığı tavırla iktisadi indirgemeciliğin tuzağına düşer.[55] İletişimsel kültürel çalışmalar ise, iletişim sürecinde söylemsel ve "kültürel" olana, anlamın kurulmasına öncelik verir; kültür endüstrilerinin birer endüstri olarak nasıl işlediklerini ve bunun anlam kurmaya tesirini ihmal eder (Murdock 1989b).[56]

Kültürel çalışmalar, artık Birmingham'daki Merkez'de değil; İngiltere dışında sadece ABD'de de değil,[57] bütün dünyada yürütülmektedir. Eleştirel siyasal iktisat çalışmaları da, İngiltere'nin özgüllüğünden yola çıksalar bile, İngiltere'ye özgü olamayacak ölçüde ulusaşırı oluşumlara açılmak zorunda kalmaktadırlar (Murdock 1990). Ayrıca, bugün iletişim çalışmaları literatüründe, eleştirel siyasal iktisat ile

---

55 1990'larda özeleştiri yapan ve bunu kabul eden Murdock'un (1989b; 1995; Golding'le birlikte 1991) karşısında Garnham (1995) iddialarını ödün vermeden sürdürmekte ve ideolojiyi de hâlâ 'yanlış bilinç' olarak tanımlamaktadır.

56 Burada, kültürel olanın tırnak içinde verilmesinin nedeni, kültürün yalnızca simgesel olan şeklinde tanımlanmasıdır.

57 Britanya kültürel çalışmalar geleneği, 1970'lerden itibaren ABD'de yankı bulmuştur (Carey 1977: 410). Bu konuda, en sık zikredilen yazı, J. Carey'in, Journal of Communication "Alandaki Kaynama" (Ferment in the Field) özel sayısındaki (1983: 311-3) kısa makalesidir (Hardt 1989-Türkçesi 1994; Corcoran 1989). Bu yazıda Carey, 1950'lere dönerek, ABD'deki kültürel çalışmaların izini sürmektedir. İngiltere'deki çalışmalarla etkileşim içinde adı konan 'kültürel çalışmalar'ın, ABD'de pozitivist ve görüngübilimsel gelenekler karşısında serpilmesi dileğini ise, Carey'in (1985) iki yıl sonra yayınlanan yazısının başlığı vermektedir: "Kültürel Çalışmalara Direnişi Altetmek".

kültürel çalışmaları uzlaştırma çabalarına çok sık rastlanmaktadır (ör., "Colloquy" Critical Studies of Mass Communicatio., C. 12, March 1995; Golding ve Murdock 1991 -Türkçesi 1997).[58]

Daha önce söz edilen uluslararası iletişimdeki farklı gelişme kuramlarının önemli bir özelliği, pratikte siyasalara uygulanabilirlikleridir (Servaes 1986: 204). Uluslararası siyasal iktisat perspektifi, uygulanan siyasalara getirdiği eleştirilerle, örtük ya da açık bir biçimde "siyasa-yönelimli"dir.[59] Oysa, İngiltere'de ayrıştırılan iki eleştirel yaklaşımda siyasa meselesi, doğrudan vurgulanmıyordu. Eleştirel siyasal iktisatın, devlet müdahalesine değinse bile, daha genel süreçlere ve medya endüstrisi ile mülkiyet tiplerine odaklandığı için, siyasa konusuna üstünkörü bir biçimde yer verdiği söylenebilir; iletişimsel kültürel çalışmalarda ise, bu konu ancak "anlamlandırma mücadelesi" çerçevesinde siyaset yapma olanağı üzerine bir düşünüm yoluyla çıkarsanabilecek düzeydeydi.[60] Oysa, Boyd-Barrett (1977), Curran (Seaton ile birlikte 1985), Golding (1977), Halloran (1981) Tunstall (1970: 35-36; 1977), uluslararası iletişimle ve İngiltere'de siyasa-yapımı geleneğiyle ilgilenmişlerdi. İlginç olan nokta, hepsinin eleştirelliğine karşın, bir kısmının "radikal" (örneğin, Golding'in eleştirel siyasal iktisat yaklaşımını geliştirenlerden biri olması), bir kısmının ise "çoğulcu" perspektif içinde (örneğin, Halloran -bkz. Curran 1990 -Türkçesi 1994: 330) ele alınmasıdır.[61] Ayrıca, siyaset bilimciler arasında da, 'medya siyasası'na yönelik artan bir ilgi söz konusudur.

---

58 Aslında, G. Murdock, eleştirel haber analizlerinin ilk örneklerini verenler arasında da anılır: 1970'de yayımlanan Demonstrations and Communication: A Case Study (Halloran, Elliot ve Murdock) eleştirel haber analizinin ilk örneklerinden sayılmaktadır (İnal 1996: 44). Ayrıca, Murdock'un da yazarlarından biri olduğu, sormaca, derinlemesine görüşme ve bir ölçüde katılmalı gözlem tekniklerini kullanarak ve C. W. Mills, M. Weber, R. Hoggart'a göndermelerle dolu Mass Media and the Secondary School (Murdock ve Phelps 1973) çalışmasının kültürel çalışmalardan uzaklığı tartışılır. Kısacası, Murdock'un çalışmaları, siyasal iktisatla sınırlı değildir; haber metinleri ve temsil pratiklerini de kapsayan araştırmaları vardır (ör., Murdock ve McCron 1979; Murdock ve Hansen 1985). Belki de bu yüzden, Murdock, son zamanlardaki yazılarında (ör., 1989b; 1990; Golding'le birlikte 1991-Türkçesi 1997; 1995), iletişim çalışmalarında eleştirel perspektif içindeki ikili ayrımı kırma çabasındadır.

59 Halloran (1981: 6-7), "siyasa araştırması" ile "siyasa-yönelimli araştırma" arasında ayrım yapar. Siyasa araştırması, siyasanın verimli uyulanması, dolayısıyla da varolan sistemin daha verimli işlemesi için yapılan araştırmadır. Siyasa-yönelimli araştırma ise, zamanının başlıca meselelerine gönderme yapar ve sistemin değerlerini ve iddialarını sorgulayarak bağımsız ölçütler çerçevesinde hem araçlar, hem de amaçlar için alternatifler önerir; yeni form ve yapıların olanaklılığını araştırır.

60 Oysa, kültürel çalışmaları daha genel bir düzeyde ele aldığımızda, örneğin, feminist çalışmalar açısından karşı-siyasalar üretme çabalarını göz ardı edemeyiz.

61 1970'lerde ve 1980'lerin başında "radikal/Marksist-liberal/çoğulcu" ayrımını yapanlar, bugün yöndeşmeden söz edenlerdir (Curran, vd. 1977; Gurevitch, vd. 1982; Curran 1990). J. Curran (1990-Türkçesi 1994: 331), yıllar sonra bu ayrımı yapmaktaki amaçlarını şu sözlerle belirtir: "Özellikle iletişim alanındaki Amerikan egemenliğine, o zamanlar çoğumuzun büyük ölçüde 'sorgulanmaksızın kabul edilen' çoğulcu toplum modeli içinde konumlanmış verimsiz bir uylaşımdan, yineleyici ve sonuçsuz 'etkiler' çalışmaları akışından oluştuğunu düşündüğü Amerikan egemenliğine direnmek ve bunun yerine Avrupalı entelektüel düşüncenin çeşitliliğini yansıtan bir tartışma yaratmak istemiştik." Oysa, böylesi bir çatışkı geliştirirken Curran, vd. (1982-Türkçesi 1989-90: 235) pek de bunu savunuyor görünmemişlerdi: "...kitle iletişim araştırmalarında liberal ve Marksist gelenekleri birbirine karşıt iki okul olarak ortaya koyan uylaşımsal niteleme, hem her okulun kendi içindeki farklılıkları,

1970'lerde toplumsal bilimlerde tek tük raslanan medya siyasası incelemelerinde, 1980'lerde bir patlama yaşanmıştır. Bu da, yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin kullanıma sunulması ve deregülasyon siyasalarının ya da genel olarak özelleştirme hareketinin doğurgularıyla ilişkilidir. Önce, yeni teknolojilerin, örneğin uydu teknolojisinin kullanımıyla telekomünikasyon ve yayıncılık alanındaki olanaklar ve sorunlar; daha sonra, teknolojilerin bütünleşmesiyle daha farklı olanaklar ve sorunlar gündeme getirildi. Bu çalışmalar; küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerdeki siyasal iktisadi ve kültürel yapılaşma (geç kapitalizm, post-Fordizm, vb.) ile iktisadi, siyasal-kültürel arayışlarla (teledemokrasi, yeşil ekonomi, vb.) ilgiliydi.

Bunlardan, özellikle, Avrupa'da yayıncılıkla ilgili çalışmalarda bir yöndeşme sorusu ortaya atıldı. Çünkü, geriye dönüşsüz bir süreç olarak özelleş(tir)me süreci, Batıda başat kabul edilen iki yayıncılık modelinden birini hezimete uğratmıştı. 'Kamu hizmeti' ilkesini gözeten yayın kurumları, hem içeriden tecimselleşmişler, hem de liberalleş(tiril)miş bir piyasada işlemek zorunda kalmışlardı. Hem tek tek ulus-devletlerin yayıncılık siyasaları, hem de Avrupa Topluluğu (AT) ve Avrupa Konseyi (AK) çerçevesinde alınan kararlar ve bunların ulusal medya siyasalarıyla uyumluluğu ya da uyumsuzluğu, birçok toplumsal bilimcinin bu alana yönelmesine neden oldu. Hükümetlerle ve büyük şirketlerle işbirliği içindeki, iktisat ağırlıklı yeni-liberal siyasa merkezlerinin yanı sıra ve bunların karşısında, özellikle yeni-çoğulculuk ve yeni-kurumsalcılık içinde ele alınan araştırmacılar, 'eleştirel' bir karşı atağa geçtiler (Blumler, vd. 1986; Blumler, vd. 1990; Blumler 1991; 1993; Blumler ve Hoffmann-Riem 1992; Dyson ve Humphreys 1988; 1989; Humphreys 1990; McQuail ve Siune 1986; McQuail ve Euromedia Research Group 1990; Negrine 1985; 1988).

Daha önce, kamu hizmeti yayıncılığının, burjuva ve devlet-bağımlı niteliğini vurgulayan, ideolojik gücünü analiz eden ya da onu kitle iletişimin kapitalist siyasal iktisadi çerçevesi içine yerleştiren araştırmacıların da, artık kamu hizmetini savunur duruma geldikleri iddia edildi. Burgelman (1986: 175-177), Almanya'da Holzer'in; İngiltere'de de Garnham (1978; 1983 ve 1990) ile Golding ve Murdock'un (1977 ve 1983) 1980'lerde kamu hizmeti yayıncılığına ilişkin görüşlerinin, 1970'lerdeki değerlendirmelerine neredeyse taban tabana zıt olduğunu belirtmektedir. Kamu hizmetinin savunulması, yeni-liberalizm karşısında, (yeni-)çoğulcuların ve Curran'ın

---

hem de bu iki okulun karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri konularını bulandırmaktadır." Gerçekten de, liberal gelenek içinde davranışçı yönsemeden seçkinler kuramına, gelişkinleştirilmiş bir sistem kuramına kayan (ör. Gurevitch ve Blumler 1977) çeşitlilikte çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların eleştirel yaklaşımlardan etkilenmelerinden söz edilmesi de, sürekli etkileşim halinde bulunulduğuna göre, hatta Curran vd. böyle bir etkileşim ortamını yaratmakla övündüklerine göre, pek de uygunsuz değildir.

deyişiyle, "radikal"lerin (yoksa, eski Marksistlerin mi?) ortak noktası olarak öne çıkarılmaktadır.

Gelgelelim, Garnham da (1990; 1992), Murdock da (1992), tam da Burgelman (1986) gibi başka arayışların peşindedirler. Burgelman (1986: 190-197), yeni medya ve yeni toplumsal yapılaşmayla birlikte, Le Monde gazetesi örneğinden yola çıkarak, kamu hizmeti yayıncılığının yeniden yapılandırılabileceğinin altını çizmekte ve Avrupa için bir yayıncılık modeli önermektedir. Murdock da (1992) günümüzde yurttaşlık anlayışından hareket ederek, hem ulusal hem de uluslararası düzeylerdeki kamusal medya siyasalarında yeni kültürel oluşumların dikkate alınması gerektiğini belirtmekte ve İngiltere'deki 4. Kanal'ı olası bir model olarak nitelemektedir. Garnham ise (1990), argümanını, kamu hizmeti ile tecimsel yayıncılık arasında bir yeğleme yapmakla sınırlandırmakta; bu yüzden kamu hizmetinin verili özellikleriyle yetinmektedir. Ama, en azından, Habermas'ın (1979; 1989; 1992) 'kamusal alan' kavramını bu konudaki çalışmaların dağarcığına sokmakla, önemli bir düşünümün yolunu açmaktadır (bu konuda bkz. Kejanlıoğlu 1998).

Son on yıldaki yöndeşme tartışması, bazı önkabullerin varlığına dayanmaktadır. Bu konuyu, kitle iletişim araştırmaları özelinde belirlersek, bu önkabullerin, 1940'larda ABD'de yapılan 'yönetimsel - eleştirel araştırma' ile daha sonra yapılan 'ampirik - eleştirel araştırma' ayrımı ve 1970'lerde İngiltere'de yapılan 'radikal/Marksist - liberal/çoğulcu kutuplar' ayrımının geçerliklerine dayandığını söyleyebiliriz. 'Eleştirel' çalışmalar, pekâlâ ampirik araştırmalara yer verebilirler. 'Liberal/çoğulcu olmayan' çalışmalar, kapitalist sistemi eleştirirken 'kültürel çoğulculuk'tan söz ede(bili)r ve bir 'devrim' beklentisi içinde de olmayabilirler. Siyaset biliminde de, yeni liberalizm karşısında, yeni çoğulculuk ile yeni-Marksizmin birbirine yakınlaştığı savı (Held 1983) buna bitişiktir. Bu kategoriler, mekân-aşımlı ve zaman-aşımlı olarak düşünülmektedirler. Bütün sorun bu olsa gerektir. Belki, yalnızca *iktidar meselesi* çerçevesinde, içinde akımların değişim geçirdiği bir ayrım çizgileri kompleksinden söz edilebilir; *önemli olan, ne zaman, nerede, nasıl durduğumuzdur.*

BÖLÜM II

MEDYA SİYASASI ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

Önceki bölümde, toplumsal bilimler çerçevesinde siyaset biliminin ve kitle iletişim araştırmasının tarihsel seyrinde siyasa analizlerinin yerini belirlemeye çalıştık. Bu bölümde ise, özellikle son yirmi yılda yapılan medya siyasası analizleri, bu tarihsel serüvenin kazandırdığı terimler ve çerçeveler bağlamında ele alınacaktır.

Medya siyasası üzerine çalışmalarda, daha önce de değinildiği gibi, 1980'lerde kaydadeğer bir artış meydana gelmiştir. Bu bölümde, özellikle son on-onbeş yılda yayınlanan bu tür çalışmaları, üretildikleri coğrafya ve kuramsal yönelimleri çerçevesinde anahatlarıyla vermeye çalışacağız. Ancak, bu çabaya girişmeden önce, 1980'lere dek, kitle iletişiminde yapılan çalışmalardan hangilerinin bu konuyla ilişkilendirilebileceğine ve ne tür çalışmalar olduklarına ilişkin çok kısa bir değerlendirmeye yer vereceğiz.

I. Bölümde belirtildiği gibi, ABD'de medya siyasası çalışmaları, önceleri daha çok iktisat ve hukuk alanlarına hapsolmuştu ve özgül siyasa meseleleri üzerinde yoğunlaşıyordu (Rowland 1986).[62] Doğrudan siyasa meselesi çerçevesinde düşünülmese de, daha sonra "kitle iletişim sistemleri" olarak (Kaya 1985; McQuail 1987) değerlendirilecek ve değişikliklere uğrayacak olan "basının dört kuramı" (Siebert, vd. 1956), siyasaların işlediği bağlamı tanımlaması açısından burada anılabilir. Ayrıca, hem modernleşme kuramları, hem de uluslararası iletişimdeki eleştirel yönseme, siyasa-yönelimli olarak kabul edilebilir (Servaes 1986).

Uluslararası iletişimin eleştirel çalışmaları arasında sayılan, "Dünyada Anglo-Amerikan Medyası" altbaşlıklı The Media Are American adlı kitabında J. Tunstall (1977), dünyada medya modellerinin yerleştiriminde Amerika'nın liderliğine, "Britanya İmparatorluğu"nun, İngilizcenin ve İngiltere'de medya siyasasının olmamasının yardımcı olduğunu iddia etmiştir. Aslında, daha 1970'de Tunstall, İngiltere'de medya siyasası üzerine değerlendirmelerin[63] ve Amerikan-İngiliz medya

---

62 Daha çok FCC'nin düzenlemeleriyle ilgili değerlendirmeler bu kapsamda anılır. Yakın dönemde bu tür yazılara örnek olarak, bkz. Geller 1982; Shooshan ve Sloan 1982; Stirling 1982; McGregor 1990; Kleiman 1991.

63 G. E. Gerald'ın (1956) 1939 ile 1955 arasında, hükümetin İngiliz basını üzerindeki iktisadi denetimi üzerine yaptığı çalışma ile E. G. Wedell'in (1968) İngiltere'de yayıncılık siyasasını incelediği çalışması, ilk örnekler arasındadır. J. Curran'ın (1978), basının iktisadi yapılaşması ve

siyasası yapımı geleneklerinin karşılaştırmalarının yapıldığına dikkat çekmiştir. Avrupa ve ABD medya siyasası yapımı karşılaştırması üzerine belki de bir dönüm noktasını belirlediğini söyleyebileceğimiz çalışma, ABD'de R. S. Homet, Jr.'un (1979) çalışmasıdır. Çünkü Homet'in çalışması, hem yeni iletişim teknolojilerinin kullanıma girmesinin, hem de ABD'de Carter döneminde yeni-liberal yönelimin başlamasının ardından yayınlanmıştır.

Homet (1979: 1), 1976 ile 1978 arasında, yeni iletişim teknolojilerinin Avrupa ve ABD'de varlıklarını hissettirmeye başlamalarının, hem varolan hizmetlerin sürekliliğine, hem de bu hizmetlerin yürütüldüğü kurumsal yapılar ile bu yapıların işleyişini düzenleyen kurallara bir meydan okuma içerdiği savından yola çıkar. Homet (1979: 2), bu yıllarda Batı Almanya ile İngiltere'de hazırlanan dört raporun (KtK, Annan, Carter ve Kraliyet Komisyonu raporları)[64] (a) medya siyasalarında hangi *meselelere* öncelikli olarak dikkat edildiği; (b) bu meselelerin çözülmeleri için hangi *değer* dizilerinin ya da düzenleme konularının vurgulandığı; (c) ne tür *süreçler ve kurumlar*ca karar alındığı noktalarında karşılaştırmalı analiz için değerli öğreniyi sağladıklarını belirtir.

İngiltere, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Hollanda ve İsveç olmak üzere ele aldığı altı Avrupa ülkesinde, medya siyasalarına tek tip bir yaklaşımın olmadığını söyleyen Homet (1979: 3-4),[65] yine de, Kuzey Amerika'nınkine karşıt olan bazı ortak özellikler ya da eğilimler ayırdeder: (a) Batı Avrupa'da, Kanada ve ABD'deki gibi bütün medya alanını düzenleyen bağımsız bir komisyon yoktur; (b) ABD'de tecimsel yayıncılık, birincil bir hizmetken, Batı Avrupa yayıncılık sistemlerinde en iyisinden ikincildir; (c) Amerika'da siyasa tartışmalarındaki pazaryerinde rekabetin erdemleri

---

sorunları, iktidar ve siyasa konularına ilişkin yazıları topladığı The British Press: A Manifesto derlemesi, 1974-77 Basın Üzerine McGregor Kraliyet Komisyonu'nun bir eleştirisi niteliğindedir. Örneğin, J. Seaton'ın (1978) bu derlemedeki yazısı, basın, yayın ve sinema alanlarında "tutarlı" bir siyasanın yokluğuna işaret eder. Curran ve Seaton'ın (1985; I. basımı 1981), İngiltere'de basının ve yayıncılığın gelişimini inceledikleri Power Without Responsibility kitabı ile Tunstall'ın (1983) The Media in Britain kitabı, İngiltere'de medya siyasasının kapsamlı değerlendirmelerini içermektedir (Tunstall'ın argümanlarına, daha sonra ana metinde yer verilecektir). Bunların dışında, örneğin içeriğe ilişkin siyasaları ilgilendirebilecek medya ve mahremiyet, tecavüz, adalet, resmi enformasyon tartışmalarının yer aldığı The Bounds of Freedom (Lappin 1980), büyük çoğunluğu resmi dokümanlar olmak üzere yayıncılıkla ilgili belgelerin toplandığı British Broadcasting (Smith 1974) gibi kitaplar da bu bağlamda anılabilir.

64 Raporları hazırlayan komite ve komisyonların açılımları şöyle: KtK: Batı Almanya'da, Telekomünikasyon Sistemi Geliştirme Komisyonu. Annan Komitesi: İngiltere'de Yayıncılığın Geleceği Komitesi. Carter Komitesi: İngiltere'de Posta İdaresini Değerlendirme Komitesi. İngiltere'de Basın Üzerine Kraliyet Komisyonu.

65 Basın serbestken, posta ve telekomünikasyon kontrol altındadır. Bazı hükümetler basına yardımdan yanadır; diğerleri, en azından resmi olarak, buna yanaşmaz. Bazı hükümetler PTT'leri yoluyla teknik ve hizmet yeniliklerini körükler. Yayın kuruluşlarına tanınan özgürlük ve programlara çoğulcu katılım derecesi açısından, ülkeler arasında önemli farklılıklar vardır. Kablo ve teletekst gibi yeni hizmetlerin, varolan hizmetlerin iktisadi geçerliklerinin altını kazımaları potansiyeli yüzünden, bütün hükümetlerde az çok tek tip bir direnişe raslansa da, vurgular çok farklıdır (Homet 1979: 3).

üzerindeki vurguya, Avrupa'da yalnızca basın alanında sahte bir bağlılık gösterilir; medya siyasasının diğer sektörlerinde bu tanınmaz bile.

ABD'de ve Avrupa'da kurumsal ve endüstriyel yapıları, bazı siyasa meselelerini, formel ve enformel siyasa süreçlerini ve başat değerleri karşılaştırmalı olarak çözümleyen Homet'in (1979), bazı siyasa meseleleri çerçevesinde yer verdiği, ama aslında yola çıktığı ve bütün kitapta vurguladığı sorun, kamusal iletişim sistemlerini ayrı kategorilere göre sınıflandırmanın (basılı medya karşısında elektronik iletişim hizmetleri; noktadan noktaya hizmet karşısında kitle elektronik medyası gibi) ve bunun kurumsal yapılanmalarda ve düzenlemelerdeki yansımalarının geçerliklerini yitirmesidir.

Bu bölümde Homet'i izleyerek, öncelikle, yeni iletişim teknolojilerinin ve Homet'in söz etmediği "özelleştirme hareketinin" ya da deregülasyon siyasalarının ve bunların tesirinin farklı yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirilmesine yer vereceğiz. Daha sonra, 1980'lerde ve 1990'ların ilk yarısında yapılan medya siyasası çalışmalarını, kuramsal yönelimleri çerçevesinde bir analiz modeli ve/veya siyasa önerisi sunanlar üzerinde durarak, anahatlarıyla vermeye çalışacağız. Ancak, buradaki ayrım, hem aynı kuramsal çerçeveyi paylaştığını iddia eden çalışmaların kültürel coğrafya açısından taşıdıkları farklılıklar, hem de kuramsal yaklaşımlarda "eleştirel" olarak nitelenebilecek olanların eskisi gibi kesin çizgilerle ayrılamaması yüzünden, Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya ve "ileri olmayan" kapitalist ülkelere göre yapılacaktır.

A. Yeni İletişim Teknolojileri ve Deregülasyon

1970'lerde iletişim ve enformasyon teknolojilerinde önemli bir sıçrama gerçekleşti. "İletişim devrimi" olarak anılan bu önemli değişimdeki anahtar sözcük, "birleşme"ydi (convergence).[66] Bilişim, telekomünikasyon ve "kitle iletişim araçları"ndaki teknolojik gelişmeler, artık, bu teknolojilerin birbirleriyle bağlantılandırılmalarına olanak sağlıyordu: Enformasyon depolama ve işlemedeki gelişmeler ile gelişkin kablo ve uydu gibi dağıtım teknolojileri sayesinde, büyük miktarda enformasyonun anında aktarılması mümkündü.

---

66 "Converge-nce" sözcüğü, *con* (ile, birlikte) ve *verge* (yaklaşma, varma, meyletme, sınırında olma) sözcüklerinden oluşur. Literatürde sık sık kullanılan bu sözcük, Türkçede "birbirine yaklaşma", "yakınlaşma", "yakınsama", "bir noktada birleşme" ile karşılanabilir. Farklı yaklaşımların birbirine yaklaşması söz konusu olduğunda, "convergence"ın, Türkçede "yöneşme" ya da "yöndeşme" olarak karşılanması yaygınlık kazanmıştır. Gelgelelim, teknolojiler açısından, bir birleşme, bağlantı, kesişme söz konusudur. Bu yüzden, burada, kısaca "birleşme"yi kullanmayı yeğledim.

Yeni iletişim ve enformasyon teknolojileriyle adı nasıl konursa konsun -"Üçüncü Dalga" (Toffler 1981), "enformasyon çağı" (Dizard 1982), "enformasyon toplumu" ya da "bilgi toplumu" (Bell 1973 ve 1981)[67]- yeni bir toplumsal yapıya geçildiği görüşünü savunanlar az değildir. Ne var ki, bu indirgemeci tavır, siyasal tercihleri ve teknoloji, endüstri ve pazar değişimini çevreleyen koşulları, kısacası "iktidar" sorununu gözardı etmek anlamına gelir.

Bu noktada, şimdilik, yeni teknolojilerin üretim, tecim ve finans işlemleri ile enformasyon akışını kolaylaştırdıklarını ve gerek iktisadi açıdan anahtar bir güç haline geldiklerini, gerekse askeri ve siyasal yönden stratejik bir öneme sahip olduklarını söylemekle yetineceğiz (Humphreys 1990a: 500). Çünkü endüstrilerin (bizim açımızdan, özellikle "kültür endüstrileri"nin) haritalarının yeniden çizilmesi, yalnızca teknolojik değişimlerle değil, aynı zamanda deregülasyon siyasalarıyla gerçekleşmiştir (Murdock 1990: 15).

Murdock (1990: 9), "özelleştirme"yi, en genel anlamıyla, pazarın genişletilmesine ve girişimcilerin pazarda artan bir serbestlikle hareket edebilmelerine yönelik devlet müdahaleleri olarak tanımlar. Murdock'un (1990: 10-15) ayrımına göre, devlet mülkiyetindeki kuruluşların özel girişimcilere satılması (*denationalization*), pazarları rekabete açarak serbestleştirme ve liberalleştirme girişimi (*liberalization*), devlet sektöründeki kuruluşların içeriden tecimselleştirilmesi (*commercialization*) ve kuralların çözülmesi/kaldırılması ya da deregülasyon olarak anılan ama aslında tecimsel çıkarları öne çıkaracak biçimde yeni kuralların getirilmesi (*deregulation/reregulation*), "özelleştirme hareketi"nin farklı boyutlarıdırlar. Gelgelelim, "özelleştirme"nin, devlet mülkiyetindeki kuruluşların özel girişimcilere satılması ya da "millileştirmenin kaldırılması" karşılığında kullanılması yaygınlık kazanmıştır (ör., Negrine ve Papathanassopoulos 1990: 12-13; Rubsamen 1989: 105; Shackleton 1985: 11). Bu yüzden, burada, pazarların daha serbest işleyebilmelerine izin vermek üzere bir dizi iktisadi etkinlikle ilgili önceki düzenlemelerin gevşetilmesi ya da kaldırılması gibi genel bir anlamda "deregülasyon" kavramını kullanacağız (Cerny 1991: 173).[68] Ayrıca, deregülasyonu,

---

[67] Bell (1973), bu 'yeni' toplum için The Coming of Post-Industrial Society kitabında, "bilgi toplumu" (knowledge society) terimini de kullanmıştır. Ancak, Türkçede kullanımı yaygınlaşan "bilgi toplumu" daha çok "bilişim toplumu"na, bazen de "enformasyon toplumu"na (information society) karşılık gelmektedir. Oysa, "enformasyon" ile "bilgi" arasında ayrım yapmak gerekir. Enformasyon hesaplanır, kategorileştirilir ve böylece birikir; sayısı artar. Oysa, bilgi, parçaların toplamına indirgenemez; enformasyonu alımlayanın anlamlandırmasıyla oluşabilir (Uğur 1992: 9). Daha farklı tanımlar getirmesine karşın, bizzat Bell de (1981) bilgiyi enformasyondan ayırmıştır.

[68] Burada, belli bir sınıflandırma ve terminoloji yeğlemesi yapılmaktadır. Daha genel bir siyasa hareketini betimlemek için Murdock (1990), Kay ve Thompson (1986: 18), Saunders ve Harris (1990) gibi araştırmacıların kullandıkları özelleştirme kavramı yerine, deregülasyon kavramını yeğleyen ve bu kavram çerçevesinde tipoloji geliştiren araştırmacılardan Scherer, devlet tekellerinin deregülasyonuyla ilgili dört tip siyasa belirlemektedir: (i) millileştirmenin kaldırılması ya da

eski kuralların kaldırılması ama yeni pazar-yönelimli kuralların getirilmesi olarak düşünüyoruz.

Deregülasyon, devletin iktisadi rolünü azaltacağı, rekabet getireceği, mikro iktisadi verimliliği dolayısıyla da makro iktisadi verimliliği artıracağı, daha fazla yatırıma yol açacağı, tüketicilerin kazançlı çıkacağı gibi gerekçelere dayandırılmıştır (Cerny 1991: 173-4; Mosco 1990: 37). Bu gerekçeler, en açık haliyle 1980'lerde, ABD'de Reagan yönetiminde ve İngiltere'de Thatcher hükümetlerinde görülen, ama tesiri bütün dünyaya yayılan "yeni sağ"ın siyasal projesinin bir parçası olarak kabul edilebilir.[69]

İleri kapitalist toplumlarda, 1960'ların sonundan itibaren ve özellikle 1970'ler boyunca, devletin büyümesine ve topluma müdahalesine ilişkin, hem "sosyalist sol"un, hem de "sağ"ın eleştirileri dikkate alındığında, genel bir hoşnutsuzluk durumundan söz edebiliriz (Offe 1982). İktisadi, siyasal ve ideolojik kriz koşullarında, soldan gelen eleştiri, daha çok devletin toplum üzerinde artan denetimini ve devletin meşruluk krizini vurgularken (Habermas 1976; O'Connor 1973; Offe 1984); sağın saldırıları, devletin aşırı yüke maruz kaldığı (Crozier, Huntington ve Watanuki 1975) ve üstlendiği görevler yüzünden yatırıma ve çalışmaya yönelik bir isteksizlik doğurduğu yönündedir (Offe 1982; Held 1987: 229-42).[70]

Bu eleştirilerden yola çıkarak, "yeni sağ"ın devletin kapsamının daraltılması ve yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin sunduğu olanaklar -özellikle, enformasyonun iktisadi yapılanmanın temel taşı olarak değerlendirilmesi- üzerine kurduğu retorik, uygulamada deregülasyonla, telekomünikasyon siyasalarıyla belirmiştir. Bu yönelim, ulus-devletlerin rolünde, önemli bir değişmeyi imlemektedir. Cerny (1991: 179), ulus-devletlerin rolünde, makro iktisadi müdahalecilikten mikro iktisadi müdahaleciliğe; kendine yeterliği ve "görece avantajlı" konumu sağlamak üzere stratejik iktisadi etkinliklere müdahaleden uluslararası pazarların rekabetçi koşullarına uygun esnek tepkilere; parti ve hükümet

---

özelleştirme; (ii) görevlerin özelleştirilmesi; (iii) tekelleştirmenin kaldırılması ve (iv) örgütsel özelleştirme (Scherer'den aktaran, Negrine ve Papathanassopoulos 1990: 13). Aslında, genel süreci betimlemek için, bazı istisnalar dışında (ör., Dyson ve Humphreys 1990; Negrine ve Papathanassopoulos 1990), İngilizler 'özelleştirme'yi, Amerikalılar 'deregülasyon'u kullanmaktadırlar. Bu terminoloji karışıklığı, farklı toplumlardaki farklı yapılaşmayla ilişkilidir.

69 "Yeni sağ" kavramı, Levitas'a göre (1986), yeni-muhafazakârlık ile yeni-liberalizmin özgül bir sentezine karşılık gelir. Hoover ve Plant (1989), "geleneksel muhafazakârlık" ile "bireyci muhafazakârlığı" içeren bir terim olarak "muhafazakâr kapitalizm"i kullanmayı yeğlerler. Keane ise (1994), 1980'lerde yükselen bu sağ akıma, kısaca "yeni-muhafazakârlık" demektedir. Burada, yaygınlığı nedeniyle yeğlenen "yeni sağ" kavramı, liberalizmi ve muhafazakârlığı bağdaştıran bir eğilime karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bu iki akımın ilişkisi hakkında bkz. Köker 1992: 81-97.

70 Offe 1982: 149-57; Held 1987: 229-42; Keane 1994: 21-25.

siyasetinde, ulusun genel refahını sağlamaktan hem özel sektörde hem de devlet sektöründe girişimcilik, yenilik ve kârlılık sağlamaya doğru bir kayma olduğunu belirtir. Bu yeni "rekabet devleti"nin olmazsa olmaz koşulu, küresel pazaryerinde, "rekabetçi avantaj"daki kaymalara hızla uyumlanmadır (Cerny 1991: 183).[71]

Bu çerçevede, "iletişim devrimi"nin ve "deregülasyon"un, farklı yaklaşımlarca farklı biçimlerde değerlendirilmiş olduğu da açıktır. En genel ayrım, klasik siyasal iktisat ile Marksist siyasal iktisat arasında yapılan ayrımdır. Klasik iktisatçılar, tüketicilerin, sundukları fayda ve sağlayacakları doyum temelinde rakip ürünler arasında seçim yapan rasyonel bireyler oldukları ve pazar güçlerinin hareket serbestisi ne kadar fazlaysa, tüketicinin seçme özgürlüğünün de o kadar fazla olacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir. 1980'lerde uygulamaya konulan iktisat siyasalarının, 1960'ların sonundan başlayarak yeniden canlandırılan bu görüşten yola çıkan, pazar mekanizmalarının ölçeğini ve faaliyet alanını genişletmeye yönelik siyasalar olduğu konusunda herkes anlaşmaktadır (Golding ve Murdock 1991 -Türkçesi 1997: 54).

Marx'ın görüşlerini izleyen eleştirel siyasal iktisat ise, dikkati, pazardaki mübadele alanından mülkiyetin ve üretimin örgütlenmesine kaydırır. Eleştirel siyasal iktisat, üretim, dağıtım ve tüketimin, toplumsal ilişkilerdeki yapılanmış eşitsizlikler tarafından şekillendirilme tarzlarını; daha genel düzeydeki bir formülasyonla ifade edersek, toplumsal yaşamdaki kontrol ve yaşamı sürdürme mekanizmalarını ve süreçlerini inceler (Mosco 1995; Boyd-Barrett 1995: 186). Eleştirel siyasal iktisatçılar (Golding ve Murdock 1991; Meehan, Mosco ve Wasko 1993: 107), kendi yaklaşımlarının dört özelliğinden söz ederler: (1) toplumsal değişme ve tarihsel dönüşümün incelenmesi; (2) toplumsal bütüne ya da toplumsal ilişkilerin bütünlüğüne yönelik bir ilgi; (3) tarihsel ve kurumsal analizi, adalet, eşitlik ve kamu yararı gibi ilkeler ve değerler çerçevesinde ele almak ya da ahlak felsefesine bağıtlılık; (4) kapitalist girişim ile devlet müdahalesi arasındaki denge sorununa eğilerek araştırma ve toplumsal müdahale ayrımını kırmaya çalışan toplumsal *praxis* yönelimi.

---

[71] "Rekabetçi avantaj", 1980'lerde ABD'nin ulusal ve uluslararası iletişim siyasalarında öne çıkarılan kavramlardan biridir. Bunun izini sürersek, önceki bölümde, uluslararası iletişimden söz ederken değinilen McBride Komisyonu Raporu'nun (1980-Türkçesi 1993) UNESCO Genel Konferansı'nda yol açtığı tartışmalar sonucunda YEHİD'in mahiyetinin belirginleştirilmesi ve bunu savunanların ısrarları, ABD'nin 1984'te UNESCO'dan çekilmesine kadar varmıştır (Uğur 1991: 151-153). ABD'nin UNESCO, ILO, FAO gibi BM organlarına saldırılarının ve bunlardan çekilmesinin, uluslararası muhalefeti bertaraf ederek uluslararası kurumları yeniden örgütleme stratejisini gösterdiği ileri sürülmüştür. Hughes (1985-86: 31), bu iddiayı 1985'teki Kongre kararı ile destekler: Bu karar, BM Genel Kurulu'nda ağırlıklı oy için kuruluş yasasında değişiklik yapılmadığı takdirde, tek yönlü olarak Amerika'nın BM'ye ve organlarına yasal olarak bağlayıcı katkısını azaltıyordu. Bu olaydan önce, aynı stratejinin, enformasyonu, tecimsel düzenlemelere tabi kılacak şekilde bir "hizmet" olarak tanımlayarak sınırötesi veri akışında (TDF-transborder data flow) "zemini kaydırma" suretiyle uygulandığı da öne sürülmüştür (Mahoney 1989: 47-49).1980'lerden 1994'e kadar taranan resmi belgelerde, ABD'nin enformasyon-iletişim konularına yeni iktisadi bakışı çerçevesinde, uluslararası enformasyon-iletişim siyasasında 'serbest akış'tan 'rekabetçi avantaj'a kayan bir söylem değişikliğinden de söz edilmektedir (Hollifield ve Samarajiva 1994).

V. Mosco (1988), deregülasyona yaklaşımları, telekomünikasyon siyasası özelinde, daha fa klı sınıflandırır: çoğulculuk, yöneticisellik (*managerialism*) ve sınıf perspektifi. Deregülasyonun *çoğulcu* analizleri, siyasal değerlerde kamu yararına ayrıntılı düzenlemelerden, rekabetçi pazarları teşvik etmeye bağıtlılığa (commitment) doğru bir geçişle işe başlar. Bu analizlerde, pazarlara daha fazla dayanma arayışında olanların lehine, çıkar arenasının bir yeniden yapılanışı sonucunda deregülasyon siyasalarının geliştirildiği söylenir (Mosco 1988: 114). Çoğulcular arasında, iş çevreleri, çalışanlar ve hükümet arasında karşılıklı güven tesisi ve kolektif çözümler bulma gereğini vurgulayanlar ve "yeni-çoğulcular" olarak anılan, güçler arasındaki denge şirketlerin gücünün artmasıyla bozulduğu için, daha eşitlikçi ve katılımcı çözümlere yönelmekten söz edenler de vardır (Mosco 1988: 115).

Yöneticisel kuramcılar, deregülasyonu telekomünikasyon endüstrisinin artan karmaşıklığına ve temsili düzenlemenin endüstriyi başarılı şekilde işletmedeki başarısızlığına bir tepki olarak açıklarlar (Mosco 1988: 116). İşlevsel olarak deregülasyon, başat çıkarların devlet kuruluşlarını ele geçirmesinin neden olduğu parçalanmanın üstesinden gelerek işletme verimliliğini artıran bir devlet müdahalesi biçimidir. Siyasal olarak, siyasa gündemine el koyan yeni bir iktidar bloğunun oluşturulmasından doğar (Mosco 1988: 117).

Bir *sınıf* perspektifinden deregülasyon, telekomünikasyon ve buna bağlı bilişim ve iletişim sektörlerinin sermaye birikim sürecinde merkezi bir yer işgal etmeye başladığının anlaşılmasına bir tepkidir. Deregülasyon, sermayenin biçimlendirici tesiri altında ve devletin yardımıyla (özellikle, askeri açıdan) teknoloji, veri ve enformasyon gibi ürünleri pazarlanabilir meta haline getirme yetisini derinleştirmiş ve genişletmiştir.

Bazı Marksist kuramcılara (ör., Castells) göre, iletişim ve enformasyon teknolojisinin kullanılması, finans, hammaddeler ve emek için en kârlı ve en istikrarlı pazarlardan yararlanmak için sermayeye izin veren bir uluslararası işbölümü kurmada hayati konumdadır (Mosco 1988: 119). Ayrıca, deregülasyon siyasal bir harekettir: Yeni toplumsal denetim araçlarını serbest bırakır ve böylece sermaye, günlük hayatın ritmleri, kalıpları, gidişatı, bileşimi ve disiplinine de tesir etmeye çalışır (Robins ve Webster 1988; Mosco 1988: 120). Deregülasyonun, egemen olamayan grupların düzenleyici aygıta kamu yararı değerlerini daha güçlü şekilde uygulaması için baskı yapmalarının tam da başarıya ulaşmaya başladığı zaman devreye girdiği unutulmamalıdır. Bu anlamıyla da, deregülasyon, devletin potansiyel sınıf çatışmasının bir arenasını yok etmek üzere kendini yeniden biçimlendirmesinin bir yoludur (Mosco 1988: 121).

Sınıf perspektifinden hareket eden birçok (yeni-)Marksist kuramcı, artık toplumsal sınıfın yanında cinsiyet, ırk, etniklik gibi etkenleri de dikkate almaya çalışmaktadır. Yeni-çoğulcuların da, iktidarın toplumda dağınık olduğu görüşünden uzaklaşarak şirketlerin gücünü vurgulamaları söz konusu olmuştur. Bu yüzden, bu iki farklı yaklaşımın "katılımcı demokrasi"ye doğru yöndeştiğine ilişkin görüşlere sık sık rastlanmaktadır. Bunun karşısına çıkarılan da, "yeni sağ"ın klasik liberal özgürlüklerin korunmasına yönelik "yasal demokrasi" anlayışıdır (Held 1987: 243-64).

Benzer bir argümanı tersinden söyleyen R. Negrine (1987: 59) İngiltere özelinde, muhafazakâr hükümetin yeni enformasyon teknolojilerinin gelişmesine ilişkin pazar-yönlendirmeli yaklaşımının karşısında Solun "gerçekçi" ve anlamlı bir "alternatif strateji" getirmeyen eleştirilerle yetindiğini; bunun da gelecekteki sosyalist bir hükümet için ciddi bir sorun olduğunu belirtir. Negrine (1987: 62), sosyalistler arasında iki düşünce okulu ayırdeder: Teknolojiyi "yansız" bir güç olarak görüp kullanımının önemine işaret edenler (Williams, Garnham, Hughes ve McCartney, Murdock ve Golding gibi) ile teknolojik gelişmeyi sermayenin kendi hegemonyasını sürdürme süreci olarak görenler (Robins ve Webster gibi). Bu görüşlerin önerileri ise, yerel düzeydeki kurumlara ve denetime ağırlık verilmesinden parça parça gelişme ve tersine büyük bir toplumsal ve siyasal dönüşüm gerektiğini vurgulayanlara dek uzanır (Negrine 1987: 66).

Negrine (1987: 64-65 ve 74-77), Murdock ve Golding'in de (1983: 32) işaret ettikleri gibi, bu eleştirilerin ve önerilerin çoğunun, endüstride ve iletişim ile kültür alanında son zamanlardaki gelişmeleri değerlendirebilen ileriye doğru bir bakışı geliştiremediğinin altını çizer. Öncelikle, kültürün ve endüstrinin uluslararasılaşması, yeniden yapılanması gibi trendler karşısında bir savunma konumuna girmektedirler. Kaliteyi korumak ve çeşitliliği artırmak üzere yerel denetimi cesaretlendiren yapılar önerirken artık birçok kişinin bürokratik ve kısıtlayıcı olarak algıladığı kurumlara (sendikalar, yerel yönetimler gibi) veya felsefelere (millileştirme, ayrıntılı düzenlemeler) dayanmaktadırlar. Bu yüzden kamusal erişebilirlik ve meşruluk modelleri de, artık pek geçerlik taşımamaktadır.

Negrine (1987), bir anlamda "yeni sağ"ın "alternatif yok!" sözünü, karşıt bir perspektiften yola çıkarak onaylamaktadır; önerisi ise, yeni teknolojilere ilişkin tartışmanın ve mücadelenin, genel olarak toplumsal değişmeyle ilgili ulusal ve uluslararası ahlaki ve siyasal bir tartışmanın bir bölümü olarak düşünülmesidir. Başka bir deyişle, Negrine'nin vurgusu, değişen toplumsal koşulları değerlendirmeden ve kamunun desteğini almadan yapılan çalışmaların nafile bir çaba olmaktan öteye geçemeyeceği üzerinedir. Bu çerçevede, Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de sosyalist

düşüncedeki birçok akademisyenin "yeni-çoğulcu" yaklaşıma yönelmesi de, teknolojik gelişmelerin ve toplumsal değişmenin yarattığı karmaşanın anlamlandırılmasında eski yol ve yordamların yetmediğinin farkedilmesi ve daha "karmaşık" çözümlemelerin "işe yarayacağı" fikri yüzünden olsa gerektir.[72]

P. J. Humphreys'i de (1990a) bu çerçevede anmak gerekir. Humphreys (1990a), Marksist perspektife yer vermediğini bir dipnotla belirttiği kısa makalesinde, "iletişim devriminin uluslararası siyasal iktisadı" açısından üç yaklaşım ayırdeder: Yeni-liberalizm, realizm-merkantilizm ve yeni çoğulculuk.[73] Küresel "enformasyon toplumu"nun ortaya çıkmasına ilişkin *liberal-pozitivist* görüş, uluslararası teknolojik ussallığa ve pazarın ussallığının evrenselliğine ve kaçınılmazlığına öncelik verir. Bu teknolojik ve iktisadi determinizmin karşısında, iletişim devriminin ulusaşırı şirketler ve küresel mali işlemlerde iktidarın merkezileşmesini kolaylaştırarak devlet egemenliğini sarstığına işaret eden *yeni-merkantilizm*, devletlerin bu baskı karşısında iç toplumsal tutunumu sağlamak ve kültürel-siyasal egemenlik düzenini yeniden oluşturmak üzere harekete geçmesi üzerinde durur (Humphreys 1990a: 499 ve 501).

Bu iki yaklaşımın deregülasyona ilişkin değerlendirmesi de, bu çerçevede bir karşıtlık taşır. "Yeni-liberal perspektif, iletişim pazarlarının serbestleştirilmesini ve deregülasyonu, pazarların küreselleşmesi ve teknolojik olanakların genişlemesi için en uygun siyasa olarak görmüştür." Bu siyasanın uygulanmaması, daha geniş tüketici tercihi menzilinin yitirilmesi ve uluslar arasında hareketli durumdaki şirketlerin, yatırım için daha serbest düzenlemelere sahip olan rakip ülkeleri ve daha açık pazarları seçmesi anlamına gelir; dahası, küresel ekonomiye açılmamak, askeri-endüstriyel üstünlüğün de bir yitimine yol açabilir (Humphreys 1990a: 502).

Merkantilistler ise, iktisadi etkinliğin tahsisine ve kontrolüne, geniş bir endüstriler silsilesi, özellikle de güvenlikle bağlantılı endüstrilere zorla el konulmasının, ulus-devlet ve Avrupa Komisyonu gibi ulusüstü oluşumlar tarafından sınırlanması gerektiğini düşünürler. Merkantilistlere göre, deregülasyonun ve serbestleştirmenin öncüsü ABD'dir ve bu siyasalar, Amerikan şirketlerinin uluslararası pazarları sömürmesini kolaylaştırarak onların çıkarlarını savunmak üzere tasarlanmışlardır. Daha özlü söylenirse bu, Amerikalıların (ve İngilizlerin) "iktidarını, iktisadi egemenliğini ve kültür emperyalizmini" yeniden öne süren tecimsel ve siyasal bir stratejidir (Humphreys 1990a: 502).

---

[72] Belki de bu noktada, Gramsci'den kısa bir alıntı yapmak yeterlidir: "*The crisis consists precisely in the fact that the old is dying and the new cannot be born; in the interregum a great variety of morbid symptoms appear*" (aktaran Offe 1984: 276).

[73] Ayrıca, bkz. Dyson ve Humphreys 1990.

Humphreys'e (1990a: 514-5) göre, her iki yaklaşım da yararlıdır; aynı zamanda da, kendi başına yeterli ve uygun değildir: "Yeni-liberalizm pazarların siyaset üzerindeki üstünlüğünü (supremacy); (yeni-)merkantilizm ise, siyasetin pazarlar üzerindeki üstünlüğünü abartır." Bu yüzden, Humphreys, iletişim devrimini ve deregülasyonu en uygun şekilde açıklamak için *yeni-çoğulcu* yaklaşımı önerir. Yeni-çoğulcular, analitik odaklarını, özerk devlet nosyonundan çeşitli kurumsal düzenlemelere ve siyasal kültürlere gömülü "siyasa toplulukları"na ve "siyasa şebekeleri"ne kaydırırlar.[74] Bu topluluklarda ve şebekelerde, iş çevreleri "ayrıcalıklı bir konuma" sahip olsalar da, endüstriyel ve tecimsel stratejiler çok daha karmaşık etkileşimlerden doğar. Kısacası, uluslararası kurumların ve ulusal hükümetlerin tepkileri, ulusal ve uluslararası siyasa şebekelerindeki etkileşimleri yansıtır (Humphreys 1990a: 503).

Kısaca özetlersek, yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri ile deregülasyon siyasalarına yönelik yaklaşımlar çok çeşitli biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Bunların hepsini göz önüne alarak çıkarsanabilecek yaklaşımlar ise şöyle sıralanabilir: (yeni-) liberalizm, çoğulculuk, yeni-çoğulculuk, seçkincilik başlığı altında toplayabileceğimiz merkantilizm ile yöneticisellik ve Marksizm ya da sınıf perspektifi.

Bu perspektiflere ilişkin değerlendirmemiz, medya siyasalarının çeşitli analizlerine yer verdikten sonra belirginleşecektir. Şimdilik, deregülasyonun ABD'den yayılmasına ilişkin görüşün, basitçe, (yeni-)merkantilizme mal edilebileceğinin tartışmalı olduğunu anlatmakla yetineceğiz. Merkantilist stratejiler, bu görüşten yola çıkarak geliştirilen korumacı tepkileri kapsayabilir; ama bu görüş, hem yeni-Marksist, hem de Marksist olmayan (bizzat Humphreys 1990a: 504-7) çeşitli değerlendirmelerde de karşımıza çıkmaktadır. ABD'de AT&T'nin parçalara ayrılması, iletişim-telekomünikasyon alanında en sık zikredilen örnektir (Hills 1986: 2). AT&T'nin uluslararası pazarlarda rekabet etmek üzere serbest kalması, -daha güçlü rakiplerin, daha yeni teknolojilerle daha iyi hizmet sunması- Avrupa'daki PTT'ler üzerinde önemli bir baskı yaratmıştır.[75] Genel bir deyişle, bir çevredeki değişme, *de facto* diğer çevredeki değişmeyi zorlamıştır (Negrine ve Papathanassopoulos 1990: 9). Üstüne üstlük, ideolojik olarak da, yeni-liberal

---

[74] Yeni-çoğulcu ve/veya yeni-kurumsalcı yaklaşım, bir sonraki alt-bölümde anlatılırken "siyasa toplulukları" ve "siyasa şebekeleri"nin tanımlarına da yer verilecektir.

[75] Böylece, AT&T telefon şirketinin (Bell System) yerel ağının yedi bölgesel şirkete bölünmesi ve bu şirketlerin donanımlarını AT&T'den alma zorunluluklarının kalmaması; uzun mesafeli telefon alanında AT&T'nin diğer iki dev şirketle birlikte (MCI ve Springst) yerini koruması; AT&T'nin bir yan kuruluşu aracılığıyla veri işlem ya da bilgisayar alanına girebilmesi; IBM'in anti-tröst yasalarının bağlayıcılığından kurtarılması ya da IBM ve diğer büyük şirketlerin artık telekomünikasyon sektörüne de girebilmesi gerçekleşmiştir. (ör., IBM'in 1985 ortasında MCI'nin %30'una ortak olması gibi) (bkz. Uğur 1986: 205-211).

stratejiler ve özel olarak deregülasyon siyasalarına ilişkin düşünce, bütün dünyada etkinlik kazanmıştır (Tunstall 1986). Dan Schiller'in (1982: 103) açıkça ifade ettiği gibi, ABD'deki ulusal siyasalar ile uluslararası siyasalar arasında tarihsel olarak bir etkileşim vardır: Ulusal deregülasyon, uluslararası değişimler açısından bir uyarıdır.[76]

Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya ve "ileri olmayan" bazı ülkelerdeki medya siyasası süreci analizleri, çeşitli yaklaşımlara göre anlatılacaktır. Avrupa ve Amerika'da ortak olan perspektif, "yeni-liberalizm"dir. Yeni-liberal siyasalar geliştiren araştırma merkezlerinin önerileri, zaten uygulanmaya çalışılan stratejiler olduklarından ve yukarıda bunlara değinildiği için, aşağıda bu perspektife yer verilmeyecektir. Burada, yalnızca, siyasal açıdan, yeni-liberalizmi destekleyen muhafazakârlıkla birlikte anılan "yeni sağ"ın, daha önce de değindiğimiz gibi, yasalarla sınırları belli bir demokrasi anlayışı, "gerçekçi" hükümeti başa getirmekte parti rekabetinin sınırları ve olumsuz olarak gördükleri devletin genişlemesinde çıkar gruplarının rolünü vurguladıklarını anmakla ve müdahaleyi en aza indiren bir siyasa-yapımı yaklaşımını savunduklarını belirtmekle yetinebiliriz (Dunleavy ve O'Leary 1987: 95-108 ve 134).

Aşağıda anlatılacağı gibi, Avrupa'da, tek tek ulus-devletler özelinde ya da Avrupa düzeyinde yapılan medya siyasası süreci analizlerinde çoğulcu ve yeni-çoğulcu perspektif ağırlıktadır. Özellikle, "kamu yararı" ve "kamu hizmeti" gibi değerler, kurum-içi ve kurumlar arası çatışmalar, ulusal kültür ve hatta "Avrupa kültürü" sorunu, birçok çalışmanın yola çıktığı ve/veya yöneldiği meseleler olarak dizilmektedir. Tecimselliğin zaten başat olduğu Amerika'da yapılan analizler, bir yitişin ve kurtuluşun peşine düşme kaygısı taşımayan bir çeşitliliktedir. Ayrıca, özellikle Avustralya'da kültürel çalışmalarla siyasa analizlerini birleştirme çabaları söz konusudur. 1980'lerdeki ve 1990'ların başındaki medya siyasası analizlerini, kıtalara göre bölmenin uygunluğu daha sonra, daha açık şekilde ortaya çıkacaktır.

B. Avrupa Ülkelerinde Medya Siyasası Analizleri

Humphreys'in (1990a) savunduğu yeni-çoğulcu yaklaşım, büyük ölçüde, İngiliz siyaset bilimi geleneğinden, siyasa formülasyonu ve uygulamasının siyasa şebekesi kuramını geliştiren Rhodes'un (1988) ve hükümet-endüstri ilişkilerinin süreç olarak bir analizini geliştiren Wilks ve Wright'ın (1987) görüşlerine dayanmaktadır. Rhodes

[76] Bkz. "rekabetçi avantaj"la ilgili 71 no.lu dipnot. Ayrıca, burada, uluslararası bir telekomünikasyon pazarı yaratma çabasının, benzer bir tarzda televizyon için de geçerli olduğunu belirtmek gerekiyor (Negrine ve Papathanassopoulos 1990: 9).

(1988a), İngiltere'de merkezi hükümet ile yerel yönetim ilişkileri üzerine yaptığı çalışmada, örgütlerin kaynaklar (otorite, para, meşruluk, enformasyon ve örgütlenme) açısından birbirlerine bağımlı olduklarını ve amaçlarına ulaşmak için bu kaynakları değiş tokuş etmek durumunda kaldıklarını vurgulayan bir "güç/iktidar-bağımlılığı" modeli geliştirmiştir. Rhodes (1988a), etkileşim içindeki birbirine bağımlı örgüt dizilerini, "siyasa şebekeleri" olarak nitelemiş ve "siyasa topluluğu"nu da bu şebekelerden biri olarak ayırdetmiştir.

Wilks ve Wright (1987) ise, bir "güç/iktidar bağımlılığı" modeli içinde şebeke analizini hükümet ile endüstri arasındaki ilişkiler açısından geliştirirler ve "siyasa topluluğu" ile "siyasa şebekesi"ni birbirinden ayırarak geniş sektörler içindeki eyleyenler (actors) arasında da bir ayrım yapmış olurlar. Wilks ve Wright'a (1987: 299) göre, *siyasa alanı ya da işlevi*, hükümet etkinliğinin endüstri, eğitim, ulaşım gibi farklı alanlarına ya da muhasebe, harcamanın denetimi gibi hükümetin işlevlerine; *siyasa evreni*, bir siyasa alanında ya da işlevinde doğrudan ya da dolaylı çıkarı olan bütün eyleyenler ya da potansiyel eyleyenlere; *siyasa odağı*, ürün, hizmet, teknoloji, pazar, şirketin büyüklüğü gibi niteliklere karşılık gelir. Bu çerçevede, *siyasa topluluğu*, siyasa evreninden çıkan ve ortak bir siyasa odağınca tanımlanan bir grup eyleyen ya da potansiyel eyleyenlerdir; *siyasa şebekesi* ise, bir ya da daha fazla siyasa topluluğunun üyelerinin bir bağımlı ilişkiler yapısı içinde etkileşiminden oluşan süreçlerin genel özellikleridir. Siyasa konuları ve siyasa işlevleri, siyasa şebekesinin oluşumuna fırsat sağlar.

Wilks ve Wright (1987: 275), sistem düzeyindeki makro genelleştirmelerden ampirik karşılaştırmalı analizlere bir geçişi ve böylece, siyasa toplulukları ve şebekelerinin örgütlerarası bir çerçevesini sunarak önceki çalışmalardan bir kopuşu simgeleyecek bir çabaya girişirler. Karşılaştırmalı endüstriyel adaptasyon çalışmalarında endüstriyel kültürlere göre yapılan ayrımları (müdahaleci devletler-müdahaleci olmayan devletler; güçlü devletler-zayıf devletler; erken endüstrileşenler-geç endüstrileşenler gibi ayrımlar) oldukça genel bulan Wilks ve Wright (1987: 284-9), bu çalışmaların, tesirin yönü, enformel ilişkilerin önemi ve bürokrasi-içi çatışmayı ihmal ettiklerini örneklerle gösterirler. Hükümet-endüstri ilişkilerinin uluslar arasında değil de sektörler arasında çeşitlilik gösterebileceğinin altını çizen Wilks ve Wright (1987: 290-3), güçlü-zayıf devlet ayrımının yine de iki anlamda önemli bir bağlam unsuru sunduğunu belirtirler: (1) parti ve hükümet siyasasının "retoriği" ile geleneksel "endüstriyel kültür" arasındaki karşıtlık ve (2) devlet müdahalesinin meşruluğu ve iş adamlarının devlet otoritesini kabul etmedeki istekliliğinin ulusal kavramlaştırmaları. Ama, siyasa ve davranış normlarını, yani "oyunun kuralları"nı analiz etmek ve karşılaştırmak ancak şebekelerin

belirlenmesiyle mümkün olacaktır (Wright 1988: 611). Başka bir deyişle, oyunun *nasıl* oynandığını ve *niçin* belli "kurallar"ın zaman zaman açıkça çiğnendiğini açıklamak için daha karmaşık bir modele ihtiyaç vardır. İşte bu model, Wilks ve Wright'ın (1987) şebeke analizinin araştırma çerçevesini de çizen bir "güç/iktidar bağımlılığı" modelidir.

Humphreys'in (1990a: 510-1) yukarıda değinilen, iletişim devriminin uluslararası siyasal iktisadına ilişkin görüşleri, bu modelin bir uzantısıdır. Humphreys (1990b) ayrıca, bu çerçevede, ulusal düzeyde telekomünikasyonun siyasal iktisadına örnek olarak Fransa'nın "*telematique* programı"nı analiz etmiştir.[77] Humpreys, öncelikle Fransız devletine ilişkin değerlendirmelerden söz eder. Fransa'nın siyasal iktisadını diğer birçok ileri endüstriyel toplumlardan ayıranın "güçlü devlet" geleneği olduğu akademik çevrelerde kabul edilegelmiştir. Fransız devletinin endüstriyel yapıya müdahalesi; hatta büyük projelerle bu yapıyı yönlendirdiği birçok akademisyenin üzerinde uzlaştığı bir görüştür. Son zamanlarda, Fransız devletine ilişkin geliştirilen yaklaşımlar ise, devlet aygıtının içindeki çatışmalara dikkat çekmeye başlamıştır. Rhodes (1988b), bu argümanı daha da geliştirerek, hem üretimin ve pazarların uluslararasılaşmasının ulusal hükümetlerin manevra özgürlüğünü kısıtladığını vurgulamış, hem de devletin iç parçalanmasının ötesinde "devlet içinde devletler"in oluştuğunu ve böylece, Fransız devletinin tutarlı ve rasyonel kararlarının yerini dar, örgütsel-siyasal amaçların aldığını ileri sürmüştür. Rhodes'un bu savları, enformasyon teknolojisi alanı da dahil olmak üzere değişik sektörlerdeki "siyasa toplulukları" ve "siyasa şebekeleri"ni incelemesine dayanmaktadır (Humphreys 1990b: 1-2).

Humphreys (1990b: 4-5), bu görüşlerden yola çıkarak, geleneksel Fransız merkantilizminin ve devletçiliğinin ne ölçüde "küresel yeni-liberalizm dalgası"na dönüştüğünü ve "*telematique* programı" örnekolayı çerçevesinde devletin büyük projeler aracılığıyla endüstriye müdahalesinin etkililiğini inceler. Fransa'da devletin hâlâ güçlü merkantilist unsurlar taşıdığı ve pazarların ve teknolojinin uluslararasılaşması karşısında büyük projelerin başarı şansının pek olmadığı sonuçlarına ulaşan Humphreys'in (1990b: 21-22), asıl yeniden-değerlendirilmesi gerektiğini söylediği nokta, Rhodes'un savı uyarınca, Fransa'da devlet eyleminin "rasyonelliği"dir. Devlet içindeki bürokratik lobilerin; telekomünikasyon siyasasında özellikle DGT'nin (Telekomünikasyon Genel Müdürlüğü) önemli rolüdür.

Yine yeni-çoğulcu perspektiften, yine Fransa'da, kablolu tv siyasasından yola çıkan Vedel ve Dutton (1990), ulusal bağlamda siyasaların gelişmesi ve uygulamasını

---

[77] "Telematique", bilişim ve telekomünikasyon teknolojilerinin ve sektörlerinin birleşmesini ifade etmek üzere Fransızların kullandığı bir terimdir.

incelemek üzere, bir "oyunlar ekolojisi" modeli önerirler. İletişim siyasaları ile telekomünikasyon ve iletişim sistemlerindeki değişimlerin analizine çoğulcu yaklaşımın temel sorusuyla -"bu değişmeleri etkilemeye kimin gücü/iktidarı vardı?"- başlayan Vedel ve Dutton (1990: 491), yeni teknolojilerin gelişmesini biçimlendiren dört etken ayırdederler. İlk ve ana etken, "*örgütlü grupların ve çıkarların güçlülüğü ve karşılıklı oyunu*"dur. Bu etken, medyanın güçlü gruplar ve çıkarlarca, varolan iktidar ilişkilerini sağlamlaştırmak üzere denetlenmesi ve kullanılmasına karşılık gelir.

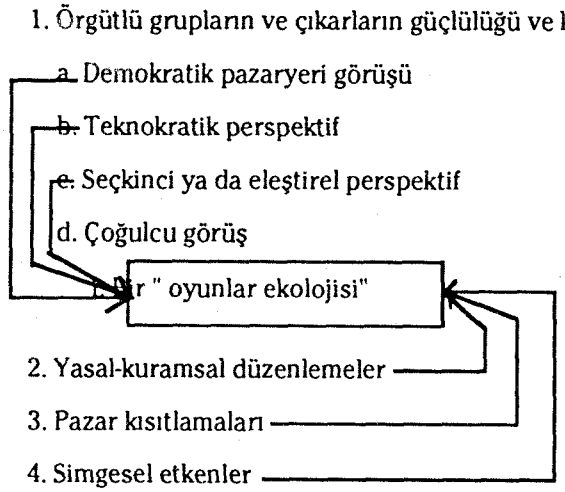
Diğer üç etken ise, iktidar sahibi eyleyenlerin oyunlarının sınırını çizer. "*Yasal-kurumsal etkenler*", kamusal telekomünikasyon olanaklarının devlet mülkiyetinde mi, özel mülkiyete ait mi olduğu, şebekelerin ve hizmetlerin sağlanmasında sistemin tekelci mi, rekabetçi mi olduğu gibi soruların yanıtını verir (Vedel ve Dutton 1990: 491-492). Bu etkenler, eyleyenlerin rollerini icra edebilmelerinin meşru iktisadi ve siyasal çerçevesini sağlarlar. "*Pazar etkenleri*", yeni iletişim olanakları ve hizmetlerinde endüstrinin yetenekleri ya da "tüketiciler"in çıkarı gibi etkenleri kapsar; eyleyenlerin isteklerine ne ölçüde ulaşabilecekleri konusunda etkilidirler. Son olarak, farklı ulusal kültürel geleneklerden kaynaklanan, medyaya ve siyasalara seçkinler tarafından atfedilen imgeler ya da "*simgesel etkenler*", değişimle ilgili çatışmaların mahiyetine ve kapsama alanına tesir edebilirler (Vedel ve Dutton 1990: 492).

Fransa'daki kablolu televizyon siyasasının tarihsel bir sunuşunu yapan Vedel ve Dutton (1990: 503), kablonun gelişimini bu dört etkene göre analiz etmeye girişirler. "Örgütlü grupların ve çıkarların güçlülüğü ve karşılıklı oyunu", bir "oyunlar ekolojisi"nin odak noktasıdır. (Bkz. Şekil II.1) Vedel ve Dutton (1990: 503), bu başlık altında, yeni teknolojiler ve toplumsal değişime ilişkin dört perspektif ayırdederler. Birincisi, "demokratik bir pazaryeri görüşü"dür. Bu görüşe göre, yeni teknolojilerin gelişimi, tüketici gereksinimleri ve tercihleri tarafından kontrol edilir ve bu teknolojiler "geniş bir endüstriler ve hizmetler silsilesi boyunca öyle büyük teknik ve iktisadi avantajlar sağlayabilirler ki, rekabetçi iktisadi, toplumsal, siyasal ve askeri baskılara maruz kalan her ekonomi için teknolojik uyumlanma bir zorunluluk haline gelir" (Freeman 1987: 5). "Teknokratik bir perspektif"ten ise, teknokratlar uzmanlıklarıyla teknolojik değişmeyi yönetmede önder konumdadırlar. Vedel ve Dutton'ın (1990: 503), "seçkinci ya da eleştirel" olarak adlandırdıkları üçüncü perspektife göre, yeni teknolojik gelişmeler, kamunun tercihleri, reklam ve pazarlama tekniklerine tabi olduğu için, kamu tarafından değil, askeri gereksinimler ve şirketlerin gereksinimleri tarafından belirlenir; siyasetçiler ve teknokratlar, yeni medyayla ilgili kararlarında "bir toplumun iktisadi seçkinleri"ne bağlıdırlar. Son

olarak, "çoğulcu görüş"e göre, siyasal kaynaklardan biri olan yeni teknolojiler, farklı kaynaklara, çıkarlara ve stratejilere sahip çeşitli eyleyenler -teknokratlar, kamu görevlileri, iktisadi seçkinler ve kamu- arasındaki uylaşım ve çatışma yoluyla işleyen pazarlık süreci tarafından kontrol edilirler.

"Oyunların ekolojisi", yeni medya siyasetini biçimlendirmede farklı örgütlü çıkarların güçlülüğünün ve karşılıklı oyununun çoğulcu yorumunun bir türüdür. Vedel ve Dutton'ın (1990: 504) sözleriyle, bu (yeni-)çoğulcu görüşe göre, "teknolojik değişme, ... her biri kendi birincil oyununun tanımladığı stratejileri izleyen farklı oyuncular dizilerini barındıran az ya da çok bağımsız birçok oyunun (yalnızca bazıları doğrudan yeni medya siyasasını ilgilendiren oyunun) etkileşiminin bir sonucudur." Bu yüzden, diğer çoğulcu yorumlarla karşılaştırıldığında, değişimin gidişatı "daha az öngörülebilirdir ve rasyonel planlama ve analize daha az tabi"dir. Pazar kısıtlamaları, yasal-kurumsal düzenlemeler ve simgesel etkenler, siyasa analizine bu noktada girereler. Örneğin, Vedel ve Dutton'a (1990: 511 ve 518) göre, Fransa'da sosyalist hükümetin 1982'de uygulamaya soktuğu Posta ve Telekomünikasyon idaresinin Kablo Planı (*Plan Cable*), endüstriyel oyun, desantralizasyon oyunu, siyasal bir oyun, ulusal bütçe oyunu, seçim siyaseti gibi oyunların etkileşiminin bir sonucudur. Gelgelelim, örneğin, enformasyon-yönelimli bir endüstri siyasası geliştirmek isteyen Posta ve Telekomünikasyon idaresi, Araştırma ve Sanayi Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı'nın oynadığı endüstriyel oyun, endüstrinin optik sinyalleri doğrudan ileten fiber optik sistemi kuramamasıyla -bir pazar kısıtlamasıyla- karşılaşmıştır.

Şekil $II/_1$: Ulusal Bağlamda Yeni Teknolojilerin Gelişmesindeki Etkenler (Vedel ve Dutton 1990

Fransa'da kablolu televizyon siyasetini, çoğulcu bir perspektiften analiz eden Vedel ve Dutton (1990: 506), yeni medya siyaseti üzerine her bir alternatif perspektifin de, bir dereceye kadar, bu örnekolayın bazı boyutlarını yakaladığını söylerler. Ayrıca, "oyunlar ekolojisi" nosyonunun çoğulcu, seçkinci ve teknokratik yorumları bir araya getirdiğini; hatta çoğulcu ve seçkinci yorumların ötesine geçtiğini belirtirler. Örneğin, çeşitli oyunları yöneten kuralların tesisinde yapısal etkenlere verilen önem göz önüne alındığında, eleştirel kuramlarda merkezi konumdaki yapısal ilgilerin de bu nosyona yerleştirilebileceğinden söz ederler (Vedel ve Dutton 1990: 518-519). Karar alma sürecine ve bu süreçteki süreklilik ve değişmelere, eyleyenlerin birden fazla arenada etkinlik göstermelerine yönelik açıklamalar getiren bu model, siyasa sonuçlarıyla ilgili bir şey söylememektedir. Siyasa sonuçlarını siyasa sürecinden ayıran "oyunlar ekolojisi", eyleyenlerin oyunları yüzünden, sonuçların belirsiz ve öndeyilemez olduğunu kabul etmektedir.

Vedel ve Dutton da, Humphreys de, yeni medya siyasetine yaklaşımlarını, yeni-çoğulculuk olarak adlandırırlar. Gelgelelim, aralarında bazı farklılıklar vardır. İlk olarak, Vedel ve Dutton, siyasal gelenekleri, kültürel ilgileri ve hükümetlerin siyasal ideolojilerini, "simgesel etkenler"e indirgerler; oysa, Humphreys, sorgulasa da, bunlara önemli bir yer ayırır. İkincisi, "oyunlar ekolojisi", çok dar bir şekilde ulusal bağlama odaklanır; oysa, "siyasa şebekeleri", ulusal ve uluslararası düzeylerdeki etkileşimi dikkate alır.

Vedel ve Dutton'ın yaptığı gibi, uluslararası etkenleri göz ardı etmek, aynı zamanda "eleştirel perspektif"i de, siyasetçilerin ve teknokratların o toplumun iktisadi seçkinlerine göre hareket ettiklerini söylemekle sınırlandırmak anlamına gelir. Oysa, Vedel ve Dutton'ın andıkları N. Garnham (1990: 117), İngiltere'deki gelişmeleri değerlendirmesini, geniş bir uluslararası kalıba yerleştirir ve ulusaşırı şirketlerin gücünü vurgular; "yapısal etkenler"in işlevsel bir çerçeveye hapsedilmesi de söz konusu olmaz (bkz. Vedel ve Dutton 1990: 519). Eleştirel perspektifle, Humphreys'in yeni-çoğulculuğunun ortak bir noktası da, "kimin yararına?" sorusunu sormalarıdır ki bu sorunun, sonuçlara bakmayan Vedel ve Dutton'ın analizinde yeri yoktur. Uluslararası bağlam, devlet, sivil toplum gibi nosyonların göz ardı edilmesinin bir "sonucu" da, "kamu"nun "tüketici" olarak, sadece bir pazar etkeni olarak ele alınmasıdır. Eleştirel perspektif içinde de anılan bazı yeni-çoğulcuların "yurttaşlık" tartışmasını ve sivil insiyatifi yeniden-gündeme getirmesi bir yana (bkz Held 1991), klasik çoğulculuk açısından da, bizzat Vedel ve Dutton'ın (1990: 503) belirttikleri gibi, "kamu" önemli bir eyleyen kategorisidir.

Vedel ve Dutton'ın modeli ile Humphreys'in analizini "yeni-çoğulculuk"ta buluşturan nokta, özellikle eyleyenleri ve/veya oluşturdukları şebekeleri, oynadıkları

oyunları vurgulayarak, siyasa sürecinin "rasyonelliği"nin sorgulanması; karmaşıklığın ve belirsizliğin öne çıkarılmasıdır. Gelgelelim, Vedel ve Dutton'ın "oyunlar ekolojisi", İngiltere'deki kablolu televizyon siyasasına uyarlandığında, muhafazakâr hükümetin pazar-yönlendirmeli siyasasını ve kablonun gelişmesini engelleyen "vergi oyunu"nun önceliğini farketmemek neredeyse olanaksızdır. Bu da, daha geleneksel olarak, Tunstall'ın (1983; 1984) vurguladığı gibi, İngiltere'deki medya siyasalarında Maliye'nin (Treasury) başat yeriyle ilgili olsa gerektir.

Benzer bir görüşten yola çıkan H. Davis ve C. Levy de (1992), Humphreys'in (1990a ve 1990b) ve Dyson ve Humphreys'in (1990) sunduğu, iletişim siyasalarının, kurumsal yapılar ile siyasa şebekelerinin merkezi bir rol oynadığı uluslararası ve ulusal güçlerin oldukça karmaşık bağlantıları tarafından biçimlendirildiği görüşüne dayanan yeni-çoğulcu yaklaşımın geçerliğini sorgulamışlardır. Televizyon endüstrisinin düzenlenmesini ve deregülasyonunun İngiltere ve Batı Avrupa düzeyinde inceleyen Davis ve Levy (1992: 454), yeni oluşan çevrede bile, ulusal siyasa yapımındaki sürekliliklerin, yayıncılığın mali ve denetim sorunlarına eskisine benzer çözümler üretme eğilimini getirdiği; geleneksel siyasa varsayımlarının ve kurumlarının ulusal düzeyde etkili olmayı sürdürdükleri ve yeni-çoğulculuğun imlediğinden daha tutarlı oldukları; Avrupa Topluluğu (artık, Birliği) görevini rekabetin bekçisi ve Avrupa kültürünün sağlayıcısı olarak genişlettikçe, uluslararası düzeyde de geleneksel siyasa varsayım ve kurumlarının benzer bir görünüm çizeceği sonuçlarına varırlar.

Klasik çoğulcu yaklaşım içinde anılan (bkz. Vedel ve Dutton 1990: 503) Avromedya Araştırma Grubu'nun (Euromedia Research Group, McQuail ve Siune 1986) çalışmaları, New Media Politics kitabında toplanmıştır. Bu kitapta, Siune vd.nin (1986: 12-26) yazdığı bölüm, Avrupa'da medya siyasası yapımının karşılaştırmalı analizi için bir çerçeve sunmaktadır.

Bu bağlamda, Siune vd., farklı Avrupa ülkelerindeki siyasa insiyatiflerinin benzerliklerini ve farklılıklarını gösteren bir şema bulma çabasına girerler. Siyasa insiyatiflerinin gelenekleri ya da ideolojilere bakarak açıklanabileceğini; bunun alternatifinin ise, genel bir iktidar analizine dönmek olduğunu belirten Siune vd. (1986: 15), iktidar incelemesinin kavramsal çerçevesinin, eyleyenler, konular, çıkarlar ve kontrolle ilgili temel parametreleri sağladığını ileri sürerler. Eyleyenler ve eyleyenlerin "mantıkları" bu modelin temel unsurlarıdır (bkz. Tablo II.1) "Mantık", durumun algılanması ve verili bir durumda, bir gözlemcinin algıladığı amaçların ve araçların yapısına karşılık gelmektedir; dolayısıyla, farklı eyleyenlerin, medyayla ilgili davranışlarına ve insiyatiflerine rehberlik eden farklı mantıkları olacaktır (Siune vd. 1986: 16).

Başlıca soru, "gelecekte medyanın yapısı ve içeriğiyle ilgili kararlara tesir etmeye kimin gücü/iktidarı olduğu"dur (Siune vd. 1986. 25). Avrupa'daki geleneksel yayıncılık sistemlerinde, *içerik* kontrolü yayın örgütlerinde, *iletişim şebekesi*nin kontrolü telekomünikasyon otoritesinde (PTT'ler), *örgütlenme* (erişim dahil) ve *finans*ın kontrolü ise, siyasal otoritelerdeydi. Siune vd.ne (1986: 13-14) göre, kablo ve uydu gibi yeni teknolojiler, iktidar ve kontrolün yeniden paylaşımını zorlamaktadırlar: Artık, hiç bir eyleyen, kontrolü tümüyle elinde tutamadığı için, çıkarlarını etkileyen konularda kontrolü paylaşma durumunda kalmaktadırlar ve dileklerini gerçekleştirmek üzere desteğe bağımlıdırlar. Siyasa-yapımı da, böylece, bir meydan okumaya reaksiyon; "değişim güçleri" ile "muhafaza etme güçleri" arasında bir denge bulmaya yönelen bir reaksiyon olarak yerini almaktadır.

Tablo $^{II}/_{1}$: Ulusaşırı, ulusal ve yerel düzeylerden örneklerle farklı eyleyen tipleri ve mantıkları (Siune, vd. 1986 : 23)

Etkinlik düzeyi	Eyleyen tipi	Avrupa'dan eyleyen örnekleri	Siyasanın ardındaki mantık
Her düzeyde	Medya endüstrisi	Donanım-yazılım	İktisat, kâr/varlığı sürdürme,know-how geliştirme
Ulusaşarı	Siyasal sistem	AET	İktisadi büyüme istihdam; Avrupa bütünleşmesi
	Kurum	UNESCO Avrupa Konseyi	Uluslararası eğitim ve kültür Avrupa kültürü
	Yayıncılık	EBU (Avrupa Yayın Birliği)	Mesleki işbirliği
	Teknolojik / Teknik	Avrupa Uzay Ajansı ITT/CEPT	Teknolojik geliş Teknik Standart
Ulusal	Siyasal sistem	Devlet/Parlemento/Hükümetler	İstisadi büyüme, dışsatım, istihdam, kültür
		Bakanlıklar Siyasal Partiler	Yönetsel mantık iktidar/siyasal ideoloji
	Kurum	Kiliseler	İdeolojik tesir
	Yayıncılık	PTT Radyo ve TV	Tekelin sürmesi Kamu hizmeti savunması
	Örgütlenme	Gazete sahip.dernek Reklamcılar Haber Ajansları Sendikalar	Tekeli kırma Tecimselleşme Kamu hizmeti İstihdam
Yerel/Bölgesel	Siyasal sistem	Yönetsel kurullar	Yönetsel mantık yerel bütünlük
	Yayıncılık	Radyo/TV istasyon	Desantralizasyon
	Örgütlenme	Tabandan hareket	Yerel Demokratikleşme

Avromedya Araştırma Grubu (1992b; McQuail ile birlikte 1990), daha sonraki çalışmalarında, özellikle yerel düzeydeki eyleyenlere biraz daha ağırlık vererek, bu analiz çerçevesini geliştirmiştir.[78] Grup (1992b: 2), geçen beş yıl içinde, önceki eyleyen kategorilerinin de, eyleyenlerin siyasa konularına yaklaşımlarındaki temel mantıklarının da pek değişmediğini; değişenin, eyleyen güçleri arasındaki denge olduğunu belirtir. Avrupa Topluluğu (Birliği) ve yeni teknoloji geliştirip satan endüstri eyleyenleri başta olmak üzere, ulusaşırı eyleyenlerin göreli ağırlığı artmıştır. Bu çalışma da, yapılardan ziyade medya siyasetindeki bu değişimlere ve dinamik süreçlere odaklanmaktadır.

Avromedya Araştırma Grubu (1992b: 12), medya değişimi konusunda dört model ayırdeder -teknolojik determinist model, eleştirel siyasal iktisat perspektifi, serbest pazar-deregülasyoncu perspektif ve enformasyon toplumu çerçevesi- ve hiç birini uygun bulmayarak daha özgül bir analitik çerçeve geliştirmeye girişirler. Medya değişimini açıklamak için seçilen bu perspektif, üç özelliğe dayanır: (1) değişimin ne ölçüde *dıştan* yönlendirildiği; (2) "yeni bir düzen" tesisi üzerinde eski ve yeni oyuncular arasındaki *çatışma*; (3) kuralların, yasal düzenlemelerin, kurumsal yapıların ve endüstri işleyişinin *parçalara ayrılması* (bu üç özellik ve unsurları için bkz. Tablo II.2; sistem değişimi için bkz. Şekil II.2 ve medya siyasası karar-almadaki unsurlar için bkz. Şekil II.3).

Tablo $^{II}/_{2}$: Medya siyasetindeki değişimin özellikleri (Euromedia Research Gruop 1992b: 13-16'dan hazırlanmıştır)

A. "Dışsallık" Savunucuları ve Çıkarları

(Varolan ulusal medya ve siyaset sisteminin dışında olması ve değişimin, artan talep yüzünden değil, yeni arz olanaklarının -özellikle, teknolojik müdahale- sonucu olması anlamında "dışsal")

1. Önceden önü kapalı olan bir iktisadi etkinlik branşında kâr sağlamaya çalışan tecimsel operatörler

2. Tekelci düzenlemelerle ya da erişim olanaklarının azlığı yüzünden dışlanan ya da eylemleri sınırlanan iletişimciler (icracılar, yazarlar, yapımcılar, vb.)

3. Belli ulusal "pazarlar"a erişmek isteyen ulusaşırı medya

---

[78] Avromedya Araştırma Grubu, 1992'de iki kitap yayınlamıştır. Burada ele alınacak olan kitap, Medya Siyasetinin Dinamikleri'dir. Diğer kitap, Batı Avrupa'da Medya: Avromedya Elkitabı (Euromedia Research Group 1992a), tek tek uluslar bazında değişimlerin ve sürecin ayrıntılarıyla verilmesine dayanmaktadır. S. Splichal (1993: 393), kitapta farklı ülkelerde medyanın işlediği açık tarihsel, iktisadi, siyasal ve kültürel bağlamın yokluğunun, bu kitabın kullanışlılığını, "bazı yerler" hakkında "bir şey" bilmek isteyen ama özellikler üzerine düşünecek zamanı olmayan "medya turistleri" için bir rehber-kitap olmakla sınırlandırdığını söylemiştir.

4. Yeni hedefler (endüstriyel ve iktisadi) için sistemi sarsmak, açmak ya da kullanmak isteyen hükümetler

---

B. "Çatışma"da Taraflar

1. Statüko taraftarları: Kamusal yayın örgütleri, kültürel (bazen dinsel) kurumlar, tüketici örgütleri, sol siyasal partiler

2. Değişim taraftarları: Yazılım ve donanım arz edenler, sağ siyasal partiler, yatırımcılar, reklamcılar ve reklam ajansları

3. Öndeyilemez olanlar: Medya sendikaları, ilgili sendikalar ve medya çalışanları (yazılım üreticileri), yalnızca bir siyasal ideolojiden daha fazlasına sahip olan hükümetler, yayın dışı medya, tüketiciler olarak kamu

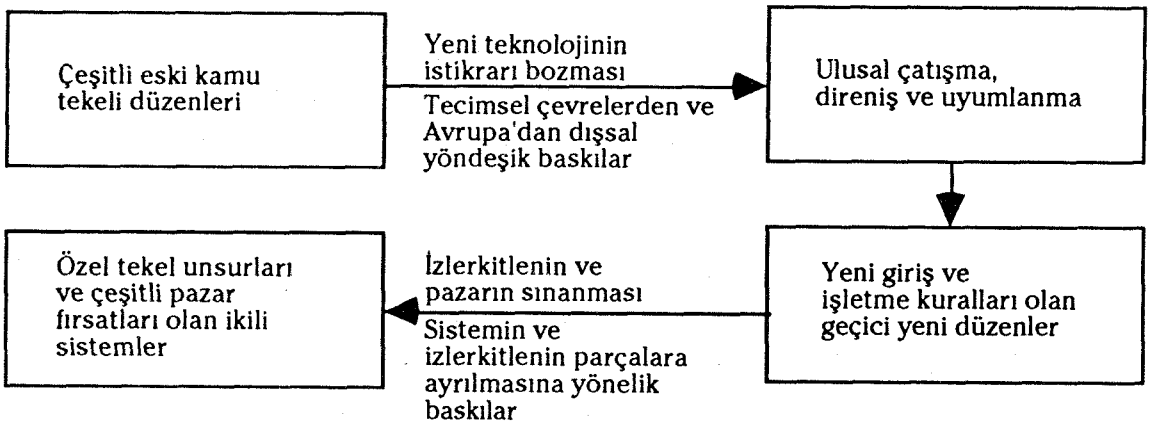

C. "Parçalara ayrılma"

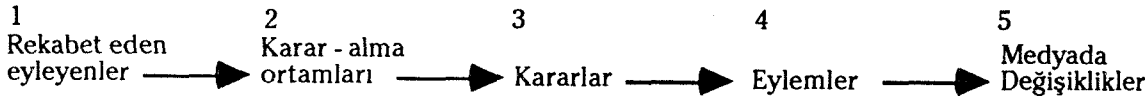
1. Karmaşık yerel düzenlemeler: Yeni medya kanalları ve olanakları, alternatif mülkiyet ve kontrol biçmleri, yerel radyo ve televizyondaki artış, uluslararası anlaşmaların gerekleri, sınırları aşan iletişim sorunu, telif hakkı iddiaları, telekomünikasyonun artan özerkliği ve işlevleri, vb.

2. "yerden ve havadan": Çok sayıda kanalın tüketiciler için daha fazla seçme şansı getirmesi, yatırım ve kullanım için yeni ve alternatif pazar fırsatları, yeni tür iletişim istihdam olanakları, bağımsızların artışı, kanallarda uzmanlaşma, izlerkitlenin daha küçük daha homojen kültürel ve iktisadi kategorilere ayrılması.

Şekil II/2 Genel dinamikler ve ardışık sistem değişimi modeli (s. 16)

Şekil II/3: Medya siyasası karar-alma unsurları

1. Farklı eyleyenler (özellikle, özle medya şirketleri/operatörleri, kamu yayıncıları, finansal yatırımcılar, hükümetler, yazılım ve donanım endüstrileri, reklamcılar, PTT'ler, kamu yöneticileri),

2. çeşitli ortamlarda (küresel, Avrupa gibi düzey, yer ve eyleyen tipine göre) rekabet eder;

3. kararları (kültür, teknoloji, teknik standartlar, iktisat konularıyla ilgili) etkilemeye çalışıp;

4. çeşitli eylemlere yol açarlar (yasa yapımı, deregülasyon ya da reregülasyon, yatırımlar, yeni ve dönüştürülmüş medya kurumları);

5. bu da, değişikliklere (medya yapılarında, mülkiyet biçimlerinde, pazar fırsatlarında, sunulan içeriklerde, izlerkitle davranışlarında, vb.) yol açar.

Avromedya Araştırma Grubu'nun, Avrupa'da medya değişiminin analizi için sunduğu bu çerçeve, yeni-çoğulculuğa yakın bir şekilde, hem çeşitli perspektiflerden yararlanmakta, hem de sonuçların çeşitli öndeyilemez gelişmelere bağlı olduğunu onaylamaktadır (McQuail ve Euromedia Research Group 1990: 328-329). Bu gelişmelerden en önemlisi de, modellerine yerleştirmenin pek kolay olmadığı bir "eyleyenler" kategorisiyle ilişkilidir: *Tüketiciler olduğu kadar yurttaşlar olarak da düşünülmesi gereken kamunun üyeleri...*

Batı Avrupa düzeyinde ama ulusal medya siyasası analizi için sunulan çerçevelerin yanısıra, bu ülkelerdeki gelişmeleri genel bir deregülasyon sürecine yerleştirme çabalarına da raslanmaktadır. bunun en yetkin örneği, yayıncılığın deregülasyonunu Batı Avrupa deneyimi doğrultusunda analiz eden Dyson ve Humphreys'in (1989) çalışmasıdır. Dyson ve Humphreys'in (1989: 141-9) analizi aşağıda tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo II/3: Batı Avrupa'da Deregülasyon Etkenle.i ve Kalıpları

Yayıncılığa özgü deregülasyonu zorlayan etkenler

1. teknoloji
2. ideoloji
3. ulusal güçler (hizmet sunanlar, reklamcılar, donanım arz edenler gibi)
4. uluslararası pazar güçleri
5. elektronik sinyallerin ulus-devlet sınırlarını aşması nedeniyle ulusal düzenlemelerdeki devlet egemenliğinin kırılması
6. çok büyük Amerikan firmalarının rekabetiyle kültür endüstrilerinin "endüstrileşmesi"
7. teknolojilerin birleşmesi
8. ortak pazara verilen öncelik

Deregülasyonu engelleyen ya da kısıtlayan etkenler

1. gelenekler
2. ulusal çıkarların yapısı
3. partilerin siyasal ideolojisi ve muhalefet
4. uygulama

a) güçlerin dağılımından doğan sorunlar

b) yönetsel parçalanmadan ve yasal tutarsızlıktan doğan sorunlar

c) ileri kablo ve DYU teknolojilerinin yavaş gelişmesi ve mali giderler yüzünden görülen sorunlar

d) siyasal karşıtlıklardan kaynaklanan sorunlar

Deregülasyon kalıplarındaki çeşitlilik

-Zaten deregüle olanlar: Lüksemburg, Belçika

-Çifte sistem: İngiltere

-Tekcil devletin yönettiği tekellerin dramatik deregülasyonu: Fransa ve İtalya

-Kısmi deregülasyona giden kendini düzenleyen tekel sistemi: Batı Almanya

-Küçük ülkelerde "ithal edilen deregülasyon": Belçika, Hollanda, İsviçre, Danimarka, İrlanda ve Avusturya

Kısacası, ulusal düzeyin, siyasal partilerin ve yayıncı seçkinlerin etkin olduğu kültürel ve ideolojik boyutların başatlığındaki eski medya siyaseti, yerini, ulusüstü yönelimlere, endüstriyel ve tecimsel konulara ve bunlarla ilgili eyleyenlerin başat olduğu "yeni düzen"e bırakmaktadır (McQuail ve Euromedia Research Group 1990: 329). Bu çerçevede, Batı Avrupa'da yayıncılığın deregülasyonundaki çeşitliliğe

karşın, ortak bir eğilim ayırdedilebilir: Kamu hizmeti yayıncılığıyla bitiştirilen evrensel normların genel uygulamasından farklı işleyiş alanlarının düzenlenmesine ve daha fazla farklılaşma ve ayrıma doğru hareket. Aynı argüman, telekomünikasyon hizmetlerinin evrensel erişim sağlamadaki, "kamu yararı"nı gözetmedeki rolü için de ileri sürülebilir. Avrupa'da yapılan medya siyasası çalışmalarının bir çoğu da, bu eğilim karşısında, kamu hizmetini korumak, yeniden-canlandırmak, kamu yararını gözetmek üzerine öneriler getirmekle meşguldür.[79]

Yapısal dönüşümleri, eyleyenlere göre açıklamaya çalışan çoğulcu yaklaşımın karşısına "araçsalcı" ve "yapısalcı" diye adlandırılan analizleri birleştiren bir karşı hamleyle çıkmayan ya da daha açık söylersek, yapısal dönüşümleri bir "bütün" halinde "tarihsel" açıdan inceleyen, medyanın siyasal iktisadı ile devlet kuramlarını bir arada ele almaktan ve dolayısıyla siyasa-yapımı üzerinde durmaktan ziyade genel süreçlere odaklanan medya çalışmalarındaki yeni-Marksist yönelim, bu noktada yeniden devreye girmektedir. "Ahlaki normlar ve değerler" ile "toplumsal *praxis*"i, eleştirel siyasal iktisadın dört temel unsurundan ikisi olarak belirleyen (diğer ikisi, tarihsel ve bütüncül bakıştır) Avrupa'daki medyaya eleştirel siyasal iktisat yaklaşımı içindekilerin bu konuda söyleyecekleri vardır.[80] Bu söylenenler, farklı kültürel değişkenler (yalnızca toplumsal sınıf değil) çerçevesinde kamunun, tüketiciler değil yurttaşlar olarak odağa alınmasıyla ilişkilidir.

Murdock (1992) günümüzdeki yurttaşlık anlayışından hareket ederek, hem ulusal hem de uluslararası düzeylerdeki kamusal medya siyasalarında yeni kültürel oluşumların dikkate alınması gerektiğini belirtmekte ve İngiltere'deki 4. Kanal'ı olası bir model olarak nitelemektedir. Garnham ise (1990), argümanını, kamu hizmeti ile tecimsel yayıncılık arasında bir yeğleme yapmakla sınırlandırmakta; bu yüzden kamu hizmetinin verili özellikleriyle yetinmektedir. Ama, en azından, Habermas'ın (1979; 1989; 1992) 'kamusal alan' kavramını bu konudaki çalışmaların dağarcığına sokmakla, önemli bir düşünümün yolunu açmaktadır (bu konuda bkz. Kejanlıoğlu 1997).

---

[79] Siyasa önerilerinin çoğu, kamu hizmetiyle ilişkilidir. Bunu da kapsayan, ama daha genel bir "ulusal iletişim siyasası"na geçilmesi gerekeceğini iddia eden ve bunu iktisadi ve teknolojik boyutları dikkate alma zorunluluğuyla açıklayan bir çalışma için bkz. Van Cullenberg ve Slaa 1993.

[80] Kuşkusuz, bu misyon, yalnızca eleştirel siyasal iktisatçılara ait değildir. Akhavan-Majid (1992: 34), kamu hizmeti yayıncılığının nihai olarak iki unsur temelinde tanımlandığını söyler: program kalitesi ve finans biçimi. Blumler vd.nin (1986) BBC'nin finansıyla igili olarak Peacock Komitesi için hazırladıkları rapor da, bu iki unusur üzerine kurulmuştur. Bu raporda, uluslararası deneyim ışığında çeşitli ülkelerle karşılaştırmalı olarak İngiliz yayıncılığının performansı ve BBC'nin finansmanındaki seçenekler sıralanmıştır. Blumler'ın (1993) yıllar sonra yazdığı bir makale de, kamu yayıncılarının kamu hizmetine bağıtlılıklarının tecimselleşme karşısında tehlikeye girip girmediği üzerinedir. Kamu hizmeti yayıncılarına bu bağlamda çok iş düştüğüne ilişkin bir görüş de, ABD ve Kanada dahil çeşitli örneklere yer verilen bir çalışmada Rowland ve Tracey (1988) tarafından dile getirilmiştir.

Burgelman (1986: 175-177) ise, Almanya'da Holzer'in; İngiltere'de de Garnham (1978; 1983 ve 1990) ile Golding ve Murdock'un (1977 ve 1983) 1980'lerde kamu hizmeti yayıncılığına ilişkin görüşlerinin, 1970'lerdeki değerlendirmelerine neredeyse taban tabana zıt olduğunu belirtmekte; daha önce, kamu hizmeti yayıncılığının, burjuva ve devlet-bağımlı niteliğini vurgulayan, ideolojik gücünü analiz eden ya da onu kitle iletişimin kapitalist siyasal iktisadi çerçevesi içine yerleştiren bu araştırmacıların, artık kamu hizmetini savunur duruma geldikleri iddia etmektedir. Oysa, onlar da, yukarıda değinildiği gibi, tıpkı Burgelman gibi, yeni model arayışlarının peşindedirler: Burgelman (1986: 190-197), yeni medya ve yeni toplumsal yapılaşmayla birlikte, Le Monde gazetesi örneğinden yola çıkarak, kamu hizmeti yayıncılığının yeniden yapılandırılabileceğinin altını çizmekte ve Avrupa için bir yayıncılık modeli önermektedir. Bir model önerisi de, Kanada deneyimi ışığında Hoskins ve McFayden'den (1989) gelmiştir. Hoskins ve McFayden (1989), Bağımsız Kanada yapımlarına yatırım sağlamak üzere 1983'te kurulan Telefilm Kanada Yayıncılık Fonu örneğini, tecimselliğin ve Amerikan yapımlarının başatlığına karşı kültürel bir karşı atak olarak değerlendirmektedirler.

C. Kuzey Amerika'da Medya Siyasası Analizlerindeki Çeşitlilik

Avrupa'da medya siyasası sürecine yönelik analizlerde, yeni-Marksistler, genel bir siyasal iktisadi bağlamdan ve siyasa sonuçlarından söz etmelerine karşın, siyasaların *nasıl* geliştirildikleri üzerinde pek durmamışlardır. Oysa, Kuzey Amerika'daki eleştirel yaklaşımlarda, öncülüğü belki de C. W. Mills'e ve Domhoff'a götürebileceğimiz görüş, iktisadi, siyasal ve askeri çıkarların ilişkilerini göz önüne sermiştir. İletişim araştırmalarında, bu eğilim özellikle H. I. Schiller'in yapıtlarında izlenebilir. Telekomünikasyon konusunda da, D. Schiller (1982) Telematics and Government kitabında, böyle bir analiz sunmuştur.

Aşağıda, çalışmalarını Kanada'da sürdüren V. Mosco'nun, bu görüşü de kapsayan eleştirel telekomünikasyon siyasası analizine ilişkin olarak sunduğu kuramsal çerçeveye yer verilecektir. Ayrıca, Kuzey Amerika'daki çeşitli çalışmalar arasından seçilen, ABD'deki kablolu televizyon siyasasıyla ilgili iki ilginç incelemeden söz edilecektir: Biri, A. Giddens'ın "yapılaşma kuramı"nı siyasa süreci analizine uygulama çabasındadır (Parsons 1989); diğeri ise, siyasa söyleminin bir kurumu biçimlendirmedeki rolüne eğilmektedir (Streeter 1987).[81]

---

[81] Kuşkusuz, ABD'de de yeni-çoğulcu olarak nitelendirilebilecek analizler vardır. Örneğin, H. Kim (1992), ABD'de çoğulcu perspektifin en sık zikredilen çalışmasını -"yayıncılık siyasası-yapımı sistemi"modeli (Krasnow, Longley ve Terry (1982)- ABD'deki doğrudan yayın uydularıyla ilgili kural koyma sürecini analiz etmek üzere kullanır. Kim, analizin sonunda katılımcılar, koalisyonlar,

Mosco (1985), telekomünikasyonun elektronik medya ve enformasyon teknolojisiyle bağlantılı olması ölçüsünde telekomünikasyona odaklanmanın, aynı zamanda bu teknolojilere odaklanmak anlamına geldiğini belirterek eleştirel telekomünikasyon siyasası araştırmasının ne anlama geldiğini açıklamaya girişir. Mosco'ya (1985: 53) göre, özel kesimin kontrol ettiği telekomünikasyon teknolojisinin en üst düzeyde yayılmasını teşvik eden siyasaların hangi dünya görüşüne karşılık geldiğini sorarak analize başlamak, telekomünikasyonu geniş bir toplumsal bağlama oturtmak demektir. Bu bağlam, ulusaşırı şirketlerin, stratejik karar alma üzerindeki merkezi kontrolü yitirmeden küresel genişleme sürecine yardım etmek üzere, ileri telekomünikasyon sistemlerine duydukları gereksinimleri içerir (Schiller 1982). Sermaye birikimi için, bu gereksinimleri teşvik edecek şekilde telekomünikasyon üretim ve dağıtımının özelleştirilmesi ve deregülasyonu, aynı zamanda, bir zamanlar kamusal sayılan kaynakların özel ellere geçmesi yüzünden, bir meşruluk sorunu da yaratır. Eleştirel araştırma, bu tür sorunları ya da siyasaların çelişkilerini belirlemek ve telekomünikasyon sistemlerinin üretim, dağıtım ve kullanımıyla ilgili kararlara, olası en fazla kamusal katılımı geliştirme çabasına girmek durumundadır (Mosco 1985: 53).

Telekomünikasyon siyasası alanında, siyasal iktisadın özellikle vurgulanması gerektiğini belirten Mosco (1985: 55), temel bir kaynakla ilgili kararların *nasıl* ve *niçin* alındıklarının doğrudan siyasetle açıklanamayacağını, bu soruların iktisatla ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğunu söyler. Aynı şekilde, telekomünikasyon siyasasının iktisadı, kendi başına, pazaryerindeki "görünmez el"e benzer bir güçle yönetilen bir süreci ifade edeceği için, siyasal kararların özel ve kamu kesimlerindeki bireylerce alındığı ve örgütlerin siyasa akışını yönlendirdiği de dikkate alınmalıdır. Zenginlik ve iktidar arasındaki bağlantı, "nasıl" sorusunu; telekomünikasyonun iktisadi değeri de, "niçin" sorusunu etkiler.

Mosco'nun (1985: 56) ayrımına göre, eleştirel telekomünikasyon siyasası incelemesinde, "araçsalcı bir görüş", hükümetteki ve iş çevrelerindeki güçlü grupların siyasa sürecini *nasıl* biçimlendirdiklerini açıklar. Mosco, bu perspektifin iki işi oldukça iyi yaptığını belirtir: (1) İş çevrelerinin ve hükümetin fonları, vakıfları, özel planlama kuruluşlarını, Kraliyet komisyonlarını ve medyayı özel bir amaç çevresinde bir uylaşım kurmak üzere harekete geçirme biçimlerine işaret eder; (2) formel hükümet etme-yönetme sürecinin, genellikle, kararların merkezi yeri değil, daha önce ve daha özel yerlerde ulaşılan siyasaları ince ayardan geçirme ve onaylama ortamı olduğunu gösterir.

---

stratejiler ve ödüller gibi kavramları devreye sokan ve sonuçların öndeyilemezliğini vurgulayan "oyun teorisi"nin katkılarıyla modelin yeniden gözden geçirilmesini önerir. Bu, Vedel ve Dutton'ın geliştirdiği "oyunlar ekolojisi"ne yakın bir modeldir.

Mosco'ya (1985: 57) göre, araçsalcı görüşün, siyasanın nasıl yapıldığına ilişkin daha derin bir anlam sağlaması gibi "yapısalcı bir perspektif" de, *niçin* sorusuna yanıt arar. Özellikle, telekomünikasyondaki gelişmenin, sermaye birikimi ve toplumsal kontrol açısından önemini ve bu uğurda ortaya çıkan çelişkileri kavramaya yardımcı olur. Örneğin, birikimin peşinden gitmek, Kanada'da ABD kontrolü altında bir telekomünikasyon sistemine yol açmıştır; bu Kanada'nın ulusal egemenliğine meydan okur ve kamusal medya ve telekomünikasyonun işleyişi üzerine mücadeleler doğurur. Yapısalcı bir görüş, Kanada Radyo İttifakı'nın kamusal yayıncılık tesisi ya da telefon işçilerinin kamusal olarak kontrol edilen şebekeler kurması gibi mücadeleleri ayırdeder ve bu mücadelelerin demokrasi ve halk denetimi gibi konularla bağlantısını gösterir.

Oysa, çoğulcu görüş, Mosco'nun (1985: 56) anlatımıyla, siyasanın, kararda çıkarı olan örgütlerin bir verme-alma işlemiyle geliştiğini varsayarak analize başlar; hiç biri birbirinden daha fazla etkili olmayan birçok katılımcının bir siyasa geliştirdiğini, bir kararda kaybedenin bir sonrakinde kazanacağını iddia eder. Hükümet, karar-alma yeridir. Örneğin, Kanada Radyo televizyon ve Telekomünikasyon Komisyonu (CRTC) ya da ABD'de Federal İletişim Komisyonu (FCC) karar alma yeri olarak görülür.

Mosco (1988), telekomünikasyonun siyasal iktisadının *siyasal* boyutunu vurguladığı, bu bölümün ilk alt-ayrımında değindiğimiz, başka bir çalışmasında, farklı perspektiflerin iktidarı ve devleti nasıl tanımladıklarını ele almıştır (bkz. Tablo II.4). Bu çerçevede, çoğulcu perspektifin telekomünikasyon siyasası-yapımına ilişkin yukarıdaki değerlendirmesi, iktidarı nasıl tanımladığıyla ilişkilidir. Bu görüş, çoğulcu perspektifin "iktidar"ı, toplumda dağınık halde bulunan, özgül koşullar altında, özgül konular üzerinde işleyen ve duruma göre değişen bir kavram olarak tanımlamasından kaynaklanmaktadır. "Devlet" de, iş çevreleri, sendikalar, gönüllü dernekler ve kiliseler gibi birçok örgütlenmeden biridir ve bir dizi çıkar ittifakı, gereksinimlerini karşılamak üzere, dikkatini bu örgüte çevirir. Geniş çevrelerce benimsenen değerleri yansıtan bir örgüt kültürü ve bir yasal yapı, devleti ayakta tutmaktadır; devlet de, bu çerçevede, yarışan çıkarların tercihlerini yansız bir şekilde yapılandırmak üzere bu değerlere göre eyler. Telekomünikasyon siyasası da, bu değerlerdeki değişmeyi gerçekleştirmek üzere geliştirilir (Mosco 1988: 113-114).

Mosco'ya (1988: 115) göre, yöneticisel kuramcılar, iktidarı, örgütlerin ve kurumların işleyişindeki kurallara gömülü olarak kavrarlar; iktidar yapısaldır ve seçkinlerin bir dizi ayrı kararı çerçeveleyen siyasa gündemi üzerine çatışması bağlamında ele alınabilir. Bu perspektif için, siyasa gündemini kimin kontrol ettiği temel sorudur. Devletin önemi de, yönetme araçları üzerindeki kontrol ve bürokratik

rasyonelleşme çerçevesinde, artan karmaşıklığın üstesinden gelebilme sorunuyla ilişkili olarak ortaya çıkar. Bürokratik seçkinler, teknolojik ve siyasal yönetimdeki rolleri sayesinde merkezi bir konumdadırlar. Telekomünikasyon siyasası, telekomünikasyon endüstrisinin artan karmaşıklığına bir tepkidir; onu yönetebilme girişimidir (Mosco 1988: 115-116).

Yukarıda anlatılan eleştirel telekomünikasyon siyasası incelemesine temel oluşturduğu anlaşılan sınıf kuramı ise, iktidarı sistemsel olarak görür. Kararlar ve gündemler üzerindeki kontrol, bütün toplumsal sistemdeki iktidar ilişkilerinin ve dinamik süreçlerin ifadeleridir (Mosco 1988: 117). Devlet, bir görüşe göre, genel olarak sermayenin çıkarlarına hizmet eden "ideal kolektif kapitalist" olarak işlev görür; başka bir görüşe göre ise, "devlet iktidarı", siyasal çatışmayla anlamlandırılır ve kapitalist devlet zor ve baskıdan ziyade egemen olmayan sınıfların etkin rızasıyla hegemonik olarak iş görür. Telekomünikasyon siyasası da, bir sermaye birikimi ve toplumsal kontrol aracıdır (Mosco 1988: 118-120).

Tablo II/4 : Telekomünikasyon Siyasası ve Devlet Perspektifleri (Mosco 1988: 114)

	Açıklama Alanı	
Perspektif	İşlevsel	Siyasal
Çoğulcu	Değerleri gerçekleştirme	Çıkarların uyuşmazlığı
Yöneticisel	Karmaşıklığı yönetme	Seçkinlerin uyuşmazlığı
Sınıf	Sermaye birikimi	Hegemonya/mücadele

Mosco (1985 ve 1988), bu çalışmalarda, çeşitli örneklere yer verse de, bir siyasa analizi geliştirmekten ziyade kuramsal eğilimleri ayırdetme çabasındadır. Mosco (1989: 173), yukarıda anlatılan eleştirel perspektifin nasıl ve niçin soruları çerçevesinde ABD'de iletişim siyasası sürecini analiz etmeye giriştiğinde ise, işlevsel bir ayrımı izlemektedir. Öncelikle, iletişim sistemindeki başlıca güçleri, mal ve hizmet sağlayanlar (providers), bunları kullananlar (users) ve sistemin kural koyucuları (regulators) olarak üçe ayırmaktadır. İletişim ve enformasyon teknolojilerin gelişmesini bu üç güç biçimlendirmiştir (Mosco 1989: 173).

Mosco (1989: 174), ABD'de basın, sinema, yayın, telekomünikasyon ve iletişim uydusu endüstrilerinde mal ve hizmet sağlayan yerleşik şirketleri (basında AP, yayında NBC, ABC, CBS, telekomünikasyonda AT&T gibi); iletişim alanında bunlara meydan okuyan ulusal rakipleri (kablolu sistem operatörleri, MCI gibi

telekomünikasyon şirketleri, IBM gibi bilgisayar şirketleri, HBO ve CNN gibi kablo uydu dağıtım şebekeleri ve uluslararası uydu dağıtım şebekeleri); iletişim ei.düstrisi dışından meydan okuyanları (Citibank, American Express gibi) ve uluslararası rakipleri (Japon, Batı Avrupalı ve Kanadalı büyük girişimler ile Brezilya, Doğu Asya ülkeleri, vb) ayrıştırır. Daha sonra, kural koyma ve siyasa yapımı sistemindeki kurumları sıralar: FCC; Kongre; Savunma Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı bünyesindeki Ulusal Telekomünikasyon ve Enformasyon Başkanlığı gibi yürütme erkine bağlı kuruluşlar; mahkemeler ve yerel düzeyde kural koyma (Mosco 1989: 179-186).

ABD'de iletişim sisteminin geleneksel olarak mal ve hizmet sağlayan iletişim endüstrisince yürütüldüğünü, son zamanlarda ise, büyük örgütlü kullanıcıların kendi çıkarlarına sistemi yeniden biçimlendirmek üzere teknolojideki gelişmelerden avantaj sağlamaya çalıştıklarını belirten Mosco (1989: 175-176), ABD'de devletin görece zayıf bir kural koyucu ve büyük bir kullanıcı olduğunun altını çizer. Devletin rolü, mal ve hizmet sağlayanlar arasında, şimdi de, büyük kullanıcılar arasında hakem rolüne indirgenmiştir. Bu yüzden kurallar, problemlere reaksiyon olma eğilimindedir. Mosco'nun (1989: 201) incelemesi, devletten reaktif (tepkici) değil, yurttaşlığın gereklerini öne çıkaran aktif siyasa geliştirmesini talep eden bir siyasal harekete ihtiyaç olduğu belirlemesiyle sonlanmaktadır.

İngiltere'de sayısız eseri yayınlanan toplumbilimci A. Giddens'ın "yapılaşma kuramı"na, Avrupa'daki medya siyasası çalışmalarında pek gönderme yapılmamasına karşın (bir istisna, Golding ve Murdock 1991 -Türkçesi 1997: 56), bu kuramın ABD'de kablolu televizyon siyasasına ilişkin bir analize çerçeve oluşturmuş olması ilginçtir. P. R. Parsons (1989), "yapılaşma"yı ABD'de 1950'lerde ve 1960'ların başında kablolu televizyona ilişkin *siyasa tanımı*nın evrilmesine uygulamıştır. Doğrudan 1980'lere ilişkin olmamasına karşın, farklı bir analiz sunması açısından bu çalışmaya değinmek gerekmektedir. Ayrıca, ABD'de 1948'den beri varolmasına karşın, 1986'da, ABD Anayasa Mahkemesi, kablolu televizyonun anayasal statüsünü belirlemeden önce, aracın niteliği ve mahiyetine ilişkin daha fazla öğreniye gereksinim duyduğu sonucuna varmıştır; bu da, söz konusu çalışmayı anmayı geçerli kılmaktadır.

P. R. Parsons (1989: 10, 24-25), gelişen bir teknolojiye ilişkin siyasa tanımlarının, verili bir dizi işlevsel niteliği teknolojiyle özdeşleştirmeye ve onu şeyselleştirmeye çalışan faillerin mücadelesinden doğduğunu; Giddens'ın yapılaşma kuramının da, toplumsal yapının ontolojik önceliğini reddetmesi, etkin faillerin rolünü aydınlatması, yapı tanımlamalarının üretildiği ve yeniden üretildiği süreci açık kılmaya yardım etmesi ve iktidar ve tahakküm sorunlarını çözümlemek için

"kontrolün diyalektiği" nosyonunu getirmesi gibi yönleriyle, şeyselleştirme sürecinin analizi için kavramsal bir çerçeve sunduğunu belirtir.

Giddens'ın (1982: 36; 1984) yapılaşma kuramı, eylem ile yapı arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelen, toplumsal teoride özne ve nesne ikiciliği (dualism -yapısalcılık ve işlevselcilik ile görüngübilimin versiyonları ve yorumsamacı yaklaşımlar arasındaki ikicilik) yerine bütün toplumsal yeniden üretimdeki ikiliği (duality) ya da "yapının ikiliği"ni öneren bir kuramdır. Yapının ikiliği ya da toplum yaşamının *recursive* niteliği, toplumsal sistemlerin yapısal özelliklerinin -"kurallar" ve "kaynaklar"- o sistemleri oluşturan pratiklerin hem aracı, hem de sonucu olduğuna işaret eder. Toplumsal sistem, toplumsal eylemi sınırladığı kadar olanaklı da kılar.

Giddens (1982: 9), "özne"yi uslamlayan, eyleyen bir varlık olarak düşünmek gerektiğinden yola çıkarak, toplumsal faillerin bilgililiğini (knowledgeability) vurgular. Giddens'a (1982: 31) göre, bilgililiği kavramlaştırırken, bilinç ile bilinçdışı arasında ayrım yapmak yetmez; söylemsel ve pratik bilinç düzeylerini de ayrıştırmak gerekir.[82] "Söylemsel bilinç", eyleyenlerin yaptıklarını değerlendirmeleri ya da eylemlerinin nedenlerini sunmalarıdır. Ama "söyleme yetisi", eyleyenlerin bütün "bildikleri"ne karşılık gelmez; "pratik bilinç", eyleyenlerin günlük yaşamlarını sürdürürken bildikleri, öğrenilmiş bir dizi kural, ilke ve bu kural ve ilkelerin uygulanma bağlamlarına ilişkin örtük bilgidir. İnsan eyleminin bilgililiği, her zaman eylemin öngörülmeyen koşulları ve niyetlenilmeyen doğurguları tarafından sınırlanır (Giddens 1982: 32).

Eylem nosyonu, bilgililiğin yanı sıra "yeti" (capability) unusurunu da içerir. Eyleyen için "başka türlü eyleyebilirdi" demek, onun yetisine karşılık gelir; bu tanım toplumsal teoride "iktidar"ın anlamıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Giddens (1982: 38-39) ise, iktidarın bir kaynak olmadığını, toplumsal sistemlerin yapısal özelliklerinden "kaynaklar" yoluyla kullanıldığını söyler. Tahsisat kaynakları (zenginlik gibi) maddi nitelik taşır; otorite kaynakları ise, insanlar üzerinde kontrol kurmakla ilgilidir. Bu kaynakların kontrolü yoluyla gelişen iktidar, toplumsal tahakkümün sürekli yeniden tesisine yol açar. Tahakküm yapıları, etkileşim asimetrilerinde ve bu sistemler arasında iktidar ilişkilerini korumada kullanılan kaynakların asimetrisini içerir; iktidar ilişkileri ise, her zaman iki-yönlüdür. Toplumsal sistemlerdeki iktidar, toplumsal etkileşimde yeniden üretilen özerklik ve bağımlılık ilişkilerini içerir. Bu, en bağımlı eyleyenlerin bile üstlerinin etkinliklerini etkileyecek bazı kaynakları olduğu anlamına gelir; bu, "kontrolün diyalektiği"ni anlatır.

---

[82] Karş. Giddens'ın yapılaşma kuramı ile P. Bourdieu'nun pratik kuramı. Ayrıca, karş. Giddens'taki "pratik bilinç" ile Bourdieu'da "habitus" (Bourdieu 1990)

Ast ve üst konumdaki faillerin etkileşiminin sonuçlarından biri, niyetlenilmeyen doğurgulardır. Niyetlenilen ve niyetlenilmeyen doğurgular, gelecek yapıları ya da kural ve kaynakları değiştiren nedensel ilmekler olarak iş görür ve toplumsal değişmenin bir bileşenidir (Parsons 1989: 12).

Parsons (1989: 15), bir siyasa analizinin üç düzeyde -(1) siyasa kurumları düzeyi; (2) kurumsallaşmış çerçeveler içindeki genel siyasal etkileşim düzeyi; (3) özgül siyasa sorunları- yapılabileceğini; stratejik davranış analizine ikinci ve üçüncü düzeylerin daha uygun olduklarını; ve bu çerçevede üç araştırma gereğini uygulayacağını söyler: Faillerin bilgililiğinin betimlemesi, faillerin motivasyonunun değerlendirilmesi ve kontrolün diyalektiğinin bir yorumu.

Parsons (1989: 17), ABD'de kablolu televizyonun (community antenna television -CATV), 1948'deki lisans tahsisatındaki dondurmanın niyetlenilmeyen bir ürünü olarak ortaya çıktığını; yayın endüstrisine göre, o dönemde kablonun, yayın sinyaline bağlı bir "genişletici" konumunda olduğunu söyler. Parsons (1989: 17) 1952'de CATV'nin, mikrodalga yoluyla, varolan istasyonların pazarlarına yayın sinyalleri iletmeye başladığını; 1960'larda ise, bunu büyük pazarlarda yapmaya giriştiğini ve yayın endüstrisinin, kabloyu, tekel statüsüne bir tehdit olarak algılamaya başlamasının söz konusu olduğunu belirtir.

Böylece, Parsons'a (1989: 18) göre, yayın endüstrisi, CATV'yi federal düzenleme alanı içine alma girişimini başlatmış; kablonun, yerel yayıncılara ve FCC'nin yerellik hedefine bir tehdit oluşturduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Karşıt güçlerin ilk karşılaşması da, kablonun nasıl tanımlanacağı değil, nasıl tanımlan*ma*yacağı üzerine olmuştur. Parsons'un (1989: 18-19) anlatımıyla, Kongre, FCC'ye iki ulusal tecimsel iletişim biçimini gözetme görevi vermişti: ortak taşıyıcı (common carrier) ve yayıncılık. Otoritenin meşruluğu için, teknoloji bu ikisinden birine ait olarak tanımlanmak zorundaydı. Yayın endüstrisinin kabloyu "ortak taşıyıcı" olarak tanımlayıp, onu FCC yetki alanına sokma girişimi karşısında, FCC kablonun hava dalgalarını kullandığı ve düzenlemeye tabi olmadığı kararını verdi. Yayın endüstrisi başarısız olunca, yeni bir yol denedi: Kablo, ulusal yayın sistemini bütünleyen bir parça, yayın anteninin uzantısı olarak kavranmalı. Bu, işe yaradı ve FCC, 1962'de mikrodalga kullanan kablo operatörlerinin yayın işine girmiş olacaklarını belrtti; 1967'de de, CATV yayın hizmetinn bir uzantısı, yayın işine girmemesi gereği getirildi.

Parsons'a (1989: 19) göre, yayıncılar, kabloyu ortak taşıyıcı tanımıyla kabul ettiremediler ama varolan yerellik retoriğine ve yine varolan kablonun pasif iletim hizmeti olması nosyonuna başvurarak etkili oldular. Kablo endüstrisi ise,

düzenlemeye direnme girişiminde farklı yaklaşımlar sergiledi. 1950'lerin başında vergi açısından bir tanım aracı ve hükümet müdahalesinden kaçınmaya ve mali konumunu korumaya çalıştı. 1950'lerin sonunda telif konusunda, FCC nezdindeki "anten hizmeti" konumuna uygun şekilde sorumluluğunu inkar etti. Kablo, hükümet kontrolüne tabi yayın sisteminin bir uzantısı değil, hane izleyecilerinin anteninin bir uzantısı olarak tanımlandı (Parsons 1989: 20).

Kısacası, Parsons (1989: 21), kablonun ilk dönemlerindeki kontrol diyalektiğinin karmaşıklaşmasında üç fail ayırdeder: FCC, yayıncılar ve CATV operatörleri. Parsons'a göre, ilk dönemlerde CATV operatörlerinin başarıları ve yayıncıların hükümeti kablonun kontrolüne ikna edememeleri, kablo operatörlerinin kaynaklara sınırlı da olsa erişimleri olduğunu göstermektedir. Ama Parsons (1989: 21), kablonun yayılmasına o dönemde karşı çıkan daha küçük ve görece daha az güçlü yayıncıların da, otorite ve tahsisat kaynaklarına sınırlı erişimleri olduğunu; 1960'ların başında kablo daha büyük kentlere gidince ve böylece güçlü yayıncılarla karşı karşıya geldiğinde, bu güçler dengesinin değiştiğini belirtir. Daha güçlü yayıncı çıkarları, siyasa mücadelesinde aktif hale gelmiş ve siyasal tesirde bulunmuştur; varolan iktidar asimetrileri, genç ve yerleşikleşmemiş kablo endüstrisine karşı birleşmiştir; FCC ile yayın endüstrisi arasındaki felsefi ve kişisel bağlar, kablocuların siyasal başarısına karşı işlemiştir. Ayrıca, FCC'nin 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında yayın sistemine ilişkin bakışının ve Komisyon'un üyelerinin değişmesi de, bunda etkili olmuştur.

Kablo endüstrisi de büyüdükçe, küçük operatörlerin işletmesi olmaktan çıkmış, başka iş çevrelerinin çıkarları devreye girmiş ve baştaki görece tutarlı siyasa konumunu yitirmiştir (Parsons 1989: 21-22). Parsons (1989: 23), kablo endüstrisinin, baştan itibaren bağımsız bir iletişim aracı olarak hükümetin kontrolüne karşı anayasal güvence altına girecek bir tanım getirebileceğini; oysa, bunun ancak 1980'lerde kablo operatörlerinin retorik teması haline geldiğini ve kablo operatörlerinin 1970'lerin ortalarından itibaren tutarlı ve birleşik bir taraf olarak mücadelede yerlerini aldıklarını söyler. Parsons'un (1989: 23) yorumuna göre, tanımsal çerçevenin gelişmesindeki bu gecikme, kablo endüstrisinin tanımsal stratejilerinin önemli bir niyetlenilmeyen doğurgusudur. Kuşkusuz, böyle bir konumda, 1960'larda kablo endüstrisinin telif sorumluluğundan kaçınması mümkün olmazdı. Kablonun kamusal olarak algılanmasının yeniden tanımlanması, 1968'deki bir telif davası sonucunu bekleyecektir. İronik biçimde, yeni tanımlama, endüstrinin tanımı olmayacaktır.

Bu son nokta, T. Streeter'ın (1987) kablolu televizyona ilişkin siyasa söylemini analiz ettiği çalışmasının iddiasının bir boyutudur. Streeter'a (1987: 174-175) göre, 1966-1970 arasında, ABD'de kablolu televizyon ile ilgili yeni bir konuşma ve anlayış

biçimi, medya siyasası alanındaki gelişmelerde yankı bulmuştur. Streeter'ın (1987: 176) iddiası, en genel haliyle şöyledir: "Siyasa söylemi, betimlemekte başarısız olduğu bir kurumu biçimlendirmeye hizmet etmiştir." "Söylemsel pratikler"i, mahiyetinin ve işleyişinin ancak somut örnekolaylarla özgülleştirilebileceği olumsal karmaşık ilişkiler sistemleri olarak ele alan Streeter (1987: 175), bu çalışmasında, söylem ile kurumsal eylemler arasındaki "eklemlenmeler"i araştırma çabasındadır.

Streeter (1987: 178), söylemin genel temasının teknolojik devrim ve teknolojinin yol açtığı değişim olduğunu belirterek alt-temaları ayrıdetmeye girişir: (1) kablonun toplumsal ve iktisadi güçlerden bağımsız, özerk bir teknoloji olarak görülmesi (Bu, özellikle, sözcük değişiminde belirgindir: "CATV"den "kablo" sözcüğüne geçiş, kablonun bir hizmet yerine bir teknoloji olarak tanımlanmasının göstergesidir); (2) televizyonla ilgili sorunların frekans kıtlığının ürünü olduğuna ilişkin inanç; (3) kablonun kanal taşıma kapasitesinin frekans sorununu çözen bir niteliksel sıçrama olduğuna duyulan inanç; (4) kablonun birçok toplumsal sorunu ve çıkmazı çözme potansiyeli taşıdığı düşüncesi.

Bu söylemdeki gedikleri ise, Streeter (1987: 179-180), şu şekilde sıralar: (1) kablonun 1940'ların sonundan beri CATV olarak varolması; (2) kanal kapasitesindeki artışın devrim değil, evrimsel gelişmenin sonucu olması; (3) neden "kablo" teriminin kullanıldığının belirsizliği. Kısacası, CATV'nin söylemde toplumun dışında yeni bir teknoloji olarak soyutlanması, kablodan toplumsal çelişkileri ve çıkmazları bünyesinde barındırmayan, tersine onlara çözüm getirecek bir teknoloji olarak söz edilmesini olanaklı kılmıştır. Hatta, kablolu televizyonun iki-yönlü, etkileşim potansiyeli yüzünden söylem, ütopyacı görüşlerle de iyice bezenmiştir.

Streeter (1987: 181-186), bu yeni teknoloji söyleminden yana beş anahtar merkez ayırdeder: (1) kablo operatörleri; (2) düzenleme sorunuyla ilgilenen iktisatçılar; (3) varolan tecimsel televizyon sistemine alternatif getirmekle uğraşan liberal seçkinler; (4) telekomünikasyon sistemini bir hükümet organında merkezileştirmekle ilgilenen ve E. Rostow'un çevresinde toplanan siyasa-yapıcılardan oluşan bir grup; (5) daha demokratik iletişim biçimleri getirmek isteyen ilerici gruplar. Birbirinden bu kadar farklı grupları bir araya getiren, Streeter'a (1987: 187-188) göre, yalnızca söylemin, karşılıklı avantaj yoluyla güçlerin birleşmesine bir alan sağlaması değil, aynı zamanda bu birleşmeyi ateşlemesidir; çünkü, söylem bir kez devinmeye başlayınca, kendini doğuran güçleri de dönüştürür. Söylemin dönüştürücü rolü, özellikle ilerici grupların durumunda aşikardır: Kablonun gelişmesi konusunda, direndikleri tecimsel güçlere destek vermiş oldular.

Yeni teknoloji söyleminin siyasa dönüşümünde önemli bir yapılandırıcı etken olarak işlemesini, FCC'nin 1970'lerde kablo için yeni kurallar getirmesinde söylemin tesirine ve kuralların söylemin etiketini taşımalarına bağlayan Streeter (1987: 190-191), daha sonra, incelediği söylem ile 1980'lerin ikinci yarısında varolan kablo kurumu arasındaki mesafe üzerinde durur. Söylemdeki iktisadi çeşitlilik ve içerik çeşitliliği gerçekleşmemiştir: üç televizyon şebekesinden oluşan oligopol, yerini beş-altı-yedi şirketler birliğinin egemen olduğu oligopole bırakmıştır; kanallarda eski ve yeni filmler ile şebeke televizyon programlarının tekrar gösterimleri yapılmaktadır. Pasif izlerkitleyi güçlendireceği ve televizyonun tek-yönlü mahiyetini altedeceği söylenen etkileşimli kablolu televizyonda tek ciddi, deneysel çaba, Warner-Amex QUBE sistemi olmuş; o da, ürün sınaması ve format geliştirme aracı olarak kullanılmıştır. Kamusal erişim kanallarının sayısında da, fon yokluğu, uygun olmayan teçhizat ve izleyici ilgisizliği yüzünden azaltma önerilmiştir. 1984 Kablo İletişim Siyasası Yasası da, kablolu televizyonun şirket-merkezli kurumsal yapısını onaylamış ve meşrulaştırmıştır (Streeter 1987: 192-195).

Streeter (1987: 195-196), bu incelemesinin, özerk teknoloji ve teknolojik determinizmle ilgili bir öykü olduğunu ve bu öykünün, siyasa sürecindeki bir dizi sistematik yarılmaya işaret ettiğini söyler. Bu öykü, kamusal tartışma düzeyinde, yinelenen büyük umutları, yinelenen hayal kırıklıklarının izlemesine karşılık gelmekte; medya endüstrileri düzeyinde ise, kablonun yavaş yavaş gelişmesi ve Amerikan elektronik medya ve iletişim teknolojileri sistemiyle bütünleşmesi anlamına gelmekte; siyasa tartışmasının endüstriye hizmet ettiğini göstermektedir. Daha genel bir düzlemde, Streeter (1987: 196), bu öyküyü, toplumsal bir nevrozun öyküsü olarak nitelendirir: Siyasa sürecindeki yinelenen sistematik yarılmalar, en iyi biçimde, Amerikan toplumunun siyasal nevrozunun acılarıyla bir karşılaşması; varolan siyasal ve iktisadi sistemdeki kolektif eylemin sınırlarıyla bir karşılaşması olarak anlaşılabilir.[83]

Kuzey Amerika'daki medya siyasası analizine ilişkin olarak seçilip sunulan yukarıdaki örnekler, kuramsal bir sınıflandırma çabasını zorlaştırmaktadır. Avustralya'da siyasa ilişkileri alanını kültürel çalışmalara katma çabası, böyle bir girişimi daha da karmaşıklaştırır.

---

[83] Streeter'ın (1994), "mülkiyet ve ABD tecimsel yayıncılık siyaseti"ne ilişkin eleştirel bir çalışmasına da burada değinilebilir. Streeter, bu çalışmasında, yayıncılık siyasasının kabuğunu, klasik liberal pazaryeri ilkeleri biçimlendirmesine karşın, iç işleyişinin böyle olmadığını iddia eder. Streeter'a göre, yayıncılıkta mülkiyetin yaratılması (istasyon mülkiyeti, program mülkiyeti ve bir mülkiyet biçimi olarak reklamcılara satılan izlerkümeler), bazı grupları ve bireyleri diğerlerine yeğleyen hükümet müdahalelerinin ve oldukça politize olan, kavramsal olarak belirsiz, süregelen kolektif eylemlerin bir öyküsüdür.

D. Avustralya'da Kültürel Çalışmalar ve Siyasa Analizleri

Bu alt-bölümde, Avustralya'da, siyasa analizini kültürel çalışmalara katmaya çalışan iki önemli çabaya yer verilecektir: S. Cunningham'ın (1992) Framing Culture: Criticism and Policy in Australia kitabı ile T. Bennett'in (1992) "siyasa ilişkileri alanını kültürel siyasete katmak" üzerine kurduğu makalesi. Ama bunlara geçmeden önce, Blumler, Dayan ve Wolton'un (1990), Avrupa'daki iletişim araştırmalarında "siyasal olan" için, günümüzde karşıtlıkları hafiflemiş olsa da, derin bir yöndeşmeden söz edilemeyecek iki karşıt nosyonun (onların terminolojisiyle, ya da geleneğin ya da perspektifin ya da yaklaşımın) varlığına ilişkin argümanlarına değinilecektir (bkz Tablo II.5). Bu değinmeyi mazur gösteren, bizzat Blumler vd.nin kurumsal ve kültürel perspektifler arasında yaptıkları ayrım ve Cunningham ile Bennett'in tam da bu ayrıma karşıt görüşleridir.

Tablo $^{II}/_{5}$: Siyasal iletişimdeki iki karşıt perspektif

(Blumlar, Dayan ve Wolton 1990 : 262-3'ten uyarlanmıştır.

1	2
Kurumsal siyaset (sınırları çizili bir toplumsal alt-sistemde bulunan süreçler ve ilişkilerle ilgilenir)	*Kültürel siyaset* (örgütlü ilişkilerimize ilişkin görüşleri ve imgeleri biribiriyle ilişkilendiren, geniş ölçüde yaygın bütün simgesel formların toplumsal kökenlerini ve işlevlerini merkeze alır)
hükümet etme iktidarı (power to govern) üzerine mücadeleler (belli kurallarla düzenlenen süreçler yoluyla rekabetçi bir şekilde aranan ve belli karar-alıcı organlarca kullanılan, görece elle tutulur bir özellik diye kabul edilen mücadeleler)	*anlam üzerine mücadele* (anlaşılmasında anahtar olan ideoloji, hegemonya, kodlama ve kodaçımlama kavramlarını içeren mücadele)
mesajlar (şimdiki ve potansiyel iktidar ve sahipleri ile onları etkileme dileğindekilerin çerçeveledikleri ve karşılaştıkları tercihlere gönderme yapar)	*geniş bir metinler silsilesi* (haber veren metinler ile eğlendiren metinler arasındaki ayrımları kuşatır, bazen de yok eder)
kitle iletişim araçları materyallerinin alımlayıcıları, potansiyel *taraf-tutanlar* (side-takers)	*okurlar* ve *anlam üretenler* (meaning makers)
disipliner demir atma açısından *siyaset bilimi*	eski disipliner ayrımların akıcılığını ve çökmesini vurgulasa da, toplumbilim, antropoloji, yazınsal eleştiri, semiyotik, iktisat ve dilbilimin bir *karışımı* (melange)

Blumler, Dayan ve Wolton (1990), Batı Avrupa'da siyasal iletişim araştırmalarının tanımlayıcı özelliklerini belirleme; kimi özelliklerin getirdiği dar alanı, bir kısmının kültürel çalışmalarca ortaya konduğu varsayılan bazı görülerle besleyip (dar bir "siyasal olan" nosyonundan pek de vazgeçmeden) "normatif bağıtlılığı" merkezde tutarak genişletme ve "Marksist olmayan eleştirel bir yaklaşım" geliştirme amacını gütmektedirler. Siyasal iletişim hakkında yapılan bu değerlendirme, özel olarak medya siyasası çalışmalarındaki genel eğilimi göstermesi açısından önem taşımaktadır.[84]

Bennett'in (1992), bizim açımızdan, hegemonya projesinden vazgeçmeyi gerektirmeyecek şekilde, sadece analitik bakımdan kültürel teknolojilere ya da farklı uygulama alanlarına odaklanmayı uygun kılan katkısı ile 'kültür'ü "tarihsel özgüllükte kurumsal olarak gömülü bir dizi hükümet ilişkileri" olarak kavraması, tam da bu 'genel eğilimler'in üstesinden gelme çabasıdır.

Aslında, Bennett'in bu çabası, bir yönüyle, İngiliz kültürel çalışmalar geleneğinin dünya çapındaki kültürel çalışmalar üzerindeki egemenliğini kırma girişimlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Son yıllarda, özellikle Avustralya'daki kültürel çalışmalarda, bu çerçevede bir sorgulamanın izlerine rastlanmaktadır. Örneğin, Turner (1992: 643), Avustralya'daki kültürel çalışmaların yerel metinlere, kurumlara ve söylemlere odaklanırken, başlıca kuramsal kategorilerini Avrupa'dan, özellikle de İngiltere'den aldığını söylemektedir. İngiliz kültürel çalışmalarının kuramlarının ve pratiklerinin ardındaki varsayımlar, onlar için işliyor diye "benim için işleyecek mi?" diye soran Turner (1992), yanıtının, sıklıkla "hayır" olduğunu belirterek, Avustralya'nın özgüllüğünden, "kuramın kültürel özgüllüğü"nden söz etmeye girişmektedir. Turner'ın söyledikleri ve Bennett'in girişimi, tıpkı 1970'lerde Birmingham'daki Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nde "İngilizlerin farklılığı"nı (*the pecularities of the English* -Thompson 1965) anlamak için "yabancı" kuramların

---

84 Ayrıca, aralarında beş farklılığın olduğu öne sürülen iki yaklaşım, perspektif ya da gelenek ayrımının ölçütleri kuşkuludur. Bu iki perspektifin adları açıkça belirtilmediği için, burada bir çıkarım denemesi yapılacaktır. Blumler vd.nin (1990: 262) gönderme yaptıkları, Curran'ın (1990), kitle iletişim araştırmalarında yeni revizyonizmden söz ettiği yazısı düşünüldüğünde, ilk akla gelen, "çoğulcu" ve "radikal" araştırma gelenekleri ayrımı ve birincinin "çoğulcu"ya, ikincinin ise "radikal"e karşılık geldiği. Fakat, radikal kanatta ele alınan Garnham, Murdock ve Golding gibi araştırmacıların çalışmaları (Murdock'un yakın zamanlardaki yazıları kısmen dışarıda tutulursa), ikinci gelenekten çok, birincisinin ilk dört özelliğince kapsanıyor gibi görünmektedir. Blumler vd. nin, "Marksist olmayan eleştirel bir yaklaşım" geliştirme derdinde oldukları için, değinilen araştırmacıları baştan dışladıkları düşünülebilirdi eğer düşüncelerini sordukları ve her birinin çalışmalarının bir biçimde bu iki kategoriden birine girdiğini söyledikleri onüç araştırmacı arasında medyaya eleştirel siyasal iktisat yaklaşımının öncülerinden sayılan Golding yer almasaydı. Bu durumda, "iki karşıt nosyon"un, daha ziyade ikinci (ve bu ikinciliğin yaptığı çağrışımla ikincil) olarak ele alınan "kültürel çalışmalar" geleneği ile diğerleri arasındaki ayrımdan oluştuğunu düşünmek akla yatkın gelmektedir.

(ör., Gramsci, Althusser, vb.) yeniden düşünülmesi gerektiğinin altının çizilmesine benzemektedir (Davies 1993: 125).

Bennett (1992), kültürel çalışmalarda son zamanlardaki Gramscici hegemonya kavramına bağıtlılığa, farklılık siyasetine ve etmenlik (agency) sorununa karşı bir argüman geliştirme çabasındadır. Bu çalışma için, Bennett'in önemi, böyle bir çabadan ötürü değil, 'kültür'ün yaygın tanımlanmasındaki sınırlılığa dikkat çekmesi sayesinde siyasa analizinin alışılagelenden farklı bir biçimde kurulmasına; 'kurumsal siyaset' ile 'kültürel siyaset' ayrımının kırılmasına yaptığı katkıdan dolayıdır. Siyasa ilişkileri alanını, 'kültürel siyaset'e katmanın yolu, Bennett'le (1992) birlikte, 'kültür'ü yeniden düşünmekten geçmektedir.

Williams (1983: 90), İngilizcede kültür sözcüğünün etimolojisini ve tarihsel gelişimini verdikten sonra, üç anlamda kullanıldığını belirtir: (1) genel bir entelektüel, tinsel (spiritual) ve estetik gelişme süreci; (2) ya bir insan topluluğu, bir dönem, bir grup ya da genel olarak insanlığın belli bir yaşam tarzı; (3) entelektüel ve özellikle artistik yapıtlar ve pratikler (müzik, edebiyat, resim ve heykel, tiyatro ve sinema). Kültürel çalışmalar geleneğinde 'kültür', hem bir yaşam tarzına, hem de entelektüel ve artistik yapıtlarla pratiklere popüler metinlerin ve kitlesel olarak üretilen emtianın da katıldığı geniş bir 'kültürel pratikler' silsilesine karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır (Nelson, vd. 1992: 5). 1970'lerden bu yana, bu gelenek içinden yapılan birçok çalışma, metin ile okur ilişkisine ya da farklı iktidar biçimleri ile bunlara muhalif öznelerin söylemlerinin örgütlenmesine odaklanmakta; 'kültür'ü yalnızca anlamlandırma pratikleri alanı, 'kültürel siyaset'i de söylemsel karşılaşmalar ile mücadeleler olarak tanımlamaktadır. Bennett (1992: 25), bu bakışı, "farklı kültür alanlarını düzenleyen kurumsal koşullara" yeterince dikkat etmemekle eleştirir. Oysa, Bennett'e göre, bu koşullar, özgül siyasal meselelere ve ilişkilere yol açarlar ve ancak bu meseleler ve ilişkilerin özelliklerine odaklanarak pratik siyasal uğraş yolları geliştirilebilir.[85]

Williams (1983: 88), birinci anlamında -"genel bir toplumsal süreç" anlamında- 'kültür'ü, XVII. yüzyılın sonunda Milton'ın kullandığını, XVIII. yüzyıl sonlarında da bu kullanımın yaygınlaştığını belirtmekte; Milton'ın söz ettiği, "'hükümet ve kültür'ü oldukça modern anlamda okuyabileceğimiz"e değindikten sonra, hemen 'kültür' ve 'uygarlık' (civilization) ayrımına geçmektedir. Burada, ilginç olan ve üzerinde

[85]Bennett (1992: 30), kısmen, Gramscici kuram ve hegemonya projesi ile postmodernizm ve söylem kuramının bazı yönleri arasında uzlaşı yolları bulma girişimlerine (Laclau ve Mouffe'ninki gibi (1985-Türkçesi 199?)) karşı çıkmakta; özellikle, Gramscici sorunsalın, kültürel teknolojileri kurumsal olarak farklılaştırmadan ya da uygulama bölgesine bakmadan, bizi fazla otomatik bir şekilde siyasete bağıtlandırdığını söylemektedir. Bunu söyledikten sonra Bennett'in ele aldığı alan, müzelerdir. Oysa, yayıncılık, doğrudan siyasete bağlanabilir bir önemdedir.

durulması gereken nokta, Bennett'e (1992: 25) göre, "hükümet ile kültürün denklemin aynı tarafına konması"; Milton'ın, kültürü, hükümetin hem hedefi (*target*), hem de aracı (*instrument*) olarak görmesidir.

Bennett (1992: 25-26), ne Williams'ın, ne de daha sonra kültürel çalışmalar geleneğindekilerin, bu anlamda 'kültür'le -"genel bir toplumsal süreç" ya da "genel bir entelektüel, tinsel ve estetik gelişme süreci" anlamında 'kültür'le- pek ilgilenmediğini; oysa bu tanımın geç XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıldaki dönüşümlerin en ayırdedici boyutlarına işaret ettiğini söylemektedir. O dönemde, yeni toplum yönetimi (*social management*) alanlarının doğuşunda, 'kültür'ün tasarlanması, hem hedef, hem de araç olarak görülmesi çerçevesindedir: Kültür, tabi toplumsal kesimlerin töreleri, adetleri ve yaşam tarzları anlamında *hükümetin hedefi*; artistik ve entelektüel etkinliklere karşılık gelen dar anlamında da -töreler, adetler ve davranış biçimleri alanı olan kültüre müdahale etmek ve onu düzenlemek üzere- *hükümetin aracı*dır (Bennett 1992: 26).

Bennett (1992: 26), bu çerçevede, Williams'ın (1983: 93) "estetik, antropoloji, sanat, uygarlık, folk, gelişme, insanlık, bilim, Batılı" gibi kültürle ilişkili sözcükleri seçmesini de eleştirmekte, kültürün töreler ve adetlerle ilişkilendirildiğinde çok farklı sonuçlar elde edilebileceğini söylemektedir. Bennett, bütün bu anlattıklarıyla *farklı bir 'kültür' kavrayışı*na ulaşmaktadır:

> Kültürün, artan nüfusların düşünce biçimlerini ve davranışlarını (conduct) -kısmen, estetik ve entelektüel kültür biçimleri, teknikleri ve idarelerinin toplumsal gövdesi yoluyla genişleyerek- dönüştürmeyi hedefleyen, tarihsel özgüllükte bir dizi kurumsal olarak gömülü hükümet ilişkileri olarak düşünüldüğünde daha inandırıcı biçimde kavrandığını ileri sürmek istiyorum. Bu haliyle, kültürün ortaya çıkışı, belki de, en iyi şekilde, erken modern dönemin karakteristiği olan, Foucault ve diğerlerinin police nosyonuyla karşıladıkları, toplumsal yaşamın artan hükümetleşmesi sürecinin bir parçası olarak düşünülebilir (Bennett 1992: 26-27).

Böylece, 'kültür'ün düşünülmesi ve ortaya çıkması, toplumun yönetiminin ve düzenlenmesinin tarihsel olarak üretilmiş bir yüzeyi olarak kavranmaktadır. Bu kavrayış, bizi hem kültürü 'toplumsal siyasa'larla koşutluk içinde ele alabileceğimiz, kültürel pratiklerin gömülü olduğu kurumsal koşullara ve hükümet etme koşullarına, yurttaş oluşturma programlarına ya da "siyasa ilişkileri alanı"na, hem de en azından kültürel siyaseti anlamlandırma mücadelesiyle sınırlandırmayacak bir konuma getirmektedir. Bu kuramsal ve metodolojik konum, aynı zamanda siyasal bir argüman da koyutlar: Eleştirel bir kültürel siyaset, öncelikle, zamanının toplumsal ilişkilerinin *karşısında değil* de, *içinde* nasıl durduğunu sormalı; çünkü, 'karşısında' iken de içindeyizdir -içinde hareket etmek zorundayız.[86]

---

[86]Bennett (1992: 28-29), bu argümanı, kendi amacı için Walter Benjamin'den (Brecht'i Anlamak kitabından) alıp dönüştürmektedir. Burada, her ikisinden de alınıp uyarlanmış oldu.

Bennett (1992: 24), kuramsal olarak, 'siyasa'yı 'kültürel çalışmalar'a dahil etme girişiminin, Griffith Üniversitesi Kültürel Siyasa Çalışmaları Enstitüsü'nü kurmasıyla doğrudan bağlantısından söz etmektedir. Avustralya'da kültür siyasasına yönelik böyle bir ilginin varlığını gösteren başka bir yapıt da, Cunningham'ınkidir. Cunningham (1992), New South Wales Üniversitesi, İletişim Hukuku Merkezi'nin yaptırdığı araştırma çerçevesinde, Harvey'in (1994: 170) deyişiyle, "kültürel çalışmaların kamu siyasası yapımı hinterlandiyle bağlantıları üzerinde ısrar ederek, kültürel çalışmaların sınırlarını yeniden çizme" girişiminde bulunmaktadır.

Cunningham (1992: 4), *kültür siyasası* terimini, kültür endüstrilerine hükümet müdahalesini ve desteğini formüle etmekle, uygulamakla, gözden geçirmekle ve buna karşı çıkmakla uğraşan geniş bir kamusal süreçler alanını kapsayacak şekilde kullandığını belirtir. *Kültürel altyapı* da, Cunningham'a (1992: 4-5) göre, bir arada kültürü, izlerkitle için tanımlayan, haklılaştıran ve sunan mekanizmaları sağlayan siyasa, kurumlar ve endüstriyel pratiklerin bütünleşmesine karşılık gelir: Bu çerçevede, iktisat ve teknoloji siyasası, kaçınılmaz olarak, aynı zamanda, kültür siyasasıdır. Kültürel çalışmaların uzun süre ısrar ettiği görüş de, zaten, iktisadi ve teknolojik etkenlere verdiğimiz anlamın ve göreli önceliğin, toplumsal dünyalarımızı kültürel olarak anlamlandırmamızla bağlantılı olduğudur.

Cunningham (1992), bu çalışmasında, uluslararasıcılık ve yerelcilik arasında kalan ulusla, ulusal kültürle ve Avustralya televizyonunun kültürel analiziyle, reklamla, şifreli televizyonla (pay tv), televizyonda şiddetle ilgili siyasa-yönelimli incelemeler sunmuştur. Bu incelemeleri yönlendiren temel sorun, kültürel çalışmalardaki eleştiri girişiminin gedikleri üzerinedir. Cunningham (1992: 179-180), analize, disipliner bir yönelimle değil, kamu gündeminde merkezi olan sorunlara ve konulara yönelmekle başlamak; bu sorunların ve konuların çerçevelendiği kurumsal matriksi belirlemek; ve metin çözümlemelerinin yerini dikkate almak gerektiğini belirtir. Analiz, hükümet, bürokrasi ve tecimsel, örgütlü tüketici ve emekçi eyleyenler arasındaki etkileşimin dinamikleri ile bu etkileşimleri kamu gündemine getiren eleştirel ve analitik söylem ve yorumları içermelidir. Cunningham (1992: 170-171), özellikle, Foucault'nun "*governmentality*" kavramının üzerinde durur.[87] "Hükümet", bireyin ve sivil toplumun üstünde ya da karşısında durmaz; "hükümet etme" süreçleri ve mekanizmaları, bireylerin öz-düşünümsel etik yeterliklerine, toplumsal hareketlerin örgütlenmesine ve kurumsallaşmış biçimleri içinde hükümet makinesine eşit ölçüde temel oluşturur. Bu kavram, siyasa söyleminin stratejik mahiyetinin haritasını çıkarmaya da izin verir.

---

87 "Governmental rationality" ya da "governmentality" ("government-ality" ve "govern-mentality") hakkında bkz. Foucault 1991; Gordon 1991; Simons 1995.

Cunningham'a (1992: 171) göre, spekülatif eleştirel kategorilerin sınırlı "raf ömrü" olan entelektüel modaya göre hızla değişmesi ve "inceliği" karşısında, çökelmiş, yinelenen, dolaşıma girmiş ve kamusal mahiyetteki siyasa söyleminin "kalınlığı" durmaktadır. Bu yüzden, Cunningham (1992: 171-172), siyasa retoriklerinin güçlü araçlar olduklarını ve isnat edilen anlamlarının geliştirilip, bunlara karşı konması gerektiğini vurgular.

Kısacası, kültürel çalışmaların anlamadan önce eleştirmeye başlamasını ve devrimci retoriğini "eleştirel idealizm" olarak nitelendiren Cunningham (1992: 177-178, 9-11 ve 181), reformist, sosyal demokratik bir yurttaşlık görüşü önermekte ve kendi deyişiyle, "siyasa süreci perspektifinden kültürel çalışmalara bakmak"tadır.

Cunningham da (1992: 12), Turner (1992) gibi, Avustralya'nın en az mal ve hizmet ithal ettiği ölçüde fikir de ithal ettiği için, "*Avustralyalı* kültürel çalışmalar"ın gündemiyle ilgili öz-eleştirel olmasının öneminin altını çizmektedir. Bu görüş, şimdiye kadar "ileri kapitalist ülkeler"deki (Mosco 1988) medya siyasası analizlerinin "ileri olmayan" kapitalist ülkeler açısından ne anlam ifade ettiğine geçmek açısından da önemli görünmektedir.

E. "İleri Olmayan" Kapitalist Ülkelerde Medya Siyasası Çalışmaları

Aşağıda, diğer alt-ayrımlarda olduğu gibi, sadece birkaç çalışmaya yer verilebilecektir. Özellikle, "ileri olmayan" ülkelerdeki kitle iletişim sistemleri üzerinde duran, "gelişme" literatürüne katkıda bulunan ve deregülasyon sürecinden söz eden çalışmalar seçilmiştir. Bölümü bitirmeden önce, Türkiye'deki medya siyasası çalışmalarına da değinilecektir.

Polonya'da yayıncılıktaki değişimi inceleyen K. Jakubowicz ve S. Jedrzejewski'nin (1988) burada anılmalarının en önemli nedeni, Batıdaki medya modelleri ile toplumsal gelişmenin ne ölçüde birbirleriyle örtüştükleri argümanını ileri sürmeleridir. Jakubowicz ve Jedrzejewski (1988: 95-96), medya modelleri ya da sistemleri ile toplumsal koşullar arasında bir "uygunluk yokluğu"ndan söz ederler; gelişmekte olan ülkelere "uygun" medya modelleriyle ilgili yaygın ve uzun zamandır süren tartışmanın da sonuçlanmadığını belirtirler.

Jakubowicz ve Jedrzejewski'ye göre (1988: 99), Batılı kitle iletişim modelleri arasında toplumsal bağlama önem veren birkaç model vardır ve bunlardan T. Globan-Klas'ın modeli uygun bir analiz çerçevesi sağlamaktadır. Globan-Klas, kitle iletişimini toplumsal gelişme süreci bağlamında inceler ve kitle iletişiminin başlıca belirleyicilerini şöyle kavramlaştırır: (1) Üretim güçlerinin gelişme düzeyi (kitle iletişim araçlarının ortaya çıkmasını, yayılmasını, gelişmesini ve genel olarak

toplumun gelişme düzeyini etkiler; medyanın amaçlarını ve işleyiş koşullarını belirlen.ede önemli bir etkendir); (2) ekonomi (toplumsal formasyon üzerinde açık tesiri olan üretim ilişkilerinin doğasını içerir); (3) siyaset ve ideoloji; (4) kültür (hem kitle iletişiminin ortaya çıkması ve yayılmasındaki kültürel koşullara, hem de medya içeriğini iletmek için kullanılan formatlar, dil ve ifade araçlarına karşılık gelir). Bütün bu belirleyiciler, medya modellerinin ve yapılarının sistemsel ve bütüncül bir analizinde dikkate alınmalıdır. Batıda birçoklarının evrensel iletişim gereksinimini doyurma yetisinde olan ülkelerde koşulların sonunda oluşacağına ilişkin inançları, toplumsal tabakalaşmanın sonuçlarını ihmal eder. Bu, üretim ilişkilerinin, eşit olmayan kültür ve iletişim yeterliğinin, bilgi gediklerinin ve bu alandaki diğer toplumsal adaletsizliklerin bir yansımasına dönüşür.

Jakubowicz ve Jedrzejewski'nin (1988) yazısı, Batı ile Doğu Avrupa arasındaki "duvarın yıkılması"ndan önce yazılmıştır. "Gelişmekte olan" ülkeler ve medya modelleri kategorisi, eski "sosyalist devlet"leri de kapsayacak şekilde genişletilmek ya da Doğu Asya ülkelerindeki hamleleri, post-kolonyalizm çalışmalarını, bir ulus-devlet içindeki "gelişme" farklılıklarını, vb. göz önüne alarak terkedilmek durumunda olabilir. J. Servaes (1986 ve 1989), "gelişme kuramları" çerçevesinde yaptığı değerlendirmede, yeni bir "başka" (another) gelişme anlayışı önermektedir.

Servaes (1986: 211 ve 1989: 386), modernleşme kuramı ile bağımlılık ile azgelişmişlik kuramlarına karşı, gelişmenin evrensel bir patikası olmadığını, gelişmenin bir topluluktan diğerine değişen bütün, çok boyutlu ve diyalektik bir süreç olduğunu ileri süren bir perspektifi vurgular; bu perspektifi de, "bir dünyada çokluk" (multuplicity in one world) olarak tanımlar. Bu yeni yaklaşım iki disiplinlerarası kuramdan kaynaklanmaktadır: dünya ekonomik sistemi analizi ile üretim biçimleri yaklaşımının antropolojik "çift haline gelmesi" (coupling). Bu iki görüş açısını birleştiren bir girişim, Sunkel ve Fuenzalida'nın "ulusaşırılaşma tezi"dir. Bu tez, dünya sisteminin çeşitli düzeylerindeki marjinalleşme ve yeniden bütünleşme süreçleri fırsatı olarak ulusaşırı bütünleşme ile ulusal bütünlüğün bozulması arasındaki diyalektik etkileşimi vurgular. Bu çerçevede, Servaes'e (1986: 213 ve 1989: 387) göre, "başka" gelişme için, altı ölçüt vardır: temel gereksinimler, içsellik (endogeny), kendine yeterlik, ekoloji, katılımcı demokrasi ve yapısal değişme.

Servaes (1989: 389), "iktidar"ı, Giddens'dan söz ederken değindiğimiz gibi, Foucault, Giddens ve Habermas'a gönderme yaparak, dinamik biçimde tanımlar. Servaes, güçsüz olanların da güçlü olanlar üzerinde iktidar uygulayabilmesi düşünüldüğünde, iktidarı, ona sahip olma ya da ondan yoksun olma anlamında değil, "çıkar" kavramıyla bir arada kullanmak gerektiğini belirtir. "Kültürler" de, Servaes'e (1989: 390) göre, belli bir referans çerçevesinin somut biçim almış ya da

kurumsallaşmış olan ve bu tarihsel bağlamda insanların etkileşimini ve iletişimini yönlendiren ve yapılandıran toplumsal ortam olarak tanımlanabilir. Böylece, yapı ile kültür arasındaki ampirik ayrım da anlamsızlaşır. Eylemlerin değer yüklü olduğu bir toplumda bu içkin bağ, bütün toplumsal olguları kültürel ürünler haline getirir. Kültür kavramı, aynı zamanda, toplumsallaşma süreçleri yoluyla o toplumun üyelerine geçen belli bir yaşam biçiminin maddi ve maddi olmayan boyutlarını içerir. Böylece, kültürel "referans çerçevesi, bir dünya görüşü, bir değer sistemi ve bir simgesel temsil sisteminden oluşur.

Servaes (1989: 391 ve 393), "kültürel kimlik" için de, bir yandan özgül bir kültür ya da alt-kültür ile özdeşleşme şeklinde içe doğru; öte yandan da, özgül bir kültürde diğer kültürlerle ortak olan ya da onu diğer kültürlerden ayıran özellikleri paylaşma yönünde dışa doğru bir eğilimi kapsayan bir tanım getirir ve kültürel kimliğin somut örneklerinin incelenmesinde dikkat edilecek boyutları sıralar: (1) kültürel referans çerçevesinin nitelikleri ve boyutları; (2) iktidar ve çıkarlar çevresiyle etkileşim ve karşılıklı ilişki; (3) kültürel referans çerçevesinin üretildiği ve yayıldığı "ideolojik aygıtlar".

Servaes (1989: 397-400), "Batı"nın ve "Doğu"nun sosyokültürel sistemlerindeki ve iletişim tarzlarındaki karşıt özellikler üzerinde de durur (bkz. Tablo II.6). Kültür ve medya emperyalizmi tezlerini değerlendiriken de, iki noktanın altını çizer: (1) Kültürel içeriği ithal etme ve bunların yerel taklitlerini geliştirme eğilimi ve (2) birçok Üçüncü Dünya iletişimcisi ve örgütünün, Batı kültüründen bağımsız ama aynı zamanda ondan ödünç alarak, daha özerk bir kültür geliştirmek girişimiyle ithal medya teknolojilerini kullanması (Servaes 1989: 404).

Sonuç olarak, Servaes (1989: 408), siyasal iktisat ile yorumlayıcı yaklaşımlar arasındaki klasik maddeci-idealist ayrımının geçersizleştiğini; analizin, ideolojiler, dünya görüşleri, ahlaki kodlar ve bilgi ve yeterliğin yerel olarak sınırlanan koşulları üzerinde göreli iktidar-bağlantılı eklemlenmeleri ve çatışmaları içermesi gerektiğini söyler. Servaes (1986: 223-224 ve 1989: 408-409), siyasal iktisadi güçlerin bir topluluktaki bir grup insanı bir biçimde etkilemesine değil, "sistem"in kendisine odaklanma diye tarif ettiği araştırma tasarının iki sorun çevresinde örülmesini önerir: (1) Hangi eyleyenler ya da baskı grupları ve hangi etkenler ya da yapısal kısıtlar yukarıdan tesir etmektedir? Devletin rolü, bu noktada merkezi bir yer tutar. (2) Bu tesire tabandan gelen tepki nedir ve nasıldır? Bu da, toplumsal hareketler, yeniden üretim ve emek süreçleri ile makro yapısal içgörüleri birleştiren bir odaklanma gerektirir. Servaes'e (1980: 225 ve 1989: 409-410) göre, kültür ve değişme üzerine bu perspektifin siyasal geçerliğinin başarı şansı, uluslararası düzeyde Batıda ve Üçüncü Dünyada tabandan gelen hareketler arasında ve ulusal düzeyde daha adil ve

etkin iletişim ve toplum düzenini amaçlayan gruplar arasında organik bir bağ geliştirilmesine bağlıdır.

Servaes'in siyasal bağıtlılığı bir yana, kuramsal çerçevesi ve söyledikleri arasında gedik var gibi görünmektedir. Karşı çıktığı yapı-kültür ayrımını yeniden koymakta; Doğu-Batı karşılaştırmasında da, yapısalcı bir indirgemecilik sezilmektedir. Rahim'in (1989: 429-430) dediği gibi, kültürel üretimin tarihsel sürecini anlamak için kültürel arketipleri incelemek ve hangi arketip değerlerin izlerinin, kültürün çağdaş görünümlerinde ve iletişim tarzlarında ne ölçüde fiilen bulunduğunu belirlemek gerekebilir belki. Ama "uyum"un Doğu kültüründe, "iktidar/çatışma"nın Batı kültüründe önceliği olduğunu iddia etmek, kültür ve iletişimin eleştirel incelemesine kapıları kapatmak anlamına gelir. Bu yüzden, Servaes'in siyasal bağıtlılığı da tehlike altındadır.

Medya modelleri ya da sistemleri ile "gelişme" kuramları, bunlara karşıt eğilimlere ve farklı terminolojik yeğlemelere karşın, tartışma konusu olmayı sürdürecek gibi görünmektedirler. Konumuz açısından, başka bir inceleme, Dyson ve Humphreys'in (1989) Batı Avrupa için yaptığına benzer bir şekilde, çeşitli Asya ülkelerindeki yayıncılıkta deregülasyon eğilimini açıklamaya yöneliktir. R. Karthigesu (1994), Malezya'daki değişimi ayrıca incelemekte, ama bundan önce "gelişmekte olan" Asya ülkelerindeki yayıncılık siyasası eğilimlerinin bir haritasını çıkarmaktadır.

Tablo $II/_6$: Asyatik-Batılı sosyokültür ve iletişim kalıplarındaki başlıca farklılıklar (Servaes 1989 : 400)

DOĞU	BATI
Sosyokültürel sistemde vurgulanan:	
evrenmerkezcil	kültürmerkezcil
kişi grubun parçası	kişi merkezi konumda
hiyerarşi/asimetrik	yatay/simetrik
uyum	iktidar/çatışma
olmak	yapmak

İletişim tarzında vurgulanan:	
Platoncu	Aristocu
duygu egemen	mantık egemen
dolaylı	doğrudan
dolayımlı	yüzyüze
durumsal	araçsal
alıcı-yönelimli	iletici-yönelimli
diyalektik/döngüsel/diyalojik	düzçizgisel/monolojik
bütünsel	kısmi
şairane(poetic)/sözel olmayan	net (explicit)/sözel
tümdengelimci/kabullenici	tümevarımcı/çözümleyici
duygusal	iddiacı
göreli ifadeler	mutlak ifadeler
biçim	içerik

Karthigesu'nun (1994) ele aldığı Asya ülkelerinin çoğu, ortak, uzun bir sömürge tarihine sahiptir ve hâlâ, eski "sahip"lerinin pratiklerinin ve geleneklerinin tesiri altındadır. Bu ülkeler, siyasete, toplumda ve ekonomideki küresel değişmeler karşısında, kendi hesaplarına değişme çabasına daha yeni girmişlerdir. Karthigesu (1994: 74), Asya'da iletişim sisteminde iki değişme biçimi ayırdeder: (1) Siyasal olarak dinamik olan Hindistan yarıkıtasında ortaya çıkan görüngü, yeni siyasal iktidar gruplarının ortaya çıkarak daha önce hükümetin[88] kontrol ettiği elektronik enformasyon kanallarının serbestleştirilmesi yoluyla daha fazla demokrasi isteklerini dile getirmeleridir. Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'teki durum böyledir. (2) Ortaya çıkmakta olan ikinci görüngü ise, iktisadi olarak dinamik, siyasal olarak durgun Güneydoğu Asya ülkelerindeki durumdur: Devlet tekellerinin parçalara ayrılması, elektronik medyanın hızlı tecimselleşmesine yol açmıştır.

Karthigesu (1994: 74-75), özel yayıncılığın, Japonya, Tayvan, Hong Kong, Filipinler ve Tayland gibi Asya ülkelerine tümüyle yabancı olmadığını ama diğerlerinde yakın zamana kadar yasak olduğunu belirtir. Son dönemlerde, Asya'da hükümetler, yayıncılık hizmetlerine yönelik tekelci ve otoriter tutumlarını gözden geçirmek zorunda kalmışlardır; ancak bunda farklı biçimleri yeğlemişlerdir: (1) Hükümet/devlet departmanları yerine ayrı kurumlar oluşturan ama içerik kontrolünü elde tutmayı sürdürenler; (2) varolan devlet istasyonlarının yanı sıra özel şebekelere

[88] Karthigesu, devlet ile hükümet kavramları arasında ayrım yapmamaktadır.

izin veren ama özel yayıncılığı sıkı kontrollere tabi tutanlar; (3) devlet yayıncılığının eğlenceye yönelik yayınlarını özelleştiren ama haberler ve haber programlar üzerinde kontrolü sürdürenler.

Karthigesu (1994: 75-76), bu Asya ülkelerindeki deregülasyon ve özelleştirmeye yönelimin nedenlerini de ayırdeder: (1) İçeriden harekete geçiren neden: Hükümetlerin, ülkedeki siyasal baskı karşısında "dışarıdakiler"in (devlet-dışı) yayın endüstrisine katılımı görünüşünü sağlama girişimi. (2) Dıştan harekete geçiren neden: Hükümetlerin, diğer toplumsal ve iktisadi alanlardaki sorumluluklarının bazısını azaltmalarının yanında, ülkeye yayın hizmeti sağlamanın da üzerlerindeki mali yükünü azaltmak istemeleri. (3) Dıştan harekete geçiren ve en önemli neden: Hükümetlerin, elektronik medyadaki fırsatları kullanmak üzere girişimcileri eğlence alanına girme konusunda cesaretlendirerek onları yaşayan, kâr yapan endüstriler haline dönüştürmek istemeleri.

Son olarak, Türkiye'de medya siyasası konusunda yapılan araştırmalara bakarsak, kabaca birkaç çalışmadan söz edebiliriz. Bu çalışmalar, II. Kesimdeki yayıncılık siyasası analizinde de kullanılacak kaynaklar arasındadır.

B. Çaplı (1990), 1980'lerde Batı Avrupa'da televizyon sisteminin değişimi ile bu bağlamda Türkiye'de yapılan özel yayıncılık tartışmalarını, başlıca eyleyenlerle derinlemesine görüşmeler yaparak incelemiştir. Türkiye'de özel yayıncılığa geçiş sürecinin başlarında yapılan bu çalışma, bu konudaki ilk kapsamlı çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı yıl yayınlanan Yarının Radyo ve Televizyon Düzeni kitabında da, H. Topuz, vd. (1990), Batı'daki örneklere yer vererek Türkiye'de yayıncılıkla ilgili düzenlemeleri değerlendirmiş ve Türkiye için "özgür, özerk ve çoğulcu" yeni bir düzen(leme) önerisinde bulunmuşlardır.

1990'ların ilk yarısında, tecimsel yayın kuruluşlarının bir yasal düzenleme olmaksızın yayına başlamaları sürecindeki gelişmeleri değişik bakış açılarından değerlendiren çalışmalar yayınlanmıştır (Alemdar ve Kaya 1994; Çaplı 1994; Çaplı ve Dündar 1995; Kaya 1995; Şahin ve Aksoy 1993; Yengin 1994). Bu çalışmalar, olup bitenlerin aktarılmasından "kültürel kimlik" sorunu ve yayıncılığın Türkiye'de siyasal ve iktisadi açıdan değerlendirilmesine dek uzanan bir çeşitliliktedir. 1990'da Star-1 televizyon kanalının yayına geçmesi (Aziz 1991) ve 1993'te radyoların bir süreliğine kapatılması (Aksoy ve Robins 1993) gibi özgül konular üzerine de incelemelere de raslanmaktadır. Daha çok yasal metinlerin analizine yönelen çalışmalar da mevcuttur (Aziz 1984 ve 1994; Pekman 1994).

Doğrudan yayıncılıkla ilgili olmasalar da, onlar olmadan yayıncılık alanını anlamanın pek mümkün olmayacağı alanlara ilişkin bir iki çalışmaya daha değinmek gerekmektedir. Bu alanlardan biri telekomünikasyon alanıdır (Geray 1994; Mutlu ve Tuncel 1995). Diğeri ise, genel medya endüstrisinin yapılanmasıdır (Tuncel 1994; Sağnak 1996).

.....

Bu bölümde, 1980'ler ve 1990'larda yapılan medya siyasası üzerine çalışmalardan örneklere yer verdik. Bu çalışmalar, hem önceki bölümde tarihsel olarak incelenen kuramsal eğilimlere bir biçimde karşılık gelmekte, hem de medya alanında 80'li yıllara özgü değişmeleri kuşatmaktadır. Başlıklarda kuramsal bir ayrımın benimsenmemesinin gerekçelerinden biri, farklı yerlerde farklı yapılaşmalardan kaynaklanan değer ayrımlarıdır (ör., kamu hizmeti). Diğer gerekçe, çalışmalar özetlendikten sonra daha açık biçimde ortaya çıkmıştır. Bunu, Kuzey Amerika'daki çalışmalardan verilen örnekler dolayımıyla gösterirsek, aynı yazarın bile (Mosco), siyasal iktisat açısından iki genel görüş, devlet kuramları açısından üç perspektif ayırdettiğini gözlemleyebiliriz.

Ayrıca, Parsons'un siyasa tanımının evrilmesine ilişkin analizi, genel toplumsal teoriden Giddens'ın yapılaşma kuramını uygulama iddiasına dayanmaktadır; belki de siyaset bilimi açısından "yeni-çoğulculuk" altında sınıflandırılabileceğimiz bir çalışmadır. Oysa, Giddens'ın ayrımını izlediğimizde, Marksist yapısalcılık ile yapısal işlevselciliği, birlikte "nesnelci" olarak da anabileceğiz. Streeter'ın siyasa söylemi incelemesi ise, Foucault'nun "söylemsel pratikler" tanımını kullandığı için post-yapısalcı mı, Hall'u izleyerek "eklemlenme"den söz etti diye kültürel çalışmalar içinde mi, yoksa Wagner'in (1996: 211-213) toplumsal bilimcilerin postmodernist meydan okumaya gösterdiği tepkilerden biri olarak mı kabul edilecektir? Avustralya'da siyasa ilişkileri alanını kültürel çalışmalara katma çabası ve "ileri olmayan" ülkelere ilişkin farklı kuramsal çerçevelerin, bu soruları daha da karmaşıklaştırdığı açıktır. Bu yüzden, "eleştirel bir yaklaşım"ın da, "çağın mücadelelerinin ve dileklerinin kendilerince açıklığa kavuşturulması" olarak esnek bir biçimde tanımlanması gereğini yineleyerek Türkiye üzerinde durmaya geçebiliriz.

BÖLÜM III

TÜRKİYE'DE YAYINCILIK SİYASASI: ANALİTİK BİR ÇERÇEVE

Bu bölümde, önceki iki bölümde söz edilen kuramsal yönelimleri ve medya siyasası analizlerini, Türkiye ve yayıncılık siyasası özelinde değerlendirmeye ve bu değerlendirmeye göre, 1980 ile 1994 arası Türkiye'deki yayıncılık siyasası için bir analiz çerçevesi geliştirmeye çalışacağız.

Servaes (1992: 80-81), yapısal-dinamik bir siyasa ve araştırma modelinin beş unsurundan söz eder: (1) İçsel ve dışsal mahiyette içerikle ilgili değişkenler; (2) birbiriyle ilişkili etkenler ve eyleyenler; (3) analiz düzeyinde bir ayrım; (4) siyasa yapımı süreci ve (5) medya sistemine içkin, özgül donanım-yazılım, üretim-dağıtım-tüketim sorunları.

Bu bölümün planı, bu unsurlarla örtüşecek şekilde kurulmuştur. Önceki bölümde, genel olarak "medya siyasası üzerine çalışmalar"dan söz ederken, "medya siyasası"nı telekomünikasyon siyasasını, kablolu televizyon siyasasını, radyo ve televizyon yayıncılığı siyasasını içerecek şekilde kullandık. Bu bölümde, ilk olarak, "bir medya siyasası olabilir mi?" sorusu çerçevesinde 1980'ler ve 1990'larda "yayıncılık siyasası"nın kapsamını, unsurlarını ve diğer alanlarla ilişkisini belirlemeye çalışacağız. Bu, bir yönüyle, önceki iki bölümde ele alınan bazı çalışmaları "yayıncılık siyasası" özelinde değerlendirmek; diğer yönüyle de, bu değerlendirmelerden yola çıkarak medya siyasasından yayıncılık siyasası analizine geçmek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, ilk alt-bölüm, yayıncılık siyasasının içeriği ve özgül sorunları bağlamında; Servaes'in 1. ve 5. unsurlarına karşılık gelecek şekilde düşünülebilir.

1990'larda küreselleşme süreçlerine karşın, bu süreçler yüzünden değişikliklere uğramış olsa da, ulus-devletlerden oluşan bir dünya sisteminde yaşıyoruz.[89] Belki, ulusçuluk artık "tarihsel değişimin bir vektörü olarak gerile[miştir]" (Hobsbawm 1993: 192) ama varolan devletlerin ağırlığının sürdüğü, hatta devletlere yeni yeni kavuşan ve kavuşmayı arzulayan ulusların ve etnik grupların dünya sahnesinde olduğu, siyasal hak ve görevlerin de hâlâ ulus-devlet sınırları içinde yer aldığı bir

[89]Hobsbawm (1993: 215), "şu anda hiç sistem yoktur," diye yazmaktadır; belki de sistem değil de 'istikrarlı bir düzen yok' demek gerek.

dönemde yaşıyoruz (Schlesinger 1994: 311, 303). Aslında, Hobsbawm'ın (1993: 223) belirttiği gibi, ulusçuluk "açıkça ön planda" ama "tarihsel bakımdan daha önemsiz"; XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başındaki gibi küresel bir siyasal program değil, "olsa olsa başka gelişmeleri karmaşıklaştıran bir faktör ya da bir katalizör" diye düşünülebilir. Ama bizim işimiz, Schlesinger'in (1994: 311) deyişiyle, "[b]u argümanın temelinde[ki] ... ilerlemeci ... teleoloji"yle ilgilenmek olmadığı, doğrudan bir ideoloji olarak ulusçulukla ilgilenmek de değildir. Kapitalizmin küreselleşmesi ve yerel toplumsal hareketliliğin ortasında teritoryal ve hukuksal-siyasal sınırlarıyla, kurumsal aygıtları ve kültürel olarak sürekli yeniden üretilen gelenekleriyle ulus-devletler durmaktadır. İkinci alt-bölümde bizim işimiz de, buradan yola çıkmaktır. Yola çıkarken, Türkiye devletini düşününce de, eşit olmayan durum ve ilişkiler açısından maddi bir belirleme yapmak zorundayız.

Başka bir deyişle, ikinci alt-bölüm, önceki bölümlerdeki devlet kuramlarına gönderme de yaparak Türkiye'de devlet geleneğine odaklanmaktadır. Bu da, analiz düzeyini -ulusal- vermekte; ya da Servaes'in ayırdettiği 3. unsura karşılık gelmektedir. Burada Türkiye ile ilgili bir çalışmanın, ne tümüyle Batıdaki analizlerin kopyalanmasıyla, ne de bu analizlerden bağışık şekilde kurulamayacağı anlatılmak istenmektedir. Bu, hem Türkiye'nin "bağımlılığı"yla, hem de "özgüllüğü"yle ilgilidir. Bu çerçevede, ikinci alt-bölüm, "kültürel siyaset" açısından bir değerlendirme olarak da görülebilir.

Bu değerlendirmenin özgül bir siyasa alanı olarak yayıncılıkla ilişkisi, üçüncü alt-bölümde kurulacaktır. Bu alt-bölümde, 1980'e dek Türkiye'de yayıncılığın yasal-kurumsal düzenlemeler çerçevesinde kısa bir tarihsel sunumunu, bir kültür ve iktisat siyasası olarak yayıncılığın değerlendirilmesi izleyecektir. Bu çerçevede, Türkiye'de yayıncılık siyasasının ve siyaset sürecinin bu siyasa alanına özgü işleyişinin özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Daha sonra, Türkiye'ye ve yayıncılık siyasasına odaklanmanın sağladığı içgörülerle, 1980'lerde ve 1990'ların başında Türkiye'de yayıncılık alanında iç ve dış etkenlerin ve başlıca eyleyenlerin ayırdedildiği genel bir yapısal çerçeve sunulacaktır. Bu çerçeve, bir dönemleştirme çabasıyla ayrıntılandırılacak, dinamik bir perspektiften siyasa sürecine nasıl bakılacağı üzerinde durulacaktır. Kısacası, dördüncü alt-bölüm, ilk iki bölümde söz edilen siyasa analizleri sınıflandırmalarının ve medya siyasası analizlerindeki modellerin dikkate alınmasıyla Türkiye'ye özgü bir analiz çerçevesi geliştirme çabasına dayanmaktadır. Bu, Servaes'in söz ettiği 2. ve 4. unsurlara karşılık gelmektedir.

Son olarak, bu çalışmanın yaklaşımının belirginleşmesiyle, varsayımların sıralandığı ve uygulanacak yöntemin açımlandığı bir değerlendirme, bizi İkinci Kesim'deki inceleme alanına bağlayacaktır.

A. "Yayıncılık" Siyasası ve Siyasa Analizi

Medya siyasası terimi, alanın ne olduğuyla ilgili bir belirsizlik taşımaktadır. "Medya", birbirinden ayrı siyasa alanlarını kapsar görünmektedir: Basın, yayın, sinema, telekomünikasyon, bilgisayar endüstrisi ve uzay-iletişim uyduları. Aynı zamanda, bütün bu alanlar, iletişim donanımı açısından -"eski kitle iletişim araçları"nın yanında kablo, bilgilsayar, mikro-elektronik, uzay uyduları ve işyerinde otomasyon- artık tek bir alan içinde düşünülmektedir (Tunstall 1984: 310). Bu, daha önce, telekomünikasyon, iletişim ve enformasyon teknolojilerinin "birleşmesi" olarak değinilen tümleşik sistemlerin oluşumunun bir görünümüdür.

İletişim donanımı, uzun zamandır, savunma ve istihbarat açısından duyarlılık gösterilen bir alandır. İletişim donanımı, son zamanlarda, ulusal çıkar açısından, başka yönlerden de merkezi hale gelmiştir: Endüstri ve hizmet sektörlerindeki gelişme ve mali gelecek için de artık anahtar bir konumdadır. Devletin mülkiyetinde ve/veya kontrolü altında telefon hizmetinin sunulduğu ve donanım üreticilerinin korunduğu eski telekomünikasyon ortamının değişmesi, bununla bağlantılıdır. British Telekom, AT&T, Fransız ve Alman PTT'leri içeride ve dışarıda yüksek teknoloji standardının taşıyıcıları haline gelmişlerdir (Tunstall 1984: 310).

Medya açısından ise, daha çok basın ve iletişim özgürlüğü, yurttaşlık hakları, erişim, katılım gibi nosyonlar devreye girmektedir. Gelgelelim, farklı medyanın farklı biçimlerde tanımlanması bile, kendi başına bir sorundur. Sinema, mekâna; kablo ve uydu, dağıtım araçlarına; gazete ve dergiler, fiziksel ürünlere; radyo ve televizyon, alıcı cihazlarına; video kaset ve plak gibi medya ise, görüntü ve ses kayıtları olarak işleve gönderme yapmaktadır. Ayrıca, her birinin farklı zaman dilimlerinde gelişmiş olması, farklı hükümetlerin medyanın iktisadi, teknik, toplumsal ve siyasal boyutlarıyla, farklı biçimlerde ilgilenmesini getirmiştir (Seymour-Ure 1987: 283). Bu yüzden, bütün iletişim alanını kapsayan tek bir komisyonun bulunduğu ülkelerde dahi (ABD'de, kablolu televizyon tanımlarının değişimini ve FCC'nin bu konudaki tavırlarını hatırlarsak), tutarlı *bir* medya siyasasının varlığından söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Dahası, aynı dönemde, farklı medya birbirinin alanına girebilmekte; hepsi aynı anda

düzenlenememektedir. Örneğin, İngiltere'de pazarın ve eğlencenin yönlendirmesine bırakılan kablolu televizyon, beklenildiği düzeyde gelişememiştir. Bu başarısızlıkta, risk etkeni, Maliye'nin tutumu gibi nedenlerin yanı sıra, video gibi başka bir eğlence aracının yaygınlaşması da rol oynamıştır (Negrine 1985).

Bu noktada, *bir* medya siyasasından ya da medya siyasa*lar*ından değil de, yayıncılıktan ve *yayıncılık siyasası*ndan söz ettiğimizde, bu sorunların üstesinden gelip gelemeyeceğimizi sorabiliriz.

1. Yayıncılık Siyasası Alanı

Elektromanyetik dalgalarla yayılan radyo yayınlarının 1920'lerdeki örgütlenmesinde, radyo spektrumundaki frekans kıtlığı en geçerli gerekçeyi oluşturmuştu. Birçok ülkede devlet, bu teknik gerekçe çerçevesinde yayın mülkiyetini ve/veya kontrolünü eline aldı. Kuşkusuz, savaş deneyimi sonrasında radyoya yüklenen "olumsuzlukları" yayabilen "güçlü araç" nitelemesi de, bu kontrolün siyasal boyutunu gösteriyordu (Alemdar ve Kaya 1983). Ayrıca, geniş toplum kesimlerinin yayınlara erişiminin sağlanmasıyla, ulusal kimlik inşasında da, radyoya önemli bir ideolojik işlev yükleniyordu.

Televizyon, yayınlara görüntü unsurunu katması yüzünden oldukça önemli bir yenilikti. Gelgelelim, televizyon, örgütlenme açısından merkezi bir değişiklik getirmedi; hatta, teknik, siyasal, ideolojik gerekçeleri pekiştirdi. Bu çerçevede yayıncılık, kabaca, "radyo ve televizyon yayıncılığı"na karşılık geliyordu.

1940'ların sonundan beri ABD'de varolan kablolu televizyon ile 1950'lerin sonunda ABD ile SSCB arasındaki soğuk savaşın askeri yatırımları sayesinde geliştirilen uydu teknolojisinin,[90] 1970'lerden itibaren teknolojik açıdan gelişkinleşmeleri ve farklı tanımlamalara ve kullanımlara konu olmalarıyla, yayıncılığın kapsamı da genişleyecekti. "Havadan", "yerden", "kablodan", nasıl dağıtılırsa dağıtılsın, söz konusu olan hâlâ "yayıncılık"tı.

---

[90] Önceki bölümde sözedildiği gibi, kablolu televizyon ABD'de CATV adı altında 1948'den beri var. İlk uydu, *Sputnik* ise, 1957'de SSCB tarafından uzaya gönderilmiştir. Bunun karşısında ABD'de yeni kurumlar oluşturulmuş, uzay programları ve fonları artırılmıştır. Öyle ki, 1962 sonunda, uzayda, ABD'nin 120, SSCB'nin 33 uydusu vardı. Bu 120 uydudan biri de, iletişim amaçları için tasarlanan, AT&T'nin Telstar ! uydusuydu (Ploman 1984: 5). Aynı yıl, hükümet ve endüstrinin yakın işbirliğiyle Comsat da (Communications Satellite Corporation) kurulmuştu (Mattelart 1979: 78-9). ITU'da 1959'dan, Birleşmiş Milletler'de 1961'den beri genel anlamda konuşulan uyduyla iletişim, 1964'de Intelsat'ın kurulmasından sonra, özellikle de 1960'ların sonunda ve 1970'lerde uluslararası düzeyde tartışılmaya başlandı (Ploman 1979: 159; Schiller 1982: 169).

Bu durumda, "yeni medya", "*yayın* uyduları", "kablolu *televizyon*" gibi terimlerden de anlaşılacağı gibi, "yayıncılık" tanımı içine alınmaktadır. 1970'lerde "iletişim devrimi" diye bir nitelemeye yol açan teknolojilerdeki birleşme göz önüne alınmadığında bile, örneğin, kablonun telekomünikasyon alanına girdiği de açıktır. Böylece, yeni medya, radyo ve televizyon yayıncılığı ile telekomünikasyon hizmetleri arasındaki ayrımı ve bu ayrım çerçevesindeki kurumsallaşmayı sarsmakta; günümüzde, yayıncılığı, telekomünikasyondan bağımsız değerlendirmeyi de neredeyse olanaksız kılmaktadır.

Telekomünikasyon ile yayıncılık arasındaki bu ilişkililik, bilişim ve telekomünikasyon teknolojilerindeki birleşme ve bütünleşmeyle daha da karmaşıklaşmaktadır. Enformasyonun temel kaynak olarak kabul edilmesi, telekomünikasyonun deregülasyonunu daha büyük bir siyasal iktisadi bulmacanın bir parçası yapmakta; yayıncılıktaki deregülasyonu telekomünikasyon deregülasyonundan ayrılmaz bir hale getirmektedir (Tunstall 1986: 7).

Yayıncılık yeni medyayla olduğu kadar, "eski medya"yla da yakından ilişkilidir. Bu ilişkinin bir yönü, yine siyasal iktisadi yapılaşma bağlamında karşımıza çıkar: Tekelleşme ve yoğunlaşma eğilimleri. Özellikle, 1980'lerde asıl faaliyetleri endüstri ya da hizmet sektöründe olup, medya mülkiyetine de sahip olan dev şirket grupları ile doğrudan iletişim sektörünün çeşitli alanlarında faaliyet gösterenler arasından örnek verebiliriz. İtalyan basınının %70'inin, başlıca üç endüstri grubunun (Fiat, Feruzzi-Montedison ve Cofide) kontrolünde olması; yine İtalya'da, Berlusconi'nin hizmet sektöründe yoğunlaşan Fininvest'inin, ulusal gazete, sinema zinciri ve tecimsel televizyon şebekelerine de sahip olması, birinci tür şirketler grubuna örnektir. 1980'lerde, iletişim sektörünün çeşitli alanlarında faaliyet gösteren, ulusaşırılaşan şirket gruplarının en bilinenleri arasında ise, Rupert Murdoch'un News International'ını, Robert Maxwell'in Maxwell Communications Corporation'ını ve Bertelsmann grubunu sayabiliriz (Murdock 1990: 4-5).

Yayıncılığın eski medyayla ilişkisinin başka bir yönü, içerikle ilişkilidir. Yayıncılık, bu yönüyle, müzik endüstrisi ve sinema endüstrisiyle, medya sektörünün yapılaşmasına bağlı olarak, ya birarada işler ya da karşı karşıya gelir. Radyo ve televizyonlardaki müzik ve film yayını, bu ilişkililiğin örnekleridir.

Yayıncılığın eski medyayla ilişkisinin diğer bir yönü de, özellikle yazılı basın söz konusu olduğunda belirir. Bu, liberal-çoğulcu demokrasilerde basına atfedilen role işaret eder. Bu rol klasik basın özgürlüğü anlayışından kaynaklanan şekilde, siyasal iktidarı denetleme ve dengeleme görevinin üstlenilmesidir.

Günümüzde ise, eski ve yeni medyanın toplumsal rolü, "iletişim özgürlüğü" ve "yurttaşlık hakları" bağlamında, daha farklı ve karmaşık bir biçimde gündeme getirilmektedir (Keane 1991: 43). Örneğin, Murdock ve Golding (1989: 183-184), iletişimle yurttaşlık arasında üç tür ilişki ayırdederler. İlki, insanların, haklarının ne olduğunu ve nasıl kullanılacağını bilme olanağı sağlayacak enformasyon, haber ve analizlere erişebilmeleridir. İkincisi, insanların, siyasal tercihleriyle ilgili olarak en kapsamlı enformasyon, yorum ve tartışmalara erişebilmeleri ve eleştirilerini söylemek, muhalefeti harekete geçirmek ve alternatif eylem yolları önermek için iletişim araç ve olanaklarını kullanabilmeleridir. Sonuncusu, insanların, merkezi iletişim sektörlerinde sunulan temsillerinde kendilerini ve beklentilerini tanıyabilmeleri ve o temsilleri geliştirmeye katkıda bulunabilmeleridir. Yurttaşlık ile iletişimin ilişkisi, tecimsel yayıncılık, kamu hizmeti yayıncılığı ve kamusal yayıncılık tartışmalarıyla doğrudan bağlantılı biçimde, özgürlük, adalet, eşitlik, katılım gibi değer yüklü nosyonları tartışma platformuna taşır.

Böylece, bir medya siyasası çerçevesinde, yazılı basın, kablo, kitap, plak, sinema, yayın, vb. ayrımlar yapıp, hepsine eşit derecede yer vermenin ve her biri için farklı düzenlemelerin "tutarlılığı"nı sorgulamanın çok da anlamlı olmadığı; bu çalışmada da yersiz olduğu söylenebilir. Ama, özel olarak yayıncılık siyasasından söz ettiğimizde de, bu alanı, diğer medya ve iletişim donanımı alanlarıyla ilişkilendirmeden bırakamayacağımız da, yukarıda verilen örneklerle açıklığa kavuşmaktadır.

2. Yayıncılık Siyasası Konuları

Yayıncılık tarihi boyunca, teknik, askeri, iktisadi, siyasal ve ideolojik gerekçelerle yapılan düzenlemeler, bu alandaki siyasa konularını da vermektedir: (1) yayın kurumlarının ve/veya endüstrisinin yapısı ve örgütlenmesi, (2) finans, (3) teknoloji, (4) içerik, (5) izlerkitle (Seymour-Ure 1987: 270). Her ülkede, bu konuların tümü, bazı dönemlerde de bir kısmı düzenlenmiştir. Örneğin, devlet kontrolünde yayın tekeline sahip bir kurumun, mali sorunları gidermek üzere reklam yayını yapmasına izin verilmesi, finans konusunun düzenlenmesi anlamına gelir. Ama, bu düzenlemenin o kurumun iç örgütlenmesi, reklam sektörü, program akışı, yayınların içeriği ve izlerkitle açısından da etkileri olacaktır. Başka bir deyişle, yayıncılık alanının yalnızca eski ve yeni medyayla değil, bu örneğin üzerinde durmayı sürdürürsek, reklam sektörüyle, bizzat yayın kurumunda en azından ilgili bir birimin oluşturulmasıyla, programların niteliği ve akışıyla, izlerkümeler, "tüketiciler"

ya da artık sık sık unutulan bir deyişle, "kamular"la, "yurttaşlar"la ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

1980'lerden itibaren özellikle Batı Avrupa'da, daha sonra tüm Avrupa'da, "diğer" birçok ülkede ve Avrupa Topluluğu, Avrupa Konseyi gibi ulusüstü oluşumlarda yayıncılığa, özellikle televizyon yayıncılığına verilen önem, bütün bu siyasa konularındaki değişmelerle ilgiliydi. Önceki bölümde, Avromedya Araştırma Grubu'nun 1986'da yayınlanan New Media Politics derlemesinde yer alan Siune, vd.nin yazısında da benzer bir ayrımdan söz edilmişti. Avromedya Araştırma Grubu'nun (1986 ve 1992b) vurgusu, geleneksel yayın sistemlerinde içerik, iletişim şebekesi, örgütlenme (izlerkitle erişimi dahil) ve finansın kontrolü ile yeni teknolojiler yüzünden yaşanan iktidar savaşımı üzerinedir. Eskiden, genel hatlarıyla, içerik kontrolü yayın kurumuna, iletişim şebekesinin kontrolü PTT'lere ve örgütlenme ile finansın kontrolü siyasal otoritelere aitken; teknolojik yenilikler ve tecimsel baskılar, yapılanma, finans, içerik ve erişimde tümden bir sistem değişimini zorlamıştır. Kontrolün kime ait olacağı üzerine yaşanan çatışma ve uylaşımların sonucu, ikili sistemlere doğru bir gidiştir. Kuşkusuz, burada yapılmak istenen, bu tür bir açıklama biçiminin kabul edilmesi değil, yukarıda belirlenen siyasa konularının yayıncılık siyasası analizlerine doğrudan girdiğinin bir örnek dolayımıyla gösterilmesidir.

Kısacası, burada ileri sürülen sav, herhangi bir yayıncılık siyasası analizinin, diğer medyayla ve siyasa alanlarıyla ilişkisi çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğidir. Bu sav, yayıncılığın hem iktisadi, hem de kültürel bir etkinlik olması[91] ve düzenlenmesinin de ancak siyasal karar aracılığıyla mümkün olması görüşüyle bitişiktir.

---

91 Yayıncılığın bir yönüyle iktisadi bir etkinlik olduğu düşünüldüğünde, yeni teknolojilerle eklemlenmesi ve yeni-liberal iktisat politikaları çerçevesinde değerlendirilmesinin de önü açılmaktadır. Bugün, farklı ülkelerde, kendi özgül süreçleri dolayımıyla değişik biçimlerde yapılansa da, tecimsel yayıncılık anlayışının bütün dünyada başatlık kurduğu aşikârdır. Tecimsel yayıncılığa daha önceden yer verseler de, bunu kontrollü bir şekilde ve 'kamu hizmeti' ilkesine göre düzenlemiş olan çeşitli Avrupa ülkeleri açısından bu gelişmeler, önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir.
Avrupa ülkelerinde ulusal düzeydeki tartışma, tecimsel yayıncılığın nimetlerinden yararlanıp onu savunanlar ile kamu hizmetinin ulus oluşturmadaki rolü, yurttaşlar için ulusal bir kamusal alan olması gibi argümanları, bazen muhafazakârca, vurgulayanlar arasında kitlenmiştir. Uluslararası düzeyde de, iktisadi açıdan Amerika ve Japonya'ya karşı oluşturulan Avrupa Topluluğu (artık, Birliği) ulus-devlet sınırlarını delip geçenin, yalnızca elektronik sinyaller olmadığının en açık göstergelerinden birisidir. AT, ne olduğu pek belli olmayan "Avrupa'nın kendi kültürel kimliği"ni vurgulamış ve bu konuda televizyona, özellikle de Avrupa kaynaklı programlara, önemli bir rol yüklemiştir. Gelgelelim, yüzeyde yayıncılığın kültürel bir etkinlik olduğunun kabulü gibi beliren bu yaklaşımda kültür, aslında iktisadi amaçlara hizmet için düşünülmüştür: "Kültür, alttan alta yerli üretim ve istihdam kapasitelerinin korunmasıyla eşanlamlı bir işlev görmektedir" (Schlesinger 1994: 241). Her iki düzeyde de, farklı kültürel kimlikleri tanıyan, bunların kendilerini ifade etmelerine olanak veren ve kültürel kimlik hiyerarşilerine karşı çıkan anlayışa rastlamak zordur.

"Siyasa"yı en genel anlamıyla, hükümetlerin, bilinçli ya da değil, yaptıkları ya da yap(a)madıkları şeyler, "bir eylem ve eylemsizlik akışı" (Heclo 1972) olarak kabul edersek; "yayıncılık siyasası"nın da, ilgili diğer alanlarla (iktisat siyasası-hizmet sektöründe özellikle telekomünikasyon hizmetleri, kültür siyasası, eğitim siyasası, vb.) ilişkisi içinde 'yayıncılık alanı'nda hükümetlerin eylemleriyle, eylemliliğiyle (ve eylemsizliğiyle) ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Yapılanlar ve yapıl(a)mayanlar, hükümetlerin yer aldıkları daha geniş bağlamlara -o zamanda ve mekanda, her düzeydeki iktisadi, teknik, siyasal ve kültürel koşullar ile ilişkilere ve bunların ardyöresine- bağımlı düşünülmelidir. Ayrıca, siyasa oluşturma ya da oluştur(a)mama ve uygulama ya da uygula(ya)mamanın her aşamasında odak noktası, *iktidar* sorunudur. Belli bir siyasanın *niçin ve nasıl* oluşturulduğu ve uygulandığı, *kimlerin ve nelerin çıkarına ya da pahasına* işlediği temel sorulardır. Bu da, aslında, siyaset sürecini karşımıza çıkarmaktadır. Söz konusu olan, siyasanın analizi ile siyasa için analiz gibi ayrımların yapıldığı bir alan değil, eleştirel siyasal iktisatı da kapsayan bir kültürel siyaset anlayışı içinde, iktidar sorunu ve siyaset sürecine bağlanan bir analiz çerçevesi geliştirebilmektir.

Bu çerçevede, Türkiye'de yayıncılık siyasasının değerlendirmesi, Türkiye'de devlet geleneği, 'Batılılaşma' çabası ve süreci, dünyada ve Türkiye'de değişen siyasal ve ideolojik iklim, kapitalizmin sınırtanımazlığı gibi etkenlerin devreye girdiği bir bağlamda anlamlı olabilecektir. Aşağıda, Türkiye'nin özgüllüğü ve bağımlılığı böyle bir bağlamda ele alınacak; ayrıca, 1980'e dek Türkiye'de yayıncılığın düzenlenmesi, iktisat ve kültür siyasası bağlantılarıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu, bizi, '80'lerde Türkiye'deki kültürel siyasetin ve başlıca eyleyenlerin bir haritasını çıkarmaya yöneltecektir.

B. Türkiye'de Devlet Geleneği, "Batılılaşma" ve "Bağımlılık"

Önceki bölümlerdeki kuramsal çerçeveler ile özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika odaklı analizler, "ileri kapitalist ülkeler"den, "fiili liberal-çoğulcu demokrasiler"den yola çıkarak geliştirilmişlerdir. Bu yüzden de, kültürel ve siyasal açıdan bazı önkabullere yaslanmakta, bir yeğleme içermekte ve her zaman, her yerde doğrudan kullanılmaları özgüllükleri dışlayan sakıncalar doğurabilmektedir. Yine de, günümüzde bu kuramsal çerçevelerden yararlanmadan Türkiye'ye ilişkin bir analiz çerçevesi geliştirmek de pek olanaklı değildir. Bu karmaşık durumu, siyasal açıdan Türkiye'nin hem özgüllüğü, hem de bağımlılığı üzerinde durarak bir ölçüde açıklığa kavuşturabiliriz.

Günümüzde, muhafazakar, liberal, liberal ve sosyalist, Marksist olmak üzere çeşitli konumlardan, bazen "içeriden" (Türkiye'den), bazen "dışarıdan" Türkiye'yi küresel bağlama oturtan, "zihniyet"i ya da iktisadi güçleri, ilişkileri ve yapıları ya da siyaset kurumları ve sürecini odak noktası olarak alan ve bütün bunlar yüzünden de birbiriyle çatışan Türkiye'ye ilişkin birçok toplumsal yaklaşım mevcuttur (Ör., Boratav 1988 ve 1991; Kılıçbay 1996; Köker 1992; Mahçupyan 1996; Mardin 1985; Mutman 1994; Saybaşılı 1992, vb.).[92] Burada, bunların ayrımlaştırılmasına ve ayrıntısına girmeden, bazı noktalarda eklektik olarak görülebilecek bir değerlendirme yapılacaktır. Bu noktalardan en önemlisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun hem Osmanlı'dan bir kopuş olarak görülmesi, hem de Osmanlı'yla Türkiye arasında bir süreklilik olarak kavranmasıdır.

Türkiye'yi, öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyıldan beri Batı (o dönemde, tabii ki Avrupa) ile girdiği eşitsiz ilişkiler bağlamına yerleştirerek ele alabiliriz. Bu, yalnızca, iktisadi açıdan "yarı-sömürgeleşmiş toplum yapısı" (Boratav 1988: 11) değil, kültürel ve siyasal boyutlarıyla bir oluşum süreci olarak düşünülebilir.

Türkiye'ye içeriden baktığımızda da, "batılılaşma" girişimi ya da düşünsel tartışmalar, askeri ve siyasal mücadele sonucunda, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde modern bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması; kapitalist kurum ve ilişkileri yerleştirme çabası; yüzyıl ortasında, daha sonra kesintilere uğrayacak olsa da, çok-partili siyasal yaşama geçmenin başarılması yüzünden Batı demokrasilerine ilişkin kabullere yaslanabiliriz. Ne var ki, günümüzde, bir iktidar mücadelesi süreci olarak siyaset sürecinin bizi götürdüğü devlet kuramlarına -çoğulculuk, seçkincilik, yeni-çoğulculuk, yeni sağ ve yeni-Marksizm- Türkiye açısından ihtiyatla yaklaşmamızı gerektirecek özgül unsurları da hesaba katmak zorundayız.[93]

---

[92] Şerif Mardin'in diğer birçok eserine ve Şinasi, Namık Kemal, Ziya Gökalp, Niyazi Berkes, Cemil Meriç, Doğan Avcıoğlu, Sabri Ülgener, Şevket Pamuk, Halil İnalcık, vd. birçok düşün adamına doğrudan gönderme yapılmayacaktır. Buradaki çoğu görüşün oluşması zaten onlar sayesindedir. Asıl sorunumuz 1980'ler ve 1990'ların ilk yarısıyla ilgili olduğu için, böyle kapsamlı ve uzun bir değerlendirmeye girmeye ne gerek ne de olanak vardır.

[93] Bu, toplumsal bilimlerdeki, örneğin, eylem-yapı sorunu ya da iktidar nosyonu hakkındaki çeşitli kuramlardan birini doğrudan kullanamayacağımız anlamına gelmemektedir. Tersine, bu kuramlar, dolaysız bir biçimde, analizi kurmada kullanılabilecek niteliktedir. Söz gelimi, faillerin niyetlerinden ziyade eylemlerinin etkilerini dikkate alarak maddi pratiklere odaklanan maddeci bir konum, Türkiye'ye genellenebilirdir. Önemli olan ve burada da daha sonra yapılacak olan, bunların tarihselleştirilmesi ve siyasallaştırılmasıdır.

1. Osmanlı Yönetimine İlişkin Açıklamalar

E. Mahçupyan (1996: 133), "Türkiye'nin özgüllüğü, büyük bir imparatorluğun bakiyesi olarak devralınan toplumsal mirasın üzerine, Batı'nın klasik siyasi düzenleme ve mekanizmalarının oturtulmasıdır" der. Mahçupyan'a (1996: 29) göre, bu toplumsal miras, Osmanlı'daki ataerkil zihniyetle İslamiyeti birleştiren, şeri de örfi de olabilen bir sistemdir; her iki alan da, hem devlet, hem de toplum tarafından paylaşılır. Ama devlet, aynı zamanda, tüm hiyerarşilerin üstünde, toplumdan kopuk, Mahçupyan'ın deyişiyle otoriter bir "kurtarılmış bölge"dir.

Osmanlı devlet yapısının, Platon'un "ideal devlet tasarımı"yla birçok yönden koşutluk taşıdığına ilişkin yaygın bir açıklama biçimi mevcuttur (Mardin 1985: 342; Köker 1992: 169). Platon'a göre, gerçek bilgi idealar dünyasındadır ve buna ancak "mayası altın" olan insanlar sahip olabilir. Bu çerçevede, iktidar kişiseldir, doğal yeteneklere göre belirlenir ve kaynağı "bilgi"dir. İdeal devlet tasarımı, doğal yeteneklere göre bir toplumsal tabakalaşma biçimi önerir: Bilge (ya da Filozof) Kral-koruyucular-üreticiler (Köker 1992: 169; Saybaşılı 1992: 122). Bilge Kral'ın ya da hükümdar olan koruyucuların en bilgilisinin yönetiminin amacı, "toplumsal uyum"u sağlamaktır.[94]

Osmanlı'da, Padişah, "bilge kral"ın; askeri düzeyde merkezdeki ulufeli yeniçeri ve sipahiler ile taşradaki tımarlı sipahiler ve hukuk işlerini yürüten ulema, "koruyucular"ın; üretim ve tecimle uğraşan esnaf ve tüccarlar ile tarımsal üretimi gerçekleştiren reaya da, "üreticiler"in konumuna yakın düşmektedir. Toplumsal tabakalaşmanın yanısıra, Osmanlı'da Platon'un devlet tasarımına uygun başka özellikler de bulunmaktadır. Padişah, en bilgili, tek yetkili, "kutsal" yöneticidir. Ayrıca, Padişah ve hanedanı ile askeri kesim, diğer toplum kesiminden tümüyle ayrıdır -askerlerin devşirme usulüyle yetiştirilmesi de, bu ayrımı korumakla bağlantılıdır-; bu yolla, toplumsal uyum korunmaya ve sürdürülmeye çalışılır (Köker 1992: 170; Saybaşılı 1992: 123-125).

K. Saybaşılı (1992: 135-136), Osmanlı'da, şeriat ve daha sonra gelişen örf hukukunu uygulamanın ya da yargı yetkisini kullanmanın Padişah'a ait olduğunu; iktidarın en önemli iki unsurunun ise, önce *ordu*, sonra da *maliye* olduğunu belirtir. Böylece, üretim de, askeri-mali temelde, ordunun ve merkezi iktidarın gereksinimlerini karşılamak üzere düzenlenmiş ve örgütlenmiştir. Padişah'ın yetkisini

---

[94] Platon'un ideal devlet tasarımı, Ortaçağ'ın bir kısmında, Batı feodalitesinde, ruhban kesimi, aristokrası ve avam tabaka şeklindeki tabakalaşmada benimsenerek teokratik bir nitelik de kazanmıştır (Köker 1992: 170; Saybaşılı 1992: 123).

"mutlak" kılan iki yasal-siyasal ve iktisadi yol vardır: Siyaseten katl ve müsadere. Bu cezalar, özellikle askeri "sınıf a yöneliktir.

Tanzimat, özellikle, Padişah'ın bu iki yetkisinin terkedilmesini getirmiş; daha sonra "ideolojik" olarak "Platoncu kalıp"tan ayrılan düşünce ve ifadeler dolaşıma girmiştir (Köker 1992: 172-181). Modern devlet geleneğinin benimsenmesi ve kurumsallaşmaya başlaması ise, 1920'li ve 1930'lu yıllarda gerçekleşmiştir (Saybaşılı 1992: 146-147). Saybaşılı'ya (1992: 149-150) göre, bu devlet geleneğini "modern" kılan, iktisadi açıdan, birikim ağırlıklı kapitalist bir ekonominin altyapısını oluşturmanın, siyasal açıdan da "halk egemenliği" ilkesinin kurumsal yapısını oluşturmanın amaçlanmasıdır. Gelgelelim, totaliter devlet yapısı, Cumhuriyet'le birlikte ancak *otoriter* bir niteliğe bürünecek kadar değişmiştir. Hatta, kültürel açıdan, Cumhuriyet'in kurulmasında, Batıdaki pozitivizm ve modern bir ulus devlet anlayışı etkili olmuşsa da, bunların getirdiği meşruluk sorununun, devletçiliğin iki ayağı olan laiklik ve milliyetçilik yoluyla çözülmeye çalışıldığını, "Türk ve laik" kimliğin dayatılmasıyla devletin totaliter niteliğini sürdürdüğü görüşü de savunulmaktadır (Mahçupyan 1996: 44-45).

Mahçupyan'ın hem değerlendirmeleri fazla keskin görünmekte, hem de anlatımı Türkiye tarihini "kurtarılmış bölge" gibi deyimlerle süsleyerek hafife alan bir nitelik taşımaktadır. Osmanlı devlet yapısını Platon'un "ideal devlet tasarımı" dolayımıyla açıklamaya çalışan yaklaşımlar için de birkaç kayıt düşmek anlamlı olacaktır. Ne olursa olsun, Padişaha durağan bir tabakalaşma modelinde atfedilen ayrı ve üst konum, onun çevresiyle olan çatışmalarını ve gerilimlerini gizleme riski taşımaktadır. İktidarın çok boyutluluğu ve gerilimli oluşu bağlamında en azından seçkinler arası gerginliklerin varlığını kabul etmek gerekmektedir. Ayrıca, Bilge Kral ya da hükümdarı aşırı vurgulamanın yol açabileceği bir başka sakınca da, ucu toplumsal değişimi "iyi yönetici-kötü yönetici"yle anlamlandırmaya kadar gidebilecek bir anlayışa saplanmaktır.

2. Cumhuriyet Dönemine İlişkin Değerlendirmeler

Kapitalist bir ekonominin altyapısının oluşturulmasının ilk ayağı, 1923 ile 1929 arasında, devlet desteğiyle bir yerli ve ulusal burjuvazi "yetiştirilmesi"ne yönelik bir iktisat siyasası güdülmesidir. Bunun en yaygın yöntemi de, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs ve şirketler tarafından işletilmesidir. Zaten, siyasal ve idari kadrolar, bizzat bu şirketlere ortak ya da bunlarda hissedar olmuşlardır

(Boratav 1988: 28-31).[95] 1930'lu yıllarda, Türkiye'de iktisat siyasası korumacı ve devletçi bir çizgiye çekilmiştir; siyasaların sonuçları bakımından, bu yıllar ilk sanayileşme dönemi olarak anılmaktadır. 1930'a gelindiğinde, devlet desteğiyle yeni zenginler yaratmakta başarılı olunmuşsa da, bu, Boratav'ın (1988: 47) deyişiyle, "devletin yarattığı imkanlara el koyan aracı faaliyetlerin ve özellikle ithalata dönük ticari kapitalizmin gelişmesinden öte bir anlam ifade etmemekte idi". Bunun anlamı, kapitalist gelişmenin gereği olan sanayileşmenin gerçekleşmemesiydi. Sanayileşmede başarısızlığın yanı sıra, 1929 "para bunalımı", 1930'da Serbest Fırka deneyiminin halktan büyük destek görmesi ve kapitalist dünyada yaşanan "büyük bunalım", korumacı tedbirlere ve 1932'den sonra da kapitalist bir gelişme modelinin bir parçası olarak devletçiliğe yönelmeyi getirmiştir (Boratav 1988: 45-50).

Devletçilik, yalnızca "ulusal bir ekonomi" değil, siyasal-kültürel açıdan devlet eliyle bir ulus oluşturma ilkesi olarak da düşünülmelidir (bkz. Köker 1992: 192-193). Bu yüzyılın neredeyse ortasına dek, seçmen desteğinin aranmaması, Batı demokrasilerinin çoğulculuk ve temsil bağlamındaki siyasal boyutunu da, bölüşüm bağlantılı siyasal iktisadi boyutunu da dışlayan bir rejim getirmiştir (Saybaşılı 1992: 159).

1946'da çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra, dört yıl daha hükümet eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ardından Demokrat Parti (DP), on yıl boyunca iktidarda kalmıştır. İlk döneminde toplumdan geniş destek gören DP iktidarı, özellikle 1957'den sonra otoriter bir nitelik kazanmıştır. Saybaşılı'ya (1992: 162-163) göre, çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra, iki temel sorun kendini göstermiştir. Siyasal olarak, iktidarın sınırları belirlenememiş ve yasal-kurumsal bir çerçeve geliştirilememiştir. İktisat siyasası açısından da, birikim ve bölüşüm arasında bir denge oluşturulamamıştır. Başka bir deyişle, ne siyasal sorunları, ne de bölüşüm sorununu, demokratik biçimde çözme alışkanlığı edinilememiştir.

Ayrıca, bu dönem, II. Dünya Savaşı sonrasında bütün dünyada etkisi artan ABD ile Türkiye arasında yakın ilişkiler geliştirilen bir dönemdir. Türkiye, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'na 1947'de; NATO'ya da 1950'de Kore Savaşı'na asker göndermesinin ardından, 1952'de üye olmuştur.

---

[95] Sermaye çevreleri ile siyasal ve idari kadroların bütünleşmesinin en önemli örneği, 1924'te kurulan, "özel statülü, resmi görünüşlü" Türkiye İş Bankası'dır (Örneğin, İmar Vekilliği'nden istifa eden Celal Bayar bu bankanın genel müdürlüğüne, Siirt mebusu Mahmut Bey de yönetim kurulu başkanlığına getirilmişti). Ayrıca, Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, İzmir İktisat Kongresi'nin açış nutkunda belirttiği gibi, yasalara aykırı olmaması koşuluyla yabancı sermayeye de olumlu yaklaşılmaktaydı (Boratav 1988: 28-31; Keyder 1989: 89).

Saybaşılı (1992: 163-164), özellikle 1960 müdahalesinden sonra, "iki-hükümetli bir devlet yapısı" oluştuğunu ileri sürer. Anayasadaki hükümlerle (örneğin, MGK) ve siyasal iktidar tarafından edimsel düzeyde (örneğin, sıkıyönetim uygulamaları) güçlendirilen "askeri hükümet" öncelikle düzenin sağlanmasına ve birikim sürecine ağırlık verirken,[96] "demokratik hükümet" meşruluğun sağlanması ve bölüşümü dikkate almıştır. Bu ikisi birlikte yaşayabilmesine karşın, askeri müdahalelerle "askeri hükümet" dönem dönem açıkça öne çıkmıştır.

Bu yapılanmayı, Anayasalar açısından açıkça ortaya koymak mümkündür. Öncelikle vurgulanması gereken, 1960'dan beri Türkiye'de Anayasaların (1971 müdahalesi sonrası yapılan Anayasa değişiklikleri dahil) askeri yönetim dönemlerinde yapılmış olmasıdır. Nitekim, demokratik hak ve özgürlükler açısından "özgürlükçü" olarak nitelendirebileceğimiz 1961 Anayasasının meşruluk sorunu, onun kalıcı olamamasını getirmiştir. 1982'de ise, tek yönlü olarak anlatılan ve Cumhurbaşkanı seçimiyle birleştirilerek baskıcı bir ortamda "halkoyu"na sunulan Anayasa, zorunlu seçeneksiz bir şekilde kabul edilmiştir. Kısacası, demokrasilerde Anayasaların yapılmasında gözetilen temsil ve meşruluk sorunu ile müzakereci ve uzlaşmacı yola Türkiye'de başvurulmamıştır (Parla 1989: 38-52).

"Askeri hükümet" ile "demokratik hükümet"in bir arada yaşaması sorunu, anayasalarda yasama-yürütme-yargı ilişkilerinin düzenlenmesi çerçevesinde, yine açıkça ortaya konabilir. Parla (1989: 23-24), 1961 Anayasası'nı değerlendirirken, "Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır" genel esasından yola çıkarak, yetkili organların kapsamına Meclisin yanı sıra seçimle iş başına gelmemiş "yetkili organlar"ın da dahil edildiğini belirtir. Cumhuriyet Senatosu gibi seçkinci bir ikinci meclisin kurulması bir yana bu meclis, yasama erkinin kullanımında da seçimle gelen meclisten daha üstün konumdadır. Yasamanın üstünlüğü ve parlamenter meşruluk ilkeleri bu şekilde zayıflatılmıştır. Bu ilkelerin başka bir açıdan zayıflatılması da, yürütme erkinin düzenlenmesi dolayımıyladır. Cumhurbaşkanının temsilci ve vekil olmayan kişiler arasından seçilebilmesi ve bu kişinin Bakanlar Kurulu'na başkanlık edebilmesi, Başbakanın ve bakanların da ikinci meclisten gelebilmesi, vb. parlamenter meşruluğu zayıflatan hükümler arasında sayılabilir (Parla 1989: 25-26).

Yürütme erkinin iç yapılanışında ise, 1961 Anayasası'nda askeri ve sivil otorite eş düzeyde yer verilmiştir: Yönetimin askeri kanadı (Milli Savunma, Başbakan'a

---

96 Saybaşılı (1992: 172), özellikle 1971 müdahalesinden sonra, "askeri hükümet"in birikim işlevini üstlendiğini kaydeder. Çünkü 1960 sonrasında, işçilere sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarının tanınması ile dönemin iktisat siyasaları, gelir dağılımının sermaye lehine bozulmasına engel oluşturmuştur.

karşı sorumlu Genel Kurmay Başkanlığı), İdare başlığı altında değil Bakanlar Kurulu'yla birlikte anılmaktadır. Ayrıca, aynı düzeyde yer alan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) da, askerlerin ve sivil hükümetin ortak bir karar alma organı olarak kurulmuştur. MGK, 1971-73 Anayasa değişiklikleriyle, bir danışma organı olmaktan yarı-buyurgan bir organ olmaya evrilecek; 1982 Anayasası'nda da yerini koruyacaktır. Hatta, 1982 Anayasası'nda, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini artıran, tümü atanmış kişilerden oluşabilecek Bakanlar Kurulu'na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanıyan maddelerle güçlendirilen (özellikle siyasal değil, yönetsel anlamda) yürütmenin bir organı olması yüzünden MGK'nın gücü de artacaktır (Parla 1989: 53-59).

3. Değerlendirmelerdeki Ortak Noktalar

Birçok yönden birbirinden oldukça farklı Türkiye değerlendirmeleri yapanların buluştuğu nokta *popülizm*dir. İster egemen sınıflar blokuyla, ister ataerkil toplumsal düzenin devlet ve toplum boyunca canlanmasıyla açıklansın, popülizm, Türkiye'de siyasal sistemin anlamlandırılmasında başvurulan başlıca ilkedir. Saybaşılı'nın tırnak içinde kullandığı haliyle demokratik hükümetin bölüşümü dikkate alması, örgütlü sınıf ve grupların hakları için mücadelesi sonucunda elde ettikleri haklar değil, popülist siyasalar yoluyla yukarıdan bahşedilen haklar anlamına gelir.

Bu çerçevede, Saybaşılı (1992: 174), siyasal sorunların iktisatçılar tarafından "teknik bir biçimde" ya da "dürüst" "yurtsever" bürokratlar tarafından yönetsel bir biçimde çözülemeyeceğini; bunun Platocu devlet anlayışının "modern" bir yorumu olan "toplum mühendisliği"ne karşılık geldiğini söyler. L. Köker'in de (1992: 193) belirttiği gibi, aslında söz konusu olan, daha genel bağlamda, "siyaset" ile "idare"nin özdeşleştirilmesidir. 1982 Anayasası'na göre temel siyasal kararların alınma biçimi hakkında Parla'nın (1989: 79) yaptığı değerlendirme de, "'siyaset'in, yerini 'idare'ye bırakmış" olduğu şeklindedir. Zaten, Türkiye'de yaygın olan bir kavram kargaşası da, buna bağlı olarak, "hükümet" ile "devlet"in özdeşleştirilmesidir (Saybaşılı 1992: 116). M. A. Kılıçbay'ın (1996: 7), Türkiye'yi "*iktisatsız* ve *siyasetsiz* bir toplum", hatta bir cemaatler toplamı olarak nitelemesi de bunlarla koşuttur. Kılıçbay'a göre, Türkiyeliler, siyaseti bir meslek olarak görmekte ve bu işi "siyasetçi"lere ya da "büyüklerimiz"e bırakmaktadırlar. Buna bağlı olarak, ulusal hasıladan alınacak payın dağılımı ya da bölüşüm de, "büyükler"in keyfine göre gerçekleştirilmektedir.

4. "Batılılaşma" ve Bağımlılık

Kuşkusuz, çoğulcu demokrasiyi kerteriz almadan, Türkiye'nin bir Üçüncü Dünya ülkesi olarak küresel bir bağlamda incelenmesi de mümkündür. Mutman'ın (1994: 8) belirttiği gibi:

> Eğer Batı'daki barış iktidar ve demokrasinin Üçüncü Dünya'daki şiddet ve istikrarsızlık ile karşılaştırılmasını sık sık ortaya çıkaran, böyle bir karşılaştırmayı empoze eden bir genel durum varsa, bu, Batı'nın gerçekte kendi yönettiği küresel sistemin krizini Üçüncü Dünya'ya transfer edebilme, bir başka yerde lokalize edebilme gücünü gösterir.

Ancak, Türkiye'den, Türkiye'deki "Batılılaşma" ilkesinden ve demokrasi iddialarından yola çıktığımızda, Batı demokrasilerine göre ortak ve farklı toplumsal kurumları, süreçleri, ilişkileri belirlemek durumundayız. Bu, Türkiye'nin, "küresel bağımlılık düzeni içinde" düşünülmesine engel değildir. Başka bir deyişle, *az*gelişmişlik-*çok*gelişmişlik gibi düzçizgisel bir ilerlemeyi anıştıran kavramlardan değil, "bağımlılık" gibi yapısal bir belirlemeden hareket edebiliriz.[97]

Bu savı farklı görüşlere yer vererek açabilir ve günümüze taşıyabiliriz. Bu savın, birinci ayağı, Türkiye'nin "dışarıdan" ya da "içeriden" "bağımlılığı"na bakmaktır. M. Mutman (1994: 12), eski sömürgelerde bizzat sömürgeci güçlerin yetiştirdiği, Batılı değerlere bağlı ve onların mallarının alıcısı olacak toplumsal tabakanın -"kentli küçük burjuva"- ülkelerinin "bağımsız" ulus-devletler haline gelmesinde etkin rol oynadığını belirtir. Batıya karşı "bağımsızlığı"nı kazanan ama onun "felsefi ve kültürel sorunsalı" içinde yer alan resmi milliyetçi ideoloji, bu çelişkiyi, Mutman'a (1994: 12) göre, "maddi" ("bilim ve teknoloji") ile "manevi" ("ulusal ruh") kültür arasında bir ayrım yaparak uzlaştırmıştır: "Tek, evrensel bir bilim ve teknoloji olduğu için ... Batı'dan alınıp ulusal ruh ile birleştirilebilir." Tabii bu, "ulusal ruh"un da, toplumsal bilimlerin kavramlarının da, Batı değerlerine göre kurulduğunu anlamlandırmamıza yardımcı olmaz. Onları eleştirirken de, onlara yaslandığımızı anlatmaz.

Türkiye'den baktığımızda, Mutman'ın argümanı, Ü. Oskay'ın (1978: 35) yıllar önce "Batılılaşmaktan" söz eden bazı çevrelerin "Batılılaşma" tanımları hakkında yazdıklarına denk düşmektedir: "Bu çevrelerin istedikleri 'Batılılaşma', teknolojisini ve 'know-how'ını Batılı firmalardan emaneten aldıkları sanayi ürünlerini daha çok miktarda satabilmek için, halkın tüketim kalıplarını bu Batı teknolojisinin üretimi olan mallar yönünde değiştirmekten; Batı'dan 'icazetli' bağımlı bir 'büyüme' izlemekten ibarettir." Mutman (1994: 31), günümüzde Türkiye'de milliyetçiliğin de, İslamcılığın da Batı-Doğu karşıtlığına dayanan aynı sorunsalı paylaştığını belirtir;

---

[97] Bkz. Larrain (1989). Birinci Bölümde Larrain'i izleyerek ayrıştırdığımız "azgelişmişlik" ve "bağımlılık" kuramlarına bakılabilir.

oysa başat olan, uluslararası sermayenin soyut, küresel mantığı ve milliyetçiliğin krizidir: "Bugün laiklik olarak sahip çıkılan şey, CHP'nin altı okundan çok '*life-style*'dır." Yirmi yıl önce, o dönemlerde daha açıklayıcı kabul edilen "gelişme sorunsalı" içinden de olsa, aynı argümanların ileri sürüldüğü söylenebilir: "'Batılılaşma' dedikleri, Batılı gibi giyinmek, Batılıların 'uygarlığına' ait kültürel birimlerle ilişki kurmak, Batılı toplumların sosyal kurumlarını bu ülkeye aktarmak ve 'aşılamaktan' ibaretti" (Oskay 1978: 33).

Kısacası, zaten "Batılılaşma", Batılı olmama ve Batılı olma niyetini içermekte ve kavram olarak kendi başına da bir bağımlılık durumunu anlatmaktadır. Üçüncü Dünyanın "yapısal bir ideolojik hegemonya krizi" ve "fiziksel zora dayanan ilişkiler"le tanımlanması, küresel bir bağımlılık ilişkisini anlatır ama Üçüncü Dünya "ahalisi" için önemli olan, Batılı olma niyetinin ne kadar içten ve kimlere ait olduğu, ne için istendiği, nasıl uygulandığı ve niyetlenilmeyen sonuçları olsa gerektir.

Bağımlılığın "içeriden" anlatılması, Türkiye'de tarihsel olarak yapılanmış özgül toplumsal ilişkileri, siyasal kurum ve süreçleri incelemeyi gerektirir. Bu, yukarıdaki savın ikinci ayağıdır. Boratav (1991: 15) Marksist bir iktisatçı bakış açısından, "sınıf dinamikleri"nin boyutlarından biri olarak toplumsal sınıf, grup ve tabakalar ile devlet arasındaki ilişkiler üzerinde durur ve Birinci Bölümde üzerinde durduğumuz kapitalist devlet kuramlarını Türkiye'de devletin açıklanmasına tam olarak uygulamasa da, uygun görür.[98] Boratav (1991: 15), iktisadi açıdan egemen olan sınıfın devleti de kontrol ettiğini; kriz dönemlerinde devletin görece özerkliğinin söz konusu olduğunu; güçlü ve otoriter bir devlet geleneğinden gelen ülkelerin düşünürlerinin sık sık "yöneten sınıf" ile "kamu yönetimi"ni karıştırma yanılgısına düştüklerini belirtir. Boratav'a göre, bu yanılgı, XX. yüzyıl Türkiye tarihindeki ana çatışmayı burjuvazi ile bürokrasi (özellikle askeri bürokrasi) *ya da* sivil toplum ve devlet arasında görmekten kaynaklanır.

Boratav'ın iktisadi bakış açısının yarattığı sorun, "*ya da*" sorunudur. "Sivil toplum"un farklı tanımlamaları bir yana, böyle bir bakış açısı, Boratav'ın (1988: 143; 1989: 50) analizlerinde kolayca gözlemleneceği gibi, devletçi ve "ulusal kalkınmacı" bir sorunsala takılıp kalma riskini taşımaktadır. Kapitalizmin sınır tanımadığı ve bir "devrim" beklentisinin de kalmadığı günümüz dünyasında, siyasal açıdan farklılıkları

---

[98] Boratav'ın (1991: 20) "alternatif açıklaması" kısaca şöyledir: "... Devlet-burjuvazi ilişkileri üzerinde alternatif ... bir açıklamanın ana çerçevesi, İmparatorluğun çöküşüne tekabül eden -ve devletin görece özerkliğinin genişlediği- dönemde devlet çarkına el koyan küçük burjuva kökenli kadroların zaman içinde burjuvalaşması ve devletin ekonomik bakımdan egemen bir sınıflar bloku tarafından giderek fethedilmesi süreçlerine dayandırılmalıdır. Bu "fetih" aşamasının tamamlanma tarihi, ... CHP'nin içinde uygun dönüşümlerin tamamlandığı ve işçi hareketi ile sosyalist partilerin dışlandığı bir çok-partili rejime geçişi temsil eden 1946-47 yıllarıdır. Şüphesiz ki, sonraki yıllarda burjuvazinin devlet üzerindeki egemenliği iniş ve çıkışlar gösterecektir. ..."

tanıyan, farklı sınıf, grup ve kesimlerin öğreniye ulaşabildikleri ve kendilerini ifade edebildikleri çoğulcu bir demokrasi anlayışı, tahakkümcü olmayan eşitlikçi (yerel, ulusal, bölgesel, küresel) bir toplumsal oluşuma geçilmesinin olmazsa olmaz koşulu gibi görünmektedir.

Kapitalizmin eline geçen her şeyi, her kimliği "metalaştırdığı" ve bunu yaparken hiçbir sınır dinlemediği bir dönemde, Türkiye'de otoriter devletin genel olarak kapitalizmi, özel olarak burjuvazinin bazı alt-gruplarını desteklediği açıktır. Ancak, en az bunun kadar açık olan, otoriter devletin "iç ve dış tehditler" yaratan ulusal güvenlik anlayışıyla (ya da "milli güvenlik siyaseti"yle) baskıcılığı; Türkiye'de siyaset sürecinin işleyişinde teknik uzmanların, bürokratların ve "siyasetçi"lerin "yeri" ve temsili organlarla dahi bağı sorgulanabilir olan yurttaşların "yersizliği"dir.[99]

Böylece, bütün bu tartışılanlar, bizi Türkiye'nin Batı bağlamında ele alınmasına, ama buna karşın ya da tam da bu yüzden, otoriter devlet geleneğinin sürekliliğine, kapitalistleşme sürecine, demokratik değerlerin ve kurumların yerleşikleşmemesine ve Türkiye'de siyaset sürecinin farklı işleyişine getirmektedir. Bu, siyaset sürecindeki "yapısal" kısıtlar ile eyleyen kategorilerinin ve bunların etkililiğinin de Batıdakilerden farklı olacağına işaret etmektedir.[100] Bu aşamada, 1980'ler ve 1990'lardaki koşulları da katarak geliştirmeye çalışacağımız analiz çerçevesine geçmeden önce, bu anlatılanların Türkiye'de yayıncılığa yüklenen rol ve yayıncılık siyasası özelinde nasıl değerlendirilebileceğine kısaca değinebiliriz.

C. 1980'e dek Türkiye'de Yayıncılık ve "Yayıncılık Siyasası" ile Siyasa Sürecinin Özellikleri

Bu alt-bölümde, öncelikle geçirdiği düzenlemeler açısından Türkiye'de yayıncılığın tarihi kısaca anlatılacaktır. Yayıncılığın iktisadi ve kültürel bir etkinlik olarak görülmesi bağlamında siyasaların "ne" oldukları anlamlandırılmaya çalışılacak ve özgül bir siyasa alanı olarak yayıncılık konusunda siyasa sürecinin işleyişine ilişkin saptamalar yapılacaktır.

---

[99] Boratav'ın sanayi-sonrası toplum ütopyasında, iktisatçılığının belirginliği ve uzmanlara verdiği yer kaydadeğer: "*Çok az sayıda, ancak çok yüksek nitelikli birkaç uzmanın denetiminde* olan; üretilen ürünlerin maliyetsiz ve fiyatsız olduğu; *dolayısıyla tanım gereği kârların da yok olduğu böylesine gelişmiş ve karmaşıklaşmış bir üretim sistemi*nin kapitalist bir biçimde örgütlenmesini düşünmek imkânsız..." (Aktaran Mutman 1994: 27, vurgular bana ait).

[100] Burada, yapısal kısıtlar, belli referans çerçevelerine göre kurumsallaşmış toplumsal ortamlara gönderme yaptığı için, aynı zamanda kültürel yapılaşma açısından düşünülmektedir. Bu konuda, önceki bölümde değinilen Servaes'e (1989: 490) bakılabilir.

1. Yayıncılık Alanında Yasal-kurumsal Düzenlemeler

Yasal-kurumsal düzenlemeler açısından 1980'e kadar Türkiye'de yayıncılık, kabaca üç dönemde ele alınabilir: Tecimsel radyo, devlet tekeli ve TRT tekeli. İlk dönem, 1927-1936 yıllarına karşılık gelir. Bu dönemde yayın tekeli, Telsiz Telefon Türk Anonim Şirketi'ndedir (TTTAŞ). Devletin PTT eliyle Fransız TSF (Telephonie Sans File) şirketine yaptırdığı telsiz telgraf istasyonlarının daha inşaatı bile başlamadan, radyo yayını yapacak şirket için girişimlerde bulunulmuş ve 6 Ocak 1926'da Bakanlar Kurulu'ndan TTTAŞ'ın "Nizamname-i Dahilisi"ni onaylayan bir kararname çıkmıştır. Yayın tekelinin on yıllığına TTTAŞ'a devredilmesi ise, 8 Eylül 1926'da imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Havza-i Hükümeti Dahilinde Telsiz Telefon Mürsile ve Ahize İstasyonları İşletme Ruhsatnamesi"yle gerçekleşmiştir. TTTAŞ, yapımı 1927'de biten PTT'nin telsiz telgraf vericilerinden 5-7KW gücünde iki verici kiralayıp yayın yapacak hale getirmiş; biri Ankara'da diğeri İstanbul'da olmak üzere iki küçük radyo stüdyosu kurmuş ve 6 Mayıs 1927'de İstanbul'da ve aynı yıl içinde Ankara'da düzenli yayınlara başlamıştır (Kocabaşoğlu 1980: 9-13; Gülizar 1985: 2732).

Türkiye'de yayıncılığın ikinci dönemi, 1936'dan 1964'e kadar süren "devlet tekeli" dönemidir. 1930'ların başından itibaren adım adım radyonun "devletleştirilmesi" söz konusu olmuş ve 1936'da TTTAŞ'ın on yıllık süresi dolunca, 18 Ağustos 1936 tarihli kararnameyle radyo devletleştirilmiştir (Kocabaşoğlu 1980: 114). Radyonun devletleştirildikten sonra, PTT yönetiminde kaldığı 1936 ile 1940 yılları arasındaki dönem "geçiş dönemi" olarak anılmaktadır. Bu dönemde, 1937'de yürürlüğe giren "Telsiz Kanunu"yla, her türlü telsiz haberleşmesi devlet tekeline alınmıştır. 1940 yılında Başbakanlığa bağlı Matbuat Umum Müdürlüğü[101] bünyesi içine alınan radyo, II. Dünya Savaşı boyunca örgütsel ve yönetsel gelişmeler göstermiş; radyoya devlet bütçesinden büyük fonlar ayrılmış; farklı dinleyici gruplarına yönelik -kadınlar, çocuklar, gençler- çeşitli programlar yapılıp yayınlanmaya başlamıştır. Dahası, savaş, haberlere ilgiyi artırmış, radyo alıcı sayısında önemli artışlar gözlenmiştir. Bütün bu gelişmelere karşın, radyo bürokratik mekanizmanın bir parçası olarak işlemiştir; hatta siyasal iktidar tarafından "hükümetin/devletin ağzı, milletin kulağı" olarak nitelenmiştir (Kocabaşoğlu 1985: 2735).

---

101 1934'te yasayla İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulması öngörülen Matbuat Umum Müdürlüğü, daha sonra Başbakanlık bünyesine alınmış; ismi, 1943'te Basın Yayın Umum Müdürlüğü'ne, 1949'da ise Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'ne -BYTGM- dönüşmüş; 1958'de Bakanlık haline gelmiş; 1963'te Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Genel Müdürlük statüsüne geri dönmüştür.

1946'da yapılan ilk genel seçim sonucunda dört yıl daha iktidarda kalan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) döneminde (1949 yılında) genel seçimler için muhalefet partilerinin radyoyu kullanabilmelerine ilişkin bir yasal değişikliğe gidilmiş; bu olanak, 1950'deki Seçim Kanunu'yla genişletilmiştir (Taşer 1969: 84-85). 1950'lerde Türkiye'de yayıncılıktaki en önemli olgu ise, özellikle muhalefet partilerinin seçimler için bile radyoyu kullanmasının yasaklandığı 1954 yılından sonra artan ve 1957'den itibaren şiddetlenerek süren, radyonun "partizan" kullanımı olarak kabul edilmektedir (Aksoy 1960). Öyle ki, 1960 askeri müdahalesinden sonra, radyonun yasalara aykırı kullanımı, yargılamaya konu olmuş; "Vatan Cephesi davası"/"radyo davası", Kasım ayı sonunda başlayıp Aralık ayı sonunda bitmiş, eski Başbakan A. Menderes'le ilgili olarak da "Anayasa davası"yla birleştirilmiştir (Şahin 1974: 104-105).

Türkiye için CHP ile DP'nin dışişleri siyasasında bir ayrım yapılamayacak biçimde bu yılların önemi, ABD ile yakın ilişkiler kurulmasında yatmaktadır. Örneğin, 1950 yılında Ankara'da 150Kw gücünde kısa dalga bir verici kurulmuş ve bu vericinin ilk yayınları Kore'ye ve ABD'ye yönelik olmuştur.

1960 askeri müdahalesinden sonra, Türkiye Radyo Televizyon Kanunu çıkana ve TRT kurulana dek geçen sürede, sekiz il radyosu hizmete girmiş; bunların özellikle ülke sınırlarındaki illerde kurulmasıyla, Türkleri yabancı radyoların zararlı yayınlarından koruma amacı güdülmüştür (Kocabaşoğlu 1985: 2735). 1961 Anayasasında basın dışı iletişim araçlarını kullanma hakkı (26. madde) temel hak ve özgürlükler arasında sayılmış; 121. madde de, radyo televizyon istasyonlarının yönetiminin *özerk* bir kamu kişiliği halinde yasayla düzenlenmesi öngörülmüştür.[102] Ekim 1961'de kabul edilen Anayasa'nın geçici maddesine göre, öngörülen bütün yasalar iki yıl içinde çıkmak durumundadır. Radyo ve televizyonla ilgili yasa tasarısı, son ana kalmış; 25 Ekim ile 24 Aralık 1963 arasında görüşülmüştür (Şahin 1974: 119-120). Aralık ayında kabul edilen 359 sayılı Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Kanunu, 1 Mayıs 1964'te yürürlüğe girmiştir. Yasada TRT'nin yönetimi açısından Yönetim Kurulu'na öncelik verilmiş; yayın kurumunun siyasal

---

102 1961 Anayasasının 12. maddesi şöyledir:
"Radyo televizyon istasyonlarının idaresi, özerk kamu tüzel kişiliği halinde, kanunla düzenlenir.
Her türlü radyo ve televizyon yayınları, tarafsızlık esaslarına göre yapılır.
Radyo ve televizyon idaresi, kültür ve eğitime yardımcılık görevinin gerektirdiği yetkilere sahip kılınır.
Devlet tarafından kurulan veya Devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır."
Son bent, radyo haber bültenlerinin Anadolu Ajansı ve Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nce hazırlandığı düşünüldüğünde bir anlam kazanmaktadır.

iktidardan bağımsız bir yönetime sahip olması amaçlanmıştır (Topuz, vd. 1990: 91-92).[103]

Türkiye'de yayıncılığın üçüncü dönemi, 1 Mayıs 1964'te kurulan Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun (TRT) yayın tekelini elinde tuttuğu dönemdir. TRT'nin kurulup çalışmaya başlamasından itibaren, teknik, idari ve program personeli niceliksel olarak büyük bir artış göstermiş; kurumun mali gücü artmış; teknik donanım ve program yapımı açısından önemli gelişmeler kaydedilmiş; yayın saatleri çoğalmıştır. Kısacası, TRT'nin devreye girmesiyle, Türkiye'de yayıncılık alanındaki gelişmeler hızlanmıştır. Gelgelelim, TRT'nin örgüt içi düzenlemelerinin yetersizliği; personel şişkinliği; teknik, idari ve program personeli arasında eşgüdüm eksikliği; hiyerarşik yapılanma gibi etkenler yayıncılığın gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir (Öngören 1985: 2748-2750). Ayrıca, hiyerarşik yapılanmanın getirdiği merkeziyetçiliğin bir yansıması olarak "paket program" uygulaması, programcılık eğitimi görmemiş elemanların bölge radyolarına yapımcı olarak atanması, ilkel yapım koşulları gibi etkenler, il ve bölge radyolarının gelişmesini engellemiştir (Tuğrul 1975). Radyolarla ilgili bir başka nokta da, yayın tekeli TRT'ye ait olmasına karşın, TRT dışı radyoların *de facto* varlığıdır. 1971 yılı başında sayıları 70'i geçen okul, polis ve meteoroloji radyolarının yanı sıra bu dönemde, ABD ile imzalanan Askeri Kolaylıklar anlaşması uyarınca çeşitli Amerikan radyoları da mevcuttur (Aziz 1972; Kocabaşoğlu 1985: 2736-2737).

Bu dönemdeki en önemli olay, televizyon yayınlarının başlamasıdır. Gerçi ilk televizyon yayını, 9 Temmuz 1952 tarihinde İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) tarafından yapılıp 20 yıl boyunca İstanbullulara az çok TV izlettirilmişti ama Türkiye çapında örgütlenecek olan TRT bünyesinde ilk TV yayını 1968'de yapılmıştır. Televizyon yayınına geçiş, planlı bir şekilde yürütülmediği için, bir dış yardım sonucu birçok eksik ve gedikle başlamıştır. (Öngören 1982: 279-280).[104]

---

[103] Bu amacı gerçekleştirmek üzere geliştirilen yasal yordam şöyledir: Genel Müdürle birlikte 9 üyeden oluşan Kurul üyelerinin ikisi Bakanlar Kurulu'nca atanıyor, dördü üniversiteler, konservatuarlar, tiyatro ve operacılarca seçiliyor, ikisi Kurul tarafından TRT personeli içinden seçiliyordu. Genel Müdür de, Yönetim Kurulu'nun Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na önerdiği adayın Bakanlar Kurulu'nda görüşülmesiyle atanıyordu (bkz. bu konuda, ayrıntılı bir şema hazırlayan Şahin 1974).

[104] 1962'de Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'ne "radyolardan ve TV hazırlık çalışmalarından genel müdür seviyesinde sorumlu [bir] müşavir" atanmıştır. Ama Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda TV kurulması öngörülmemiştir (Oskay 1978: 18; Öngören 1982: 279-280). TV yayınının başlaması şu şekilde gerçekleşmiştir: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü müşavirinin gayretleriyle, 1963'te Dışişleri Bakanlığı ile Federal Almanya arasında yapılan bir anlaşma sonucu, Türkiye'de bir TV Eğitim Merkezi'nin kurulması, bir radyo istasyonu donanımının Türkiye'ye verilmesi ve Türkiye'den Batı Almanya'ya gönderilecek elemanların radyo ve TV yapımcısı ve teknisyeni olarak yetiştirilmeleri karara bağlanmıştır. TRT, bu çerçevede 1965 yılından itibaren TV konusuna el atmış ve 1966'da TV Eğitim Merkezi'nin kapalı devre aygıtları Ankara'da kiralanan bodrum katlarına yerleştirilmiştir. Sadece eğitim işlevine yarayacak teknik donanıma eklemelerle bir stüdyo hazırlanırken, yine Almanların hibe ettiği bir TV vericisi sayesinde yayına geçme umudu doğmuştur. Teknisyenler ve

1964-1971 döneminde, TRT, yasal olarak tanınan özerkliğine karşın, uygulamada siyasal iktidarın çeşitli biçimlerdeki baskılarına maruz kalmıştır. Bunlar arasında, TRT'nin diğer kurumlarla doğrudan yazışma yapamaması, hesap işlemlerinin yasadışı yollarla incelenmesi, Maliye Bakanlığı'nın radyo ruhsat gelirlerine el koymaya yeltenmesi, devlet bütçesinden ödeneklerin verilmemesi ya da geç verilmesi, kadro atamalarının geciktirilmesi sayılabilir (Şahin 1974; Topuz vd., 1990: 95-98). 1965'ten başlayarak TRT yasasında değişiklik yapılacağı sözleri, hükümetlerce, hep gündemde tutulmuş; bu konuda çalışmalar yapılmış; yeni yasa tasarısı, TBMM'ne geldikten on gün sonra 1971 muhtırası gelmiştir.

1971 Muhtırasını izleyen dönemde Meclis dağıtılmamış; "parti üstü hükümetler dönemi" (1971-1973) başlamıştır (Tunçay 1985: 1986). Muhtıradan kısa bir süre sonra TRT genel müdürü görevinden ayrılmış ve yerine TRT Kuruluş ve Görev Yönetmeliği'ne aykırı olarak bir vekil atamıştır. Bunun nedeni, TRT Yönetim Kurulu'nda hükümetin istediği genel müdür adayı için salt çoğunluğu sağlayabilmektir. Hükümetin TRT'ye müdahalesi, daha sonra yasal zemine de taşınmıştır.

Önce, 20 Eylül 1971'de Anayasa'nın 121. maddesi değiştirilerek, TRT'nin özerkliğine son verilmiş; TRT "tarafsız" bir kamu tüzelkişiliği olarak nitelenmiş; maddeye kanunla düzenleneceği söylenen yayın esasları eklenmiştir. Daha sonra 29 Şubat 1972'de 1568 sayılı yasa ile TRT yasasında değişikliklere gidilmiş (50 maddenin 18'i değiştirilmiş) ve değişiklik 8 Mart'ta yürürlüğe girmiştir. TRT Yönetim Kurulu'nun yetkileri kısılmış ve ağırlık Genel Müdür'e verilmiş; Genel Müdürlük makamına da, doğrudan Bakanlar Kurulu'nun uygun gördüğü bir adayın atanması hükme bağlanmıştır.[105] TRT, mali açıdan da hükümete bağımlı hale getirilmiştir (Şahin 1974: 225-226). Böylece, yürütmenin TRT üzerinde doğrudan kontrolü söz konusu olmuştur. Siyasal açıdan, artık, siyasal iktidar el değiştirdikçe genel müdürler değişecek, genel müdürler değiştikçe kadrolarla oynanacak, TRT

---

programcılar, Alman ve İngiliz uzmanlar tarafından yetiştirilmişlerdir. Sonunda, 31 Ocak 1968'de, Ankara'da ilk TV deneme yayınlarına başlanmış (Öngören 1982: 280-282); 1971 yılında İTÜ ile TRT arasındaki işbirliği sonucu bir protokol imzalanarak 30 Ağustos günü İstanbul'da da TRT'nin TV yayını başlamıştır. Aynı yılın Eylül ayında da İzmir televizyonu devreye girmiştir. Eskişehir'e ve Balıkesir'e de izleyen bir yıl içinde TV yayınları ulaştırılabilmiştir (Yengin 1994: 70-71). TV'nin ilk yıllarında Almanya, donanımın yanı sıra, program arzında da bulunmuştur (Cankaya 1990: 18-24).

105 Yönetim Kurulu üye sayısı 11'e çıkarılırken, Kurul'un bileşiminde, üye seçiminde ve yetkilerinde de önemli değişikliklere gidilmiştir. Örneğin, hükümetin atadığı üye sayısı 2'den 3'e çıkarılmış; 2 TRT personeli yerine bir basın temsilcisi getirilmiş; tecimsel çevrelerin 2 temsilcisine yer verilmiştir. Yönetim Kurulu üyelerinin 3'ünü doğrudan Bakanlar Kurulu atarken, kalanını adaylar arasından son aşamada TRT Seçim Kurulu saptıyordu. (Bkz. bu konuda bir şema hazırlayan Şahin 1974: 221-222). TRT Seçim Kurulu da, Cumhurbaşkanı'nın seçtiği 4 rektör ile Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreteri'nden oluşuyordu. Böylece TRT, hem tecimsel çevrelerin, hem de yürütmenin idari (MGK düşünülünce) ve siyasal kanatlarının açık tesirine açılmış oluyordu (Yürütmenin siyasal ve idari kanatları hakkında ve 1971-73 Anayasa değişiklikleriyle, MGK'nın konumundaki değişim hakkında bkz. Parla 1993: 22-32).

sürekli olarak yayınlarında muhalefet partilerine yer vermemekle suçlanacak, yayın yasakları da değişikliklere uğrayarak sürecektir. Bu dönemde, TRT'de İsmail Cem'in Genel Müdürlük'ten alındığı 15 Mayıs 1975 ile göreve dönüp istifa ettiği 20 Nisan 1978 tarihleri arasında Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, TRT Seçim Kurulu kararlarıyla bir kargaşa yaşanmış ve "yasal" ile "fiili" genel müdürler tartışmaları gündeme gelmiştir (Gülizar 1995: 164-170).[106]

Bu noktadan itibaren, Türkiye'de yayıncılıktaki yasal ve kurumsal değişmeleri, iktisat ve kültür siyasaları bağlamında değerlendirebiliriz.

2. İktisat Siyasası Bağlamında Yayıncılık

İktisat siyasası açısından, Boratav (1988: 28-29) 1923-1929 yıllarını "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa" dönemi olarak adlandırır. Bizzat devlet eliyle Türkiye burjuvazisinin yaratılıp desteklendiği bu yıllarda, devlet tekeline konu olan mal ve hizmetler imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiş; bu şirketlerin birçoğunda da üst düzeyde siyasal kadrolardan kişiler ortak ya da hissedar olarak yer almışlardır. 1926'da "İşletme Ruhsatnamesi"yle, radyo yayıncılığı imtiyazının on yıllığına TTTAŞ'a tanınması, böyle bir bağlamda anlam kazanmaktadır. TTTAŞ, devletin PTT eliyle Fransız TSF şirketine yaptırdığı telsiz telgraf vericilerini kullanarak yayını gerçekleştirebilecektir. TTTAŞ'ın kurucuları ve sermaye oranları da, siyasal kadroların şirketlerin oluşumundaki yeri hakkında yukarıda söylenenlerle uyumludur. TTTAŞ'ın "Nizamname-i Dahilisi"ne göre, şirketin kurucuları İş Bankası adına genel müdür Mahmut Celal (Bayar), Anadolu Ajansı (AA) adına Siirt milletvekili Mahmut (Soydan) ve Gümüşhane milletvekili Cemal Hüsnü (Taray) ile tüccar Sedat Nuri (İleri)'dir. Merkezi Ankara'da olan şirketin sermayesinin %40'ı İş Bankası'nın, %30'u AA'nın, %30'u Falih Rıfkı, Cemal Hüsnü ve Sedat Nuri beylerindir (Kocabaşoğlu 1985: 2738).

"Korumacılığın ve devletçiliğin" öne çıktığı 1930-39 yılları ise, Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ilk ulusal sanayileşme denemesini gerçekleştirdiği dönem olarak anılmaktadır (Boratav 1988: 45). Bu çerçevede, 1936'da sözleşmesi biten TTTAŞ'ın yayın yapma hakkının yenilenmesi talebi reddedilmiş (Gülizar 1985: 2739), radyo devletleştirilmiş ve dört yıl PTT yönetiminde kalmıştır.[107] Devletleştirme adımları aslında 1930'ların ilk yarısında başlamıştır. Örneğin, Marconi şirketine yaptırılan ve 28 Ekim 1938'de hizmete giren 120KW gücünde uzun

---

106 Bu konuda, ayrıca bkz. Alemdar 1981b; Cem 1976; Karataş 1978.

107 1936'da 10.000 dolayındaki ruhsatlı radyo alıcı sayısı, bu dönem sonunda 80.000'e yükselmiştir.

dalga Ankara Radyosu için ilk girişimler 1933'te yapılmıştır. Yine, radyo yayınlarını denetlemek ve hatta düzenlemekle görevlendirilen Matbuat Umum Müdürlüğü'ne ilişkin yasa 1934'te çıkmıştır (Kocabaşoğlu 1980: 114-115 ve 132).

İktisadi açıdan, bir "kesinti" ya da "kuluçka dönemi" olarak nitelendirilen 1940-45 yılları (Boratav 1988: 63-65) güçlü bir propaganda aracı olarak görülen radyo açısından, savaş koşullarının yarattığı bir gelişme dönemidir.[108] Bu dönemde radyoya devlet bütçesinden büyük fonlar ayrılmıştır. Boratav'ın (1988: 73) "dünya ekonomisi ile farklı bir eklemlenme denemesi" başlığı altında incelediği, ABD ile yakın ilişkiler kurulan 1946-53 yıllarında İstanbul (1949) ve İzmir Radyoları (1951) hizmete girmiştir. 1.5Kw gücünde İzmir Radyosu, Amerikan Haberler Merkezi'nin teknik yardımı sonucu, ulusal radyo şebekesine katılmıştır.

Serbest ticaretçi açık ekonomi özelliklerinin yeniden gündeme geldiği bu dönemde, radyo açısından önemli bir gelişme de, reklam yayınının başlamasıdır. "Fiilen" 1950 yılının başlarında yayınlanmaya başlayan tecimsel amaçlı reklamlar, ancak bir yıl sonra 28 Şubat 1951'de Radyolarda İlan ve Reklam Tarifesi'nin Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla resmileşmiştir. Reklam yayınları, bir dakikalık spot reklam ve 5-15 dakikalık sponsorlu programlar şeklinde olmuştur. 1959-60 yıllarında, reklam gelirleri, radyo gelirlerinin %50'sini oluşturacak hale gelmiştir (İnceoğlu 1985; Kocabaşoğlu 1980: 328-330).[109]

İktisadi açıdan tıkanma ve durgunluğa karşı istikrar ve uyum siyasalarıyla belirlenen 1954-61 yılları (Boratav 1988: 85), Türkiye yayıncılık tarihinde DP'nin radyoyu fütursuzca kullandığı "partizan radyo" ya da "Vatan Cephesi" dönemi olarak anılmakta; radyonun bu şekilde kullanılmasında girilen iktisadi krizin ve basın ile muhalefetin ortak karşı tavırlarının rolü olduğu düşüncesi kabul görmektedir (Aksoy 1960; Gülizar 1994: 69-79; Kocabaşoğlu 1980: 345-353). 1962'den sonra Türkiye'de planlı ekonomiye geçilmiştir (Boratav 1988: 94). Burada, ilginç olan nokta, Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda TV kurulmasının öngörülmemesine, yani, dönemin hükümetlerinin bu konuyla ilgili bir siyasa geliştirmemelerine ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) TV'nin pahalı bir yatırım olduğu ve radyonun geliştirilmesine öncelik verilmesi yönündeki görüşüne karşın, TV yayınının gerçekleşmesidir (Oskay 1978: 18).

---

[108] Yalnızca devletin ilgisinin artması değil, dinleyiciler açısından da, savaşın özellikle haberlere ilgiyi artırması söz konusu olmuştur. 1940'ta 80.000 dolayında bulunan ruhsatlı radyo alıcı sayısı, 1946'da 180.000'e çıkmıştır.

[109] Bu konuda farklı veriler var. Örneğin, Şahin (1974: 154), 1964'te TRT gelirlerinin 2/3'ünü ruhsat ücretlerinin, 1/3'ünü reklam gelirlerinin oluşturduğunu yazmaktadır.

1960'ların ve 1970'lerin yayıncılık açısından önemi, TRT'nin kurulması ve personel, yönetim, teknik ve program yönünden yaşanan gelişmelerdir. Teknik gelişmeler ve istihdam, iktisadi açıdan da düşünülmesi gereken konulardır.[110] Buna reklam sektörünün gelişmesi de katılabilir. 1972'de TRT yasasındaki değişikliklerden sadece bir hafta önce, ani bir kararla televizyonda da reklam yayınları başlamıştır. 1980 yılında, TRT'nin radyo-TV ruhsat gelirleri 1.4 milyar TL iken, reklam gelirleri 2.2 milyar olmuştur (Kocabaşoğlu 1985: 2737). Yayıncılığın yalnızca ABD gibi bazı ülkelerde değil, bütün dünyada iktisadi bir etkinlik olarak öne çıktığı 1980'lerde, Türkiye'de de yayıncılığın iktisadi boyutu genişleme sürecine girecektir.

3. Kültür Siyasası Bağlamında Yayıncılık

Kültürel açıdan Türkiye'deki yayıncılık pratiğine, II. Bölümde değinildiği haliyle Bennett'in (1992) kültür üzerine yazdıklarından yola çıkarak bakarsak, radyo ve televizyonu, bir ulus oluşturmak gibi kültürel bir hedefin kültürel araçları olarak değerlendirebiliriz. Türkiye'de kültürel etkinlikler için XIX. yüzyıl başından itibaren 'devlet desteği' söz konusu olmuştur. Ama asıl olarak, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında 'kültür' ve sanatın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması parti ve devlet siyasası olarak belirlenmiştir: Halkevleri, Tercüme Bürosu, Devlet Konservatuarı, Devlet Tiyatrosu, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi gibi kurumlar bu siyasanın ürünleridir (Çapan tarihsiz: 17). Oysa, 1927'de başlayan radyo yayınları ya da o zamanki adıyla "telsiz telefon", öncelikle, "dans ve spor gibi beynelmilel bir merak" ya da "medeni ve asri eğlence" olarak görülmüş (Kocabaşoğlu 1980: 74) ve işletmesi özel bir şirkete verilmiştir. Kısa süre içinde, radyonun 'eğitici' bir görev yüklenmesine ilişkin görüşler de ifade edilmeye başlamışsa da, uygulamada bir müzik ve eğlence aracı olarak sunulmuş ve kabul edilmiştir.

---

[110] 1 Mayıs 1964 itibariyle, TRT 13 radyo vericisi devralmıştı; içlerinde sadece Ankara ve İstanbul radyoları yeterli stüdyo olanaklarına sahipti. Bu istasyonlardan yapılan yayınlar, ülke yüzölçümünün sadece %37'sine, nüfusun da %42.6'sına erişebiliyordu. Toplam verici gücü, 527Kw idi. Verici gücü açısından yetersizlik, alıcı sayısı yönünden de geçerliydi. 1964 yılında, ruhsatlı radyo alıcısı sayısı 2 milyonun biraz üstündeydi (Kocabaşoğlu 1985: 2736; Öngören 1985: 2748).
1964'te bir düzineyi geçmeyen yayın personeli, bir yıl içinde 259'a ulaşmış; toplam personel sayısı, 1975'te 1.500'ün üzerine çıkmıştır. Toplam verici gücü, 10 yıl içinde 4.500Kw'ı geçmiştir. Toplam günlük yayın süresi, 5 yıl içinde 128 saatten 226 saate yükselmiştir. Ruhsatlı alıcı sayısı da, 1973'te 4 milyonun üstüne çıkmıştır (Kocabaşoğlu 1985: 2736; Öngören 1985: 2748).
1970'lerin ortasında radyo yayınlarında, TRT I, TRT II, TRT III yayın ayrımı gerçekleştirilmiş, TRT I 24 saatlik kesintisiz yayına geçmiştir (Aziz 1981: 118). 1980'e gelindiğinde, ruhsatlı radyo alıcı sayısı 4.5 milyona ulaşmış ve neredeyse bütün ülke çapında en az iki kanal dinlenebilir hale gelmiştir. Televizyon yayınları ise, 1970'lerin ortasında, ülke yüzölçümünün %28'ine, nüfusun ise %55'ine ulaşmıştır. 1980'de, ülke nüfusunun %74'ü TV yayınlarını izleyebilmiştir (Cankaya 1990: 57; Yengin 1994: 71).

Bu, 'eğlence'nin, 'eğlence biçimi'nin ve 'eğitim'in, kültür siyasasından bağımsız olduğunu göstermekten ziyade, radyo yayıncılığının "Batılılaşma", "çağdaşlaşma" ilkeleri doğrultusunda, "kültürel hedef"in "kültürel araç"ı olarak değerlendirilmesine davetiye çıkarmaktadır. Müziğin "alaturka"-"alafranga" sorunu gibi ele alınması ve 1934-36 yılları arasında radyodan Türk Müziği icrasının yasaklanması bunun ilginç bir örneği olarak görülebilir (bkz. Kocabaşoğlu 1985: 2733). Ayrıca, CHP'nin 1931'deki büyük kongresi sonrasında "devlet, resmi ideolojiyi halka yaymak ve benimsetmek görevini verdiği Halkevlerini radyo alıcılarıyla donatmayı amaçla[mıştır]" (Kocabaşoğlu 1980: 113-114). Son olarak, her ne kadar bu dönemde radyo bir kültür kurumu olarak ayrıntılı biçimde ele alınmasa ve etkin bir biçimde kullanılmasa da, CHP'nin 1935'teki Dördüncü Büyük Kurultayı'nda onaylanan programda, "Parti, radyoyu milletin kültür ve politika terbiyesi için en değerli vasıtalardan sayar," denmektedir (Kocabaşoğlu 1980: 116; Şahin 1974: 80).

Bu son iki örnek, uygulamada pek geçerli olamamış, daha çok "söz"de kalmıştır. Örneğin, 1940-1946'da Halkevlerinde radyo etkin bir biçimde kullanılamamıştır. Bunda teknik olanaksızlar kadar devletin geniş halk kitlelerine bu yolla ulaşmaya pek ağırlık vermemesi de rol oynamıştır (Kocabaşoğlu 1980: 252-253). Oysa, dış ilişkilere önem verildiği gözlenmektedir. Radyo yayınları Türkiye'nin yalnızca bazı bölgelerine ulaşırken, daha 1939'da 20Kw gücünde bir kısa dalga vericisiyle Balkanlara ve Orta Doğu'ya yönelik düzenli program yayınına geçilmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında, ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batı ile yakın ilişkiler kurulmasında da radyo işlevsel olmuştur. Türkiye'den ABD'ye İngilizce yayın yapılmış; ABD muhabirleri ve İngiliz Kültür Heyeti görevlileri Ankara Radyosu olanaklarından yararlandırılmışlardır. 1944'te ABD ile karşılıklı program alış verişi de yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca, radyo programlarında ABD radyoları ile BBC'den esinlenmeler görülmüştür (Kocabaşoğlu 1980: 248).

ABD'yle ilişkiler, daha sonra da gelişerek sürmüştür. 1948'de Türkiye, Marshall Yardım Planı'na dahil edilmiştir. Radyo personeli, halkı bu plan hakkında aydınlatmakla görevlendirilmiş; sırf bu planla ilgili bir program bile yayınlanmıştır (Ergun ve Kurttekin 1988: 19). Benzer bir program da, "NATO Saati"dir (Kocabaşoğlu 1980: 355). 1950'den sonra, Kore Savaşı yüzünden, kahramanlık üzerine kurulu programlar ile Kore'deki Türk birliğine yönelik olarak başlayıp Asker Saati, Ordu Saati adlarıyla süren milli programlara da yer verilmiştir (Kocabaşoğlu 1980: 317-318).

İzmir Radyosunun Ankara'daki Amerikan Haberler Merkezinin 1951'deki teknik yardımıyla kurulması ve Amerikalı uzmanlara hazırlatılan elektronik haberleşme sistemine yönelik rapor bir yana,[111] ABD, 1950'lerde Ankara Büyükelçiliği, USIS (Türkiye'de 1942 sonlarında kurulmaya başlayan Amerikan Enformasyon Büroları ya da Haber Merkezleri) ve VOA (Amerika'nın Sesi radyosu) gibi kuruluşlar aracılığıyla radyoya programlar hazırlamıştır (Kocabaşoğlu 1980: 356; 1985: 2734-2735). 1954'te ABD ile imzalanan "Askeri Kolaylıklar" anlaşmaları çerçevesinde, Batı müziğini seven Türkiyelilerin de dinlediği ABD üsleri radyoları faaliyete geçmiştir (Kocabaşoğlu 1980: 363).

Yine 1950'lerde, DP'nin, CHP'nin katı laikçiliği karşısında İslami unsurları öne çıkardığı popülist söylem, radyo yayıncılığında da doğrudan yankı bulmuştur. DP iktidara gelir gelmez, ezanın Arapça okunması ile radyoda dinsel yayınlara yer verilmesini kararlaştırmıştır. 1950 yılı yaz aylarında Cuma günleri Kur'an yayını yapılmaya ve dinsel programlar yayınlanmaya başlamıştır. 1950'lerin ikinci yarısında da, mevlit yayınları sıklaşarak artmış; ayrıca özel Ramazan programları yayınlanmıştır (Gülizar 1994: 65-68; Kocabaşoğlu 1980: 316-317). Reklam yayınlarının da 1950'de fiilen başladığını yinelersek, bu dönemin programlarının genel görünümü daha iyi ortaya çıkacaktır.

1960 askeri müdahalesinden sonra yayın tekeli TRT'ye geçene kadarki dönemde, kültürel açıdan iki önemli gelişmeye değinilebilir. Bunlardan biri, Amerika'nın Sesi kaynaklı "anti-komünist" programların bulunduğu bantların çeşitli programlarda kullanılması; devlet kurumlarının desteğiyle de, bu çerçevede kamu yararı spotlarının yayınlanmasıdır. İkinci gelişme ise, 27 Mayıs 1960'tan hemen sonra kurulan il radyolarıdır. Sınır illerdeki bu radyolar, "muzır radyo yayınlarıyla mücadele" amacıyla kurulmuştur (Kocabaşoğlu 1980: 417-419).

1961 Anayasası'nın 121. maddesinde hükme bağlanan ve 359 sayılı yasada da yer alan "radyo ve televizyon idaresinin kültür ve eğitime yardımcılık görevi" çerçevesinde, 1960'larda özellikle radyonun bir eğitim aracı olarak kullanılmasına ilişkin çalışmalar yapılmış; DPT ve TRT'nin bu konuda raporları yayımlamıştır (bkz. Oskay 1978: 40-54). Bu raporlardaki "iyimser" görüşleri gerçekleştirmek için gereken teknik koşulların yetersizliği açıktır. Ayrıca, bu raporlarda, halkın, "bir yeniliği kendi hayat pratiğinde yaşayabilmesi", "eğitimin hayatının somut koşullarında bir iyileşme sağlayabilmesi" durumunda radyodaki eğitim programlarının "alıcısı" olabileceği gibi bir anlayış yerine seçkinci bir "halkı eğitme" ilkesinden yola çıkılması, toplumsal koşulların da pek "gerçekçi" değerlendirilmediğini

[111] Bu raporda önerilen askeri haberleşmeye yönelik gelişmeler uygulamaya da geçirilmiştir (Kocabaşoğlu 1980: 357).

göstermektedir (Oskay 1978). Yayınlarda ise, 1960'ların ortasına dek, askeri yönetimin radyodaki etkileri sürmüştür: Doğu Bloku ülkelerinden gelen plak ve bantların çalınmasının yasaklanması; Romanya'dan gelen plakları ve Yves Montand'ın bir şarkısını yayınlayan kişilerin cezalandırılması; Kitap Saati programında yer verilen bazı kitap ve dergiler yayından çıkarılması gibi örnekler bu tür etkileri göstermektedir (Gülizar 1994: 144).

1972'deki Anayasa'nın 121. maddesinde yapılan değişiklikle TRT'nin özerkliğinin kaldırılmasının yanında, yasayla düzenlenmesi öngörülen "kültür ve eğitime yardımcılık görevi"nin yerine getirilmesinde ve haber ve programların seçilmesi, işlenmesi ve sunulmasında uyulacak "genel yayın esasları" da, Anayasa'da sayılmıştır: "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlâkın gereklerine uyulması, haberlerin doğruluğunun sağlanması."

TRT'de genel müdürün daha önemli hale geldiği ve hükümetin kontrolünün artırıldığı yasal değişiklikten ve askeri yönetimin etkilerinin kalkmasından sonraki İsmail Cem'in genel müdürlük döneminde, televizyonda gündüz yayınları başlamış, spor programları, belgeseller, ilk haber program sayılabilecek Güne Bakış, Türk edebiyatından uyarlamalar, yeni diziler yayınlanmıştır. Radyoda da gece-gündüz canlı yayın kuşaklarına yer verilmiştir (Dedeoğlu 1991: 25-26; Gülizar 1995: 78). Cem döneminde kısa süreli ilginç bir karar ise, (koalisyon ortağı MSP'den kaynaklanmış olabilecek) kadın haber spikerlerine ekrana çıkma yasağı uygulamak olmuştur (Gülizar 1995: 90-104). Kısa süren "fiili" genel müdür Nevzat Yalçıntaş döneminde ise, özel ramazan programı ve ilk kez ezan yayını ekrana gelmiştir (Dedeoğlu 1991: 29). 1970'lerin TRT'sinde en hareketli dönem ise, yine kararname sorunu yaşayan, siyasal eğilimleri sayesinde TRT'ye aldıklarıyla ünlenen Şaban Karataş dönemi olmuştur. Karataş döneminde yayınlanması daha önce karara bağlanmış bazı programlar yayından kaldırılırken, Rabia, Kuran Okuma Yarışması, Fetih gibi bazı programlar ile Türk Büyüklerini Anma programları yayınlanmış; bazı Türkçe sözcüklerin kullanılması ve bazı sanatçı isimlerinin anılması yasaklanmıştır. (Gülizar 1995: 141-143). 1970'lerde siyasi çekişmelere sahne olan TRT'de, bir bütün olarak programlara baktığımızda ise, en azından yabancı ve yerli program oranlarını verebiliriz. İlk başlarda İngiltere yapımı yabancı dil öğretim programları, Alman yapımı belgeseller, daha sonra özellikle İngiltere ve artan oranda ABD kaynaklı programlar, özellikle diziler, İtalyan müzik programları ve sonlara doğru Japon çizgi filmlerinden oluşmak üzere, 1970'li yıllarda televizyondaki yabancı programların tüm programlara oranı %32-33 dolayındadır (Cankaya 1990).

4. Türkiye'de Yayıncılık Siyasasının Özellikleri

Artık, 1980'e dek Türkiye'de yayıncılığı değerlendirerek, yayıncılık siyasası ve siyasa sürecine ilişkin bazı özellikleri saptamaya geçebiliriz. Bir ulus-devlet sınırları içinde, ulusun ya da ortak bir kültür ve kimliğin yaratılmasında radyo televizyon yayıncılığına yüklenen rol, oldukça merkezi bir öneme sahiptir. Örneğin, İngiliz ulusu ve BBC için Stuart Hall şöyle der: "BBC, hitap ettiği ulusu *üretti*: Temsil etme tarzlarıyla izlerkitlesini inşa etti" (aktaran, Morley ve Robins 1997: 260). İngiltere'de 1920'lerden 1980'lere dek, yayıncılık politikalarının nasıl oluşturulduğuna, oluşturulma hızına, belgeleri hazırlayanlara, hazırlanan belgelerin uzunluğuna bakmak bile, bu konuya verilen önemi göstermeye yetmektedir. İngiltere'de yayın kurumlarının ve yayın personelinin hükümetlerden görece bağımsızlığı da sağlanmıştır. BBC'nin ulusu oluşturması, temsil tarzlarıyla var olanı tescil etmesiyle, içermesiyle mümkün olmuştur. Oysa, Türk ulusu ve TRT için benzer bir saptama yapmak çok zordur. Bu konuda Türkiye açısından yeterli sosyolojik bilgiye sahip olmadığımız için sadece Türkiye radyo ve televizyonunun, 1980'lere dek "olduğu varsayılan söylensel geçmişe ve olması gereken ülküye" yönelirken "olanı içerme"yi pek başaramadığını söyleyebiliriz (Koçak ve Sökmen 1996: 90).

Türkiye'de radyo ve televizyon yayıncılığı, radyonun tecimsel bir etkinlik olarak işlediği ilk on yıllık özel telsiz tekeli dönemi de dahil, hep devletin doğrudan gözetimi altında yürütülmüştür.[112] Yine de, gelecek-yönsemeli tecimselleşmenin, reklamlar yoluyla (1951'de radyoda, 1972'de televizyonda) gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bunun anlamı, o dönemler için, reklam sektörüyle ilgilidir. Diğer yandan, kurum içinden tecimselleşme, devlet tekeli altındaki radyo televizyon için anlamsız görünse de, bunun önemi daha sonra (tabii ki, 1980'lerde ve özellikle 1990'dan sonra) ortaya çıkacaktır. Kısa vadede, TRT'nin mali kaynaklarından en önemlisi olarak kâr hanesine yazılan reklam gelirleri, uzun vadede TRT'nin mali çöküşünde önemli bir rol oynayacaktır.

Kültürel açıdan, çok-partili yaşama geçildikten sonra, özellikle Demokrat Parti döneminde Kur'an ve mevlit yayınlarıyla, İslami unsurlar içerilmeye çalışılmıştır. Ama bunları, popülist siyasaların bir parçası olarak da görebiliriz. Çünkü, aynı

---

112 TTTAŞ, kuşkusuz bir anonim şirkettir ve yan-şirketleri aracılığıyla radyo alıcısı pazarlama ve dergi yayımlama işlerine de girmiştir (Ergun ve Kurttekin 1988: 6). Gelgelelim, yukarıda da belirtildiği gibi, şirket bizzat devlet eliyle kurulmuştur. TTTAŞ elinde radyo, ne teknik ve örgütlenme yönünden gelişebilmiş, ne de yönetim ve program personeli oluşturabilmiştir. Ayrıca, radyo vericileri güçsüz, radyo alıcıları da az sayıda ve pahalı olduğu için kitlesel bir yaygınlık kazanamamıştır: 1936 yılında ülkede yalnızca 10.000 kadar alıcı vardır (Kocabaşoğlu 1985: 2733). Bu yüzden, radyonun ilk on yılında tecimsel bir kuruluşça işletilmesinin, yayıncılık tarihi için çok da önemli bir oluşuma karşılık gelmediği söylenebilir.

dönemde Batıyla, özellikle ABD'yle yakın ilişkiler ve Kore Savaşı dolayısıyla, "milli ve laik" programlara, hatta yabancı programlara ve radyolara da yer verilmiştir. TRT'nin kurulmasından sonra da, farklı dönemlerde ağırlıkları değişen dini, milli ve "eğitici" (ve özellikle televizyonda) yabancı programlar bir arada yer almıştır.

Çok partili siyasal yaşamda, açılan, kapatılan, yeniden açılan siyasal partiler vardır; yayıncılık da çok-partili yaşamın başlangıcından itibaren oldukça çığırtkan bir biçimde partizan kullanımlara açılmıştır ve kronik "milli birlik ve beraberlik" kesintilerinin dışında, birlik ve beraberliği de gözeterek hep öyle sürecektir. Bu, Anayasanın (1961 ve 1971-73 değişiklikleri) askeri yönetim dönemlerinde hazırlanması; yasaların da, ister askeri yönetim altında olsun, ister olmasın, Anayasanın çizdiği sınırlar içerisinde hazırlanmasıyla ilişkilidir. Yayıncılıkla ilgili yasalar da bu "kural"dan bağışık değildir. Demokrasilerde meşruluğun en önemli göstergesi olan yasaların düzenlenmesi, Türkiye'de halkın seçtiği temsilcileri aracılığıyla olmadığı için, yasaların uygulanması da kurumsal olarak yerleşmemiştir. Bu noktada, "keyfiyet" ya da yazılı kuralları olmayan bir güç savaşı devreye girmektedir.

Bu bağlamda, Türkiye'de yayıncılıkla ilgili gelişmelerin en önemli özellikleri, uzun-vadeli hatta kısa-vadeli planlamaya pek konu olmamaları, genellikle yayıncılığa özgü belirgin bir siyasanın formüle edilmeyişi;[113] planlamaya konu olduğunda buna uyulmaması ya da bir siyasa konusu olarak gündeme geldiğinde dahi kamuoyunda çok tartışılmadan hep ertelenmesi ya da en sona bırakılması;[114] ve genellikle "fiili" durumlar yaratılmasıdır.[115] Bu çerçevede, yayıncılık, teknik altyapı,

---

113 1961 Anayasası çerçevesindeki 359 sayılı yasa bunun dışında tutulabilir. Radyo ve televizyon idaresinin özerk biçimde yapılanarak "kültür ve eğitime yardımcılık görevi"yle tanımlanması bir siyasa yönelimidir. Gelgelelim, bu yasa hakkında yapılan "tepki yasası" yorumlarının da haklılığını teslim etmek gerekir. Bu çerçevede de, aktif ve yenilikçi değil, reaktif bir siyasa olduğu da kabul edilmeledir.

114 Örneğin, televizyon yayıncılığına başlamaktansa radyonun geliştirilmesinin öngörüldüğü kalkınma planı döneminde televizyon yayınlarının başlaması, televizyonun kurulmasının II. Beş Yıllık Kalkınma Planına alınmasında ertelemeler; 1961 Anayasasının geçici maddesinde öngörüldüğü üzere iki yıl içinde çıkması beklenen yasalar arasında 359 sayılı yasanın sona kalması ve ancak 1963 yılının son günlerinde (24 Aralık) kabul edilmesi. Bu iki örnekle ilgili olarak, radyo yöneticilerinin yayıncılık konusunun dikkate alınması için başvurdukları ilginç bir yöntemi burada anmadan geçmek zor. J. Gülizar'ın (1994: 146; 1995: 14) zikrettiği üzere, radyo yöneticileri, 1960'ların başında TRT yasasının milletvekillerine anımsatılması için, dinleyici önünde yapılan programlardan birine yalnızca milletvekillerini çağırmışlar ama pek işe yaramamış; 16 Ocak 1968'de de, Bütçe Komisyonu üyeleri için özel bir televizyon gösterisi düzenlemişler... Ayrıca, 1965'den itibaren TRT yasasını değiştirme niyetlerini sık sık duyuran ve sonunda yasa tasarısını Mecliste görüşecek duruma getiren hükümetler, bunu gerçekleştirene kadar altı yıl geçmiş ve 1971 müdahalesiyle değişiklik yapılabilmiştir.

115 "Fiili" durum örnekleri arasında da, 1950'de radyoda reklam yayınlarının başlamasını; Anayasal güvence altındaki TRT tekeline karşın bazı düzenlemeler ve ikili anlaşmalar çerçevesinde yayın yapan radyolar; 1975-1978 döneminde yargı kararları ve Bakanlar Kurulu kararnameleriyle yönetiminde sorunlar yaşanan "iki genel müdürlü" TRT'yi sayabiliriz.
Ayrıca, "fiili durum"un yalnızca hükümet çevresine ait olarak düşünülmemesi gerektiğini, çeşitli toplumsal kesimlerin bu konularda tartışmaya pek girmediklerini de belirtmeliyiz.

personel eğitimi, programlarda da hem dışalım, hem de yerli yapımların formatları açısından Batıya bağımlı şekilde gelişmiştir.[116]

Kısacası, seksenli yıllara gelene dek, Türkiye'de yayıncılık alanı, Avrupa'daki yayıncılık örneklerine özense de müzakereye ve uzlaşıma dayalı bir biçimde düzenlenmemiştir. 1960'larda TRT'ye Anayasal düzeyde tanınan özerklik işler kılınamamış, yedi yıl sonunda "özerklik" Anayasadan da çıkarılmıştır. TRT yayıncılığının "kamu hizmeti" gibi bir Avrupa bandrolü taşımasının da, pratikte bir geçerliği olmamıştır. Seksenli yıllarda başlayan tecimsel yayıncılığa geçiş sürecinin 1990'lardaki sonucu da, yalnızca pratikte değil, teoride de bunun hükmünün kalmayışıdır.

D. Türkiye'de Yayıncılık Siyasası Analizi İçin Bir Çerçeve

Bu alt-bölüm, analitik bir çerçeve kurabilmek için gerektiğini düşündüğümüz birkaç saptamaya ve bu saptamaların analizin kapsadığı zaman ve mekân açısından özgülleştirilmelerine dayanacaktır.

1. Genel Saptamalar

Öncelikle, I. Bölümde söz ettiğimiz siyasa analiziyle ilgili sınıflandırmalara dönerek kısa bir tartışma ve belirleme yapmamız gerekmektedir. Siyasa*nın* analizi ile siyasa *için* analiz arasında yapılan ayrım, analitik bakımdan anlamlı görünse bile, siyasa*nın* analiz edileceği bu çalışma, bu tür diğer çalışmalar gibi, *değer yüklü*dür; bu yüzden de, belli bir siyasa-yönelimini içinde barındırmaktadır.[117]

Ayrıca, bir siyasanın ne olduğu ve etkileri dikkate alınmadan nasıl gelişt(irild)iğini; nasıl gelişt(irild)iği dikkate alınmadan da niçin o özgül siyasanın belli etkilerle oluştuğunu anlamak pek olası görünmemektedir. Bu yüzden, "içerik" ya da "süreç" ya da "sonuçlar"ın analizini birbirinden ayrı düşünmenin yolu

---

116 Telsiz telgraf vericilerinin teknik altyapısı bir Fransız şirketi tarafından; televizyonunki ise Almanya'nın yardımıyla kurulmuştur. Teknik personel ve yayın personeli, çeşitli Batı ülkelerinde (İngiltere, Almanya gibi) eğitim görmüştür. Programların bir kısmı da, başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batı ülkelerinden alınmış ya da esinlenerek yapılmıştır. Hatta Ankara'da Basın Yayın Yüksek Okulu'nun (BYYO) açılmasında UNESCO'nun rolü de bu bağlamda anılabilir. Bu bağımlılık ilişkisi hakkında, bkz. Golding 1977; Tunstall 1977; BYYO'nun kurulması ve basın yayın eğitimi hakkında bkz. Abadan-Unat 1972; Altun 1995: 107-109.

117 Bkz. bu çalışmanın I. Bölüm, D. alt-bölümü ve Şekil I/3a veI/3b.

kapanmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'de yayıncılık siyasası analizi, *ne, nasıl ve ne gibi etkilerle* (ne tür bir oluşuma yol açtığı, kimin yararına işlediği) sorularını birlikte yanıtlama çabasında olacaktır.

İkinci olarak, siyasa süreciyle ilişkili soruların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu aslında, kişi, sınıf, grup ve kurumlar anlamında *kim* sorusunu, nasıl sorusunun kapsamına almak ve diğer sorulara *niçin* sorusunu eklemek anlamına gelmektedir.

Siyasa süreci incelemelerinde, bu sürecin farklı evreleri ve farklı analiz düzeyleri ayırdedilir. Süreç, genellikle, ilgili eyleyenlerin siyasa formülasyonu, planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarını gerçekleştirdiği bir dizilişe tabi tutulur. Düzeyler açısından ise, mikro-makro düzeylerden söz edilir; örneğin, örgüt-içi karar alma düzeyi, siyasa formülasyonunun analizi ve devletin rolü dahil siyasal sistemin analizi gibi ayrımlar yapılır (Ham ve Hill 1984: 17-18). Türkiye'de yayıncılık siyasası analizinde, TRT'nin yayın siyasası, yıllık yayın planı, bütçesi, vb. unsurlar açısından kurum içi karar alma düzeyine değinilecektir. Ama inceleme alanı TRT'yle sınırlı olmadığı gibi, TRT'nin de bu açılardan hükümete bağımlılığı ve hükümetin Türkiye'de siyaset sürecinin işleyişindeki yeri de, daha genel ya da "makro" düzeyde bir analizi gerektirmektedir. Yalnızca siyasal değil, iktisadi ve simgesel etkenlerin de içerildiği böyle bir analizde, siyasa sürecindeki evrelerin pek geçerliği olmayacaktır. Çünkü, *görünürde* açıkça tanımlanan, gündeme getirilen ve tartışılan bir siyasa yoktur. Ama siyasasızlık, işleyişi ve etkileri açısından bir siyasanın varolmadığı anlamına gelmediği gibi, bizzat siyasetin ve iktisatın nasıl kavrandığını ve işlediğini de göstermektedir. Bu da, Türkiye'de devleti ve Türkiye'nin "bağımlılığı"yla ilişkili etkenleri devreye sokmaktadır.

Bu noktada üçüncü saptamayı yapabiliriz. Toplumsal güçler ile yayın sisteminin değişmesi arasındaki ilişkiyi kurmak için, yapı ve eylem nosyonlarını vurgulamak zorundayız. Daha açık bir deyişle, yayıncılık alanında hangi eyleyenlerin ve çıkarların önemli olduğunu ve eyleyenlerin eylemlerini kısıtlayan ya da olanaklı kılan etkenleri belirlemek gerekmektedir. Bu gereklilik, yayıncılık alanını diğer alanlarla ilişkisi içinde kavramayı da içermektedir.

Bu saptamalar, yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi ve deregülasyon, günümüzde yayıncılığın kapsamı, otoriter devlet geleneği, popülizm, Batılılaşma, kapitalistleşme süreci bağlamında Türkiye ve Türkiye'de yayıncılığın özellikleriyle birlikte düşünüldüğünde, yapısal iç ve dış etkenlerle 80'lere ilişkin dış etkenlerin az çok belirginleştiği ortaya çıkacaktır. Geriye kalan, 80'lere ve 90'ların ilk yarısına ilişkin olarak Türkiye'deki siyasal, iktisadi ve kültürel ortam ile başlıca eyleyenler ve

çıkarlarını kaba hatlarıyla çıkarmaktır. Bundan sonra, iç-dış, yapısal-konjonktürel etkenler ile eyleyenler ve çıkarlarının yer aldığı bir çerçeve sunulabilecektir.

2. 1980'den 1995'e Türkiye'de Siyasal, İktisadi ve İdeolojik Gelişmeler

1980 yılı, Türkiye yakın tarihinde, bir yandan, önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte (ör., bkz. Sönmez 1992: 5); öte yandan, yapısal olarak belirlediğimiz haliyle, Türkiye'nin iktisadi açıdan bağımlılığının ve Türkiye'de otoriter devlet yönetimi ve anlayışının açıkça onaylandığı bir yılı simgelemektedir. Burada özellikle, yapısal belirlemeler ışığında "dönüm noktası"yla ne kastedildiği üzerinde durulacaktır.

İktisadi açıdan, uluslararası kapitalizm bağlamında Türkiye'de 1960'lardan 1970'lerin ortasına kadar "ithal ikameci bir birikim modeli"nin uygulandığı ve 1970'lerin sonunda yaşanan iktisadi krizi bir yeniden-yapılanmanın izlediği kabul edilen bir görüştür (Boratav 1988 ve 1991; Sönmez 1992). İktisat tarihçileri, 1980 yılının ilk ayında alınan ve tarihe "24 Ocak kararları" olarak geçen kararlar dizisini, Türkiye ekonomisinde "dışa açılma" modelinin ilk adımı olarak nitelemektedirler. Hem (IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla) uluslararası sermayenin, hem de yerli sermayedarların talepleriyle oluşturulan bu kararlar, faiz oranları, ithalat, döviz ve KİT fiyatları açısından piyasalarda serbestliğe geçmek ve kamu harcamalarına ve dolayısıyla hizmetlerine kısıtlamalar getirmek üzere düzenlenmiştir. Bu kararlar, gelir dağılımının gitgide bozulmasına karşın, muhalefete izin verilmemesiyle uygulanabilecek ve burjuvazinin iç bölünmelerini de zamanla belirginleştirecek bir model olarak işleyecektir (Sönmez 1992: 8; Boratav1988: 121-122; Boratav 1991). 1980 yılının 12 eylülünde yapılan askeri müdahale, muhalefet olasılığını tümden ortadan kaldırmış ve askerlerin fiilen yönetimden çekilmesinden sonra da, genel hatlarıyla onların çizdiği yasal sınırlar geçerli olmuştur.

Bu son nokta, 1980 müdahalesi sonrasında askeri hükümet ve sivil hükümet dönemlerinde yaşananları, yalnızca iktisadi bir model değişimi çerçevesinde değerlendirmekle yetinemeyeceğimiz anlamına gelmektedir. Askeri hükümet üç yıldan uzun bir süre, tutuklama, infaz ve yasaklamalarla dolu yoğun bir baskı ortamı yaratmıştır. Böyle bir ortamda hazırlanıp kabul edilen 1982 Anayasası'nın getirdiği "özgürlüksüzlükler rejimi", incelemeye çalışacağımız dönemin anayasal çerçevesini çizmiştir (Parla 1989). Siyasal partilere getirilen kısıtlamalar, yasaklar ve basının susturulmasıyla 6 Kasım 1983'te yapılan ilk genel seçimlere kadar, gerekli yasalar da ardarda çıkarılmıştır.

1980'lerde, dünyada sağ-sol ayrımı olmadan iktidara gelen hükümetler pazar-yönelimli iktisat siyasalarını uygulamaya sokmak zorunda kalmışlardır. Başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok yerde demokratik yollarla iktidara gelen muhafazakâr hükümetler ise, pazar serbestisine yönelik siyasaların yanında, muhafazakâr yönelimleri ve baskıcı yönetimleriyle de anılmaktadırlar (Levitas 1986; Keane 1991). Türkiye'nin farklılığı, daha önce de belirttiğimiz gibi yapısal bir farklılıktır: "Demokrasi"nin ne kurumsal açıdan, ne de değerler açısından yerleşikleşmemesi. Bu, farklılıkların tanınmaması, karşı düşüncelerin ifade bile edilememesi, hatta muhalefetin susturulmakla da kalmayıp yok edilebilmesi demektir. Bu, kısıtlı "yasal demokrasi" anlayışını bile işler kılamamak, yerine ve zamanına göre iktidar elde edenlerin yasaları dilediklerince "yorumlamaları" ve "uygulamaları" demektir.

Ne var ki, başka bir açıdan da, "arta kalan" eski muhalif "unsurlar"ın "iktidar bloğu"na dahil edilmesine tanık olunmuştur. "Yeni sağ"ın "yasal demokrasi"ye verdiği önemin Türkiye için pek anlamı olmasa da, yeni-liberal teknolojist ve iktisadi açıklamalar ile uygulamalar Türkiye'ye aktarılarak Türkiye'deki İslamcı ve milliyetçi muhafazakârlığa eklemlenmiştir.

Türkiye'de seksenli yıllar, Turgut Özal ismiyle birlikte anılmaktadır. Hatta, ABD'de "Reaganomics", İngiltere'de "Thatcherism" gibi adlandırmalara, Türkiye'de "Özalcılık" da eklenmiştir (Green 1986; Hall ve Jacques 1983; Jessop, vd. 1988; Mutlu 1995). Turgut Özal, 1980'de 24 Ocak kararlarının mimarı ve Başbakanlık Müsteşarı, askeri hükümette Başbakan Yardımcısı, 1983'te ANAP Genel Başkanı ve altı yıl boyunca Başbakan, 1989'da Cumhurbaşkanı olarak başroldedir. Özellikle, Özal'ın ANAP genel başkanlığı ve başbakanlığı döneminde, gündelik yaşamımızda önemli bir etkililiği olacak "işbitiricilik" retoriği, Türkiye siyasal tarihinde örneğini pek bulamayacağımız bir parti-hükümetinin işbitiriciliğinde de işlemiştir.

Bu ortamı sağlayan askeri hükümettir; ortamdan yararlanan ve "eski", "beceriksiz" siyasetçilerin dağıldığı "dört eğilimi birleştiren" sivil görünümlü "yeni" bir siyasal parti olarak geniş toplum kesimlerinin desteğini sağlayan ise Özal başkanlığındaki ANAP olmuştur (Mutlu 1995). Küresel, ulusal, yerel, dinsel, Batılı, Doğulu, vb. bütün nitelemeleri yerine göre kullanan ve hepsini kendi imajında toplayan Özal'ın, 1980'lerdeki anlam haritalarımızın oluşumundaki yerini de küçümsememek gerekmektedir. Bu yer, genel olarak, iktisadi liberalizm ve muhafazakârlığın sentezini kuran "yeni sağ"ın hegemonik projesinin, özgüllükleri saklı kalmak koşuluyla Türkiye şubesi gibi anlaşılabilir. Günlük yaşam pratiğimizde

etkiliği süren bu projenin Türkiye'deki sahipleri, yönetimdeki yerlerini 1990'ların ilk yarısında yitirmişlerdir.[118]

Böylece, 1980'lerden 1990'lara Türkiye'yi, siyaset sürecinin yapısal özellikleriyle eklemlenen yeni iktisadi ve simgesel ögeler bağlamında anlamlandırmaya çalıştık. Bu, aynı zamanda, analitik olarak ayırdığımız ve aşağıda netleştireceğimiz iç-dış, yapısal- konjonktürel etkenlerin birbirleriyle ilişkili biçimde düşünülmesi gerektiğine de işaret etmektedir.

3. Yayıncılık Siyasası Alanında Etkenler ve Eyleyenler

Türkiye'de 1980-1994 arasında yayıncılık siyasası bir süreç olarak düşünülmektedir. Ama Türkiye'de birçok Batı ülkesindeki siyasa evreleri izlenmediği için, onbeş yıllık sürede belirleyicilik taşıdığı düşünülen yayıncılıkla ilgili açık ve örtük gelişmeler seçilecek ve analiz bu gelişmeler üzerinde ayrı ayrı odaklanacaktır. Daha sonra, bu gelişmeler bir bütün halinde iktisadi ve simgesel bir etkinlik olarak Türkiye'deki yayıncılık bağlamında değerlendirilecektir.

Yayıncılık siyasasının ne olduğunun ve ne gibi etkileri olduğunun, nasıl bir süreçte geliştiği, hangi faillerin bu süreçte başat konumları tuttuğu ve niçin böyle bir siyasa oluştuğu sorularından ayrı tutulamayacağını vurgulamıştık. Aşağıda, II. Bölümde yer verilen medya siyasası çalışmalarından yararlanarak, bu soruları yanıtlamaya yönelik bir çerçeve çıkarmaktayız. Bunun, *Türkiye'de tecimsel yayıncılığın başlaması ve ikili bir yayıncılık sisteminin yerleşmesi sürecini analiz etmek* anlamına da geldiğini belirtmeliyiz.

Bu çerçevede, özgül siyasa gelişmelerini ve siyasa sürecini anlamlandırmamıza yardımcı olacak etkenleri ve eyleyenleri kaba hatlarıyla ayrıştıracağız. İlk olarak, daha önce değindiğimiz Türkiye'ye ilişkin yapısal özellikler yineleyecek ve 1980'lerdeki iç ve dış etkenleri belirleyeceğiz. Onbeş yıl boyunca, yayıncılık alanındaki gelişmelerdeki başlıca eyleyenleri ve çıkarlarını (ya da mantıkları) da, bir tablo halinde sıralayacağız (bkz. Tablo III.3).

Bu tabloyu oluşturmada, Batı demokrasilerine ilişkin kurumsal yaklaşımları izlemek zorunda kalınmıştır. Bu, Türkiye'de demokratik kurumların yerleşikleşmediği savından vazgeçildiği için değil, başka bir dayanak noktası bulunmadığı ya da başka türlüsü mevcut olmadığı içindir. Siyasa şebekelerinden,

---

118 1990'ların ikinci yarısında ANAP, bir koalisyon hükümetiyle iktidardadır. Ama koşullar değişmiştir.

siyasa topluluklarından ziyade, biraz totolojik kaçsa da "Doğu" toplumlarına özgü kişisel ilişkilerin ve aile bağlarının iktisadi ve siyasal işleyişteki başat konumunun Türkiye için geçerliğini vurgulamak ya da bunu bir çekince olarak belirtmek zorundayız. Siyasal açıdan çoğulculuk ya da yeni-çoğulculuktan kolayca söz edilemeyişi de bununla bağlantılıdır. Dolayısıyla, eldeki siyasa modelleriyle yola çıkarken, Türkiye'nin özgüllüğünün yeniden altını çizmekte ve bu meselenin kültürel çalışmalar bağlamında "kültürel siyaset" açısından yoğrulması gerektiğini yinelemekte yarar var.

Yapısal olarak, Türkiye'nin, eşit olmayan küresel ilişkiler düzeni içindeki bağımlı konumu ve otoriter devlet geleneği ile bunların özgürlükçü ve çoğulcu bir toplumsal-siyasal oluşum açısından yarattığı sorunlar üzerinde durmuştuk. Yayıncılığın da, bu bağlamda, ulusal bir kimlik inşa etmedeki gediklerini vurgulamış; radyo ve televizyonun, teknik açıdan dışa bağımlı, diğer düzenleme alanları açısından genellikle sona bırakılan bir alan olduğunu; askeri hükümetlerin çizdiği anayasal çerçeveye karşı, bu alanda "fiili" durumlar yaratıldığını ve önce "devlet radyosu"nun, sonra da TRT'nin hükümetlerin yayın organı gibi görüldüğünü belirtmiştik (bkz. Tablo III.1).

Tablo III/1: Türkiye'de Yayıncılığın Yapısal Özellikleri

Yasal-kurumsal açıdan	Öncelikli bir yasal düzenleme alanı değil ve "fiili" durumlara açık; devlet tekeli
Teknik-teknoloji	Dışa bağımlı
Programlar	Devlete, hükümete ve dışa bağımlı
Finansman	Hükümete (ve reklama) bağımlı

Tablo III/2: 1980-1994 Türkiye'de Yayıncılık Alanındaki Etkenler

Dış etkenler:

İletişim teknolojileri
Uluslararası sermayenin yeniden yapılanışı bağlamında iktisadi etkenler
Uluslararası siyasal ve askeri ilişkiler
Siyasal-ideolojik iklim

İç etkenler:

Yasal-kurumsal düzenlemeler
Pazar koşulları
Siyaset, teknoloji ve yayıncılığa ilişkin simgeler
Hükümetlerin siyasal-ideolojik yönelimleri (Dönemler: 1980-1983;
1983-1987;
1987-1991;
1991-1994)

Şimdi, 1980'lerde, Türkiye'de radyo ve televizyon yayıncılığında tecimsel yayıncılığa geçilmesini zorlayan etkenleri saptayabiliriz. Diğer birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bu etkenlerin başında iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, sermayenin sınır tanımazlığı ve 1980'leri saran siyasal-ideolojik iklim gelmektedir. Ancak yine de, dönüşümün ulusal düzeyde gerçekleşmesi içsel etkenleri de belirlemeyi gerektirir: Yasal ve kurumsal düzenlemeler, pazar koşulları, simgelerin kullanımı ve hükümetin siyasal-ideolojik yönelimi, toplumsal güçlerin ilişkilerinin sınırını çizmektedirler (bkz. Tablo III.2). Bu etkenlerin hepsi, hem tecimsel yayıncılığa geçiş sürecinin içinden çektiğimiz özgül siyasa konularının analizinde, hem de yukarıda saptadığımız yapısal özelliklerle birlikte genel sürecin değerlendirilmesinde kullanılacaktır. Bu etkenler, başlıca eyleyenlerin eyledikleri çerçeveyi oluşturdukları ölçüde, eyleyenlerin eylemleriyle de değişmeye açıktırlar.

Tablo III/3: 1980-1994 Türkiye'de Yayıncılık Alanındaki Eyleyenler ve Çıkarları

Eyleyenler	*Çıkarları/Mantıkları/Görevleri*
Uluslararası tecimsel medya kuruluşları	Kâr, pazarda pay, hayatta kalma, teknoloji geliştirme, vb.
Avrupa Birliği	Ekonomik büyüme, istihdam, işbirliği, bütünleşme
Avrupa Konseyi	"Avrupa kültürü"
UNESCO	Uluslararası eğitim ve kültür
ITU	Teknik standart
Uluslararası meslek kuruluşları	Mesleki işbirliği

Uluslararası iktisadi kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası gibi)	Uluslararası ekonomik istikrar
Ulusal ve uluslararası askeri kuruluşlar (AFRTS, NATO gibi)	Askeri ittifak/askeri kolaylıklar
Tek tek ulus-devletler (ABD, Japonya gibi)	Uluslararası egemenlik
Ulusal düzeyde devlet	Büyüme, istihdam, savunma, kültür
Bakanlıklar (özellikle Başbakanlık, TRT'den sorumlu Devlet Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı)	İdari mantık, hükümetin siyasal yönelimi
MGK*	"Milli güvenlik siyaseti"
Ordu	Savunma, güvenlik, idari mantık (Türkiye açısından etkin rol)
RTYK/RTÜK	Yayın kuruluşlarının ve yayınların gözetimi ve denetimi
TRT	Kamu hizmeti, ulusal kültür ve tekel savunusu
PTT	Tekel durumunda enformasyon-yönsemeli siyasalarda başatlık
TGM	Teknik düzenlilik, frekans
Ulusal tecimsel medya	Kâr, pazarda pay, hayatta kalma, teknoloji geliştirme, vb.
Bağımsız yapım şirketleri	Kâr, pazardan pay, hayatta kalma
Reklamcılar	Satış, kâr, tecimselleşme
Siyasal partiler	İktidara gelme, ideoloji
Yerel yönetimler	Desantralizasyon, idari mantık
Sendikalar	İstihdam
Dinsel kurumlar	İdeolojik tesir (Türkiye açısından, siyasal ve iktisadi etkililik)
Çeşitli sivil toplum örgütleri	Demokratikleşme
İlgili birlikler ve dernekler (basın birlikleri, müzik yapımcıları, sinema çalışanları gibi)	Mesleki ve iktisadi dayanışma
Simgesel seçkinler (basın mensupları, yazarlar, öğretim üyeleri gibi)	İdeolojik tesir, profesyonel statü

*Özellikle yürütme organı açısından, parti hükümeti ile askeri bürokrasi ağırlıklı olmak üzere idari hükümet arasında bir ayrım gözetilebilir (bkz. bu çalışmanın IV. Bölümü)

E. Genel Değerlendirme

Radyo ve televizyon yayıncılığı, bir yönüyle iktisadi bir etkinliktir. İktisadi yapıları, üretim ilişkilerini ve bu ilişki ve yapıları koruyan siyasal sistemleri inceleyen siyasal iktisat yaklaşımı (Meehan, vd. 1993: 106), hem kurumsal bir analizi hem de kurumlardaki ve kurumlararası şebekelerin analizini gerektirmektedir. Bu kurumların başında 'devlet' gelmektedir. İktisadi yapılar ve ilişkiler de, sonuçta, siyasal kararlara bağlıdırlar. Bu çalışmada, genel süreçleri belirlemede, siyasal iktisadi yapılaşma ve ilişkiler şebekesine, öncelikli bir yer verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ama bu, "kültürel siyaset" ve siyasa ilişkileri alanıyla bağlantılı olarak kavranmaktadır. Çünkü, kurumlar da, kültürel bağlamda kurulmakta ve işlemektediler. Radyo ve televizyon yayıncılığının diğer yönüyle, kültürel bir etkinlik olması da, bu çerçevede anlamlıdır. Ne var ki, yayıncılıkta "kültür" özellikle simgesel olana karşılık gelecek şekilde tanımlanmaktadır; bu da, "kültürel analiz"in bir gereğidir.

Kısacası, yayıncılık alanına ilişkin bir analiz, iktisadi, kültürel ve siyasal boyutlara bağıtlıdır. Bu çalışmada, özellikle, "yayıncılık siyasası" gibi bir belirlemeden yola çıkılması, bizi kültürel siyaset sürecini odağa alma noktasına getirmektedir. Gelgelelim, yayıncılık siyasasının anlamlandırılması, iktisadi etkenlerin ve simgelerin kullanımının bir değerlendirmesiyle tamamlanabilecektir.

Böylece, bu çalışmanın yaklaşımı da, ancak beşeri ve toplumsal bilimlerdeki genel yönsemeler bağlamında ortaya konabilmektedir. Kültür-yapı-eylem etkileşimi ve dinamik bir iktidar nosyonu, bu yaklaşımın temel unsurlarıdır. Kavramsal tartışmalarıyla bu yaklaşımın toplumsal bilimlerde ve özellikle siyaset biliminde ayırdedilen kurumsal yaklaşıma, yapısal-işlevselciliğe, sistem teorisine, karar alma modellerine, siyasa yönelimine, devlet-merkezli yaklaşımlara ve yeni-kurumsalcılığa çok şey borçlu olduğu açıktır. En az bunun kadar açık olan bir borç da, eleştirel siyasal iktisat yaklaşımına ve kapitalist devlet kuramlarınadır. Ama kuşkusuz, çoğu Latin Amerikalı "bağımlılık" kuramcıların savları, "kültür bilimleri" gibi bir Alman geleneğinde yoğrulmuş radikal düşünceler ile son yıllarda kültürel çalışmalar üzerine yapılan tartışmalar, bu borçları eleştirerek ödemenin ve kullanmanın yolunu açmıştır. Bu çerçevede Batılı siyasa modellerine yaslanılmak zorunda kalınsa da, "mekân-bağımlı" ve "zaman-bağımlı" şekilde maddi pratiklere odaklanan ve değişmeye açık "eleştirel" bir konum benimsenmiştir.

Türkiye'de 1980-1994 döneminde yayıncılık siyasası, böyle bir eleştirellik anlayışı içinde yukarıda kurduğumuz çerçeveye göre analiz edilecektir. Belli başlı

varsayımlar ise, bazı önkabulleri ve bu önkabullerin gerekçelendirilmesini izleyecek şekilde aşağıda sıralanmaktadır:

1. Batıda değişik toplumsal güçlerin ve çıkarların, bazı siyasa konularında çatışması, bazılarındaysa uzlaşması ve böylece siyasal karar verme süreçlerini belirsizliğe itmesi, eleştirel yeni-çoğulcuların önemli savlarından biridir. Zaten, pratikte, özgül siyasa sorunlarının birbirleriyle çelişkisiz bir çözümü de mümkün görünmemektedir. "Sonuç", sonul bir sonuç demek değildir. 1980'lerde, Türkiye'de yayıncılık alanında TRT tekelinden tecimsel yayıncılığa izin verilen ikili bir sisteme geçiş ve "örtük" siyasanın bazı unsurları öngörülebilir, öndeyilebilirdir.

2. Yayıncılık siyasası alanı, eski ve yeni medyanın düzenlenmesiyle ilişkilidir. Bu yüzden, görünürde bir siyasanın olmayışı da bir siyasadır. 1980'lerde Türkiye'de yayıncılık siyasası, günümüzde temel iktisadi kaynak olarak kabul edilen telekomünikasyona ilişkin özelleştirme ve tecimselleşme siyasasıyla bitişiktir.

3. Yayıncılık, günümüzde, "kültür endüstrisi" olması bağlamında, iktisadi ve kültürel boyutlarıyla yaşamımızda önemli bir yere sahip olduğu gibi, en başta gelen kamusal iletişim sistemi olarak da yurttaşlık için canalacı bir konumdadır. İnsanların farkındalığının ve kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olmalarının en önemli kaynaklarından biri olan yayıncılık için "hedef" konumundaki insanların bizzat siyasa sürecine katılmaları esastır. İşin ilginci, liberal demokrasilerde medya siyasası-yapımında kamunun etkin bir rol oynaması gereğinin sık sık vurgulanması ama geliştirilen bütün modellerde kamunun dışarıda kalmasıdır. Yine de bu sorun, kamunun seçtiği "temsilcileri" ya da "seçkinler demokrasisi" bağlamında teorik olarak giderilmekte; kamunun siyasal sürece (eğer varsa,) *dolaylı* "katılımı" meşrulaştırılmaktadır.[119]

Türkiye'de otoriter devlet geleneği, hem "askeri hükümet"in, hem de "demokratik hükümet"in, kamusal tartışmayı ve etkililiği dışlaması anlamına gelmektedir. Anayasaların ve yasaların askerlerce bozulup askerlerce yeniden-düzenlenmesi, hem yasama organının temsililiği açısından, hem de "fiili" durumlar açısından yadırganmamaktadır. Siyaset sürecinde arada bir "popülist" yönelimlerle de olsa gündeme gelen kamu, yayıncılık gibi bir etkinlikteki siyasa sürecinden tümüyle dışlanır.

---

119 Bu da yapısal bir sorun olsa gerektir. Raboy (1994), Kanada'da yayıncılık siyasası-yapımına kamunun etkin katılımından söz etmekte ve Avrupa için bundan bir ders çıkarılması üzerinde durmaktadır. Katılım sorununun kültürel bir çerçevede değerlendirilmesi anlamlıdır; ama Kanada örneği de, kapitalizmin ve fiili liberal demokrasilerin işleyişindeki kısıtlamalara pek çare olur gibi görünmemektedir.

4. Yayıncılık, Türkiye'de hiç bir zaman öncelikli bir düzenleme konusu olmamış; radyo ve televizyon, hükümetlerin icraat duyurma ve kamuyu "güdüp yönlendirme" araçları olarak görülmüştür. Askeri tedbirler, yayın siyasaları ve "fiili" durumlar, ulusal kimlik inşasındaki ideolojik "işlev"i sorunlu olan Türkiye radyo ve televizyonunun "fiilen" küresel kapitalizm bağlamına oturmasının göstergeleri olarak işler. 1990'larda Türkiye'de radyo ve televizyon siyasası, bir yandan, simgelerin kullanım haritaları açısından, İslami ve milliyetçi akımlarla eklemlenen bir tüketim kültürü siyasasının parçasıdır. Öte yandan, "güdüp yönlendirme" gücü vurgulanan yayıncılık, "milli güvenlik" gerekçesiyle kontrol altına alınması gereken bir alandır.

Bu analizde 1980-1994 dönemine ait çeşitli resmi ve resmi olmayan yazılı belgeler, gazeteler, dergiler, raporlar, istatistikler, yayın programları gibi yakın geçmişin yazılı izleri kullanılacaktır. Hükümet sürelerine göre belirlenen dönemler çerçevesinde oluşturulan her bir bölümde, önce, yayıncılık alanında yaşanan gelişmeler anlatılacak; daha sonra, yayıncılık sisteminin değişiminde öne çıkan özgül meseleler ayıklanarak bunlar analize tabi tutulacaktır. Bunu, sonuç bölümünde değişim sürecinin ve etkilerinin bir değerlendirmesi izleyecektir. Yayıncılığın gelişiminin anlatılması ile analizin ayrıştırılması, tümüyle anlaşılırlık gibi pratik bir gerekçeden kayanaklanmaktadır. Olgu-değer ayrımı yapılmamakta, olguların anlatımının da belli bir perspektiften, belli kaygılarla yapıldığı kabul edilmektedir.

İKİNCİ KESİM

TÜRKİYE'DE YAYINCILIK SİYASASININ ANALİZİ: 1980-1994

"Yeni TRT Genel Müdürü, milliyetçi, muhafazakâr, ilerici ve çağdaş olacaktır."

TRT'den Sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Yazar
(Nisan 1989)

Bu çalışmanın ikinci kesimi, birinci kesimde geliştirilen analiz çerçevesinin uygulanmasına ayrılmıştır. İkinci kesimde bölümler, 1980-1994 arasındaki hükümet dönemlerine göre ayrıştırılmıştır. Ancak, 1980-83 ile 1983-87 dönemleri aynı bölüm içinde ele alınmaktadır. Bu dönemlerin birlikte ele alınmasında, hem askeri rejimin kısa vadeli tesirinin sürmesi, hem de programcılık düzeyinde ve teknoloji kullanımı ve telekomünikasyona kaynak aktarılması açısından tecimsel yayıncılığa yönelimin nüveleri görülmeye başlanmışsa da çok belirginleşmemesi etkili olmuştur. Dolayısıyla, dördüncü bölüm, sonraki iki bölüme oranla daha betimleyici nitelikte kalmaktadır.

Beşinci bölümde 1987-1991; altıncı bölümde ise, 1991-1994 dönemi incelenmektedir. Bu iki dönemin her biri için, önce kısaca Türkiye siyasetinde ve ayrıntılı olarak yayıncılık alanında yaşanan gelişmelerin bir dökümü çıkarılmaya çalışılmakta; bu dönemlerde gündeme gelen özgül sorunlara odaklanılmaktadır. Her iki bölümde de, özgül siyasa sorunları Türkiye'de yayıncılığın yapısal özellikleri, iç ve dış etkenler, eyleyenler ve eyleyenlerin birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde analiz edilmektedir.

Kısacası Türkiye'de, siyasa analizlerinde rastladığımız evrelere göre alışılagelen bir siyasa süreci yaşanmaması ve günümüzde yayıncılık siyasasının diğer siyasa alanlarıyla ilişkililiği, birbiriyle ilintili özgül meseleleri süreç içinden çekip anlatmayı, daha sonra bunların bir araya getirilmesiyle süreci anlamlandırmayı gerektirmektedir. Üç bölümde de bu yapılmaya çalışılacaktır. Dönemlere göre oluşturulan bölümler ve dönemler için yapılan siyasa analizlerinin tümü ise, bu çalışmanın sonuç bölümünde biraraya getirilecektir.

BÖLÜM IV

TÜRKİYE'DE YAYINCILIK SİYASASI: 1980-1983 VE 1983-1987

Bu bölümde, önce 1980 ile 1983 yılları arası dönemin genel nitelikleri hükümetin hukuk ve siyaset anlayışı çerçevesinde saptanmaya çalışılacak; sonra yayıncılık alanında gündeme gelen özgül konu ve olayları öne çıkaracak şekilde tarihsel bir anlatı sunulacak; daha sonra bunlar önceki bölümde çıkardığımız çerçeveye göre analiz edilecektir. 1983-1987 dönemi için de aynı akış izlenecektir.

Seksenli yıllardan doksanlı yıllara, yayıncılıktaki başat yönelim, tecimselleşmedir. Türkiye'de bu konudaki eğilimin yoğunlaşması, seksenli yılların ikinci yarısına raslamaktadır. Gelgelelim, bu eğilime yön kazandıracak Türkiye'deki siyasal ve iktisadi ortam ile yayıncılıkta onbir yıl sonrasına dek geçerli olacak anayasal-yasal düzenleme, seksenli yılların ilk yarısında oluşmuştur. Dolayısıyla, bu bölümün ilk alt-başlığı, askeri yönetim dönemini kapsayacaktır.

A. Askeri Rejim Döneminde Yayıncılık: 1980-1983

Bu dönemin özgül nitelikleri dolayısıyla, siyasa analizindeki eyleyenleri, eyleyenlerin arasındaki çatışma ve anlaşmaları, dış ve iç etkenleri sürece yedirecek biçimde bir analiz yapmak mümkün görünmemektedir. Bu yüzden, askeri rejim dönemindeki ortamı ve yayıncılıkla ilgili gelişmeleri kısaca sunduktan sonra, Milli Güvenlik Konseyi odaklı bir yasama süreci, radyo ve televizyon yasasının özellikleri, siyasetin ve yayıncılığın nasıl anlamlandırıldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Askeri Rejimin Hukuk ve Siyaset Anlayışı

Türkiye'de 1980 güzünden 1983 güzüne uzanan üç yıllık dönemin genel görünümüne baktığımızda, bütün gücün ve yetkilerin Milli Güvenlik Konseyi elinde toplandığını görürüz.

12 Eylül 1980 günü sabaha karşı yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi, ilk olarak, 13 sıkıyönetim bölgesi oluşturup komutanlarını atamı tır. Önceki dönemin bütün siyasal etkinliklerini durdurmuştur.

Hemen ardından, *yürütme* için askeri hükümet oluşturulmuştur. Milli Güvenlik Konseyinin 20 eylülde hükümet kurmakla görevlendirdiği emekli Oramiral Bülend Ulusu, bir günde kabineyi oluşturmuş ve hükümet programını açıklamıştır. On gün sonra da, Konseyin onayıyla yeni hükümet göreve başlamıştır. Ulusu hükümetinin Resmi Gazete'de onayı ve ataması yayımlanmamıştır. Ayrıca, Türkiye siyasal tarihinde en hızlı kurulan hükümet ünvanına da sahiptir (Helvacı 1996: 720).

27 ekimde "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu yasayla Milli Güvenlik Konseyinin bildiri, karar ve yasalarının Anayasa va yasalara aykırılığının öne sürülemeyeceği hükme bağlanmıştır.*Yasama* açısından bir meclis oluşturulmasına ilişkin bir düzenlemenin yapılması, ertesi yılın yaz aylarını bulmuştur. "Kurucu Meclis Hakkında Kanun" 29 Haziran 1981'de çıkmıştır.

Kurucu Meclis, ikili bir yapıya sahiptir: Milli Güvenlik Konseyi ve 160 kişilik Danışma Meclisi. Danışma Meclisi'nin 40 üyesi, doğrudan; 120 üyesi ise, başvuran 11.640 kişi arasından Valilerin aday bildirmesiyle Konsey tarafından atanmıştır. Konsey, "Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun"la üstlendiği yasama erkini sürdürecektir; yasaların sonuçlandırılmasında erk sahibi olan yine Konseydir. Öyle ki, Danışma Meclisi, yalnızca doğrudan ya da değiştirerek kabul ettiği yasaları değil, reddettiği yasaları da Konsey'e göndermekle yükümlüdür. Kısacası, Danışma Meclisi, T. Parla'nın (1995: 50) deyişiyle, "kolektif bir figüran"dır.

Ekim 1981'de Danışma Meclisi toplandığında, bir yılın bilançosu, 43 bin tutuklu ve 167 toplu davadır. DİSK ve Barış Derneği gibi bazı örgütlerin davaları uluslararası bir yankı uyandırmıştır. Her tür siyasal etkinliğin yasaklandığı ortamda basının da eli kolu bağlanmıştır[120] (Hale 1996).

Danışma Meclisi'nin temel işlevlerinden biri, bir anayasa hazırlanmasıdır. Yeni bir anayasa hazırlanması için 1981 yılı sonunda Prof. Orhan Aldıkaçtı Başkanlığında onbeş kişilik bir komisyon görevlendirilmiştir. Temmuz 1982'de sunulan taslak, önce Danışma Meclisi'nde düzeltilmiş; sonra Milli Güvenlik Konseyi'nde birçok geçici madde eklenerek anayasaya son hali verilmiştir.

---

120 Üç yıl boyunca, 796 gazeteci hakkında 632 dava açılmış, bunlardan 218'i hapis cezasıyla sonuçlanmıştır (Koloğlu 1995: 134). 1980-84'te Demokrat, Aydınlık, Hergün gazeteleri tümden; Cumhuriyet, Günaydın, Hürriyet, Tercüman gibi gazeteler de birkaç kez günlerce kapatılmıştır. Bunların dökümleri çin, bkz. *Basın '80-84*, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1984, s. 197-199 ve Oktay 1987: 134.

Anayasaya "evet" kampanyası, "hayır" demenin "Konsey ve Devlet Başkanı"nın Cumhurbaşkanlığının reddedilmesi ve askeri hükümetin süresiz sürmesi anlamına geldiği, oy vermenin zorunlu tutulduğu bir bağlamda yürütülmüştür. Anayasaya "evet" kampanyasında "de facto" sıkıyönetim ve Konsey kararları, eleştiri olasılığını ortadan kaldırmış; Danışma Meclisi ve Konsey tarafından kabul gören, çeşitli üniversitelerin ve TİSK, Odalar Birliği ve TZOB gibi kuruluşların göstermelik raporları dışında bir girişime izin verilmemiştir. Yasaklarla örülü baskıcı bir rejim altında, farklı kesim ve grupların katıldığı bir tartışma ortamı yaratılması zaten olanaksızdır. Oy verme sırasında da, oyu gösteren ince zarfların kullanıldığı ve bina içlerinde bile silahlı güvenlik güçlerinin bulunduğu gözlenmiştir. Böylece, 7 Kasım 1982'de, Anayasa ve Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı aynı halkoyuyla kabul edilmiştir (Gemalmaz 1996: 987-988; Hale 1996: 218).

Anayasanın geçici 1. maddesi, Kenan Evren'i yedi yıl için Cumhurbaşkanı kıldığı gibi, geçici 2. maddesi de, Milli Güvenlik Konseyi üyelerini, TBMM toplandıktan sonra altı yıl için Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyelerine dönüştürmektedir. Konseyin görevleri arasında TRT yönetimi ve gözetimine ilişkin konuları inceleyip görüş bildirmek de yer almaktadır. Ayrıca, geçici 15. madde, Milli Güvenlik Konseyi'nin yaptıkları ve yaptırdıklarıyla ilgili olarak sorumluluk reddiyesidir ve yargı yolunun kapatılması hükme bağlanmıştır.

Zaten kendisini önceleyen 408 yasayla da anahatları ortaya çıkmış sayılabilecek 1982 Anayasası, özgürlükler rejimi ve devlet aygıtının yapılanışı açısından, kısıtlayıcılıkla ve idari yürütmenin önceliğiyle nitelenmektedir (Parla 1989; Gemalmaz 1996: 988-990).

1982 Anayasasında Devlet organları ve bunların birbirleriyle ilişkileri açısından, *yasama gerilemiş; parti hükümetinden ziyade idari yönden yürütmenin üstünlüğü getirilmiş; yargı bağımsızlığı adeta yürütme içinde eritilmiş*tir (Parla 1989: 53-59).[121] Bu konuda üyelerinin oranları askerler lehine düzenlenen Milli Güvenlik Kurulu (MGK)[122] ve "gizli bilgiler" ile "örtülü ödenek" tartışmalarıyla anılan, genel sekreteri Oramiral ya da Orgeneral rütbesinde olacak MGK Genel Sekreterliği'nin özel bir önemi vardır. Bu, "milli güvenlik siyaseti"nin 12 Marttan miras kalan geniş kapsamıyla da ilişkilidir (Çubukçu 1996: 838). Öyle ki, daha sonra bu kurulda ağaçlandırma çalışmalarından hayvancılık ve hayvan ihracatına, TRT yayın saatleri ve programların kapsamına dek birçok siyasa meselesi görüşülecektir (Gemalmaz

---

[121] Anayasanın temsili hükümet modeli hakkında farklı tezler için bkz. Yüzbaşıoğlu 1995: 29-30.

[122] Anayasanın 118. maddesine göre: "Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur. Gündemin özelliğine göre Kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir."

1996: 998). H. Özdemir (1995: 58), MGK'yı sorumsuz yetkili devlet organı, parlamento üzerinde siyasi ve askeri seçkinlerin tartışma, karar verme ve değerlendirme organı, bir "üst kabine" olarak nitelendirmektedir.

Özgürlük rejimi açısından da, temel haklar ve ödevler, en baştan, "*genel sınırlama sebepleri*"yle kısıtlanmış (madde 13 ve 14); özel hallerde (savaş, seferberlik, sıkıyönetim ve olağanüstü haller), temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının kısmen ya da tamamen durdurulabileceği, hatta Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabileceği (madde 15) belirtilmiştir. Düşünceyi açıklama yayma, bilim ve sanat, basın hürriyeti maddelerinin her birinde de (madde 26, 27 ve 28), önce herkesin bu haklara sahip olduğu söylenmekte, daha sonra uzun uzun, bazısı muğlak ifadeler taşıyan ağır kısıtlamalar sıralanmaktadır.[123] Bunlar dışında grev hakkı kısıtlanmakta, sendikalar ve dernekler siyasetten dışlanmakta (madde 27, 28, 51, 52 ve 54); siyasal partiler bile, hem bunlarla bağ kuramamaları, hem de kısıtlanan iç örgütlenmeleri açısından adeta siyaset yapamaz hale getirilmektedir (madde 68 ve 69).

Kısacası yasadışı, Anayasa dışı ve gayrımeşru olan askeri müdahalenin baş eyleyenleri, yasal çerçeveyi oluşturmakta da oldukça keyfi davranmışlardır. Milli Güvenlik Konseyinin *hukuk ve siyaset anlayışı* örneklerle gösterilebilir. Örneğin, 13 sıkıyönetim bölgesi ve komutanlarının belirlenmesinde önce eylem, sonra (14 Eylülde) yasal kılıf gelmiştir. Salt 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası, onbeş kez değiştirilmiştir. Yerel yönetimlerin tasfiyesi ve yeni atamalarda Konsey, kendi çıkardığı yasayı çiğnemiştir. Konsey, 52 sayılı kararında kendi çıkardığı yasaya gönderme yaparken, yasanın adını bile yanlış anmış; "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun" yerine "Temel Hukuk Düzeni Hakkında Kanun" demiştir (bkz. Gemalmaz 1996: 976 ve 986; Helvacı 1996: 720). Bütün erkler, zaten bu son anılan kanun çerçevesinde, Milli Güvenlik Konseyinin elindedir. Konseyin yasama işlemlerinin Anayasaya ve yasalara aykırılığı öne sürülemeyecek; aykırılık varsa Anayasa ve yasalar değişecektir. (Helvacı 1996: 720).

Askeri yönetim döneminde susturulan muhalif unsurlar karşısında ulusal birlik ve beraberlik çağrısı din unsuruyla tamamlanmıştır. Askeri yönetim tarafından din eğitimi ve din hizmetlerinin devlet tarafından ele alınarak karşılanmasına ilişkin bir rapor hazırlandığı bilinmektedir (Hürriyet 19.3.1989). Kenan Evren, müdahalenin onuncu yılında "dinsiz millet olmaz. Dini de çocuk ailesinde öğrenemez. Dinin

---

[123] Örneğin, 28. madde, kapama, toplama, sansür, yayın yasağı ve izne bağlama şeklinde, basın ve haber alma özgürlüğüne *maddi olanak* bakamından sınırlamalar getirmektedir. *İçerik* bakımından, düşünce/ifade suçlarının çeşitli yasalar açısından değerlendirilmesi de gerekir.

öğrenileceği yer okullardır" demiştir (Cumhuriyet. 13.9.1990, akt. Saybaşılı 1992: 196).[124]

Bu dönemde askeri anlaşmalar dışında kesintiye uğramayan tek yönelim, 24 Ocak 1980'de temeli atılan iktisadi "gerekler"i yerine getirmektir. 24 Ocak kararlarının mimarı olarak anılan Turgut Özal, zaten son bir yılı hariç, Ulusu hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. Bu, askeri yönetimin "iktisadi uzmanlığa" tanıdığı ayrıcalıktır.

Bunu açarsak, askeri müdahalenin ilk gününden itibaren Türkiye'de yaşayanların yaşam alanlarında adeta değmedik yer bırakılmazken, uluslararası askeri ittifaklar ve iktisat siyasası, dokunulmaz alanlar olarak ilan edilmiştir. Öyle ki, 12 Eylül 1980'de yapılan "Türk Milletine Açıklama"da, "Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalacak" denilmiştir. Böylece, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların etkinliği de yadsınmamış olmaktadır. Bunu pekiştiren bir karar, Milli Güvenlik Konseyi'nin 5 sayılı kararıdır. Aynı husus, 16 sayılı bildiriyle de duyurulmuştur: "Ülkemizin ekonomik durumunu düzenlemek ve daha iyiye götürmek maksadiyle yürürlüğe konulan ekonomik program ile yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasına devam edilecektir." Bu duyuruyu yapma önerisinde bulunan Turgut Özal'dır (Gemalmaz 1996: 975).

2. Yayıncılıkla İlgili Gelişmeler

a. TRT, PTT, telekomünikasyon ve film-video sektörü

1960 ve 1971'deki iki askeri müdahalede (hatta, ordu içindeki bölünmeden doğan 1962 ve 1963'teki iki başarısız girişimde) olduğu gibi 1980'de de, ilk yapılan işlerden biri, radyo ve televizyon yönetimine el koymak olmuştur (Dedeoğlu 1992: 21 ve 45; Gülizar 1994: 85-98, 123-137; 1995: 31-33). 12 Eylül 1980 tarihinde sabaha karşı saat 04.00'te Silahlı Kuvvetler'in Türkiye'nin yönetimini üstlenip Meclisi ve hükümeti feshettiği radyo ve televizyondan duyurulmuştur. Muhabere Tümgeneral Servet Bilgi, müdahalenin ilk iki haftasında TRT yönetiminin başına geçmiştir. Servet Bilgi daha sonra PTT Genel Müdürü olmuş; PTT'nin, teletekst gibi "kitle iletişim" hizmetlerini görev kapsamına almasında ve sayısal teknolojiye geçme

---

124 1982 Anayasasının başlangıcında kullanılan "ebedi Türk vatan ve milleti", "kutsal Türk Devleti", "kutsal din duyguları" gibi ifadeler de, dinsel anlam yüklüdür. Parla'nın (1989: 219) deyişiyle, "'Türk-İslâm sentezi'nin anayasaya yansımalarıdır." Parla (1989: 220), buradaki dinin NATO denetimindeki devletin dini olması nedeniyle, yukarıdaki nitelemeyi daha ileri götürerek "Türk-İslâm-NATO sentezi"nden söz etmektedir. Ayrıca, Aydınlar Ocağı'nın Milli Güvenlik Konseyine sunduğu rapor hk. bkz. Çubukçu 1996: 840.

çabasında etkin rol oynamıştır (bkz. Geray 1994: 173-174). Ayrıca, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü'ne atanan askerlerle Türkiye'de iletişim alanında devlete ait kurumlar kontrol altına alınmıştır.

Ocak 1981'de de emekli Tümgeneral Macit Akman TRT Genel Müdürü olarak atanmıştır. Macit Akman, general ve albaylardan oluşan kadrosuyla TRT'yi "3 yıl 2 ay" yönetmiştir.[125]

Bu dönemde TRT'yle ilgili en önemli kararlardan biri, kurumdan 101'lerin tasfiyesidir. Bunun dışında, işe gelme saatlerinden kılık kıyafetlerine kadar bütün TRT çalışanları yakın gözetim altına alınmıştır. Tasarruf tedbirleri ve gelir kaynağı arayışları bir yana (bkz. Dedeoğlu 1992: 49-50), çekimler sırasında bile denetim yapılmış; sansür uygulamaları film yakmaya ("Yorgun Savaşçı") kadar varmıştır.

"Yorgun Savaşçı" filminin yakılmasıyla ilgili tartışmalar 1980'lerin ortasında başlayacak ve zaman zaman alevlenerek 1990'ların başlarına kadar sürecektir. 1978 yılında TRT Yönetim Kurulunda alınan karar üzerine Kemal Tahir'in "Yorgun Savaşçı" romanının filme çekilmesi için Halit Refiğ görevlendirilmiştir. Hazırlanan senaryo, TRT Yönetim Kurulunda bazı değişikliklerle kabul edilirken Genelkurmay Başkanlığı'nca da incelenmesi önerilmiştir. O dönemde Genelkurmay Başkanı olan Kenan Evren, filmin çekiminde sakınca görmediği gibi, verdiği emirlerle ordunun ilgili birimlerinin çekimlere yardımcı olmasını da sağlamıştır. 1979 yılında çekimine başlanan "Yorgun Savaşçı" 1983'de TRT kurumuna teslim edilmiştir.

Önce, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanlığının oluşturduğu bir heyetin, daha sonra da (29 Eylül 1983'de) Başbakanlığın oluşturduğu bir heyetin "Yorgun Savaşçı" filmini denetlediği; Başbakan Bülend Ulusu'nun emriyle, 8 kişilik bir kurulun filmi yaktığı öğrenilmiştir.[126] Filmin yakılma kararında bölgecilik, bölücülük yapıldığı, Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Ordu mensuplarının küçük düşürüldüğü ve Ermenilere Türkiye aleyhine propaganda malzemesi sağlandığı gibi gerekçelerin yer aldığı ileri sürülmüştür. Başbakanlığın 15.11.1983 gün ve 3110 sayılı emriyle filmin renkli bir kopyası, korunmak üzere MİT Müsteşarlığına teslim edilmiştir. On yıl sonra, özel bir televizyon kanalının rekabeti yüzünden, bu film TRT'de yayınlanacaktır.

---

125 Bu alıntı Akman'ın kitabının adından yapılmıştır: "TRT'de 3 yıl 2 ay".

126 1980'lerin ortasında basında filmin Başbakanın emriyle yakıldığı haberleri çıkmıştır. 1990'da ise Güneş gazetesi, filmi yakan 8 kişilik kurulun isimlerini açıklamıştır: Genelkurmay temcilsileri Hava Albay Mehmet Yılmaz ve Piyade Albay Selçuk Doğu, MG Konseyi Gn Sekreterliği temsilcisi Tank Albay İhsan Beriş, İçişleri Bakanlığı temsilcisi Hatice Özak, BYEGM temsilcisi Adnan Yarar, TRT temsilcileri Mehmet Turan Akköprülü ve Aydın Olgun ve Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi Turgut Özakman (Güneş 17.9.1990).

Bu dönemde televizyon tek kanaldan ve siyah-beyaz yayın yapmaktadır. Ancak, DPT tarafından 1986'da geçilmesi planlanan renkli te evizyon yayını, Macit Akman döneminde 1984 yılına alınmıştır. Hatta, Kenan Evren'in yurt gezileri ENG kameralarla renkli çekilip yayınlanmaya başlamıştır. Zaten artık yedek parçası bulunamayan birçok cihaz atıl hale gelmiştir.

Radyo ise, TRT-1, TRT-2, TRT-3 olmak üzere üç kanaldan yayın yapmakta; ana postanın ulaşamadığı yerlerde il radyoları hizmet vermektedir. Ayrıca, çeşitli dillerde dış yayınlar yapılmaktadır (Cankaya 1996: 1080-1081).

Kısacası, askeri görüşe uygun biçimde "güdüp yönlendirme araçları" olarak görülen *iletişim araç ve olanakları üzerinde tam denetim* kurulmuştur. Örneğin, TRT 1981 Genel Yayın Planında, "Anarşi ve Terör" ayrı bir başlık altında ele alınmış, anarşi, şiddet ve teröre karşı TRT'nin "devletten yana tavrını alacak" programlar hazırlaması öngörülmüştür. Yine de televizyonda %30 oranında başta diziler ve filmler olmak üzere yabancı programlar yayınlanmıştır (Cankaya 1990).

Etkililiği daha sonra belirginleşecek olan, uluslararası askeri çıkarların yönlendirdiği iletişim teknolojilerine ilişkin önemli bir adım ise, PTT tarafından atılmıştır. 1982 mayıs ayında Başbakan Bülend Ulusu'nun direktifiyle, PTT yetkilileri tarafından hazırlanan "1983-1993 Haberleşme Ana Planı"nda, sayısal teknolojiye geçmenin zorunluluğu üzerinde durulmakta ve bunun ulusal kalkınma, ulusal güvenlik ve savunma, "her türlü uluslararası ilişkilerimizin yürütülmesi" açısından önemi vurgulanmaktadır (Geray 1994: 173). H. Geray (1994: 184-195), PTT bu konuya hiç eğilmemişken ortaya çıkan sayısallaşma yönündeki ani girişimin, NATO ve ABD etkisiyle ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) "milli güvenlik" açısından bunu benimsemesiyle oluştuğunu ilgili belgelere dayanarak gösterir.

Bu rapor, aynı zamanda, PTT'nin görevlerine "kitle iletişimi"ni katması açısından önemlidir. Raporda, "alıcısı belirsiz olan dağıtımlar, sayfa ve program nakli gibi kitle haberleşmesiyle ilgili haberleşme çeşitleri", telekomünikasyon hizmetleri arasında sayılmaktadır (aktaran Geray 1994: 173).

Telekomünikasyon endüstrisi açısından, Northern Telecom (NT-Kanada) firmasıyla bağlantılı olan Netaş'ın sayısal yönlendiriciler üretmesi üzerine yapılan anlaşma ve PTT Elektronik Haberleşme Cihazları Laboratuvar ve Fabrikası'nın (PTT ARLA) Teletaş isimli bir anonim şirkete dönüştürülmesi 1983 yılında

gerçekleştirilmiştir. Bunlar, PTT'nin 1982'de hazırladığı rapor bağlamında sayısallaşma planının ilk adımları olarak görülebilir (Geray 1994: 181-182).[127]

Pazar koşulları açısından, telekomünikasyon alanından başka yayıncılıkla ilgili gelecek-yönsemeli bir oluşum da, bağımsız prodüksiyon şirketlerinin öncülü, film ve video bağlantılı şirketlerdir. 1970'lerin sonunda Türkiye sinema endüstrisinin girdiği krizden çıkış arayışları, özellikle Avrupa'da yaşayan Türkiye vatandaşlarının istemleri doğrultusunda yaygınlaşmaya başlayan videoya yönelmeyi getirmiştir. Örneğin, Türker İnanoğlu 1979'da Ulusal Video'yu kurmuş, 1983'te televizyon yapım stüdyosu açmıştır (Çelenk 1998: 64). Video işletmecilerinin avansları, film yapımına yatırılmış; bazı firmalar, çekimlerde de doğrudan video teknolojisini kullanmaya yönelmişlerdir (Abisel 1994: 110; Çelenk 1998: 68). Böylece, S. Çelenk'in (1998: 68) sözleriyle, "video ekipmanı ile yapılan üretim sayesinde İstanbul'da TRT olanakları dışında televizyon yayıncılığına dönük bir altyapı oluşmaya başlamıştı."

Çelenk (1998: 68), video işine yatırım yapan firmaların sinema alanıyla pek bağlantılı olmadığını belirtmekte ve "sektör reklamcılık alanının da gelişmesine bağlı olarak bütünüyle ticaret ve kâr amacı ile hareket eden bireysel girişim tarafından şekillendirilmekteydi" demektedir. Gerçekten de, *reklam sektörü*nde bu dönemden itibaren önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1981'de cari reklam harcamalarında ve bu harcamaların gayrı safi milli hasılaya oranlarında eskiye göre artış olmuştur (Boralıoğlu 1996: 1089).[128] Ruhsat gelirlerinin yanında TRT'nin başlıca gelir kaynağının reklam gelirleri olduğu burada anımsanmalıdır. 1981 ve 1982 yıllarında televizyon yayınlarında reklamların süresinin diğer yayınların süresine oranı, sırasıyla %7.8 ve %6.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar, eğlence programları ile müzik programlarının toplam yayın süresine oranlarına yakındır (Cankaya 1990: 62 ve 67).

Sonuç olarak, 1980-83 döneminde yayıncılığa ilişkin gelecek-yönsemeli etkenlerin, PTT yönetimi, telekomünikasyon ve film-video sektörleri gibi diğer alanları kapsayacak şekilde devreye girdiğini söyleyebiliriz. Ancak, bunlar, dönemin yayıncılık siyasasında doğrudan etkili değildir. *Doğrudan* radyo ve televizyon yayıncılığına ilişkin siyasa, ancak "devlet siyasası" bağlamında görülebilir. Bunu da, askeri rejim döneminde yapılan yasal düzenlemeler dolayımıyla inceleyebileceğimiz düşüncesiyle aşağıda kısaca yayıncılıkla ilgili yasalara değinilecektir.

---

127 1983 yılında Netaş'ın ortakları ve hisseleri: %49 PTT, %31 NT, %15 Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, %2.5 PTT Biriktirme ve Yardım Sandığı, %2.5 özel kişiler. 1983 yılında Teletaş'ın ortakları ve hisseleri: %49 PTT, %26 PTT Biriktirme ve Yardım Sandığı, %13 Temel Enerji (Sezai Türkeş Grubu), %10 Vakıflar Bankası, %2 Ray Sigorta (Geray 1994: 180 ve 182).

128 1980'de 7.928 milyon TL olan reklam harcamaları, 1981'de 19.620 milyon TL'ye; GSMH'ye oranı da, %0.179'dan %0.299'a ya da DİE'nin revize ettiği milli gelir serisine göre, %0.148'den %0.244'e yükselmiştir. 1982'de de bu oranlarda artış olmuş; asıl katlanarak giden artış 1990'larda yaşanmıştır (Boralıoğlu 1996: 1089-Tablo 1).

b. Anayasada yayıncılığın düzenlenmesi ve yayıncılıkla ilişkili yasalar

1982 Anayasası'nda radyo ve televizyona öncelikle kişinin hak ve ödevleri bölümünde "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" başlığı altında düzenlenen 26. maddede yer verilmiştir. Bu özgürlüğün sınırlanma koşulları, yasaklanmış dillerin kullanımı halinde anlatım araçlarının toplatılma usullerinin de belirtildiği maddenin ilk fıkrası şöyledir:

> Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.

Anayasada radyo ve televizyona ilişkin ikinci madde, yine kişinin hak ve ödevleri bölümünde, "basın ve yayınla ilgili hükümler" arasında sayılan "kamu tüzelkişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı" başlığı altında yer alan 31. maddedir. Maddenin 1. fıkrası şöyledir: "Kişiler ve siyasi partiler, kamu tüzelkişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme ve yayım araçlarından yararlanma hakkına sahiptir. Bu yararlanmanın şartları ve usulleri kanunla düzenlenir." 31. maddenin 2. fıkrasında, bu kanunun temel hak ve hürriyetlerin sınırlanmasına ilişkin genel hükümler (md. 13) dışında "bir sebebe dayanarak, hakkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşmasını engelleyici kayıtlar koyama[yacağı]" ifade edilmektedir.

Anayasada radyo ve televizyon idaresinin düzenlenmesi ise, 133. maddede ele alınmıştır. Buna göre, radyo ve televizyon yayınında devlet tekeli onaylanmış; "tarafsızlık" temel ilke olarak belirlenmiştir. 1982 Anayasası 133. maddesine göre:

> Radyo ve televizyon istasyonları, ancak Devlet eli ile kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzelkişiliği halinde düzenlenir.
> Kanun; Türk Devletinin varlık ve bağımsızlığını, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünü, toplumun huzurunu, genel ahlâkı ve Anayasanın 2nci maddesinde belirtilen Cumhuriyetin temel niteliklerini koruyacak tarzda yayın yapmasını düzenler ve Kurumun yönetim ve denetiminde, yönetim organlarının oluşturulmasında ve her türlü radyo ve televizyon yayınlarında tarafsızlık ilkesini gözetir.[129]
> Haber ve programların seçilmesi, işlenmesi, sunulması ve milli kültür ve eğitime yardımcılık görevinin yerine getirilmesi, haberlerin doğruluğunun sağlanması esasları, organların seçimi, görev, yetki ve sorumlulukları kanunla düzenlenir.

---

[129] Cumhuriyetin niteliklerinin belirtildiği 1982 Anayasası 2. maddesi şöyledir: "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir."

Bu dönemde yürürlüğe giren radyo ve televizyon yayıncılığını ilgilendiren çeşitli yasalara kısaca değinmek gerekmektedir. Bunlardan biri, 5 Nisan 1983'te kabul edilen ve 7 Nisan 1983'te Resmi Gazetede yayımlanan 2813 sayılı "Telsiz Kanunu"dur. Radyo ve televizyon yayınlarının frekans planlama, tahsis ve tecil işlemleri bu yasa hükümlerine tabidir. Telsiz sistemi kurulması ve işletilmesine izin verilmesi ile kontrolü devlet yetki ve sorumluluğundadır. Bunu uygulamak ise, Haberleşme Yüksek Kurulu ile Ulaştırma Bakanlığı bünyesindeki Telsiz İşleri Genel Müdürlüğü'ne (TGM) düşmektedir (madde 5).

Haberleşme Yüksek Kurulu, Başbakanın veya onun görevlendirdiği bir Devlet Bakanının başkanlığında, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıkları ile MGK Genel Sekreteri ve Genelkurmay Muhabere Elektronik Başkanından oluşur. Yılda iki kez toplanan bu üst kurul, telsiz haberleşmesi alanında genel direktif organıdır (madde 6). Haberleşme Yüksek Kurulunun ve Ulaştırma Bakanlığının bu konuda vereceği direktifleri yerine getirmek ise, TGM'ye düşmektedir.

Yayıncılıkla ilgili başka bir yasa da, 19 Ekim 1983'te kabul edilip 22 Ekim 1983'te yürürlüğe giren 2932 sayılı "Türkçeden Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun"dur. Yasa, uluslararası anlaşma hükümleri ve eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve kamu kuruluşlarının yayınlarına ilişkin mevzuat hükümleri saklı kalmak üzere, düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında Türkçe dışındaki dilleri yasaklamaktadır. 2932 sayılı yasa, yasaklar, ceza hükümleri, toplatma kararı ve muhakeme usulünün belirtilmesinden oluşmaktadır. Bu yasa, ANAP hükümeti döneminde kaldırılacaktır.

6 Kasım 1983'de yapılan seçimlerle ANAP iktidara gelmiştir ama Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisi tatildeyken ya da gerekli hallerde yasama görevini sürdüreceği şeklindeki Kurucu Meclis Hakkındaki Kanundaki ek hükme dayanarak, 6 Aralık 1983'te TBMM Divanı oluşana dek bir dizi yasayı daha kabul etmiştir.[130] Bu son an yasalarından biri de, 11 Kasım 1983'te kabul edilen, 14 Kasım 1983'te Resmi Gazete'de yayımlanan ve bazı hükümleri 1 Ocak 1984'te yürürlüğe giren 2954 sayılı "Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu"dur.

23 Eylül 1983'te Bakanlar Kurulu'nun Danışma Meclisi Başkanlığı'na arzettiği "Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Kanun Tasarısı" ile gerekçesi, Milli Güvenlik Konseyi'nin 31 Ekim 1983 tarihli 167 sayılı kararı gereği Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu tarafından incelenmiş, başta adı olmak üzere yapılan değişiklikler

---

[130] Kurucu Meclis öncesinde ve Kurucu Meclis evresinde çıkarılan yasa sayısı 669'dur. Buna 90 kanun hükmünde kararname, 76 Konsey kararı ve 3 Konsey bildirisi eklenince, 12 Eylül 1980 ile 6 Aralık 1983 arasında 838 yasama işlemi yapıldığı ortaya çıkmaktadır (aktaran, Gemalmaz 1996: 986).

gerekçelendirilmiştir. 10 Kasım 1983'te Milli Güvenlik Konseyi'nde görüşülen tasarı, 6. maddesinin değiştirilmesi yüzünden bir gün gecikerek 11 Kasım 1983'te "Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu" olarak kabul edilmiştir.

2954 sayılı yeni radyo ve televizyon yasasının en önemli özelliği, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) yasası olmaması, Türkiye'deki bütün yayıncılık faaliyetleriyle ilgili bir yüksek kurulu öngörmesidir. TRT, devlet elindeki radyo ve televizyon yayın tekelini kullanan kurum olma niteliğini sürdürmektedir (madde 4-a). Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu (RTYK) ise, TRT'nin yanısıra polis ve meteoroloji radyo yayınları dahil yurt içine yapılacak yayınlar için "milli siyasete uygun ilkeleri tespit etmek" ve yasada belirtilen görev ve esasların uygulanmasında gözetim, denetim ve değerlendirme yapmak amacıyla kurulmuştur (madde 6). Bu yasanın çıkma süreci ve temel özellikleri, aşağıda daha ayrıntılı biçimde anlatılacaktır.

3. Yayıncılık Siyasası Analizi

a. Başlıca eyleyenler

Türkiye'de askeri rejim döneminde (12 Eylül 1980-6 Aralık 1983), her alanda olduğu gibi, yayıncılık alanında da baş eyleyenler, Milli Güvenlik Konseyini oluşturan dört orgeneral ve bir oramiraldir. Kısa süre içinde oluşturulan Bakanlar Kurulu ile bir yıl sonra kurulan ve temsiliyeti olmayan Danışma Meclisi, emir komuta zincirinde bir basamak olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Bütün erkler, Milli Güvenlik Konseyinin elinde toplanmıştır. Bu, iç çekişmelerin ve gerginliklerin olmadığı anlamına gelmese de, ortaya konduğu haliyle ve yayıncılık açısından görünür bir çatışma yoktur.

Yayıncılık açısından devlet tekeli geçerlidir. Yayıncılık tekelini devlet adına kullanan TRT, askeri müdahalenin ilk duyurulma yeri olarak en baştan itibaren, askerlerce "fiilen" işgal edilmiştir.

Bu dönemin özgül nitelikleri dolayısıyla, dış ve iç etkenleri siyasa sürecine yedirecek biçimde bir analiz yapmak mümkün değildir. Dış ve iç etkenler kabaca belirtildikten sonra Milli Güvenlik Konseyi odaklı bir yasama süreci, radyo ve televizyon yasasının özellikleri, siyasetin ve yayıncılığın nasıl anlamlandırıldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

b. Dış ve iç etkenler

İletişim teknolojileri, uluslararası askeri ilişkiler ve uluslararası sermayenin yapılanışı bağlamındaki *dış etkenler*, genel olarak Türkiye'deki iktisadi ve teknolojik yönelimdeki ilk etkilerini 1980-83 döneminde göstermeye başlamıştır.

Askeri müdahalenin daha ilk gününde yapılan açıklamadan NATO, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların etkinliğinin kabul edildiği çıkarsanabilir. Daha sonraki bir Konsey kararıyla ve bildiriyle de, yürürlüğe konulan ekonomik program ile yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasının sürdürüleceği duyurulmuştur.

Daha önce anlattığımız gibi, PTT'nin "1983-1993 Haberleşme Ana Planı"nda sayısal teknolojinin başta askeri amaçlar olmak üzere her tür uluslarası ilişkiler açısından öneminin vurgulanması; Teletaş ve Netaş ile ilgili gelişmeler, bu dış etkenlerin etkililiğini göstermektedir.

İç etkenler açısından da, film ve video bağlantılı şirketlerden söz etmiştik. Türkiye'de geleceğe yönelik olarak yayıncılıkla bağlantılı *pazar koşulları* açısından bunu belirtmek önemli olabilir ama 1980-83 için öyle görünmemektedir.

Yukarıda sayılan dış ve iç etkenlerin dönemin yayıncılık siyasasına doğrudan tesir ettiği söylenemez. Bu yüzden, 1980-83 radyo televizyon yayıncılığı siyasası, Milli Güvenlik Konseyinin *ideolojik yönelimi, simgesel etkenler ve yasama süreci* açısından analiz edilebilir gibi görünmektedir. Aşağıda, yapılmaya çalışılacak olan da budur.

c. Yasama süreci ve 2954 sayılı yasanın başlıca maddeleri

2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Yasası, 6 Kasım 1983 genel seçimlerinden sonra çıkan son an yasalarından biridir.[131] Bakanlar Kurulu'nun 14 Eylül 1983'te kararlaştırdığı "Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanunu Tasarısı", 23 eylülde Danışma Meclisi Başkanlığı'na sevk edilmiştir. Gelgelelim, bu tasarı, Danışma Meclisi'nde görüşülmemiş; Milli Güvenlik Konseyi'nin 31 ekimde 167 sayılı kararıyla görevlendirdiği İhtisas Komisyonunca incelenmiştir. Komisyon raporu

---

131 Kaynak gösterilmeden aktarılan bütün öğreni aşağıdaki kaynaklardan derlenmiştir: "Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu Tasarısı ve Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporunun Görüşülmesi." Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi. C. 11. Birleşim 182, 3. oturum, s. 360-391. 10.11.1983. "Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanunu Tasarısı ve Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporu." Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi. C. 11. Sıra sayısı 718. Ek 69 s. 10.11.1983.

Kasım ayı başında Konsey Başkanlığına sunulmuştur. Tasarıda İhtisas Komisyonunun yaptığı değişiklikler, 10 Kasım 1983'te Milli Güvenlik Konseyi'nde bir gündc görüşülmüş; bir maddede değişiklik yapma düşüncesi yüzünden kabul edilmesi 11 kasıma sarkmıştır.

Aşağıda, hükümetin gerekçeli yasa tasarısı ile Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonunun bu tasarıda yaptığı başlıca değişiklikler ve gerekçeli raporunu inceleyecek, Konseydeki yasa görüşmelerinden bazı notlar aktaracağız.[132]

Hükümetin yasa tasarısı, 1982 Anayasasının düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin 26. maddesi, basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkına ilişkin 31. maddesi ve radyo ve televizyon kurumu idaresi hakkındaki 133. maddesi çerçevesinde "Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanunu Tasarısı" olarak hazırlanmıştır. Tasarı 4 kısım, 67 madde ve 7 geçici maddeden oluşmaktadır. Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu, tasarının şeklini uygun bularak maddelerin görüşülmesine geçmiş; ancak ilk önce, TRT'nin yanısıra Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu (RTYK) ile bu kurulun izin verdiği kuruluşlar için geçerli konuları da düzenlediği gerekçesiyle, yasanın adını "Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu"na dönüştürmüştür. Komisyon raporu sonrasında tasarı, 66 madde ve 9 geçici maddeden oluşur hale gelmiştir.

İhtisas Komisyonunun, politika sözcüğü yerine "siyaset"i yeğlemesi, "çıkar" yerine "menfaat"i kullanması, ifadelerde yaptığı düzeltmeler ve madde ile madde

---

132 **Dönemin Bakanlar Kurulu:** B. Ulusu (Başbakan); Z. Baykara (Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı); Prof. Dr. İ. Öztrak (Devlet Bakanı); M. Özgüneş (Devlet Bakanı); Prof. Dr. M. N. Özdaş (Devlet Bakanı); S. R. Pasin (Devlet Bakanı); K. Akdoğan (Adalet Bakanı); Ü. H. Bayülken (Milli Savunma Bakanı); S. Çetiner (İçişleri Bakanı); İ. Türkmen (Dışişleri Bakanı); A. B. Kafaoğlu (Maliye Bakanı); H. Sağlam (Milli Eğitim Bakanı); Dr. T. Önalp (Bayındırlık Bakanı); K. Cantürk (Ticaret Bakanı); Prof. Dr. K. Kılıçturgay (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı); Prof. Dr. C. T. Sadıklar (Gümrük ve Tekel Bakanı); Prof. Dr. M. Aysan (Ulaştırma Bakanı); Prof. Dr. S. Özbek (Tarım ve Orman Bakanı); Prof. Dr. T. Esener (Çalışma Bakanı); M. Turgut (Sanayi ve Teknoloji Bakanı); F. İlkel (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı); İ. Evliyaoğlu (Kültür ve Turizm Bakanı); Prof. Dr. A. Samsunlu (İmar ve İskan Bakanı); M. R. Güney (Köy İşleri ve Koop. Bakanı); V. Özgül (Gençlik ve Spor Bakanı); S. Şide (Sosyal Güvenlik Bakanı).
Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu: Yurdakul Günçer (Tuğamiral -Komisyon Başkanı); Edip Gültekin (Hâk. Kıdemli Albay); İhsan Beriş (Tnk. Kıdemli Albay); Altan Ateş (Mu. Albay); Taner Uzunay (Dz. Kurmay Albay); Tahsin Ekinci (Maliye Yarbay); Macit Akman (emekli Tümgeneral-TRT Genel Müdürü); Halinur Özçınar (TRT Personel Dairesi Başkanı-Personel hükümlerine ilişkin olmak üzere); Ahmet İşeri (TRT Baş Hukuk Müşaviri); Turgut Agun (TRT Genel Müdür İdari Yardımcısı); Aykut Oral (TRT Hasılat Dairesi Başkanı).
Milli Güvenlik Konseyi, 10.11. 1983, 182. Birleşim, 3. Oturum- Konsey üyeleri ve maddelerin görüşülmesinde söz alanlar: Kenan Evren (Cumhurbaşkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı); Orgeneral Nurettin Ersin (Genelkurmay Başkanı ve M. G. Konseyi üyesi); Orgeneral Tahsin Şahinkaya (Hv. K. K. ve M. G. Konseyi üyesi); Oramiral Nejat Tümer (Dz. K. K. ve M. G. Konseyi üyesi); Orgeneral Sedat Celasun (J. Gn. K. ve M. G. Konseyi üyesi); Sedat Güneral (M. G. Konseyi Genel Sekreteri); Tümgeneral M. Suat Eren (koordinatör); Macit Akman (TRT Gn. Md. ve İht. Kom. üyesi); İhsan Beriş (Tnk. Alb. ve İht. Kom. üyesi); Tahsin Ekinci (Mly. Yrb. ve İht. Kom. üyesi); Sedat Tüzüner (Meclis Genel Sekreteri); İlhan Öztrak (Devlet Bakanı).

bentlerinin yerlerini değiştirmesi gibi ayrıntılara çok yer vermeyip önemli bulduğumuz madde değişikliklerine yöneleceğiz.

Tasarının 3. maddesinde, yasada kullanılan deyimlerin tanımları yer almaktadır. Komisyon, "radyo alıcısı" tanımını, ses kayıt cihazlarını da kapsayacak biçimde genişletmiş; "video" ve "birleşik cihaz" gibi iki "yeni" teknolojiyi de sayıp tanımlamıştır.

İkinci olarak, "Temel İlkeler" hem yapılan değişiklik, hem de gerekçesi açısından önemli görünmektedir. Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu, Bakanlar Kurulunun gönderdiği yasa tasarısının 4. madde a fıkrasında yaptığı değişikliği, "özel radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasını önlemek maksadıyla" diye gerekçelendirmektedir. Aynı gerekçede, daha sonra bir siyasa sorunu yaratacak olan kablolu televizyon konusunda da, "Türkiye Radyo-Televizyon Kurumuna verilen tekeli kullanma hakkı, kablolu televizyonu da kapsamına almaktadır" ibaresi yer almaktadır. [133]

---

[133] Hükümetin tasarısındaki 4. madde a, d, e fıkraları ile Konseyde kabul edilecek olan İhtisas Komisyonunun raporundaki 4. madde a, d, e fıkraları şöyledir:

Hükümet	***Komisyon***
MADDE 4: Radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması işletilmesi, idareleri ve yayınlarının düzenlenmesine ilişkin temel ilkeler şunlardır:	
a) Devlet adına radyo ve televizyon verici istasyonlarının kurulması, işletilmesi, yayınlarının düzenlenmesi bu Kanunla kurulan Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun yetkisindedir.	**a)** Radyo ve televizyon verici istasyonlarının kurulması, işletilmesi, yayınlarının düzenlenmesi ile yurt içine ve yurt dışına yayın yapılması, Devletin tekelindedir. Bu tekel, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu tarafından kullanılır. Ancak, bu Kanunda belirtilen esaslara uygun yayın yapmak şartıyla polis ve meteoroloji teşkilatların devamlı ikaz ve duyuru maksadıyla radyo istasyonu kurmaları, sürekli ve kesintili radyo yayını yapmaları Radyo ve Tv Yüksek Kurulunun iznine tabidir.
d) Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulunca, Cumhurbaşkanının veya Başbakanın radyo ve televizyon yayınlarından incelenmesini talep ettiği yayınların bu Kanunda öngörülen esaslara uygunluğu, yayın sonrası müşahadelere dayanılarak denetlenir.	**d)** Kamu kurum ve kuruluşlarıyla gerçek ve özel hukuk tüzelkişilerinin kapalı devre televizyon sistemi kurmaları ve işletmeleri Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulunun iznine tabidir.
e) Eğitim ve öğretim kuruluşlarının öğretim ve eğitim amacıyla kurup kullanacakları kapalı devre radyo ve televizyon tesisleri ile sergi, otel gibi umuma açık yerlerde yapılacak kapalı devre radyo ve televizyon tesisleri ve Polis ve Meteoroloji gibi Devlet Kurum ve Kuruluşlarının kendi görev alanlarıyla ilgili olarak yapacakları ve radyo yayını mahiyeti taşıyan sürekli ve kesintili telsiz yayınları ile ilgili müsaade Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulunca verilir ve bu yayınların bu Kanundaki esaslara uygunluğu aynı Kurul tarafından denetlenir. Denetleme esasları Başbakanlık tarafından çıkarılacak bir Yönetmelikle belirtilir.	**e)** Yurt içine yapılan radyo ve televizyon yayınları ile kapalı devre televizyon yayınlarının bu Kanunda belirtilen esaslara uygunluğu, Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu tarafından gözetilir, denetlenir ve değerlendirilir.

Değişiklik yapılmayan fıkralar ise şöyledir: **b)** Radyo ve televizyon yayınlarının dinleyici ve izleyiciye seçme hakkı tanıyacak şekilde birden fazla kanaldan ve bütün yurt sathında yapılması esastır. **c)** Radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması, geliştirilmesi, günlük yayın saatleri ve süreleri, yurt dışına yapılacak yayınlarla ilgili usul ve esaslar *Milli Güvenlik Kurulunun görüşü*

Üçüncü önemli değişiklik "Yayın Esasları"ndadır. Anayasa sözü ve ruhu, Devletin bütünlüğü, ulusal egemenlik, kamu düzeni, kamu yararı, Atatürk ilkeleri, genel ahlâk, milli gelenek ve manevi değerler, milli eğitim, güzel Türkçe gibi bildik esasların sayıldığı 5. maddede iki değişiklik yapılmıştır. Hükümetin tasarısında "tespit edilen ve edilecek olan milli güvenlik politikalarının gereklerine tam olarak uymak" fıkrası, Komisyon metninde "Devletin milli güvenlik siyasetinin, milli ve ekonomik menfaatlerin gereklerine uymak" (md. 5-c) haline gelmiştir. Bu, devlet siyasası bağlamında sabit bir milli güvenlik ve iktisat siyasasını onaylayan bir cümle gibi görünmektedir. Ayrıca, aynı maddeye eklenen bir fıkrada da, "karamsarlık, umutsuzluk, kargaşa, dehşet, saldırganlık gibi olumsuz duygular uyandırmak ve telkin etmek amacına yönelik yayın yapmamak" esasına yer verilmiştir. Bu esas da, hem yayıncılığın nasıl görüldüğüne (olumlu-olumsuz duygular uyandıran, telkin etme amacıyla kullanılabilen bir araç) ilişkin iyi bir örnektir, hem de "12 Eylül öncesi"ne bir tepki gibidir.[134]

Dördüncü ve belki de en önemli değişiklik, Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulunun (RTYK) kuruluşuna ilişkindir. Hükümet tasarısındaki RTYK'nın *Cumhurbaşkanı ve Başbakanın talebi* üzerine yurt içine yapılan yayınları inceleyip değerlendirmesini yapmak amacıyla kurulduğuna ilişkin 6. madde 1. paragraf değiştirilerek RTYK'nın daha güçlü hale gelmesi sağlanmıştır. Konsey İhtisas Komisyonu, RTYK'nın *sürekli denetim* yapabilmesi amacıyla "Cumhurbaşkanı ve Başbakanın talebi" kaydını kaldırdığı gibi, "gözetim, denetim ve değerlendirme" görevlerini belirlemiştir. Yine 6. maddenin a bendinde Cumhurbaşkanının RTYK'ya doğrudan atayacağı üç üyeden birinin basın mensubu olması koşulu kaldırılmış; bu koşul, b bendinde Bakanlar Kurulunun doğrudan atayacağı üç üyeden biri için getirilmiştir. Bu değişikliğin gerekçesi, "Cumhurbaşkanını seçim sırasında serbest bırakmak"tır. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu (AKDTYK) ile Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) arasında önerilecek aday sayısının eşit paylaştırımı da (iki kurumun önerecekleri altışar aday arasından Cumhurbaşkanının seçeceği üçer üye) bozulmuş; Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) seçip Bakanlar Kurulunun atayacağı bir üye fıkrası eklenmiştir. Anlaşılan, MGK da seçiminde serbest olacaktır. Böylece, "sosyal ve idari bilimler alanında temayüz etmiş kişiler arasından aday

---

alınarak Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılır (vurgu bana ait). f) Her türlü radyo ve televizyon yayını için frekans planlama, tahsis ve tescil işlemleri 5 Nisan 1983 tarih ve 2813 sayılı Telsiz Kanunu hükümlerine tabidir.

[134] Nitekim, TRT 1981 Genel Yayın Planında da, TRT'ye düşen görevler arasında "yurttaşların arasında sevgi bağlarını pekiştirecek, milli birlik ve beraberlik ülküsünü canlı tutacak...", vb. programların ağırlık taşımasından söz edilmektedir. TRT'nin yıllık program siyasasının, genel yayın planlarında belirdiği göz önüne alınırsa, 1981 TRT genel yayın planı ile 1983 yasasındaki genel yayın esaslarının bağlantısı ya da öngörülmesi daha iyi anlaşılabilir. Televizyonda program siyasası, program yapım ve denetimi açısından TV örgütünün işleyişi hakkında bkz. Mutlu 1986: 234-250.

gösterme" hükmü kaldırılıp YÖK'ün önereceği aday sayısı dörde, Cumhurbaşkanının bu adaylardan seçeceği üye sayısı da ikiye indirilmiştir.

Milli Güvenlik Konseyindeki yasa görüşmelerinde, bu maddeye gelene dek iki kez (3. ve 5. maddelerde geçen) "yayın", "yayınlamak" sözcükleri ile "yaymak", "yayımlamak" "neşriyat" üzerine konuşmak dışında bir şey yapılmamış, maddeler tek tek okunup kabul edilmiştir. 6. maddeye itiraz Devlet Bakanı İlhan Öztrak'tan gelmiştir. Öztrak, RTYK üyelerinin 1/3'i iki yılda bir değişeceği için, madde fıkralarının da üçlü gitmesi gerektiğini söyleyerek YÖK-AKDTYK dengesinin bozulmasına karşı çıkmıştır. Koordinatör M. S. Eren, buna karşılık MGK bendiyle YÖK bendinin birleştirilerek üçlü ayrımın korunacağını bildirmiştir. Gelgelelim, böyle bir birleştirme yapılmamıştır.

RTYK, devlet memuru olma niteliklerini taşıyan ve yüksek öğrenim mezunu olan 12 üyeden oluşmaktadır. Yüksek Kurulun üyelerinin üçte ikisinin (8 üye) atanmasında Cumhurbaşkanı, üçte birinde ise (4 üye) Bakanlar Kurulu son karar mercidir (bkz. Tablo IV.1)

Tablo IV/1: 2954 sayılı yasanın 6. maddesi uyarınca Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu'nun atanmasında yetkili organlar ve Kurulun bileşimi

Atama Merci	*Aday/Üye Sayısı*	*Nitelikleri*
Cumhurbaşkanı (8 üye)	-Doğrudan 3 üye	-
	-Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) 4 adayı arasından 2 üye	elektronik ve hukuk bilimlerinde temayüz etmiş kişiler
	-Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDTYK) Yönetim Kurulu'nun 6 adayı arasından 3 üye	kültür ve sanat dallarında temayüz etmiş kişiler
Bakanlar Kurulu (4 üye)	-Doğrudan 3 üye	biri basın mensubu olmak üzere eğitim ve iktisat alanları veya hizmetlerinde temayüz etmiş kişiler
	-Milli Güvenlik Kurulunca seçilen 1 üye	-
(Toplam 12 üye)		

Aday belirleyen kurumlardan Milli Güvenlik Kurulu'na daha önce değinmiştik. Diğerler kurumlar da -YÖK ve AKDTYK- 1982 Anayasasıyla kurulmuştur. YÖK,

üniversiteler, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanlığınca seçilen ve Cumhurbaşkanının atadığı ve doğrudan seçtiği üyelerden oluş n bir kuruldur (madde 131). AKDTYK da, "Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı" bir kamu tüzelkişiliğidir (madde 134). Böylece, TRT'nin parti hükümetleri tarafından "partizan" yönetsel kullanımlarına ve yayınlarına karşı idari hükümetin gözetim, denetim ve değerlendirmesinin ya da devlet siyasasının kurumsal olarak daha üst bir konuma getirilmesi yayıncılık alanında da sağlanmıştır.

RTYK'nın başkanı da, oniki üye arasından Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. Görevden alma, atama yapan merci tarafından ve aynı usule göre gerçekleştirilir. Kurul üyeliği altı yıldır ve iki yılda bir üyelerin üçte biri değişir. Yeniden seçilme hakları vardır. "Tarafsızlığı" esas olan yüksek kurul, en az ayda bir, en az üçte iki çoğunlukla toplanır. Çekimser oy kullanılmaz ve kararlar, mevcudun salt çoğunluğuyla alınır.

Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu, hükümet tasarısında sayılan RTYK'nın görevlerinde de, RTYK'yı sürekli denetim organı olarak nitelendirmesi itibariyle değişiklik yapmıştır. Cumhurbaşkanı ve Başbakanın talebiyle onlara sunulacak raporlar yerine, üç aylık yayın değerlendirme sonuçlarını Cumhurbaşkanı, Başbakanlık, TRT ve yayın yapmasına izin verilen diğer kuruluşlar ile MGK Genel Sekreterliğine göndermesi öngörülmüştür (md. 7-b). Yüksek Kurul'un görevleri arasında, genel olarak, yayın esaslarına uygun ilkelerin saptanması, yayınların esaslara uygunluğunun denetlenmesi, uygunsuzluk halinde ilgili organlara bunu bildirme yer almaktadır. RTYK'ya, yasanın 4. maddesi c bendi uyarınca, "radyo ve televizyon istasyonları kurulması, geliştirilmesi, günlük yayın saatleri ve süreleri, yurt dışına yapılacak yayınlarla ilgili usul ve esaslar[ın] Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşü alınarak Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırıl[ması]" kapsamında Başbakanlığa önerilerde bulunma görevi de verilmiştir. İhtisas Komisyonu bunlara, doğrudan TRT'yle ilgili üç görev daha eklemiştir: TRT Yönetim Kurulu için oniki, TRT Genel Müdürü için de 3 aday belirleyip Bakanlar Kuruluna sunmak, TRT Yönetim Kurulu'nun her düzeydeki teşkilat değişikliği önerilerini inceleyip karara bağlamak ve TRT'nin yayın, denetim, reklam, vb. hakkındaki yönetmelik tasarılarını, yıllık genel planı ve özel yayın esasları konusunda tavsiyelerde bulunmak (madde 7). Gelgelelim, RTYK ile TRT ilişkisi açıklanmasına karşın, RTYK ile TRT'nin "çevresini oluşturan örgütler arasındaki ilişki" düzenlenmemektedir (Mutlu 1986: 224-225).

Yasa tasarısındaki elli kadar madde, TRT'ye ilişkindir. Kuruluş ve görevler bölümünde, TRT'nin görevlerinden uluslararası anlaşmaların imzalanması konusunda Komisyon, *Başbakanlığın onayı* koşulunu koymuştur (md. 9-c). Görev sıralamasında

yapılan değişikliğin yanısıra, oldukça önemli görünen iki ekleme ve bir çıkarma yapılmıştır. Yurt içine yapılacak her türlü yayında "genel ahlâkın ve genel sağlığı korunmasına" yardımcı olmak çıkarılmış, "devletin milli güvenlik siyasetinin, milli ve ekonomik menfaatlerinin korunmasına" yardımcı olmak görevi eklenmiştir. Ayrıca, "kamuoyunun serbestçe ve sağlıklı bir şekilde oluşmasına yardımcı olmak" ifadesine de "Anayasa ilkeleri doğrultusunda" ibaresi eklenerek serbestliğin *sınırı* yeniden vurgulanmıştır.

Yasa tasarısından Danışma Kurullarının çıkarılmasıyla, TRT'nin organlarının sayısı üçe inmiştir: Yönetim Kurulu, Genel Müdürlük ve Koordinasyon Kurulu (md. 10). Tasarıda TRT Yönetim Kurulunun iki üyesinin (elektronik, işletme ya da ekonomi) Bakanlar Kurulu kararnamesi, dört üyesinin (kitle iletişimi, hukuk, sosyal bilim dalları ile kültür ve sanat alanları) Cumhurbaşkanınca atanması hükmü yerine, RTYK'nın önerdiği oniki aday arasından Bakanlar Kurulu kararı ile atama yapılması hükmü geçirilmiş; yüksek öğrenim koşulu kaldırılmıştır (md. 11). RTYK görevlerinde yapılan değişikliklerin TRT Yönetim Kuruluyla ilişkili olanları 12. maddeye eklenmiştir.

Genel Müdürlük açısından da, hükümet tasarısında TRT Genel Müdürünün, Bakanlar Kurulu kararnamesiyle atanması hükmü, Komisyon tarafından RTYK'nın önereceği üç aday arasından Bakanlar Kurulunca seçilmesi hükmüyle değiştirilmiştir. Bunun gerekçesi, "kurumun tarafsızlığının sağlanmasına katkı"dır. Milli Güvenlik Konseyi görüşmelerinde yine bu maddeye dek takılmadan gelinmişken, burada Konsey Başkanı tarafından "Devletin dış güvenliği"nin atılması gerektiği, çünkü milli güvenlik kavramının bunu içerdiği belirtilmiş ve bu talep kabul edilmiştir.

Bu görevler çerçevesinde, RTYK'nın TRT Yönetim Kurulu için gösterdiği 12 aday ve TRT Genel Müdürü için gösterdiği 3 aday arasından 6 Yönetim Kurulu üyesinin ve Genel Müdürün atamasını Bakanlar Kurulu yapmaktadır. RTYK'nın tarafsız bir devlet organı olmasının ve TRT Yönetim Kurulu üyelerinin bir siyasal partiye üyesi olmamalarının, parti-hükümeti kontrolünü azaltmaya yönelik olduğu düşünülebilir. Gelgelelim, uygulamada bunun işlemesinin güçlüğü sonradan belli olacaktır.

Yasada, daha sonra TBMM'de, 1989'da da hükümet ile TRT Genel Müdürü arasında tartışmalara neden olacak maddeler de yer almaktadır. Bunlardan en önemlisi, TRT dışında hazırlanacak ve ayda toplam 30 dakikayı geçmeyecek şekilde Hükümet uygulamalarını tanıtıcı radyo ve televizyon programlarının yayınlanmasını düzenleyen 19. maddedir. "Hükümetin teklif ettiği metin"de 19. madde şöyledir:

> Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu, cevap hakkı doğuracak nitelikte olmamak ve siyasi bir menfaat amacı taşımamak kaydıyla, mevzuat veya idari kararlarla yürürlüğe konan ve ancak halkın katılımı ile başarıya ulaşabilecek Hükümet uygulamalarının, gerekçelerinin, yararlarının, vecibelerinin, usul ve esaslarının kamuoyuna benimsetilmesi amacıyla, kendi yayın esaslarına uygun tanıtıcı radyo ve televizyon programları düzenler.

Milli Güvenlik Konseyi'ndeki yasa görüşmesinden anlaşıldığı kadarıyla, (Kenan Evren, "bu maddeyi yeni şekilde hazırladınız değil mi?" diye sormakta, M. Suat Eren de soruyu "evet, Sayın Cumhurbaşkanım" diye yanıtlamaktadır) Konseyin müdahalesi üzerine Komisyon bu maddeyi aşağıdaki şekilde değiştirmiştir:

> Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun yayın esaslarına uymak, cevap hakkı doğuracak nitelikte olmamak ve siyasi çıkar amacı taşımamak kaydıyla, mevzuat veya idari kararlarla yürürlüğe konan ve halkın katılımı ile başarıya ulaşabilecek Hükümet uygulamalarının; gerekçelerinin, yararlarının, vecibelerinin, usul ve esaslarının kamuoyuna benimsetilmesini amaçlayan tanıtıcı radyo ve televizyon programları, Hükümet tarafından Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu dışında hazırlanır ve Kurum tarafından "haber bültenleri dışında" yayınlanır ve bu yayının Hükümet uygulamasının tanıtılması olduğu yayın sırasında belirtilir. Bu yayınların yayın süreleri ayda otuz dakikayı geçemez. Hükümet bu süreyi bir defada veya bir aydaki toplamı otuz dakikayı aşmamak üzere birkaç defa kullanabilir. Kullanılmayan süreler müteakip ay sürelerine eklenemez.

20. maddede, hükümet ve siyasal parti etkinlik ve açıklamalarının yayınlanması "haber değeri" taşıması koşuluna bağlanmakta, böyle bir yayının ardından dengelilik adına karşı görüşlere yer verme zorunluluğu olmadığı belirtilmektedir. İhtisas Komisyonu, haber değeri ve niteliğine ilişkin olarak, Kurumun takdirine bağlı olması şeklinde bir kayıt düşmüştür. 21. madde de, TBMM Genel Kurul çalışmalarının, yalnızca radyodan "dengeli ve tarafsız bir biçimde" özet yayını yapılacağını hükme bağlamaktadır. Açılış ve andiçme törenleri gibi toplantılardan yapılabilecek canlı yayınlar için ise, TBMM İçtüzüğü sınırlamaları geçerlidir. TBMM'den yayının yalnızca radyodan olması, özellikle istenmiş gibi görünmektedir. Çünkü, Kenan Evren yasa görüşmesi sırasında "yalnızca radyodan yapacak, televizyondan yapmayacak değil mi?" diye sormakta, M. Suat Eren de "evet efendim, televizyondan şu anda yapamıyor zaten" demektedir.

Reklam yayınları, eğitim ve öğretim yayınları, düzeltme ve cevap hakkı gibi konularda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bir başka önemli değişiklik, Komisyonun yeni bir madde eklemesidir. 30. maddeye göre, "Türkiye Radyo-televizyon Kurumunun Devletin güvenliği ile ilgili elde ettiği ancak, yayınlayamadığı haberler, sadece Başbakanın tayin edeceği ilgili yürütme unsuruna bildirilir. Bu husus bir protokol ile düzenlenir." Konseyde bu madde görüşülürken "yayınlayamadığı" mı, "yayınlamadığı" mı? şeklinde bir tartışma çıkmıştır. Tartışma sonucunda, yayınlay*a*mamanın, "elde olmayan nedenlerle" anlamında değil, yayın ilkeleri yüzünden ve yetkili makamların tebliği üzerine "mahzurlarından dolayı"

yayınlayamamak anlamında olduğu üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Bu tartışmada, TRT Genel Müdürü Macit Akman "mesela gidiyor, bir anarşistle bir yerde temas kuruyor, röportaj yapıyor efendim" şeklinde; Devlet Bakanı İlhan Öztrak da "eskiden zaman zaman bazı filmler gösteriliyordu, anarşik olaylarla ve benzeri konularla ilgili. Onların bazılarının yayınlanmaması gerekiyor. Mesela Deniz Gezmiş'le ilgili olmuştu ya efendim.... Program yapmışsa dahi yayınlamayacak; ama belgeyi de verecek" şeklinde bu maddenin uygulanmasını örneklendirmişlerdir.

Hükümet tasarısının yayınların denetimiyle ilgili olarak, yayın öncesi denetim yapılamayacağı hükmüne koyulan istisna açısından "iç güvenlik kuvvetleriyle ilgili yayınlar hakkında İçişleri Bakanlığının görüşü alınır" önerisi Komisyon raporundan çıkarılmış, sadece "Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili yayınlar hakkında Genelkurmay Başkanlığının olumlu görüşü alınır" ifadesi korunmuştur (md. 31).

Yasanın TRT'nin sermaye artırımı ile ilgili 33. maddesi de, Milli Güvenlik Konseyinde tartışılmış; Konsey Başkanının ısrarıyla, Yönetim Kurulu teklifi ile Bakanlar Kurulu kararı arasına "RTYK'nın tasvibi" eklenmiştir. Devlet Bakanı İlhan Öztrak'ın direnmesi ve RTYK'nın "olumlu görüşü alınır" şeklinde yumuşatma çabaları dikkate alınmamıştır. TRT'nin ortaklık kurmasını düzenleyen maddede, hükümetin metnindeki yerli ortaklıkların TRT Yönetim Kurulu kararına, yabancı ortaklıkların Bakanlar Kurulu iznine bağlı olması, İhtisas Komisyonu tarafından uygun görülmemiş ve madde değiştirilmiştir: "Yönetim Kurulu, Kurumun amaçlarına uygun olmak şartıyla ve Bakanlar Kurulu kararnamesi ile gösterilecek esaslar içerisinde, yerli veya yabancı gerçek veya tüzelkişilerle, özel hukuk hükümlerine tabi mahdut mesuliyetli ortaklıklar kurabilir." (md. 37).

Son olarak, Milli Güvenlik Konseyi'nin anlayışını çok açık bir biçimde gösteren iki madde tartışmasına değineceğiz. Çok az tartışmayla geçen Yasa görüşmesinde, bu iki maddenin ne ile ilgili olduğunu sadece anmak bile yetebilir: *denetim ve ceza*. Bunlardan biri, Yüksek Denetleme Kurulunun denetimine ilişkin maddenin (md. 57) tartışılmasında, yayından önce denetimin sansür anlamına geldiği belirlemesi kayıtlara geçmiş; idari, teknik ve mali denetim söz konusu olduğu halde, bu maddeyle ilgili olmasa da tek ön izin mercii olan Genelkurmay Başkanlığının ayrıcalığı bir kez daha vurgulanmıştır. İkincisi, ceza hükümlerine ilişkin 63. maddedir. Konsey Başkanı ruhsat almayanlar için, mahkemeye gitmeye gerek kalmadan trafik cezası gibi bir uygulama olması önerisinin uygunluğunda ısrar etmesine karşın, diğer ceza karşılıklarına koymamış olmaları yüzünden bundan vazgeçmiştir.

d. Türkiye'de yayıncılığın özellikleri, simgesel etkenler ve siyasa konuları açısından dönemin ve yasanın değerlendirilmesi

1980-1983 döneminde Türkiye'de yayıncılığın *yapısal özellikleri* açısından bir süreklilik olduğu açıktır. Yayıncılığa ilişkin yasal düzenleme yine askeri yönetimce yapılmıştır. Yine, son ana kalmış, hatta genel seçimler yapıldıktan sonra çıkmıştır. Bu arada TRT "fiilen" işgal edilmiştir. Devlet tekeli sürmüştür. Özellikle, telekomünikasyon alanıyla ilişkili olarak ve sayısal teknolojiye yönelme açısından düşündüğümüzde dışa bağımlılık sürmektedir. Programlar, tümüyle devletin kontrolü altındadır ve yine de %30 oranında başta diziler ve filmler olmak üzere yabancı programlar yayınlanmaktadır. Planlama ve bütçe de, dönemin özelliği gereği, askeri hükümete bağlıdır.

Konjonktürel açıdan, Eylül 1980 ile Aralık 1983 arası, Türkiye'de bütün erk ve yetkilerin Milli Güvenlik Konseyinin elinde toplandığı askeri bir yönetim dönemidir. Bu dönemde, zor ve baskıyla "milli güvenlik" sağlanmış, ideolojik olarak İslâm, hem milliyetçilik hem de Batıcılıkla örülmüş bir "devlet dini" olarak savunulmuş, sermayenin yeniden yapılandırılması bağlamında yeni iktisadi düzenlemelerin uygulanma olanak ve koşulları yaratılmıştır. Kısıtlamalarla dolu bir şekilde seçilmiş yasama ve yürütme organlarının işleyişine dönmek, üç yıldan uzun sürmüştür. Üç yıl boyunca, "asayiş"in sağlanması ve askeri rejimin başarısı söylemi, yalnızca eski siyasetçilerin başarısızlığı üzerine değil, bizzat demokratik siyaset sürecinin dışlanması gereği üzerine kurulmuştur. Müdahaleden on yıl sonra Kenan Evren'in söyledikleri bu bağlamda anlamlıdır: "Her zaman aklımdan geçer: keşke o iki parti biraraya gelseydi. ... Meclis çalışsaydı, bir Cumhurbaşkanı seçselerdi ve anarşinin önlenmesi için çıkması gereken, *bizim önerdiğimiz kanunları*, sıkıyönetim komutanlarına verilmesi istenen yetkiler gerçekleştirilseydi de böyle bir harekât da olmasaydı." (Vurgu bana ait. Günaydın. 12 Eylül 1990, aktaran Saybaşılı 1992). Nitekim, askerlerin önerdiği kanunların, bu dönemden sonra seçimle iş başına gelen TBMM üyelerince ve hükümetçe "gerçekleştirilmesi", 1982 Anayasasındaki bazı maddelerle güvence altına alınacaktır. Kısacası bu dönem "siyaset ve siyasetçi yasağı" anlayışına dayanır ve etkileri üç yılla sınırlı değildir.

Üç yıllık dönemde bu anlayışın yayılması, kuşkusuz askeri görüşe uygun biçimde "güdüp yönlendirme araçları" olarak görülen *iletişim araç ve olanakları üzerinde tam denetim* gerektirmekteydi. TRT 1981 Genel Yayın Planı, tek başına, bu anlayışı ve dönemin atmosferini anlatmaya yetecek ifadelerle doludur. Örneğin, "Anarşi ve Terör" ayrı bir başlık altında ele alınmış, anarşi, şiddet ve teröre karşı TRT'nin "devletten yana tavrını alacak" programlar hazırlaması öngörülmüştür. Gazetelere baktığımızda ise, A. İnal'ın (1985) 1980 müdahalesini izleyen üç ay ile

demokrasiye dönüşün ivme kazandığı 1983'ten üç aylık örneklem alarak, Cumhuriyet, Milliyet ve Tercüman gazeteleri köşeyazarlarının yazılarındaki "siyasetçi imajları"nı çözümlediği çalışması, bu konuda önemli bulgular sunar. Gazeteler arasındaki farklılıkları bir yana bırakırsak, 1980'deki 3 aylık dönemde siyasetçilerin genel imajının daha fazla tartışıldığı, bu imajın olumsuz nitelikleriyle değerlendirildiği (görüşlerin %91'inin siyasetçilerin olumsuz bir niteliğine işaret ettiği), eski siyasetçilerin daha çok partizan ve taraflı davranışlarının olumsuz bir biçimde vurgulandığı ortaya konmaktadır (İnal 1985: 87 ve 92).

Kısacası, bu dönemde, demokratik siyaset sürecini, milletin temsilcilerinden oluşan yasama organını ve "eski siyasetçileri" kapsayan değil, bunların *karşısında* bir devlet anlayışı çerçevesinde bir yeniden yapılanma "harekâtı" yürütülmüştür. Doğrudan yasal metinlere de taşınan bu anlayış, yasamanın işleyişini zorlaştıracak, yargının bağımsızlığını zedeleyecek ve yürütmeyi, özellikle "devlet kurumları ve kurulları" açısından güçlendirecek düzenlemeler getirmiştir. Bireylerin devlet için varolduğu, otoritenin hak ve özgürlüklere baskın çıktığı bir düzen öngörülmüştür.

Bütün bu özellikleri, 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanununun oluşturulması ve çıkması sürecinde de, yasa metninde de gözleyebiliriz. Yayınlar konusunda, MGK'ya açıkça kontrol görevi ve özgül bir konuda da olsa Genelkurmaya sansür uygulama yetkisi verilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporunda açıkça belirtildiği gibi, Komisyon, "elektronik alandaki devamlı ve hızlı gelişmeler, elektromanyetik dalgaların Devlet sınırında durdurulmasının imkânsızlığı ve TRT Kurumunun; Devletten taraf olarak, Anayasanın hudutlarını çizdiği siyasi yelpaze içindeki fikir ve düşüncelerin karşısında tarafsız olmasını" dikkate almıştır. "Özel radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasını önlemek maksadıyla" devlet tekeli vurgulanmış, denetim ve ceza Milli Güvenlik Konseyinde en çok tartışılan konular olmuştur. TRT kurumunun üstünde bir yüksek kurulun oluşturulması (RTYK), bu çerçevede, özel yayınların öngörülmesinden çok, yabancı yayınlara karşı düşünülüp Batıdaki yayıncılık sistemlerinden alınan ve "devletten yana" Türkiye'ye özgü nitelikleri öne çıkaracak şekilde idari anlamda yürütme erkini güçlendirme amacıyla yapılmış bir düzenleme olarak düşünülebilir.

RTYK'nın alanında uzman kişilerin temsili aracılığıyla oluşturulması da, anti-demokratik görünüşün örtülmesi olarak görülebilir. Böylece, bilimsel ve teknik üstünlük yoluyla siyaset rasyonalize edilmeye çalışılmıştır. Bu, devletin yeni medyayı kontrol altına almak için uzmanlık bilgisini çağırmasında da bir aşamadır.

Dönemin uygulamalarındaki başlıca yönelim de, yine 2954 sayılı yasada doğrudan gözlemlenebilir. Bu, "milli güvenlik ve milli ekonomik menfaatler" deyimidir. İç ve dış güvenliği içeren geniş kapsamlı "milli güvenlik" anlayışı, devlet siyasası çerçevesinde öncelikle askeri bürokrasi tarafından, iktisadi işler ve çıkarlar da parti siyasası çerçevesinde sivillerce yürütülecektir (Gemalmaz 1996: 998; Parla 1989: 217-221; Saybaşılı 1992: 185). Türkiye, iktisat ve (sevk ve) idare konusunda uzman kişi ve kurullarca yönetilecektir. Demokratik siyaset sürecinin yeri ve zamanı değildir.

2954 sayılı yasa, öncelikli olarak yayıncılığın ulusal düzeyde *örgütlenme*sine ve *yayınların içeriğine ve denetimi*ne ağırlık vermiştir. İçerik ve denetimin ayrıntıları ya da yayın, denetim ve reklam konularına ilişkin yönetmelikler, yıllık genel yayın planları ve özel yayın esasları TRT'nin RTYK'nın tavsiyelerini alarak çıkaracağı düzenlemelere bırakılmıştır. Kuşkusuz, genel bir yasal düzenleme olması nedeniyle yasanın kapsayıcılığı, örgütlenme, içerik ve denetimle sınırlı değildir. Yasa, TRT'nin gelirleri ve finansmanı hakkında maddeler ile tanımlar kısmında verilen deyimler ve yayın için gerekli telekomünikasyon tesislerini kurma ve işletme maddesiyle, *finans* ve *teknoloji*ye ilişkin bazı konuları da hükme bağlamaktadır. Yasada *izleyiciler*le ilgili hükümlere ise, "kamuoyunun sağlıklı ve serbestçe oluşması" için yayınlarda gözetilecek ilkeler -"Anayasa ilkeleri"- bağlamında ve kamuoyu araştırmaları için "geçici danışma kurulları"nın oluşturulabilmesi (md. 15) çerçevesinde raslanmaktadır.

2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanununun niçin, kimler tarafından, nasıl çıkarıldığı ve neleri kapsadığı soruları yanıtlanmaya çalışıldı. Yasanın uygulanmasından ve kimlerin/nelerin yararına ve zararına işlediğinden söz edebilmek için yeni hükümet dönemine geçmek gerekmektedir.

B. I. Özal Hükümeti Döneminde Yayıncılık: 1983-1987

Anayasanın kabulünden sonra, seçimlere gitmek üzere harekete geçilmiştir. İlk genel seçimlere katılacak bazı siyasal partiler ve milletvekili adayları 1983 yaz ayları boyunca veto edilmiş, kampanya süreci tümüyle Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiş ve yönlendirilmiştir. 6 Kasım 1983 genel seçimlerine katılabilen üç siyasal partiden Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP), oyların %45.1'ini alarak 211 milletvekili çıkarmış ve tek başına iktidara gelmiştir.[135] Oyların

[135] Dönemin Turgut Özal başkanlığındaki Bakanlar Kurulu'nda, K. Erdem Başbakan Yardımcısı, V. Atasoy Ulaştırma Bakanı ve önce M. Yılmaz sonra H. C. Güzel radyo televizyondan sorumlu Devlet Bakanı olarak yer almışlardır. 1984-88 arasında TRT Genel Müdürü, T. Toskay'dır.

%30.5'ini alan Halkçı Parti (HP) ikinci, %23.3'ünü alan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) de üçüncü parti olmuştur.

1983-87 döneminde, askeri rejimin süreklilik kazandırmayı planladığı iki partili siyasal yaşam, baştan üç partiye razı olunmasıyla bozulmuştur. Daha sonra, çoğunluğu seçimden önce kurulan ama eski siyasal partilerin devamı olarak görüldükleri için veto edilerek yeterli koşulları sağlamamış sayılan partiler de, bu dönem içinde 1984 yerel seçimlerine katılmış ve fesihler, birleşmeler, milletvekillerinden katılımlarla TBMM'de yer almaya başlamışlardır (DYP, SODEP sonra SHP, RP, MP sonra MÇP, daha geç kurulan DSP). Arka planda kalmak zorunda olan "eski siyasal liderler" de, 6 Eylül 1987'deki referandum sonucunda yine ön saflarda yarışa geri dönmüşlerdir.

Bu dönemde ANAP, TBMM'de sağladığı çoğunluk sayesinde yasa tasarılarını TBMM Genel Kurulundan geçirmekte zorlanmazken muhalefetin yasa teklifleri boşa gitmiştir. Ayrıca, kanun hükmünde kararnameler de (KHK) hükümetin sık sık başvurduğu bir işlem olmuştur.

1. ANAP'ın Siyaset ve Hukuk Anlayışı

ANAP'ın 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesinde siyaset, "belirsiz, açık olmayan fikir ve tedbirlerin, yapılamayacak işlerin, yerine getirilemeyecek vaadlerin, sloganlardan ibaret programların itibar edildiği bir hizmet alanı" olmaması, "herkesin ne yapacağını açıklıkla belirtmesi gerek[en]" hizmet verilecek bir alan olması diye tanımlanmaktadır (Özal 1993: 77). Bu tanım, yurttaşların katıldığı bir siyaset sürecinden ziyade, siyasalarla yurttaşlara hizmet verilmesi şeklinde bir anlayışa karşılık gelmektedir. Bu hizmetin iki önemli boyutu, beyannamenin başında "Toplumumuzun tam anlamıyla hemfikir olduğu hususun KALKINMA ve HUZUR olduğunu biliyoruz" sözüyle *açıklıkla belirtilmekte*; öncelik ve ağırlık "kalkınma"ya verilmektedir (Özal 1993: 78):

> ANAVATAN PARTİSİ, meselelerimizde iktisadi tarafın ağır bastığının bilinci içerisinde, hedefleri ve araçları birbiriyle ahenkli bir iktisadi politikanın takibini zorunlu görmektedir. İstikrar içinde gelişen bir ekonomide sosyal meseleler daha kolay daha süratli çözülür. Huzursuzluğu meydana getiren sebeplerin büyük bir kısmı kendiliğinden ortadan kalkar.

ANAP'ın seçim beyannamesindeki "Ekonomik ve Sosyal Gelişmeyi Güçlendirme Programı", huzur ve güven sağlanması, ortadireğin (çiftçi, işçi, memur, esnaf) güçlendirilmesi, işsizliğin artmasının önlenmesi ve uzun vadede birikmiş işsizliğin azalması, konut yapımı için tedbirlerin alınması, kalkınmada öncelikli

yörelerin geliştirilmesi ve bürokrasinin azaltılması olarak sıralanan "temel meseleler"i kapsamaktadır. Doğrudan iktisadi bir konu olarak görünmeyen bürokrasinin azaltılması, aslında devletin küçültülmesi bağlamında iktisadi liberalizm içinde düşünülebilir. Hatta "huzur ve güven" de iktisada bağlanmaktadır. Öyle ki, "ülkenin iktisaden güçlü olması", "demokratik rejimi, insan hak ve özgürlüklerini korumanın" ve "huzur ve güven" ortamını sağlamanın önkoşulu olarak görülmektedir (Özal 1993: 85).

1983-87 döneminde Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı Konseyi, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Devlet Denetleme Kurulu, askeri etkenlerin sürekliliğini sağlarken, yine bu kurum ve kurullar ile Milli Güvenlik Kurulu, Özel Harp Dairesi, MİT, Emniyet ve Dışişleri bürokrasisi devletin "milli güvenlik siyaseti"nin başlıca odakları konumundadır. ANAP'ın seçim beyannamesinde kendine atfettiği görev alanı, zaten askeri rejim döneminde de askerlerin anlamadıklarını söyledikleri ve "sivil"lere bıraktıkları iktisat siyasasıdır (Cemal 1989). Gemalmaz'ın (1996: 997-998), belirttiği gibi, I. ANAP hükümeti döneminin başlangıcı, devlet siyasası ile parti siyasası üreten odaklar ya da "güvenlik işleri ile ekonomik işler" arasındaki ayrım şeklinde, çerçevesi önceki dönemde çizilen bir kurumsallaşmaya karşılık gelmektedir. Ancak, uygulamada her konuya yayılacak biçimde bu ayrımı sürdürmek mümkün değildir ve sürdürülememiştir.[136]

Böylece, "eski" dört eğilimi birleştirerek[137] "yeni" bir bileşim yarattığı iddiasıyla ortaya çıkan ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, kendisi başta olmak üzere üst düzey kadrolarıyla "iktisadi liberalizm"in gerektirdiği işleri yapmaya girişmiştir. Özel finans kurumlarının kurulması, yabancılara mülk edinme izni verilmesi, ihtiyatlı bir finansal serbesti, rantiyelerin seçeneklerinin artması, borsanın işlemeye başlaması *finansal* açıdan; iç talep genişlemesi, ithalatta serbestlik, tüketim mallarında bolluk, ihracatın teşvik edilmesi *iç ve dış ticaret* açısından; özelleştirmeye yönelik ilk adımların atılması, vergi sisteminde değişiklik (kurumlar vergisinin şirketler lehine değiştirilmesi, adaletsiz gelir vergisi, vb.), KDV uygulamasının başlaması, yerel yönetimlere, haberleşme ve enerjiye yönelik yatırımlarla kamu harcamalarında artış, iç ve dış borçlanmanın önem kazanması *kamu maliyesi* açısından; sendika örgütlenmesi, ücret mücadelesi ve köylüleri destekleme siyasaları karşısında kentli yoksul tüketicilere yönelik siyasalar (tapu tahsisleri, imar afları,

---

136 1. ANAP hükümetinin son dönemlerinde Özal'ın yeni Genelkurmay Başkanının atanmasında etkinlik sağlaması ve istediğini yaptırması, bunun en açık örneklerinden biridir.

137 A. Özkazanç'a (1996: 1221) göre, "dört eğilimi birleştirme", "hegemonik bir merkez" yaratmak üzere sağdaki güçleri harmanlayan "miliyetçi, muhafazakâr, serbest piyasacı ve sosyal adaletçi" bir sentezdir. L. Köker ise (1996: 1254), bu "yeni" partinin, 12 Eylül öncesi ideolojik kamplaşmanın "İslâmcı, milliyetçi, liberal ve sol (sosyal demokrat)" kanatlarının "Türk-İslâm-Batı sentezi" çercevesinde biraraya geldiği iddiasını taşıdığını söyler.

vergi iadesi ve fon uygulaması-"Fak Fuk Fon"), gelir dağılımının ücretli kesimin aleyhine rantiyenin lehine dengesizleşmesi *bölüşüm* açısından uygulanan siyasaları ve etkilerinden bazılardır (Boratav 1996: 680-681). 1980'lerin ortasında uluslararası iktisadi örgütlerce olumlu değerlendirmelere konu olan bu uygulamalar, 1987'den itibaren gerilemeye başlayacak ve özellikle 1988'de başarısız istikrar deneyimiyle bozulacaktır.

Özal hükümetinin demokrasiye verdiği yer, hem askeri düzenlemelerin ve bizzat askeri kadroların sürekliliği açısından, hem de iktisadi açıdan güçlü olmaya verilen öncelik bakımından bir ağırlık taşımaz. Ancak bu öncelik gerçekleştiğinde, fikirlerin serbestçe dolaşıma girdiği bir siyasal pazar anlamında demokrasi gelebilecektir.

1983-87'de, 1982 Anayasasında yapılan tek değişiklik, 17 mayıs 1987'de seçmen yaşının 20'ye indirilmesi, milletvekili sayısının 450'ye çıkarılması ve eski prosedürü değiştirip eski siyasal liderlere konulan yasağın kalkması konusunu halkoyuna götürülmesidir (Yüzbaşıoğlu 1995: 28). Bu değişikliğin, demokratikleşmeye yönelik bir adım olmadığı açıktır. Değişiklik sonrası ANAP'ın yürüttüğü "hayır" kampanyası ise, bu görüşü pekiştirmektedir. Başbakan ve ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, 6 Eylül 1987'de yapılacak halkoylaması için, önce örtük olarak, son gün ise açıkça "hayır" oyu vereceğini belirtmiştir. Halkoylaması sonucunda çok az bir farkla (%49.77 hayır; %50.23 evet) yasaklar kalkmıştır. Aynı gün, sonuçlar sayılmaya başlamadan önce, erken seçim kararı açıklanmıştır. Hızla seçim sisteminde değişiklikler yapılmasına girişilmiştir.

Anayasa Mahkemesi tarafından "önseçim olmaksızın seçim yapılması" maddesinin iptal edilmesi üzerine, ilk belirlenen seçim tarihinde (1 Kasım) değil, 29 Kasım 1987 erken genel seçim yapılmıştır (Cemal 1989: 247-254). ANAP getirdiği seçim sistemi sayesinde daha az oyla daha çok milletvekili çıkarmış, "temsilde adalet" ilkesi tümüyle çiğnenmiştir (Köker 1996: 1257).

Din konusunda ANAP, "yüksek ahlâk sahibi dengeli bir nesil yetiştirilebilmesini teminen, Devletin ilk ve ortaöğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu" görmekte ve bu çerçevede, 12 Eylül rejiminin "devlet dini" anlayışını sürdürmektedir. ANAP'ın seçim beyannamesinde yer alan laikliğin negatif tanımında ise, devlet anılmaz: "Laikliği, manevi değerlerin korunmasında, vicdan, dini inanç ve ibadet hürriyetinin uygulanmasında ve dini kültürün geliştirilmesinde kısıtlayıcı bir unsur olarak anlamıyoruz" (Özal 1993: 98). Nitekim, Köker (1996: 1255), ANAP'ın kültür siyasasının 12 Eylül rejiminden farklılaşan yönünü, "gelenekselci" devlet

geleneğine[138] ek olarak "dinin ve dini örgütlenmelerin (tarikatların) 'sivil toplum'un en önemli unsurlarından biri olarak vurgulanması" şeklinde s ıptamaktadır.[139]

ANAP'taki muhafazakâr yönelimin önemli icraatlarından biri de, 1986 martında çıkarılan "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu" ve bu kanun çerçevesinde açılan davalar ve verilen para cezalarıdır.[140] Muhafazakâr yönelimin tersine, Turgut Özal'ın eşi ve çocukları, oldukça varsıl ve liberal bir kimlikle karşımıza çıkacak; kızı ve eşi daha sonra siyasete de atılacaklardır. Özal'ın liberal eşi ve çocukları, hatta çocuklarının arkadaşları ve aşkları, muhafazakâr kardeşleri ve yeğeni, Özalların Türkiye'de üstlendikleri siyasal (milletvekilliği, bakanlık, il başkanlığı), yönetsel (Prens arkadaşlar), iktisadi (özel finans kurumları, özel televizyon kuruluşu) ve toplumsal (Türk Kadınını Güçlendirme Vakfı, dergi) roller, "bir hanedan masalı" (yazı dizisi) yazılabilecek kadar ileriye gidecektir (E. Tuşalp, Cumhuriyet 3-12.10.1993).

Bu çerçevede, ANAP'ın siyaset anlayışının askeri rejiminkinden çok farklı olduğunu söylemek zordur. Yasama açısından, 12 Eylülün ilk günlerinde Başbakan yardımcılığı gündeme gelen Turgut Özal'ın, bir isteğinin Anayasaya aykırı olduğunu söyleyen Turhan Feyzioğlu'na "Bakın burada sayın paşalar var. Bir şey çıkarırlar. Anayasaya aykırı olmaz" dediği kayıtlara geçmiştir (Cemal 1989: 116). 1987 erken genel seçime gitmek için ANAP'ın alelacele hazırladığı Seçim Kanunuyla "temsilde adalet" ilkesini çiğnemesi de başka bir örnektir. Yine, bu yasanın 8. maddesi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiğinde, Turgut Özal karara uymayıp TBMM'nin olağanüstü toplanmasına karşı çıkmakta direnmiştir. H. Cemal (1989: 250) Meclis Başkanı Necmettin Karaduman ısrar etmeseydi, Özal'ın yargı kararını çiğneyeceğinin altını çizer. Ayrıca, ANAP'ın çıkardığı birçok yasa (1989'a dek 37 tane) iptal edilmiştir. Yürütme açısından da, Meclise yasa tasarısı sunulmadan bir çok iş, kanun hükmünde kararnamelerle yürütülmüştür. Daha ağır bir örnek, milletvekillerini "parmak kaldıracak adam" olarak nitelemektir (Cemal 1989: 128-129).

Hak ve özgürlükler açısından da, çeşitli toplum kesimlerini siyaset sürecine katacak hiç bir çaba gösterilmeyerek eski yasal düzenlemelere dokunulmadığı gibi,

---

[138] Saybaşılı (1992: 186-187), tarihsel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde *İttihat ve Terakki* ile *Hürriyet ve İtilaf*'ta somutlaşan biri modern diğeri geleneksel iki devlet geleneği ayrımını izleyerek bir değerlendirme yapar: "*Hürriyet ve İtilaf* çizgisinin Cumhuriyet dönemindeki uzantısı olarak, daha önce etkisiz bir siyasal konumda bulunan "Osmanlı 'devlet' geleneği"nin siyasal temsilcilerinin ... zorlama "haksız rekabet" ortamında "sivil" görünümlü tek iktidar adayı "parti" olarak ANAP'ta toplanmaları ve 1983 seçimleri sonrasında iktidara gelmeleri sağlanmıştır."

[139] ANAP'ın Nakşibendi tarikatıyla ilişkisi hk. bkz. H. Cemal 1989.

[140] Ahmet Altan'ın "Sudaki İz" romanı, Henry Miller'ın "Oğlak Dönencesi" romanı "müstehcen" bulunan kitaplardan bazılarıdır.

bizzat basına yönelik eylemler ve "Muzır Yasası" ile kısıtlayıcı işlemler artırılmıştır. Bir yandan asker rejime dayanan, öte yandan ABD hayranlığı, dışa açılma, pazarlarda serbestlik, tüketim bolluğu ve tarikatlarla "sivil" görünen ANAP için, kentli yoksullar ve burjuvazinin bazı kesimlerinin desteğiyle liberal iktisat siyasaları geliştirilip uygulanacak; demokrasi sonra gelecektir. Demokrasi de, zaten, "'fikir hürriyeti' temelinde farklı programlar etrafında örgütlenmiş siyasi partilerin "siyasi mallarını" (programlarını) "müşterilerine" (seçmenlere) kabul ettirebilmelerine dayanan bir iktidar olma mücadelesidir" (Köker 1996: 1255).

Böyle bir siyaset anlayışı ve siyasal yapılaşma çerçevesinde yayıncılık siyasasının, kamusal tartışmadan ve değişik kesimlerin katılımından uzak kalacağı açıktır.

2. Yayıncılıkla İlgili Gelişmeler

a. TRT yönetimi, yayınları ve "tarafsızlık" tartışması

2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunundaki maddelerin çoğu, I. Özal hükümeti göreve başladıktan sonra 1 Ocak 1984'ten itibaren yürürlüğe girmiştir. Şubat ayı sonunda oluşturulan Radyo Televizyon Yüksek Kurulu, yersizlikten ilk toplantısını TRT'de yapmış ve üç aday belirlemiştir. 29 Mart 1984'te Bakanlar Kurulu, Tunca Toskay'ı TRT genel müdürü olarak atamıştır. Bundan önce, yasanın "hükümet uygulamalarının tanıtılması"na ilişkin 19. maddesi işletilmiş, ilk "İcraatın İçinden" programı 31 ocakta yayınlanmış ve ardından yargıya başvurular ile yasa teklifleri gelmeye başlamıştır.

TRT'de Tunca Toskay dönemi, "taraflı", hükümet yanlısı, "partizan" yayınlar, ülkücü kadrolaşma hareketi ve daha sonra aklanan yolsuzluklarla anılmaktadır. Ayrıca, Toskay, bazı Türkçe sözcüklerin programlarda kullanılmasının yasaklanması, bazı sanatçılara ekrana çıkma yasağı uygulanması gibi icraatlarla da gündeme gelmiştir.

Daha önceki dönemde belirlendiği gibi 1 Temmuz 1984'te TRT renkli televizyon yayınına geçmiştir. İkinci televizyon kanalı 6 Ekim 1986'da hizmete girmiştir.[141] (Yengin 1994: 74). 18 Ekim 1987'de ise, Türk sanat ve halk müziği ile

---

[141] 1980'de televizyonun birinci kanalından gündüz saatlerinde özellikle Doğu Anadolu'ya yönelik olarak "ikinci kanal" denemesi yapılmıştır (Yengin 1994: 74). Bu, daha çok birinci kanalın sabah ve akşam yayını olarak düşünülebilir.

kısa haber yayını yapan Radyo-4 yayına geçmiş ve radyo postalarının adları Radyo-1, Radyo-2 ve Radyo-3 olarak değiştirilmiştir (Cankaya 1996: 1081).

İfade özgürlüğü açısından TRT yayınları, her zamanki niteliğinden pek farklı olmamıştır. Devlet büyükleri, hükümet üyeleri haberlerdeki yerlerini korumuş; milli ve manevi yayınlar, yabancı diziler ve filmler, yerli dramalar, reklamlar, vb. dönemin eğilimine bağlı oranlarda yayınlanmaya devam etmiştir. Başta Basın Kanunu ve Türk Ceza Kanunu olmak üzere, basın özgürlüğünü kısıtlayan hükümler içeren yasalarda da değişiklik yapılmamış; 1986'da çıkan "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu", bu kısıtlamalara eklenmiştir. Kitap, gazete ve dergiler ile yazar, çevirmen ve gazeteciler açısından, sınırlamalar, yargılamalar, kovuşturmalar, toplatmalar, müsadere ve imha kararları ve mali baskılarla dolu bir dönem geçmiştir (sayılar için bkz. Cemal 1989: 313-314).

(i) Meclis görüşmelerinde TRT

1983 ile 1987 arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisinde TRT programları ile ilgili olarak, muhalefet partilerinden milletvekillerinin gündeme getirdikleri programlar ve eleştirileri şöyledir:[142] Genel ahlâka ve milli ve manevi değerlerimize aykırılığı yüzünden "Dallas" dizisi; milli değerlerin korunması, örf ve adetlerimize saygı gösterilmesi esaslarına aykırı olarak Osmanlı tarihini "terzil eden" "Üç İstanbul" dizisi; "Hanımlar Sizin İçin" programında din ve ahlâk sohbetlerine yer verilmesi gereği; "Kıbrıs Belgeseli"nde B. Ecevit'in yer almaması; dini programlarda, mabet olmayan yerlerde fesli sarık giyen imamların ve hafızların gösterilmesinin "Inkılâp Kanunları"na aykırılığı; TRT 3 radyosundaki Batı müziğinin Doğuda yayınlanmasının anlamı; Başbakanla eşinin "bayramlaşma seremonisi"nin ve Sakıp Sabancı'yla yapılan söyleşinin yayınlanmasının devlet televizyonunun işlevleri açısından yeri; "kamuoyunu serbestçe ve sağlıklı oluşturma" görevine uygun olmayan biçimde TRT'nin şeriat yanlılarının yürüyüşünü yayınlamaması.

Bunlardan başka, bazı sanatçılara ekrana çıkma yasağı konup konmadığı, bazı Türkçe sözcükleri kullanmanın yasaklanmasının gerekçesi, önceki dönemde "Yorgun Savaşçı" filminin yakılmayan kopyasının nerede olduğu gibi sorular dile getirilmiş; bu sorular Devlet Bakanı Mesut Yılmaz, daha sonra da Hasan Celal Güzel tarafından yanıtlanmıştır. Ekran yasağının olmadığı söylenmiş; 200 yasak sözcük listesinin 26.10.1984 TRT Yönetim Kurulu kararı olduğu, bu konuda AKDTYK'nın da görüşü alındığı ve Anayasa dilinin esas alınmasının kararın gerekçesini oluşturduğu

---

[142] Aşağıdaki öğreni, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi'nin 24 Kasım 1983 ile 16 Ekim 1987 arasındaki 5 yasama yılından oluşan, 44 ciltlik 17. Dönem tutanaklarının taranmasıyla edinilmiştir.

belirtilmiş;[143] "Yorgun Savaşçı"nın sahibinin TRT olduğu ve yakılmayan kopyasının MİT Müsteşarlığı'nda korunduğu yanıtı verilmiştir. TRT'de yolsuzluk iddiaları, atamalar ve kadrolaşma da birkaç kez gündeme getirilmiş; yolsuzlukla ilgili olarak Meclis araştırma önergeleri verilmiş ve reddedilmiştir. Meclis gündemine getirilen konuların çoğu, basında yer alan haberler doğrultusundadır.

TRT programlarına ilişkin olarak gündeme getirilenler arasında Kıbrıs belgeselinde Ecevit'e yer verilmemesinin ayrı bir yeri vardır. Programda Ecevit'in başbakanlığı döneminde yapılmış olan "Kıbrıs Barış Harekâtı"ndan söz edilirken Ecevit'in olmaması, bizzat belgesel anlayışına aykırıdır. Bu, Meclisteki sözlü soru önergesine Devlet Bakanı M. Yılmaz tarafından verilen cevapta (26.9.1984), TRT yönetiminin, eski siyasal parti liderlerine yönelik yasaklar ve sürmekte olan sıkıyönetim yüzünden "fazla hassasiyet gösterdiği" şeklinde tutanaklara geçmiştir. Soru önergesinin sahibi Halkçı Partiden Kahramanmaraş milletvekili M. T. Bayezit ise, TRT yönetimince verilen ve hükümetçe aktarılan yanıttan tatmin olmamış, bu programı hazırlayan ve yayınlayan kurul ya da kişi isimlerinin açıklanması beklentisi içinde olduğunu belirtmiştir. Çünkü, Bayezit'e göre, "hiçbir zaman ne Milli Güvenlik Konseyinin değerli başkan ve üyeleri, ne de Türk Silahlı Kuvvetleri milli hareketleri ve milli hareketlerin içinde bulunan kişileri göz ardı etmek istemezler ve istememişlerdir."

Gazeteci H. Cemal (1989: 68) ise, bu konuyu Özal'ın yakın çevresinden bir Bakanla yaptığı ayaküstü sohbete dayanarak şöyle aktarmaktadır: "20 Temmuz Barış Harekâtı için televizyonda yayımlanacak filmden Ecevit'le Demirel'in çıkarılmasını Genelkurmay istemiş. Hükümet olarak araya girmişler. Özal dahil dinletememişler Genelkurmaya." H. Cemal, bu bakanın, Kıbrıs ve Ermeni terörü gibi konularda Genelkurmay'ın doğrudan devreye girdiğini söylediğini de aktarmaktadır.[144]

Dört yıl süren 17. yasama dönemi bir bütün olarak düşünüldüğünde ve bu konuların çoğunluğunun sözlü ya da yazılı soru-cevap şeklinde oldukça kısa sürdüğü ya da az bir yer kapladığı göz önüne alındığında, yayıncılığın tek tük raslanan örnekler bağlamında gündeme geldiği kabul edilebilir. Bir kısmı basında da yer alan bu örnekler, aynı zamanda, TRT'nin yayın siyasasına ilişkin ipuçları vermektedir.

---

[143] Bu yasak sözcük listesinde, uluslararası, saptamak, tüm, zorunlu, deney, özellik gibi Anayasada yer alan sözcüklere raslandığı gibi, yaygın biçimde kullanılan devrim, doğa, doğal, etkin, etkinlik, kuram, kuramsal, olanak, ödün, öngörme, örneğin, özveri, özgür, özgürlük, söylev, tarihsel, ulus, yapısal, yasal, yaşam, zorunluluk gibi sözcükler de yer almaktadır.

[144] Yasaklı liderlerin kamusal ortamlarda konuşmasına (politik olmamak kaydıyla) izin verildikten sonra Ecevit ekranda görünebilmiştir. Görünmesi de, 15 Temmuz 1986'da politik konuşma yapmaktan yargılanmasının haber olarak verilmesi sayesindedir. Demirel'in görüntüsü de ayın yıl 16 haziranda GAP'la ilgili bir programda kullanılmıştır. Yasaklar resmi olarak kalktıktan sonra bu sorun da sona ermiştir (Cemal 1989: 196-197).

Ama, yayıncılık konusunda, her fırsatta dile getirilen bir konu daha vardır. Bu, 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanununun 19., 20., 21. maddeleri bağlamında TRT'nin "tarafsızlık" ilkesinin çiğnendiğidir.

(ii) TRT'nin tarafsızlığı sorunu ve 2954 sayılı yasada değişiklik yapma girişimleri

2954 sayılı yasanın 19. maddesi uyarınca ayda 30 dakikayı geçmemek üzere yayınlanan "İcraatın İçinden" programı, ilk bölümünden (31.1.1984) itibaren şimşekleri üzerine çekmiştir.[145] Bu konuyu Meclis gündemine ilk getiren 2.2.1984'te eski TRT genel müdürü Musa Öğün olmuş; programda "siyasi çıkar amacı" güdüldüğünü iddia etmiştir. Aynı programla ilgili olarak, Halkçı Parti, düzeltme ve cevap hakkı için yargıya başvurmuş; ama bu hak, 27. maddeye göre, "bir kişinin haysiyet ve şerefine dokunulması veya kendisi ile ilgili olarak gerçeğe aykırı hususlar bulunması halinde kullanılabileceği için, Ankara 5. Sulh Ceza Mahkemesi, böyle bir hak doğmadığına karar vermiştir. Bunun üzerine HP Genel Başkanı Necdet Calp, TRT genel müdürü hakkında görevi kötüye kullanma ve görev ihmali iddiasıyla Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına başvurmuş; burada da, kamu adına takibata gerek olmadığı sonucuna varılmıştır. 25 Haziran 1984'te yayınlanan "İcraatın İçinden" programı da tepki çekmiş, Mecliste iki kez gündeme gelmiştir.

BBC esaslarından esinlenilerek yasada yer verilen ama muhalefet partilerine cevap hakkı tanımayan "hükümet uygulamalarının tanıtılması"na ilişkin 19. madde konusunda, kişisel bir saldırı olmadığı sürece yargı yoluyla yapılacak bir şey yoktur.[146] Bu yüzden muhalefet partilerinin üyeleri, yasama yoluna başvurma yoluna gitmiş ve ardarda yasa teklifleri vermişlerdir. İlk programdan sonra yargı yoluna giden HP, ikinci "İcraatın İçinden" programından (14.2.1984) sonra, iki milletvekilinin verdiği 19. maddenin yürürlükten kaldırılmasına ilişkin yasa teklifiyle yasama yolunu denemiştir. 1.3.1984'te İ. Ural ve S. Baykal tarafından verilen teklif, Anayasa Komisyonunca reddedildikten sonra, 17.4.1984'te Genel Kurulda da reddedilmiştir. Yasa teklifinin gerekçesinde, 19. maddenin "siyasi çıkar amacı taşımamak" esasına aykırı uygulamalara konu olduğu, hükümet bildirisi ve konuşmalarına ilişkin 18. maddenin aynı amaca hizmet edebileceği ve programın kurum dışında hazırlanmasının devlet anlayışıyla bağdaşmayacağı, her seferinde

---

145 H. Cemal (1989: 195), Özal'ın "İcraatın İçinden" programının yarattığı adaletsizliğin farkında olduğunu ve "Ne yapalım; kime niyet, kime kısmet" dediğini söyler.

146 BBC'de bu madde, hükümetin meclisten yeni çıkan bir kanunu halka anlatmak ve katılımını sağlamak için, ("benimsettirmek" için değil) radyo ve televizyonda en çok 15 dakika program yapması şeklinde yer alır. Halkın katılımını sağlamaktan öteye geçip muhalefet partisinin görüşü eleştirilirse, o parti cevap hakkı için hükümete başvurur. Hükümet kabul etmezse BBC Yönetim Kurulu'na başvurabilir. Tabii, bu noktada BBC'nin özerk yapısı ve geleneğini hatırlatmak gerekir.

devlet bütçesinden özel reklam şirketlerine akan paranın da dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.

2954 sayılı yasaya ilişkin ikinci yasa teklifi görüşmeleri, 26.2.1985'te yapılmıştır. Görüşmeler, Anayasa Komisyonunda birleştirilerek görüşülen iki teklif ve Komisyon raporu üzerinedir. Bu iki teklif şunlardır: 5.1.1984 tarihli, HP İstanbul milletvekili R. Ülker'in 21. maddeye ek yapılması önerisi ile 14.11.1984 tarihli, MDP milletvekilleri D. Kasaroğlu (eski TRT genel müdürü), M. Öğün (eski TRT genel müdürü) ve N. K. Şentürk'ün 19. maddeye fıkralar eklenmesi, 20. ve 21. maddelerin değiştirilmesi teklifi. Birinci teklif, 21. maddedeki TBMM ile ilgili yayınların radyodan yapılmasına "ve televizyondan" deyiminin eklenmesinden oluşmaktadır. İkinci teklif ise, 19. maddeye RTYK'ya başvuru yoluyla hükümete dahil olamayan siyasal partilere cevap hakkı tanınmasına ilişkin ek fıkralar getirmekte; 20. maddede, TBMM'de grubu bulunmayan siyasal partilerin de, haber değeri taşıyan açıklama ve faaliyetlerinin yayınlanması değişikliği yapılmakta ve son olarak, 21. maddeye, TBMM Genel Kurul çalışmalarını, radyodan "toplantı günlerinde ve uygun dinleme saatlerinde" yayınlamak ile televizyonda her hafta otuz dakikalık genel kurul ve komisyon çalışmaları hakkında bir özet program yayınlanması hükümleri eklenmektedir.

Bu iki yasa teklifi Anayasa Komisyonunda Devlet Bakanı M. Yılmaz ve TRT genel müdürlüğü temsilcilerinin katılımıyla incelenmiştir. 14.1.1985 tarihli Komisyon raporunda, bu iki teklifin red gerekçesi, yasanın "kabul edildiği... tarih ile değişiklik tekliflerinin yapıldığı tarih arasında geçen zamanın kısalığı ve bu zaman içinde günümüz koşullarında bir değişikliğin olmadığı"dır. Daha sonra, genel kuruldan da red oyu çıkacaktır.

Bu dönemde son olarak, 15.6.1987'de yine Anayasa Komisyonunda birleştirilmiş ve reddedilmiş olan iki yasa teklifi TBMM genel kurulunda görüşülmüş ve reddedilmiştir. Bunlardan biri, Parlamentodaki partilerle sınırlanmış 20. maddeyi değiştirmeye yöneliktir. Diğeri ise, yine D. Kasaroğlu, M. Öğün, N. K. Şentürk'ün başı çektiği 14 milletvekilinin verdiği tekliftir. Önceki değişiklik önerileri yinelenmekte, değişikliğe bağlı olarak RTYK'nın görevlerine bir bend eklenmiş ve TRT kurum personelinin ücret tayininin hükümete bağlı olmasının önlenmesi için 50. maddede değişiklik önerilmiştir.

Kısacası, bu dönemde, muhalefet partilerinin en çok karşı çıktığı konulardan biri, TRT'deki programlar olmuştur. Özellikle, 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Yasasının 19. 20. ve 21. maddeleriyle ilgili yakınmalar dile getirilmiş, yasa değişikliği girişimlerinde bulunulmuştur. Bu da, (radyodan ziyade) televizyonu

en etkili parti propagandası aracı olarak görmekle ilgilidir. Önce üç, sonra ise parti feshi, birleşmesi, milletvekillerinin parti değiştirmesi gibi nedenlerle daha faz a sayıda partinin temsilcilerinden oluşan yasama organının, seçim koşulları düşünüldüğünde, yurttaşları ne kadar temsil ettiği tartışmalıdır. Temsil ettiğini kabul etsek bile, muhalefet partilerinin hiç bir girişimi sonuç vermemiştir. Bu girişimler de zaten, TRT'nin "kamuoyunu serbest ve tarafsız bir şekilde oluşturma" işlevi üzerinde yoğunlaşmasına karşın, hükümetin radyo televizyonu dilediğince kullanmasına karşı meclisteki ya da meclis dışındaki siyasal partilerle sınırlı bir TRT'de görünme ve dinlenme arayışıdır.

1985 sonunda basının üzerindeki kısıtlama kalkmış; eski siyasal parti liderlerinin siyaset yasağı da "fiilen" delinmiş; 1987 eylülünde bu resmileşmiştir. Bu süreç içinde kamusal yayıncılık gereği, TRT ekranlarının yalnızca Parlamentodaki ya da dışındaki partilere değil, çeşitli sivil toplum örgütlerine de açık olması beklentisi oluşmamıştır. Zaten örgütlenme özgürlüğü önünde engeller vardır; bunun kaldırılması doğrultusundaki girişimler sınırlı ve yetersizdir.

b. Telekomünikasyon alanıyla bağlantı ve özel sektöre yönelim

(i) PTT'nin artan rolü ve TRT'nin artırılmaya çalışılan gelirleri

1984'te V. Beş Yıllık Kalkınma Planında, ülkenin her yerinden en az iki radyo istasyonunun alınabilmesi, en az bir televizyon kanalının yayınlarının net bir şekilde izlenmesi, çok kanallı televizyon yayınları için uydulardan yararlanılması, radyolink yapımının PTT'nin sorumluluğunda olması öngörülmüştür. PTT'nin Türkiye'ye ait bir uydu fırlatma konusunda planlama çalışmaları 1986'da başlamıştır (Dağdeviren 1988: 86; Mutlu ve Tuncel 1996: 717). Bu arada, uydulardan gelen yabancı televizyon yayınlarını izleme olanağı sağlayan çanak antenler de evlerin çatılarında yer almaya başlamıştır.

Amerikan Silahlı Kuvvetlerinin radyo televizyon yayınlarını (AFRTS -Amerikan Silahlı Kuvvetleri Radyo Televizyon Hizmetleri) 1975'ten beri Türkiye'deki Amerikan tesislerindeki personeline ulaştırabilmek için Türk hükümetine yaptığı başvurular 1985'te sonuç vermiştir. 1985'te AFTRS yayınının RTYK'nın denetiminde ve şifreli olması kabul edilmiş ve Bakanlar Kurulu kararıyla projeyi gerçekleştirme görevi PTT'ye verilmiştir (Aygün 1988: 93; Geray 1994: 186). PTT Uydu Haberleşme Müdürü İlhami Aygün (1988: 93), bu yayınların alınıp dağıtılmasının doğrudan yapılan yayınlarda çok zor olduğunu, çünkü 11 metrelik bir anten gerektirdiğini belirtmekte; 1985 yılında AFRTS'nin başvurusunun kabul

edilmesini ise, Türkiye'de çanak antenlerin ortaya çıkmasıyla bunların durdurulamayacağının farkedilmesine bağlamaktadır.

Bu proje kapsamında AFRTS, PTT'ye çeşitli akçal ve teknolojik yardımlarda bulunmuştur. Bunlar arasında Intelsat V uydusundan alınan bir yansıtıcı (transponder), bakım parası, 7m. çapında alıcı/verici yer istasyonu, 150 TVRO sistemi (alıcı), 3 seyyar yer istasyonu sayılabilir (Aygün 1988: 58; Geray 1994: 186-187; Mutlu ve Tuncel 1996: 714).

1984'ten başlayarak 1987'e kadar, PTT yatırımları ve bunların sabit sermaye yatırımları ile gayri safi milli hasıla içindeki payı gitgide artmıştır. Telefon hizmetleri de bütün ülkeye yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (bkz. Alemdar ve Kaya 1993: 34-35; Oğuz 1990: 176).

Bu noktada, PTT'nin özelleştirme kapsamına alındığını da anmak gerekmektedir. 15 Mart 1985'te ihaleyi kazanan Morgan Guaranty Bankası (ABD) tarafından Dünya Bankası desteğiyle hazırlanan özelleştirme Master Planı 1986 yılı ortalarında sunulmuş, 3 Haziran 1986'da çıkarılan yasayla KİT'lerin özelleştirilmesine ilişkin esaslar belirlenmiştir (İsrafil 1987: 20; Uzunoğlu 1996: 700). İlk özelleştirme uygulamaları arasında, Türkiye'deki telekomünikasyon endüstrisinin iki önemli şirketi Netaş ve Teletaş'taki PTT hisselerinin satışı da yer almaktadır. Finansal tavsiyelerde bulunmak üzere, Teletaş için Chase Manhattan/Ziraat Bankası, Netaş için Shearson-Lehman seçilmiştir (İsrafil 1987: 29).

V. Beş Yıllık Kalkınma Planındaki yayıncılık ve uydu kullanımına ilişkin hedefler, hükümetin TRT gelirlerini artırma çabasının da gerekçesi olarak sunulmuştur. İşin ilginci, bu dönemde üç yasa tasarısıyla gündeme getirilen TRT gelirleri görüşmelerinde de, milletvekillerinin TRT'deki programlar ve tarafgirlik üzerine konuşmaları ve daha genel boyutta yaşanan gelişmeleri değerlendirmemeleridir.

İlk olarak, Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Gelirleri Kanunu Tasarısı ve Plan ve Bütçe Komisyonu raporu, 4 Aralık 1984'te Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında, Devlet Bakanı M. Yılmaz, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı sonunda, planda öngörülen Türkiye'nin her yerinden en az iki radyo ve en az bir televizyon kanalı izlenebilmesi ve ikinci kanal için uydu teknolojisinden yararlanılmasının gereği olarak, TRT gelirlerini artırma yoluna gittiklerini açıklamıştır. TRT'nin, 1984'teki ruhsat gelirleri 8 milyar TL, reklam vd. gelirleri 11 milyar TL'dır; oysa bu yatırımlar için 60 milyar gerekmektedir. TRT'nin 1985 bütçesini, 15 milyarı reklam vd.nden, 35 milyarı da bu yasa çerçevesinde

sağlanacak gelirlerden olmak üzere 50 milyara çıkarmak hedeflenmiştir. Böylece, TRT sitesi inşa edilebilecek; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki vericiler tamamlanabilecektir.

TRT gelir kaynakları, ruhsat ücretleri, genel bütçeden yapılacak katkılar, ilan ve reklam faaliyetleri, bağış ve yardım gibi gelirlerden oluşmaktaydı. Bu yasa, ruhsat ücretlerini kaldırmış; radyo, televizyon, video ve birleşik cihazlar için bandrol uygulaması getirmiştir. Bu aygıtları imal ya da ithal edenler, fabrika çıkış fiyatı ya da ithal maliyeti üzerinden her bir aygıt için ayrı ayrı belirlenen oranlarda, bir defaya mahsus olmak üzere ücret ödeyeceklerdir. Ayrıca, elektrik enerjisi hâsılatından TRT'ye pay ayrılacaktır. Yasa görüşmeleri sırasında, özellikle oranlar ve cezalarla ilgili maddeler için çeşitli önergeler sunulmuş, oran saptamada yapılan hatalar önergeler kabul edildikten sonra farkedilip düzeltilmiş ve sonuçta, yasanın ilk yasa tasarısına benzer bir hali kalmamıştır. Dahası, 2954 sayılı yasanın Milli Güvenlik Konseyi'nde görüşülmesi sırasında gündeme gelen fikir, artık geçerlik kazanmış ve TRT para cezası verme yetkisine kavuşmuştur.

Apar topar çıkan 3093 sayılı TRT gelirleri yasasında öngörülen bandrollerin zamanında yetişmemesi ve daha sonra tanınan sürenin yeterli olmaması yüzünden 500 binden fazla TV alıcı sahibinin bandrol almak için başvurmaması üzerine, hükümet yasada değişiklik yapan bir tasarı sunmuştur. 9.4.1986'da yapılan genel kurul toplantısındaki görüşmeler sonucunda, tasarı kabul edilmiş ve başvuru süresi iki yıl daha uzatılmıştır.

Özellikle 1986'da, TRT gelirleriyle ilgili değişiklik yapan yasa tasarısı görüşmelerinde, ANAP grubunun ve hükümet temsilcilerinin uydu yayınlarıyla ilgili olarak söyledikleri hiç ilgi görmemiştir. Oysa, bunlar yayıncılık siyasası sürecinde atılan en önemli adımları simgelemektedir.

Örneğin, 8 Nisan 1986'da ANAP milletvekili M. Budak şöyle demektedir: "Bu yönetim iş başına geldiğinde 158 TV vericisiyle işe başlamıştı; bir yıl sonra bu sayı 295'e geldi. 1986 yılında, aklınızda ve hayalinizde olmayan bir şey gerçekleşecek ve uydu yayın sistemine geçeceğiz ve bu yolla dünyanın her yerini seyredebileceğiz." Aynı konuşmadaki yatırım artışı sağladığı düşünülen "işbitiricilik" vurgusu ve uzmanlığı yücelten bir siyasa anlayışı da dikkat çekicidir: "TRT, 1984 yılında 6 milyar lira yatırım yapıyordu, bugün 30 milyar yatırım yapabilecek güce erişmiştir. Bu, ilmi kendisine önder kabul eden, ilmin verilerinden istifade etmesini bilen, akıllı ve iş bitirici insanların işidir. Biz, onu biliyoruz, onu yapıyoruz."

Ertesi gün de, aynı tasarının görüşmeleri sırasında Devlet Bakanı M. Yılmaz, şöyle bir açıklama yapmıştır:

> Uydular aracılığıyla televizyon yayınlarının nakli konusunda, geçtiğimiz hafta içerisinde önemli bir gelişme olmuştur. Benim, sayın Ulaştırma Bakanımızın, TRT ve PTT yetkililerimizin katıldığı bir toplantıda, bu konuda bir protokol taslağı üzerinde mutabakat sağlanmıştır. Önümüzdeki günlerde bu protokol imzalanacak ve bu sene içerisinde her halükârda ekim ayı sonuna kadar uydular aracılığıyla, Türkiye'de hem birinci kanal hem de ikinci kanal televizyon yayınlarının nakli mümkün olacaktır. Böylece Türkiye'de televizyon yayınları hem radyolink hatları sayesinde, hem de uydular aracılığıyla olmak üzere iki sistemle bütün yurt sathına yayılmış olacaktır.

AFRTS'nin yardımlarını da yeniden anarsak, dönem sonunda TRT 1 ve TRT 2 televizyon yayınları uydudan yapılabilmiş; TRT yayınlarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da izlenebilmesi sağlanmış; uydudan naklen yayınlar gerçekleştirilebilmiştir (Aygün 1988: 58; Geray 1994: 186-187; Mutlu ve Tuncel 1996: 714).

Aynı dönemde, üçüncü kez TRT gelirleriyle ilgili düzenleme 15.6.1987'de yapılmıştır. TRT'nin gelir kaynaklarına şunlar eklenmiştir:

> Film, bant, plak, nota, dergi, kitap ve benzerlerinin yapım, yayın ve satışından elde edilecek gelirler
> Radyo ve televizyonla ilgili her türlü ticari işlemler ve ortaklıklardan elde edilecek gelirler
> Düzenlenecek konser, temsil ve benzeri programlara giriş ücreti ve bu yerlerde yapılacak ilan ve reklamlardan elde edilecek gelirler.

TRT gelirlerine ilişkin düzenlemelere baktığımızda gördüğümüz, zaten reklam geliri elde eden TRT'ye yeni kaynak arayışlarının, gerek ruhsat cezaları, gerekse varsıl-yoksul, radyo ve televizyonu kullanan-kullanmayan ayrımı yapmaksızın elektrikten TRT'ye pay ayrılması yoluyla herkesin sırtına yüklenmesidir. 1987'deki değişiklikle, plak, bant, film, dergi, vb.den, ortaklıklar ve her türlü tecimsel işlemden, düzenlenen gösterilerden ve buradaki reklamlardan TRT'nin gelir sağlama yolunun açılması ise, tecimselleşmenin açık göstergeleridir. Bu konu da neredeyse hiç tartışılmamıştır.

(ii) "Kurum dışı" yapımlar

Hükümetin ve TRT'nin, söz konusu dönemde pek gündeme gelmeyen benzer bir siyasası ise, televizyonda özel yapımlara yer verilmeye başlanmasıdır. Bu dönemde özel televizyona izin verilmemişse de, özel yapım şirketlerinin hazırladıkları programların TRT'den yayınına izin verilmiştir.

Çelenk (1998: 77), "kurum dışı yapım" kavramının 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu 19. maddesinde ilk kez resmi olarak yer aldığını ve hükümet uygulamalarını tanıtmak amacıyla kurum dışında hazırlanan "İcraatın İçinden"

programlarının bağımsız yapım şirketlerinin yolunu açtığını belirtmektedir. 1985 ekiminde yayınlanmaya başlayan M. Ali Birand'ın "32. Gün" programını da bu bağlamda anmaktadır. 1985 yılından itibaren TRT'nin kabul ettiği "kaset teslimi projeler"ise, drama ağırlıklı olmuştur (Çelenk 1998: 78).

Bu bağlamda, 1985'te TRT'de kurum dışında yapılan dört bölümlük bir program yayınlanmıştır: "Bay Alkolü Takdimimdir" (Çiçek Film-Arif Keskiner). TRT, daha sonra da özel ya da bağımsız yapım şirketlerinin programlarına yer vermeyi sürdürmüş; çoğu televizyon filmi ve dizi olmak üzere, 1986'da 9, 1987'de 18 şirketin programları yayınlanmıştır (Alemdar ve Kaya 1993: 43).

19. madde uyarınca "İcraatın İçinden" programlarının kurum dışında yapılmasına Mecliste bir kez değinilmiş; 1985'ten itibaren başlayan uygulama ise konuşulmamıştır. Oysa artık, 1988'de ANAP Genel Başkan Yardımcısı İlker Tuncay'ın (1988: 125) dediği gibi, "TRT yayın tekeline sahiptir. Ama yapım tekeline sahip değildir."

Başlıca gelirini reklamdan elde eden TRT için özel yayıncılık tabii ki önemli bir tehdit oluşturur. Ama TRT'de özel yapımlara yer verilmesi ya da Adnan Kahveci'nin (1988: 131) deyişiyle, "zaman özelleşmesi", hem piyasayı savunmak, hem de TRT'yi denetim altında tutmak için iyi bir ortayol gibi görünmektedir.

1987 sonunda TRT'den sorumlu devlet bakanlığına getirilen Kahveci (1988: 130), 1985'te başlayan uygulamaya ilişkin olarak, özel televizyona karşı olmadıklarını ama tecimsel yayıncılık için yeterli altyapının oluşmaması, reklam pastasının yetersizliği yüzünden gelirlerinin önemli kısmını reklamdan sağlayan TRT'nin düşeceği durum gibi etkenleri göz önüne aldıklarını belirtir. Bu yüzden, "özel yapımcılığı teşvik etme kararı" aldıklarını söyler. "Zaman satılmasının ve özel yapımcılığın daha hızlı gelişmesi" isteğini, "özel sektörün daha az bürokrasi kokan havasında daha iyi yapıtlar üretilebileceği görüşü"ne bağlayan Kahveci (1988: 131), televizyonun sinema sektörünü desteklemede en önemli mali kaynak olduğuna da değinir.[147]

Zaten, TRT'nin 1984-88 Tunca Toskay dönemini ele alan Genel Sekreterlik Basınla İlişkiler Protokol Müdürlüğü basılı yayınında da (s. 67-69) bu amaç açıkça ortaya konmakta; Türkiye'de sinema sektörünün girdiği bunalım karşısında "TRT TV

[147] Hükümetin sinemaya yönelik ilgisinin belgelerinden biri de, 1986 başında çıkarılan 3257 sayılı Sinema ve Video Kanunu ile bir yıl sonra bunda yapılan değişikliktir. Yasa teklifinin ilk halinde yalnızca "bir sanayi dalı olarak" anılan sinema "bir sanayi ve sanat dalı" olarak değiştirilmiştir. Ama bu, "tamamen başıboş olan video"yu da sinema dalına ekleyen yasa teklifinin yasalaşmasında genel iktisadi ve denetim ağırlıklı bakışı çok zorlamamaktadır.

Dairesi Başkanlığı 1985 yılında Türk sinemasından yararlanma yollarını aradı ve bazı belgeseller ve dramaları Kurum dışına ısmarlayarak hazırlattı" denmektedir. Televizyon açısından amaç, "televizyon seyircisine kaliteli ve milletlerarası pazarda kendine yer bulacak yapımları seyrettirmek, televizyondaki yerli-yabancı yapımlar arasındaki denge ve oranı sağlıklı ve nitelikli bir düzeye getirmek"; sinema açısından da, "yerli yapımlarla Türk Edebiyatı'nın seçkin eserleri film olarak ebedileştirilerek arşivlere kazandır[mak]" ve "özel film sanayiinin canlanmasına yardımcı olmak" şeklindedir. Oysa, TRT'nin 1985 ile 1987 arasında satın alıp yayınladığı, çoğu bir bölümden fazla olan 27 program arasında yalnızca "Eylül", "Çalıkuşu" ve "Dudaktan Kalbe" gibi birkaç edebiyat uyarlamasına raslanmaktadır.

Bu yüzden, TRT'nin bu girişimi, başka bir perspektiften daha farklı değerlendirilebilir. Nitekim, Alemdar ve Kaya (1993: 43), bunu "bir tür 'özelleştirme' ya da onun ilk oluşumlarını hazırlama" süreci olarak nitelendirmektedirler. Çelenk'in (1998: 82-83), "bağımsız üretimin kârlılığını farkeden TRT'nin maaşlı personeli, prodüktörler de dahil olmak üzere kurumlarından istifa ederek şirket kurmuş ya da ... şirketlerde daha yüksek ücretlerle çalışmaya başlamıştır" şeklindeki saptaması da, bu nitelendirmeyi desteklenmektedir.

3. Yayıncılık Siyasası Analizi

1983-87 dönemindeki yayıncılık siyasasında iki ayrı odak noktası ayırdedebiliriz. Biri, eskiden beri süregelen TRT'nin hükümet yanlısı yayınları, siyasal partilerin tartışmasının "tarafsızlık" ilkesine kilitlenmesi ve programlardaki siyasal-ideolojik yönelim bağlamında TRT'nin yayın siyasasıdır. Diğeri ise, meclisteki ve yazılı basındaki tartışmalarda pek rastlanmayan, TRT'nin teknik açıdan PTT'yle ilişkisi çerçevesinde yayıncılık ve telekomünikasyon alanlarının etkileşimine ve TRT'deki artan özelleşme ve tecimselleşme eğilimine bakarak ayırdedebileceğimiz haliyle hükümetin gelecek-yönsemeli yayıncılık siyasasıdır. Aşağıda, TRT'nin yayınları açısından yayıncılık siyasası başlığı altında TRT'nin biteviye işlenen partizan kullanımı konusuna kısaca değinilecek, ağırlık özel yapımlara verilecektir. Ardından yayıncılık alanı ile telekomünikasyon alanı bağlantısı açısından hükümet siyasası incelenecektir.

a. TRT yayınları açısından hükümetin yayıncılık siyasası

Hükümet, TRT'den sorumlu Devlet Bakanlığı, muhalefet partileri, yazılı basın, MGK, Genelkurmay Başkanlığı, RTYK ve TRT, özellikle TRT programları açısından öne çıkan *eyleyenler*dir. Bunların eylem alanının sınırları, büyük ölçüde 1980-83 döneminin *yasal-kurumsal düzenlemeler*iyle çizilmiştir. TRT yayınlarında reklama ve bağımsız yapımlara yer verilmesi, sınırlı da olsa *pazar koşullarını* devreye sokmaktadır. *Simgesel* açıdan özellikle televizyon, siyasetin algılanışına bağlı olarak, hükümet uygulamaları ile parti görüş ve etkinliklerini "kamuoyuna benimsettirme" aracı olarak görülmektedir (bkz. 2954 sayılı yasanın 19. maddesi). TRT yayın siyasasına ilişkin tartışma da, "tarafsızlık" ilkesi bağlamında "hükümetten yana" ya da "muhalefet partilerinden yana" olmak arasında kilitlenmiştir. ANAP hükümeti, *Reagan ve Thatcher hükümetlerinin "yeni sağ" ideolojisi*ni, zaten hazır olan kısıtlamalarla dolu toplumsal ortama kolay taşımıştır. Diğer birçok alanda olduğu gibi, Reagan ve Thatcher'ın medyayı kullanma biçimi de ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'ın birkaç basın mensubuyla kurduğu yakın ilişkiyle bilgi akışı sağlamasına, imaj oluşturmasına ve retoriğine taşınmıştır.[148]

I. Özal hükümetinin yayıncılık alanındaki *yönelim*inin bir yönü, TRT ekranından olabildiğince yararlanarak iktisat siyasası ağırlıklı uygulamaları "benimsetmek" ile radyo-televizyonda milliyetçi ve muhafazakâr içerikli programları desteklemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yönü ise, pragmatik yollarla TRT'ye gelir sağlamak ve "zaman özelleşmesi"yle reklama ve özel yapımlara yer vermektir.

Böylece, onyıllardır radyo ve televizyonun kısır siyasal parti çekişmelerine konu olması ve hükümetin hizmetinde kullanılması açısından değişen bir şey olmamıştır. Dönemin hükümetinin ideolojik yönelimi doğrultusunda, en basitinden Türkiye'de sağ-sol kamplaşmasının en önemli göstergelerinden biri olarak kullanılan özTürkçe-eski Türkçe tartışmasında izlenebileceği gibi, TRT'nin yerli yapımlarına milliyetçi ve muhafazakâr bir çizgi hakim olmuştur. Bu, yabancı programların azalması anlamına gelmemektedir. Örneğin, Batı ülkelerinden alınıp yayınlanan televizyon programlarının tüm programlara oranı, 1984'te %35, 1985'te ise %45'tir (Cankaya 1990: 74-81). Adeta "Türk-İslâm-Batı sentezi" TRT yayınlarında doğrudan yankı bulmaktadır.

Yasal açıdan önemli bir değişiklik olmasa da, bizzat yasada yer alan, hükümet uygulamalarının tanıtılması hakkındaki programın TRT kurumu dışında hazırlanması koşulunun önünü açtığı kurumsal bir düzenleme söz konusudur. TRT kurumunun bağımsız siyasası olarak gösterilen ama sonraki ANAP hükümeti döneminde Devlet

---

148 Buraya uygun bir not , Thatcher'ın Türkiye ziyaretinde "Ben Özalistim" demesidir. Thatcher'ın basınla ilişkileri hk. bkz. Golding 1990.

Bakanı olan Adnan Kahveci'nin konuşması sayesinde hükümet siyasası olduğu açıkça görülen bu üzenleme, TRT'nin televizyonda kurum dışında hazırlanan özel yapımlara yer vermesi üzerinedir. Bu da, yukarıda sayılan başlıca *eyleyenlerin* yanına özel yapım şirketlerini de bir eyleyen kategorisi olarak eklemeyi gerektirmektedir. Sinema ve video için film üretenlerin, reklamcıların ve eski TRT çalışanlarının oluşturduğu bu şirketler, "özel yayın"ın olmasa da TRT'de yayınlanan "özel yapım"ın taşıyıcıları olarak çoğalmışlardır.

Hükümetin siyasal-ideolojik yönelimi bu siyasa konusunda en önemli etken olarak düşünülebilir. Bir yandan devletin yayın tekelini, hükümetin siyasal ve kültürel aracı olarak kullanmak öte yandan özel kesimi desteklemek, hükümetin Türkiye'nin özgül niteliklerine eklemlenmiş "yeni sağ" ideolojisiyle ve uygulamalarıyla koşutluk içindedir. Programlarda "milli ve manevi değerler"in öne çıkarılması ve "haber değeri"ni Başbakan, bakanlar ve çevresindekilerin yaptıklarının oluşturması, yayıncılığın nasıl bir araç olarak görüldüğünün ipuçlarını vermektedir. Özel yapımlara yer vermenin hedeflerinden biri olarak kayıtlara geçen "Türk edebiyatının seçkin eserlerini... arşivlere kazandırma"nın geçerliği de sorgulamaya açıktır. TRT'nin 1985 ile 1987 arasında satın alıp yayınladığı, çoğu bir bölümden fazla olan 27 program arasında yalnızca birkaç edebiyat uyarlamasına raslanmaktadır.

Oysa, adı "özel film sanayinin canlandırılmasına yardımcı olmak" diye konulan hedef, sinemanın öncelikle iktisadi bir alan olarak görülmesi ve özel sektörü desteklemek açısından anlamlıdır. Yalnızca sinema ve video işiyle uğraşanların değil, reklamcıların ve TRT kadrolarından elemanların da, böyle bir sektörde yer aldığı bilinmez ya da yer alacağı öngörülemez değildir. Ayrıca, kısa vadede yerli ile yabancı yapım oranlarında pek değişiklik olmamıştır. Kısacası, özel yapım şirketlerinin desteklenmesi, yayıncılığın iktisadi bir etkinlik olarak düşünülmesiyle ilişkilidir. Ama yazılı basının özel radyo ve televizyon yayınına başlamak için başvurularına sıcak bakılmazken, reklam pastasının küçüklüğü yüzünden pazar koşullarının oluşmadığı ve bölgeler arası eşitliği gözetmek gerektiği gibi gerekçeler sunulmuş; önce yapım şirketlerinin güçlendirilmesi ise, hükümetin yönelimleri doğrultusunda tecimsel yayıncılığın altyapısının hazırlanmasında bir basamak olmuştur.

Bu gelişmeler karşısında radyo televizyon alanında çalışanların tecimsel yayıncılığın karşısına çıkardıkları "kamu hizmeti" anlayışıdır. Başka bir deyişle, demokratikleşme ve katılımı ön plana çıkaran bir kamusal yayıncılık anlayışı, yalnızca hükümet, muhalefet partileri, basın, RTYK ve TRT yönetimince benimsenmemekle kalmamıştır. TRT'deki program yapımcılarının çoğu da kamu

hizmeti yayıncılığının seçkinci yorumu çerçevesinde, birincil görevlerini eğitmenlik olarak algılamaktadırlar (Mutlu 198).

b. Telekomünikasyon alanıyla bağlantısı çerçevesinde yayıncılık siyasası

Bu dönemde TRT'nin program yapısı ve içeriği ile "partizan" kullanımı tartışmalarından biraz daha öteye uzandığımızda, eylemleri yayıncılığı doğrudan etkileyecek olan farklı eyleyenlerle karşılaşırız. Siyasal partiler, Devlet Bakanlığı, RTYK, TRT ve MGK'nın yanına eklenen reklam şirketleri, video ve TV yapım şirketleri, simgesel yönüyle olduğu kadar tecimsel girişimleri açısından da yazılı basının yanı sıra Ulaştırma Bakanlığı, PTT, TGM, ABD hükümeti ve Silahlı Kuvvetleri de bu dönemde öne çıkan *eyleyenler*in bazılarıdır.

Hükümette *yeni iletişim ve enformasyon teknolojileri*nin *küresel boyuttaki iktisadi ve toplumsal yapılanma*daki yeri ve özelleştirme siyasaları çerçevesinde telekomünikasyonun önemine yönelik bir farkındalık mevcuttur. Yayıncılık, telekomünikasyon ve bilişim alanlarının bütünleşmesi, PTT Genel Müdürlüğü'nün ağırlığını artırmakta ve "ekonomi işleri"nden anlama kozunu oynayan hükümet, PTT'nin doğrudan Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı olmasının avantajını da kullanabilmektedir.

1983-1987 döneminin en çok yatırım yapılan alanlarından biri telekomünikasyon alanı olmuştur. PTT yatırım payı 1983'te 64.7'den 1987'de 750.0'a, sabit sermaye yatırmalarındaki payı 1983'te 29.7 iken 1987'de 53.1'e, gayri safi milli hasıla içindeki payı da, 1983'te 5.6'dan 1987'de 12.8'e yükselmiştir (Oğuz 1988: 176). Ayrıca, Morgan Guaranty'nin hazırladığı özelleştirme raporunda da "PTT, hisseleri sermaye piyasasında azar azar satılacak uygun bir kuruluştur. PTT'nin kendisi özelleştirilmeden, Aselsan, Testaş, Ray Sigorta ve THY'deki küçük iştirakleri satılmalıdır. Netaş ve Teletaş'taki iştirakleri de özel sektöre satılabilir"[149] diye konulan hedef için girişimler yapıldığını yeniden anımsamak gerekmektedir. Böylece, PTT 1980'lerin ikinci yarısında önemli bir eyleyen haline gelmiştir.

1984'te V. Beş Yıllık Kalkınma Planında öngörülen, dönem sonunda ülkenin her yerinden en az iki radyo istasyonunun alınabilmesi, televizyon yayınlarının net bir şekilde izlenmesi, çok kanallı televizyon yayınları için uydulardan yararlanılması, radyolink yapılmasının PTT'nin sorumluluğunda olması, vb. 1984-87 döneminde hükümet tarafından PTT'nin önemine ilişkin göstergeler olarak sunulmuştur. PTT'nin

---

149 Bu alıntı, SHP milletvekili Eşref Erdem'in 11.1.1989'da TBMM'de yaptığı konuşmadan alınmıştır. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 18. Dönem, 2. Yasama yılı, cilt 22, s.127.

Türkiye'ye ait bir uydu fırlatma konusunda planlama çalışmaları da 1986'da başlamıştır (Dağdeviren 1988: 86; Mutlu ve Tuncel 1996: 7 7). Bu arada, uydulardan gelen yabancı televizyon yayınlarını izleme olanağı sağlayan çanak antenlerin yayılmaya başladığını da belirtmeliyiz.

PTT'nin önemli rolü, yayıncılık açısından da geçerlidir. Bunun başlıca nedeni, iletişim teknolojilerinin gelişmesinin ve bütünleşmesinin getirdiği olanakları PTT bünyesinde toplama kararıdır. PTT'ye yapılan yatırımlar ve AFRTS'nin yardımları sonucunda, yayınlarda uydudan yararlanılması hükümet tarafından sık sık vurgulanmasına karşın, bu dönemdeki tartışmalarda PTT'nin yayıncılık alanında da art(ırıl)an gücü, gözden kaçırılmıştır.

Batıdaki "yeni sağ" hükümetlerde görüldüğü gibi,[150] "teknolojinin karşı çıkılamayan toplumu dönüştürücü gücü", özellikle 1987'den itibaren hükümetin retoriğinin bir parçası olmuştur. 4 Mart 1987'de Başbakan Turgut Özal'ın ameliyat olduktan sonra Houston'dan (ABD) yaptığı ve ana haber bülteninde TRT ekranlarından yayınlanan "tele-Bakanlar Kurulu toplantısı" böyle bir gösteridir. Bunun gerçekleştirilmesi de, PTT'nin öne çıkarılmasının bahanesi olmuştur. Nitekim, ertesi gün TBMM'de bu konu tartışılırken, dönemin TRT'den sorumlu Devlet Bakanı Hasan Celal Güzel,

> ...sadece Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun değil, PTT'nin ve Türkiye'nin telekomünikasyon bakımından (haberleşme bakımından) geldiği seviyenin,... iftihar edilebilecek en güzel bir göstergesi uygulanmıştır.... [S]adece Türkiye bakımından değil, Avrupa ile Amerika bakımından da, bu Avrupa uydusundan faydalanarak gerçekleştirilen ilk sistem bu şekilde gerçekleştirilmiştir...

diyecektir.[151]

Gelişkin teknolojik olanaklar açısından dışa bağımlılık sürmekte, PTT bağlantılı biçimde yabancı askeri ve tecimsel şirketlere kapılar açılmaktadır. Avrupa ile ilişkiler açısından 1987 Nisan ayında Avrupa Topluluğu'na (AT) yapılan tam üyelik başvurusunun iktisadi ve siyasal sorunlara takıldığı açıktır. Ama "coğrafi konum itibariyle en uç Avrupa ülkesi" olan Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerini teknik açıdan ve iletişim sistemleri aracılığıyla güçlendirmesi her zaman önemli kabul edilmiştir. Bu dönemde EUTELSAT (Uydular Aracılığı ile Haberleşme Avrupa

---

150 Bunun en güzel örneklerinden biri, Thatcher hükümetinin 1982'yi enformasyon teknolojisi yılı ilan etmesi, bu konuda ayrı bir bakanlık kurması ve kablolu televizyonun yaygınlaşmasını, teknolojinin, pazarın ve eğlencenin yönlendirmesine terkeden bir siyasa geliştirmesidir.

151 TBMM Tutanak Dergisi, 17. Dönem, 4. Yasama yılı, cilt 37, s. 334.

Teşkilatı) sözleşmesi ve işletme anlaşmasının yasalaşması, böyle bir örnektir (23.5.1985).[152]

Ayrıca, teknik açıdan yine Ulaştırma Bakanlığı bünyesindeki Telsiz İşleri Genel Müdürlüğü (daha sonra, Telsiz Genel Müdürlüğü -TGM), frekanslar açısından devreye girmektedir. Bu alanda MGK'nın yine önemli bir rolü vardır. Örneğin, 25.6.1985 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında öngörüldüğü üzere, bir yıl sonra 2813 sayılı Telsiz Kanununda değişiklik yapılmış ve adı Telsiz Genel Müdürlüğü olarak değiştirilen kuruluş, katma bütçeli, sözleşmeli personel istihdam edebilecek hale getirilmiş; her tür elektromanyetik yayınların kontrolü ile monitör hizmetlerinin yürütmekle görevlendirilmiştir. Basın Yayın Genel Müdürlüğünün yasal olmayan radyoları dinleyip hükümete bilgi vermek şeklindeki monitör hizmeti ile TRT'nin bazı haberleri ve bültenleri dinlediği monitör sistemi bu kurumların kendi görevleri açısından sürecektir.

Kısacası, TRT, PTT, TGM, Basın Yayın Genel Müdürlüğü gibi kurum ve kuruluşların işlevlerinin artık birbirinden kolayca ayrılamayacağı belirginleşmeye başlamıştır. 27 Mayıs 1986'da Telsiz yasasındaki değişiklik görüşmelerinde, Hür Demokrat Parti milletvekili K. Altay'ın grubu adına yaptığı konuşma bu noktaya işaret etmektedir:

> ... [H]ükümet ... PTT ile telsizi Ulaştırma Bakanlığına bağladı, TRT ile Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğünü ise, doğrudan doğruya serbest bırakarak bir devlet bakanlığına raptetti. Bu durum, esasen eskiden de böyleydi. ... Özellik bakımından PTT, telsiz haber taşıyıcı niteliğindedir; TRT ile Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü ise, sadece yayın yapar durumdadır. Birincisinde yapma ve işletme konusu, hizmeti vardır; ikincisinde ise, sadece yayının işletilmesi hususu vardır.
> Bu açıklamaların ışığında, Türkiyemizin geleceği açısından düşünür ve ülkemizin kalkınmasını dikkate alırsak, bu 4 hizmetin "haberleşme" adı altında toplanmasını ve yeni bir kuruluş olarak meydana getirilmesini, parti grubu olarak biz uygun buluyoruz.

c. Türkiye'de yayıncılığın özellikleri ve siyasa konuları açısından dönemin değerlendirilmesi

1983-1987 dönemine yayıncılığın yapısal özellikleri açısından baktığımızda, çok belirgin olmayan ama alttan alta başlayan bir değişimden söz edebiliriz. Seçim

---

[152] II. ANAP hükümeti döneminde çıkacak olan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Haberleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporunda, bu ilişkiye açıkça yer verilir. "Kalkınma ve gelişmişliğin önemli bir göstergesi olan ve öncelikli sektörler içinde yer alan haberleşme hizmetlerinde son yıllarda önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu gelişmelerin VI. Beş Yıllık Plan döneminde de devam ettirilmesi, özellikle Avrupa Topluluğu'na tam üyelik süreci içine girilmiş olması karşısında AT'ye entegrasyonun sağlanabilmesi için haberleşme hizmetleri yönünden gerekli olan haberleşme altyapısının plan dönemi içinde tamamlanmış olması ve taleplerin gecikmesiz olarak ülke çapında karşılanabilir hale getirilmesi" tedbirlerinin alınmasından söz edilmektedir (Oğuz 1990: 127-128).

kampanyasında oy toplamak için sonuçları gündeme getirilen teknoloji yatırımı ve gündeme pek taşınmayan TRT'nin özel yapım şirketlerine ekranı açması, değişimin belirtileridir. Gelgelelim, yayıncılık alanında yasal açıdan bir değişiklik olmadığı gibi, basında ve TBMM'de yer verilen konular da eski "partizan"lık tartışmalarının yörüngesindedir.

1. Özal hükümeti döneminde, *Anayasada* ne özgürlükler, ne de kurulma ve işletilme bakımından, yayıncılık alanını ilgilendirecek bir değişiklik yapılmamıştır. 2954 sayılı *yasaya* da yalnızca TRT'nin gelirleriyle ilgili hükümler açısından dokunulmuştur. Yayıncılıkta devlet tekeli sürmüştür. *Teknik* açıdan dışa bağımlılık, bu dönemde de geçerlidir. Özellikle, PTT'nin AFRTS projesini yürütmesiyle bağlantılı olarak edindiği teknolojik olanaklar sayesinde, televizyon yayınları uydudan yapılmaya başlanmıştır. Hatta 1987 sonunda altı kanallı televizyon yayını için altyapı hazır haldedir. Ayrıca, teknik açıdan siyah-beyaz yayın teçhizatının yedek parçalarının artık dünyada imal edilmemesi, renkli televizyon yayınının dışa bağımlı bir zorunluluk olmasının altını çizmektedir. *Programlar* açısından, her zamanki hükümet yanlısı yayınlar tartışması sürmüştür; hatta, yasadaki hükümet uygulamalarının tanıtılması maddesi ve "İcraatın İçinden" programı bunu perçinlemiştir. Yabancı yayın oranlarında da pek değişiklik yoktur. TRT'nin *gelirleri* bakımından, reklam en önemli gelir kaynağı niteliğindedir; bu konuda, hükümetin etkililiği de sürmektedir. Genel bütçeden ayrılan paydan ziyade değişik düzenlemelerle, elektronik alıcı setlerinin imalatçı ve ithalatçılarından, son kez olmak üzere, seti olan ve ruhsat ücretlerini ödemeyen seyirci ve dinleyicilerden ve dolaylı olarak bütün yurttaşlardan (elektrikten pay) gelir sağlanması yoluna gidilmiştir.

Böylece, TRT gelirlerinde yapılan düzenlemeleri ve TRT'nin yayınlarındaki "taraflılığı" bir yana bırakırsak, 1983-1987 döneminde öne çıkan siyasa konuları teknoloji ve yayıncılık alanının örgütlenmesi olmuştur. Örgütlenme açısından, teknoloji vurgusu dolayımıyla PTT'nin yayıncılıktaki rolü örtük olarak düzenlenmiştir. TRT ekranının özel yapımlara açılması ise, bir ölçüde sinema-video sektörünü ama daha çok reklam sektörünü güçlendirme ve bir televizyon yapım endüstrisini oluşturmaya yönelik bir siyasa görünümündedir. Bu da, aslında yayıncılığın örgütlenmesi açısından önemli bir değişimdir. İkisi bir arada, en uç şekilde şöyle yorumlanabilir: Yayın teknolojileriyle artık bir bütünlük gösteren iletişim teknolojilerini kurma ve işletme işlevinin PTT'ye, program yapım işlevinin ise özel sektöre devredilmesi ve böylece TRT'nin varlığının anlamının kalmaması.

Kısacası, bu dönem, özellikle iki siyasa konusu (özel yapım şirketlerine ekranın açılması ve TRT ile PTT arasındaki işbölümünün PTT lehine bozulmaya başlaması)

açısından genel yayıncılık siyasasında bir değişikliği içermekte ve yapısal bir değişim sürecine giril liğinin imlerini taşımaktadır.

V. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAYINCILIK SİYASASI: 1987-1991

1987 erken genel seçimlerinde ANAP %36.3 oy oranı ve 292 milletvekiliyle[153] yine iktidara gelmiştir. SHP %24.8 oy oranı ve 99 milletvekiliyle ana muhalefet partisi olmuş; DYP ise %19.1 oy oranıyla 59 milletvekili çıkarmıştır. Diğer partiler %10 barajını geçemedikleri için TBMM'ye girememişlerdir (Cemal 1989: 253). 1987 ile 1991 yılları arasında, üç ayrı ANAP genel başkanı, dolayısıyla da başbakan ve bakanlar kurulu iş başına gelmiştir. Ulusal ve uluslararası düzeyde olağanüstü hallerin yaşandığı bu dönemde, yayıncılık alanında da bir kargaşa ortamı yaratılmış ve sistem değişimi fiilen gerçekleşmiştir.

Yaratılan kargaşa ortamına bağlı olarak bu bölümde, önceki bölümden farklı bir alt-bölümlemeye gidilecektir. Anayasal ve yasal çerçevenin çizildiği ve yayıncılıkta sistem değişim sürecinin ilk belirtilerinin görüldüğü 1980 ile 1987 yılları arası, genel bir siyasa sürecini analiz etmek için gerekli ama analiz çerçevesinin doğrudan uygulanamadığı iki ayrı dönemi kapsamaktadır. Oysa bu (ve bunu izleyen) bölümde, daha önce kısa alt-bölümlerle ve "değerlendirme"lerle sınırlı kalan analiz çerçevesini özgül siyasa meselelerine uygulayabileceğiz.

A. Üç ANAP Hükümeti, "Krizler" Dönemi ve Yayıncılık Sisteminde Dönüşüm: 1987-1991

1. Üç ANAP Hükümeti

18. Yasama dönemi, 14 Aralık 1987'de başlamış; 2. Özal hükümeti ise, 21 Aralık 1987'den 9 Kasım 1989'a kadar görev yapmıştır.[154] Bu tarihten 23 Temmuz 1991'e kadar Akbulut hükümeti, 23 Temmuz ile 20 Kasım 1991 arasında ise Yılmaz hükümeti vardır.[155] İktisadi açıdan başarısız istikrar deneyimi, bölüşümdeki

---

153 ANAP, 1983 genel seçimleri sonucunda %45'lik oyla milletvekillerinin %52'sine sahipti. 1987'de ise, %36'lık oy oranıyla milletvekillerinin %64'üne sahip oldu!

154 II. Özal hükümetinin TRT'den sorumlu Devlet Bakanı önce Adnan Kahveci, sonra Mehmet Yazar olmuştur. Ulaştırma Bakanı ise, Ekrem Pakdemirli'dir.

155 Akbulut hükümetinde, TRT'yle ilgili işlerde Devlet bakanları Mehmet Yazar ve (Yazar, Milli Savuma Bakanı olduktan sonra) Kemal Akkaya görev almışlardır. Ulaştırma Bakanı ise, Cengiz Tuncer'dir. Kısa süreli Yılmaz hükümetinde ise, Ulaştırma Bakanlığına İbrahim Özdemir getirilmiştir.

adaletsizliğin yol açtığı hareketlenme, yerel seçimler, Cumhurbaşkanlığı seçimi, Güneydoğuda artan sorunlar, Körfez krizi ve savaşı bu dönemin başlıca "olay"ları arasında yer almaktadır.

Bu olayların bir kısmının baş faili, bir kısmında ise dolaylı olarak yer alan ANAP hükümetleri, aile işlerinin de işe karıştığı parti içi çatışmalarıyla gündeme gelmiştir. Bu da ayrı bir olaylar silsilesine yol açmıştır. Kuşkusuz, biri hiç işlemeyen "dört eğilim"in birlikteliği, parti üst yönetimine bir gruba kızınca diğerini desteklemek gibi taktik bir güç de sağlamaktadır. Her ne kadar 1987 erken genel seçimlerinden sonra Özal:

> Partimizde dört eğilim olduğunu söylemekten artık vazgeçelim. Bu başlangıçta söylenmiştir. O zaman yepyeni bir parti olduğumuz için, nerelerden geldiğimizi anlatmak için söylenmiştir. Artık dört eğilim yok; kaynaşmış bir ANAP var. Biz sağ ve sol uçların dışında, ortadireğin partisiyiz (aktaran, Cemal 1989: 187)

demişse de, seksenlerin sonunda ANAP ne kaynaşmış bir parti görüntüsü sunmuş, ne de geride 1983'ün "ortadireği" kalmıştır. 1987 erken genel seçimlerinde kullanılan ve dört yıl boyunca her fırsatta söylenen slogan "Türkiye ip atlamıyor, çağ atlıyor" olmuştur. İlk kez Ankara Büyükesat sayısal yönlendiricisinin açılışında kullanılan "çağ atlamak" (Geray 1994: 178), 1987'den itibaren ANAP hükümetlerinin özellikle teknoloji ve ilerleme üzerine kurdukları başat simgesel koddur. Bunu destekleyen diğer kodlamalar ise, "İcraatın İçinden" yerine "Gelişen Türkiye"nin kullanılması, "2000'li yıllar"dan söz edilmesidir.

Oysa, 1987 seçimleri sonrasında, Boratav'ın (1996: 681) deyişiyle, "ANAP döneminde ilk ve son ciddi istikrar denemesi" başarısızlıkla sonuçlanmıştır ("4 Şubat kararları"). 1988 yılı, enflasyonun yükseldiği ve büyüme hızının düştüğü, ekonomide bir durgunluk ve tıkanmanın yaşandığı yıldır. Sermaye kesiminden eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Basına da özellikle ilan ambargosu ve gazete kağıdına yapılan zamlarla mali baskı uygulaması yoğunlaşmış; Özal gazetelere üst üste davalar açmıştır. 1988'de yerel seçimleri erkene alma girişiminde "bir seferlik Anayasaya uymayacak ama başka çaremiz yok" diyen Özal (aktaran, Saybaşılı 1992) Eylül ayında halkoylamasına gitmiş ve yenilgiye uğramıştır.[156]

Özellikle 1987'den itibaren bürokraside "prensler"in ağırlığı, dış basın da dahil her yerde konuşulmaya başlamıştır. ABD'de okumuş, IMF ve Dünya Bankası bağlantılı, "Ahmet'in arkadaşları" olan 17-18 "prens", Cemal Süreya'nın deyişiyle, "Turgut Özal'ın gerçekleştirdiği hayali ithalat" olarak iktisat bürokrasisinin yönetici

---

156 Özal bunu bir yenilgi olarak yorumlamamış; %35 "evet" oyu almasını olumlu karşılamıştır. Çünkü kamuoyu yoklamaları, oylama öncesinde "evet"leri %30'un altında gösteriyordu (Cemal 1989: 272-273).

kadrolarını doldurmuştur (Cemal 1989: 147-149; Kozanoğlu 1995: 184-185; Şaylan 1995: 183). Yıllar sonra prenslerin adları, usulsüzlük, yolsuzluk ve rüş etle anılacaktır.

1989 yılı iktisadi ve siyasal açıdan önemli bir yıl olmuştur. 1988 yılının sorunlarına 1989'daki yerel seçim hezimeti[157] ve "bahar eylemleri" (kamu sektöründeki işçilerin protestoları, demir-çelik, SEKA ve Zonguldak grevleri) eklenmiştir (Boratav 1996: 683). Yerel seçim sonuçları, protesto hareketleri ve muhalefetin hükümetin meşruluğuna ilişkin artan baskısı, ANAP'ı bölüşüm siyasasını popülist bir çizgiye çekmeye zorlamış ve çalışan kesimlere yüksek maaş ve ücret zamları yapılmıştır. İktisat siyasası açısından 1989 yılı, bölüşümdeki değişmenin yanısıra sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasını ve dolayısıyla kambiyo kontrollerinin kalkmasını da simgelemektedir (Boratav 1996: 684).

1989 kasımında görev süresi biten Kenan Evren'in yerine sadece ANAP'lı milletvekillerinin katıldığı oylama sonucunda Turgut Özal Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1987'de Genelkurmay başkanının atanmasında etkili olarak "sivil"lerin önceliğini vurgulayan Özal, Türkiye'nin ikinci sivil Cumhurbaşkanı olmakla da övünecek ve kimilerince övülecektir. Bundan sonra da Özal, ANAP genel başkanı ve Başbakan gibi davranmayı sürdürecek; Anayasanın Cumhurbaşkanına tanıdığı geniş yetki alanıyla yetinmeyerek Anayasanın kısa ve öz olması, başkanlık sistemine geçilmesi gibi konuları uzun süre gündemde tutacaktır (Aslandaş 1995: 194-195; Köker 1995: 206; Yüzbaşıoğlu 1995: 30).

Özal'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra kurulan Akbulut hükümeti, 1991 yazına kadar görev yapmış; 1990 Ekiminde ve 1991 Şubat-Mart aylarında kabinede değişiklikler olmuştur. Bu dönemde en önemli sorun savaştır. Biri, Körfez krizi ve savaşı; diğeri ise, Güneydoğudaki operasyonlardır. Bunlarda da Cumhurbaşkanı Özal ve Genelkurmay başroldedir. Akbulut ise, daha çok, Özal'a bağımlılığı ve hakkındaki fıkralarla anılacaktır.

1991 yazında ANAP genel başkanı olan Mesut Yılmaz başkanlığında kurulan hükümet 23 temmuzdan 20 kasıma kadar görev yapmıştır. Hükümet genel seçimlere bir yıl varken erken genel seçim kararı almıştır. Bir istikrar paketini uygulamaya koymak yerine böyle bir kararın yeğlenmesi, hemen herkes tarafından "kaçış" olarak nitelendirilecektir.

---

[157] Yerel seçimlerde, en çok oyu (%28.71) ve büyükşehir belediye başkanlıklarını SHP kazanmış; DYP oyların %25.15'ini alarak ikinci olmuş; ANAP ise %21.80 oy oranıyla ancak üçüncü parti olabilmiştir.

Kısacası, iktisadi kriz, hükümetin meşruluk krizi, bürokrasi krizi, başkanlık krizi, Körfez krizi, Kürt krizi, vb. derken aslında genel olarak devletin rasyonellik krizinden söz ettiğimiz açık olsa gerektir. Bu dönemde yayıncılık alanındaki gelişmeler de, bir yandan böyle bir kriz ortamında doğmuş, öte yandan hem bir kriz daha doğurmuş, hem de varolan krizi pekiştirmiştir.

2. Yayıncılıkla İlgili Gelişmeler

Özel yapımların, dolayısıyla TRT'nin harcamalarının artması, başta yazılı basın olmak üzere çeşitli özel kuruluşların tecimsel yayın hazırlıklarına hız vermesi, TRT vericilerinin PTT'ye aktarılması, PTT'nin kablolu televizyon yayınına başlaması, tecimsel bir televizyon kanalının uydudan yayına başlaması, reklam sektörünün büyümesinin hızlanması bu dönemin gelişmeleridir.

Aşağıda, bu dönemde yayıncılıkla ilgili bu yoğun ve karışık gelişmeler, birkaç başlık altında toplanacaktır. Bunlar birbiriyle ilintili ama ayrı ayrı seyrediyormuş görüntüsü veren gelişmelerdir. Gerek gelişmeleri anlatırken, gerekse analize geçerken konular ve alanlar arasındaki bağlantıları göstermeye çalışacağız.

a. Basında tekelleşme ve özel yayıncılık arayışları

(i) Basında tekelleşme

1980'li yılların sonundan itibaren Türkiye'de basın alanındaki tekelleşme eğilimi, özellikle, Asil Nadir'in 1988'de yazılı basına yatırım yapmasıyla önemli bir tartışma konusu haline gelmeye başlamıştır. Nadir, Başbakanın oğlu Ahmet Özal ile Başbakanın Ekonomi Danışmanı Bülent Şemiler'in aracılık yaptığı söylenen pazarlıktan sonra Haldun Simavi'den Veb-Ofset basın grubunu satın almıştır (Münir 1993: 174).[158] Daha sonra Mehmet Ali Yılmaz'dan Güneş gazetesini ve Ercan Arıklı'nın Ekonomik Panorama, Kadınca ve Nokta dergilerini çıkaran Gelişim grubunu da satın almıştır (Cumhuriyet 19.1.1989, s.1 ve 15; Cumhuriyet 21.1.1989, s.1 ve 11).[159]

---

158 Cengiz İsrafil, Rüşdü Saraçoğlu, Coşkun Ulusoy gibi Bülent Şemiler de, "prensler" ya da "Ahmet'in arkadaşları" olarak anılan gruptandır. Şemiler de, Asil Nadir de Kıbrıslıdır.

159 Bu çalışmada 1988-1994 arasında yayınlanan bütün Cumhuriyet gazeteleri ile olaylara göre seçilen bazı yıllardaki Hürriyet, Milliyet, Sabah başta olmak üzere çeşitli gazetelerin taranmasıyla elde edilen veriler, anılan haberlerin yalnızca tarihlerine, muhabiri belliyse onun adına ve alıntı yapılınca sayfa sayısına gönderme yapılacak şekilde kullanılacaktır. Öncelikli olarak bütün Cumhuriyet gazetelerinin taranması, düzenli olarak yayıncılığa ilişkin haberlere yer vermesi ve radyo-televizyon yayıncılığı alanında etkinlik göstermediği için birçok konuda daha güvenilir olması nedeniyledir.

Bu dönemde SHP'nin anti-tröst yasa teklifi hazırlığı karşısında Devlet Bakanı Mehmet Yazar, böyle bir yasaya gerek olmadığını, bazı gazetelerin el değiştirmesinin basında tekelleşme anlamına gelmediğini söylemiştir (Cumhuriyet 24.1.1989; C. Gedik, Cumhuriyet 6.2.1989). Aynı bakan, daha sonra da, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü'nün "Basında Tekelleşme" incelemesinin dağıtımını durdurmuştur (Cumhuriyet 18.3.1989).

1988-1989 yıllarında basına mali baskılar uygulayan, davalar açan Başbakan Turgut Özal, Nadir'in Türkiye'de basın sektörüne girmesinin ardından televizyonda promosyon yapma yasağını hükümet kararıyla kaldırmıştır. Böylece, Asil Nadir de, büyük boyutlarda promosyon ve düşük fiyatlı gazetelerle pazara girmiş ve büyük gazeteler arasında kıyasıya bir tecimsel rekabet başlatmıştır. Nadir'in en önemli özelliği, uluslararası boyutta çok farklı alanlara yatırım yapmasıdır. Nadir'in elektronik imalat, tarım, gıda, inşaat, emlak, tekstil, basın yayın, denizcilik ve finans sektörlerinde ve Kıbrıs, İngiltere, Portekiz, Hollanda, İsviçre, Hong Kong, ABD, Japonya, vd. ülkelerde şirketleri vardı (Topuz, vd. 1989).

İzmir'de Yeni Asır gazetesiyle tanınan ve 1985'te İstanbul'a gelip Sabah'ı kuran Dinç Bilgin de, 1988 yılından itibaren basın alanındaki şirketlerini biraraya toplama çalışmalarına başlamıştır. Böylece, 1989'da Medya Holding'i kurmuş ve borsaya girmiştir. 1990'da da "İkitelli"nin medya merkezi olmasına gidecek yoldaki adım atılmış ve "Medya Plaza"ya taşınılmıştır.[160]

1980'lerin sonunda, basın alanında Nadir grubu ve Medya Holding dışındaki diğer büyük gruplar, Erol Simavi'nin Hürriyet grubu, Milliyet'in sahibi Aydın Doğan'ın Doğan grubu, Türkiye gazetesini çıkaran İhlas grubu ve Tercüman'dır. Kısa süre sonra Tercüman ve Asil Nadir grubu ortadan kalkacaktır (Koloğlu 1995: 136).[161]

(ii) Yazılı basının özel yayıncılık girişimleri

Hürriyet, Milliyet, Sabah ve Türkiye gazetelerinin isimleriyle anmaya alıştığımız şirket grupları, 1980'lerin ikinci yarısında özel radyo ve televizyon yayıncılığı hazırlığına da başlamışlardır.

---

160 1987'de bir gün arayla, aynı yolun iki kenarında Sabah'ın ve Hürriyet'in modern tesislerinin temeli atılmıştır. Bugün, yazılı basının Bab-ı Ali'sinden medyanın İkitellisine geçişin (bkz. Tuncel 1994), emekten ziyade teknolojiye yapılan yatırımın simgesi olan soğuk, büyük ve geniş binalar, İstanbul'un havaalanına giden çevre yolunun yanlarında yükselmektedir.

161 1994'te ise, Erol Simavi Hürriyet'in önce %50, sonra %20 hissesini Doğan grubuna satmıştır. Böylece, üç büyük grup kalmıştır: Medya, Doğan ve ihlas. Bu gruplar, gazete ve dergileri çeşitlendirmekle kalmayacak, radyo-televizyonda da hakimiyet kuracaklardır.

Öyle ki, özel televizyon kanalı kurmak için 1980'lerdeki ilk girişimlerin yazılı basından geldiği bilinmektedir. Nezih Demirkent (1988: 126), Hürriyet gazetesi olarak 1985'te RTYK'ya ve Başbakanlığa başvurduklarını ve izin alamadıklarını açıklamıştır.[162] 1987'de de, özel televizyon yayını için Hürriyet ve Milliyet'in sahipleri Aydın Doğan ve Erol Simavi, "Eczacıbaşı, Koç, Sabancı ortaklığı"nda bir girişimde bulunmak üzere görüşmüşler; sonra da, Aydın Doğan dönemin Başbakanı Turgut Özal'a başvurmuş ve Özal'dan bunun ileride olabileceği yanıtını almıştır. 1989 ortasında, bu kez TRT yöneticileri, %51'i TRT'nin, %49'u gazetelerin olmak üzere bir televizyon kanalı açma önerisinde bulunmuşlar ama hükümeti ikna edememişlerdir (Çaplı 1990: 266).

Haziran 1987'de Hürriyet, Veb Ofset ve Ulusal Grubu ile Süper Kanal ortak şirketini kurmuştur. Bu şirketin adı, kayıtlarda "Süper Kanal TV, Video Radyo ve Haber Hizmetleri A.Ş." olarak geçmektedir (Topuz, vd. 1989: 73). Hürriyet Vakfı, 9-11 Nisan 1988'de "Çağdaş Gelişmelerin Işığında Devlet-Medya İlişkileri" başlıklı üç gün süren bir seminer düzenlemiştir. Akademisyenlerin, siyasetçilerin, gazetecilerin çağrıldığı bu seminer, yeni iletişim teknolojileri ve Türkiye'de radyo-televizyondaki devlet tekelinin kaldırılması üzerine bir tartışma platformu oluşturma çabasındadır.

Hürriyet, Ağustos 1989'da %33'lük bir hisseyle Ulusal Video'ya ortak olmuştur. 1989 mayısında URT (Ulusal Radyo Televizyon) Genel Müdürü Emre Dağdeviren %80 yayına hazır olmalarına karşın, başlayabilmek için en az iki yıla gereksinimleri olduğunu belirtmiştir (Çaplı 1990: 270).

1989'da Milliyet ile Sabah arasında özel televizyon girişimi için bir ön protokol imzalanmış; Kıbrıs Bayrak Radyo ve Televizyon Kurumu olanaklarından yararlanarak yayına Kıbrıs'tan başlanması şeklinde bir plan yapılmıştır. Hürriyet'in de benzer bir düşüncesi olduğu, Ertuğrul Özkök tarafından ifade edilmiştir (Çaplı 1990: 268). Güngör Mengi'nin deyimiyle, Sabah'ın "harekât planı"nda bölgesel (kablolu televizyon ile) ve ulusal (TRT vericilerinin PTT'ye devri sayesinde) yayın yapma planı da vardır (Çaplı 1990: 267). Türkiye gazetesi de, 1989'da TGRT levhasını kapısına asmıştır.

1989 yılından itibaren Hürriyet, Sabah, Türkiye grupları ile Karacan yayınlarının özel radyo ve televizyon hazırlıkları sık sık basında yer almaya başlamıştır (Cumhuriyet 20.8.1989, s.9; İ. Berkan, Cumhuriyet 7.1.1990). Öyle ki, Ulaştırma Bakanı Cengiz Tuncer "gazeteler radyo ve televizyon istasyonu kuramaz"

---

[162] Aynı yıl, TRT Genel Müdürü Tunca Toskay, özel radyo için de TRT'ye 106 başvuru yapıldığını söylemiştir (G. Cıvaoğlu, Güneş 24.6.1985).

diye demeç bile vermiştir (Cumhuriyet 25.8.1989, s. 16). 1990 yılı başında, bu girişimlere Asil Nadir'in INTV'si, "iletişim kompleksi" kurma çabası da eklenmiştir (S. Koloğlu, Cumhuriyet 27.3.1990; A. Sayın, Cumhuriyet 18.5.1990). 1990'da bu girişimlerine dışında özel bir televizyon kanalı uydu aracılığıyla yayına başladığında bu kuruluşlar da tanınır hale gelmiştir. Çeşitli kurumların hazırladıkları anayasa değişikliği ve yasal düzenleme raporlarıyla ilgili olarak bu kuruluşların yetkililerine de görüşleri sorulmuştur (Cumhuriyet 11.12.1990; Cumhuriyet 23.3.1991).

1990'da uluslararası yatırımlarıyla ünlü büyük medya patronları da Türkiye'de basın ve yayın alanına girmek üzere girişimlerde bulunmuşlardır. R. Maxwell, Erol Simavi ile Hürriyet gazetesi için görüşmüştür (Cumhuriyet 19.7.1990). R. Murdoch ise, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile görüşmüş; sonra da TRT ile TV3 için ön anlaşma yapılmıştır (Cumhuriyet 27.7.1990; Cumhuriyet 13.9.1990). Bu girişimler daha sonra rafa kaldırılacaktır.

URT aracılığıyla program yapan Hürriyet grubunun özel yapımlarda kendini göstermesi, TRT'de yayınlanan 'Tele-vizyon' programıyla olmuştur. Yapımcılığını Uğur Dündar'ın üstlendiği, Ertuğrul Özkök'ün sorumluluğundaki bu kuşak program, 1 Ekim 1991'de yayınlanmaya başlamıştır (S. Koloğlu, Cumhuriyet 27.8.1991; Cumhuriyet 26.9.1991).

Yazılı basındaki bu gelişmelerin yoğunlaşmasında yeni teknolojileri, dünyada yayıncılıktaki dönüşümü ve ANAP'lıların demeçleri ile icraatını yakından izlemenin; yayıncılık karşısında erimemenin ve tecimsel girişim olarak reklam pastasına göz dikme ile kâr etme ilkesinin rol oynadığı açıktır. Bunlara ek olarak, medyanın önemli bir siyasal ve ideolojik güç olarak görülmesi, üst konumlarda yerinin sağlamlaştırılması anlamına gelecektir.

b. TRT'nin yenilikleri

(i) TRT'nin yeni kanalları

1987-1991 döneminde TRT televizyonunda yayınlanan özel yapım oranı artmış; sponsorlu programlara önem verilmeye başlanmış; özel bir kanalla rekabete ve yasal düzlemde çatışmaya girilmiş; yeni kanallar açılmıştır.

18 Ekim 1987'de Türkçe müzik ağırlıklı yayın yapan Radyo-4'ün yayına başladığını belirtmiştik. Bu radyo kanalı, 1988'de televizyonun 1. kanalında yayınlanan yabancı dizilerin ve filmlerin özgün seslerini vermek üzere de

kullanılmıştır (Cankaya 1996). 2 Ekim 1989'da TV3 ve "bölge televizyonu" olarak düşünülen Güneydoğu Anadolu'ya yönelik GAP TV yayına başlamıştır. 30 Temmuz 1990'da eğitim amaçlı TV4 ve 28 Şubat 1990'da da yurtdışında yaşayan Türklere yönelik TRT-INT televizyon kanalları hizmete girmiştir. Daha çok Almanya'da yaşayan Türkler için düşünülen beşinci kanalın, Sovyetler Birliği'nin dağılıp Türk Cumhuriyetlerinin kurulması yüzünden Türkiye'nin değişen uluslararası ilişkiler siyasası çerçevesinde, Doğudaki ülkeleri de kapsaması öngörülmüştür. "Telegün" adı altında teletekst sayfalarının yayını, Ekim 1990'da TV3'de denenmiş ve 3 Aralıktan itibaren de deneme niteliğinde verilebilmiştir (Cumhuriyet 10.10.1990; 4.12.1990).

Bu televizyon kanallarının açılmasındaki aksaklıklara, kesintilere, plan değişikliklerine kısaca değinmek gerekmektedir. 1989 yılı başında teletekst ya da "ekran gazete"nin Haziran ayında başlayacağı ve çeşitli uzmanlık alanlarında ayrıntılı bilgi almak isteyenler için abonelik uygulamasına gidileceği belirtilmiştir (G. Önal, Cumhuriyet 13.2.1989, s.16). Aynı yılın sonunda, teletekst yayınının ancak 1990 yılı ortalarında başlayabileceği söylenmiştir (Cumhuriyet 27.11.1989). 1990 yılı başında ise, "Türkçe harf karakterine uygun" şifre çözücü bulunamadığı için, adı "Telegün" olacak teletekst yayını ertelenmiştir (Cumhuriyet 22.1.1990; 29.1.1990). Önce Haziranda, sonra Ekimde başlayacağı söylenen "Telegün"ün, ancak 3 Aralık 1990'dan itibaren düzenli deneme yayınına geçilebilmiştir (Cumhuriyet 18.5.1990; 26.9.1990; 10.10.1990; 4.12.1990). Normal yayın ise, hafta içinde iki, hafta sonunda dört saat olmak üzere 1 Ekim 1991'de gerçekleşebilmiştir (Cumhuriyet 26.9.1991).

1989 yılı başlarında, ekim ayında yayına başlayacak TV3'de saat 18.00'e kadar eğitim programlarına yer verileceği, bu saatten sonra da şifreli kanal olarak, "esnek" ve "yumuşak" denetim altında yeni ve önemli filmler, büyük spor karşılaşmaları ve eğlence programları yayınlanacağı açıklanmıştır (Cumhuriyet 17.1.1989; 13.2.1989). Oysa, 2 Ekim 1989'da akşamları üç saatlik program akışıyla yayına başlayan ve altı ilde 11 milyon izleyiciye ulaşan TV3'de, TRT arşivinden diziler ve filmlere yer verilmiştir (Cumhuriyet 27.9.1989; 13.11.1989). TV3'ün eğitim kanalı olmasından vazgeçilmişse de, paralı kanal olacağı düşüncesinden uzun zaman vazgeçilmemiştir. 1990'un eylül ayında R. Murdoch'un SkyTV'si ile TRT arasında bir ön anlaşma yapılmıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 13.9.1990).[163] Kasım ayında ise, Temmuz 1991'de TV3'den 24 saat yayına geçecek Sky Channel'ın BSB ile birleşmesinin

---

163 1988'de, 2. ANAP hükümeti döneminde Devlet Bakanı Adnan Kahveci'nin söylediklerini burada anmak ilginç olabilir: "Demokratik ülkelerde yayın tekelciliğinin kalkmamasının acaba bir nedeni, o ülkelerde yayın oligopollerinin oluşmasından korkmaları mıdır? Yani basında ve görüntülü basında aynı kişilerin hakim olmalarından korkmalarından mıdır? Türkiye demokratikleşirken bu hususları çok iyi düşünmek zorunda. Diğer demokrasilerin arazlarını kendi bünyemize ithal etmememiz gerekiyor. Murdoch Amerika'da, İngiltere'de, Avustralya'da, galiba şimdi de Fransa'da piyasa giriyor, yaptığının acaba Türkiye'de tekrarını istiyor muyuz?" (Kahveci 1988: 131).

anlaşmayı bozmayacağı, çünkü anlaşmanın The News Corporation ile yapıldığı açıklanmıştır (Cumhuriyet 7.11.1990). 1991 yazında bu projeden vazgeçilmiştir (Cumhuriyet 20.6.1991).

TV4 için TRT'nin, teknik açıdan PTT ile, içerik açısından da RTYK ile arasında uyuşmazlık çıkmıştır. TRT Genel Müdürü K. A. Erdem en az on verici gerektiğini söylerken, PTT yetkilileri dört vericiyle yayına geçileceğinden söz etmişlerdir. TRT Yönetim Kurulu "deneme" niteliğinde müzik yayınını düşünürken, RTYK baştan itibaren TV4'ün örgün ve yaygın eğitim kanalı olmasında ısrar etmiştir. Bu belirsizlik yüzünden, basında iki yayın paketi hazırlandığına ilişkin haberler çıkmıştır (Cumhuriyet 15.6.1990). Bir başka sorun da, TRT'nin beşinci televizyon kanalının yayın tarihini PTT'nin açıklaması ve TRT'yi zor durumda bırakmasıdır (Cumhuriyet 22.2.1990).

Televizyonun ikinci kanalından öğleden sonraları yayın yapan GAPTV'ye ilişkin olarak da, kamera ve kameraman eksiğinin valilikçe karşılandığı gibi haberler çıkmıştır (Cumhuriyet 10.1.1990). 1991'in başlarından itibaren, GAPTV, Ankara televizyonunun bir ünitesi haline gelmiştir (S. Koloğlu, Cumhuriyet 28.3.1991). Başbakanlık genelgesiyle, GAP yayın hedefleri de MGK'nın belirlemesine ve denetimine bırakılmıştır (Cumhuriyet 28.3.1991; A. Sayın, Cumhuriyet 4.4.1991).

Kısacası, 1986'ya dek bir kanaldan yayın yapan TRT kurumu, 1989 sonbaharından 1990 kışına uzanan yaklaşık 15 ay içinde yukarıda söz edilen kanalları ardarda açmıştır. Programcılığın, hem nicelik, hem de nitelik açısından bu kanallar silsilesinin açılma hızına yetişmesi pek beklenemez. Nitekim, kanalların günlük yayın saatleri kısa tutulmuş ve genellikle tekrar yayınlara yer verilmiştir. 1990 Nisan ayının başında yapılan bir araştırmaya göre, TRT kanallarında yapılan haftada 273 saatlik yayının 64 saati tekrar programlara ayrılmıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 4.4.1990, s.4).

(ii) TRT yayın siyasasında değişiklik

1988-1991 döneminde TRT'nin yenilikleri, yalnızca artan kanal sayısıyla sınırlı değildir. 1989 yılı başında TRT Reklam Yönetmeliğinde yapılan değişiklikle, özel tanıtıcı programlara yer verilmesi, 15 saniyeden kısa reklam filmlerinin yayınlanabilmesi ve reklamlarda Türk sanat ve halk müziğinin kullanılabilmesi hükümleri getirilmiştir. Dönemin Genel Müdür danışmanı Nuri Çolakoğlu, Reklam Yönetmeliğinde yapılan değişikliğin yürürlüğe girmesinden sonra, bürokratik engellerin kalkacağını ve Coca Cola'nın yaptığı gibi sponsorlu programların artacağına dikkat çekmiştir. Çolakoğlu, TRT'de yer verilecek özel tanıtıcı

reklamların hem TRT'ye finansman sağlayacağını, hem de özel televizyonun altyapısı için yardımcı olacağını ileri sürmüş ve bunu şöyle örneklendirmiştir:

> Mesela "Cahide" dizisini TRT olarak göstereceğime bir bankaya satsam, diziye ödediğim 1 milyar lirayı alıp cebime koysam, TRT bütçesinden "Cahide"ye bir kuruş çıkmamış olsa, onun üstüne üstlük "özel tanıtıcı reklam tarifesi"nden gösterim ücreti diye her bölüm başına 5 milyon lira alsam, onun üstüne de 25 milyon liradan dizinin ortasına girecek reklam alsam ki, 8 bölüm 200 milyon lira eder. Toplam 1 milyar 300 milyon kazansam fena mı olur? TRT'nin kasasına para girer. Bu parayı, kendi produksiyonlarımı daha kaliteli yapmakta kullanırım. Bu sistemi oturtabilirsek, hem TRT'nin daha kaliteli program yapması, hem de reklam şirketlerinin daha kaliteli reklam yapması söz konusu olacak (Cumhuriyet 3 Şubat 1989, s. 15).

Böylece, TRT'nin para verene "saat satması" gündeme gelmiştir. 1990'da "sponsor programları"nı özendirmek için şirketlere "çağrı mektupları" bile gönderilmiştir. TRT Reklam Dairesi Başkanı Ali Kalıpçı, özel tanıtıcı programların, reklam değil, bir halkla ilişkiler etkinliği olduğunu belirtmiştir. Televizyonun birinci kanalında, 1989 yılının Ocak ayında 76 dakika 3 program, Nisan ayında 148 dakika 7 program; 1990 yılının Ocak ayında 135 dakika 6 program ve Nisan ayında 541 dakika 18 program yayınlanmıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 8.5.1990). 1991 yılında da, TRT mali kriz nedeniyle sponsorlukla ilgili yeni düzenlemelere girmek ve ortak yapımlara kolaylık sağlamak yoluna gitmiştir (Cumhuriyet 21.8.1991).

TV3'ün şifreli kanal olacağına ilişkin açıklamalar 1989 yılı başında yapılmıştır. TRT'nin her yıl yayın planına aldığı ve bir türlü uygulamadığı şifreli kanal projesine, 1992 Yayın Planında da yer verilecektir (Cumhuriyet 17.1.1989 ve 13.2.1989) R. Murdoch'la yapılan ön anlaşma ve çalışmalar da sonuç vermemiştir (Cumhuriyet 20.8.1990 ve 20.6.1991). TV3 için 1991 sonundan itibaren çeşitli özel girişimler sürmüş ama hiçbiri başarılı olamamıştır. Bu dönemde, TV2 için de BBC ve CNN ile yayın anlaşmaları gündeme gelmiştir (A. Sayın, Cumhuriyet 10.10.90).

Kısacası, TRT'de reklamlara ve özel yapım şirketlerinin programlarına yer verilmesini, reklam sürelerinin artması, program aralarına reklam alınması, ekranın sponsor programlara açılması, yabancı sermayeye de olsa kanal kiralama çabaları, abonelik sistemini kurma çalışması ve dış haberler için yabancı yayın kuruluşlarıyla anlaşmalara gitme düşüncesi izlemiştir. Böylece, bir yandan TRT'nin mali krizine çare aranırken,[164] bir yandan da neredeyse TRT'deki bütün yapımların özel sektör ve yabancı kuruluşlar tarafından üretilmesine izin verecek noktaya gelinmiştir. 1990

---

164 1990'da Yüksek Denetleme Kurulu'nun 1987 yılı için hazırladığı raporda görüleceği gibi, TRT TEK'ten alacağını tahsil edememiş 1987 Kurumlar vergisi ile SYDTF'ye borcunu ödeyememiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 4. yasama yılı, cilt 51, 20-21.11.1990). 1988'de ise, TRT'nin zararı 26 milyar lirayı bulmuştur. TBMM KİT Komisyonu, 1989 sonunda TRT bütçesi için, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu (SYDTF) için TRT reklam gelirlerinden alınan %30'luk payı %15'e indirmek ve TEK gelirlerinden ayrılan %1.5'luk payı da %3.5'a yükseltmek için hükümete tavsiye kararı almıştır. TRT'ye elektrik payı %3.5'a yükseltilmiştir (Cumhuriyet 21.12.1989; 30.12.1989).

yılında özel bir televizyon kanalının uydu aracılığıyla Türkiye'ye yönelik yayına başlaması da, bütün bu girişimlerle "yarı-özel" bir duruma gelen TRT'yi (özellikle reklam pastasının paylaşımı açısından) daha büyük bir krize sürüklemiştir.

c. TRT'de genel müdür sorunu

1987-1991 döneminde TRT, hükümet yanlısı yayınlarıyla siyasal partilerin hedefi olmayı sürdürmüş; hükümetle TRT yönetimi arasında da sorunlar yaşanmıştır. Bu dönem boyunca TRT'de üç genel müdür çalışmıştır. Tunca Toskay'ın dört yıllık görev süresi dolduğu gün (21 Mart 1988), RTYK başkanı Yılmaz Büyükerşen, dönemin TRT'den sorumlu Devlet Bakanı Adnan Kahveci'ye, Kahveci de hemen Başbakan Turgut Özal'a üç genel müdür adayının adının yer aldığı listeyi ulaştırmıştır. İki gün sonra, bu listede adı yer alan Başbakanın dış politika danışmanı Cem Duna'nın TRT genel müdürü olduğu, Başbakan Özal tarafından açıklanmıştır (Dedeoğlu 1991: 64-65, 67-68).

Toskay'ın gidişi öncesinde, 18.3.1988'de yayınlanan "Çanakkale Zaferi" ile ilgili programda Atatürk'e yer verilmemesi, yazılı basında ve Mecliste tartışmalara neden olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, dönem 18, yıl 1, cilt 5, 23. 3. 1988, s. 83-87). Bu programın özel finans kurumlarından Faisal Finans'ın sponsorluğunda hazırlanması, tartışmalarda öne çıkarılmıştır. TRT Genel Müdürü Toskay giderayak soruşturma açtırmıştır. Toskay'ın gidişinden sonra soruşturma sürmüş ve Çanakkale Zaferi için TRT'nin program yapmaması, yabancı bir firma adına özel tanıtıcı reklam programı kapsamında böyle bir günün anılması yüzünden TV Daire Başkanı ve Program Koordinasyon Müdür vekili idari ceza görmüşlerdir (Dedeoğlu 1991: 65).

(i) Cem Duna

Duna yönetiminin TRT'deki uygulamaları, hem muhalefet partilerinin, hem de iktidar partisindeki milliyetçi ve muhafazakâr kanadın yoğun tepkilerine maruz kalmıştır. Duna'nın TRT genel müdürlüğü ancak onüç ay kadar sürebilmiştir.

TRT'de Duna döneminde, önceki dönemde tartışmalara neden olan "dil genelgesi" kaldırılmıştır. Forum ve Açıkoturum gibi tartışma programları yayınlanmaya başlamıştır. Yaz aylarında kadrolaşma tamamlanmış, yeni yayın dönemine farklı bir anlayışla girilmiştir (Dedeoğlu 1991: 73).

Başta SHP olmak üzere, DYP'den ve ANAP içindeki bazı kesimlerden TRT'ye ve özel olarak da Cem Duna'ya karşı tepkiler dinmek bilmemiştir. SHP'nin tepkileri,

özellikle yerel seçimlerin yaklaştığı dönemde yoğunlaşmıştır. Oysa, DYP'nin ve ANAP'ın muhafazakâr kanadının tepkisi, daha önce, 1 adrolaşmayla ilgili olarak başlamıştır.

TBMM'de 1988 başlarında, yine 2954 sayılı yasanın 19. ve 21. maddeleri ile TRT'deki geçmiş dönem uygulamaları (bağımsız yapımlar, ihaleler, vb.) gündeme getirilmiştir (bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 1. yasama yılı, ciltler 1, 2, 3, 4, 5, 11, 14.12.1987-7.8.1988). 1988 sonunda ise, yeni TRT yönetimi ve uygulamaları hedef olmaya başlamıştır. Cem Duna, yönetim ve danışmanlık kadrolarına "solcu" ve yargılanmış kişiler getirmekle suçlanmıştır. Bu kişiler, eskiden de TRT'de çalışmış, daha sonra da özel televizyonların kuruluşlarında ve önemli görevlerde yer alacak Nuri Çolakoğlu, Serpil Akıllıoğlu ve Ali Kırca'dır. Bu kişiselleştirilmiş suçlamalar, DYP Sinop milletvekili Yaşar Topçu ve 30 arkadaşının, TRT'deki kadrolaşmaya kayıtsız kaldığı gerekçesiyle Devlet Bakanı Adnan Kahveci hakkında gensoru açılması önergesiyle TBMM Genel Kuruluna getirilmiş ve gensorunun gündeme alınması reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 2. yasama yılı, cilt 15, 11-12.10.1988).

Bu konuda, Mecliste bazı milliyetçi muhafazakâr ANAP milletvekillerine yönelik kışkırtıcı laflar atılması özellikle dikkat çekicidir. Bu anlayışın ve tartışmaların etkili olduğu açıktır. Öyle ki, ANAP, TRT'de solcular olduğu iddiası yüzünden grubun tepkisini azaltmak için Başbakan Özal'ın emriyle "TRT'yi Araştırma ve İnceleme Komisyonu" oluşturmuştur (Cumhuriyet, 11.1.1989, s. 6). Cem Duna'nın görevden ayrılmasından sonra ise, M. Keçeciler, C. Çiçek, B. Kara, A. Pehlivanlı gibi ANAP milletvekilleri ve bakanlar "memnuniyetlerini" dile getirmişlerdir (Cumhuriyet 26.4.1989, s. 13).

1989 başından itibaren SHP ve DYP, özellikle seçim yasakları bağlamında TRT'ye karşı harekete geçmiştir. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise, tepkilerini bile duyuramadıklarından yakınmıştır (Cumhuriyet 20.2.1989; 3.3.1989).

Ocak 1989'da SHP Merkez Yürütme Kurulu toplantısında "TRT'nin Demokratik Haklara Aykırı ve Partizanca Yayınlarını Soruşturma Komisyonu" kurulmuştur (Cumhuriyet, 11.1.1989, s. 6). SHP Genel Sekreter Yardımcısı ve Komisyon Başkanı Tufan Doğu, TRT brifingine Başbakan Turgut Özal'ın eşiyle birlikte katılmasını eleştirmiştir. Daha sonra bir brifing krizi yaşanmıştır. TRT Genel Müdürü Cem Duna, brifing vermek üzere SHP ve DYP genel başkanlarını davet etmiştir. SHP, brifinge katılma kararı almış; ancak genel başkan yerine Komisyon üyelerini gönderme önerisi üzerine, TRT brifingden vazgeçmiştir. Yine de, 8 Şubat 1989'da SHP'nin ilgili komisyon üyeleri TRT'ye gitmiş ve genel müdür makamına

çıkmışlardır. Duna, komisyon üyelerini makamında ağırlamış ve brifing yerine eleştirileri dinleyip kısa yanıtlar vermekle yetinmiştir (Cumhuriyet 11.1.1989; 21.1.1989; 5.2.1989; 9.2.1989).

DYP ise, brifinge katılmamış; katılmama gerekçesini, TRT'nin tarafsız olmaması ve SHP'yle aynı zamanda TRT'ye davet edilmesi olarak açıklamıştır (Cumhuriyet 9.2.1989). DYP Şubat ayında yaptığı Genel İdare Kurulu toplantılarında TRT'ye karşı "uyarı, tepki, eylem ve mücadele" şeklindeki bir planı uygulama kararları almıştır (Cumhuriyet 10.2.1989; 13.2.1989; 18.2.1989; 24.2.1989; 3.3.1989).

SHP'nin ve DYP'nin bu dönemde TRT'ye yönelik eylemleri özellikle, 298 sayılı yasanın 63. maddesinin ihlaline dayanarak Cumhuriyet Savcılığı'na TRT yöneticileri hakkında yaptıkları suç duyuruları ile Yüksek Seçim Kurulu'na (YSK) yaptıkları seçim yasağı ihlalleri hakkındaki başvurularda yoğunlaşmıştır. 6 Şubatta SHP'nin TRT'nin seçim yasaklarını ihlal edici nitelikte yayınları için YSK'ya yaptığı başvuru sonrasında, YSK TRT'ye uyarı göndermiştir. M. T. Öngören, bunun TRT tarihinde YSK'dan gelen ilk uyarı olduğunu belirtmektedir (Cumhuriyet 14.2.1989). 26 Şubatta da, eski adıyla "İcraatın İçinden", yeni adıyla "Gelişen Türkiye" ve son gün değişikliğiyle "2000 Yıllarının Türkiyesi" adını alan hükümet uygulamalarının tanıtılmasına ilişkin program için DYP, SHP ve bir vatandaşın başvurusu üzerine YSK toplanmıştır. Aynı gün programın yayınına üç saat kala, seçim yasasının 63. maddesi gereği, seçim yasaklarına aykırı bir biçimde eşitliği zedeleyici bulunan programın yayınlanamayacağı kararı TRT'ye iletilmiştir (Cumhuriyet 27.2.1989; 5.3.1989).

ANAP içinde zaten huzursuzluk kaynağı olan TRT yönetiminin yerel seçimler öncesindeki tutumu, böylece iktidar partisi için de sorun olmuştur. Örneğin, Başbakan Turgut Özal, TRT Haber Dairesi Başkanı Ceyhan Baydur'a ANAP'a ilişkin bazı haberlerin verilmeme nedenini sormuştur (Cumhuriyet 21.2.1989). Daha sonra, "2000 Yıllarının Türkiyesi" programının yayınlanmaması da Devlet Bakanı A. Kahveci ve TRT Genel Müdürü C. Duna'ya duyulan tepkiyi artırmıştır (Cumhuriyet 2.3.1989).

26 Mart yerel seçimleri sonucunda oy oranı düşen ANAP'ın Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal, TRT'ye karşı tavrını ilk olarak Kahveci'yi kabine dışı bırakmakla göstermiştir. TRT'den sorumlu devlet bakanlığına Mehmet Yazar getirilmiştir. Özal, 25 Nisanda saat 18.00'de konuta çağırdığı Duna'nın istifasını istemiştir. Aynı gün, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'la da görüşen Duna, 19.40'da bir basın toplantısı düzenleyerek görevden ayrıldığını açıklamıştır: "Sayın Başbakanın

talebi üzerine 23.3.1988 tarih ve 88/12758 sayılı kararname ile Dışişleri Bakanlığından naklen atandığım TRT Genel Müdürlüğü görevinden, yine sayın Başbakanımızın talebi üzerine Dışişleri Bakanlığına geri dönüyorum..." (Cumhuriyet 26.4.1989, s. 13). Bu açıklama üzerine Başbakanın yasal olarak böyle bir hakkı olmaması üzerine bir tartışma yaşanmıştır. Özal da, Duna'yı görevden almadığını söylemek, bunun kanunen mümkün olmadığı açıklamasını yapmak zorunda kalmıştır (Cumhuriyet 27.4.1989).

(ii) Cem Duna'dan sonraki kriz ve Kerim Aydın Erdem

Duna'nın görevden ayrılmadan önce yaptığı atama, TRT Genel Müdürvekilinin kim olduğu konusunda sorun yaratmıştır (Cumhuriyet 29.4.1989; Dedeoğlu 1991: 78-79). 3 Mayısta RTYK, üç aday belirleyip Bakanlar Kuruluna sunmuştur. Özal, adaylarla ilgili olarak, "istemediğimiz veya istediğimiz adaylar olabilirler maalesef. Kanundan gelen bazı aksaklıklar var" demiştir (Cumhuriyet 4.5.1989, s. 13). İstenmeyen adaylar olmalı ki, Mayıstan Temmuza kadar atama yapılmamış; adaylar hakkında ihbar mektupları olduğuna ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur. Sonunda, 8 Temmuzda Kerim Aydın Erdem, yeni TRT genel müdürü olarak atanmıştır (Cumhuriyet 19.5.1989; 14.6.1989; 20.6.1989; 3.7.1989; 4.7.1989; 7.7.1989; 8.7.1989).

Cem Duna görevden ayrıldıktan sonra, Devlet Bakanı Mehmet Yazar'ın TRT Genel Müdüründe aranacak özelliklerle ilgili sözleri büyük yankı uyandırmıştır: "TRT Genel Müdürü milliyetçi, muhafazakâr, çağdaş ve ilerici biri olacak". Bu özellikler, yazılı basındaki ünlü köşe yazarlarının çeşitli eleştirilerine ve alaylarına konu olmakla kalmamış, TBMM Genel Kurulu'nda da gündeme getirilmiştir. Yazar, bu dört özelliğin 2954 sayılı yasanın 4. maddesindeki yayın esaslarını özetlediğini söylemiştir (F. Özbilgen, Cumhuriyet 11.5.1989, s. 9). Bunda da pek haksız değildir. Yazar, Mecliste de, İngiltere'de Muhafazakâr Partinin lideri Thatcher'ı ve Japon toplumunu, muhafazakârlığı çağdaşlık ve ilericilikle bağdaştırma örneği olarak göstermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 2. yasama yılı, cilt 27, 18.5.1989, s. 291).

TRT'de K. A. Erdem dönemi de, her zaman olduğu gibi görevden almalar ve atamalara sahne olmuştur. Erdem'in göreve gelişinin ilk on günü içinde TRT'de "sansür" sorunuyla karşılaşılmıştır. Rene Clement'in "Yasak Oyunlar" filmi, yayın sırasında Hıristiyanlık propagandası yapıyor diye yarıda kesilmiş ve yerine Cousteau

belgeseli konulmuştur. Yayını durduran TV Daire Başkan Yardımcısı Önder Ulay, bir yıldan uzun süre mahkemesi süren davada beraat etmiştir (Dedeoğlu 1991: 85).

Erdem döneminde ikinci büyük tepki, 1990'da "Hodri Meydan" programının yaz tatiline girmeden önceki 70 dakika süren son programında Uğur Dündar'ın Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı ağırlaması ve Özal'ın söyledikleri yüzünden doğmuştur. Muhalefet partilerinin cevap hakkı için başvurusu üzerine, TRT yönetimi bir hafta sonrası için cevap hakkı yerine yayın akışına SHP ve DYP liderlerinin yer alacağı ek bir Hodri Meydan programı koymuştur. Gelgelelim, yayına üç saat kala ANAP yönetimi, "eşitsizlik" gerekçesiyle programın durdurulması isteminde bulunmuş ve program ertelenmiştir. ÜÇ hafta sonra, TBMM'de grubu bulunan parti temsilcilerinin katıldığı ek bir program yapılması TRT Yönetim Kurulu'nda karara bağlanmıştır. RTYK kararı da, bütün parti temsilcilerinin 60 dakikalık "Hodri Meydan"a çıkması yönünde olmuştur (Dedeoğlu 1991: 95-97; Cumhuriyet 23.6.1990; 13.7.1990; 14.7.1990; 19.7.1990).

Erdem'in 1989-1991 dönemindeki TRT genel müdürlüğü boyunca TRT'yi "yarı-özel" kuruluş haline getirdiği öne sürülen uygulamalar sürdürülmüştür. 1991 yılının Ocak ayında Körfez savaşıyla ilgili yayınları yüzünden "SHP'nin TRT baskını" olarak anılan olay ve Özal ailesinin televizyon kanallarında sürekli boy göstermesi, TRT'yi sürekli gündemde tutan önemli konular olmuştur (Cumhuriyet 22.2.1991; 17.5.1991; TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 4. yasama yılı, ciltler 55, 56, 57, 58, 59, Ocak-Nisan 1991). Bu dönemde en önemli sorunlar ise, TRT vericilerinin personeliyle birlikte PTT'ye devri ve özel bir televizyon kanalının TRT'den yaptığı transferler ile futbol kulüpleriyle yaptığı anlaşmalardan doğmuştur. Bu sorunlar, aşağıda, çeşitli boyutlarıyla ele alınacaktır.

d. PTT devrede

PTT, 1987-1991 döneminde yayıncılık alanındaki en önemli eyleyenlerden biri haline gelmiştir. PTT'nin böyle bir konuma gelmesinde kaydadeğer iki adım atılmıştır. Bunlardan biri, TRT vericilerinin PTT'ye devredilmesi, diğeri ise PTT'nin kablolu televizyon yayınlarına başlamasıdır. Yine bu dönemde ilk Türk uydusu için ihale açılmıştır. Bu adımlar, yasal dayanağı olmayan özel televizyon yayınları açısından, arkasında hükümet desteği olan PTT'ye bir serbesti getirmiştir.

(i) Kablolu televizyon

Çalışmalarına 1986 yılında başlanan kablolu televizyon, 1988 Şubatında PTT Genel Müdürü Emin Başer ile Ulaştırma Bakanı Ekrem Pakdemirli'nin açıklamalarıyla gündeme gelmiştir. Aynı yılın sonunda, 23 Aralıkta, Ankara'nın Çankaya semtinde deneme niteliğinde ilk kablolu televizyon yayını gerçekleştirilmiştir. Gölbaşı PTT uydu yer istasyonundan alınan televizyon yayınlarının -TV-1, TV-2, Tele-5, Eureka- kablo aracılığıyla dağıtılmasına dayanan bu ilk yayında, uygulamanın kapsadığı üç sokaktaki 512 haneden yalnızca 5'i PTT'ye başvuruda bulunmuştur (Cumhuriyet 4.2.1988; 15.12.1988; 24.12.1988).[165] Sonradan da, kablolu televizyona yönelik kaydadeğer bir ilgi artışı yaşanmamış; bütün yetki ve sorumluluk kargaşası içinde kablolu televizyon için hedeflenen hıza ve abone sayısına ulaşmak hiç mümkün olmamıştır.

Pilot bölgede, deneme niteliğinde diye başlayan kablolu televizyon yayınları, derhal ciddi bir tartışma konusu haline gelmiştir. Hükümetin ilgili bakanları -TRT'den sorumlu Devlet Bakanı A. Kahveci ile Ulaştırma Bakanı E. Pakdemirli- ve PTT Genel Müdürü, PTT'nin bu girişimi için yasal bir sakınca olmadığı görüşünü savunurken RTYK, TRT yetkilileri ve hukukçuların çoğu yayın tekelinin TRT'ye ait olduğunu vurgulamışlardır (Cumhuriyet 15.12.1988; 19.1.1989; 3.2.1989).

18 Ocakta biraraya gelen RTYK ve PTT yetkililerinin görüşmesi sonucunda, RTYK Başkanı Yılmaz Büyükerşen, PTT'nin ya TRT'yle anlaşacağını ya da savcıların PTT ilgililerinin "yakalarına yapışacağını" söylemiştir. PTT Genel Müdürü Emin Başer'in "fertlerin çatıya anten koyarak uydudan yayın almaları kanuna aykırı olmuyor da, PTT yapınca niye aykırı oluyor?" sorusu da, Büyükerşen tarafından bir yayını almanın değil, yayını alıp yaymanın suç olduğu şeklinde yanıtlanmıştır. Ulaştırma Bakanı Pakdemirli, RTYK'nın görüşlerinin uzmanlara incelettirileceğini, Devlet Bakanı Kahveci ise, sorunu TRT ile PTT'nin kendi aralarında çözeceğini belirtmiştir (Cumhuriyet 3.2.1989).

RTYK'nın kablolu televizyon yayınının PTT eliyle yürütülmesine karşı çıkışı, yapılanı "yeniden iletim ya da yayın" olarak değerlendirmesindedir. PTT yetkilileri ise, "kablolu yayın dağıtım şebekesi" kurduklarını iddia etmiş; bunun "yayın olmadığı"nı, "yüz daireli bir apartmana ortak anten koymak"la aynı şey olduğunu söylemişlerdir. RTYK Başkanı Büyükerşen'in "yarın CNN ya da başka bir televizyon 'Geceyarısı Ekspresi'ni gösterirse ne olacak? Ayrıca Los Angeles valisi George Dökmeciyan bir beyanat verip Türklere küfrederse ve televizyon da onu yayınlarsa, o

---

165 PTT, kablolu televizyon aboneliği için ilk aşamada 300.000 TL tesis ücreti ile 5.000 TL aylık kullanım ücreti belirlemiştir.

zaman PTT'nin durumu ne olur?" gibi sorularına PTT Genel Müdürü Başer'in yanıtı "bizim bu yayını istediğimiz anda kesme imkânımız var" olmuştur (Cumhuriyet 3.2.1989, s. 15). Nitekim, 1990 yılı Ocak ayında Alman Tele-5 kanalının yayınladığı "Yol" filminin, Ulaştırma Bakanlığı müsteşarının emriyle ekran karartılarak izlenmesi engellenmiş; daha sonra da Tele-5 yerine Alman "okul televizyonu" Program-3 verilmeye başlanmıştır. Bu da, RTYK'nın, "denetim yetkisi" sorunu ile 2954 sayılı yasanın 7. maddesinin kurula bu yayınları izleme olanağı vermek üzere görüşülmesini gündeme getirmesine ve Cumhurbaşkanına, Başbakanlığa, MGK Genel Sekreterliğine ve Genelkurmay Başkanlığına yazı göndermesine vesile olmuştur (A. Sayın, Cumhuriyet 22.1.1990).

1990 yılı başında, "denetim yetkisi" sorunu "Yol" filmi yüzünden somut biçimde gündeme gelene dek, 1989 yılı boyunca RTYK ile PTT arasındaki anlaşmazlık sürmüştür. Bir yandan, PTT İstanbul'da kablolu televizyon hazırlığı yaparken, öte yandan, RTYK PTT için suç duyurusunda bulunmuştur. Dönemin Ulaştırma Bakanı Cengiz Tuncer'e göre, kablolu televizyonun çözüm yeri Danıştay olmalıdır. (Cumhuriyet 13.8.1989; 18.8.1989; 28.81989; 8.9.1989; 13.9.1989; 14.9.1989; 20.9.1989). RTYK'nın suç duyurusuna Cumhuriyet Basın Savcılığı'nın bilirkişi raporuna dayanarak "takipsizlik" kararı vermesi sonrasında, RTYK Ağır Ceza Mahkemesine başvururken, PTT de kablo yayınını genişletme yoluna gitmiştir (Cumhuriyet 12.12.1989; 16.1.1990).[166] Ayrıca, PTT'nin kablolu televizyon için "yayın yönetmeliği" hazırladığına ilişkin haberler çıkmıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 26.1.1990, s.4). Bu arada, 1989 yazında BBC'nin girişimiyle "telif hakkı" sorunu da gündeme gelmiştir.

1989 yılının sonlarından itibaren PTT ile TRT'nin 2954 sayılı yasanın 37. maddesi çerçevesinde ortaklık kurması yoluyla, bu yasal çatışmaya son verme girişimi söz konusu olmuştur. Kablolu televizyon programlarını belirlemenin ve bu açıdan gereken harcamaların TRT'ye, teknik hizmetin ve harcamanın PTT'ye ait olduğu konuşulmuş; abone sayısı 100.000 olana dek abone ücretinin 1/4'inin, daha sonra yarısının TRT'ye verilmesi ve iki kurumdan üçer temsilcinin yer aldığı bir Koordinasyon Kurulu oluşturması üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Cumhuriyet 13.11.1989; A. Sayın, Cumhuriyet 14.2.1990; 21.2.1990). Gelgelelim, özel televizyon kanalı Star-1'in yayına başlaması ve PTT'nin bu kuruluşa sunduğu olanaklar, yürürlüğe konmamış olan TRT-PTT ortaklık girişimine gölge düşürmüştür.

---

166 20 Kasım 1989 tarihli bilirkişi raporunda, 21.1.1989'da yürürlüğe giren 3517 sayılı yasa gereğince, "yayın" ile "dağıtım-yayma" işlemlerinin birbirinden ayrıldığı; TRT'nin yayından, PTT'nin de dağıtımdan sorumlu olduğu ve böylece PTT'nin uydu yayınlarını kablo ile abonelere dağıtmasının suç teşkil etmediği görüşüne yer verilmiştir. 3517 sayılı yasa, aşağıda anlatılacaktır.

1991 yılı başında, TRT vericilerinin PTT'ye devri konusunda yaşanan sorunlara PTT lehine son verme çabasında olan bir yasa taslağı da hazırlanmıştır.

(ii) Radyo ve televizyon vericilerinin PTT'ye devri: 3517 sayılı yasa

TRT vericilerinin PTT'ye devri konusu, 1988 Şubatında Ulaştırma Bakanı Ekrem Pakdemirli'nin, Anayasanın 133. maddesine aykırı olmasa, bu konuda hazırlanan yasa tasarısını geçirebileceklerini ve televizyonu altı kanala çıkarabileceklerini söylemesiyle gündeme gelmiştir. 19 Nisan 1988'de onaylanan ve 5 Mayıs 1988'de TBMM Başkanlığı'na gelen "Radyo ve Televizyon Verici İstasyonlarının PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü Tarafından Kurulması ve İşletilmesi ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı", 10 Mayısta Anayasa Komisyonu ile Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonuna gönderilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 1. yasama yılı, cilt 11, 10.5.1988). 11 Ocak 1989'da TBMM Genel Kurulu'nda bu tasarı ve tasarıyı aynen kabul eden komisyon raporlarının görüşme sırası, Meclisin tatile gireceği gerekçesiyle 18'den 5'e alınmış ve aynı gün görüşmelere başlanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 2. yasama yılı, cilt 22, 11.1.1989).

İki günlük görüşmeden sonra kabul edilen tasarıdaki tek değişiklik, TRT vericilerinde görevli personel için, "PTT'ye kadrolarıyla birlikte intikal eder" yerine "intikal edebilir" denmesidir. 3517 sayıyla yasalaşan tasarı, adı üstünde, TRT vericilerinin PTT'ye devredilmesini ve artık verici istasyonlarının PTT tarafından kurulup işletilmesini öngörmektedir. Bu yüzden 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanununun ilgili maddelerini de değiştirmektedir. Ayrıca, PTT'nin belediyelere ödediği %6 oranındaki haberleşme vergisini de %1'e indirerek 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun 32. maddesinde de değişiklik yapmaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 2. yasama yılı, cilt 22, 11-12.1.1989, ek 15 sayfa -sıra sayısı 145).

Bu yasa tasarısının genel gerekçesinde, radyo ve televizyon verici istasyonlarının kurulup işletilmesinin TRT Kurumu, haberleşme sistemlerinin kurulup işletilmesinin ise, PTT Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilmesinin planlama, projelendirme, yer tespiti, altyapı harcamaları ve iletişim sistemlerinde "duplikasyon"a yol açtığı belirtilmiştir. Bu çerçevede, yasa tasarısının bu "duplikasyonu önlemek" ve "kaynakların ekonomik biçimde kullanılması"nı sağlamak üzere hazırlandığı kaydedilmiştir. Ayrıca, Batı Almanya dahil birçok Avrupa ülkesinde radyo televizyon verici istasyonlarının PTT idarelerince haberleşme sistemleriyle birlikte kurulup işletildiğine değinilmiş; hizmetin tek elden yürütülmesiyle, yayın kalitesi konusunda PTT ile TRT arasında çıkan

anlaşmazlıkların önleneceği ve kanal kapasitesinin artacağı vurgulanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 2. yasama yılı, cilt 22, 11-12.1.1989, ek -sıra sayısı 145, s. 1-2).

Radyo ve televizyon verici istasyonlarının PTT tarafından kurulması ve işletilmesi hakkındaki yasa tasarısının TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmesinde öne çıkan tartışma konularını şöyle sıralayabiliriz: Birçok Avrupa ülkesinde verici istasyonlarının PTT yönetimince kurulup işletilmesi[167]; duplikasyon sorunu; TRT'den PTT'ye devredilen personelin özlük hakları[168]; PTT'nin özelleştirilmesiyle bu tasarının bağlantısı sorunu. Bütün bu tartışma konularının yanında ve aslında en başta gelen itiraz noktası, bu tasarının Anayasanın 133. maddesine aykırı olduğudur (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 2. yasama yılı, cilt 22, 11.1.1989, s. 123-144).

Nitekim, bu tasarı yasalaştıktan sonra SHP TBMM Grubu adına Grup Başkanvekili Hikmet Çetin, 10 Mart 1989'da 3517 sayılı "Radyo ve Televizyon Verici İstasyonlarının Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi Genel Müdürlüğü Tarafından Kurulması ve İşletilmesi ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"un 1., 2., 6, 7., geçici 1. ve geçici 2. maddelerinin iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Başvuru dosyasının ilk incelemesi 15 Martta yapılmış ve esasa geçilebileceği kararı alınmıştır. Esas incelemenin yapılması ise, 18 Mayıs 1990'ı bulmuştur. İptali istenen altı maddenin her birinin Anayasanın çeşitli maddelerine aykırı olduğu iddiasına karşın, Anayasa Mahkemesi yalnızca 133. madde yüzünden söz konusu yasa maddelerini oyçokluğuyla ve bu maddelerle bağlantılı 3., 4. ve geçici 3. maddeyi oybirliğiyle iptal etmiştir.[169] Böylece 3517 sayılı yasdan geriye kalan, belediyelere ödenen haberleşme vergisiyle ilgili madde ile düzenlenmesi gereken protokolleri her türlü vergi ve fondan muaf tutan geçici maddedir.

Ayrıca, Anayasa Mahkemesi, iptal edilen kuralların hukuksal boşluk doğuracağı ve bunun kamu yararını olumsuz yönde etkileyebileceği düşüncesiyle

---

167 Avrupa Yayın Birliği'ne üye 32 ülkenin yalnızca 6'sında verici istasyonları ve linkler PTT idaresindedir. B. Almanya'da karma bir sistem, Fransa'da ise farklı bir kuruluş vardır.

168 Fazla mesai ücretlerindeki fark ve yılda dört maaş ikramiye sayılmadığında bile, TRT'den PTT'ye geçen personelin maaşlarında %50 oranında bir düşüş olmaktadır.

169 SHP'nin başvurusunda 3517 sayılı yasanın 1., 2., 6., ve 7. maddelerinin Anayasanın Başlangıç bölümü ile 2., 5., 10., 13., 25., 26., 31. ve 133. maddelerine aykırılığı öne sürülmüş; Mahkeme ise, bu maddeleri yalnızca 133. maddeye dayanarak iptal etmiştir. Yasanın geçici 1. maddesi de, 1. ve 2. maddeyle bağlantılı olduğu için tüm fıkralarıyla iptal edilmiştir. Personelle ilgili geçici 2. madde için ise, 1. fıkranın Anayasanın 2., 7., 8., 128. ve 129.; 2. fıkranın 2., 10., 13., 38., 55. ve 129. maddelerine aykırı olduğu öne sürülmüş; Anayasa Mahkemesi, 1. fıkrayı 133. maddenin 1. fıkrasına aykırı bulduğu için iptal etmiş ve 2. maddenin 1. fıkrasını iptal ettiği için 2. fıkrayı da iptal etmiştir. Bu karara karşı çıkan Mahkeme üyeleri Servet Tüzün, İhsan Pekel ve Erol Cansel'dir.

iptal hükmünün Resmi Gazetede yayımlandıktan altı ay sonra yürürlüğe girmesine oybirliğiyl karar vermiştir. 26 Temmuz 1990'da gerekçeli iptal kararı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.[170] Yayımı izleyen altı ay içinde bir yasa taslağı hazırlanmış ama yeni bir yasal düzenleme yapılmamıştır.[171]

---

[170] Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kararı ve üç üyenin karşı oy yazısı, 3 yıl boyunca sürecek tartışmaları değerlendirmek için çeşitli açılardan önemli yorumlar içermektedir. (1) Gerekçeli karar ilk olarak, Anayasanın 133. maddesinin yorumu açısından önemlidir. Kararda, radyo ve televizyon istasyonlarının ancak Devlet eli ile kurulması ve idarelerinin tarafsız bir kamu tüzelkişiliği halinde düzenlenmesine ilişkin Anayasanın 133. maddenin 1. fıkrası, "kurulma" ve "idare" sözcükleri bağlamında yorumlanmaktadır. Anayasa koyucunun bunu öngörürken, "yönetimini ve işletmesini bıraktığı kurumdan ayrı bir kuruma kuruluş görevi yüklemek istemediği"; kurma ve yönetme edimlerinin birlikte yansız kamu tüzelkişiliği olarak örgütlenecek kuruma bırakıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, "radyo ve televizyon istasyonu" ile "radyo ve televizyon verici istasyonu"nun eşanlamlı olarak ve "istasyon"un "verici"ye, "tesis"in "stüdyo"ya karşılık gelecek şekilde kullanıldığı saptanmakta; böylece, kurma, işletme ve yayınların düzenlenmesinin sıkı bir birliktelik içinde tutulduğu sonucuna varılmaktadır. Fiilen de, verici istasyonlarının gerektiğinde stüdyo gibi kullanıldığından söz edilmektedir. Sonuçta Mahkeme üyelerinin çoğunluğunun görüşü şöyledir: "Verici istasyonlarının kurulup işletilmesi yetkisinin TRT Kurumundan alınması, bu kurumun istasyonlar üzerindeki tekelini bir bakıma yalnızca stüdyoların kurulup işletilmesiyle sınırlandırmaktadır. ... Program nasıl hazırlanırsa hazırlansın, önemli olan, yansız kamu tüzel kişiliğine bunların yayınlanmasını sağlayacak verici istasyonlar üzerinde tam yetki tanımaktır." Ulaştırma Bakanlığına bağlı kamu iktisadi kuruluşu olan PTT ile yansız bir kamu tüzelkişiliği olan TRT arasındaki farklılık vurgulanarak hukuksal gereklerin yerini siyasal istemlerin alması tehlikesine dikkat çekilmektedir. Mahkemenin üç üyesinin karşı oy yazısında, "kurma" sözcüğünün anlamının "hizmete hazır bulundurma" olduğundan ve stüdyo ile vericiler arasında sıkı bir birliktelik olmadığı çünkü araya PTT'nin link hatlarının girdiğinden söz edilirek 133. madde farklı yorumlanmaktadır. Teknolojik değişmeler de hesaba katılarak vericilerin PTT'ye devrinde sakınca görülmediği belirtilmektedir.
(2) Anayasa Mahkemesinin gerekçeli kararı, Anayasanın 133. maddesi ile 26. maddesi arasındaki çelişkiye dikkat çekmesi bakımından da önemlidir. Bu çelişki, İtalya örneğini vererek Anayasa değişikliği gerekmeden belediyelerin özel yayıncılığa soyunabileceğini ileri süren görüşlere (bkz. Topuz, vd. 1990) ve İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarının genelgeleriyle yayınları durdurulan özel radyoların yetkililerinin iddialarına (Anadolu Radyocular Birliği Açıklaması 1993) kaynaklık etmiştir. Anayasanın "düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti" başlıklı 26. maddesinin son fıkrasının gerekçesinde Anayasa koyucunun "radyo, televizyon ve sinema yoluyla yayınlarda "serbesti sistemi" yerine, "izin sistemi" kabul edilebilecektir" demesi, Mahkeme kararında "izin almak koşuluyla, özel kişilerce radyo ve televizyon yayını yapılabileceği yolunda bir yoruma elverişli" bulunmuştur. Ama, "konunun özel olarak düzenlendiği 133. madde hükmü değiştirilmedikçe, 26. maddenin özel girişime bile yayın yetkisi tanıdığını varsayarak, vericilerin bir devlet kuruluş olan PTT'ce işletilmesinde anayasal bir engel olmadığı yolunda bir yargıya varmak sağlıklı olmaz" denilmiştir.
(3) Gerekçeli kararın içerdiği bir konu da ayrıca önemlidir. SHP'nin başvurusunda iptali istenen yasanın 2. maddesinin 2. fıkrasıyla ilgili olarak PTT'nin dolaylı ve örtülü biçimde yetkilendirildiği, "hile-i şer'iye" yapıldığı ve fıkranın karşıt anlamlarla yorumlanması gerektiği ileri sürülmüştür. Şöyle ki, SHP'ye göre, PTT'nin TRT'ye programları kadar şebeke ayıracağı ve bunlar üzerinde tasarrufta bulunamayacağı öngörülürken tahsis dışı şebekelerden söz edilmemesi, bunların PTT tarafından dilediğince kullanılacağı ve yayınların bu yolla özelleştirilmiş ve yabancılaştırılmış olacağı anlamına gelmektedir. Bu iddiaya karşı Anayasa Mahkemesi gerekçeli kararında şöyle söylenmektedir: "PTT'nin olanaklarıyla sınırlı olarak TRT'ye program sayısınca yayın şebekesi ayırması, bunların dışında kalan şebekeleri kendisinin kullanıp yayın yapmaları için başka kuruluşlara kiralayacağı anlamına gelemez. Bir yasa kuralında, yazılanların amaca uygun yorumu yerine, yazılmayanlardan ve karşı kavramlardan kalkarak kimi yargılara varmak ve hukuka karşı hile yapıldığını öne sürmek yanıltıcı olur." Bu noktada yasa kuralı ile fiili durumun örtüşmezliği, kararın verildiği ve yayımlandığı dönemde (18 Mayıs ve 26 Temmuz 1990), özel bir televizyon kanalının yurtdışından yayına başlamış olması ve PTT'nin bu kanala sağladığı hizmetler açısından ele alındığında düşündürücüdür.

[171] Bu altı aylık dönemde (bu bölümün (f) şıkkında da ele alınacak olan) RTYK'nın özel televizyon yayın yapan Magic Box şirketi hakkında Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına yaptığı suç duyurusunda PTT de, bu şirkete sağladığı kolaylıklar açısından içerilmiştir. Bilirkişi raporunda 3517 sayılı yasanın

TRT, PTT, devlet ve ulaştırma bakanlıklarının çalışmaları sonucunda 1991 yılının ilk günlerinde hazırlanan yasa taslağında, 26 Ocakta TRT'ye dönmesi gereken vericilerin ve verici personelinin yine PTT'de kalması öngörülmüştür. TRT'nin sonradan haberdar edildiği söylenen bu ilk taslakta, vericiler PTT'de kalmasına karşın, vericilerin işletmesi ve sorumluluğu TRT'ye yüklenmiştir. Vericilerle ilgili yatırım giderlerinin de Hazine tarafından karşılanması üzerinde anlaşmaya varılmıştır (Cumhuriyet 6.1.1991, s. 6). Ne var ki, Ocak ayı sonunda, altı aylık sürenin bitmesine bir gün kala Bakanlar Kurulu'na sunulan yasa taslağının öncekinden farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Taslakta, PTT'nin lehine ve bu konuda görüş alınmayan TRT'nin aleyhine değişiklikler yapılmıştır. Vericilerin sorumluluğu TRT'ye bırakılırken, işletme sorumluluğu ve personel PTT'ye verilmiştir. Vericilerin kurulması ve projelendirilmesi giderlerinin Hazine tarafından karşılanması değil, iki kurum arasında %50 bölüşülmesi öngörülmüştür. Ayrıca, TRT'nin yıllık reklam gelirlerinin %10'unu vericiler için PTT'ye aktarması hükme bağlanmıştır. Taslakta, kablolu televizyonun da TRT eliyle değil, "TRT gözetiminde" yürütüleceği belirtilmiştir (Cumhuriyet 30.1.1991, s. 6). Bakanlar Kurulu'nun TBMM Başkanlığına ilettiği yasa tasarısı, Anayasa Komisyonundan geçmiş ama TBMM Genel Kurulunda görüşülmemiştir.

Verici personeli Şubat ve Mart aylarında PTT Genel Müdürlüğüne ve TRT Kurumuna dilekçe ve mektup göndermiş; bir kısmı bölge idare mahkemelerine dava açmıştır (Cumhuriyet 18.2.1991; 7.3.1991). 3517 sayılı yasada verici istasyonları ile program linklerinin planlanması, projelendirilmesi, kurulması, yenilenmesi ve işletilmesi ve program nakli için PTT'nin TRT'den bir ücret ya da karşılık isteyemeyeceği yer alıyordu. Buna dayanarak bir ödeme yapmayan TRT, 1991 yazında PTT'nin uydu kiralama, naklen yayın ve link hattı kiraları için çıkardığı 50 milyar liralık borçla karşılaşmıştır (Cumhuriyet 9.8.1991). Bütün bu kargaşa içinde, radyo ve televizyon vericilerinin PTT'den TRT'ye geri dönmesi, ancak 1997 yılında gerçekleşebilecektir.

(iii) Örtük bir siyasa: Kablolu televizyon ile Türksat uydusu bağlantısı

Kablolu televizyonda 1991 yılında 2 milyon eve ulaşmayı hedefleyen PTT'nin, Ekim 1991 itibariyle kablolu televizyon abone sayısı ancak 17.500 kadar olmuştur (T. Gönüllü, Cumhuriyet 28.8.1990; H. Erciyas, Cumhuriyet 10.10.1991). PTT, on ilde kablolu televizyon altyapısının kurulması için Netaş, Teletaş, Ericsson, Siemens, Philips-STFA ve Haşemoğlu firmalarıyla anlaşmış ve 1992 yılı hedefini de 3.5

---

suç duyurusu yapıldığı dönemde yürürlükte olduğu gözönünde tutulmuş ve bu sayede "takipsizlik" kararı çıkmıştır.

milyon abone ve ilk aşamada 20 kanal olarak belirlemiştir (A. Sayın, Cumhuriyet 17.2.1991).

Türksat uydusu için ise, 1989 haziranında uluslararası ihale açılmış ve ihaleye Fransız Aerospatiale, İngiliz Aerospace ve Amerikan Hugues firmaları katılmıştır. İhaleyi kazanan firmanın önce Kasım ayında, daha sonra da 1990 Haziranında açıklanacağı söylenmiş; Fransız firmasının ihaleyi kazandığının açıklanması, Ağustos ayını bulmuştur. Gecikmenin, Genelkurmay ve Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın AT ve NATO içindeki oluşumları izleyip dengeleri gözeterek kararda etkili olmalarıyla bağlantılı olduğu iddia edilmiştir (T. Gönüllü, Cumhuriyet 6.8.1990, s. 6). Aerospatiale firmasıyla imzalanacak sözleşme iki kez ertelendikten sonra, Türkiye'nin doğusundaki ülkeleri de kapsaması istenen Türksat için Kasım ayında yeni bir ihale açılmasına karar verilmiş ve Aralık ayında Aerospatiale firmasının ihaleyi tekrar kazandığı açıklanmıştır (Cumhuriyet 29.11.1990; 19.12.1990). Siparişi verilen Türksat 1A uydusunun 1993 yılı başlarında; ikinci uydunun ise ilkinden altı ay ya da bir yıl sonra uzaya fırlatılması öngörülmüştür (Cumhuriyet 11.3.1991).

Mutlu ve Tuncel (1996: 718), kablolu televizyon ile Türksat uydusunun tümleşik olarak düşünüldüğü bir plandan söz etmektedirler:

> Bu plana göre, kamusal taşıyıcı frekanslarda (UHF-VHF) sadece TRT'nin dört ya da beş kanalı olacak, Türksat ise özel televizyonlara olanak sağlayacak ve bu televizyonların yayınları Türksat'tan dolayımlanarak kablolu televizyon ve çanak antenler aracılığıyla izlenebilecekti. Böylelikle özel televizyonların yayınlarını izlemek isteyenlerin yaratacağı talep, kablolu televizyon yatırımlarını finanse edecekti. Kabloya bağlanamayan yerlerde ise özel televizyon yayınları çanak antenlerle izlenebilecekti. Bunun sonucunda katma değer yaratacak bir çanak anten piyasası oluşacaktı. Türksat ve yaygın bir kablo şebekesinden meydana gelen altyapı, üstünde interaktif televizyon gibi gelişkin iletişim hizmetlerinin de verilmesine olanak sağlayacaktı. Bu yolla ayrıca, Türkiye'deki radyo televizyon yayıncılığı alanının altyapısı, yeni iletişim teknolojilerinden yararlanan ve ileriye yönelik gelişme olanaklarını barındıran bir özelliğe kavuşacaktı. Ne var ki, özel televizyon kanallarının da kamusal taşıyıcıyla dağıtılmasına göz yumulması sonucu bu plan başarısızlığa uğramıştır. Böylelikle kabloya talep yaratılamamış, PTT kablolu televizyondan beklediği gelirin 50'de birini bile sağlayamamış, dolayısıyla altyapı yatırımları yapılamamıştır (Mutlu ve Tuncel 1996: 718).

Turgut Özal'ın, Başbakan iken yerel seçimler öncesi yaptığı bir konuşma ve Cumhurbaşkanı iken ABD'de gazetecilerle sohbeti sırasında söyledikleri, böyle bir planı açığa çıkarmasa da, bu bakışı doğrular niteliktedir. Özal, 1989 Martında şöyle demiştir: "Televizyonu 15-16 kanala çıkaracağım PTT vasıtasıyla. ... Ondan sonra kanallar açık artırmayla yurtdışından da gelsin. ... Kim daha çok parayı bastırırsa o alır. ... Yayını PTT'de bırakmak lazım. Teknoloji değişiyor." (Cumhuriyet 17.3.89, s. 14). Ocak 1990'da ise, Turgut Özal'ın "PTT'nin 1993'te Türksat'ın uzaya fırlatılmasıyla 16 kanalda yayın yapabilecek hale geleceği, kablolu televizyon ile

bunun temellerinin atıldığı"nı söylemesi, kablolu televizyonun özel televizyon yatırımı olara yorumlanmasına yol açmıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 26.1.1990, s. 4).

Özel televizyon kuruluşu, "Magic Box"ın uydudan yayına başlayacağının duyulmasından sonra, PTT Gölbaşı Uydu Haberleşme Merkezi Müdürü İlhami Aygün'ün "Magic Box'a kanal kiralarız" demesi; kablolu yayın ve maç naklen yayınları için de PTT yetkililerinin "biz ticari kuruluşuz; kim isterse ona kanal tahsis ederiz" şeklindeki beyanları da, bu doğrultudadır (Cumhuriyet 5.3.1990; 6.3.1990; 17.3.1990). Gelgelelim, aynı PTT, çanak antenlerle uydu yayınlarını bölgelerine ileten belediyelerden yakınacaktır. 30 Mart 1990'da Ulaştırma Bakanlığı, 4 Nisan 1990'da da İçişleri Bakanlığı genelgeleriyle belediyelerin yayın aktarması durdurulmaya çalışılacaktır. Yine PTT, SHP'ye yakınlığı bilinen Mega-10'a dolu diye kanal vermeyecektir (Cumhuriyet 21.2.1990; 29.9.1991).

e. Belediyelerin yayıncılık girişimleri ve "çanakları"

1989 yılından itibaren çeşitli belediyelerin yayıncılığa yönelik ilgisi, iki biçimde ortaya çıkmıştır. Birincisi, özellikle büyük kentlerde belediyelerin radyo ve/veya televizyon yayını yapmak üzere girişimlerde bulunmaları; ikincisi ise, belediyelerin kendi sınırlarında kurdukları çanak antenlerle uydu yayınlarını bölgelerine dağıtmalarıdır.

26 Mart 1989 yerel seçimler öncesinde, SHP Ankara anakent belediye başkanı adayı Murat Karayalçın'ın kültür izlencesinde ve çalışma programında "belediye radyosu" kurulması girişiminin de yer aldığı duyurulmuştur (M. T. Öngören, Cumhuriyet 21.3.1989, s. 4). Seçim sonrasında bu girişime başkanları SHP'li olan iki belediye daha katılmıştır. Ankara Anakent ve İstanbul Bakırköy belediyeleri özellikle radyo kurma çabasına girmişler; İstanbul Büyükşehir Belediyesi ise, radyoyla birlikte televizyona da öncelik tanımaya yönelmiştir. 1989 Haziranından itibaren bu belediyeler çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.

Ankara Anakent Belediyesi, ortaklık kurmak ya da radyodan saat kiralamak şeklinde iki alternatifle Haziran 1989'da TRT'ye başvurmuştur. Başvurunun yapıldığı günlerde TRT Genel Müdür vekili Danyal Gürdal, ortaklık için Başbakanlık çerçeve kararnamesi gerektiğini belirtmiştir. Temmuz ayında RTYK, belediye radyosunun kanunen mümkün olmadığı yönünde karar almıştır. Ağustos ayında, TRT Yönetim Kurulundan da olumsuz yanıt çıkmıştır. 16 Haziran 1990'da, Ankara Anakent Belediyesi Gençlik Parkı'ndan "çağdaş tellallık" yapmaya başlamıştır (Cumhuriyet 13.6.1989; 28.7.1989; 15.81989). Gençlik, Abdi İpekçi ve Kurtuluş parklarında

günde iki saatlik yayın için Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu radyo stüdyosunu kullanan Ankara Anakent Belediyesi, yayın ve kayıt stüdyosu için 1991 baharında ihale açmıştır (Cumhuriyet 3.5.1991).

Bakırköy Belediye Radyosu (BBR) da 15 Eylül 1989'da deneme yayınına başlama kararı almıştır. Bunun üzerine RTYK, BBR'nin faaliyetlerinin önlenmesi için İstanbul Valiliğine başvurmuş ve yayını engellemiştir (Cumhuriyet 14.9.1989). İstanbul Büyükşehir Belediyesi ise, 1989 Haziranında, radyo-televizyon yayını girişimi için bir danışma komitesi toplamıştır. Bu komite, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Radyo-Televizyonu (İBRT) kurumunun yapısını oluşturmakla görevlendirilmiştir (Topuz, vd. 1990: 156). 1991 bütçesinde belediye radyo-televizyonu için pay ayrılmış ve Ağustos ayında televizyon için ihale aşamasına gelinmiştir. 1991 yazında, Ekimde radyo, 1992 başlarında ise televizyon yayınına başlanacağı açıklanmıştır (Cumhuriyet 22.12.1990; 2.1.1991; 9.7.1991; 9.8.1991). İzmir'de de, 1990 yılı sonunda Fransa'dan getirilen cihazlarla stüdyoda bant kaydı ve kapalı devre yayın yapıldığına ilişkin haberler çıkmış; belediye televizyonu, Ağustosta İzmir Fuarında boy göstermiştir (Cumhuriyet 9.7.1991; 16.8.1991).

Belediyelerin yayıncılıkla ilgilenmesinin ikinci biçimi olan çanak antenlerle uydu yayınlarının yansıtılması ise, özellikle 1990 yılı boyunca, neredeyse her gün gazetelerde haber olacak ölçüde yaygınlaşmıştır. Foça'da birkaç yıldır yapılan bu uygulama, özellikle İzmit belediyesi ile Yuvacık belediyesinin çatışmasıyla gündeme taşınmıştır. RP'li Kocaeli Yuvacık Belediyesinin RTL'de yayınlanan erotik filmler yüzünden uydu anteni yıktırma kararı üzerine SHP'li İzmit Belediye Başkanı Sefa Sirmen, yansıtıcının yerinin değiştirileceğini açıklamıştır. Ama bu sırada, ANAP İl Kurulu'nun Sefa Sirmen hakkında suç duyurusunda bulunması ve RTYK'nın belediyelerin bu tür yayınları durdurması kararı, İzmit belediyesinin girişimini sekteye uğratmıştır (Cumhuriyet 12.2.1990; 15.2.1990; 18.2.1990; 20.2.1990). Ayrıca, Amerikan Film İhracatçıları Birliği MPEAA ile videoculardan Belediyeye "telif uyarısı" yapılmıştır (A. Kurt, Cumhuriyet 8.3.1990).

Kocaeli yerel gazetesinin yaptığı anket çalışması, İzmit'te uydu yayınlarının sürmesi için bir kampanya niteliğine bürünmüştür. Telsiz Genel Müdürlüğünün (TGM), Belediye Başkanlığına gönderdiği 28 Mart 1990 tarihli yazıda iki seçenek sunulmuştur: Ya sistem PTT'ye devredilecek, ya da ruhsat ve kullanma ücreti tahakkuk edilecektir. Ardından, 30 Mart 1990 tarihli Ulaştırma Bakanlığı genelgesi ile belediyelere çanak anten satışının durdurulması bildirilmiştir.[172] 4 Nisan 1990'da

[172] Bu noktada, Türkiye'ye yönelik televizyon yayınına hazırlanan Magic Box şirketinin de, META Elektronik aracılığıyla çanak anten piyasasına girdiğini belirtmek gerekiyor. Belediyelerin antenleri ise, daha çok SETA şirketi tarafından kurulmaktadır. Daha sonra söz edeceğimiz Magic Box şirketi,

İçişleri Bakanlığı da valiliklere antenlerin mühürlenmesi için genelge göndermiştir (Cumhuriyet 5.4.1990; 10.4.1990; A. Sayın, Cumhuriyet 8.5.1990). Genelgede "bütün televizyon ve özel radyo vericilerinin faaliyetlerinin tatil edilmesi, sökülmesi, Cumhuriyet Savcılıklarına intikallerinde yasal gerekçelerin detaylı olarak bildirilmesi önemle rica olunur" denilmektedir.

Mühür tehdidine karşı İzmit'te protesto yürüyüşü hazırlığı yapılırken, Belediye Başkanı Sefa Sirmen Ankara'ya Ulaştırma Bakanı Cengiz Tuncer ile görüşmeye gitmiştir. Görüşme sonucunda ilgili yasalar çıkana dek formalite gereği tesislerin PTT'ye devri üzerine ilke anlaşmasına varılmasına karşın, Sakarya Valiliği tesisi mühürlemiştir. Sonunda, PTT izniyle valilik mührü sökülmüş, protokolle sistem PTT'ye devredilmiş ve yayın başlamıştır (Cumhuriyet 11.4.1990; 13.4.1990; 15.4.1990; 3.5.1990). Ama yine mühürlenmiştir. Bu arada, ANAP İl Örgütünün başvurusu yüzünden görülen davada Sefa Sirmen'i 90 avukat savunmak istemiş ve üç bin kişi Adliye önünde gösteri yapmıştır (A. Kurt, Cumhuriyet 11.7.1990). İzmit Belediyesinin çanak anteni, sekiz aylık bir aradan sonra, Kocaeli Asliye Mahkemesi'nin antenin tesis değil bir yansıtıcı olduğu kararı üzerine yeniden kurulmuştur (Yengin 1994: 96).

Bu konuda bütün girişimleri anlatmanın pek anlamı yoktur. Ancak, ilginç bir örnekolayı burada anmak gerekmektedir. Bursa Belediyesi, bu konuda Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı'nı görevlendirmiş; Vakıf da, Asliye Hukuk Hakimliğinden çanak antenin tesis değil, aktarıcı olduğuna ilişkin bir karar almıştır. Ayrıca, bu vakfın BBC'den yayın izni aldığı da bildirilmiştir (Cumhuriyet 25.5.1990). RTYK'nın suç duyurusu üzerine soruşturma başlatan Cumhuriyet Savcılığı, "takipsizlik" kararı vermiştir. Böylece, Bursa Büyükşehir belediyesi, ülke çapında yapılan soruşturmalarda aklanan ilk kurum olmuştur (Yengin 1994: 98).

Foça Belediyesinin başvurusu üzerine görülen davada, Danıştay 10. Dairesi, 1991 Martında İçişleri Bakanlığı uydu yayını genelgesi için "yürütmeyi durdurma" kararı vermiştir. Aynı ay içinde 3517 sayılı yasanın 4. maddesinin iptal edilmesinin suç unsurunu ortadan kaldırdığı düşüncesiyle RTYK da, çanak anten kurulmasını serbest bırakmıştır (Cumhuriyet 14.3.1991; 21.3.1991). Bu konuda TGM ile RTYK arasında anlaşmazlık çıkmıştır. TGM, çanak anten kurulmasının suç olduğu konusunda ısrar etmiştir. İçişleri Bakanlığı da, bu konuda Ulaştırma Bakanlığını

Türkiye'de yayın piyasasına girerken META Elektronik, reklam kampanyasında gazetelere tam sayfa Magic Box'lı ilanlar vermiştir. İlk üç iş gününde çanak anten siparişinin 1000'i aştığı açıklanmıştır (Cumhuriyet 6.4.1990). Bir ay sonra da, META Elektronik, ürettiği çanak antenleri belediyelere tanıtmıştır. Özel kanalın Yönetim Kurul Başkanı Tunca Toskay, belediyelerin 'tek çanakla' yayınları yansıtması konusunda kaygılarını dile getirmiştir (Cumhuriyet 14.5.1990). Tek tek kişilerin anten satın almasının kârlı olacağı açıktır.

desteklemiştir (H. Erciyas, Cumhuriyet 21.4.1991). Daha sonra belediyelerin uydu yayınları yaygınlaşmış, aktarılan kanal sayısı da artmıştır.

1991'de erken genel seçime gidileceği belli olduktan sonra, Türkiye'ye yönelik Türkçe yayın yapan ilk özel televizyon kanalı Star1'in yayınlarını yaklaşık 25 milyon izleyiciye ulaştıran muhalefet partilerine mensup belediye başkanları, bu kanalda ANAP propagandası yapılması durumunda yansıtıcıları devre dışı bırakacaklarını açıklamışlardır (Cumhuriyet 19.8.1991). Nitekim, Eylül ayında bazı belediyeler Star 1 yayınını vermeyi kesmişler; özellikle SHP'li belediyeler, kendi partilerinin zaman kiraladığı Mega 10 ya da "Demokrasi Kanalı"nın yayınını yansıtmak için girişimlerde bulunmuşlardır (Cumhuriyet 24.9.1991; 28.91991).

f. Özel Televizyonlar: "Sihirli Kutu"dan çıkan "Yıldız" ve Seçimlik Televizyon Kanalı "Mega 10"

"Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalı" olan Star1'in ortaya çıkmasının ve yayına başlamasının üzerinde biraz ayrıntılı biçimde durmak zorundayız. Bu, aynı zamanda, Türkiye'de özel radyo televizyon yayıncılığı konusunda, bir yandan yasal düzenleme yapılması üzerine tartışmanın alevlenmesine, öte yandan da fiili durumun kabullenilmesine yol açmıştır. Ayrıca, fiili duruma fiili bir partizan yanıt olarak genel seçimler öncesinde devreye giren ve yayını bir ay bile sürmeyen Mega 10 televizyon kanalına da değinmemiz gerekmektedir.

(i) Star 1: Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalı

7 Ocak 1990 tarihli Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasında İsmet Berkan'ın haberinin başlığı şöyledir: "Özel TV: Umut Çok, İşaret Yok". Aynı ayın sonunda, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, ABD gezisinde dört gazeteciye yaptığı bir açıklamada "yurtdışından Türkçe televizyon yayını yapılmasını engelleyen bir kural yok. Dış memleketlerden bir kanal kiralayan Türkiye'ye yayın yapabilir" demiştir. Şubat ayı başında da, Rumeli Holding'in F. Almanya'dan Türkiye'ye yayın yapacak uydu kanalı kiraladığı haberi yayımlanmış ve bu konuyla ilgili haberler birbirini izlemiştir (A. Sayın, Cumhuriyet 8.2.1990, s. 4; A. Tan, Cumhuriyet 13.2.1990, s. 9).

Cem Cengiz Uzan ve Kuno Frick tarafından 3 Ağustos 1989'da, İsviçre uyruğunda, "vergi cenneti" olarak bilinen Liechtenstein Prensliği Vaduz'da kurulan "Magic Box Incorporated" şirketi,[173] 7 Şubat 1990'da Federal Almanya'dan yayın yapmak üzere Eutelsat uydusundan iki kanal kiralamıştır. Magic Box, Alman Posta İşletmesi Bundepost'ta kurulan bir istasyondan yayınlarını dağıtmak ve Frankfurt

[173] Magic Box International (MBI) Reklamcılık ve Filmcilik Sanayi ve Ticaret AŞ'nin, 7 Aralık 1989'da Türkiye Ticaret Sicili gazetesinde kuruluş statüsü yayımlanmıştır.

yakınlarındaki SAT1'in stüdyolarından yararlanmak üzere anlaşma da yapmıştır (Cumhuriyet 17.2.1990; U. Mumcu, Cumhuriyet 25.9.1991).

Yurtdışı bağlantılarından sonra, genel müdürlüğünü TRT televizyon dairesi eski başkanı Mehmet Turan Akköprülü'nün yaptığı bu özel televizyon kanalı için, Türkiye'deki ilgili ve "gerekli" kuruluşlar ve kişilerle anlaşmalar gündeme gelmiştir. Bu gerekli kuruluşların başlıcaları futbol kulüpleri ve PTT'dir; gerekli kişiler ise, bu kuruluşların yetkilileri ve TRT'de çalışan yayıncılardır. Diğer gerekli kişilerle anlaşmaların önceden yapıldığı çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Örneğin, bu özel televizyon kanalının yönetim kurulu başkanı olan TRT eski genel müdürü Tunca Toskay, Magic Box'a Turgut Özal'ın destek verdiğini açıklamıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 6.3.1990, s. 9). Kurulma aşamasında Magic Box şirketine ortak olduğu söylenen Cumhurbaşkanının oğlu Ahmet Özal da, 19 Aralık 1990'da şirkete "resmen" ortak olmuştur.

Magic Box şirketinin Star1 kanalı, 1 Mart 1990'da deneme sinyali vermeye; 7 Mayısta da günde beş saat yayına başlamıştır. Star1, Eylül ayından itibaren yayın süresini haftada 92 saate çıkarmış ve düzenli haber yayınına geçmiştir. Bu noktada, Adnan Kahveci'nin 1988'de ve 1989 başlarında TRT'den sorumlu Devlet Bakanı olduğu dönemde özel televizyon ve programcılık hakkında söylediklerini anımsayarak Star1'in ilk yılında programlar açısından sunduklarına değinebiliriz. Kahveci (1988: 131), "özel televizyon ... sadece dışarıdan aldığı paket programları- Almanya'dan ve bilhassa Amerika'dan- Türk halkına mı sunacak?" diye sorarken Türkiye'nin özel televizyon yayınına hazır olmadığını, bu yüzden de bu konuda bir düzenleme yapmak yerine, özel yapım şirketlerini desteklediklerini belirtmiştir. Oysa, 1990'da yayına başlayan Star1 kanalı, tam da Kahveci'nin söz ettiği yabancı yapımlarla işe başlamıştır. Örneğin 1990 Kasımında hafta içi 13.00, hafta sonu 10.00'dan gece 01.00 ya da 02.00'ye dek yayın yapan Star1 kanalında, haberler, söyleşi ya da "talk show"lar ve futbol maçlarından başka yerli program yoktur. Bir yıl sonra, günde 24 saat yayın yapan kanalda bunlara sadece birkaç yerli komedi dizisi eklenecektir. 1990'da da, 1991'de de, çizgi filmler, pembe diziler ("soap opera"lar), durum komedileri ve CNN'den alınan programlar ağırlıktadır (Cumhuriyet 1-7 Kasım 1990; 1-7 Ekim 1991 -televizyon programları). Star1'in daha yayıncılıkta bir yılını doldurmadan Aralık 1990'da tekrar yayınlara düşmesi de anılmaya değerdir (Cumhuriyet 29.11.1990, s.4).

(ii) Star 1'in yol açtığı sorunlar ve tartışmalardaki taraflar

Magic Box şirketinin ve Star1 kanalının Türkiye'ye yönelik yayına başlaması ve Türkiye'deki bazı girişimleri, çeşitli tartışmalara ve bazı kurumlar ile kişiler

arasında çatışmalara yol açmıştır. En önde gelen tartışma konusu, Star1 yayınının yasallığıdır. Birçok çatışma da bizzat bu tartışma konusuyla bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de uydudan yayınla ilgiyi yasal bir düzenleme bulunmaması ve çanak antenlerle uydu yayınlarının izlenebilmesi, Star1'in kendi konumunu meşrulaştırma yolu olarak kullanılmıştır. Aziz (1991: 17-18), "Star1'in 'meşrulaştırılması'nın öyküsü"nü anlattığı yazısında, bu öyküdeki başrol oyuncularını Cumhurbaşkanı, Hükümet, PTT, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ve Futbol Federasyonu, SHP lideri dışındaki siyasal parti liderleri, çoğu SHP'li olan belediyeler, basın, TRT ve RTYK olarak saymaktadır. Kuşkusuz, futbol yayınlarına ilginin ve TRT'nin tekdüzeliğinin kırılmasının önemli bir dışavurumu da, izleyicilerin yeni kanala yönelik istemleridir.

TRT'nin baştaki umursamaz tavrı ve RTYK'nın suskunluğu, Star1'e karşı tek ciddi girişim olarak Cumhuriyet Başsavcılığına yapılan suç duyurusuyla bozulmuştur. 22 Ekim 1990'daki suç duyurusu üzerine görevlendirilen bilirkişi heyeti, 16 Mayıs 1991'de raporunu Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına sunmuştur. Konuyu hem başvuru tarihinde 3517 sayılı yasanın yürürlükte olduğundan yola çıkarak bu yasanın PTT'ye tanıdığı yetki ve görevler açısından, hem de aynı yasanın 26 Ocak 1991'de yürürlükten kalkmasından hareketle 4. maddedeki ceza hükümlerine ilişkin bir sorumluluk bulunmaması açısından inceleyen heyetin görüşleri şöyledir: (1) Geçerli olan, Magic Box şirketinin yayını gerçekleştirdiği ülkedeki yani Almanya'daki ilgili yasalardır. Star 1 yayınları sadece Türkiye'ye yönelik değildir, pek çok ülkeden izlenebilmektedir. Türk Ceza Kanunu normları mülkilik esasına tabidir; yayın faaliyeti için değil, sadece belli bir yayın içeriğiyle ilgili olarak suç unsurları saptanabilir. Anayasanın 133. maddesi sadece Türkiye içinde yapılan yayınlar içindir. Türkiye'den Star 1 yayınlarının izlenebilmesi, "sadece tekniğin gelişmesinin getirdiği bir olanaktır, sonuçtur." Türkiye dışında Türkçe ve Türkiye'ye yönelik yayın yapan çeşitli resmi ve özel radyo istasyonları vardır; yıllardır bunlar için hiç bir şey yapılmamıştır. Star1 1'in durumu da aynıdır. (2) Star 1 yayınlarını PTT'nin kablo ile abonelere ulaştırmasında bir suç unsuru yoktur.[174] (3) Futbol maçı gibi Türkiye'deki olayların nakledilmesinde PTT, yayın yapmamakta, noktadan noktaya nakil yapmaktadır. Alman Posta İdaresine ait bir yer istasyonuna yapılan nakil, haberleşme bandından ve frekansından yapılmaktadır. TRT'den devredilen vericiler kullanılmadıysa zaten suç yoktur; kullanıldıysa bile 3517 sayılı kanunun 2. maddesi ve 4. maddesindeki ceza hükümleri yürürlükten kalktığı için, iptal edilen

[174] Dört kişilik bilirkişi heyetinin üç üyesi, daha önce PTT'nin kablolu televizyon yayınında suç unsuru bulunup bulunmadığını inceleyen ve 20 Kasım 1989'da suç unsurunun mevcut olmadığına ilişkin rapor sunan kişilerdir. Bu konudaki görüşlerinin hlen geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

maddelerder kişiler sorumlu tUtulamaz. Magic Box'ın fiili ya da asli fiil suç olmadığına göre, PTT'nin "fiile f r'i iştiraki" de suç olamaz. (4) Magic Box'ın Türkiye'deki elemanları açısından da, asli filil suç olmadığına göre yardımcı nitelikteki davranışlar suç teşkil etmez.

Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı bilirkişi heyetinin bu görüşlerine dayanarak RTYK'nın suç duyurusuna "takipsizlik" kararı vermiştir. Takipsizlik kararına yapılan itiraz da, 24 Temmuz 1991'de Kırıkkale Ağır Ceza Mahkemesi tarafından reddedilmiştir.

Oysa, Star1'in yayına başlamasıyla, Türkiye'de Anayasaya ve yayıncılık alanını düzenleyen bütün yasalara aykırı bir durumun söz konusu olduğu birçok kesimin kabul ettiği bir görüştür. Ayrıca, Magic Box Incorporated'ın Türkiye temsilcisi Magic Box International'ın Türkiye'de yürüttüğü faaliyetler, Türk Ticaret Kanununun 137. maddesine aykırı olarak nitelenmiştir. Magic Box'ın faaliyet alanı, şirket sözleşmesinde film ve televizyon alanında ticaret ve yatırım yapmak diye geçmekte, yayın yapabilmesiyle ilgili bir madde yer almamaktadır. (T. Yılmaz ve T. Gönüllü, Cumhuriyet 1.8.1990, s. 12). Mali açıdan da, mevzuata aykırı şekilde Magic Box şirketinin vergi ödememe sorunu ortaya çıkmıştır. Uluslararası anlaşma ve sözleşmelere göre de, yayın yapabilmesi için gereken resmi izne sahip olmadığı için şirketin yasallığı, uluslararası kuruluşlar tarafından tanınmamıştır. Bunun en açık örneği, Avrupa Yayın Birliği'ne (EBU) üyelik başvurusunun reddedilmesidir (Aziz 1991: 18-19).

Star1'in yayına başlamasına yönelik en büyük destek, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Akbulut hükümeti ve PTT'den gelmiştir. Star1 ile önemli boyutta sorun yaşayan tek kurum ise TRT olmuştur. Özellikle, 3517 sayılı yasanın birçok maddesinin iptali sonrasında Magic Box'ın yasallık tartışması yoğunlaşmıştır (Cumhuriyet 25.5.1990). Aynı günlerde TRT ile Magic Box arasındaki ilk çatışma konusu gündeme gelmiştir. TRT, Star1'in Cenajans'ın hazırlayıp ilettiği uydu yayını reklamını "yasal olmadığı" gerekçesiyle yayınlamamıştır.[175] Bunun üzerine Magic Box, TRT'ye karşı dava açmıştır. Ankara 4. İdare Mahkemesinde görülen dava, TRT lehine sonuçlanmıştır (Cumhuriyet 28.5.1990; 31.5.1990; 25.8.1990; 9.10.1990).[176]

---

175 Cenajans Bulvar, Tercüman, Son Havadis, Sabah gibi gazetelerine hazırladığı reklam kampanyalarıyla ve Cenajans'ın sahibi Nail Keçeli, Erol Simavi ve Dinç Bilgin gibi basın patronlarıyla olan yakın ilişkisiyle yıllardır tanınıyordu (Münir 1993: 82 ve 176-179).

176 MBI, reklam taleplerini reddeden TRT'yi, ticari faaliyetlerini engellemekle suçlamıştır. TRT savunmasında, Magic Box'ın Türkiye, İsviçre, Almanya açısından ve uluslararası uygulama bakımından bir değerlendirmesi yapılmıştır. Türkiye açısından, Magic Box International Reklamcılık ve Filmcilik'in, kuruluş ana sözleşmesindeki amaçları arasında radyo-televizyon yayını yapmayı saymadığı, zaten böyle bir amacın anayasaya ve yasalara aykırı düşeceği belirtilmiştir. İsviçre açısından da aynı durumun söz konusu olduğu, çünkü radyo-televizyon yayını yapma amacının, İsviçre mevzuatına da aykırı olduğu söylenmiştir. Almanya'da ise, AKK kablolu televizyon

Futbol maçlarının naklen yayını, TRT ile Star1 arasındaki başlıca ikinci çatışma konusu olmuştur. Özel bir televizyon kanalının yayın yapacağının duyulmasının üzerinden iki hafta bile geçmeden, TRT ile anlaşmazlığa düşen futbol kulüpleri ile yeni kanalı devreye sokacak olan Magic Box şirketinin yetkilileri arasında görüşmeler olduğu haberi yayılmıştır. Şirket, kısa bir süre içinde onüç futbol kulübüyle anlaşıp maçların yayın hakkını satın almıştır (Cumhuriyet 29.6.1990). Özellikle Haziran ve Temmuz aylarında TRT-Star1 çekişmesi kızışmış ve TRT, kulüplerle anlaşma yapmaya başlamıştır. Eylül ayının başlarında, Futbol Federasyonu her iki kanaldan da naklen maç yayınlarını durdurma kararı aldığını açıklamıştır (Cumhuriyet 6.9.1990). İki gün sonra, Futbol Federasyonu Yönetim Kurulu toplanmış ve naklen yayının sürdürülmesine karar vermiştir (Cumhuriyet 8.9.1990).

Futbol maçlarının naklen yayınıyla ilgili olarak çıkan TRT-Star1 çatışmasında, TRT yetkilileri, Magic Box'ın naklen yayın yapması durumunda suç duyurusunda bulunacaklarını açıklamışlardır (Cumhuriyet 14.7.1990). Ağustos ayında, TRT'nin, Magic Box Incorporated şirketinin adresini ve yöneticilerini saptayamadığı için dava açamadığı duyurulmuştur (T. Yılmaz ve T. Gönüllü, Cumhuriyet 9.8.1990, s. 4). Daha sonra, SHP 6. Olağan Genel Kurultayı'nda, kurultayın yapıldığı salon dışında kablolu yayın yaptığı gerekçesiyle TRT, RTYK aracılığıyla Magic Box hakkında suç duyurusunda bulunmuştur (Cumhuriyet 1.11.1990). Cumhuriyet Başsavcılığı, Magic Box için suç duyurusu yapan RTYK'nın dosyası ile kişisel bir başvuruyu birleştirilerek soruşturmayı yürütmüş ve yukarıda değinildiği gibi "takipsizlik" kararı vermiştir (Cumhuriyet 2.1.1991; A. Tan, Cumhuriyet 10.7.1991, s. 19).

Magic Box'ın kuruluş statüsünde televizyon yayıncılığının yer almaması nedeniyle, şirketin futbol kulüpleriyle imzaladığı sözleşmelerin geçersizliği ileri sürülmüştür. "Amaç dışı faaliyet", "Türk kanunlarına karşı hile" ve "hak ehliyeti ilkesinin ihlali" iddialarıyla Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın şirketin feshi için dava açması gerektiği konusunda hukukçular görüş bildirmişlerdir. Sanayi ve Ticaret Bakanı Şükrü Yürür de, şirketin faaliyetlerini incelediklerini açıklamıştır (T. Yılmaz ve T. Gönüllü, Cumhuriyet 1.8.1990, s. 12).

Magic Box'ın yasal statüsünün belirsizliğiyle ilgili olarak yaşanan bir sorun da, yukarıda değinildiği gibi vergi sorunudur. İstanbul Defterdarlığı, KDV ödemeyen Magic Box hakkında inceleme başlatmıştır (Cumhuriyet 29.3.1991). Özellikle,

---

şebekesiyle Türkiye'ye yönelik yayın için anlaşma yapılırken F. Alman resmi makamlarının yanlış bilgilendirildiği vurgulanmıştır. CNN, BBC gibi kuruluşların Türkiye'ye yönelik yayın yapsalar bile, kendi ülkelerinin yasalarına göre kuruldukları, MB için böyle bir resmi iznin alınmadığı, dolayısıyla da "korsan faaliyet" yaptığı savunulmuştur. TRT'ye göre, Star1 yayını, 1829 sayılı yasa kapsamında "korsan yayın"dır ve bunun reklamı TRT'den yayınlanamaz (TRT Başhukuk Müşaviri Akın Beşirlioğlu'nun söyledikleri hk. bkz. Cumhuriyet 25.8.1990 ve Aziz 1991).

şirketin reklam karşılığı usulüne uygun fatura düzenleyip düzenlemediği üzerine sorular ortaya atılmıştır. 1991'in ilk çeyreğinde yoğunlaşan vergi sorunuyla ilgili olarak, RTYK Başkanvekili Ali Baransel, Magic Box'ın vergi kaçırmasıyla ilgilenmelerinin ancak TRT, "haksız rekabet" gerekçesiyle harekete geçerse mümkün olduğunu belirtmiştir. İki yıla yakın bir süre vergi ödemeyen şirketin durumu, Maliye ve Gümrük Bakanı Adnan Kahveci'nin girişimleriyle çözümlenmiş ve Magic Box "tam vergi mükellefi" olmuştur (Cumhuriyet 17.8.1991, s. 11).

Magic Box'a hükümetin verdiği destek bu kadarla kalmamıştır. Akbulut hükümeti üyeleri, Magic Box'la ilgili ilk haberler çıkmaya başladığı zaman, gerek basına gerekse TBMM'ye görüş bildirmekten kaçınmışlardır.[177] Star1 yayına başladıktan sonra ise, hükümet yetkilileri, bu özel televizyon ekranında sık sık görünmeye, demeçler vermeye ve önemli açıklamalar yapmaya yönelmişlerdir. Hatta, Devlet Bakanı Kemal Akkaya, Magic Box ile TRT arasında arabuluculuk rolüne soyunmuş; PTT ve TRT'nin Magic Box'a görüntü geçmekte yardımcı olması için uğraşmıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 3.5.1991). Mesut Yılmaz da, ANAP genel başkanı ve Başbakan olduktan sonra, Magic Box'ı ziyaret etmiştir (Cumhuriyet 10.7.1991).

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın hem ANAP ve hükümetle, hem de özel kanalla ilişkisine değinilmişti. Cumhurbaşkanının bu kanala verdiği desteği, Avrupa Reklam Ajansı Birliği (EAAA) üyeleri ile Türk Reklamcılar Derneği yöneticilerini Çankaya Köşkündeki kabulünde Star1 kanalının tanıtımını yapması örneğiyle yeniden anabiliriz (Cumhuriyet 19.5.1990). Star1 deneme sinyali vermeye başladıktan hemen sonra, Cüneyt Arcayürek'in (Cumhuriyet 3.3.1990, s. 1 ve 15) Turgut Özal'ın Magic Box ile RTYK'ya (üçü Cumhurbaşkanı, biri Bakanlar Kurulunca) yapılacak dört atamayı kendisi ve ANAP lehine kullanmasıyla ilgili olarak yaptığı uyarı önemli görünmektedir. Cumhurbaşkanı Özal'ın RTYK'yı kabulünde kurula "TRT Yüksek Kurulu" demesi, kurulun amacını TRT'nin tarafsızlığını sağlamak diye belirtmesi ve özel televizyonun gerekliliğinden ve kaçınılmazlığından söz etmesi bu uyarıyı haklı çıkarmaktadır (Cumhuriyet 9.6.1990). Gerçekten de bu, bütün televizyon kanallarına hakim olmak anlamına gelmektedir.[178]

---

[177] Örneğin, TBMM'deki gündem dışı konuşmasında Magic Box'la ilgili haberler konusunda da bilgi isteyen Kocaeli milletvekili Ömer Türkçakal'a Devlet Bakanı Kemal Akkaya'nın verdiği yanıt şöyledir: "'Uydu aracılığıyla Almanya'dan Türkçe yayın yapma şeklinde kurulması mutasavvar bir özel televizyon şirketinin ortakları vesairesi...' konusu bizim konumuzun dışındadır. Burada 'kimler ortaktır, nasıl bir yayın yapacaktır?' şeklinde basında çıkan doğru veya yanlış haberleri bu kürsüye getirmenin yanlışlığını müteaddit defalar vurguladık; yine vurgulamak istiyorum." (TBMM Tutanak Dergisi, 18. dönem, 3. yasama yılı, cilt 41, 27.2.1990, s. 335).

[178] Turgut Özal, 1991'den itibaren de, Anayasa değişikliği önerisiyle gündemi işgal etmiştir. Bu öneride başkanlık sisteminin yanısıra, özel televizyona izin verilmesi ve Kürtçe yayın yapılabilmesi de yer almıştır (Cumhuriyet 22.3.1991).

Nitekim, RTYK da, ilk başlarda Magic Box konusunda çekimser kalmış; yaşanan sorunları TRT'nin sorunu gibi sunmuştur. Daha sonra, TRT'nin başvurularıyla harekete geçmek zorunda kalmıştır. RTYK, bu dönemde, özellikle özel televizyona izin vermek üzere yapılacak yasal düzenleme için hazırladığı raporla adını duyurmuştur. Kasım 1990 ile Ocak 1991 arasında, raporun bazı toplantı, açık oturum ve sempozyumlarda tartışılması ve raporla ilgili çeşitli kurum, kuruluş ve kişilerin görüşleri basın gündeminde kaldıktan sonra rapor bir kenara atılmıştır (Cumhuriyet 7.12.1990-7.1.1991).[179]

Magic Box'ı açıkça destekleyen kuruluşlar arasında en başta geleni PTT olmuştur. PTT yetkilileri, her fırsatta ticari bir kuruluş olduklarını ve bir müşteri olarak Magic Box şirketine kanal kiralayacaklarını ve talep edilen hizmetleri vereceklerini yinelemişlerdir (Cumhuriyet 5.3.1990; 22.8.1990; 12.1.1991). Futbol maçlarının naklen yayını konusunda, sahadan mobil yer istasyonuyla uyduya aktarma yapılmasıyla ilgili olarak Telsiz Genel Müdürlüğü'nden (TGM) frekans alınması gerekip gerekmediğine ilişkin bir soruya Tunca Toskay'ın verdiği yanıt, PTT ile yapılan anlaşmayı açıklayıcı niteliktedir: "O beni ilgilendirmez. Görevli olan PTT. Üç yıllık anlaşmamız var PTT'yle. 72-48 saat önce PTT'ye haber vereceğiz; o da gelip mobil yer istasyonunu kurup görüntümü başka bir uydu aracılığıyla benim stüdyoma iletecek. Ben de bant, naklen, reklamlı her neyse yayınlayacağım." (Cumhuriyet 13.7.1990, s. 4; 17.3.1990). Oysa, bu konuşmadan dört ay önce, TGM Genel Müdürü İbrahim Göksel, şirketin maç yayını için TGM'ye başvurması

---

179 RTYK'nın hazırladığı 11 sayfalık rapor, daha çok Anayasanın 133. maddesinin değiştirilmesi ve genel hatlarıyla yeni bir yayın sistemi önerilmesi yönündedir. Raporda "ikili sistem" öngörülmüştür. Buna göre, belediyeler, vakıflar, üniversiteler ve hastaneler ortak bir statüde, özel tüzelkişiler ayrı bir statüde değerlendirilmiştir. TRT'nin tarafsız ve özerk bir konuma getirilmesi, özel kuruluşların 7-10 yıllık sürelerle TRT kanallarını kiralayabilmesi ve gelirlerinden TRT'ye pay ödemesi öngörülmüştür. Yabancı özel tüzelkişilere yayın izni verilmemesi ve tüzelkişilik içindeki bir kişinin sermayesinin en fazla %20 olmasından söz edilen raporda, yayınların Türkiye'nin en az yarısına ulaşması koşuluyla özel kuruluşların verici istasyonu kurabilecekleri belirtilmiştir (RTYK, Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu'nun Özel Televizyon ve Radyo Uygulamasına İlişkin Görüş ve Önerilerini Kapsayan Rapor, Ankara, 1990, çoğaltma). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aziz 1989/90.
Raporla ilgili siyasal parti ve özel televizyon hazırlığı yapan kuruluş temsilcilerinin, akademisyenlerin, köşe yazarlarının ve Cumhurbaşkanının eleştirileri ile RTYK'nın eleştirilere yanıtlarını kabaca üç başlık altında toplayabiliriz: (1) Türkiye'nin en az yarısının, yüzölçümü mü, nüfus mu olduğunun anlaşılmaması ve hem bu sınırlamanın, hem de derneklere böyle bir yetkinin verilmemesiyle yalnızca büyük sermayeye yayın hakkı tanıdığı. RTYK Başkanvekili Ali Barasel, belirli bir bölgede bölücük amacıyla yayınların yoğunlaştırılmasını önlemek için bu sınırlamayı getirdiklerini belirtmiştir. (2) TRT'nin reklam almayı sürdürmesi ama TRT'ye özel kuruluşlarca pay verilmesi. RTYK raporunda, bunun özel kuruluşların piyasaya girmesiyle ulusal radyo televizyon kuruluşunun gelirleri azalacağı için önerdiği belirtilmiştir. (3) Kablolu televizyonla ilgili bir düzenleme olmaması ve bu yüzden "yasakçı" bir tutum içinde olması. RTYK Başkanı Yılmaz Büyükerşen, kablolu televizyon, yer istasyonu, televizyon vericisi, uydu diye tanımlara yer vermemelerinin, yalnızca verivi tesisleri demelerinin nedenini ihtilafa neden olmamak diye açıklamıştır. RTYK tarafından, bunların çıkacak yasal düzenlemeyle belirlenmeye açık oldukları ileri sürülmüştür (Cumhuriyet 7.12.1990; 8.12.1990; 11.12.1990; 13.12.1990; 22.12.1990; 25.12.1990; 7.1.1991).

gerektiğini ama yayın tekeli TRT'ye ait olduğu için frekans verilemeyeceğini ve şirketin yayın yapamayacağını açıklamıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 7.3.1990, s. 4).

Siyasal partilerin özel televizyona ve özel olarak Star1'e yaklaşımlarına baktığımızda, tavırlarının değişkenliği dikkat çekmektedir. 1987 genel seçimlerinde, seçim bildirgesinde özel televizyona yer veren tek parti DSP olmuştur. Gelgelelim, 1987-1991 döneminde TBMM'ye giremeyen DSP ve daha küçük partilerin özel televizyona ilişkin görüşleri kamuoyuna pek duyurulmamıştır. ANAP'ın da hükümet olarak tavrına yukarıda yeterince yer verildiği için, burada kısaca DYP ve SHP'nin tavrına değinilecektir. SHP lideri Erdal İnönü'nün başlardaki tutumu dışında ve Magic Box'la ilgili olarak TBMM'ye getirilen sorular ve önergelere rağmen, her iki parti de, 1991'deki seçim kampanyasına kadar Star1'e karşı belirgin bir tavır göstermemişlerdir. Hatta, SHP'li belediyeler çanak antenlerle Star1 yayınlarını yörelerindeki hanelere iletmişlerdir. Seçim kampanyasında Star1'in ANAP'a verdiği açık destekle birlikte, SHP'li belediyelerin Star1 yayınlarını kesmesi ve özellikle İstanbul'da Star1 ile büyükşehir belediyesi arasında yaşanan çatışma,[180] SHP'nin başka bir özel kanaldan kampanya yürütmesi, DYP'nin Star1'e verdiği propaganda filmlerini geri çekip açık oturumlara çıkmama kararı alması gibi örneklerle beliren keskin bir tavır değişikliği yaşanmıştır (Cumhuriyet 4.9.1991; 18.9.1991; 22.9.1991; 24.9.1991; 6.10.1991).

(iii) Mega-10: SHP'nin seçim kampanyasındaki televizyon kanalı

Ağustos ayından itibaren gazetelerde siyasal partilerin özel televizyon kanalları için girişimlerde bulunduğu haberleri çıkmaya başlamıştır. Eylül ayında ise, SHP'nin iki saatini kullanacağı açıklanan "demokrasi kanalı"nın (Mega 10'un) Ekim ayında yayına başlayacağı duyurulmuştur. Mega 10 televizyon kanalı projesini, SHP'nin propaganda kampanyasını yürüten Yorum Ajansa ait US Filmcilik üstlenmiştir (Cumhuriyet 7.8.1991; 18.9.1991; 21.9.1991).

1 Ekimden itibaren saat 20.00 ile 22.00 arası test yayına geçen Mega 10 karşısında Star1, 19.00 ile 23.00 arası şifreler yayınlayarak 1 milyar lira dağıtmıştır. Mega 10 kanalı, 6 Ekimde normal yayına başlamıştır. PTT'nin link hatlarını kullanma konusunda sorun çıkardığı Mega 10 kanalı, teknik sorunları

180 Star1'in ilk yayın yılındaki üç yerli programdan biri olan, Ahmet Altan ve Neşe Düzel'in hazırladığı "Kırmızı Koltuk"da sorulara kızıp stüdyoyu terkeden İstanbul Belediye Başkanı Nurettin Sözen'in katıldığı programın bandı Aralık 1990'da yayınlanmamıştır. Ne var ki, yaklaşık bir yıl sonra, erken genel seçimler öncesinde Magic Box'ın PTT'den kiraladığı çanak antene belediyenin çöp kamyonunun çarpması üzerine, Star1, bu program bandını tartışmalı yerleri keserek yayınlamıştır. Böylece, Nurettin Sözen'in kardeşinin SHP milletvekili adaylığı hakkında Star1'in yaptığı yayınlardan ve Uzan ailesinin dikeceği gökdelenlerin belediye tarafından engellenmesinden, basın ve genel ahlak kurallarına, kanalın kapatılması için Almanya Başbakanı Helmut Kohl'e başvurmaya ve hakaret davasına dek uzanan bir kavga yaşanmıştır (Yengin 1994: 139-141).

çözümleyemediği için yaygın olarak ve net bir biçimde izlenememiştir (Cumhuriyet 1.10.1991; 3.19.1991; 6.10.1991). 20 Ekim 1991 erken genel seçimlerinden sonra, Mega 10'un yayına ara verdiği söylenmiş; "ara"nın "son" anlamına geldiği çok geçmeden anlaşılmıştır.

B. Yayıncılık Siyasasının Analizi

1. Başlıca Eyleyenler, Çatışma Konuları ve Taraflar

a. 1987-1991 döneminde yayıncılık alanındaki eyleyenler

Türkiye'de yayıncılık alanında 1987-1991 dönemi, özel bir televizyon kanalının yayına başlaması, böylece uydu yayınlarının boyutlarının daha belirgin biçimde ortaya çıkması ve kablolu televizyon uygulamasına geçilmesi açısından bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu ana gelişme noktaları ve bu gelişmelerle bağlantılı çeşitli olaylar sayesinde yayıncılıktaki eyleyen sayısı da eski dönemlere göre büyük bir artış göstermiştir. Yayıncılık alanındaki eyleyenleri kaba bir liste halinde dökebiliriz.

-Parti hükümeti (özellikle Başbakanlar, yayıncılıktan sorumlu Devlet Bakanları, Ulaştırma Bakanları; ikinci ve üçüncü ANAP hükümetleri döneminde İçişleri Bakanı, Maliye Bakanı, Sanayi ve Ticaret Bakanı; Dışişleri Bakanlığı)

-MGK (özellikle GAPTV)

-Genelkurmay Başkanlığı

-Büyük basın kuruluşları (Nadir grubu -INTV girişimi; Tercüman gazetesi; Sabah gazetesi ya da Medya Holding -SATEL; Hürriyet grubu -URT; Milliyet ya da Doğan grubu; Türkiye gazetesi ya da İhlas grubu -TGRT)[181]

-Özel televizyon kuruluşları (Uzanlar ve Özallar, Magic Box -Star 1; Yorum Ajans -Mega-10; *hazırlık yapanlar:* Uzanlar -Teleon; AKS TV, Film. San. A.Ş. adına bankacı Erol Aksoy ve Birleşik Rd-TV (Hürriyet-Sabah) -ShowTV; Hürriyet ve Türker İnanoğlu'nun Ulusal Yapım'ı -URT; Türkiye gazetesi -TGRT; Sabah ve Çukurova Holding -SATEL; Mehmet Ali Ilıcak ve Cenajans -InterTV; *iletişim sektörü dışından hazırlık yapanlar:* Has Holding ve Demirbank -HBB; Süzer Holding -proje aşamasında)[182]

-Reklam ajansları (özellikle Cenajans ve Yorum Ajans)

-Reklamverenler (sponsorluk açısından da önemli)

---

181 1990 yılı itibariyle altı büyük basın grubu hakkında bkz. O. Koloğlu, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İstanbul, 1992, s. 91-92.

182 Bkz. S. Koloğlu, "Televizyon Savaşları", Cumhuriyet, 4.11.1991, s. 1 ve 15.

-Siyasal partiler (iktidar partisi ANAP ve muhalefet partilerinden özellikle SHP ve DYP)

-RTYK

-TRT (özellikle genel müdürler ve yönetim kurulu)

-PTT (özellikle genel müdür ve üst düzey teknokratlar, ör., Gölbaşı Uydu Yer İstasyonu Md.İlhami Aygün)

-TGM

-Belediyeler (özellikle 1989'dan sonra SHP'li ve RP'li belediyeler; İzmit, Brusa, Foça ve İstanbul örnekleri)

-YSK (özellikle seçim kampanyaları döneminde)

-Anayasa Mahkemesi

-Danıştay

-İl Asliye Mahkemeleri, Hukuk Hakimlikleri

-Cumhuriyet Savcılıkları

-Valilikler

-Futbol Federasyonu ve futbol kulüpleri

-İletişim uzmanları, hukukçular, iktisatçılar ve elektronik mühendisleri

-"Seyirciler"

Uluslararası bağlantılar açısından:

-Eutelsat (uydu kanalı kiralama)

-Almanya *Bundepost* , SAT1 ve Başbakan H. Kohl

-BBC ve MPEAA (telif konusu)

1987-1991 döneminin başlıca eyleyenlerini özgülleştirdikten sonra, yayıncılıkla ilgili gelişmelerdeki alt başlıkları izleyerek çatışma konularını ve çatışmadaki tarafları ayırdedebiliriz.

b. 1987-1991 döneminde yayıncılık alanındaki başlıca çatışmalar ve taraflar

(i) Yazılı basın, özel televizyon girişimleri ve hükümet

Turgut Özal'ın Başbakan olduğu 1987, 1988 ve 1989 yılları, Özal ile büyük basın kuruluşları arasındaki çeşitli çatışmaların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Özal'ı ve ailesini eleştiren gazete yazılarına karşı Özal'ın açtığı davalar ve uygulanan mali baskılar bunun en belirgin göstergesidir. Ayrıca, Asil Nadir'in bizzat Özal ailesi bağlantısıyla Türkiye'de basın alanına girmesi de bu bağlamda anılabilir.

Dönemin hükümetiyle ve özellikle Özal ile yazılı basın kuruluşları arasındaki anlaşmazlığın yayıncılık alanına yansıması ise, yazılı basının özel televizyon

kuruluşu kurma ya da TRT'yle ortak yayın yapma girişimlerinin hepsinin hükümet tarafından reddedilmesi olmuştur. Hatta Ulaştırma Bakanı Cengiz Tuncer, yazılı basının özel televizyon kurmayacağını beyan etmiştir. Oysa, Türkiye'de özel televizyon yayıncılığı ANAP hükümeti döneminde başlayacak; o dönemde Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal da, bunu açıkça destekleyecektir. Sonraki dönemin gelişmeleri de, yazılı basının yayın alanına girmemesi yönünde olmayacaktır.

=Hükümet (özellikle T. Özal) **X** Büyük basın kuruluşları

(ii) TRT kanalları ve yayınlarıyla ilgili çatışmalar

Bu dönemde TRT, dördüncü ve beşinci televizyon kanallarıyla ilgili olarak iki yetki çatışması yaşamıştır. Birincisi, teknik açıdan PTT ile yaşanan çatışmadır. TV4'ün verici sayısı konusunda PTT ve TRT anlaşamamıştır. Televizyonun beşinci kanalının yayına başlama tarihi hakkında PTT yetkililerinin açıklama yapması da sorun olmuştur.

=TRT **X** PTT

TRT kanallarıyla ilgili ikinci çatışma içerikle ilgilidir. TV4 için öncelikli olarak müzik yapmayı düşünen TRT karşısında RTYK'yı bulmuştur. RTYK, dördüncü kanalın baştan itibaren eğitim kanalı olması konusunda ısrar etmiştir. Bu yüzden TRT iki ayrı paket hazırlamak zorunda kalmıştır.

=TRT **X** RTYK

TRT yayınları konusunda her zamanki tarafsızlık sorunu birçok çatışmaya neden olmuştur. Bu kez farklı olan, yalnızca muhalefet partilerinin (DYP ve özellikle SHP) değil, iktidar partisi ANAP'ın da bu konudaki tavrıdır. TRT'deki kadrolaşmanın ANAP içindeki milliyetçi ve muhafazakâr gruplarda yarattığı rahatsızlığa, 1989 yerel seçimleri öncesinde muhalefet partilerinin TRT yayınlarına itirazları ve Yüksek Seçim Kurulu'ndan TRT'ye yapılan uyarı sonucu hükümet icraatıyla ilgili programın yayınlanmaması eklenmiştir. Böylece ANAP, hükümet ve özellikle Başbakan Turgut Özal ile TRT yöneticileri arasında yaşanan çatışma, TRT genel müdürü Cem Duna'nın ilginç bir açıklamayla görevinden istifa etmesine yol açmıştır.

=TRT ve iktidar partisi ANAP'ın liberal kanadı **X** ANAP'ın muhafazakâr kanadı, SHP, DYP ve YSK

YSK uyarısı sonucu: =TRT (özellikle Gn. Md. Cem Duna) **X** Hükümet

Kerim Aydın Erdem'in TRT genel müdürü olduğu dönemde de, özellikle SHP ile TRT yönetimi arasında çatışmalar yaşanmıştır. SHP'nin tepkisi, "TRT baskını" olarak anılacak olan, SHP'li milletvekillerinin Körfez Savaşı sırasında TRT'nin yayın siyasasını genel müdürle görüşmek üzere TRT'ye zorla girmelerine kadar varacaktır.

=TRT **X** SHP

(iii) Radyo televizyon vericilerinin PTT'ye devri ve kablolu TV

Önceki ANAP hükümeti döneminde PTT'ye yönelik yatırımların artmasının ve yeni iletişim teknolojileriyle ilgili olarak (özellikle 1986'dan beri) sürdürülen çalışmaların sonuçları bu dönemde alınmaya başlamıştır. Böylece PTT'nin genel olarak iletişim alanında baş eyleyen haline getirilmesi, ancak kurulu düzeni sarsıcı çatışmalara göğüs gererek ve ancak bu döneme özgü olmak üzere sağlanabilmiştir.

Bu alanda ilk çatışma, PTT'nin kablolu televizyon yayını konusunda çıkmıştır. Türkiye'de yasal olarak yayın tekelinin TRT'ye ait olduğunu söyleyen RTYK üyeleri, PTT'nin kablolu televizyon yayını yapamayacağını vurgulayarak harekete geçmişlerdir. TRT yetkilileri ve görüşlerine başvurulan hukukçular da RTYK'yı desteklemişlerdir.RTYK, yapılanın "yayın" olduğu konusunda ısrar ederken, PTT yetkilileri "kablolu televizyon dağıtım şebekesi" kurduklarını ve deneme yaptıklarını iddia etmişlerdir. Böylece, 1989 yılı boyunca bu iddialarla süren çatışmanın bir tarafını hükümet üyeleri, özellikle Ulaştırma Bakanı ve PTT yetkilileri, diğer tarafını ise RTYK ve TRT yetkilileri oluşturmuştur.

Bu arada, PTT'nin konumunu destekleyecek nitelikte, radyo ve televizyon vericilerinin PTT tarafından kurulup işletilmesine ilişkin 3517 sayılı yasa çıkarılmıştır. Böylece, TRT'deki vericiler personeliyle birlikte PTT'ye devredilmiştir. RTYK'nın Cumhuriyet Başsavcılığı'na yaptığı suç duyurusu da, özellikle bu yasaya dayanarak hazırlanan bilirkişi raporu yüzünden takipsizlik kararıyla sonuçlanmıştır. RTYK'nın TRT-PTT ortaklığı önerisi de sonuç vermemiştir.

3517 sayılı yasa, hükümet ile SHP arasında önemli bir çatışma noktası olarak da belirmiştir. SHP, bu yasanın çeşitli maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. 1990 Mayısında yasa iptal edilmiş ama gerekli yeni yasal düzenleme yapılmamış ve bu sorun sürüncemede bırakılmıştır.

=Hükümet ve PTT (ve bilirkişi heyeti-Cumhuriyet Başsavcılığı) **X** RTYK ve TRT

=Hükümet **X** SHP (ve üçü dışında Anayasa Mahkemesi üyeleri)

Ayrıca, bu dönemde kablolu televizyon yayınları ile ilgili olarak gündeme gelen sorunl rdan biri de telif hakkı sorunudur (=BBC **X** PTT). Ama bu sorun önemli bir çatışma konusu olacak düzeyde değildir. Sonraki hükümet döneminde çatışmaya konu olacak bir girişim de TÜRKSAT uydu projesi ve iki kez yapılan uluslararası ihaledir. Şimdilik bu konunun "devlet siyasası" bağlamında Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın etkin rolüyle bağlantılı olduğunu söylemekle yetinebiliriz.

(iv) Belediyelerin taraf olduğu çatışmalar: İzmit, Ankara ve İstanbul örnekleri

Yayıncılıkla ilgili gelişmeleri anlatırken değindiğimiz gibi, belediyelerin 1989'dan itibaren bu alanda iki tür etkinliği söz konusu olmuştur. Özellikle Ankara ve İstanbul Büyükşehir ile Bakırköy belediyeleri yayın kuruluşu kurmak üzere girişimlerde bulunmuşlardır. RTYK yasal olarak bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Ankara belediyesinin başvurusu, TRT tarafından reddedilmiştir. Bakırköy Belediye Radyosu (BBR) yayınını önlemek için de, RTYK İstanbul Valiliği'ni devreye sokmuştur.

=Ankara ve İstanbul'da belediyeler **X** RTYK

İkinci tür belediye girişimi, belediyenin uydu yayınlarını çanak antenlerle alıp kendi yöresine dağıtması şeklindedir. Bu girişim, çok daha karmaşık bir eyleyenler ilişkisi ve çatışması yaratmıştır. Uygulama, yöreden yöreye değişiklik göstermiştir. Daha önce değindiğimiz örneklerden İzmit belediyesininki özellikle incelemeye değer görünmektedir. Çünkü bu örnek hem siyasal partilerin, hem yargının, hem de hükümetin ve teknik kuruluşların devreye girdiği çok katmanlı bir çatışmayı temsil etmektedir. İlk aşamada, RP'li Yuvacık belediyesinin RTL'de yayınlanan erotik filmler yüzünden kendi belediye sınırları dahilinde kurulmuş olan uydu anteni yıktırma kararı yüzünden bir çatışma ortaya çıkmıştır. SHP'li İzmit Belediye Başkanı Sefa Sirmen yansıtıcının yerinin değiştirileceğini açıklamıştır. Ama ANAP İl Örgütü'nün belediye hakkındaki suç duyurusu ve RTYK'nın kararı bu girişimi sekteye uğratmıştır. Yerel bir gazete anketi ve ANAP İl Örgütü'nün açtığı davanın görülmesi sırasında yapılan gösteriler İzmitlilerin çoğunluğunun belediyeyi desteklediğinin göstergeleri olmuştur. Bir çatışmaya dönüşmese de, Amerikan Film İhracatçıları Birliği (MPEAA) ile videocuların "telif uyarısı"nı da burada anabiliriz.

Genel olarak: =Belediyeler X Hükümet (Ulaştırma ve İçişleri Bakanlığı), PTT, TGM ve RTYK

=SHP'li İzmit Belediyesi, İzmit halkının çoğunluğu **X** RP'li Yuvacık Belediyesi ve ANAP İl Örgütü

Bu arada, TGM'nin İzmit Belediye Başkanlığına gönderdiği yazıda sunulan seçeneklerden sistemin PTT'ye devri uygun görülerek, Ankara'ya giden Belediye Başkanı Sefa Sirmen ile PTT arasında anlaşmaya varılmıştır. O sıralarda Ulaştırma ve İçişleri Bakanlığı genelgeleri yüzünden harekete geçen Sakarya Valiliği ise, sistemi mühürlemiştir. PTT izniyle mühür sökülmüş, sistem sonra yine mühürlenmiştir. Kocaeli Asliye Mahkemesi'nin çanak antenin tesis değil yansıtıcı olduğu ve kurulabileceği kararı üzerine aylar süren çatışmalar silsilesi durulmuştur.

Karışıklık -TGM önerisi: İzmit Belediyesi ve PTT **X** Sakarya Valiliği

Daha sonra, Foça Belediyesinin başvurusuyla İçişleri Bakanlığı genelgesi için Danıştay 10. Dairesi "yürütmeyi durdurma" kararı vermiştir. Ayrıca, 3517 sayılı yasanın ilgili maddelerinin Anayasa Mahkemesince iptalinin yürürlüğe girmesinden sonra, RTYK da belediye çanaklarıyla ilgili olarak suç unsurunun ortadan kalktığını savunmuş; TGM ise buna karşı çıkmıştır.

=TGM (Ulaştırma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı) **X** RTYK ve Danıştay

(v) Özel televizyon kanalları ve çatışmalar

Bu dönemde yayın yapmaya başlayan iki televizyon kanalı Star 1 ve Mega 10 da, çeşitli çatışmalara yol açmış ve bu çatışmalarda bizzat taraf olmuşlardır. Star 1 yayına başlamadan önce Cumhurbaşkanı Turgut Özal, ilgili bir düzenleme olmadığı için uydudan yayın yapılabileceğini söyleyerek zaten Star 1'e destek vermiştir. Akbulut ve Yılmaz hükümetleri ve Ulaştırma Bakanlığına bağlı PTT de böyle bir görüşün yanında yer almışlardır. Hatta PTT kanalın birçok hizmet gereksinimini karşılamış; MB şirketinin ticari ve mali statüsüyle ilgili sorunlar da bizzat ilgili bakanlarca (örneğin vergi sorunu, dönemin Maliye Bakanı Adnan Kahveci tarafından) çözümlenmiştir. Genel seçimler öncesinde, YSK kararı üzerine PTT Star 1'e sağladığı hizmetleri durdurmuştur. Ne var ki Star 1 artık zaten kendi vericilerine sahiptir.

Ayrıca, Star 1 Futbol Federasyonu ve büyük futbol kulüpleriyle sözleşmeler yaparak maçların yayın hakkını almıştır. Para kazanan kulüpler de, tabii ki Star 1'in yanındadır. Star 1, TRT'nin resmi ağzından sıkılan ve futbol maçına düşkün izleyiciler için de bir yeniliktir. Şirketin reklam kampanyasını yürüten Cenajans da, pazarın büyümesinden yana olmaları beklenen diğer reklam ajansları da, bu ilk özel televizyon kanalına taraftardır. Cumhurbaşkanının büyük oğlu Ahmet Özal'ın Star 1 yayını gerçekleştiren MB şirketi ortaklarından olduğu kısa zamanda ortaya çıkacak ve bu kanal ANAP yanlısı yayınlar yapmaya başlayacaktır.

Ama ilk başta gerek SHP'li belediyeler, gerekse DYP ile bazı SHP'liler de yeni kanala sıcak bakmışlardır. Belediyeler, Star 1 yayınlarını yansıtıcılarıyla kendi yörelerine dağıtmıştır. 1991'de genel seçim kampanyası başladıktan sonra bu görüntü değişecektir. DYP, propaganda filmlerini geri çekecektir; SHP ise, Yorum Ajans'ın yürüttüğü kampanyası bağlamında başka bir kanaldan, Mega 10'dan seçmenlere seslenecektir. Star 1, Mega 10 ile yeni kanalın yayın saatlerinde para dağıtarak rekabete girecektir; PTT dolu diye Mega 10'a kanal vermeyecektir. Bu noktada, SHP'li İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen ile Star 1 kanalı arasında Almanya Başbakanı H. Kohl'e mektup yazmaya kadar varan çatışma, ulaştığı boyutlar açısından ve mahkemede spikerlerin yayından sorumlu tutulması bakımından özellikle kayda değerdir.

Star 1'in baştan itibaren çatışma yaşadığı kurum TRT olmuştur. Özellikle, Cenajans aracılığıyla reklamını televizyonda yayınlamaya çalışan MB şirketinin bu istemi TRT tarafından reddedilince iş mahkemeye kadar gitmiş ve mahkemeyi TRT kazanmıştır. TRT ile yaşanan ikinci çatışma konusu, futbol kulüpleriyle yapılan anlaşmalara ve maç yayınlarına ilişkindir. TRT'nin istemiyle RTYK da harekete geçmiş ve MB şirketi (ve sağladığı hizmetler açısından PTT) hakkında suç duyurusunda bulunmuştur. Bir yıl geçtikten sonra Cumhuriyet Başsavcılığı, bilirkişi raporuna dayanarak takipsizlik kararı vermiştir.

=Star 1, Cumhurbaşkanı, Akbulut hükümeti, PTT, Futbol Federasyonu ve kulüpler, SHP, DYP, belediyeler, reklamcılar, izleyiciler **X** TRT, RTYK, bazı gazeteciler, hukukçular ve iletişim uzmanları

=Star 1, Cumhurbaşkanı, Yılmaz hükümeti, PTT, Futbol Federasyonu ve kulüpler, bazı reklamcılar, izleyiciler **X** TRT, RTYK, YSK, SHP, bazı reklamcılar, DYP, SHP'li belediyeler

=Star 1 ve Cenajans **X** TRT

=Star 1, PTT ve ANAP **X** Mega 10 ve SHP

=Star 1 (özellikle Uzan ailesi) **X** İst. B. Bld. Bşk. Nurettin Sözen

2. Dış ve İç Etkenler: Sağladıkları Olanaklar Açısından Etkenlerin Genel Görünümü

Yukarıda başlıca eyleyenleri ve ana çatışma noktalarını belirledikten sonra iç ve dış etkenlerin birarada çeşitli siyasa konularının akışını ve sürecin işleyişini nasıl etkiledikleri üzerinde durabiliriz.

Türkiye'de özel televizyon yayıncılığının başlaması, *iletişim teknolojileri*nin gelişmişliğine bağlanmıştır. Gerek çeşitli hükümet açıklamalarında ve Cumhurbaşkanı Özal'ın sözlerinde, gerekse 3517 sayılı yasanın çeşitli maddelerinin iptaline karşı çıkan Anayasa Mahkemesi üyelerinin karşı oy yazısında ve Cumhuriyet Başsavcılığının görevlendirdiği bilirkişi heyetinin raporunda teknik ya da teknolojik gelişmelerin gereği vurgulanmıştır. Bu, hem iletişim teknolojilerinin gerçekten de sınır tanımayan özelliklerine, hem de iç etkenler açısından Türkiye'de *teknolojiye ilişkin simgesel bir koda ve anlayışa* gönderme yapmaktadır. Teknolojiye yüklenen bu belirleyici rol, siyasal kararı ya da siyasal eylemsizliği en basitinden hafife almak anlamına gelmektedir.

1. ANAP hükümeti döneminde siyaseti iktisadın basit bir alt birimine indirgeyen anlayış, bu dönemde teknolojik gelişme retoriğiyle pekişerek sürdürülmüştür. Bunu yalnızca 2954 sayılı yasanın 19. maddesi gereği, ayda 30 dakika TRT'den yayınlanan hükümet icraatlarının tanıtılmasına ilişkin programın adının değişmesinde bile gözleyebiliriz. "İcraatın İçinden" yerini "Gelişen Türkiye", sonra da "2000'li Yılların Türkiyesi"ne bırakmıştır.

Uluslararası sermayenin yeniden yapılanışı bağlamında iletişim alanında yaşanan düzensizlik, Türkiye'ye özgü değildir. ABD'den başlayan deregülasyon siyasası ya da genel anlamıyla özelleştirme hareketi, 1980'lerden itibaren bütün dünyada değişmeyi zorlamıştır. Medya devleri Murdoch ve Maxwell, girişimleri sonuçsuz kalmış olsa da, böyle bir sürecin küresel iktisadi güçleri olarak Türkiye'de de karşımıza çıkmışlardır. Hem de karşımıza çıkışları, bizzat Cumhurbaşkanı Turgut Özal'la yaptıkları özel görüşmeler sayesinde gerçekleşmiştir. Başbakan ve sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın elinden tutup Türkiye pazarına getirdikleri, büyük medya devleriyle sınırlı değildir. 1988'de farklı ülkelerde farklı alanlarda yatırımları olan Asil Nadir'i Türkiye'ye Özal'ın getirdiğini bilmeyen kalmamıştır. Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalının yayına başlamasına da destek olan, hatta oğlu aracılığıyla bu konuyla doğrudan ilgisi bulunan Turgut Özal, iletişim sektörü dışından sermayeyi yayıncılık alanına taşımaya yardımcı olmuştur. Böylece, ileri kapitalizm aşamasının temel iktisadi kaynağı iletişim altyapısı ve enformasyon ile mali sermaye siyasal yetkilerin ve iktisadi çıkarların seferber edilmesiyle her türlü yoldan güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Önceki dönemde yapılan yatırımlarla ağırlığı artan PTT, *yasal-kurumsal* düzlemde de güçlendirilmeye çalışılmıştır. 3517 sayılı yasanın çıkarılması, Anayasa Mahkemesinin iptal ettiği maddelerine rağmen yeni bir düzenlemenin yapılmaması, tek başına yeterince temsili bir örnektir.

Yayıncılıkla ilgili bu gelişmeler, *iç pazar* açısından da bir hareketlenme yaratmıştır. PTT ile ilgili olarak yapılan yasal düzenleme, onun pazarda eyleyebilmesi demektir. Star 1'e hizmet vermesi, kanal kiralaması da PTT'nin kendini ticari bir kuruluş olarak sunması açısından işlemiştir. Ayrıca, özel ya da "bağımsız" yapım şirketleri için yeni kanallar ufukta görünmüş; reklam pazarı büyümeye başlamıştır (bkz. Tablo V.1). Uluslararası Reklamcılık Derneği'nin (IAA) Türkiye Temsilciliği'ni resmi olarak onaylaması da bu dönemde (1989) gerçekleşmiştir. Bu arada ortalıkta çok görünmeyen yan kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. Bunlar rasında grafik atölyeleri, fotoğraf stüdyoları, baskı laboratuarları, dublaj ve montaj kuruluşları, çeşitli film tekniklerinin gerçekleştirildiği atölye ve görüntü efektleri laboratuarları sayılabilir (Boralıoğlu 1996: 1091).

Tablo V/1: 1988-1991 toplam reklam harcamaları ve mecra dağılımı

	Cari fiyat (milyon TL)	Sabit fiyatlı endeks (milyon TL)	Mecra dağılımı TV	Basın	Radyo
1988	332.146	324	49.7	49.0	1.3
1989	596.100	393	48.4	50.8	0.8
1990	1.308.282	522	42.3	57.0	0.7
1991	2.496.128	638	49.3	50.4	0.3

Kaynak: G. Özler, "1992'ye Gelene Kadar Medya," Medya, cilt 5, no. 12, Şubat 1993, s. 16.

Uluslararası iktisadi, siyasal ve askeri ilişkiler açısından TÜRKSAT projesi önemli bir örnektir. AT ve NATO'daki dengelerin gözetilmesi ve Türk Cumhuriyetlerine yönelik dış siyasa, uydu ihalesinin yenilenmesinde ve verilmesinde etkili olmuştur. *İktisadi bağlantılar ve teknolojilerin kullanımı* açısından ise, Magic Box şirketinin yurtdışında kurulması, uydu kanalı kiralaması, Alman posta işletmesi olanaklarından ve stüdyolardan yararlanması, başlı başına bir örnekolaydır.

Bu arada bütün bu olup bitenlerin fiilen ve söylemsel olarak *"yeni sağ" ideoloji ve uygulamaları*yla koşutluk taşıdığı açıktır. Yeni sağın Türkiye çeşitlemesinde muhafazakâr yönelim özellikle TRT bağlamında ve yayınlar konusunda kendini gösterirken, yayıncılıkta yaşanan diğer gelişmeler yeni-liberal bir anlayış ve düzensizlik içinde seyretmiştir. Ama bizzat ANAP'ın kullandığı söylemde küçümsediği kısır siyasal parti çekişmelerinden bu dönemde kaçınmak pek mümkün olmamıştır.

Ayrıca, akrabalık bağları önemli bir etken olarak devreye girmiştir. İktisadi açıdan ail şirketlerinin (Uzan ailesi, Koç ailesi, Sabancı ailesi, Simavi ailesi gibi) devlet tarafından desteklenmesi ve karşılıklı çıkar ağı kurulması dışında Türkiye'ye özgü bir oluşum olmaktan ziyade daha çok erken kapitalist dönemin özellikleri olarak nitelendirmek daha anlamlıdır. Hatta, 1970'lerde mülkiyetin ve kontrolün birbirinden ayrılmasının önemli göstergelerinden biri olarak sunulan aile şirketlerinin çözülmesinin çok da doğru ve geçerli olmadığı da savunulmuştur (Golding ve Murdock 1977: 29). Aile şirketlerinden farklı olarak Özal ailesinin ise, eğer "Osmanlı hanedanı" benzetmesi ağır ve dayanaksız geliyorsa, Doğu kültürünün "hısım akraba"ya verdiği başat yer açısından düşünülmesi çok da aykırı kaçmayacaktır.[183] Bu da, yeni sağ ideolojinin kişinin kendisi ve ailesi için çalışması gerektiği vurgulamasına uygundur; yalnızca "çalışma biçimi" farklı olabilir.[184]

3. İki Siyasa Bağlamında Eyleyenler, Çatışmalar, Olanak Sağlayan ve Kısıtlayan Etkenler: Sürecin Analizi

Bu dönemde oldukça kaotik bir biçimde gelişen yayıncılık etkinliklerini anlamlandırmak için, yazılı metinlere geçmiş olan iki hükümet siyasasını meydana gelen olaylar açısından ele almaya çalışacağız. Daha sonra yayıncılığın yapısal özellikleri ve siyasa konularıyla ilgili bir değerlendirme yapacağız.

a. Biri "açık", diğeri "örtük" iki siyasa

Bu dönemde yeni bir yayıncılık sistemine geçişle ilgili iki farklı siyasa geliştirildiği söylenebilir. Siyasa süreci, açık ve müzakereci bir biçimde işlemediği için, bunun bir çıkarsama olduğunu baştan belirtmek gerekmektedir.

Önceki dönemden aktarılan, 1988 boyunca ve 1989 ortasına dek geçerli olan bir siyasa, yavaş işleyen bir geçiş sürecini öngörmektedir ve özel yayıncılığın altyapısını hazırlamaya yöneliktir. Gerek TRT Genel Müdürü Cem Duna, Duna'nın danışmanları

---

183 Bu konuda sayısız örnek verilebilir. Ama konuyla bağlantısı açısından İstanbulBüyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen'in Sivaslıları belediyeye doldurmasıyla ilgili söylentiler çıkmasını burada zikredebiliriz. Kuşkusuz, hemşehrilik ve hısım akraba bağlantıları ayrı bir sosyolojik inceleme konusudur.

184 Bu konuda, M. Heper (1993), "verimli çalışma" ve "çalışkan olma" gibi burjuva değerlerin Türk kültürüne yabancı kaldığını belirtir. Aristokrasiye ait "onur" ya da "şeref" kavramı da Türkiye'de "namus"la eşdeğer tutulmuştur. N. Öktem de kolektif bilinç, ahlaki değerler, akıl, vicdan kavramlarının Türkiye'de farklı algılandığından; kara Avrupasının geçtiği yoldan geçmeyip bir de 1950'lerden sonra pragmatist ve faydacı Anglo Sakson felesefesinin eğilimine girildiğinden; böylece, "Anglo Sakson anlayışı ile bizim göçebe toplum alışkanlıklarımız sentezlenince köşeyi dönmek erdemdir felsefesi"nin doğduğundan söz eder (bkz. N. Öktem, Medyada Tekelleşme Toplantı Tutanakları, İstanbul, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, 7.2.1995). Bu yorumların geçerliği tartışılır ama kabul edilmesi gereken nokta farklılıktır.

ve TRT Yönetim Kurulu kararları dolayımıyla uygulanan TRT siyasaları, gerekse radyo televizyondan sorumlu Devlet Bakanı Adnan Kahveci'nin bakanlığı dönemindeki açıklamaları ve toplantılarda yaptığı konuşmalar ile daha sonra gazete makalesi olarak yazdığı yazısında da savunduğu görüşler bu yöndedir. Kahveci, reklam pastasının küçüklüğü yüzünden pazar koşullarının oluşmadığı ve bölgeler arası eşitliği gözetmek gerektiği gibi gerekçelerle önce yapım şirketlerinin güçlendireceklerini, böylece tecimsel yayıncılığın altyapısının hazırlanabileceğini savunmuştur. TRT'nin "kurum dışı" yapımlara ya da özel yapım şirketlerine ekranı açması, sponsorluk yoluyla hem gelirlerini artırmaya, hem de TRT'yi içten tecimselleştirmeye yönelik girişimlerdir. Radyo ve özellikle televizyon yapımlarının özelleşmesi ama yayının TRT tarafından yürütülmesi, bu siyasanın ana amacı olarak görünmektedir.

Ne var ki böyle bir siyasa güdüldüyse bile, yalnızca SHP ve DYP'den değil ANAP içinden de TRT'deki kadrolara yapılan atamalara ve TRT'nin yayınlarına yönelik tepkiler, bu siyasayı açıklayan görevdeki Devlet Bakanı Kahveci'yi ve TRT Genel Müdürü Duna'yı yıpratıcı bir düzeyde seyretmiştir. 1989 yerel seçimleri öncesinde YSK'dan da TRT tarihindeki ilk uyarı gelmiştir. Devreye giren bütün bu eyleyen ve etkenlerin yanı sıra seçimden sonra Özal'ın Kahveci'yi Devlet Bakanlığından alması, Duna'nın ise istifasını istemesi bu siyasada bir gedik açılması anlamına gelmektedir. Bu kararın örgütlü çıkarlarla bir ilgisi olmadığı, kişisel bir ödül-ceza sisteminin işletildiği açıktır.

Ayrıca, yine önceki hükümet döneminde güçlendirilmeye başlanan PTT'nin yayın alanına sokulması da, bu siyasanın güdülmesinden ya vazgeçildiği ya da bunun görünürde sunulan bir siyasa olduğunu düşündürmektedir. Mutlu ve Tuncel'in (1996) sözünü ettikleri gibi kablolu televizyon ile TÜRKSAT uydu projesinin tümleşik olarak düşünüldüğü ve işlemesi pazara bırakılan rasyonel bir "gizli" ya da "örtük" karar, hatta plan var ise, ilgili çalışmaların 1986'da başladığı da göz önüne alındığında, yukarıda sözü edilen siyasa anlamsızlaşmaktadır.

Mutlu ve Tuncel (1996), bu planı Türkiye'ye ayrılan sınırlı frekansları TRT'nin kullanması, TÜRKSAT'ın özel televizyonlara olanak sağlaması, bu televizyonların yayınlarının uydu dolayımıyla, kablolu televizyon ve çanak antenler aracılığıyla izlenebilmesi ve böylelikle özel televizyonların yayınlarını izlemek isteyenlerin yaratacağı talebin kablolu televizyon yatırımlarını finanse etmesi, kabloya bağlanamayan yerlerde ise özel televizyon yayınlarının çanak antenlerle izlenerek katma değer yaratacak bir çanak anten piyasasının oluşması şeklinde aktarmışlardır.

Çıkarsanan iki siyasanın birincisinin daha siyasal-yönetsel bir nitelik taşıdığı, ikincisinin ise teknokratik bir karara dayandığı ve pa ar-yönlendirmeli bir niyeti barındırdığı söylenebilir. Daha açık ifade edersek ikinci siyasa teknokratların büyük ölçekli planlarına benzemektedir. Çünkü plan, Türkiye'de iletişim alanında teknik açıdan, pazarın işleyişi açısından ve siyasal gelişmelerin istikrarlılığı konusunda yaşanan hiçbir sorun yokmuş gibi sunulmaktadır.

Oysa teknik yönden baktığımızda, kablolu televizyonla ilgili basit bir örnek bile sorunların boyutunu göstermeye yetebilir. PTT'nin kablolu televizyona ilişkin teknik plansızlığı ve öngörüsüzlüğü, Ankara'daki apartmanlara döşenen dağıtıcıların daha güçlü olanlarıyla değiştirilmesini gerektirmiş; böylece aynı iş iki kez yapılmıştır (Erlevent 1992: 22).

Böyle bir planı sekteye uğratan yalnızca teknik öngörüsüzlük değildir. Toplumsal ve siyasal gelişmelerin etkisi yok sayılmıştır. Yasal düzenleme çıkmadan başlatılan kablolu televizyon yayınına talep oluşması potansiyeli, 1989 yerel seçimlerinden sonra iş başına gelen çoğunluğu SHP'li olan belediye başkanlarının kurdukları sistemler yoluyla uydu yayınlarını yörelerine dağıtmaları sonucu engellenmiştir. Bu yeni bir teknik sorun demektir. Kısa zamanda ciddi boyutlara ulaşacak frekans karmaşası, belediyelerin girişimleri sonucu ilk kez bu dönemde yaşanmaya başlamıştır. Ayrıca, ruhsatsız ve standart dışı vericiler kullanılmıştır. Bu yüzden TGM de sürekli devrededir.

Belediyelerin girişimleri yüzünden çanak anten pazarı da canlanmamış; hatta birçok yönetsel ve siyasal sorun ortaya çıkmış; yargı da çeşitli birimleriyle bu karmaşanın ortasında yer almıştır. Kablolu televizyon abone sayısı hiç bir zaman koyulan hedeflere ulaşamamış, yakınlaşamamıştır.

İleri teknoloji gerektiren ve bir yönüyle teknokratik bir yönetim öngören, diğer yönüyle de pazardan beklenen bir gelişmenin, yasal-kurumsal düzenlemeler açısından yarattığı karışıklık ve yerel düzeylerdeki siyasal girişimlerle bozulması, siyasanın işleyişinde devreye giren eyleyenleri ve kısıtlayıcı etkenleri örneklemektedir.

Programlar açısından, kablolu televizyonda PTT'nin yaptığı iş ile belediyelerin vericilerle yaptıkları iş aynıdır: Uydudan alınan yayınları kablo yoluyla (ya da yansıtıcıyla) abone olan hanelere dağıtmak. Yayın, dolayısıyla denetim yetkileri olmadığı halde, "zararlı" yayınları kesmek ya da "zararlı" kanalları vermemek PTT'nin ve belediyelerin elindedir. RTYK, bunu önlemek için devreye girmeye çalışacak ama başarılı olamayacaktır.

Böylece PTT, yeni bir iş alanı olarak oldukça sorunlu ve siyasal etkilere açık olan, pek bilmediği yayıncılık alanına kablolu televizyon yoluyla girmiştir. Bunun için *yasal bir düzenleme* yapılmamıştır. RTYK yayın tekelinin TRT'ye ait olduğu gerekçesiyle buna karşı çıkmıştır. Ama RTYK tarafından savcılığa yapılan suç duyurusu "takipsizlik" kararıyla sonuçlanmıştır. PTT'nin kablolu televizyon yayınına başlamasıyla bitişik bir düzenleme, radyo ve televizyon istasyonlarının kurulmasını ve işletmesini TRT'den PTT'ye devreden yasadır. 1988 başında bizzat hükümet tarafından Anayasanın 133. maddesine aykırı olacağı için bir işlem yapılamadığı söylendiği halde böyle bir tasarı TBMM'ye sunulmuş ve 1989 başında yasalaşmıştır. SHP'nin Anayasa Mahkemesine açtığı dava sonucu çoğu maddesi iptal edilen yasanın yerine yeni bir düzenleme yapılmadığı ve bu arada iki yıl geçtiği için (Ocak 1989-Ocak 1991) zaten PTT yayın işine doğrudan girmiş haldedir.

Böylece TÜRKSAT'ı beklemeden 1990 yılında Türkiye'nin de kapsandığı EUTELSAT uydusundan Türkçe yayın yapmaya başlayan, TRT'den yaptığı personel transferleri ve futbol kulüpleriyle yaptığı anlaşmalarla gündeme gelen ve TRT'nin reklam gelirlerine ortak olan özel televizyon kanalı Star 1'le birlikte PTT üzerine yapılan hükümet hesapları başka bir yollaa işlemeye başlamıştır. PTT ticari bir işletme olduğunu ileri sürerek yasallığı tartışılan bu kanala hizmet sunmuştur. SHP'li belediyeler de gönüllü hizmet kervanına katılmış, 1991'deki 'genel seçim kampanyasına dek Star 1'in de yörelerinde izlenmesini sağlamışlardır.

Star 1 kanalı, ilk başlarda çoğunluğu dizi olmak üzere yayınlarında neredeyse tümüyle dış yapımlara dayanmıştır. Bu dönemde PTT, belediyeler ve Star 1'in yaptıklarının programcılıkla ilgisi program aktarmak düzeyindedir. İlk bakışta programcılık TRT'ye bırakılmş gibi görünmektedir. Ancak birinci siyasa da hesaba katıldığında yapılabilecek en uç çıkarsama, yayın görevinin PTT'ye devredilmesine ve TRT'nin özel yapım şirketlerine stüdyo olanağı sunma dışında tümüyle bertaraf edilmesine çalışılmasıdır.[185]

Kısacası, PTT'ye verilen yetkiler dolayımıyla özel televizyon yayıncılığına zemin hazırlanmıştır. Yayıncılık özelinde anayasal ve yasal bir düzenlemeye gitmeden, kişisel ilişkileri ve aile bağlarını kullanarak ikili yayıncılık sistemine geçilmiştir. Ama devreye giren etkenler, niyetlenilmeyen doğurgulara yol açmış, siyasanın rasyonel bir biçimde teknokratların yönetiminde ve pazar-yönlendirmeli olarak işlemesini engellemiştir.

---

185 Yine de ayrımı sürdürmek daha akla yatkındır; çünkü birinci siyasa kesintiye uğramış; program açısından da teknik açıdan da yeterli yapım ve yayın altyapısı hazırlanmadan özel televizyon yayıncılığı başlamıştır.

*İletişim ve enformasyon teknolojileri*nin eski ayrımları ve örgütlenmeleri sarstığını kabul etmeliyiz. Böylece, telekomünikasyon ile yayıncılık arasında yapılagelen ayrım ve buna göre PTT ile TRT'nin ayrı ayrı örgütlenmelerinin de sorun yarattığı kabul edilebilir. Ancak, bu gelişmedeki itici gücün *deregülasyon siyasaları*yla birleşik olarak düşünülmesi gerekmektedir. Türkiye'de hükümetin aldığı tavır, yeni bir örgütlenme oluşturulması ve/veya kapsamlı yasal düzenlemeye gidilmesi değil, tarafsız bir kamu tüzelkişiliği konumundaki TRT karşısında Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir kamu iktisadi teşebbüsü niteliğindeki PTT'nin güçlendirilmesi ve bunun da çeşitli eyleyenleri dışlayan fiili durumlar yaratılması yoluyla gerçekleştirilmesidir.

b. Türkiye'de yayıncılığın özellikleri ve siyasa konuları açısından dönemin değerlendirilmesi

1987-1991 döneminde yayıncılık alanında girilen yapısal dönüşüm süreci ilk ürünlerini vermiştir. PTT'nin kablolu televizyon yayınına başlaması, TÜRKSAT uydu ihalesinin yapılması, radyo televizyon vericilerinin PTT'ye devredilmesi yoluyla güçlendirilen PTT'nin sunduğu hizmetler yoluyla ve hükümet ile devlet bankasından aldığı teşvik ve kredileri de kullanarak yurtdışındaki şirketi aracılığıyla Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalı yayına başlamıştır. Böylece, *fiili olarak* ikili yayıncılık sistemine geçilmiştir.

Bu döneme Türkiye'de yayıncılığın yapısal özellikleri açısından baktığımızda, yasal-kurumsal açıdan fiili durum yaratıldığını ve devlet tekelinin kırıldığını görmekteyiz. PTT'nin kablolu televizyon yayınını ve vericilerin işletilmesini yürütmesi de Anayasaya ve yasaya aykırıdır. Her ne kadar 2954 sayılı yasada yer verilmemişse de, yasanın gerekçesine bakmak, TRT tekelinin kablolu televizyonu da kapsadığının anlaşılmasına yetecektir (bkz. bu çalışmanın IV. Bölümü).

Teknik açıdan yeterli değerlendirme yapılmadan büyük yatırımlara girilmiş ve bunlar verimli bir biçimde sürdürülememiştir.TRT'nin teleteks için, PTT'nin uydu için, telekomünikasyon endüstrisinin kablo altyapısı için, vb. dışa bağımlılığı söz konusudur.

Programlar açısından TRT'de özel yapımlar, sponsorlu programlar ve dış yapımlara yer ayrılması sürmüş; PTT ve belediyeler yabancı televizyon programlarını dağıtmış; ilk özel televizyon kanalındaki yayınların büyük çoğunluğunu da dış yapımlar oluşturmuştur. PTT'nin yayın kesmesi, TRT için denetimin eskisi gibi işlemesi söz konusuyken, bazı belediyeler sayesinde bazı yörelerde erotik filmler

izlenebilmiş; Star 1 kanalı da program açısından hiçbir kurala bağlı olmaksızın yayın yapmıştır. Finansman açısından Star 1, TRT'nin en büyük gelir kaynağı reklamlara ortak olmuştur. 1990'dan itibaren TRT'nin mali krizi önemli boyutlara ulaşmıştır.

Böylece, bu dönemde güdülen siyasalar, özellikle örgütlenme ve teknoloji konularını düzenlemeye yönelik olmuştur (PTT ve Star 1). Fiilen ve kurumsal düzeyde gerçekleştirilen bu siyasalar, finansman ve içerik açısından da etkili olmuştur (reklam, ucuz yapımlar, yabancı programlar). İzleyiciler de bu tecimsel yayıncılık ortamının tüketicileri olarak yerlerini almışlardır.

BÖLÜM VI

TÜRKİYE'DE YAYINCILIK SİYASASI: 1991-1994

20 Ekim 1991 erken genel seçimlerinden DYP %27.2 oy oranıyla birinci parti olarak çıkmış; ANAP oyların %24'ünü alarak ikinciliğe düşmüştür. Hiçbir parti tek başına iktidara gelecek oyu alamadığı için koalisyona gidilmiştir. Toplam %48 oy oranıyla DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. %10 barajını aşıp TBMM'ye giren diğer iki parti DSP (%10.8) ve RP (%16.9) olmuştur. Baraj yüzünden HEP, SHP ile; MÇP ve IDP ise, RP ile fiili ittifak kurarak adaylarını bu partilerin listelerinden göstermiş ve Meclise girebilmiştir.

Demirel hükümeti, 20 Kasım 1991'den 25 Haziran 1993'e dek görev yapmıştır. Turgut Özal'ın ölümünden sonra, Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı seçilmiştir. DYP Genel Başkanı seçilen Tansu Çiller 5 Ekim 1995'e kadar iş başında kalacak yeni hükümeti kurmuştur. Bu iki yıl boyunca SHP, CHP'ye dönüşmüş ve dört genel başkan değiştirmiştir. Kabinede de bakan istifalarıyla sık sık değişiklik yaşanmıştır.

A. İki Koalisyon Hükümeti, Özel Radyo-Televizyonlar, Yayıncılıkta İdari ve Yasal Düzenlemeler: 1991-1994

1. İki DYP-SHP Koalisyon Hükümeti, Hükümet Programları ve Uygulamaları

Demirel-İnönü koalisyon hükümeti, koalisyon protokolünde de belirtildiği gibi, "Türkiye'de son 11 yılın en geniş tabanlı hükümeti olarak" neredeyse seçmenlerinin yarısının desteğine sahip bir toplumsal uylaşım hükümeti olarak görülmüştür (Cumhuriyet 20.11.1991, s. 15).[1] Koalisyon protokolünde ve hükümet programında "'12 Eylül kalıntıları' olarak nitelendirilebilecek yasal düzenlemeleri, uygulamaları ve kısıtlamaları hızla yürürlükten kaldırarak, her alanda tam demokratik bir siyasal ortam yaratma gerekliliğine" uyulacağı (protokolde) ya da inanıldığı (programda) vurgulanmıştır. Hak ve özgürlüklerin tanınmasına yönelik Anayasa değişikliği, özellikle de 12 Eylül yönetiminin her türlü sorumluluğunu ortadan kaldıran geçici 15. maddenin yürürlükten kaldırılması, "temel ilkeler" (protokol) ya da "genel amaçlar" (program) arasında sayılmıştır.

---

[1] Önceki bölümde olduğu gibi bu bölümde de, Cumhuriyet gazetesinden alınan haberlerin yalnızca tarihlerine, muhabiri belliyse onun adına ve alıntı yapılınca sayfa sayısına gönderme yapılacaktır.

Hükümet programının "genel amaçlar"ı insan hakları, Anayasada bu yönde yapılacak değişiklikler, farklılıkları tanıyan ulusal birlik anlayışı, anarşi ve teröre karşı hukuk içinde aranacak çözümler, Avrupa ile yakın ilişkileri sürdürme gibi konu ve amaçları kapsamaktadır. Radyo ve televizyon da, ayrı bir paragraf halinde bunlar arasında yer almıştır: "Halkımıza gerçekleri yansıtan ve doğru haber alma olanağı sağlayan tarafsız bir devlet radyo-televizyonu mutlaka sağlanacak ve özel televizyon ve radyo istasyonlarının da kurulmasına olanak veren hukuksal ortam hazırlanacaktır." Basın özgürlüğü de bu kapsamda ayrıca vurgulanmış; "eğitim politikaları" başlığı altında da, "Sansür, Muzır ve Basın Yasası gibi yasalardan kaynaklanan kısıtlayıcı düzenlemeler"in kaldırılacağı belirtilmiştir ("Hükümetler ve Programları", Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt 13, 1996, s. 645 ve 648).

1989-1991 döneminde Cumhurbaşkanının tarafsızlığı hükümlerine karşın, Cumhurbaşkanı Turgut Özal kurucusu olduğu iktidar partisinden bağımsız bir anlayış sergilememiştir. 1991-1993'te ise, Turgut Özal ile yeni hükümetin karşıtlığı, yetki çatışmalarına yol açmıştır. Çatışmaların yasa yoluyla ("by-pass yasaları") giderilmesine çalışılmıştır (Yüzbaşıoğlu 1995: 30). Bu yasalardan biri, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilirken ikincisi, Cumhurbaşkanınca Meclise geri gönderilmiş ve yeniden görüşme sırasında Cumhurbaşkanının ölümü ardından yaşanan gelişmelerle Mecliste kadük kalmıştır.

20 Kasım 1991 ile 25 Haziran 1993 arasında Demirel'in Başbakanlığı döneminde, yeni radyo ve televizyon yasasıyla ilgili çalışmalar ve tartışmalar çoğalmıştır.[2] Anayasanın 133. madde değişikliği ise, ilk başta Anayasadaki köklü değişikliklerle birlikte düşünülmüştür.

1993 yılının başlarında, öngörülen Anayasa değişikliği çalışmaları yoğunlaşmış; partiler önerilerini Anayasa Komisyonuna vermişlerdir. Ancak, 1985'ten beri gündeme getirilen, 1988'de iktidar partisi ANAP'ın da desteklediğini bildirdiği köklü Anayasa değişiklikleri, bu tezde ele aldığımız dönemde de gerçekleştirilememiştir. 1982 Anayasasında 11 yılda yapılabilen ikinci değişiklik,[3] 1993 Temmuz ayında gerçekleşecektir. Bu, 133. madde değişikliğidir: Radyo ve televizyon istasyonlarını kurmak

---

[2] Bu dönemde, yayıncılık alanıyla ilgili bakanlık görevinde bulunanlar, radyo televizyondan sorumlu Devlet Bakanı Gökberk Ergenekon, Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu, İçişleri Bakanı İsmet Sezgin, Maliye ve Gümrük Bakanı Sümer Oral, Sanayi ve Ticaret Bakanı Tahir Köse ve Kültür Bakanı Fikri Sağlar'dır.

[3] 1982 Anayasasında yapılan tek değişiklik 1987 yılındaydı. Buna göre, seçmen yaşı, milletvekili sayısı, Anayasa değişikliğinde yordamın değiştirilmesi ve "yasaklı" eski siyasal parti üyeleriyle ilgili 67., 75. ve 175. maddeler değiştirilmiş, geçici 4. madde yürürlükten kaldırılmıştı. 1988'de, yerel seçimleri 5 yılda bir yerine 4 yılda bir yapmak üzere 175. madde gereği halkoylamasına gidilmiş, oylama sonucunda %65 hayır oyu çıkmış ve 127. maddede değişiklik yapılamamıştı.

ve işletmekte devlet tekeli kaldırılmıştır. Üç yıldır yayın yapan özel radyo ve televizyonları Anayasal statüye kavuşturmak, Çiller-İnönü koalisyon hükümetine nasip olmuştur.[4]

Çiller hükümetinin programında öne çıkan konular, "olağanüstü hal" uygulamasının kaldırılması, Türk hukuk düzeni ve vergi sisteminin Gümrük Birliği'ne uyumlandırılması, Meclis gündemindeki yargıya ilişkin yasa tasarılarıyla yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi, uluslararası serbest ticaret ortamının yaratılması için bölgesel entegrasyonlara önem verilmesi ve özellikle devletin iktisadi etkinliklerinin azaltılarak özelleştirmenin hızlandırılmasıdır.

Nitekim, bu dönemde (sonra da sürecek olan) en önemli tartışma konularından biri KİT'lerin özelleştirilmesi olmuştur. Uygulama açısından özelleştirme siyasalarında pek başarılı olunamamıştır. Örneğin, 1994'te hedeflenen 2.5 milyar dolarlık özelleştirme gelirinin yalnızca beşte biri gerçekleştirilmiştir (Uzunoğlu 1996: 701). Bu dönemde, hükümet programında "Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri anlamına gelen bu kapsamlı örgüt" olarak tanımlanan GATT Uruguay görüşmelerindeki kararlar imzalanmış; korumacılığı tasfiyeye yönelme çerçevesinde ihracat teşvikleri hafifletilmiştir. 1989-90'dan beri ücret hareketlerine karşı kamu açıklarındaki artışlar, sıcak para politikası ve sanayicilerin kâr marjını yükseltme uygulamaları şeklinde gelişen tepkiler sonucunda 1994'ün Ocak ayında patlayan bir iktisadi krize sürüklenilmiştir (Boratav 1996: 685). Bunu, IMF'nin isteği doğrultusunda alınan 5 Nisan 1994 istikrar kararları izlemiştir.

Çiller hükümeti döneminde, Güneydoğudaki çatışmalar yoğunlaşmış, faili meçhul cinayetler ile işçi ve memur eylemleri sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. 27 Mart 1994 yerel seçimlerinden RP güçlenerek çıkmış, İslamcı hareketler artmıştır. Nisanda 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun çıkmıştır. Mayıs sonunda ise, "demokratikleşme paketi" açıklanmıştır. Aynı sıralarda ve 1994 boyunca sürecek gündemdeki tartışma konuları da belirginleşmiştir: Özelleştirmede Anayasa engeli, Çiller ve RP'nin serveti tartışmaları, şeriat uyarıları, yolsuzluklar, DEP davası, terörle mücadele yasa tasarısı gibi.

---

[4] 25 Haziran 1993'te göreve başlayan Çiller hükümeti ya da 50. Bakanlar Kurulunda, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı görevlerinde bulunan önce SHP, sonra CHP genel başkanları şunlardır: Erdal İnönü (12 Eylül 1993'e dek); Murat Karayalçın (TBMM dışı, 19 Eylül 1993-27 Mart 1995); Hikmet Çetin (27 Mart 1995-5 Ekim 1995).[4] 1994 yazına kadar yayıncılık alanıyla ilgili bakanlık görevlerinde bulunanlar ise şunlardır: Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Yıldırım Aktuna, Devlet Bakanı Bekir Sami Daçe, İçişleri Bakanı Mehmet Gazioğlu, Ulaştırma Bakanı Mehmet Köstepen, Sanayi ve Ticaret Bakanı Tahir Köse ve Kültür Bakanı Fikri Sağlar.

2. Yayıncılıkla İlgili Gelişmeler

1991-1994 döneminde yayıncılıkla ilgili en önemli gelişmeler özel radyo ve televizyonların ardarda açılması, bir süreliğine yayınların durdurulması ve yıllardır beklenen yasal düzenlemelerin yapılmasıdır. Ayrıca, eski hükümet döneminden aktarılan sorunlar, ilginç boyutlarıyla ortaya çıkmıştır.

a. "Star 1"den "İnterstar", "Teleon" ve "Kanal 6"ya Uzanlar ile Özallar: Geçmiş Dönemin Hesapları

1991 erken genel seçimlerinden ve DYP-SHP koalisyon hükümetinin göreve başlamasından kısa bir süre sonra gazeteler, bir yandan Uzan ailesinin ve Türkiye'nin ikinci özel televizyon kanalı "Teleon" için yapılan program alımları ve sanatçı transferleriyle, öte yandan Cem Uzan-Ahmet Özal çekişmesiyle ilgili haberlerle dolmaya başlamıştır (Cumhuriyet 18.11.1991; 26.11.1991; 15.12.1991).

(i) Özal-Uzan çatışması

Özallar ile Uzanlar arasındaki gerginlik, gümrük komisyoncusu Turgay Aksoylu'nun 20 milyarlık senetle Magic Box'a haciz koydurma girişimiyle açığa çıkmıştır. Senedin üzerinde Ahmet Özal'ın ve kimliği henüz saptanamamış bir kişinin imzası ile şirket kaşesi bulunmaktadır (Cumhuriyet 28.12.1991). Ertesi günkü gazetelerde Star 1 adına bir açıklamaya ve Turgay Aksoylu'nun avukatı Münci İnci'nin iddialarına yer verilmiştir. Açıklamada, senedin "sahte imzalı" ya da "şirketi ilzam etmeyen bir belge" olabileceği, Turgay Aksoylu ile Star 1 arasında 20 milyar lirayı gerektirecek bir alışveriş ya da hizmet olmadığı, şirket kayıtlarında da böyle bir senet bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, Liechtenstein ve Almanya'daki şirketlerde Cem Uzan ve Ahmet Özal'ın eşit pay sahibi olduğu; oysa, Türkiye'de bu şirketlere haber ve program hizmeti veren Star 1'de Ahmet Özal'ın payının %1, Cem Uzan'ınkinin ise %97 olduğuna değinilmiştir. Aynı açıklamada, Cem Uzan'ın Teleon için kuracağı şirkette pay sahibi olmak üzere Özal ailesinin talebi olduğundan ama talebin kabul edilmediğinden söz edilmiştir. Uzanların 200 milyar lirayı yurtdışına transfer etme iddiasına ilişkin olarak da, bunun Ahmet Özal'dan habersiz yapılmasının mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Aynı günkü gazetelerde yer alan bir haberde ise, Turgay Aksoylu'nun avukatı Münci İnci'nin, haciz işlemleri sırasında Adalet Bakanının araya girip haczi durdurmaya çalıştığı, hükümetin yargıya müdahale ettiği iddiası yer almıştır (Cumhuriyet 29.12.1991). Bu konudaki haberlerde, Münci İnci'nin,

haciz işlemle ine karşı İmar Bankasının teminat mektubunun "muteber" banka olmaması nedeniyle kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürdüğüne raslanmaktadır.

30 Aralık 1991'deki gazete haberlerinden izlenebildiği kadarıyla iki gün içinde karşılıklı suçlamalar iyice açığa çıkmıştır: Cem Uzan ile Ahmet Özal birbirlerine ANAP reklam filmleri ile İmar Bankası reklamlarının faturalarının hesabını sormuşlardır. Ayrıca, Aksoylu, İnci ve Özal ailelerinin yakınlıklarıyla ilgili söylentiler aktarılmaya başlamıştır (Cumhuriyet 30.12.1991). 1991 yılının son gününde ise, 20 milyarlık senetteki ikinci imzanın, imza yetkisi olmayan muhasebe görevlisi Mehmet Tevfik Metin'e ait olduğu açıklanmış; gazetelerdeki Star 1 ilanlarında, "şirkete ait borç senetlerinde birinci derecede imza yetkililerinden ikisinin müşterek veya birinci derecede imza yetkililerinden herhangi biri ile A grubu imza yetkililerinden herhangi birinin müştereken imzalarının bulunması" gerektiği duyurulmuştur. Star 1 yetkilileri, M. T. Metin, A. Özal ve T. Aksoylu hakkında "iştirak halinde emniyeti suistimal" ettikleri gerekçesiyle İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunmuşlar; İmar Bankasının teminat mektubu karşılığı ihtiyati hacizi de durdurmuşlardır. Buna karşı harekete geçen avukat M. İnci, haciz kararının durdurulması kararının iptalini istemiştir. Oysa, haciz konulan malların finansal kiralama yoluyla sağlandığı ve mülkiyetinin Türk Kalkınma Bankasına ait olduğu öğrenilmiştir (Cumhuriyet 31.12.1991).

1991 yılının son dört günü ve 1992 yılı Ocak ayı boyunca bu konu, neredeyse hergün gazetelerde yer almış ve aylarca önemini korumuştur. Karşılıklı olarak çeşitli gerekçelerle yapılan suç duyuruları, soruşturmalar, açılan davalar birbirini izlemiştir.

Yeni yılın ilk gününde gazetelerde, bu kez Ahmet Özal'ın, Cem Uzan'ın yurtdışına çıkmasının önlenmesi, İmar Bankası hesaplarının incelenmesi ve Star 1 yayınlarının denetlenmesi istemiyle savcılığa yaptığı başvuru haberi yer almıştır (Cumhuriyet 1.1. 1992). İki gün sonra, hem A. Özal ile T. Aksoylu'nun Magic Box yöneticileri Cem Uzan ve Yekta Okur hakkında "yayın yoluyla hakaret ettikleri" gerekçesiyle savcılığa yaptıkları suç duyurusunun soruşturmasına, hem de Star1 yetkililerinin A. Özal, T. Aksoylu ve M. T. Metin hakkında "emniyeti suistimal" gerekçeli suç duyurusunun soruşturmasına başlanmıştır. Aynı günlerde Cem Uzan, ilişkide olduğu şirketlere bir yazı göndererek faturaların, Ahmet Özal'ın ortaklık payının yalnızca %1 olduğu Magic Box International'a kesilmesini istemiştir (Cumhuriyet 4.1.1992). Ayrıca, Magic Box yetkilileri, eski muhasebeci T. Aksoylu hakkında 3 milyarlık maddi ve manevi tazminat davası açmışlardır. Birkaç ay sonra da, Turgut Özal, yeni adıyla "Interstar"a manevi tazminat davası açacaktır (Cumhuriyet 10.1.1992; 28.8.1992).

A. Özal yurtdışında da hare ete geçmiştir. Magic Box Incorporated şirketinin anlaşmasında taraflardan birinin, başka bir yayın yapamayacağı şerhi yüzünden Teleon'un yayın yapamayacağını öne süren A. Özal, Almanya ve Liechtenstein'da Cem Uzan'a dava açmıştır. Bunun üzerine, 8 Ocakta Almanya'dan deneme yayınlarına başlamış olan Teleon'un yayını durdurulmuştur (Cumhuriyet 14.1.1992; 19.1.1992; 25.1.1992). 27 Ocakta ise yeniden yayına başlamıştır. Uzan, Teleon için Almanya'da ayrı bir şirket kurmuştur (S. Koloğlu, Cumhuriyet 20.4.1992, s.1).

1992 Ocak ayının son günü yine iki taraf da başka suçlamalarla ayrı ayrı mahkemeye başvurmuştur. Cem Uzan'ın daha önce yaptığını bu kez Ahmet Özal yapmış, reklam veren şirketlere gönderdiği mektupta, fatura bedellerinin tahsilatının kendi kontrolündeki Magic Box Incorporated AG'ye ait olduğunu ileri sürmüştür (Cumhuriyet 1.2.1992).

Ayrıca, Ocak ayı sonlarında Cem Uzan'ın üç yıllık sekreteri Selma Özkanlı, A. Özal'a bilgi ve belge sızdırdığı için ölümle tehdit edildiğini söyleyerek, C. Uzan, Y. Okur, genel müdür yardımcısı Ali Rıza Tansuğ ve personel müdürü Erem Ertekin hakkında Savcılığa şikayette bulunmuştur (Cumhuriyet 29.1.1992). Karşı tarafta ise, tehdit edildiğini birkaç kez yineleyen, savcılığa dilekçe veren (28 Aralık 1991 ve 13.2.1992'de) ve bir kez de arabasına bomba koyulan (11.1.1992'de) Star 1 Genel Müdürü Yekta Okur, 17 Şubat 1992'de esrarengiz bir araba kazasında ölmüştür (Cumhuriyet 19.2.1992).

1992 yılı boyunca Uzan-Özal çatışması sürmüştür. Bu arada, Ahmet Özal "Kanal 6" adıyla yeni bir televizyon kanalı kurma hazırlıklarına girişmiştir. Star 1'den önemli transferler yapmış ve reklam pastasına ortak olmuştur (Cumhuriyet 17.4.1992; 26.5.1992; 4.6.1992). Cem Uzan ise, 15 Haziranda süresi dolacak olan Star 1 uydu yayın izninin iptal edilmesini göz önünde tutarak, yeni bir şirket kurmuş ve açılan ihaleye girerek yeni bir isimle yayını sürdürmüştür: "Interstar". Böylece, A. Özal'ın Star 1 aleyhine açacağı davaların da hükmü kalmamıştır (Cumhuriyet 15.6.1992). "Sahte" senet davasıya ilgili olarak, 14 Aralık 1992'deki duruşma sonucunda A. Özal, M. T. Metin ve T. Aksoylu beraat etmiş; A. Özal'ın açtığı davalardan biri ise, 29 Ocak 1993'te İnterstar yayın araçlarına ihtiyati tedbirle sonuçlanmıştır (Cumhuriyet 15.12.1992; 30.1.1993).

(ii) Meclis gündemindeki "Magic Box"

Özal-Uzan savaşı, 1993'te de, yalnızca sonuçlanan davalar ve televizyon kanalları dolayımıyla yapılan atışmalarla gündeme gelmekle kalmamıştır. Bu savaşta ortaya atılan iddialar yüzünden 1992 yılı başında açılmış olan Meclis araştırması, 1993 sonunda bile TBMM gündemindedir.

İki kez (5 ve 25 Şubat 1992'de) Sakarya milletvekili Ahmet Neidim'in reklam faturaları ve vergi yönünden denetimi sorusu ve Maliye ve Gümrük Bakanı Sümer Oral'ın yazılı cevaplarıyla Meclis gündemine gelen MBI-Star 1 konusu, İmar Bankasına ANAP propagandası karşılığında yolsuz ve usulsüz kolaylıklar tanınmasıyla ilgili olarak eski Başbakanlar ve bazı bakanlar hakkında Meclis soruşturması açılması bağlamındaki tartışmalarda da ele alınmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 1. yasama yılı, cilt 3 ve 4, 5.2.1992; 25.2.1992; 4.3.1992). Bunlardan önce, 14 Ocak 1992'de ise, Erzincan milletvekili Mustafa Kul ve 11 arkadaşı, "ülkemizde Star 1 adı altında televizyon yayını yapmakta olan Magic Box International Şirketi ile ilgili iddiaları açıklığa kavuşturmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önerge" vermişlerdir. 29 Eylül 1992'de Mecliste önergenin öngörüşmeleri yaplımış ve kabul edilmiştir. Bunun üzerine, 18 Kasımda TBMM Genel Kurulu kararıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu, 5 Temmuz 1993'te hazırladığı raporu Meclis Başkanlığına sunmuştur. 13 Ekimde de araştırmanın genel görüşmesi yapılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 41, 13.10.1993).[5]

Erzincan milletvekili Mustafa Kul ve 11 arkadaşının verdiği Meclis araştırması önergesinde, yasal olup olmadığı tartışmalı olan Magic Box şirketinin ortakları arasındaki sürtüşmeler sayesinde şirket hakkında bilinmeyen konuların açığa çıktığı söylenmekte ve bunlara ilişkin sorular sorulmaktadır. Cem Uzan ve Ahmet Özal arasında çıkan anlaşmazlığın yukarıda anlatılan olaylar silsilesi şeklinde gündeme getirdiği konuları az çok toparlayan bu soruların nelere ilişkin olduklarını ve Araştırma Komisyonunun "yanıtlayabildikleri"ni[6] maddeler halinde sıralayabiliriz:

1. Araştırılması istenen konuların hemen hemen her birinde Magic Box'ın yasal olmadığına ve gerek kuruluşunda ve işletilmesinde, gerekse yayınlarında siyasal çıkar ve baskının etkili olduğuna ilişkin bir görüşü imleyen ek sorulara yer verilmiştir. Anayasanın 133. maddesine aykırı olarak yayın yapan Star 1 televizyon kanalının yasallığı hakkındaki inceleme için Araştırma Komisyonu RTYK Başkanlığına yazı göndermiştir. RTYK'dan

---

[5] Aşağıdaki bütün alıntılar, genel görüşme kayıtlarının bulunduğu TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 41, 13.10.1993, s. 140-168 ile aynı dergi cildinde ek olarak verilen, 358 sıra sayılı, 8 sayfalık "Erzincan Milletvekili Mustafa Kul ve 11 Arkadaşının, Ülkemizde Star-1 Adı Altında Televizyon Yayını Yapmakta Olan Magic-Box Internaitonal Şirketi ile İlgili İddiaları Açıklığa Kavuşturmak Amacıyla Anayasanın 98inci, İçtüzüğün 102 ve 103üncü Maddeleri Uyarınca Bir Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi ve Meclis Araştırması Komisyonu Raporu (10/11)"den yapılmıştır.

[6] Araştırma Komisyonu, bu konularla ilgili öğreni sağlamak üzere Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye Radyo Televizyon Yüksek Kurulu Başkanlığı, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü, Gelirler Genel Müdürlüğü, PTT Genel Müdürlüğü, İstanbul Beşinci Asliye Ceza Hakimliği, Ankara Ticaret Sicil Gazetesi Memurluğu ve M.B.I. Reklamcılık ve Filmcilik San. Tic. A.Ş. gibi kurum ve kuruluşlardan doküman istemiş ve PTT, Türkiye Kalkınma Bankası ve Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığından üst düzey yöneticilerin bilgisine başvurmuştur.

gelen yanıtta, bulunulan girişimlerin ve yapılan suç duyurularının sonuçsuz kaldığı, Star 1'in yayınının durdurulamadığı belirtilmiştir.[7]

2. PTT'nin yasal olamayan bu şirkete kanal kiralaması ve kiralama mukavelesi hakkındaki soruyla ilgili olarak PTT Genel Müdürlüğüne yazı gönderilmiş ve genel müdür yardımcısının sözlü olarak bilgisine başvurulmuştur. Gönderilen yazılı yanıta ve yapılan sözlü açıklamaya göre, PTT ile MBI arasında "Türkiye ile Almanya'daki iki nokta arasında ses ve resim materyal naklini sağlayacak devrenin yürürlükteki mevzuat çerçevesinde kiralanmasına imkân veren protokoller" vardır. 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanununun 1. maddesinde, "telgraf ve telefon muhaberesi tarz ve usulü için kullanılacak vasıta ve şeklin mahiyetine bakılmaksızın kullanım ve kullanıma ait kanalların tespit yetkisini" PTT'ye bırakılmıştır. Nitekim, PTT'nin bu uygulamasının yasaya aykırılığı nedeniyle yapılan suç duyurusu "takipsizlik kararı"yla sonuçlanmıştır. Bu karara yapılan itiraz da reddedilmiştir.

PTT Genel Müdür yardımcısı Cengiz Bulut da, Araştırma Komisyonuna "PTT sadece yayınları aktarma işlemi yapar. Bu işlem de PTT mevzuatına göre kira karşılığıdır. Bu kuruluşların yasal olup olmadığına bakılmaksızın biz kanal kirayabiliriz. PTT kanal vermese bile, bu yayınları yaparlar. Çünkü vericiler PTT'ye ait değil kendilerine aittir" demiştir.

3. Bir kamu bankasının (Türkiye Kalkınma Bankası) bu şirkete malzeme sağlamasında yardımcı olması ve 17 milyar 352 milyon liralık finansal kiralama tahsisi yapmasıyla ilgili soru için yazılan yazıya bankadan gelen yanıtta:

> Yatırımları, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yatırım teşvik belgesine bağlanmış bulunan M.B.I. Reklamcılık ve Filmcilik A.Ş. ile Bankamız arasında 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanunu hükümlerince yapıldığı, karşılığında gayrimenkul teminat alındığı, Şirketin Teşvik Belgeli bu yatırımı; proje karşılığı ve teminatı açısından Bankamız usul ve prensiplerine uygun, kredinin geri dönüşü açısından ise, mevcut muaccel borç bulunmadığından, tatminkâr bulunmaktadır

diye yazmaktadır. Ayrıca, Türkiye Kalkınma Bankası Genel Müdür Yardımcısı Kemal Ünsal da teşvik primi verdiklerini, projeleri finanse ettiklerini ve karşılığında gayrimenkul teminat alınan finansal kiralamanın yatırımcı için yararına inandıklarını söylemiştir.

4. Bu şirketin kuruluşunda ve kredi ve diğer kolaylıkların sağlanmasında kullanılan teşvik belgesinin DPT tarafından verilmesi hakkındaki soruya gelen yanıtta da, Bakanlar Kurulu'nun 1989 ve 1990'daki iki kararnamesine istinaden firma adına iki adet yatırım

---

[7] Meclis Araştırma Komisyonunun raporunda yer aldığı biçimiyle, RTYK 22.10.1990 tarihinde Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına, 5.7.1991 tarihinde TRT Genel Müdürlüğüne, İçel ili Cumhuriyet Başsavcılığına suç duyurusunda bulunmuş; Trabzon Valiliği ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığına yayınların durdurulması için yazılar yazmıştır.

teşvik belgesi düzenlendiğiyle ilgili öğreni sunulmuştur.[8] Ayrıca, Genel Müdür Hasan Mollaoğlu, firmaya verilen teşvik belgesinin yasal olduğunu, Anayasanın 133. maddesine aykırılığın kendi konuları olmadığını ve teşvik belgelerindeki oranlara uyup uyulmadığı konusunda firmanın 6 ayda bir Müsteşarlığa bilgi verdiğini dile getirmiştir.

5. Magic Box'ın yurtiçi ve yurdışı şirketlerindeki ortaklık payları ve teşvik belgesinin hangi amaçlarla kullanıldığı sorularına karşılık, Araştırma Komisyonu raporunda yalnızca 8.10.1992'de tescil edilen yurtiçindeki şirketin hissedarlarına ve paylarına ilişkin bir tablo yer almaktadır. Buna göre, her bir hisse 1 milyon TL olmak üzere, Cem Cengiz Uzan'ın 146, M. Hakan Uzan, İsmet Gedik, Ethem Alev ve Ömer Üzüm'ün birer hissesi vardır ve %25'i nakden ödenmiştir.

6. Şirketin Türkiye'ye ve yabancı ülkelere ne kadar vergi ödediği sorusunun Türkiye'ye ilişkin yanıtı, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğünden öğrenilmiştir. 1990 için 28.808.313.776 TL (zarar); 1991 için 8.200.753.353 TL (zarar); 1992'nin ilk beş ayı için de 4.530.614.758 TL (zarar) olmak üzere kurumlar vergisi beyanında bulunan şirketin, KDV ve damga vergisi mükellefiyetleri de vardır.

7. Cem Uzan'ın İmar Bankası yoluyla yurtdışına döviz kaçırması sorusuna raporda yanıt verilmemiştir. Genel görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, Cem Uzan Komisyona bir rapor göndermiş ve bu iddianın "tamamen hayal mahsulü ve yalan" olduğunu yazmıştır. 1993 Sonbaharında, Hürriyet gazetesi ile Interstar televizyon kanalı arasında yaşanan karşılıklı suçlamalar dolayısıyla yeniden gündeme getirilen bu konuya (bkz. Cumhuriyet 28.9.1993), Araştırma Komisyonu raporunun Meclisteki görüşmeleri sırasında değinilmiş ve yeterince araştırma yapılmadığı, Devlet Denetleme Kurulunun devreye girmesi gerektiği vurgulanmıştır.

8. Ahmet Özal'ın Turgay Aksoylu'ya olan 20 milyarlık borcunun kaynaklandığı ticari faaliyetin niteliğiyle ilgili olarak da, raporda İstanbul Beşinci Asliye Ceza Hakimliği'nden gelen kararın sonuç bölümünden alıntı yapılmış ve sanıkların beraat ettiği belirtilmiştir. Meclisteki görüşmelerde Araştırma Komisyonu Başkanı, yargıya intikal etmiş bir konu hakkında araştırma yapamayacaklarını belirtmiş; hatta kararı gönderen ceza hakimliğinin, bu hukuki ilişkinin kendilerini bile ilgilendirmediğini, hukuk mahkemesiyle ilgili olduğunu söylediğini aktarmıştır.

---

[8] Birinci teşvik, stüdyo teçhizatı ve donanımı satın alınmasıyla ilgilidir. İhracat taahüdü 5 milyon dolar olarak bildirilmiştir. Vergi, resim ve harç muafiyeti tanındığı açıkça belirtilirken, bu teşvikle Türkiye Kalkınma Bankasından 3.397.294 dolar tutarında teçhizat finansal kiralama yoluyla alınmıştır.
İkinci teşvikte ihracat taahüdünde bulunulmuştur. %30 yatırım indirimi ve %100 gümrük muafiyeti sağlanmasına karşın, yine teşvik belgesine dayanarak 1.197.252 dolarlık kredi de kullanılmıştır.
Bu kredilerin şirketin kuruluş amacına uygun kullanılmadığı açıktır.

9. Maį ic Box'ın sermayesi ve Ahmet Özal'ın payına düşen sermayeyi nasıl ve ne zaman ödediği sorusuna yanıt verilmemiştir. Ahmet Özal'ın ortaklığının mali boyutu bulunmadığını, bunun siyasi gücünden kaynaklandığını ima eden bu soruyu resmi yollarla araştırmak zaten mümkün değildir.

10. Magic Box'ın hazırladığı iddia edilen şantaj kasetlerine de Komisyon raporunda değinilmemiştir. Görüşmelerde ise, araştırma önergesini veren ilk isim ve komisyon üyesi Mustafa Kul, söz konusu şirketten gelen raporda "bu iddia tek kelimeyle uydurma ve iftira" diye yazdığını aktarmıştır. Aynı üye, bu konuda da yeterli çalışma yapılmadığını ve son zamanlardaki yayınlarla böyle kasetlerin olduğunu ilişkin bir imaj oluştuğunu belirtmiştir. Diğer partilerden milletvekilleri, Mustafa Kul'un ve üyesi olduğu SHP'nin bunun üzerine gidememesini İLKSAN ve İSKİ skandallarıyla birleştirmişlerdir.

11. Star 1 kanalında yayınlanan ANAP ve İmar Bankası reklamlarıyla ilgili gelir-gider hesapları, Komisyon raporunda yanıtı bulunmayan bir diğer sorudur. Rapor görüşmelerinde ANAP grubu adına konuşan İstanbul milletvekili Yusuf Namoğlu, "Anavatan Partisi, reklam paralarını ödemiştir, karşılığında faturasını almıştır; bunlar Anavatan Partisi Genel Merkezinde bulunmaktadır, istedikleri anda kendisine [Mustafa Kul'a] ibraz edilebilir" demesinden anlaşıldığı kadarıyla bu soru, Komisyon tarafından araştırmaya da değer bulunmamıştır.

12. Star 1 yayınlarında tarafsızlık sorununa da raporda yer verilmemiş; Komisyon raporunun Meclisteki görüşmelerinde Erzincan milletvekili Mustafa Kul, Türkiye'de "yasal olmayan" Star 1 (sonra, İnterstar) televizyon kanalının yayınlarının Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesine de aykırı olduğuna ilişkin örnekler sunmuştur: Irkçı, nefret duygularını kışkırtıcı nitelikte yayınlar yapılması ("Rum Çocuğu", "Kürt çocuğu" gibi), taraflı yayınlara ve suçlamalara karşı cevap hakkı kullanılamaması, vb.

Kısacası, Araştırma Komisyonu raporu, Star 1 televizyon kanalının yayınlarının yasal olmadığını söylemekten ve zaten çoğu açığa çıkmış olan resmi kayıtları derleyip toplamaktan öteye gidememiştir. Rapor görüşmelerinde bazı milletvekilleri Meclis soruşturması açılması dileklerini belirtmelerine karşın, en az 45 milletvekili bir araya gelip böyle bir girişimde bulunmamıştır. Böylece, 1990 ile 1993 arasında birçok tartışmaya konu olan "Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalı"yla ilgili hesaplaşmalar, hiç bir ciddi kesinti ve yaptırımla karşılaşmamıştır. Aşağıda tartışılacağı gibi sorun, yalnızca bu kanalın açtığı yolda yüzlerce radyo ve televizyon kanalının yasadışı şekilde yayına başlamasıyla kalmamakta, tek başına Star 1, Türkiye'de siyasal ve iktisadi güç ilişkileri ile kaba güç ilişkilerinin boyutunu göstermektedir.

b. Önceki hükümet döneminin baş eyleyenlerinden PTT ve belediyeler

(i) PTT'de soruşturmalar ve "900'lü hatlar"

PTT, hem Star 1'e sağladığı hizmetler yüzünden, hem de TÜRKSAT uydu ihalesinde yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla geçmiş dönemin konuları bağlamında gündemde kalmayı sürdürmüştür. Bu dönemde, televizyon kanallarının genel seçimlerden kısa bir süre önce başlayan audioteks uygulamasına ya da "900'lü hatlar"a gösterdiği ilgi sorun olmuş ve PTT yine öne çıkmıştır. Kablolu televizyonun yavaş yayılmasında pek değişiklik olmamıştır. PTT'yi özellikle gündemde tutan ise, PTT'nin T'sinin ya da telekomünikasyon hizmetlerinin özelleştirilmesine yönelik artan çaba ve tartışmalardır.

PTT'nin özelleştirilmesi hazırlığı 1992 yılının ilk aylarında başlamıştır. Yıl sonunda Devlet Bakanı Tansu Çiller satış formülünü açıklamış ve yoğun eleştirilerle karşılaşmıştır (Cumhuriyet 16.3.1992; 11.11.1992; 13.11.1992; 3.12.1992). Çiller'in başbakanlığındaki hükümet döneminde, koalisyon ortakları bu konuda uzun süre anlaşamamışlardır. 1993 yılı Ağustos ayında SHP'li bakanlar KHK'yı imzalamamışlardır (Cumhuriyet 10.8.1993; 21.8.1993; 28.8.1993). Eylülde PTT'nin T'sinin %49'unun özelleştirilmesinde anlaşma sağlanmıştır. Ne var ki, SHP'li Mümtaz Soysal önderliğinde bazı CHP'li ve RP'li milletvekillerinin destek verdiği iptal kampanyası yürütülmüştür (Cumhuriyet 2.9.1993; 16.9.1993; 24.9.1993). SHP'nin isteğiyle, TBMM'ye gelen yasa tasarısı, 10 Haziran 1994'te kabul edilmiştir (Cumhuriyet 30.1.1994; 7.2.1994; 11.6.1994). 4000 sayılı yasayla PTT'nin T'si ayrılmış, "Türk Telekomünikasyon A.Ş." kurulmuştur. "KİT'leri kimse satamaz" diyen ve 90 milletvekilini arkasınaalan Soysal, Anayasa Mahkemesine dava açmıştır ve telekomünikasyon hizmetlerinin satışı durdurulmuştur (Cumhuriyet 24.2.1994; 2.8.1994; 17.8.1994). Telekomünikasyonun PTT'den ayrılmasından önce ve özelleştirme tartışmaları arasında, PTT'nin yayıncılıkla doğrudan ilgili uygulamaları da gündeme gelmiştir.

PTT ile ilgili olarak yeni hükümetin ilk icraatlarından biri, genel müdür Emin Başer'e işten el çektirmek olmuştur. Bu icraat, TÜRKSAT ihalesinde yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla başlatılan soruşturmanın bir kısmı tamamlandıktan sonra gerçekleştirilmiş; Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu, düzenlediği basın toplantısında "konunun hassasiyetinin görevden alınmayı beklemeye tahammülü yoktu" demiştir (Cumhuriyet 29.12.1991, s. 15).

1992 yılının ilk iki ayında TÜRKSAT ihalesinde yolsuzluk iddiası ve bu konuda hazırlanan dosya, gündemin ilk sıralarında yer almıştır. Hükümetin ilk yolsuzluk dosyası

olan TÜRKSAT ihalesine ilişkin dosya, 27 Ocak 1992'de Ankara Cumhuriyet Başsavcılığına gönderilmiştir. Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu, PTT yönetiminin 1989-90 ve 1991'de TÜRKSAT'ın yatırım programına alınması için yaptığı isteklerin Yüksek Planlama Kurulu (YPK) ve DPT tarafından geri çevrildiğini; yatırım programında olmayan projenin PTT tarafından yapımına başlandığını belirtmiştir. Topçu, ayrıca, ihale ilanının yalnızca Resmi Gazetede yayınlandığını, yurtiçi ve yurtdışındaki yüksek tirajlı gazetelere ilan verilmediğini; kredili olmasına karşın Hazine Müsteşarlığının onayının alınmadığını; ihaleyi Fransız firmasının alabilmesi için Emin Başer ve İhale Komisyonu Başkanı Osman Gözüm'ün "hükümet erkânının isimlerini kullandığı"nı söylemiş ve bu konuda, eski Ulaştırma Bakanı Cengiz Tuncer'den açıklama beklediğini de ifade etmiştir (Cumhuriyet 28.1.1992, s. 3).

Ulaştırma Bakanı Topçu'nun bu açıklamalarına karşılık Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın TÜRKSAT yolsuzluk dosyasını incelediği; eski PTT Genel Müdürü ve yeni Cumhurbaşkanı danışmanlarından Emin Başer'in devlet görevlisi olması nedeniyle konuşmaktan kaçındığı ama eski Ulaştırma Bakanı Cengiz Tuncer'in beklendiği gibi açıklama yapacağı haberleri gazetelerde yer almıştır (C. Gedik, Cumhuriyet 29.1.1992, s. 5).

Nitekim, ertesi gün Cengiz Tuncer açıklama yapmıştır. Tuncer, Topçu'nun yalnızca ilk ihaleden söz ettiğini; TÜRKSAT projesinin 1989'da DPT'den etüt-proje olarak geçtiğini, sonra da YPK'nın tasvihinden geçip Resmi Gazetede yayınlanan 1990 ve 1991 programlarında yatırım projesi olarak yer aldığını; ihale şartnamesinde projenin tamamının kredili olduğunun belirtildiğini ve bizzat Hazine Müsteşarlığının kredi anlaşmalarını yürüttüğünü söylemiştir. Tuncer'in açıklamasında asıl öne çıkan konu ise, 8.5.1985 tarihli 19-383-08839 sayılı Başbakanlık gizli genelgesi olmuştur. Genelge, uluslararası ihalelerde ekonomik ve teknik kıstasların yanısıra siyasal kıstasların ve dış politika hedeflerinin de göz önünde bulundurulmasını şart koşmaktadır. Tuncer, söz konusu genelgeye göre, ihale kararından önce üst düzey yöneticilere bilgi verildiğini ve PTT'nin ihale yasasına tabi olmadığını açıklamıştır. Zaman içinde ABD dolarındaki değer kaybı ve uydunun Orta Asya ülkelerini kapsaması gerekliği yüzünden de, firmalardan ikinci kez teklif alındığını hatırlatmıştır. Topçu ise, bu açıklamaların doğru olmadığını söylemiş ve bir PTT bürokratının Fransızlardan maaş aldığını ileri sürmüştür (Cumhuriyet 30.1.1992, s. 1 ve 17).

1992 yılı Şubat ayında, iki kez Ulaştırma Bakanlığından, bir kez de Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'ndan Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu tarafından istenen ve gönderilmeyen TÜRKSAT dosyası, Cumhurbaşkanlığı ile hükümet arasında

gerginliğin tırmanmasına yol açmıştır. Başbakanlık Yükset Denetleme Kurulu raporunda TÜRKSAT ihalesinde en düşük teklifi veren firmanın ihaleyi kazandığına yer verilmiştir. Hemen ardından, dosya Başbakanlık tarafından Devlet Denetleme Kurulu'na sevk edilmiş ve Cumhurbaşkanlığıyla yaşanan gerginlik çözülmüştür (Cumhuriyet 13.2.1992; 27.2.1992; 28.2.1992).

Aynı ay, TÜRKSAT projesinin ekonomik açıdan fizibl olup olmadığı ve uluslararası etkililik açısından iptal edilip edilmeyeceği tartışması gündeme gelmiştir. Tartışmayı değerlendiren H. Geray, projenin fizibilitesinin uydunun tam kapasite kullanılmasına bağlı olduğunu, İran, Mısır ve Suudi Arabistan'ın Türk Cumhuriyetleri bölgesinde kurmak istediği siyasal ve kültürel etkililiğe karşı da, dış siyasanın belirleyici olacağı düşüncesini ifade etmiştir (H. Geray, Cumhuriyet 15.2.1992, s. 17). PTT, Aerospatiale firmasına Mart ayı ödemelerini yapmış ve TÜRKSAT projesi iptal edilmemiştir (H. Geray, Cumhuriyet 16.4.1992, s.1 ve 17).

Önce 1993 yılında uzaya fırlatılacağı açıklanan Türksat-1A uydusu, Kasım ayı sonunda teslim alınmış ve 21 Ocakta fırlatılacağı söylenmiştir. Teknik bir arıza yüzünden atılması üç gün geciken uydu, uzaya fırlatılışından sonra da arızalanmış ve uzayda imha edilmiştir. 1994 yılı sonunda 1A'nın yerine 1C uydusunun hazırlıkları sürerken Türksat 2 çalışması da başlatılmıştır. Türksat 1B uydusu ise, yine açıklanan tarihten farklı olarak onbir günlük gecikmeyle 10 Ağustos 1994'te uzaya fırlatılmış ve iki hafta sonra yörüngeye girmiştir. 13 yıl boyunca radyo, televizyon, telefon, teleks, veri iletimi, vb. hizmetler için kullanılacak olan ve Türkiye, Orta Avrupa ve Orta Asya bölgelerini gören Türksat 1B, 16 Eylülde PTT'ye devredilmiştir. Uydu, bir yıl sonra %80 kapasiteyle kullanılır haldedir (Cumhuriyet 24.11.1992; 22.9.1993; 30.11.1993; 19.1.1994; 25.1.1994; 25.7.1994; 2.8.1994; 11.8.1994; 9.9.1994; 2.11.1994; Mutlu ve Tuncel 1996: 718).

İletişim uydularının yanısıra "yeni iletişim teknolojileri"nden biri olarak öne çıkarılan kablolu televizyon konusunda, PTT'nin girişimleri ağır aksak sürmüştür. 2 Temmuz 1992'deki bir haberde, kablolu televizyon için PTT'ye para yatıran 85 bin kişinin üç yıldır beklediği; on ilde yaygınlaştırılması hedeflenen projenin öngörüldüğü süre ve sayıda gerçekleştirilmekten çok uzak olduğu belirtilmektedir (H. Erciyas ve A. Sayın, Cumhuriyet 2.7.1992, s. 3). 1992 yılı sonunda PTT yetkililerinin açıklamasına göre, 40 bin abone kablolu televizyon hizmetinden yararlanmakta, 55 bin 56 kişi ise sırada beklemekte; abonelere İstanbul'da 16, Ankara'da 15 televizyon kanalı iletilmektedir (Ş. Güngör, Cumhuriyet 24.12.1992, s. 10). 1994 yılı sonunda, 120.000'i İstanbul, 43.500'ü Ankara'da olmak üzere 9 ilde toplam 209.111 kablolu televizyon abonesine ulaşılabilmiştir

(Cumhuriyet 21.11.1994). 1990 yılından itibaren 2, 3, 3.5 milyon abone gibi hedefler belirleyen PTT, 1995 yılı hedefini 500.000'le sınırlamıştır (Mutlu ve Tuncel 1996: 718).[9]

Önceki hükümet döneminde "sansür" yüzünden de gündeme gelen kablolu televizyon ile ilgili olarak bu dönemde de aynı tartışma alevlenmiştir. Özel televizyon kanalı ShowTV'nin "kırmızı noktalı" erotik film ve dizileri, kablolu televizyon şebekesine vermemek üzere PTT ile anlaşma yapması, "PTT'nin keyfi sansür uygulaması" olarak tepki çekmiş ve bir grup kablolu televizyon abonesi, ShowTV'ye tepkilerini dile getiren faks mesajları çekmiştir. Bu grup, abonelik için başvuranları da, PTT bu uygulamalardan vazgeçme konusunda kamuoyu önünde güvence verene dek başvurularını askıya almaya çağırmıştır. Ayrıca, PTT'nin hiç bir açıklama yapmadan yabancı kanalların yayınını kesmesi de yakınmalara neden olmuştur (B. Eldem, Cumhuriyet 18.2.1993, s.12).

Ulaştırma Bakanlığı, TÜRKSAT ihalesiyle ilgili soruşturmadan hemen sonra, PTT-Star 1 televizyon kanalı ilişkisini de gündemine almıştır. Bakanlığın yedi müfettişi, PTT'nin Magic Box'a sağladığı kolaylıklarla ilgili dosyayı incelemeye başlamışlardır. Bu incelemede mobil uydu sisteminin kiralanmasının yasalara uygun olup olmadığı, naklen yayınlarda link hatları için ne kadar para alındığı, sinyallerin uyduya aktarımında PTT'nin uluslararası anlaşmalarda yer alan tarifeyi uygulayıp uygulamadığı, kablolu televizyon için ücret alınıp alınmadığı, standartlara uygun olmayan vericilerin yerleştirilmesinde PTT'nin rolü olup olmadığı gibi sorulara yanıt aranmıştır (S. Koloğlu, Cumhuriyet 16.1.1992, s. 3). İnceleme sonucunda, Star 1'in vericilerinin PTT Bölge Verici Müdürlüğü binalarına kurulmasına göz yumulduğu, bu vericilerin elektrik parasının PTT tarafından ödendiği, verici güvenliğinin de PTT güvenlik görevlilerince sağlandığı ortaya çıkmıştır (T. Yılmaz, Cumhuriyet 2.2.1992, s. 3).

1991 genel seçimleri öncesinde Yüksek Seçim Kurulu'nun uyarılarına karşın taraflı yayın yapan Star 1'e araç, gereç ve tesislerini kullandıran ve ancak 8 Ekimde yeniden uyarı alınca bunu durduran PTT yöneticileri hakkında dava açılmıştır. Savcı Mehmet Öztan tarafından eski PTT Genel Müdür Vekili Osman Gözüm ile Genel Müdür Yardımcısı Veli Bettemir hakkında açılan dava, Ankara 18. Asliye Ceza Mahkemesinde görülmüştür (Cumhuriyet 11.10.1991; T. Yılmaz, Cumhuriyet 2.2.1992).

Bu dönemde PTT yetkilileri, özel televizyonların TRT'ye devredilecek olan vericilerden yararlandırılmadığını, yalnızca iki nokta arasında ses ve görüntü naklini

---

[9] Mutlu ve Tuncel (1996: 718), 1995'te otuzun üstünde radyo ve televizyon kanalı için kullanılır hale gelen kablo şebekesinin, kayıtlarda 250.000 olarak görünen abone sayısının kablo "geçilen" haneleri kapsadığını, asıl abone sayısının ancak 151.000 kadar olduğunu yazmaktadırlar.

sağlayan devrelerin kiralandığını söylemişler; PTT'nin Magic Box'tan 26 milyar TL kazandığını da açıklamışlardır (H. Erciyas, Cumhuriyet 25.6.1992).

Ne var ki, vericiler TRT'ye bir türlü geri verilmemiştir. TRT, kurumun Kuruluş ve Görev Yönetmeliği değiştiği için, verici personelinin aldığı mahkeme kararlarına karşın, vericileri geri almadan kadroları iptal edilen personeli istihdam etmek istememiş; PTT'ye vericilerin devri istemiyle bir yazı göndermiştir. Bazı özlük haklarından yoksun kalan verici personeli ise, dava açmakla kalmamış; göreve başlamaları, parasal haklarının yasal faiziyle birlikte TRT Genel Müdürlüğünce ödenmesi ve özlük haklarının tanınması hükümlerinin yer aldığı mahkeme kararlarını TBMM Başkanına, Başbakana, Devlet, Adalet ve Ulaştırma Bakanlarına göndererek yardım istemişlerdir (Cumhuriyet 1.3.1992; H. Erciyas, Cumhuriyet 25.4.1992 s.7).

Radyo ve televizyon verici personeliyle ilgili sorun, TBMM gündemine de gelmiştir. 23 Şubat 1993'te, Kocaeli milletvekili Şevket Kazan'ın bu konudaki sorusuna Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu'nun verdiği yanıt şöyledir: Bakanın PTT Genel Müdürlüğüne verdiği 28.5.1992 tarihli talimat üzerine, PTT ve TRT yetkilileri devir komisyonu oluşturup çalışmalara başlamışlar ancak konu hakkında yasal düzenleme gerektiği sonucuna varılmıştır. Böylece, yasa tasarısı çalışmaları başlamıştır ve sürmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 30, 23.2.1993, s. 196). Bu yanıttan onaltı ay sonra bu konuyu yeniden Meclis gündemine getiren Tokat milletvekili Ahmet Feyzi İnceöz'e dönemin Devlet Bakanı Bekir Sami Daçe'nin yanıtı ise, yasal boşluğun doldurulması amacıyla TRT'nin hazırlayıp Başbakanlığa sunduğu taslağın ilgili kuruluşlara gönderilip görüş alındığı ve tasarıya son şekli vermek üzere yine TRT'ye başvurulduğu şeklindedir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 63, 15.6.1994, s. 117). Oysa, devir işlemi ancak 1997 yılı sonunda gerçekleşecektir.

PTT'yle ilgili önemli bir iddia da, A. Özal'ın Kanal 6 televizyonuna PTT'nin link hattı vermesi karşılığında, PTT Genel Müdür Vekilinin Çankaya'da bekletilen kararnamesinin Cumhurbaşkanı tarafından imzalanacağına ilişkin bir pazarlığın yürütüldüğüdür. Bu iddianın sahibi Yaşar Topçu, Bedrettin Dalan'ın da bu pazarlığa aracılık yaptığını Hürriyet gazetesine anlatmıştır (U. Mumcu, Cumhuriyet 5.10.1992).

Son olarak, "900'lü telefon hatları" olarak anılan "audioteks" kanallarıyla ilgili iddialar, bu kanalların kullanım biçimleri ve içerikleri de, PTT'nin bu dönemde öne çıkmasının nedenlerinden biri olmuştur. Bu sistem, Türkiye'de ilk kez PTT Genel Müdürlüğü ile Alo Bilgi Telekomünikasyon A. Ş. arasında 7 Haziran 1991'de imzalanan bir sözleşme gereğince, 16 Eylül 1991'de "Özel Tarifeli Telefon Mesaj Servisleri" adı altında

hizmete girmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 27, 12.1.1993, s. 121). Alo Bilgi servisi, ilk bir ayda yaklaşık bir milyon kez aranmıştır (T. Gönüllü, Cumhuriyet 29.10.1991).

1992 yılı Şubat ayında, Alo Bilgi şirketine altı aylık tekel hakkı verilip verilmediği, PTT'nin şirkete servis yapıp yapmadığı, yapılan sözleşmede PTT çıkarlarının gözetilmediği gibi soru ve sorunlar ortaya atılmış; Haziran ayında da PTT eski yöneticilerine dava açılmıştır (Cumhuriyet 5.2.1992; 6.2.1992; T. Yılmaz, Cumhuriyet 27.2.1992; Cumhuriyet 6.6.1992).[10] 1992'de bazı özel basın ve yayın kuruluşlarının girişimleri dahil, audioteks kanalları için çeşitli şirketler kurulmuştur: Milliyet, Yeni Asır, Başkent Gazetecilik, Alo Fon, Alo Show, Alo Flash, Market Pazarlama gibi.[11] 1993 yılı Nisan ayında "Audiotex Kuruluşları Derneği" de kurulmuştur (Cumhuriyet 17.4.1993).

1992 yılı Nisan ve Mayıs aylarında özellikle RP'li milletvekilleri tarafından Meclis gündemine getirilen cinselliği öne çıkaran 900'lü hatlar konusunda Ulaştırma Bakanı Topçu da harekete geçmiştir.[12] Telefon Mesaj Servislerindeki servis içeriklerinin sözleşmede öngörülen şartlar ve yasalar çerçevesinde olması, "genel ahlâk"a aykırı olmaması için firmaların dikkati çekilmiştir. Bu uyarıya uymayan Alo Bilgi, Alo Tel ve Alo Telebilgi firmalarının telefonları 6 Ağustosta bu servise kapatılmıştır (Cumhuriyet 28.7.1992; 7.8.1992). Bu üç firmanın hizmetinin durdurulmasının İnterstar ve Teleon'a ait olan Alo Fon'a yaradığına ilişkin veriler sunulmuş ve bunun siyasal boyutuyla ilgili söylentiler -İnterstar'ın Özal'a karşı yoğun muhalefete başlaması- yayılmıştır (Cumhuriyet 24.8.1992).

---

[10] Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu, 21 Nisan 1992'de TBMM'de Giresun milletvekili Burhan Kara'nın gündem dışı konuşmasına verdiği yanıtta şunları söylemektedir: '..geçmiş PTT yönetimi, bu sözleşmeyi, Yönetim Kurulundan da geçirmeksizin imzalamış ve bunu yapan firmaya da tekle hakkı vermiş; başka kimseye böyle bir tesis kurma hakkı vermemiş. Üstelik, bununla da yetinmemiş, Ataköy'deki PTT santralının üst katını tahsis etmiş, devletin binasını tahsis etmiş. Bendeniz, Bakanlığa gelir gelmez, böyle bir tekeli kabul etmediğim için firmaya görüşme teklifinde bulunduk. Kendilerini itham etmek amacıyla söylemiyorum; ama bir değerli muhalefet milletvekili arkadaşımızın yeğeni de firmanın ortağıdır, bana da yazdığı mektubu vardır, "Benim bu işle ilişkim yok" demiştir. Ben, buna rağmen, ilişkisi olup olmamasını da aramadım, çağırttırdım ve dedim ki, "Tekeli kaldıracaksınız, tekel bize göre bir iş değil bir, ikincisi yayınlarınıza dikkat edeceksiniz" dedim. Bunun ücret tespiti de şöyle oluyormuş: Ücreti firmanın kontrolü tespit ediyormuş ve firma kendi tespit ettiği kontüre göre PTT'ye hisse veriyormuş. Ben dedim ki, "böyle olmaz, PTT'nin kontürünü esas alacaksınız..".' (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 1. yasama yılı, cilt 9, 21.4.1992, s. 267).

[11] Ekim 1991'den Kasım 1992'ye dek bu alanda faaliyet yapmak üzere kurulan (hizmet veren ve vermeyen) firmalar ve bu firmaların payları ile PTT payları için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 18, 7.10.1992, s. 383-385 ve TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 27, 12.1.1993, s. 122.

[12] TBMM'de RP'li Giresun milletvekili Burhan Kara'nın bu telefon kanallarına yönelik eleştirilerinden kısa bir alıntı sunmak, belli bir bakış açısını netleştirebilir: "Bu erotik kapsamlı telefonların başka önemli bir yönü ise gençlerdeki cinsel uyarılmayı aşırı derecede artırarak, cinsel münasebeti hayattaki en acil iş konumuna dönüştürmektir ki, bunun kısa sürede getireceği netice, cinsel suçlarda, tecavüz olaylarında, homoseksüellikte artış ve kürtajda artıştır" (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 1. yasama yılı, cilt 9, 21.4.1992, s. 265).

PTT, yasalara uygun yayın yapacaklarını bildiren Alo Bilgi, Alo Tel ve Alo Telebilgi ile yeniden sözleşme yapmıştır. Böylece, bu üç firma 1 Eylül 1992'de yeniden hizmete geçmiştir. Diğer firmalara da değişikliği içeren yeni sözleşme imzalatılmıştır. (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 18, 7.10.1992, s.383).

Audioteks kanalları, televizyonlarda düzenlenen piyangolar ya da "yarışma programları" bağlamında da sorun olmuştur. Maliye ve Gümrük Bakanlığına bağlı Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü, İnterstar televizyon kanalında Alo Fon servisleri aracılığıyla nakit para dağıtılan "Her gün 100 milyon lira" programının durdurulması için İstanbul Valiliğine başvurmuştur. Milli Piyango İdaresi, Türkiye Jokey Kulübü ve Spor Toto Teşkilatının sahip olduğu hakkın ihlal edildiği görüşüne karşılık, İnterstar kanalı yetkilileri, bunun bir yarışma programı olduğunu ileri sürmüşlerdir (T. Gönüllü, Cumhuriyet 24.8.1992; Cumhuriyet 30.8.1992).[13] 1993 yılı Nisan ayında Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu, İstanbul milletvekili Halit Dumankaya'nın bu konudaki sorusunu yanıtlarken, 900'lü telefonlarla yapılan her türlü çekiliş ve yarışmanın, ilgili firmaların başvurusuyla Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğünden alınan izne dayanılarak yapıldığını söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 34, 20.4.1993, s. 260).

(ii) Belediyelerin durumu

Geçmiş dönemin baş eyleyenlerinden biri olan belediyelerden, bu hükümet döneminde eskisi kadar çok söz edilmemiştir. 12 Mayıs 1993 itibariyle Ulaştırma Bakanlığı kayıtlarında, kurduğu vericilerle bölgesine İnterstar ve ShowTV başta olmak üzere, Kanal 6, Teleon ve RTL yayınlarını aktaran kırkbeş kadar belediye vardır (bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 35, 12.5.1993, s. 474-475). Aynı tarihte, özellikle kendi kurdukları radyo ve televizyon istasyonlarıyla gündeme gelen yirmi belediye vardır (belediye istasyonları ve yaptıkları harcamalar için bkz. Tablo VI.1).

[13] "Her gün 100 milyon lira" programında ilan edilen telefonu arayıp düşürebilen kişi, her akşam "Türkiye'nin başkenti neresidir?" gibi bir soruyu yanıtladığı takdirde 100 milyon lira kazanabilmiştir. Yine İnterstar'ın "Tamam mı Devam mı?"sı ShowTV'nin "Köşe Dönmece"si ile Kanal 6'nın "Anahtar Tombalası" da, bu tür "yarışma programları" olarak Türkiye televizyon yayıncılığı tarihine geçmiştir. 1992 yılı sonunda, küçük ilanlar için tahsis edilen 900 300'lü hatların amaç dışı kullanım yüzünden iptal edildiği duyurulmuştur (Cumhuriyet 29.12.1992). Zaten, 1992 ve 1993'te yıldızı parlayan yarışma programları gitgide azalırken "reality show"lar öne çıkmaya başlayacak, onlar da daha sonra yerlerini yerli dizilere bırakacaktır.

Tablo VI.1: 1993 Mayıs ayı itibariyle kendi radyo ve televizyon istasyonlarına sahip olar belediyeler ve belediyelerin istasyonlar için yaptıkları harcama

Afyonkarahisar Belediye Şehir Radyosu	500.000.000
Ankara Büyükşehir Belediyesi-Radyo ANKİ	1.231.030.000
Ankara Keçiören Belediye TV'si	260.000.000
Ankara Sincan Belediye Radyosu	150.000.000
Bolu Belediye Televizyonu	Belediye bütçesinden harcama yapılmamış
Erzincan Belediye Televizyonu	653.191.153
İstanbul Büyükşehir BRT Televizyonu	18.700.000.000
İzmir Büyükşehir Belediyesi Kanal EGE	5.000.000.000
İzmir Karşıyaka Radyosu	178.000.000
İzmir Bergama Bakırçay Televizyonu	316.500.000
Kayseri Büyükşehir Belediye TV'si	2.000.000.000
Kırklareli Belediyesi Kanal 39 TV'si	220.000.000
Muğla, Bodrum, Marmaris ve Yalıkavak Belediye Radyoları	Belediye bütçesinden harcama yapılmamış
Ordu Belediye Radyosu	285.041.360
Sakarya-Adapazarı Belediye Radyosu	585.000.000
Konya Büyükşehir Belediye KON TV'si	1.929.903.187
Konya Akşehir Belediye AK TV'si	44.800.000

(Kaynak: TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 35, 12.5.1993, s. 476 ve Cumhuriyet 20.5.1993, s. 9)

1994 yılında yapılan yerel seçimlerden RP güçlenerek çıkmıştır. Ankara ve İstanbul Büyükşehir ve önemli ilçe belediye başkanlıklarını RP'li adaylar kazanmıştır. Bu çerçevede yayıncılıkla ilgili girişimlerde de değişiklikler olmuştur. Örneğin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi kanalını kiraya vermiştir. Zaten yerel seçimlerin hemen ardından çıkarılan yeni yasa, belediyelerin radyo televizyon yayını yapmasına izin vermemektedir.

c. TRT'de sorunlar: Yönetimden hoşnutsuzluk ve mali kriz

1991-1994 döneminde, TRT'yle ilgili olarak öne çıkan konuların başında her zamanki gibi TRT yönetim(ler)inin tutumu ve yaşanan huzursuzluklar gelmektedir. Öncelikle, katlanarak süren bu huzursuzluklara yer vereceğiz. Bu dönemde, TRT kanallarının sınıflandırılmasında yine değişiklik yapılmış; programlar konusunda ise, özel yayıncılarla rekabet ve çatışmalar yaşanmıştır. Aşağıda, TRT kanallarıyla ilgili girişimler ile birkaç rekabet ve çatışma örneğine de değineceğiz. Daha sonra, bu örnekler dolayımıyla TRT'nin girdiği mali darboğazın verilerini sunmaya geçecek ve bu konuya özellikle ağırlık vereceğiz.

(i) TRT yönetimiyle ilgili huzursuzluklar

Yeni TBMM döneminin başlarında, TRT Genel Müdürü Kerim Aydın Erdem'in, kurumu taraflı ve keyfi bir biçimde yönettiği, bazı kesimlere ayrıcalık sağladığı, haksız ödemelerde bulunduğu, "devamlılık" taşıyan görevlerde "geçici görev (istisna akdi)" sözleşmeleri yaptığı gibi iddiaları açıklığa kavuşturmak için Ankara milletvekili H. Uluç Gürkan ve 12 arkadaşı tarafından Meclis araştırması açılmasına ilişkin önerge verilmiş ve reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 1. yasama yılı, cilt 3, 21.1.1992). Oysa, TRT Genel Müdürü Kerim Aydın Erdem'in daha görev süresinin dolmasına bir yıldan uzun bir süre varken görevden alınmak istendiğine, özellikle koalisyonun SHP kanadının böyle bir yönelim içinde olduğuna ilişkin söylentiler yayılmaya başlamıştır. Nitekim, SHP 1992 Nisanında TRT haberlerini izlemekle görevli komiteler oluşturmuştur. Aynı dönemde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Ali Baransel'in atanma kararnamesini imzalamaması yüzünden, TRT Yönetim Kurulu uzun süre toplanamamıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 21.4.1992 ve 7.5.1992). KİT Komisyonunun TRT'nin 1990 yılı hesaplarını onaylamaması, SHP tarafından Erdem'in görevden alınması gerekçesi olarak öne sürülmüş ama DYP, buna sıcak bakmamıştır (Cumhuriyet 16.5.1992; 17.5.1992; 26.5.1992).

Ayrıca, 1991 sonunda senaristlerle yaşanan gerilim, 1992 yazında seslendirme sanatçılarının boykotu ve belki de en önemlisi, 1992 başından itibaren istisna akitli personel ile TRT yönetimi arasındaki direnişten işten çıkarılmaya, mahkemeye ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının konuyu soruşturmasına dek uzanan çatışma süreci, TRT yönetiminden hoşnutsuzluğun ve yaratılan huzursuzluğun örnekleridir (senaristler hk., Cumhuriyet 2.12.1991; E. Onat, Cumhuriyet 19.12.1991; istisna akitli personel hk., Cumhuriyet 8.1.1992; 9.1.1992; 20.1.1992; 21.1.1992; 20.6.1992; 26.7.1992; seslendirme sanatçıları hk., Cumhuriyet 1.7.1992; 3.7.1992).

1993 Temmuzunda, TRT'ye yeni genel müdür atanması öncesinde ve sonrasında ise, yeni huzursuzluklar baş göstermiştir. 57 kişi, TRT genel müdürlüğüne adaylığını koymuştur. Başbakan Tansu Çiller'in Onur Öymen'i desteklediği söylentileri yayılmış; ancak Öymen adaylıktan çekilmiştir (Cumhuriyet 16.6.199; A. Sayın, Cumhuriyet 25.6.1993; Cumhuriyet 26.6.1993; 30.6.1993). RTYK, 30 Hazirandaki toplantı sonrasında üç genel müdür adayını açıklamıştır: Kerim Aydın Erdem, Akın İzmirlioğlu ve Tayfun Akgüner (Cumhuriyet 1.7.1993). Temmuz başında TRT genel müdürlüğü görevine atanan Prof. Dr. Tayfun Akgüner, yaptığı atamalara ve "üniversiteli danışmanları"yla kurum içinde yeni huzursuzluk kaynağı olmuştur. Akgüner, görevinde bir yılı doldurmadan TRT Yönetim Kuruluyla yaşadığı sürtüşmelerle ve yolsuzluk iddialarıyla gündeme gelmeyi başarmıştır (Cumhuriyet 5.5.1994; Cumhuriyet 16.6.1994).

(ii) TRT'nin girişimleri

1991-1994 döneminde TRT kanalları çeşitli örgütlenme ve yayın siyasası değişmelerine konu olmuştur. 1992 yılı boyunca TRT 3, TRT 4, GAPTV ve TRT-INT/TRT-Avrasya kanallarında düzenlemeler yapılmış; TRT-FM radyosu yayına başlamıştır. 1991 yılı sonunda, yeni yılda TRT'nin dördüncü televizyon kanalının eğitime ayrıldığı; bu kanalın hafta sonunda "gençlik kanalı" olarak işleyeceği belli olmuştur (Cumhuriyet 5.12.1991). TRT 1992 Yayın Planında bu kanalın amacı, orta ve yüksek öğrenime yardımcı olmak şeklinde yer almıştır. 92 yılı sonunda, Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan, TV 4'ün yetersiz olduğunu, MEB-TRT işbirliğiyle özel bir eğitim kanalı kuracaklarını açıklamıştır. Açıköğretim Lisesi programları da, 14 Aralık 1992'de TV 2 ve TV 4'ten verilmeye başlanmıştır (Cumhuriyet 11.12.1992; 13.12.1992).

1991 yılında TRT'nin üçüncü kanalı için, "Meclis Kanalı" önerileri gündeme gelmiş; 1993 yılında TRT, TBMM'ye televizyon stüdyosu kurmuştur (Cumhuriyet 5.12.1991; 23.3.1993). TRT 3'ün asıl gündeme gelme nedeni, yine kanal kiralama istemleriyle olmuştur. 1991'in Kasım ayında, RTYK, TRT, PTT ve TGM yetkilileri sürekli toplantılar düzenlemiş ve TRT'nin üçüncü kanalını özel televizyonlara kiralaması; PTT'nin de vericileri kullandırarak gelirden %10 pay almasına yeni yasa taslağında yer verilmesi kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet 18.11.1991; 19.11.1991).

Ancak, TRT Yönetim Kurulu, Aralık ayında Koç-Time Warner ortaklığının TRT 3'ü kiralamak için sunduğu taslağı reddetmiştir. Altı saatlik şifreli yayın adı altında paralı televizyonun kamu kurumuna uymayacağı, denetimin sorun olacağı ve hedeflenen pazar, risk ve geri ödeme koşullarının TRT'ye uygun olmadığı red gerekçeleri olarak sunulmuştur (Cumhuriyet 7.12.1991, s. 1 ve 17). Koç-Time Warner ortaklığının kanal kiralama girişimi, bu konuda yetki isteyen TRT Genel Müdürü K. A. Erdem ile TRT Yönetim Kurulu arasında anlaşmazlığa da yol açmıştır (Ö. K. Öymen, Milliyet 13.12.1991, s. 9). 1992'nin daha ilk gününde, Sabancı Holding ve Milliyet gazetesinin de TV 3'ü kiralamaya talip olduğu haberi yayılmıştır (S. Koloğlu, Cumhuriyet 1.1.1992). 1992'de Koç grubu, bu kez Fransa'nın televizyon istasyonlarından Canal Plus ile ortak bir öneri hazırlayarak TRT'ye sunmuştur (S. Koloğlu, Milliyet 19.10.1992). 1993'te Koç Holding, sekizinci kez TV 3'ü kiralama başvurusunu yinelemiş; bir buçuk ay içinde, kanal kiralamaktan vazgeçip "Eko Radyo-televizyon Yapım ve Yayıncılık A.Ş." adında bir şirket kurmuştur (Cumhuriyet 11.4.1993; 11.6.1993). TRT 3, özel girişime kiralanmayacak, TBMM kanalı olacaktır.

1992'de TOBB'un TRT 4'ün gündüz saatlerini kiralayıp tanıtım ve pazarlama kanalı gibi kullanma düşüncesi gündeme gelmiştir (Yengin 1994: 164). Ayrıca, TÜSİAD ayda bir

program hazırlayıp TRT 1'de ya ınlama isteğinde bulunmuş; ama ilk başta TRT'den onay çıkmamıştır (Cumhuriyet 5.11.1992; İ. Aydın, Cumhuriyet 28.12.1992). TÜSİAD, bu isteğini 1994 yılının başlarında gerçekleştirebilmiş; ilk programında "özelleştirme" konusunu işlemiştir (Cumhuriyet 4.2.1994).

1 Nisan 1992'de test sinyali vermeye başlayan TRT-Avrasya kanalı, Mayıs ayında yayına geçmiştir (H. Şahin, Cumhuriyet 3.4.1992. Azerbaycan başta olmak üzere Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a ulaşmayı hedefleyen bu yayınlar, uydu ve PTT'nin Türk cumhuriyetlerinde kurduğu yer istasyonları aracılığıyla iletilmiştir (Yengin 1994: 108). Müzik ve eğlence ağırlıklı TRT'nin arşiv programlarından oluşan TRT-Avrasya yayını, hem programlar hem de erişilebilirlik açısından birçok eleştiri almıştır.

TRT 1992 Genel Yayın Planında (s. 34) GAPTV'nin amacı, "Güneydoğu Anadolu Projesinin sağlam bir temele oturtulabilmesi için bölgede gerekli olan sosyal, kültürel ve psikolojik ortamın oluşturulmasına, bölgenin eğitim, kültür ve ekonomik seviyesinin yükseltilmesine yardımcı olmak" olarak belirlenmektedir. Ne var ki, GAPTV yayınları da, Avrasya yayınları gibi eleştiriye maruz kalmıştır. Nisan-Mayıs 1992'de gündemi en çok meşgul eden konulardan biri olan Kürtçe yayın konusu, GAPTV açısından da tartışılmıştır. Cumhurbaşkanı T. Özal'ın ortaya attığı, bu konunun MGK'da görüşüldüğü haberinin üzerine gidilmişse de ne MGK üyelerinden "MGK görüşmelerinin gizliliği" dışında bir açıklama gelmiş, ne de böyle bir yayın gerçekleşmiştir (Cumhuriyet 5.5.1992; 9.5.1992). MGK'nın Kasım ayı toplantısından sonra, GAPTV'nin yeniden yapılanması çalışmaları başlamış; Başbakanlık talimatıyla çeşitli Bakanlıklar harekete geçerek MGK esaslarına göre program önerileri oluşturmuşlardır (Cumhuriyet 27.11.1992; 30.11.1992).[14]

1992'de Türkçe, Kürtçe ve Arapça yayın yapacak özel bir televizyon kanalının kurulduğu haberi, Cumhurbaşkanı ve ANAP'ın "Kürtçe yayın"ı desteklemesi, Kürtçe yayın için GAP kanalının kullanılması gibi tartışmalardan bir sonuç alınamamışsa da, 1993'ün Ocak ayından itibaren Diyarbakır'a yönelik yayın yapan "Dicle'nin Sesi" (Dengé Dicle) isimli "faili meçhul" bir radyo tartışma konusu olmuştur (Cumhuriyet 12.1.1993; 21.1.1993). Diyarbakır milletvekili Sedat Yurtdaş, haftada üç gün 14.00-17.00 ile 19.00-22.00 saatleri arasında orta dalgadan "devlet politikası" doğrultusunda yayın yapan bu radyonun "resmi" olmadığının söylendiğini, bu durumda "korsan" olup olmadığını Başbakandan sormuştur. İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in verdiği yanıt, yasal olarak böyle bir radyonun yaptığına ilişkin bir bilgiye sahip olunmadığıdır (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 30, 23.2.1993, s. 194-195). Daha sonra, Sedat Yurtdaş ve

[14] GAPTV hakkında daha ayrıntılı öğreni için bkz. Gencel 1994.

Leyla Zana, "Dicle'nin Sesi" radyosunun, Diyarbakır ili Devegeçidi mevkiinde bulunan 16. Mekanize Tugayı'ndan yayın yaptığını saptadıklarını bir basın toplantısıyla açıklamışlardır (Cumhuriyet 21.1.1993). Bu açıklamanın ardından hükümetin tepkisizliği üzerine, Sedat Yurtdaş ve 10 arkadaşı, bir Meclis Araştırması açılması için önerge vermişlerdir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 36, 25.5.1993, s. 31-32).

1993 yılında, özel radyoların yayınlarının durdurulduğu dönemde TRT-FM radyosu yayına geçmiştir. 13 Mayısta yayına başlayan TRT-FM radyosunun ilk ayında, Ankara, İstanbul ve İzmir radyoları dönüşümlü olarak 18 saatlik canlı yayın gerçekleştirmişlerdir. İki yıldır düşünüldüğü söylenen bu proje, iki- üç ay içinde devreye sokulmuştur. Kanal, yayınların %35'i pop müzik, %30'u Türk sanat müziği, %25'i de Türk halk müziği ağırlıklı olacak şekilde düzenlenmiştir (A. Ekşioğlu, Cumhuriyet 21.5.1993; A. Sayın ve B. Şahin, Cumhuriyet 7.6.1993).

(iii) TRT programları ve üç önemli çatışma konusu

Bu dönemde TRT programları, yine, tarafsızlık ilkesinin ihlali, iktidar ve muhalefet partilerine haberlerde yer verme oranları gibi konularda TBMM gündemine getirilmiştir. TBMM 19. döneminin geçmiş dönemlerden farkı, RP'li milletvekillerinin özellikle genel ahlaka aykırılık gerekçesiyle sık sık TRT yayınlarını eleştirmeleridir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 1. yasama yılı, cilt 2, 9.1.1992; cilt 5, 12.3.1992; cilt 9, 14.4.1992; 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 21, 26.11.1992).[15]

1991-1994 dönemi için TRT programlarıyla ilgili olarak üç önemli sorun ve çatışma örneği verebiliriz. Bunlardan ilki, "32. Gün" haber programına ilişkin yönetsel ve mali sorunlar sonucunda TRT Yönetim Kurulu'nun bu programı yayından kaldırmasıdır. Program yapımcısı Mehmet Ali Birand, TRT'ye borcunu ödemiş ve özel televizyon kanalı ShowTV'yle anlaşmıştır (Cumhuriyet 11.1.1992; 25.1.1992).

TRT, 1992'de biri İnterstar, diğeri HBB (Has Bilgi Birikim) olmak üzere iki televizyon kanalıyla çatışma yaşamıştır. "1994 Dünya Kupası Grup Eleme Maçları"nın naklen TRT'den yayınlanması üzerine, İnterstar televizyon kanalı ve Futbol Federasyonu TRT'yi mahkemeye vermek üzere harekete geçmiştir. Federasyon, ihale şartnamesini öne sürerken TRT, savunmasını vergisini bile ödemeyen bir kuruluşla Federasyon arasında yapılan anlaşmayı tanımama üzerine kurmuştur (Cumhuriyet 25.8.1992; 26.8.1992; 28.8.1992; 6.11.1992). İnterstar ile TRT arasındaki bir başka çatışma da, İnterstar Kanalının "Yeniden Doğmak" isimli dizinin ismini değiştirip izinsiz olarak yayınlaması ve

[15] Kuşkusuz, bu eleştiriler TRT yayınlarıyla sınırlı değildir. Özel televizyonların müstehcen, aile bağlarını zayıflatan yayınlarıyla "genel bir ahlaki tahribat"a yol açtığı sık sık işlenen bir sorun olmuştur.

bu dizinin yayın hakkını elinde tutan TRT'nin, İnterstar kanalı ve dizinin yapımcısı (Osman F. Seden) hakkında dava açması şeklinde gelişmiştir (Cumhuriyet 3.11.1992).

MGK Genel Sekreterliğinin 17 Haziran 1983 tarihli yazısı üzerine Başbakan Bülend Ulusu'nun yazılı emriyle yakılan "Yorgun Savaşçı"nın jeneriğinin 1992 yazında ShowTV'de yayınlanması ve TRT Hukuk Müşavirliğinin yayın hakkı ellerinde olan bu filmin başka bir kanalda gösterilemeyeceğine ilişkin açıklamasıyla bu dönemde de gündeme gelen film, 1993 yılı başında yeniden hortlamıştır (Cumhuriyet 23.7.1992; U. Mumcu, Cumhuriyet 25.7.1992, s. 1-17). HBB kanalının, "Yorgun Savaşçı" filmini yeniden çektiği ve gösterime sokacağı duyulunca, eski filmin "kaybolan" kopyasının Başbakanlık tarafından TRT'ye verildiği ortaya çıkmıştır. 9 Şubatta HBB'de, 10 Şubatta TRT 1'de yayınlanmaya başlayan dizi için açtığı davayı kazanan TRT, HBB'deki yayını durdurma girişiminde bulunmuştur. Ne var ki, mahkeme kararı karşısında hızla çekimleri tamamlayan HBB, dizinin bölümlerini dört gün peşpeşe göstermiştir (Cumhuriyet 6.2.1993; 9.2.1993; 19.2.1993; F. Yanık, Cumhuriyet 21.2.1993).

Bu örnekler, TRT'nin özel yayın kuruluşlarıyla rekabete girdiğini ya da rekabete girmek zorunda kaldığını göstermektedir. TRT'nin 1992 yayın prototipinde yer alan "Arkası Yarın"lar, filmler, yarışmalar da, bu savı güçlendirmektedir. TRT, 92 yılı başlarında kabarelere koyduğu ambargoyu da kaldırarak altısıyla anlaşmasını yenilemiştir (Cumhuriyet 12.12.1991; S. Koloğlu, Cumhuriyet 4.2.1992). Eylül ayında başlayan yeni yayın döneminde de, televizyonun en çok izlendiği 19.00-22.00 saat dilimine en popüler programların koyularak TV 1'in "rekabet kanalı" olarak düzenlendiği bizzat TRT Genel Müdür Yardımcısı Yücel Yener tarafından açıklanmıştır (A. Sayın, Cumhuriyet 1.11.1992).

(iv) TRT'nin mali krizi

1991 ve özellikle 1992, TRT'nin reklam gelirlerinin eridiği ve mali krizin derinleşmeye başladığı yıllar olmuştur. 1991 yılında, ABD ve KKTC ile yapılacak ortak yapımların iptal edilmesi, radyoda sponsor programların artması (Garanti Bankası, Uzelli Kaset Sanayi, vb.) ve yıl sonunda TRT tarafından sponsor programlara ağırlık verileceğinin açıklanması, mali darboğazı aşma çabalarının örnekleridir. Öyle ki, 1992 yılı Ekim ayında TRT Yönetim Kurulu, reklam gelirlerinin %30'unu Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Teşvik Fonuna vermesi gerekirken bu ödemeyi yapmama kararı almıştır. Yalnızca 92 yılı itibariyle 1 trilyon liralık reklam kaybı yaşayan TRT, reklamlarda da promosyon başlatmıştır: TV 1'e verilen reklamlar, bir süre ücretsiz olarak diğer TRT kanallarından yayınlanmıştır. Daha eşit koşullarda özel yayın kuruluşlarıyla rekabet edebilmek için, 1993 yılı içinde TRT Reklam Yönetmeliğinde ödeme süresini artırmak, teslim süresini

düşürmek, müzik kullanımını kolaylaştırmak, sözcük kullanım limitini artırmak gibi sekiz maddeyi bulan değişiklik yapılmıştır (Cumhuriyet 17.10.1992; 25.1.1993; 19.4.1993).

1992 yılında özellikle televizyon alanında yoğunlaşarak yaşanan rekabete, 1993 yılında sayıları gitgide artan radyolar da katılmıştır. Böylece TRT, reklam gelirleri açısından radyolardan da darbe almıştır. TRT Reklam Dairesi Başkanı Suat Severöz, bu konuda "hem kanunda belirtilen görevleri yapacaksınız hem de tüccar gibi çalışacaksınız. Bu çok zordur" diye konuşmuştur (Cumhuriyet 25.1.1993, s. 10). Yasal düzenlemenin bir an önce yapılması ve "haksız rekabet"in önlenmesi, TRT yöneticileri tarafından sık sık dile getirilir olmuştur.

TRT yönetimindeki sorunlar ile yolsuzluk iddiaları, yönetim kriziyle ilişkili olarak düşünülebilir. Sponsor programlara ağırlık verilmesi, kanal kiralama girişimlerinin değerlendirilmesi, reklam konusunda yapılan promosyonlar ve değişiklikler, programlarda girilen rekabet ise, mali krizle bağlantılıdır. 1994 yılı yazında, TRT'nin faiziyle bir trilyonu aşan vergi borcu ile yine trilyon sınırına varan finansman açığı olduğu saptanmıştır. 1992 yılından itibaren devlet siyasası bağlamında yürürlüğe konulan eğitim ve kültür yayınları ile TRT-INT Avrasya yayınlarına ait masrafların hükümetçe taahüt edilmesine karşın genel bütçeden karşılanmaması; kamuoyu araştırmalarının, bazı haber programları, diziler ve müzik-eğlence programlarının kurum dışına sipariş edilmesi; özel yayın kuruluşlarının rekabeti yüzünden reklam gelirlerinin üç yılda 1/5 oranında azalması, TRT'nin girdiği mali krizin nedenleri arasında sayılmaktadır (Cumhuriyet 8.8.1994, s.7).

d. Özel yayın kuruluşları ve yayınları durdurma genelgeleri

TRT'nin mali krizindeki en önemli etken, TRT kurulduğundan bu yana hükümetlerin, bu kuruma mali özerklik tanımaması ve TRT'yi zamanla gelirinin büyük kısmını sağlayacağı ve sonra yitireceği tecimsel kaynaklara/reklam gelirlerine terketmesidir. Reklam pastasından TRT'ye düşen payın gitgide azalması, siyasal gücü arkasına alan iktisadi güçlerin yasa ve kural tanımadan başladıkları yayıncılık etkinliği ve bunun yayılması yüzünden olmuştur. Bunun değerlendirmesini bir bütün olarak hükümet siyasası açısından yapacağız. Ama öncelikle TRT'nin gelirlerine ortak olan özel radyo ve televizyon kuruluşlarına değinmeliyiz.

(i) Öz l televizyon kuruluşları

Önceki bölümde Star1'in yayına başlamasının; bu bölümün ilk alt başlığı altında ise, Star 1'in İnterstar'a dönüşmesinin ve Teleon (Ocak 1992'de yayın) ile Kanal 6 (Ekim 1992'de yayın) kanallarının kurulmasının öyküsünü anlatmıştık. Bu noktada, Uzan ve Özal ailelerinin bu girişimlerine Kanal Market'i de ekleyebiliriz. Bu girişim, TOBB'un TV 4 için düşündüğü pazarlama modelinin uygulaması olsa gerektir. Modeli Türkiye'de ilk uygulama şansı, birçok konuda olduğu gibi yine Özallara -Ahmet Özal ile Efe Özal kardeşlere- düşmüştür. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, verdiği yılbaşı resepsiyonunda ve Sanayici ve İşadamları Derneği'nin bir toplantısında, gazetelerin kupon karşılığı ansiklopedi pazarlaması gibi, televizyonların da ansiklopedilerin CD Rom'unu satarak ayakta kalabileceklerini söylemiştir. Ardından, Kanal 6'da, pazarlama kanalında (Kanal Market), "AnaBritannica'nın CD Rom'unu 200 dolara satacağız. Çocuklara bunu ben önerdim" diye de eklemiştir. Böylece, bu konuda da öncülük, teknolojik gelişmeleri yakından izleyen Özal ailesine ait olmuştur. (U. Mumcu, Cumhuriyet 18.1.1993, s. 1 ve 17; Cumhuriyet 20.1.1993).

1992 yılında, Teleon ve Kanal 6 dışında dört tecimsel televizyon kanalı daha yayına başlamıştır. Bunlardan ilki, 1991 yılının sonlarından itibaren yaptığı yayıncı ve sanatçı transferleri, futbol kulüpleriyle anlaşma çabaları ve ortaklık girişimleriyle gündeme gelen ShowTV'dir. ShowTV'nin yayınlarını gerçekleştirmek üzere kurulan AKS Filmcilik ve Reklamcılık A.Ş. ilk kurulduğunda, hisselerin %50'sinden fazlasına sahip olan bankacı Erol Aksoy'un yanı sıra, Hürriyet ve Sabah grupları da %20'şer hisseye sahiptir. Geri kalan hisseler de Grundig, Profilo Holding ve Ahmet Ertegün arasında paylaşılmıştır. Çıkış noktası Fransa'dan 1 Mart 1992'de düzenli yayına geçen ShowTV, kısa haberleri, "kırmızı noktalı" filmleri, Amerikan televizyon türlerinden uyarlanan yarışma ve "talk show"larla ilgi çekmiş; özellikle Türkiye'deki popüler sanatçı ve yapımcılarla anlaşmış ve yerli filmlere ağırlık vermiştir.

1992 yılının Ocak ayından itibaren konuşulmaya başlayan televizyon kanalı ise, Flash TV olmuştur. Flash TV, özellikle Bursa'dan çıkmasıyla ve Bursa milletvekili ve Devlet Bakanı Cavit Çağlar'ın kanala desteği olduğuyla ilgili haberlerle gündeme gelmiştir. Göktuğ Şirketler Grubunun bu girişimi, ilk adımda Bursa, İzmit ve İstanbul'u kapsayacak şekilde ve radyolink hatlarını kullanarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Şubat ayında deneme yayınına, Kasım ayında programlı yayına geçen Flash TV, kesin olarak 1 Aralık 1992'de yayına başlamıştır. Ankara'da ise, Kasımda deneme yayınına, Ocak 1993'te normal yayına geçmiştir. Flash TV, yerli yapımlara ve yerel haber programlarına öncelik vermiştir.

1992'de yayın hayatına atılan üçüncü televizyon kanalı, Has Bilgi Birikim TV (HBB) olmuştur. Demirbank'ın da ortak olduğu bu kuruluşun en büyük ortağı Has Holdingin sahibi Bilge Has'tır. Çok iddialı olmayan bir şekilde İngiltere'den yayına başlayan HBB, özellikle klasikleşmiş eski Hollywood filmlerini göstermesiyle, Amerikan futboluyla ve Camiden hutbe yayınıyla ilgi çekmiştir (S. Koloğlu, Milliyet 17.1.1993, s.2). Ayrıca, Enformasyon Reklamcılık ve Filmcilik A.Ş. tarafından kurulan Kanal E de, Kasım ayından itibaren deneme yayınına başlamıştır (Cumhuriyet 26.11.1992).

1993'te ise, üçünü yüksek tirajlı günlük gazetelerden, birini ise 1992'de kurulan televizyon kanalından bildiğimiz dört tecimsel kuruluş daha ulusal çapta televizyon yayınına başlamıştır. Show TV, 1993 Martında deneme niteliğinde şifreli televizyon kanalı Cine 5'i devreye sokmuştur. Türkiye'nin ilk paralı televizyon kanalı olan Cine 5, adı üstünde, ağırlıklı olarak film yayınlamak üzere kurulmuştur. Diğer üç kanal ise, 22 Nisanda yayına başlayan Türkiye Gazetesi Radyo Televizyonu (TGRT); Milliyet gazetesinin sahibi Aydın Doğan'ın Doğan Holdingi ile Doğuş Holdingin birlikte kurdukları, 20 Eylülde deneme yayınına başlayan Kanal D; ve ShowTV'deki ortaklığına son vermiş ve daha önce SATEL adı altında hazırlıklarını sürdürmüş olan Sabah gazetesinin, gazete sahibi Dinç Bilgin (%40), Finansbank'ın sahibi Hüsnü Özyeğin (%30 -1995 Şubatında ortaklıktan ayrılacaktır) ve Çukurova grubunun sahibi Mehmet Emin Karamehmet'in (%30) ortaklığında kurduğu ATV'dir (Çaplı ve Dündar 1996: 1379-1380).

Ayrıca İslamcı eğilimiyle bilinen Zaman gazetesi Türkiye'deki tirajını neredeyse on misli artırmasının yanı sıra (1991'de 20-30 bin iken 1993'de yaklaşık 200 bin), Türk Cumhuriyetlerinde hem gazete basıp dağıtmaya, hem de "paket" televizyon yayını yapmaya başlamıştır (EP, no. 6, 3-10.1.1993, s. 68). Zaman gazetesi, daha sonra Türkiye'de de ulusal çapta yayın yapacak olan Samanyolu TV'yi (STV) kurmuştur (Çaplı ve Dündar 1996: 1380-1381).

(ii) Özel radyolar ve telif sorunu

1992 yılının Ocak ayından itibaren gazetelerde özel radyo kurma çalışmalarının da başladığına ilişkin haberler çıkmaya (Cumhuriyet 11.1.1992; 23.3.1992), Haziran ayından itibaren de ardarda özel radyolar açılmaya başlamıştır.[16] Haziranda İstanbul'dan yayına geçen Mehmet Duru'nun "Kent FM"ini, 99 gencin sermayelerini bir araya getirerek kurduğu Turkuaz Holding'e bağlı "Genç Radyo" izlemiştir. Genç Radyo İstanbul, İzmir ve Adapazarı'ndan sonra Kasım ayında Ankara ve Eskişehir'de de 24 saatlik yayına başlayarak "Ankara'nın ilk özel radyosu" ünvanını almıştır. Ayrıca, Program House Program

[16] Daha önce sayılan belediye radyoları (ör., Radyo Bodrum) burada anılmayacaktır.

Hizmetleri A.Ş., "anahtar teslimi radyo televizyon istasyonları kurmak" üzere devreye girmiştir (Cumhuriyet 6.6.1992; 15.6.1992; 2.11.1992, s. 3).

Kent FM'in sahibi Mehmet Duru, kendisiyle yapılan söyleşide, radyoda 24 kişilik bir ekibin çalıştığını; günde 17 saatlik yayının %67'sinin müziğe; saatte 7.5 dakikanın da reklamlara ayrıldığını; hedef kitlenin de 10-35 yaş arası İstanbul sakinleri olduğunu belirtmiştir. Duru, karışılmasın diye uydudan yayın yaptıklarını söylemek yerine, yasa çıkması için baskı da oluşturacağını düşündüğü bir deneme yayını yaptıklarını ve TGM'ye de başvurduklarını söylemiştir. Genç Radyo'dan Müge Yelekçi de, hedef kitlelerinin 18-35 yaş, özellikle öğrenciler olması ve 24 saat yayın yapacaklarını söylemesi dışında Mehmet Duru'nun söylediklerine benzer açıklamalar yapmıştır. Program House'dan Zafer Ataylan ise, Temmuz 1992 itibariyle 4 kuruluşa hizmet verdiklerini, son bir haftada 25 başvurunun daha yapıldığını, bir ay içinde 100 yatırımcının daha başvuracağını beklediklerini ve bunların 1/4'inin ciddi olduğunu düşündüklerini söylemiştir ("Sıra Radyoculara" Medya, cilt 5, no. 6, Ağustos 1992, s. 8-11).

1992 yılı Ekim ayı başında dokuz özel radyonun yayında olduğu saptanmıştır (Cumhuriyet 5.10.1992, s. 3):

Genç FM-Turkuaz Holding
Kent FM-Mehmet Duru
Süper FM-İnterstar ya da Cem Uzan
Metro FM-İnterstar ya da Cem Uzan
Radyotek-Kanal 6
Energy FM-Vedat Yelkenci
Number One FM-Karacan Yayınları
Show Radyo-Show TV
Power 100 FM-Vakkorama (deneme yayını)

Birbirinde pek de farklı yayın yapmayan radyolardan sürekli yayınlanan şarkılar yüzünden müzik yapımcılarıyla telif hakkı tartışması kızışmış (B. Şahin, Cumhuriyet 20.9.1992 ve 8.12.1992); haberleşme sistemlerini bozduğu için de Ulaştırma Bakanlığı ya da TGM ile sorunlar yaşanmıştır (Cumhuriyet 24.9.1992, s. 1 ve 15; 6.10.1992; "Özel Radyolar-Fark Göremiyoruz, Ya Siz?" Medya, cilt 5, no. 8, Ekim 1992, s. 10). Yine de Kasım ayından itibaren, Türkiye'nin çeşitli illerinde ikişer üçer açılan özel radyoları saymak neredeyse olanaksız hale gelmiştir. Özellikle, "ilk özel dini radyo" olarak gazetelerde yer alan Denizli'deki "Bizim İller"den sonra açılan, İslami mesajlar veren radyoların yayınları dikkat çekmeye başlamıştır (Ö. Yurtseven, Cumhuriyet 30.11.1992).

Özel radyoların yayına başlamasıyla birlikte telif hakkı, önemli bir tartış na konusu olarak ortaya çıkmıştır. 1992 Eylülünde Radyo Televizyon Sahipleri ve Yayıncıları Derneği (RTSYD) yetkilileri, telif ödemeye hazır olduklarını ama bu konuda bir düzenleme bulunmadığı için hangi kuruluşu muhatap alacaklarını bilemediklerini açıklamış; MÜYAP (Müzik Yapımcıları Derneği), MESAM (Türkiye Musiki Eseri Sahipleri Meslek Birliği) ve POPSAV (Popüler Müzik Sanatı Vakfı) arasından MESAM'ı yeğlediklerini de belirtmişlerdir (B. Şahin, Cumhuriyet 20.9.1992). 24 Eylül 1992'de Energy FM, Kent FM, Power FM, Number One FM ve Genç Radyoyu kapsayacak şekilde RTSYD ile MESAM arasında bir anlaşma yapıldığı açıklanmıştır. Buna göre, radyoların reklam gelirlerinin %3'ü oranında telif vereceği, eserlerin ne kadar çalındığının aylık raporları halinde MESAM'a sunulacağı, telif paylaşımının MESAM'ın yetkisinde olduğu karara bağlanmıştır (Cumhuriyet 25.9.1992, s. 1 ve 15).

MÜYAP Yönetim Kurulu üyesi Şahin Özer, bu işin muhatabının MÜYAP olduğunu ileri sürmüştür: "İlk önce plakçıya, sonra bu işi yapan güfteciye ya da besteciye, sonra da sanatçıya birer pay ödemeleri gerekiyor.... Radyolarda çalınan bütün emtia plakçılarındır. Bütün dünyada yayım hakkı plakçının elindedir." Özer, MÜYAP üyeleri olarak (Dünya Plakçılar Birliği'nin avukatının da katılımıyla), özel radyolar hakkında toplu davalar açtıklarını ve yakında vericilere haciz geleceğini de söylemiştir ("Özel Radyolar" Medya, cilt 5, no. 8, Ekim 1992, s. 19). Bu tartışmalardan ancak bir yıl kadar sonra, başlangıcı Sezen Aksu'nun "Deli Kızın Türküsü" kasediyle yapılacak şekilde RTSYD ile MÜYAP arasında bir centilmenlik anlaşmasına gidilebilmiştir (Cumhuriyet 30.9.1993).

Yalnızca müzik eseri sahipleriyle sorunlar yaşanmamıştır. TGM'nin istemiyle Ulaştırma Bakanlığı da, "hava sinyal sistemleri ile kara ve deniz haberleşme sistemlerini bozduğu" gerekçesiyle özel radyolar hakkında suç duyurusunda bulunmuştur (Cumhuriyet 24.9.1992 ve 25.9.1992 s. 1 ve 15; 6.10.1992). Yayınlar, Valiliklere gönderilen genelgelerle de durdurulmaya çalışılmıştır. 22 Ocak 1993'de İçişleri Bakanlığının, 15 Mart 1993'de de Ulaştırma Bakanlığının gönderdiği genelgeler sonucunda uydudan yayın yapanlar dışındaki bütün özel radyo ve televizyonların yayını durdurulmuştur.[17]

(iii) Yayın durdurma genelgeleri

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'nce 76 il valiliğine dağıtılan 22.1.1993 tarihli genelgede, yasa çalışmaları sürerken il Valilik ve Emniyet Müdürlüklerinden alınan

[17] 15 Mart 1993 tarihli genelgenin 4. genelge olduğunu söyleyen Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu, önceki genelgelerde valiler arasında uygulama birliği sağlanamadığını belirtmiştir : "Kimisi savcılığa başvurmuş; 'aman bana bulaşmasın; savcı beye haber vereyim de, o bir muamele yapsın' demiş. Kimisi dava açmış, kimisi Danıştaya gitmiş, kimisi 'böyle bir genelge var, kapat' diye haber göndermiş; bir uygulama curcunası olmuş." (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 33, 6.4.1993, s. 278)

yazılarda özel radyo ve televizyonlarla ilgili bazı tereddütlerin dile getirilmesi üzerine, RTYK ve TGM'nin görüşlerine başvurulduğu belirtilmiştir. RTYK'nın 19.10.1992 gün ve 10301 sayılı görüş yazısında özel radyo ve televizyonlara "mevcut yasalara göre izin verilmesinin hukuken mümkün olmadığı"na; TGM'nin 4.12.1992 gün ve 10268-5169 sayılı görüş yazısında da "2813 sayılı Telsiz Kanununun 32. maddesine göre işlem yapılmak üzere Cumhuriyet Savcılıklarına suç duyurusunda bulunulmasının gerektiği"ne yer verildiği Valiliklerin bilgisine sunulmuştur. Kısacası, İçişleri Bakanlığının genelgesi, konunun mahkemelere intikal ettirilmesi gereğine işaret etmiştir. Daha sonra İçişleri Bakanı Sezgin, genelgenin yanlış anlaşıldığını, halen yayın yapan radyolar için değil, yeni başvurular için geçerli olduğunu açıklamıştır (Cumhuriyet 4.2.1993; 5.2.1993).

15 Mart 1993 tarih ve 02675.1414 sayılı Ulaştırma Bakanlığı Telsiz Genel Müdürlüğü genelgesinde ise, radyo televizyon vericilerinin standartlara uygunluk bakımından izne tabi olduğu, kullanılan vericiler için TGM'den ruhsatname alınması ve frekans tahsisi yaptırılması gerektiği vurgulanmış; mevcut özel yayıncıların Anayasanın 133. maddesi ile Telsiz Kanununun ilgili hükümlerine aykırı hareket ettiklerine dikkat çekilmiş ve Vali ve Kaymakamların görevleri hatırlatılmıştır. Bunlardan yola çıkılarak da Bakan Yaşar Topçu imzalı genelgede şöyle yazılmıştır:

> Kanunlara aykırı olarak izinsiz ve ruhsatsız kurulan ve kullanılan bütün radyo ve televizyon vericilerinin faaliyetlerinin tatil edilmesi, mühürlenmesi, sökülmesi gibi önleyici tedbirlerin alınmasını, ayrıca bu maksatla kullanılan radyo ve televizyon menşeileri araştırılarak izinsiz imal ve izinsiz yurda sokulmuş olanların sorumluları hakkında savcılıklara ihbarda bulunulması, keza kaçak sokulmuş olanların Gümrük Müdürlüklerine işlem yapılmak üzere teslimi yasa gereğidir.
> İliniz dahilindeki radyo ve televizyon vericileri için buna göre işlem yapılması ve yapılan işlemler hakkında Ulaştırma Bakanlığı Telsiz Genel Müdürlüğüne bilgi verilmesini önemle rica ederim.

Böylece, 1993 yılının ilk üç ayında sayısıyla ilgili muhtelif rivayet bulunan (400, 500, 700) özel radyolar ve 100'ü aşkın televizyon kanalının yayınları Mart ayı sonundan itibaren durdurulmuştur. Yalnızca, uydudan yayın yapan istasyonlar yayınlarını sürdürmüşlerdir. Böylece, 1993 yılında başlayan çeşitli radyo televizyon örgütlenmelerini eylemleri yoğunlaşmıştır.

(iv) Genelgelere tepkiler ve genelgelerle ilgili iddialar

Öncelikle, İçişleri Bakanlığı genelgesi üzerine Radyo-TV Sahipleri ve Yayıncıları Derneği harekete geçmiştir. Dernek bütün radyolara ortak yayın çağrısında bulunmuştur. Her 20 dakikada (ya da yarım saatte) bir radyo istasyonlarından yayınlanması istenen ve yayınlanan metinlerle, dinleyiciler tepki göstermeye çağrılmış; Başbakan, Başbakan Yardımcısı, Ulaştırma Bakanı, ShowTV, İnterstar, Kanal 6, HBB'nin telefon ve faks numaraları duyurulmuştur. Ayrıca, Anadolu Radyocular Birliği'nin açıklamaları ilden ile yayılmış; oturumlar düzenlenmiş (ör., Eskişehir Oturumu), iller bazında "Müstakbel Radyo

İşletmecile i Derneği" kurma çalışmalarına girişilmiştir. Nisan ayı başından Mayıs ayı sonuna kadar dinleyicilerden/vatandaşlardan ve bazı milletvekillerinden de destek alan radyocular tepkilerini, sokaklara dökülerek, arabalara siyah kurdela bağlayarak, imza toplayarak, denizden yayın yaparak, Ankara'ya giderek gösterdikten sonra bir gelişme sağlayamayınca, yeraltından "Konuşan Türkiye Radyosu"nu devreye sokmuşlardır (Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Sabah, Nisan 1993).

31 Mart ile 13 Nisan arasında bu konu TBMM gündemine üç kez getirilmiş; ayrıca, RP Grubu adına Grup Başkanvekili ve Kocaeli milletvekili Şevket Kazan, "kanunları keyfi bir şekilde uygulayıp özel radyo ve televizyon yayınlarını siyasal çıkarlarına aykırı yayın yaptıkları nedeniyle kapatarak fiili bir durumu ortadan kaldırdıkları iddiası"yla Başbakan Süleyman Demirel ve Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu hakkında gensoru açılmasına ilişkin önerge vermiş ve önerge reddedilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 33, 31.3.1993; 6.4.1993; 8.4.1993; cilt 34, 13.4.1993).

Bu aylarda, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü, Başbakan Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı oluşu ve DYP Kongresinin toplanıp Tansu Çiller'in DYP Genel Başkanı ve Başbakan oluşu, hükümetin ve TBMM'nin işleyişine sekte vurmuştur. 14 Nisan 1993'te Anayasa değişikliği paketinden ayrılıp öne alınan Anayasa 133. madde değişikliğinin TBMM Genel Kurulundaki görüşmelerinin ikisine hükümet, üçüne de Anayasa Komisyonu katılmadığı için, görüşmeler üç kez ertelenmiştir. Aşağıda değinileceği gibi değişiklik, ancak 8 Temmuzda gerçekleşebilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 34, 35, 36, 37 ve 38).

Radyocuların kampanyalarına "Ben ilk iş olarak radyomu açacağım. Oğlum da radyosunu istiyor" diyerek katılan Tansu Çiller, DYP Genel Başkanı seçilince, daha hükümet kurma görevi bile verilmeden, kapatılan radyolar teker teker yayına başlamışlardır (Cumhuriyet 15.6.1993). Böylece, özel radyo televizyon istasyonlarının çoğu, aylardır bekledikleri anayasa değişikliğini daha fazla beklemeden yeniden yayına geçmişlerdir.

İki buçuk ay süren bu "yasaklı dönem"de yayınların durdurulmasının nedenleri üzerine söylenenler ve tartışılan konular, büyük bir çeşitlilik göstermiştir. Özel radyo televizyonların kapatılma gerekçeleri, resmi olarak verici standartları ve izni, frekans tahsisi gereği ve haberleşme sistemlerinin bozulması olarak sunulmuştur.[18] Ne var ki, resmi olarak bu gerekçeleri sunan Ulaştırma Bakanı Topçu, TBMM'de ve bir televizyon programında özel radyoları kapatma gerekçesini, muhalefeti Anayasanın 133. madde değişikliğine razı etmek ya da Anayasanın 133. madde değişikliğini Anayasada başka

[18] Resmi gerekçenin anlamsızlığı, 1998'de bile frekans tahsisinin yapılmamış olmasından bellidir.

değişiklikler de (67, 68, 69, 7[illegible]. maddeler) öngören paketten ayırarak gerçekleştirmek olarak açıklamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 33, 31.3.1993, s. 209; cilt 40, 6.4.1993, s. 279; Hürriyet 9.4.1993, s. 14).[19]

Özellikle, İçişleri Bakanlığı genelgesinden sonra ileri sürülen bir iddia, İslamcı radyoları ya da dini yayın yapan radyoları engellemek için böyle bir girişimde bulunulduğudur. RP Başkanı Necmettin Erbakan Konya Belediye televizyonunun yayına başlayacağı gün genelgenin yayımlandığını söylemiştir (Cumhuriyet 4.2.1993). Bu iddia, değişik siyasal görüşe sahip olan gazeteci ve yayıncılar tarafından da desteklenmiştir. Radyo-TV Sahipleri ve Yayıncıları Derneği Başkanı Osman Ataman, Ankara'da yaptıkları görüşmelerde kendilerine "işin raydan çıktığını[n] dinci radyoların yayına başladığını[n]" söylendiğini, özellikle Adana, Niğde ve Aksaray'da yayının polislerce engellendiğini anlatmıştır (Medya, cilt 6, no. 1, Mart 1993, s. 12-13). Haftalık Ekonomi Politika (EP) dergisi, bu iddiayı kapak konusu yapmıştır: "MGK rahatsız hükümet şaşkın. Açar mısın kapar mısın? İslamcı Radyolar" (EP, no. 11, 7-14 Şubat 1993, s. 11-15). Gazeteci M. A. Birand da, Sabah gazetesindeki 32. Gün köşesinde, "Neden kapatıldılar?" başlığı altında iki neden sunmuştur: "1. Dini yayın yapan radyolar... 2. Kürt kökenli radyolar..." (Sabah 4.4.1993, s. 18).

Bu iddia Nisanda da sürdürülmüştür. Radyoların kapatılması konusunu TBMM gündemine getirenler ve gensoru önergesi verenler RP'li milletvekilleri olmuştur. Ulaştırma Bakanı Topçu, Anayasanın 133. maddesi değiştikten sonra da 2813 sayılı Telsiz yasasına göre "milli güvenlik gerekçesi"yle, ruhsat ve frekans için yine TGM'nin görevli olduğunu söylemiş ama basında çıkan MGK'nın baskısına ilişkin haberlerin doğru olmadığını da vurgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 33, 6.4.1993, s. 280; cilt 34, 13.4.1993, s. 56).

Aksoy ve Robins (1993: 16), özel radyo televizyonların kapatılmasının, yayıncıların telif haklarını ihlal etmeleri karşısında müzik yapımcılarının yürüttüğü kampanyaya bir yanıt niteliğinde olduğunu ileri sürenlerin de varlığından söz etmişlerdir. Özel radyo televizyonların yasal olmasalar da "meşru" oldukları ve kapatılmalarının "konuşan Türkiye" sloganıyla iktidara gelen partinin demokrasi ayıbı olduğu da söylenmiştir. Ayrıca, aylarca

---

[19] Özel radyocuların anayasanın ilgili maddelerine ilişkin farklı görüşleri vardır. Bazı özel radyo ve televizyon sahipleri, Anayasanın 133. maddesi yüzünden suçlanmalarının Anayasanın 13. ve 26. maddelerine aykırı olduğunu; 2813 sayılı Telsiz Kanununda da telsiz ve radyo-televizyonlarının ayrı ayrı ele alındığını ve telsiz istasyonu olmadıklarını radyo işlettiklerini; 3517 ve 2954 sayılı yasalardaki ceza hükümleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiği için bunlara göre hüküm verilemeyeceğini açıklamışlardır (Anadolu Radyocular Birliği'nin 3 nolu açıklaması). Oysa, Radyo-TV Sahipleri ve Yayıncıları Derneği Başkanı Osman Ataman, Anayasayı çiğnediklerini kabul etmiş ama yine anayasaya dayanarak kendilerini koruduklarını söylemiştir. Çünkü, uydudan yayın yapanlara dokunulmamıştır; bu, Anayasanın 10. maddesindeki eşitlik ilkesine aykırıdır (Medya, c. 6, no. 1, Mart 1993, s. 13).

yayın yapmalarına izin verildikten sonra kapatılmalar ıda hükümetin 500 günü dolarken vaatlerini yerine getirmemesi yüzünden özel yayıncıların hükümete yönelttikleri eleştirilere karşı bu yola gitmesi ya da gündemi değiştirmeye çalışmasının rol oynadığı ileri sürülmüştür (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 33, 6.4.1993, s. 273). Siyasal çıkarlara bağlanan bu konunun önemli bir boyutu da, uygulanan "çifte standard"a ilişkin olmuştur. Uydudan yayın yapan özel televizyonlara da frekans tahsisi yapılmadığı halde ve TGM, "çanak antenle alındıktan sonra tekrar yayınlanan yayınlar ile doğrudan stüdyodan yapılan yayınlar arasında hiçbir fark yoktur" dediği halde, özel televizyonların yayınlarını sürdürmelerine izin verilmiş, özel radyolar ise kapatılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 34, 13.4.1993, s. 35-7). Bu önemli tartışma konusu, büyük sermaye lehine bir karar olarak da kayıtlara geçmiştir.

Yerel seçimler öncesinde Yüksek Seçim Kurulunun seçim yasakları nedeniyle özel radyo ve televizyonlara yaptığı çağrıya yanıt veren kuruluşlar sayesinde öğrenildiği kadarıyla, 1994 yılı Ocak ayında yayın yapan özel radyo ve televizyon sayısı saptanabilmiştir. YSK, tek bir yerleşim merkezine yönelik yayın yapan istasyonları yerel; birden çok yerleşim yerine yayın yapanları ise ülke çapında yayın yapan kuruluşlar olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre, Türkiye genelinde toplam 250 televizyon ve 1250 radyo kuruluşu yayındadır. Televizyonlardan 12'si, radyolardan 37'si Türkiye çapında yayın yapmaktadır (Hürriyet 1.1.1994).[20]

e. Yasa hazırlıkları, Anayasa değişikliği, ASTS'nin kabulü ve yeni radyo televizyon yasası

(i) Yeni radyo ve televizyon yasası hazırlıkları

DYP-SHP koalisyon protokolünde öncelikli konular arasında sayılan özel radyo ve televizyona ilişkin yasal düzenleme çalışmaları, 1992 yılının Ocak ayından itibaren sık sık gazetelerde yer almaya başlamıştır.İki koldan öyle yoğun bir çalışma yürütülmüştür ki, Sina Koloğlu'nun deyişiyle (Cumhuriyet 11.4.1992, s. 1), "'frekans karmaşası'ndan sonra ...'taslak karmaşası'" da yaşanmıştır.

---

20 Ülke çapında Türkçe yayın yapan 12 özel televizyon kuruluşu şunlardır: İnterstar, kanalını İnterstar'a devretmiş olan Teleon, ShowTV, Cine 5, Kanal 6, Kanal D, ATV, TGRT, HBB, Flash TV, Samanyolu TV ve Hedef TV. Ülke çapında yayında olan özel radyoların başlıcaları da şunlardır: Flash FM, Show Radyo, Süper FM, Metro FM, Genç Radyo, TGRT FM, Number One, Radyo Net, Radyo Tek, Klas FM, Huzur FM, Kent FM, vd.

Bir yandan TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, ard arda öğretin üyelerine, hukukçulara, bürokratlara her biri seksen madde dolaylarında olan ve özellikle TRT'nin konumunu ele alan yasa taslakları hazırlatıp bunları TBMM'deki parti gruplarına sunmuştur. Devlet Bakanı Gökberk Ergenekon da, öte yandan, 180 dolayında resmi ve özel kurum ve kuruluşa görüş bildirmeleri için yazı göndermiştir. Devlet Bakanlığı, bu yazıya yanıt veren 150 kadar kuruluş ve kişinin 83'ünün görüşlerini incelemeye almış, Mart ayında da bu görüşlerle ilgili bir raporu Başbakan Demirel'e sunmuştur (bkz. Cumhuriyet Ocak-Nisan 1992).[21]

1992 yılının ilk aylarındaki karışık ve yoğun yasa taslağı hazırlıkları bir süre sonra durulmuştur. Konu, Ekim 1992'de Gökberk Ergenekon'un bir yasa tasarısı taslağını Bakanlar Kuruluna sunmasıyla yeniden canlanmıştır. 22 Ekimde Bakanlar Kurulunda hem Anayasanın 133. maddesinin değiştirilmesi için hemen hareket geçilmesi, hem de özel radyo ve televizyon yayınlarına olanak sağlamak üzere hazırlanacak yasa teklifinde bu taslaktan aktarılan bazı hususların yer alacağı kabul edilmiştir. Bu hususlar şunlardır: Türkiye Radyo ve Televizyon Yasası ile Telsiz Yasasında münhasıran gerekli değişikliklerin yapılması; 12 kişilik tarafsız bir üst kurulun oluşturulması; üst kurulun hükümetin, TBMM'deki muhalefetin, yargının, reklam kuruluşlarının, basının, TRT'nin, TGM'nin ve PTT'nin birer temsilcisiyle, üniversitelerin biri elektronik diğeri iletişim alanından iki ve özel yayın kuruluşlarının iki temsilcisinden oluşması; kurulun tüm reklamlardan alınacak %5 payla finanse edilmesi; kurulun tüzük teklifini kendisinin

---

21 İncelemeye alınan görüşler, "Özel Radyo-Televizyon Kanunu Konusundaki Görüş ve Düşünceler" başlığı altında çoğaltılıp bazı kurum ve kuruluşlara dağıtılmıştır. Bu çoğaltmada görüşler oldukça düzensiz bir şekilde bir araya getirilmiştir. Görüşler, genellikle ilgili kurum ve kuruluşun kendi istemlerini öncelikli olarak belirtmesine dayanmaktadır. Yalnızca, İstanbul Üniversitesi bir yasa taslağı hazırlamıştır. Yine de çoğunda ortak olan konular şu şekilde ayırdedilebilir: Adı ve bileşimi farklılıklar gösterse de tarafsız ve özerk bir üst kurulun kurulması; TRT'nin özerkliğinin sağlanması; özel yayıncılara verilecek ruhsatlara belli bir süre sınırı konulması ve yayın ilkeleri açısından kamu yararının gözetilmesi.
Bu çoğaltmada görüşlerine yer verilen kurum, kuruluş ve kişiler şunlardır: BAKANLIKLAR: 1.Adalet 2.Çevre 3.Devlet (E. Ceyhun), 4.Devlet (İ. Tez) 5.Devlet (G. İleri) 6.Devlet (E. Şahin) 7.Devlet (ş. Ercan) 8.İçişleri 9.Kültür 10.Milli Eğitim 11.Milli Savunma 12.Orman 13.Sağlık 14.Turizm Bakanlığı. RESMİ KURUMLAR: 15.Genelkurmay Başkanlığı 16.Cumhuriyet Başsavcılığı 17.RTYK 18.TRT 19.Anadolu Ajansı 20.BYEGM 21.TGM 22.Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı. ÜNİVERSİTELER: 23.YÖK 24.Anadolu Üniversitesi 25.Ankara 26.Bilkent 27.Cumhuriyet 28.a)Dokuz Eylül (Güzel Sanatlar Fakültesi) b)Dokuz Eylül (Hukuk Fakültesi) 29.Ege 30.Erciyes 31.Gazi 32.Hacettepe 33.İnönü 34.İstanbul 35.İTÜ 36.Marmara 37.Ondokuz Mayıs 38.ODTÜ 39.Uludağ 40.Yıldız 41.Yüzüncü Yıl Üniversitesi. KURUM VE KURULUŞLAR: 42.Ankara Sanayi Odası 43.Ankara Ticaret Odası 44.UNESCO Türkiye Milli Komisyonu 45.Cumhuriyet gazetesi 46.Dünya Kitle İletişimi Araştırma Vakfı 47.Film Sokağı Stüdyoları İşl. Ltd. Şti. (TGRT) 48.FİYAP 49.FİLM YÖN 50.Ankara Gazeteciler Cemiyeti 51.İstanbul Gazeteciler Cemiyeti 52.İzmir Gazeteciler Cemiyeti 53.İstanbul Ticaret Odası 54.Koç Holding AŞ 55.MÜYAP 56.PER TV ..Ltd. Şti. 57.POPSAV 58.Radyo Televizyon Gazetecileri Derneği 59.Reklamcılar Derneği 60.Sinefekt 61.Sinema Emekçileri Derneği 62.SODER 63.Telesine 64.Türk Basın Birliği 65.TMMOB 66.TÜRSAV 67.TESK 68.TGRT 69.Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası 70.HAK-İŞ 71.MESAM 72.TOBB 73.SİNE-SEN 74.SESAM 75.TÜRSAK 76.Ziraat Odaları Birliği 77.Ulusal İletişim Rd TV Yapım AŞ 78.VİPSAŞ. KİŞİLER: 79.Prof. Dr. Ahmet Danışman 80.Doç. Dr. Ahmed Bülend Göksel 81.Aycan Giritlioğlu 82.Vedat Yelkenci 83.Barış Manço.

hazırlaması ve tüm yönetmeliklerinin Resmi Gazetede yayımlanması; kurulun operasyonel hale gelmesinin geçici maddelerle sağlanması; kamu radyo ve televizyonlarının üst kurula yayın izni ve lisans başvurusu yapmadan önce RTYK'nın iznini almaları ve Bakanlar Kurulunun kamu hizmetlerine yönelik (polis, meteoroloji, açık öğretim gibi) frekans ve kanal tahsisi imtiyazına sahip olması.

Bakanlar Kurulunun kabul ettiği ilkeler daha sonra rafa kaldırılacaktır. 1993 yılı başında yukarıda anlatılan genelgelerle yasal düzenleme hazırlıkları hız kazanacaktır. TBMM'deki partilerin Anayasa değişikliği ve değişiklikle birlikte yürüttükleri yasa teklifi hazırlığı farklı bir boyuta taşınacaktır. Özellikle yasa konusunda DYP, SHP ve ANAP arasında bir anlaşma sağlanacaktır.

(ii) Anayasa değişikliği

Anayasanın 133. maddesinin değiştirilmesine ilişkin yasa teklifi çalışmalarının başlaması da, 1992 yılı başına raslamaktadır. Şubat ayında DYP ve SHP'nin TBMM grupları iki ayrı teklif vermişlerdir (Cumhuriyet 7.2.1992, s. 3). Daha sonra, iki grup ortak bir metin üzerinde anlaşmıştır (Cumhuriyet 12.2.1992, s. 3). Ancak, Anayasa değişikliği için gereken oy oranı diğer partilerle de anlaşmaya gidilmesini gerektirmektedir. Anayasa değişikliği konusu, Meclis gündemine ancak bir yıl sonra gelebilecektir.

12 Şubat 1993'de üç ayrı Anayasa değişikliği teklifi, Anayasa Komisyonunda birleştirilerek tek bir metin halinde düzenlenmiştir.[22] Ancak bu metin, 7 Nisanda TBMM Genel Kurulundan Komisyona geri alınmıştır ve 9 Nisanda 133. maddeyi düzenleyen teklifin diğerlerinden ayrı görüşülmesine karar verilmiştir.[23] Anayasa Komisyonunda yasa teklifinin ikinci fıkrasındaki yayın ilkelerine, yayınların "genel ahlaka ve manevi değerlere saygı gösterilerek yapılması" ilkesi eklenmiş, Devletçe kamu tüzelkişiliği olarak kurulan radyo televizyon kurumunun, tek bir kurum olduğu açıkça belirtilmiş ve Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun (RTÜK) kurulmasına ilişkin bir fıkra yazılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 34, 35, 36, 37 ve 38). TBMM Genel

---

22 Üç yasa önerisi şunlardır: DYP Grup Başkanvekilleri Adana Milletvekili Bekir Sami Daçe ve Bursa Milletvekili Turhan Tayan ile SHP Grup Başkanvekili İstanbul Milletvekili Ercan Karakaş ve 181 Arkadaşının 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 68, 69, 76 ve 133. Maddelerinin Değiştirilmesi ile İlgili Kanun Teklifi; Rize Milletvekili Mesut Yılmaz ile Konya Milletvekili Necmettin Erbakan ve 155 Arkadaşının 7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67. Maddesinin Değişik 3. Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun Teklifi; DYP Grup Başkanvekilleri Adana Milletvekili Bekir Sami Daçe ve Bursa Milletvekili Turhan Tayan ile SHP Grup Başkanvekili İstanbul Milletvekili Ercan Karakaş ve 179 Arkadaşının 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 133. Maddesinin Değiştirilmesi ile İlgili Kanun Teklifi.

23 133. maddenin önceye alınarak değiştirilmesi için, Meclis Başkanının daha önce siyasal parti temsilcilerinden oluşturduğu Komisyonu 9 Nisanda toplantıya çağırmasına karşın Anayasa Komisyonu Meclis Başkanını dışlayarak çalışmıştır. Bu da RP'li ve DSP'li milletvekillerinin tepkisini çekmiştir.

Kurulund ki görüşmelerden sonra fıkraların yerinin değiştirilmesi ve önerilen geçici maddenin kaldırılması dışında değişikliğe uğramadan, 8 Temmuz 1993'de kabul edilen yasa gereğince, Anayasanın 133. maddesi şu hale gelmiştir:

> F) Radyo ve televizyon kuruluşları ve kamuyla ilgili haber ajansları
>
> Madde 133- Radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek, kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir. Devletçe kamu tüzelkişiliği olarak kurulan tek radyo ve televizyon kurumu ile kamu tüzelkişilerinden yardım gören haber ajanslarının özerkliği ve yayınlarının tarafsızlığı esastır.
> Kanun, radyo ve televizyon yayınlarının kamu hizmeti anlayışına, anlatım özgürlüğüne, iletişimde ve yayında çoğulculuk esasına ve Devletin Anayasada belirtilen temel ilke ve niteliklerine, genel ahlaka ve manevi değerlere saygı gösterilerek yapılmasını düzenler, gerekli eşgüdüm ve gözetim kurumlarını kurar.
> Kanunun bu konularda en yüksek kuruluş olarak yetkili kılacağı Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, dokuz üyeden oluşur. Bunların beşi iktidar partilerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanındaki temsil oranlarına göre gösterecekleri iki kat aday arasından, dördü de muhalefet partilerinin aynı usulle gösterecekleri iki kat aday arasından Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca altı yıl süre için seçilir. Üst Kurul üyelerinin üçte biri iki yılda bir yenilenir. Üst Kurul en az yedi üyeyle toplanır beş üyeyle karar alır, ancak, genel karar yeter sayısı üye tam sayısının üçte ikisidir.

(iii) ASTS'nin kabulü

Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi (ASTS), 1989 Baharında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından üye devletlerin imzasına açılmak üzere kabul edilmiş ve Strasbourg'da imzaya açılmıştır. ASTS en genel haliyle, sınırötesi nitelikteki televizyon yayınları için Avrupa'da ortak bir yayın standardı oluşturma ve bu çerçevede yayınların serbestçe yapılmasını sağlama çabasının bir ürünüdür. Sözleşmeye uygun düzenlemeleri yapma ve uygulama sorumluluğu taraf ülkelere aittir. Taraflar, ASTS'ye uygun yayınların alınmasını garanti etmek ve yeniden yayınlanmasını kısıtlamamakla yükümlüdür (ASTS, md. 1 ve 4; Pekman 1994).

Türkiye ASTS'yi 7 Eylül 1992'de imzalamıştır. Sözleşmenin özellikle program konuları (yayıncıların sorumlulukları, cevap hakkı, toplumun önemli olaylardan haberdar olması ve kültürel hedefler -md. 7-10) ile ağırlıklı olarak reklamlar ve sponsorlukla ilgili maddelerinin (genel ilkeler, süre, biçim ve sunuş, yerleştirim, yasaklanan sponsorluk, vb. -md. 11-18) Türkiye'de fiilen başlamış yayınlar ve yapılacak yasal düzenleme için önem taşıdığı açıktır.

Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesinin Onaylanmasına Dair Kanun Tasarısı 21 Haziran 1993'de TBMM Başkanlığına gönderilmiş ve 14 Temmuz 1993'de Dışişleri Komisyonu tarafından kabul edilmiştir. ASTS'yi onaylayan yasa tasarısının ve Dışişleri Komisyonu raporunun görüşmelerine de, Anayasa değişikliğinin ardından 20 Temmuzda başlanmış, ancak Meclisin tatile girmesiyle görüşmeler 3. yasama yılına kalmıştır. ASTS'nin onaylanması, 4 Kasım 1993'de 3915 sayılı yasayla uygun bulunmuş; Dışişleri

Bakanlığının 11 Kasım 1993 tari li yazısı üzerine 22 Kasım 1993'de Bakanlar Kurulunca da kararlaştırılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 2. yasama yılı, cilt 38, 20.7.1993, s. 473-480; 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 42, 3.11.1993, s. 523-526; 4.11.1993, s. 547-549).

(iv) Meclis görüşmeleri ve yeni radyo televizyon yasası

Tansu Çiller'in Başbakan olduktan sonra hazırladığı kitapta, sıra özel radyo ve televizyon yayınlarını düzenleyen kanunun gerçekleştirilmesinde; buna ilişkin önlemler planlıyoruz şeklinde bir ifade kullanmasını ANAP'lı milletvekilleri tepkiyle karşılamıştır. Çünkü, anayasanın 133. madde değişikliğiyle ilgili olarak DYP, SHP ve ANAP Grupları arasında 133. maddenin değiştirilmesinden sonra buna paralel olarak çıkarılacak kanunla ilgili bir protokol yapılmıştır (S. Koloğlu, Milliyet 10.7.1993, s. 11; TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 41, 13.10.1993, s. 161):

> Kamu ve özel radyo ve televizyonların kuruluş ve işleyişiyle ilgili kanun taslağı hakkında siyasi parti grupları tarafından yapılan protokol:
> Bu protokole ekli olan kamu ve özel televizyonların kuruluş ve işleyişi hakkında partilerarası özel komisyon tarafından hazırlanan ve grup başkanvekilleri tarafından parafe edilen kanun taslağının, görüşüldüğü komisyonlarda ve Genel Kuruldaki görüşmeleri esnasında, parafe eden grupların mutabakatları dışında, hiçbir şekilde değişikliğe uğramadan kanunlaştırılması kabul ve taahhüt edilmiştir.
> H. Cindoruk (TBMM Bşk) G. Müftüoğlu (DYP Grubu Bşkvekili)
> M. Kalemli (ANAP Grubu Bşkv.) E. Karakaş (SHP Grubu Bşkv)

Anayasa Komisyonu da bu çerçevede, yeni radyo televizyon yasasıyla ilgili olarak verilen iki öneriden üç partinin (DYP, SHP ve ANAP) grup başkanvekillerinin önerisini esas almıştır.[24] Komisyonun yaptığı başlıca değişiklikler, 3. maddeye yeni tanımlar eklenmesi; 4. maddenin "yayın ilkeleri" olarak düzenlenmesi; Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun (RTÜK) görev ve yetkileri ile mali kaynaklarında değişiklikler yapılması; kanal ve frekans bandı tahsisine ilişkin sınırlar getirilmesi; özel yayın kuruluşlarının kapsama alanı ve yayın süresiyle ilgili yükümlülüğü, reklamlar, destekleme (sponsorlu) programlar, yeniden iletim yasağı, düzeltme ve cevap hakkı ve haber birimlerinde çalışanlara ilişkin yeni maddeler konulması; yayınların men edilmesi, seçimlerdeki yayınlar ve özel radyo televizyon kuruluşlarıyla ilgili maddelerde değişiklikler yapılmasıdır. Böylece, 29 madde ve 8 geçici maddeden oluşan yasa teklifi, bazıları oldukça önemli sayılabilecek

---

[24] Bu önerilerden esas alınanı, "DYP Grup Başkanvekili Bursa Milletvekili Turhan Tayan, ANAP Grup Başkanvekilleri Bayburt Milletvekili Ülkü Güney, Kütahya Milletvekili Mustafa Kalemli ve SHP Grup Başkanvekili İçel Milletvekili Aydın Güven Gürkan'ın Kamu ve Özel Radyo-Televizyonların Kuruluş ve İşleyişi Hakkında Kanun Teklifi"dir; diğeri ise, "İçel Milletvekili İstemihan Talay ve 4 Arkadaşının Özel Radyo ve Televizyon Yayınlarının Düzenlenmesine İlişkin Kanun Teklifi"dir.

değişikliklerle 38 madde ve 7 geçici maddeden oluş r hale gelmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 42, sıra sayısı 356, ek 31 sayfa).

TBMM'nin tatilde olduğu yaz aylarında, yasa önerisi ve Anayasa Komisyonu raporuna yönelik tepkiler yoğunlaşmıştır. Bizzat Başbakan Tansu Çiller'in talimatıyla Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Yıldırım Aktuna özel yayın kuruluşları temsilcileriyle toplantılar yapmıştır (Cumhuriyet 5.9.1993; 16.9.1993). Bu toplantılar yeni bir yasa taslağı hazırlama girişimine dönüşmüştür. DYP'li Devlet Bakanı Güneş Müftüoğlu bu girişime karşı çıkmış; radyo ve televizyon işletmecilerinin kendi isteklerini gerçekleştirmeye çalıştıklarını, yeni bir yasa hazırlığının yasanın hiç çıkmayacağı anlamına geleceğini söylemiştir (H. Erdem, Cumhuriyet 27.9.1993).

İki yasa önerisi ve Anayasa Komisyonu raporunun TBMM Genel Kurulunda görüşülmesine 4 Kasım 1993'te başlanmış ve 10 ve 11 Kasımda görüşmelere devam edilmiştir. Bu görüşmelerde yasanın ilk 24 maddesi kabul edilmiş; 25. maddeye ilişkin görüşler sunulmuş ama maddeyle ilgili değişiklik önergelerine ve oylamaya geçilmemiştir. Yasa önerisinin en çok tartışılan maddeleri 4., 6., 8. ve 25. maddeleri olmuştur. CHP grubu, özellikle yayın ilkelerini düzenleyen 4. madde ile yayınların men edilmesine ilişkin 25. maddeye, "sansürcü" bir anlayışı hükme bağladıkları için karşı çıkmıştır ve CHP'li milletvekilleri, yeri geldikçe bu görüşlerini yinelemişlerdir.

Özellikle CHP'li ve RP'li milletvekilleri, RTÜK'ün oluşumu ve görevleriyle ilgili 6. ve 8. madde için çeşitli değişiklik önergeleri vermişlerdir. RTÜK'ün Anayasa Komisyonu raporu doğrultusunda teknik bir kurul olmaktan çıkıp geniş yetkilerle donatıldığı ve "siyasi" bir niteliğe büründüğü düşüncesiyle 6. madde üzerinde en çok tartışılan madde haline gelmiştir. Öyle ki, Anayasa Komisyonu üyesi Coşkun Kırca, RTÜK'ün kuruluşu ve seçilmesiyle ilgili hükümlerin Anayasaya aykırı olduğu, Anayasanın Meclise böyle bir yetki ve görev vermediği gerekçesiyle Komisyon metninin tümüne muhalefet ve çekinserlik şerhi koymuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 42, sıra sayısı 356, ek s. 8-9).[25]

---

[25] Üst Kurul'un oluşumunun ve görevlerinin Anayasaya aykırılığı sorunu, yasa çıktıktan sonra da bazı idare hukukçuları tarafından da dile getirilmiştir. Cem Ayaydın ve Reha Yünlüel (Cumhuriyet 18.5.1994, s. 2), bir gazete makalesinde, Anayasanın değiştirilen 133. maddesi gereğince "özerk ve tarafsız" olacağı belirtilen TRT'nin 3984 sayılı yasayla (md. 35.) RTÜK denetimine tabi tutulmasının, anayaasa hükümlerini etkisiz kıldığını ve anayasaya aykırılık taşıdığını yazmışlardır. Ayrıca, RTÜK üyelerinin Meclisteki partiler tarafından seçilmesi (md. 6), tarafsızlığa gölge düşürecek (md. 5) niteliktedir. Bu noktada, 3517 sayılı yasayı iptal eden Anayasa Mahkemesinin 28.7.1990'da yayımlanan gerekçeli kararı yol göstericidir. Son olarak, Ayaydın ve Yünlüel, Coşkun Kırca'nın muhalefet şerhini destekleyen bir açıklama yapmaktadırlar: Anayasanın 87. maddesinde sayıldığı kadarıyla TBMM görev ve yetkileri arasında RTÜK'e üye seçmek gibi bir hüküm yoktur; kanun yaparak böyle bir yetkiyi kendine verip veremeyeceği ayrı bir tartışma konusudur. Bir kanun hükmünün Anayasa Mahkemesince iptali için gereken iki yoldan ilki olan RTÜK oluşumuna ilişkin yasa hükümlerinin bir davada uygulanma ve anayasaya aykırılığının ileri sürülmesi olasılığı çok düşük olduğu

6. maddeye ilişkin olarak, Uluç Gürkan ve arkadaşları, RTÜK üyeler nin, ikisinin iktidar, ikisinin muhalefet partilerinin adayları, kalan beşinin ise iletişim fakülteleri ile basın, yayın, reklam, müzik, sinema sektörlerindeki sendika, dernek ve birliklerden seçilen 30 üyeli "İletişim Genel Kurulu"nun göstereceği adaylar arasından TBMM Genel Kurulunca seçilmesini önermişlerdir. İ. Melih Gökçek ve arkadaşları ise, iki değişiklik önergesi vermişlerdir. İlkinde, altısı üst bürokrat (beşi öğretim üyesi, biri din adamı), beşi seçilmişlerden olmak üzere onbir üye öngörülmüş; diğerinde ise, TBMM'deki partilerin Başkanlık Divanındaki temsil oranlarına göre ayrıştırılarak aday göstermeleri yolu önerilmiştir.[26] Muharrem Şemsek ve arkadaşları ise, çoğu dil ve/veya din temsilcisi bir adayı Üst Kurula sokmak üzere düzenlenmiş birçok önerge vermişlerdir. Reddedilen bu değişiklik önergelerine karşı İlyas Aktaş ve arkadaşlarının 6. maddenin 1. fıkrasına "din" sözcüğünün eklenmesi önergesi kabul edilmiştir. Böylece, 6. maddenin 1. fıkrası şu hale gelmiştir: "Üst Kurul, basın, yayın, iletişim ve teknolojisi, kültür, din, eğitim, hukuk alanlarında birikimi olanlardan ve yükseköğrenim görmüş, Devlet memuru olma niteliğine sahip, beşi iktidar partisi veya partilerinin, dördü muhalefet partilerinin göstereceği adaylar arasından TBMM'ce seçilen dokuz üyeden oluşur." (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 43, 10.11.1993, s. 161-199).

RTÜK'ün görev ve yetkileri (8. madde) görüşülürken yerel yönetimlerin yayın yapmasına, TRT'den kanal ya da saat tahsis edilmesine, en azından radyo yayınına izin verilmesine ilişkin fıkra değişikliği için de, hem RP hem de CHP çaba göstermiştir ama başarılı olunamamıştır. 25. madde görüşmelerinden sonra, TBMM Genel Kuruluna uzun süre getirilmeyen yasa önerisi hakkında özel yayıncıların devreye girdiği, DYP-ANAP ile SHP arasında anlaşmazlık çıktığı ve pazarlığa oturulduğu haberleri yayılmaya başlamıştır. Bu pazarlıkta, SHP'nin "yerel yönetimlere radyo televizyon istasyonu kurma yetkisi" verilmesini savunduğu; ANAP'ın, SHP "televizyon kuruluşlarında hisse oranının artırılması"nı kabul ettiği takdirde SHP'yi destekleyeceği; SHP'nin ANAP'ın önerisine sıcak bakmadığı; DYP'nin ise hisse oranları konusunda ANAP'a yakın durduğu söylenmiştir (Cumhuriyet 18.11.1993, s. 15). Zaten Kasım ayı sonundan itibaren DYP Kongresi, bütçe görüşmeleri, seçim hazırlıkları ve 1994 Martındaki yerel seçimler araya girmiştir.

Yerel seçimlerde %19.1 oy oranına ulaşan ve büyük kentlerde belediye başkanlıklarını kazanan RP'nin yükselişinin ardından, TGRT ve İnterstar'ın Bosna-

---

için geriye ikinci yol kalmaktadır: "İptal davası" açılması. Bunun için de, 20 Nisan 1994'den beri işleyen iki aylık süre dolmak üzeredir. Böylece Ayaydın ve Yünlüel'e göre, anayasaya aykırı bir hükümle oluşturulan RTÜK, " T.C. idare tekşilatı içindeki "çarpık" yerini sağlamlaştırmış olacaktır."

[26] Yasa önerisinin görüşmeleri sırasında gerek Şevket Kazan, gerekse Melih Gökçek tarafından dile getirilen, iktidardaki DYP ile muhalefetteki ANAP'ın bütün RTÜK üyeliklerine kendi adaylarını seçebilmelerine ilişkin öngörü, daha sonra gerçekleşecektir.

Hersek'de Sırpların kimyasal bombayla binlerce kişiyi öldürdükleri haberi üzerine yapılan gösterilerin "şeriat gösterileri"ne dönüşmesiyle yasa önerisi, üzerinden 5 ay geçtikten sonra yeniden Meclis gündemine alınmıştır (M. Balbay, Cumhuriyet 20.4.1994, s. 1 ve 13). Çaplı ve Dündar (1996: 1383-1384), yasal düzenlemenin kaçınılmaz hale gelişinde TGRT ve İnterstar'ın bu yayınından önce 1993 sonu ve 1994 başında, ShowTV ve Hürriyet gazetesinin bazı hisselerini elinde bulunduran Erol Aksoy ile İnterstar televizyon kanalının sahibi Uzan ailesi arasında yaşanan "medya savaşları"nın ve 1994 Ocak ayında seçim yasaklarına aldırmayan yayınlar yapan ve Yüksek Seçim Kurulu'nun kararıyla yayını beş gün durdurulan İnterstar kanalının yayınını Teleon kanalından sürdürmesinin de etkili olduğunu belirtirler. İnterstar ve TGRT'nin Bosna'daki olayları protesto etmek için düzenlenen gösterilere çağrı yapmaları ve bu gösterileri naklen yayınlamaları ise, bardağı taşıran son damla olmuştur. Aylardır görüşülmeyi bekleyen yasa maddeleri bir günde (13 Nisan 1994'de saat 15.00 ile 23.30 arasında) görüşülerek kabul edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 57, 13.4.1994, s. 469-554). 13 Nisanda TBMM Genel Kurulunda kabul edilen yasa, 20 Nisan 1994'de 21911 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak "3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun" olarak yürürlüğe girmiştir.

B. Yayıncılık Siyasasının Analizi

1. Başlıca Eyleyenler, Çatışma Konuları ve Taraflar

a. 1991-1994 döneminde yayıncılık alanındaki eyleyenler

Türkiye'de yayıncılık alanında 1991-1994 döneminde, geçmiş dönemin bazı eyleyenleri yüzünden yine yargı devreye girmiş ve geçmiş dönemle ilgili soruşturmalar sayesinde yeni eyleyenler ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ard arda özel televizyonların açılması, yüzlerce radyonun yayına başlaması, audioteks hatlarının yayıncılıkta da kullanılması, yayıncılıkla ilişkili müzik ve sinema gibi sektörlerden istemlerin yükselmesi ve bir süreliğine görece demokratik bir temsil sisteminin işlemesi ve görece demokratik bir siyasa yapım sürecine girilmesi ulusal ve yerel düzeyde birçok eyleyeni gündeme taşımıştır. İncelediğimiz dönemin sonlarında ise, devlet kurumlarının ağırlığı daha fazla hissedilir olmuştur. Bu bağlamda yayıncılık alanındaki eyleyenleri kaba bir liste halinde dökebiliriz.

-Cumhurbaşkanları (T. Özal ve S. Demirel)
-Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu

-TBMM Başkanı

-Parti hükümeti (özellikle Başbakanlar, Devlet Bakanları, Ulaştırma Bakanları; özellikle 1. DYP-SHP koalisyon hükümetinde İçişleri Bakanı, Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı)

-Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu

-MGK (özellikle Güneydoğu Anadolu'daki ve İslamcı radyolar konusunda)

-Genelkurmay Başkanlığı

-Anayasa Mahkemesi

-YSK (özellikle seçim kampanyaları döneminde)

-İl Asliye Mahkemeleri, Hukuk Hakimlikleri

-Cumhuriyet Savcılıkları

-Valilikler

-Büyük basın kuruluşları (Sabah gazetesi ya da Medya Holding; Hürriyet grubu; Milliyet ya da Doğan grubu; Türkiye gazetesi ya da İhlas grubu; Zaman gazetesi)

-Özel televizyon kuruluşları (Uzanlar -İnterstar ve Teleon; Özal kardeşler -Kanal 6 ve Kanal Market; *İlk kuruldukları haliyle:* AKS TV, Film. San. A.Ş. adına bankacı Erol Aksoy, Birleşik Rd-TV (Hürriyet-Sabah), Grundig, Profilo ve Ahmet Ertegün -ShowTV ve Cine 5; Göktuğ Şirketler grubu -FlashTV; Has Holding ve Demirbank -HBB; Enformasyon Reklamcılık ve Filmcilik A.Ş. -Kanal E; Türkiye gazetesi -TGRT; Doğan Holding ve Doğuş Holding -Kanal D; Sabah, Finansbank ve Çukurova Holding -ATV)

-TRT'den kanal ya da saat kiralama isteminde bulunan şirket, dernek ve birlikler (Koç Holding -önce Warner Time, sonra Canal Plus ortaklığında), Sabancı Holding, Milliyet; TÜSİAD, TOBB)

-Özel radyo kuruluşları (İlkler: Turkuaz Holding -Genç FM; Mehmet Duru -Kent FM; Uzanlar -Süper FM ve Metro FM; Özallar -Radyotek; Vedat Yelkenci -Energy FM; Karacan -Number One FM; Show Radyo; Vakkorama -Power 100 FM; birçok yerel radyo ve tepki çeken İslamcı radyolar)

-Radyo Televizyon Sahipleri ve Yayıncıları Derneği (RTSYD)

-Diğer radyo sahipleri birlik ve dernekleri (ör., Anadolu Radyocular Birliği)

-Sinema sektöründeki dernek, vakıf ve sendikalar (SESAM, SODER, FİYAP, FİLMYÖN, TÜRSAV, TÜRSAK gibi)

-Müzik sektöründeki dernek, vakıf ve birlikler (MESAM, MÜYAP, POPSAV gibi)

-Reklam ajansları ve Reklamcılar Derneği

-Reklamverenler Derneği

-Siyasal partiler (iktidar partileri DYP ve SHP, muhalefet partilerinden özellikle ANAP, RP, CHP, DSP ve DEP)

-Koalisyon partileri arasında ve içinde gruplar ve kişiler

-RTYK (sonra, RTÜK)

-TRT (özellikle genel müdürler ve yönetim kurulu)

-PTT

-TGM

-Belediyeler

-Futbol Federasyonu ve futbol kulüpleri

-Üniversiteler

-Çeşitli odalar ve birlikler (ASO, ATO, İTO, TMMOB gibi)

-Gazeteci kuruluşları (Basın Konseyi, Gazeteciler Cemiyeti -Ank, İst., İzm.; Türk Basın Birliği; TGS; Radyo Televizyon Gazetecileri Derneği gibi)

-İletişim uzmanları, hukukçular, iktisatçılar ve elektronik mühendisleri

-"Yurttaşlar"

Uluslararası bağlantılar açısından:

-Avrupa Konseyi (Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi -ASTS)

-Özel televizyonların uydu merkezleri (Almanya, İngiltere, Fransa)

1991-1994 döneminin başlıca eyleyenlerini özgülleştirdikten sonra, yayıncılıkla ilgili gelişmeleri izleyerek çatışma konularını ve çatışmadaki tarafları ayırdedebiliriz.

b. 1991-1994 döneminde yayıncılık alanındaki başlıca çatışmalar ve taraflar

(i) Bir dönemin kapanışı: Uzan ailesi ile Özal ailesi ve Cumhurbaşkanı Özal ile hükümet karşı karşıya

1991 yılı bitmeden birkaç gün önce bu dönemin ilk çatışması Türkiye'nin ilk özel televizyon kanalının ortakları arasında patlak vermiştir. Senetler, tehditler, karşılıklı suçlamalar, reklamcılara mektuplar, suç duyuruları, yurt içinde ve dışında davalarla süren ve yeni şirket kurmalarla sonuçlanan bir çatışmalar silsilesi bir yıl boyunca gündeme ağırlığını koymuştur. Bu olayların iki kahramanı Cem Cengiz Uzan ve Ahmet Özal olmuştur. Onlarla birlikte genel müdüründen muhasebecisine ve sekreterine Magic Box şirketi çalışanlarının (ve eski çalışanlarının) isimleri de sık sık gazetelerde yer almıştır.

=Ahmet Özal (gümrük komisyoncusu T. Aksoylu, muhasebeci M. T. Metin, Cem Uzan'ın sekreteri S. Özkanlı ve Avukat M. İnci) **X** Cem Uzan (Star 1 genel müdürü Yekta Okur, genel müdür yardımcısı A. R. Tansuğ ve personel müdürü E. Ertekin)

Bu çatışma konuları TBMM'ye taşınmış ve ir Meclis Araştırması açılmıştır. Araştırma Komisyonu, önceki dönemde yasal olmadığı ve siyasal çıkar amacıyla kurulduğu iddia edilen Magic Box şirketi ile şirketin Star 1 kanalından yaptığı yayınlardan sorumlu tutulan kurum ve kuruluşların yetkilileriyle sözlü ve yazılı olarak haberleşmiştir. Komisyon, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, RTYK Başkanlığı, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğü, Gelirler Genel Müdürlüğü, PTT Genel Müdürlüğü, Magic Box International Reklamcılık ve Filmcilik San. Tic. A.Ş.'den edinilen öğreniden herşeyin usulüne uygun ama bu yayın kuruluşunun yasadışı olduğundan başka bir sonuç çıkaramamıştır. Aslında bu, geçmiş dönemle ilgili sorunlar kişisel düzlemden kurumsal düzleme aktarıldığında hep karşılaşılacak bir durumdur.

Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu'nun PTT konusunda başlattığı incelemelerden de resmi olarak suçlayıcı bir kanıt oluşturan bir sonuç çıkmamıştır. Yaşar Topçu, öncelikle PTT genel müdürü Emin Başer'e işten el çektirmiştir. Topçu, TÜRKSAT ihalesinde yolsuzluk iddiasıyla bir dosya hazırlatmış; ancak birkaç kez istendikten sonra Cumhurbaşkanlığına gönderilen bu dosya Cumhurbaşkanlığı ile Başbakanlık ve Ulaştırma Bakanlığı arasında önemli bir gerginliğe yol açmıştır. Bu dosya ve gerginlik sayesinde, Başbakanlık gizli genelgesi ve uydu ihalesinin Türk dış siyasasıyla bağlantısı açığa çıkmıştır.

=Ulaştırma Bakanlığı ve Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu **X** Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu (TÜRKSAT dosyası)

Ulaştırma Bakanı tarafından işten el çektirilen Emin Başer, T. Özal tarafından Cumhurbaşkanlığı danışmanlığına atanmıştır. PTT'ye bir süre genel müdür atanamamıştır. Bakan Yaşar Topçu, bu atamanın gecikmesinde Bedrettin Dalan'ın aracılık yaptığı bir pazarlığın söz konusu olduğunu; Ahmet Özal'ın sahip olduğu Kanal 6'ya PTT'nin link hattı vermesi karşılığında Cumhurbaşkanının atamayı imzalayacağı haberinin kendisine iletildiğini açıklamıştır. Topçu, PTT-Star 1 ilişkisini de incelemeye almıştır. Bu incelemeden yola çıkarak özel televizyon kanalının vericilerinin elektrik faturalarının bile PTT tarafından ödendiğine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Yaşar Topçu ile eski başbakanlar, eski ulaştırma bakanı, PTT eski genel müdürü ve diğer bürokrat ve teknokratlar arasındaki çatışma, aslında daha üst düzeyde bir yetki çatışmasının bir parçası olarak işlemiştir. Bu çatışma Cumhurbaşkanı T. Özal ile S. Demirel koalisyon hükümeti arasındadır.

=Cumhurbaşkanı Özal **X** Demirel hükümeti

TÜRKSAT ihalesi ile PTT-Star 1 bağlantısı konusunda bir sonuç alamamasına karşın uğraşmaktan geri durmayan Ulaştırma Bakanlığı ve hükümet, 3517 sayılı yasanın iptal

edilen ilgili maddelerine ilişkin bir girişimde bulunmamış; TRT'den PTT'ye radyo televizyon vericileriyle birlikte geçen ve önemli boyutta ücret/maaş kaybına uğrayan verici çalışanları, ellerinde mahkeme kararlarıyla hükümete, TRT'ye ve PTT'ye yaptıkları başvurulardan olumlu bir yanıt alamamışlardır. Bir çatışma konusu olarak buna yer vermek yersiz görünebilir çünkü verici personeli bir çatışmanın tarafı olarak dikkate bile alınmamış; dolayısıyla bir çatışmanın varlığı yadsınmıştır. Kablolu televizyon konusunda da, zamanında yapılmayan bağlantılar, keyfi biçimde değiştirilen kanallar ve kesilen filmler yüzünden "Erenköylü bir grup abone" PTT'nin kablolu televizyon girişimini protesto etmiştir. Bu iki konu, çatışma değilse bile bir karşıtlık durumu ve tabandan gelen bir protesto niteliği taşıması nedeniyle burada anılmaktadır.

=Verici personeli **X** Hükümet, TRT ve PTT

=Kablolu televizyon aboneleri **X** PTT

Kısacası, geçmiş dönemle ilgili olarak TÜRKSAT ihalesi ve Star 1'le ilişkisi konusunda PTT eski yönetimi ve eski hükümetteki sorumlular hakkında resmi açıdan pek bir işlem yapılamamış; radyo televizyon vericilerinin devri ve kablolu televizyon konusundaki tepkiler dikkate alınmamış olsa da, bu karşıtlıklar ve çatışmalar sayesinde Türkiyeliler devletin işleyişine ilişkin çok şey öğrenmişlerdir.

Yine önceki hükümet döneminin sonunda PTT'yle yapılan sözleşmeye dayanarak faaliyete geçen Alo Bilgi ve ardından diğer audioteks hatları de çeşitli çatışmalara yol açmıştır. Özellikle RP'li milletvekillerinin sık sık eleştirdikleri, Ulaştırma Bakanının da karşı çıktığı kendilerine tahsis edilen hatları erotik içerikli metinler için kullanan şirketler bir süreliğine kapatılmıştır. Ayrıca, bu hatları kullanarak para ödülü dağıtan özel televizyon kanalları da Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğünün tepkisiyle karşılaşmıştır.

=Audioteks şirketleri **X** Ulaştırma Bakanı ve RP

=Audioteks şirketleri ve özel televizyonlar **X** Maliye ve Gümrük Bakanlığı Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü

PTT'yle ilgili bir çatışma da PTT'nin özelleştirilmesiyle ilgili olarak önce hükümet içinde, daha sonra SHP içinde yaşanmıştır. Sorun Anayasa Mahkemesine kadar gitmiştir.

=Hükümetin DYP kanadı **X** Hükümetin SHP kanadı

=DYP-SHP koalisyon hükümeti **X** SHP'li (özellikle Mümtaz Soysal) ve diğer milletvekilleri

(ii) TRT içindeki ve TRT'nin taraf olduğu çatışmalar

TRT her zamanki gibi, özellikle haberlerde tarafsız yayın yapmadığı eleştirisine maruz kalmıştır. SHP, hem haber yayınlarındaki taraflı tutumu, hem de keyfi biçimde yönetildiği düşüncesiyle Kerim Aydın Erdem yönetimindeki TRT'yi yakından izlemeye almıştır. Bu, aynı zamanda iki hükümet ortağı arasında TRT genel müdürünün görevini sürdürüp sürdürmemesine ilişkin bir çatışma konusu oluşturmaktadır.

=Hükümetin SHP (sonra CHP) kanadı **X** Hükümetin DYP kanadı ve TRT

TRT'yle bağlantılı olarak bir kez daha açığa çıkan çatışma, yine Cumhurbaşkanı ile hükümet arasındadır. Ali Baransel'in Bakanlar Kurulu'ndan çıkan TRT Yönetim Kurulu'na atanma kararnamesi, Cumhurbaşkanı Özal tarafından bekletilmiş ve uzun süre imzalanmamıştır. Bu da TRT'nin işleyişini sekteye uğratmıştır.

=Cumhurbaşkanı **X** Hükümet (ve TRT)

TRT, bu dönemde özel radyo ve televizyonlarla reklam için rekabete girmek zorunda kalmıştır. Bu rekabet bağlamında özgül konularda özel televizyonlarla doğrudan çatışmalar da yaşanmıştır. İnterstar'ın yayın hakkı TRT'ye ait olan "Yeniden Doğmak" dizisini başka bir isimle yayınlaması ve HBB'nin "Yorgun Savaşçı"yı yeniden filme çekmesi sonucu yaşanan olaylar, bu tür çatışma örnekleridir. TRT'nin İnterstar ve Futbol Federasyonunu hiçe sayarak yayınladığı futbol maçları da tersine bir çatışma örneğidir.

=İnterstar, HBB **X** TRT

=TRT **X** İnterstar ve Futbol Federasyonu

TRT içinde de, genel müdürler ile Yönetim Kurulu arasında gerginlikler olmuştur. Kerim Aydın Erdem'in genel müdürlüğü sırasında TV 3'ü kiralamaya olumlu yaklaşan Erdem ile, Tayfun Akgüner genel müdür olduktan sonra da Yönetim Kurulu'na danışmadan iş yaptığı için Akgüner ile yetki çatışmaları yaşanmıştır.

-TRT Yönetim Kurulu **X** TRT Genel Müdürü

TRT'yle ilgili olarak sona bıraktığımız çatışmalar arasında TRT yönetimi ile senaristler arasında "senaristlerin harca bağlanması" konusundaki çatışmayı ve seslendirme sanatçılarının hem TRT, hem de özel televizyon kanallarını boykot etmeleriyle yaşanan çatışmayı sayabiliriz. Bu iki sorun da senaristler ve seslendirme sanatçıları lehine sonuçlanmıştır. Ancak, "devamlı işler"de çalıştırılan ve çok az para alan "istisna akitli

personel" ile TRT yönetimi arasında yaşanan çatı ma, TRT sınırları dahilinde kalmamıştır. TRT yönetiminin verici personeline ilişkin kayıtsız tavrı, istisna akitli personel için çok daha keskin bir şekilde kendini göstermiştir. 1992 yılının Ocak ayında sayıları 300'ü bulan Ankara televizyonundaki istisna akitiyle çalışanlar üç gün pasif direniş yapmış ve direniş sonrasında işten çıkarılmışlardır. Başbakan Demirel'le de görüşen 700 eski personel, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın başlattığı soruşturmada haklı bulunmuştur. Hem TRT'ye ceza verilmiş, hem de istisna akitli personelin ihbar ve kıdem tazminatlarını almaya hak kazandıkları belirtilmiştir. Ama eski TRT çalışanları haklarını alamamışlardır.

=TRT **X** senaristler, seslendirme sanatçıları

=TRT yönetimi **X** istisna akitli ve sözleşmeli TRT personeli (ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı)

(iii) Özel radyo ve televizyonların yasallaşması sürecindeki çatışmalar

DYP-SHP koalisyon protokolünün öncelikli konularından biri olan özel yayıncılığın yasal ortama kavuşturulması için Devlet Bakanı Gökberk Ergenekon, Başbakan Demirel tarafndan görevlendirilmiştir. İlk çatışma da bu noktada ortaya çıkmıştır. Bir yandan Devlet Bakanı Ergenekon resmi kurumlardan ve iletişim sektöründeki çeşitli kuruluşlardan görüş isteyerek yasa hazırlığı yaparken TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk da öte yandan iletişim uzmanlarına, hukuçulara ve bürokratlara çeşitli yasa taslakları hazırlatarak Meclisteki parti gruplarının başkanlarına göndermiştir.

=TBMM Başkanı H. Cindoruk **X** Devlet Bakanı G. Ergenekon

İkinci çatışma konusu, özellikle radyoların müzik ağırlıklı olarak yayına başlamalarıyla gündeme gelmiştir. Müzik eserlerinin sahipleri, ama bestecilerden ziyade müzik yapımcıları telif hakkı için harekete geçmişlerdir. Böylece özel radyo sahipleri ve Radyo Televizyon Sahipleri ve Yayıncıları Derneği (RTSYD) ile özellikle Müzik Yapımcıları Derneği (MÜYAP) arasında bir çatışma başlamıştır.

=Özel radyocular ve RTSYD **X** MÜYAP

Özel radyocuların taraf olduğu çatışmalar bununla kalmamıştır. İçişleri ve Ulaştırma bakanlıklarının Valiliklere gönderdikleri genelgeler, doğrudan küçük radyo istasyonlarını etkilemiştir. İlk genelgenin MGK toplantısında hükümetin Kürtçe yayınlar ile İslamcıların radyo girişimleri konusunda uyarılması çerçevesinde hazırlandığı üzerinde durulmuştur. Bütün özel radyoların ve bazı televizyonların yayınlarının durdurulmasına yol açan kinci genelgenin nedeni ise, tam olarak bilinememektedir. Ancak, Başbakan Demirel'in,

Ulaştırma Bakanı Yaşar Topçu'nun ve TGM'nin savunduğu bu durdurma eylemi karşısında hükümet ortaklarının milletvekillerinin de dahil olduğu büyük bir tepki oluşmuş; birkaç ay içinde Anayasanın 133. maddesi, diğer değişiklik tekliflerinden ayrı olarak ele alınmış ve değiştirilmiştir.

=Başbakan (ve sonra Cumhurbaşkanı) Demirel, İçişleri Bakanlığı, Ulaştırma Bakanı Y. Topçu, TGM, MÜYAP **X** TBMM Başkanı H. Cindoruk, iktidardaki DYP ve SHP'nin bazı milletvekilleri, RP, özel radyo ve televizyon kuruluşları, RTSYD, çeşitli radyo birlikleri, yeni Başbakan T. Çiller ve radyo dinleyicileri

Radyoların kapalı olduğu dönemde Anayasa değişikliğinin bir türlü yapılamaması, araya giren Cumhurbaşkanının ölümü, Demirel'in Cumhurbaşkanı oluşu, DYP Kongresi ve Tansu Çilleri'in genel başkanlığa ve başbakanlığa gelişi gibi olayların yanı sıra, DYP-SHP'nin ANAP'la anlaşmazlıklar yaşaması yüzündendir. Sonunda anlaşma sağlanmış, yeni radyo televizyon yasası için de üç parti grubunun başkanları arasında bir protokol imzalanmış ve Temmuz ayında Anayasa değişikliği yapılmıştır.

=DYP, SHP ve ANAP grupları **X** özellikle CHP ve RP

Oluşturulan yasa teklifine ilişkin olarak Anayasa Komisyonu üyelerinden DYP'li Coşkun Kırca, RTÜK'ün seçiminin Anayasaya aykırı olduğu görüşünü savunmuş ve komisyon raporuna muhalefet şerhi koymuştur. Ayrıca, protokole rağmen DYP Genel Başkanı ve Başbakan Çiller'in talimatıyla Devlet Bakanı Yıldırım Aktuna, Eylül ayında özel yayıncılarla toplanarak alternatif bir yasa taslağı hazırlama çalışmalarına girişmiştir. Bu girişim, ANAP'tan olduğu kadar Güneş Müftüoğlu başta olmak üzere DYP içinde de tepkiler almıştır.

=DYP, SHP ve ANAP grupları **X** Komisyon üyesi C. Kırca

=Başbakan T. Çiller, Devlet Bakanı Y. Aktuna ve özel radyo televizyon kuruluşlarının yetkilileri **X** ANAP (SHP) ve bazı DYP'li hükümet üyeleri (G. Müftüoğlu)

Yasa konusunda biraraya gelebilen özel televizyon kuruluşları ve basının kendi aralarında da catışmalar yaşanmıştır. Ekim ayında ShowTV'ye ve Hürriyet'in bir kısım hisselerine sahip olan Erol Aksoy ile İnterstar'ın sahibi Uzanlar arasında yoğun bir çatışma ve karşılıklı karalama yaşanmıştır. Bu sermaye çekişmesi haberlere kadar girmiş; hem izleyiciler, hem de Basın Konseyi Yüksek Kurulu'ndan tepki görmüştür.

=Erol Aksoy (ShowTV ve Hürriyet) **X** Uzan ailesi (İnterstar)

1993 yılı sonlarında yasanın 24 maddesi kabul edildikten sonra, özel televizyoncular yine devreye girmiş ve ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ve DYP Genel Başkanı ve Başbakan T. Çiller ile görüşmüşlerdir. DYP Kongresi, bütçe görüşmeleri, yerel seçimler de bahane edilerek yasanın TBMM Genel Kurulunda görüşülmesine ara verilmiştir. Özel televizyoncular ANAP ve DYP'yi yasanın kendi çıkarları doğrultusunda değiştirilmesine ikna etmişlerdir. Ama bu iki parti SHP'yi ikna edememiştir.

=Özel televizyoncular, DYP ve ANAP **X** SHP

1994 yerel seçimleri öncesinde Yüksek Seçim Kurulu (YSK) seçim yasaklarına uymayan İnterstar'a beş gün yayın durdurma cezası vermiştir. İnterstar'da siyasal reklamı yayınlanan ANAP ve İnterstar kanalı bu karara tepki göstermişlerdir. Ama ilginç olan, İnterstar'ın Teleon kanalını kullanarak yayınına devam etmesi olmuştur.

=İnterstar ve ANAP **X** YSK

Yerel seçimlerden sonra ise, RP'nin güçlendiği iyice belli olmuş; Bosna'daki savaşın da etkisiyle dini ve bu savaşı kullanan yayınlarda artış gözlenmiştir. İnterstar ve TGRT'nin kışkırtıcı yayınlarından sonra görüşülmesi yarıda kesilen radyo ve televizyon yasası hemen Meclis Genel Kurul gündemine alınmış ve bir günde bütün görüşmeler tamamlanarak yasa kabul edilmiştir. Genel olarak, yasa görüşmelerinde özellikle CHP ve RP birçok maddeye ve yasaya muhaliftir.

=DYP, SHP ve ANAP **X** CHP, RP ve bazı SHP'liler

2. Dış ve İç Etkenler : Olanaklar ve Kısıtlamalar Açısından Etkenlerin Genel Görünümü

Yukarıda başlıca eyleyenleri ve ana çatışma noktalarını belirledikten sonra iç ve dış etkenlerin birarada çeşitli siyasa konularının akışını ve sürecin işleyişini nasıl etkiledikleri üzerinde durabiliriz.

1991-1994 döneminde dış etkenler açısından yayıncılık siyasası sürecine belirgin bir müdahale olmamıştır. En göze batan girişim, *uluslararası sermayenin yeniden yapılanışı* bağlamında Koç Holding'in önce Time Warner, daha sonra ise Canal Plus ile ortaklığı ve TRT'den TV 3'ü kiralama istemidir. Ancak bu girişim ya da aynı şirketin ayın konudaki birkaç girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Uluslararası siyasal ve kültürel ilişkiler açısından Avrupa önemini korumaktadır. Avrupa Konseyinin Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesinin (ASTS) imzalanması, daha sonra yasalaşması ve Bakanlar Kurulunca kararlaştırılması bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de çıkarılacak yeni radyo ve televizyon yasası *sınırötesi yayınlar açısından* bu sözleşmeyle uyumlu olmak durumundadır. Bu yüzden ASTS, belli bir ölçüde bağlayıcılık taşımaktadır.

Bu döneme damgasını vuran gelişme, özel radyo ve televizyonların anayasal ve yasal statüye kavuşmasıdır. Bu, *yasal-kurumsal düzenlemeler*in ön saflara taşınmasına işaret etmektedir. Yayıncılık alanında PTT'nin ve belediyelerin eski gücü kalmamış ama TRT için iyileştirici bir düzenlemeye de gidilmemiş, daha kötüsü bazı yasaklayıcı hükümler ve tedbirler getirilmiş ve tecimsel çıkarlara ilişkin bütün gelişmeler olduğu gibi kabul edilmiştir. Yayıncılık alanını diğer medyayla ilişkisi bağlamında düşündüğümüzde, "medya yapılarındaki dönüşüm" Kaya'nın deyişiyle (1994), "bir oldu-bitti"dir (a *fait accompli*). Sonraki altbölümde anayasa değişikliği ve ASTS'nin kabulü ve yeni radyo televizyon yasasının çıkması süreci ayrıntılarıyla anlatılacaktır. Ama yayıncılığa ilişkin böyle bir yönelim ancak bu dönemdeki *hükümetlerin siyasal-ideolojik anlayışına, siyaset ve yayıncılığa ilişkin simgelerin kullanımı*na ve pazar koşullarına eğildiğimiz takdirde anlamlı olabilecektir.

ANAP hükümeti dönemlerinde siyaseti iktisadın basit bir alt birimine indirgeyen ve teknolojiyi dönüştürücü bir güç gibi sunan anlayış bu dönemde geçerliğini yitirmiştir. Bu, iktisadi etkenlere ve tecimsel çıkarlara verilen ağırlığın azalması anlamına gelmemekte, yalnızca yerleşik devlet kurumlarını kabullenmek ve "usulünce" kullanmak demektir. 1. DYP-SHP koalisyon hükümetinde göreli bir demokratikleşme hareketinin, çok geçmeden yerini, bir yandan büyük tecimsel girişimleri kollayan, öte yandan yasakçı düzenlemeleri savunan bir eğilime bırakması bunun en belirgin göstergesidir. Yayıncılığa ilişkin yasal düzenleme yapılması, iki buçuk yıl sürmüştür. Oysa hükümet, hep hukuk düzeninin öneminden söz eden demeçler vermiştir. Bu arada tecimsel yayın şirketleri çoğalmış, yayınlarından ve etkinliklerinden yakınılan TRT yönetimi, özellikle de TRT genel müdürü, DYP tarafından korunmuştur.

Çoğalmalarına karşı önlem almak yerine, radyoların ve uydudan yayın yapmayan televizyonların kapatılması yoluna gidilmiştir. 1991 sonunda yalnızca bir özel televizyon kanalı yayındayken 1993'de radyo ve televizyonların toplam sayısı yüzlü rakamlarla ifade edilmektedir. Hükümet programında yer alan "halkımıza gerçekleri yansıtan ve doğru haber alma olanağı sağlayan tarafsız bir devlet radyo-televizyonu mutlaka sağlanacak ve özel televizyon ve radyo istasyonlarının da kurulmasına olanak veren hukuksal ortam

hazırlanacaktır" cümlesi ile İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarının yayınları durdurma genelgelerinden sonra Başbakan Demirel'in söyledikleri birlikte anılmaya değerdir: "İnterstar'ı kapatmamak hataydı" (Cumhuriyet 24.3.1993, s.1).

Söylenenlerle yapılanlar arasındaki gedikte asıl tepki çeken yönelim, din, mezhep ve etnikliklerin de yayın alanında seslerini duyurma arayışlarıdır. Önceleri Cumhurbaşkanı Özal'ın ortaya attığı Kürtçe yayın, daha sonra DEP'li milletvekillerinin "devlet politikası" doğrultusunda Diyarbakır'a yönelik Kürtçe radyo yayını yapıldığına ve bunun resmi boyutunun araştırılmasına ilişkin sorularıyla gündeme gelmiştir. 1993 Temmuz ayında ise, Başbakan Çiller bu konuda bir öneriyi muhalefet liderlerine götürmüştür. Aynı ay içinde Eylül ayında yayına başlayacağı söylenen Kürtçe radyoya ilişkin haberler çıkmıştır (H. Nebiler, Cumhuriyet 18.7.1993). Kasım ayındaki yasa görüşmelerinde bu konuda verilen bir önerge reddedilmiştir. 1994 yılı başında ise, Alevilerin televizyon kurma kararı aldıkları duyurulmuştur. 3984 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden hemen sonra yönelimlerine ve yayın yaptıkları bölgelere göre "ideolojik amaçlı" radyo ve televizyonların sayılarının ve dağılımının yer aldığı İçişleri Bakanlığı raporunun hükümete sunulması da özellikle anılmaya değerdir.[27]

DYP-SHP koalisyon hükümeti döneminde özel yayıncılıkla ilgili olarak rahatsızlık yaratan konunun bu tür radyo ve televizyonlar olduğu bellidir. Büyük tecimsel çıkarlar için bir engel yoktur. Başka bir deyişle, bu dönemde kuralsız bir *yayıncılık pazarının* kendiliğinden oluşmaya ve gelişmeye bırakıldığını söyleyebiliriz.[28] Uzan ailesinin Hürriyet'i satın almak istemesi, daha sonra, yukarıda değindiğimiz gibi Hürriyet-ShowTV ile İnterstar'ın karşılıklı olarak yürüttükleri karalama kampanyası; Uzanların yasaları hiçe sayarak yayınlarını sürdürmeleri en belirgin kuralsızlık örnekleri arasındadır.

Televizyon izleme ölçümü yapan AGB'nin varlığı bile tek başına tecimsel sistemin oluşumunun göstergesidir. AGB'nin yaptığı ölçümlere reklamcıların, reklamverenlerin ve medya kuruluşlarının gereksinimi vardır. Reklamcılar hangi kanalın hangi programının en

---

[27] Bu rapora göre, Türkiye'de yerel düzeyde ve ülke çapında yayın yapan 96 radyo ile 30 televizyon "ideolojik amaçla" kurulmuştur. Daha çok Orta ve Doğu Anadolu'da yayın yapan "şeriatçı" radyo sayısı 45, televizyon sayısı ise 19. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yayın yapan "Kürtçü" 14 radyo ve 5 televizyon var. "Aşırı solcu" yayınlar Batı Anadolu'da yoğun ve 11'i Dev-Sol'a yakın 31 radyo ve 4 televizyondan yayın yapılıyor. "Ülkücü"lerin ise, 6 radyo ve 2 televizyon kanalları var (Cumhuriyet 21.4.1994, s. 1ve 13).

[28] Gaziantep'in Şehitkamil ilçesinde ShowTV'nin reklam yayınının yerine Şehitkamil TV'sine alınan reklamların yayınlanması gibi ilginç bir örnek burada anılabilir. Şehitkamil İlçe Belediye Başkanı Ahmet Yılmaz, ShowTV'nin Çarkıfelek programındaki reklam aralarında Gaziantep'teki otobüs şirketi, çiçekçi, makarnacı, pastane, vb. reklamlarının yayınlanmasının Gaziantepspor'a yardım amacıyla yapıldığını söylemiş ve "ShowTV'nin haberi var mı, ne diyorlar?" sorusunu "Ne diyecekler? Hçbir şey demiyorlar. Ben kanunsuz iş mi yapıyorum? Onlar zaten kanunsuz. Onların hiç bir kanuni dayanağı var mı?" diye yanıtladıktan sonra şunu da eklemiştir: "Biz korsanın korsanı oluyoruz. Yasa çıkıncaya kadar böyle." (E. Gül, Cumhuriyet 30.10.1992, s. 10).

çok izlendiğini bilmek ve ürünlerin hedef kitlesine uygun programı ve yayın zamanı seçmek için; reklamverenler reklamlarıyla mallarını satmak için; televizyon istasyonları da programların yayın zamanlarını belirlemek, yerlerini değiştirmek ya da programları yayından kaldırmak ve programların "izlenme oranları"na göre reklam tarifelerini saptamak için bu ölçümlere ulaşmak isterler.

On yıl içinde dernekleşen reklam sektörü (reklamcılar 1984'de, reklamverenler 1993'de), TRT'nin en büyük gelir kaynağı reklam pastasına kısa bir sürede ortak olup reklam gelirlerini artıran televizyon istasyonları ve televizyon izleme ölçümleri yapan şirket(ler), tecimsel yayıncılığın ve reklam için rekabetin ana kuruluşlarıdır. Bunların yanında, daha önceki bölümde değindiğimiz gibi, yapım şirketleri ve çeşitli yan kuruluşlar da piyasadadır.

Ardarda açılan özel televizyon kanalları, bunların çoğunun yazılı basınla ilişkili olması, iletişim sektörü dışından sermayenin bu sektöre aktarılması, 1990'lar Türkiye'sinde bir medya endüstrisinin varlığını ve önemini göstermektedir. 90'larda reklam harcamalarında her yıl artış yaşanmaya başlamıştır (bkz. Tablo VI.2).

Tablo V/2: 1991-1994 toplam reklam harcamaları ve GSMH'ye oranı

	Cari fiyat (milyon TL)	Reklam harcamalarının cari GSMH'ye oranı (%) I (eski)	II (yeni)*
1991	2.556.180**	0.564	0.405
1992	7.518.448***	0.971	0.698
1993	25.564.000	2.082	1.496
1994	85.283.651	---	2.127

* T.C. Başbakanlık DİE'nin 1990'da revize ettiği milli gelir serisi yüzünden iki değer var.

** Bu fiyat, Medya dergisinin oluşturduğu tabloda 2.496.128 milyon TL olarak geçmektedir.

*** Bu rakam Bileşim Piyasa Araştırma Merkezi Ltd. Şti'nin Reklam Harcamaları Raporlarına dayanmaktadır. Yakın bir rakam Deniz Reklam Etüdleri'nde de yer almaktadır: 7.967 milyar TL. Ancak, Medya dergisinde G. Özler, bu tahminlerin afişe reklam tarifeleri kullanarak, ajans komisyonlarını katarak, TV ve basın kuruluşlarının ortaklarının veya gruba ait kurumların rakamlarını değerlendirmeye alarak ve reklam tarifeleri için özel indirimler ve promosyonlar dikkate alınmadan hazırlandığını söylemekte ve derginin tahminini 4.7 trilyon TL olarak vermektedir.

Kaynak: G. Boralıoğlu, "80'lerden 90'lara Reklamcılık," Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, cilt. 14, İstanbul, 1996, s. 1089. Son iki not için bkz. G. Özler, "1992'ye Gelene Kadar Medya," Medya, cilt 5, no. 12, Şubat 1993, s. 15-16.

Ancak, reklam harcamalarındaki artış, pek çok noktayı anlamlandırmaya yetmemektedir. Çünkü, aynı patrona ait medya zarar ederken, diğer tecimsel şirketlerin kâr ettiği ortaya çıkacaktır (Demokrasi 5.2.1996, s. 8). Basın ve yayın dışı sermayenin bu sektöre girişindeki birbirleriyle ilintili nedenleri Tuncel (1994: 37) şöyle sıralamaktadır:

(A) 1. Kitle iletişim araçlarının dördüncü güç olduğu paradigması,
2. Siyasal çevrelerde itibar/baskı,
3. Toplumsal denetim,
(B) 4. Diğer sektörlerdeki riskli kapitalin riskinin azaltılması,
5. Kredi alımında ve devlet ihalelerinde nüfuz,
(C) 6. Reklam harcaması yapmak yerine gazete çıkartmak/radyo-TV kurmak,
7. Pazarlama,
8. Para ticareti.

Bu çalışmadaki siyasa analizinin yeni radyo televizyon yasasının çıkışından sonra, 1994 yılı ortasında kesilmesi nedeniyle, bu tarih itibariyle başlıca televizyon kanallarının mülkiyeti, holdinglerin sahip olduğu bazı medya kuruluşları ve diğer bazı tecimsel kuruluşlar aşağıda bir tablo halinde sunulmaktadır (Tablo VI.3).

Tablo VI/3: 1994 sonunda medya sektöründe mülkiyet yapısı: Örnekler

Holding	**Sahibi**	**Basın-yayın**	**Banka**	**Diğer**
Avrupa ve ABD'de holding	Erol Aksoy	ShowTV Aks TV Aks radyo ve yay. Show Radyo Cine 5 yap. Alo Show	İktisat, ABD'de ve Fransa'da banka	Leasing ve sigorta şirketleri
Doğan Holding ve Doğuş Holding	Aydın Doğan ve Ayhan Şahenk	Kanal D Milliyet Hürriyet Hür FM Rd. Kulüp	Alternatif Dış GAranti Körfez	Doğan oto., Mil-PA, Turizm ve sigorta ş.
Medya Holding +Çukurova Holding	DinçBilgin M. E. Kara mehmet ve +H. Özyeğin	ATV Sabah Bugün yay.	Pamuk Yapı Kredi İnter Finans	Çukurova çelik, Halk sigorta, vs.
Rumeli Holding ve Prime Holding	Uzan ailesi	İnterstar Kral TV Kral FM Metro FM	İmar Ada	Elektrik, çimento, inşaat
İhlas Holding	Enver Ören	TGRT Türkiye TGRT FM İHA	Sümer-bankı alma girişimi	Otomotiv, elektronik ve gıda

Kaynaklar: H. Tuncel, "Bab-ı Ali'den İkitelli'ye," Birikim, no. 64, Ağustos 1994, s. 36 ve Demokrasi, 5.2.1996, s.8.

3. Özel Radyo ve Televizyonların Yasallaşması Sürecinin ve Yasanın Analizi

Bu dönemde yeni radyo televizyona ilişkin yasal düzenlemesinin yapılması iki buçuk yıl sürmüştür. Önce, bu süre boyunca yasa hazırlığıyla ilgili eyleyenler ve araya giren etkenler sistematik bir biçimde ele alınacaktır. Daha sonra ise, yeni yasanın çeşitli açılardan bir analizi sunulacaktır. Bu analiz, siyasa konularını ve yeni yasanın getirdiği düzenlemeler bağlamında yayıncılığın özelliklerini de kapsamaktadır

a. Sürecin analizi

1992 yılının ilk ayları, radyo televizyon alanında yapılması öngörülen düzenleme için bir yandan TBMM başkanı Cindoruk'un, öte yandan da Devlet Bakanı G. Ergenekon'un yürüttüğü yasa hazırlıkları yüzünden ortalıkta bazı yasa taslaklarının ve birçok kurum, kuruluş ve kişinin görüşlerinin dolaştığı ama bunların sonuca giden bir değerlendirmeye tabi tutulmadığı bir döneme karşılık gelmektedir. Nitekim, 10 Mart 1992'de Haluk Şahin (Cumhuriyet s. 1 ve 16), "konuyu yakından izleyenler[in] yasayla ilgili çalışmaların 'isteksizlik ve plansızlık bataklığında patinaj yaptığını'" söylediklerini aktarmıştır. Şahin, teknik açıdan derhal bir takım önlemlerin alınması gerekirken yasal düzeydeki işlemlerin oldukça yavaş ilerlediğine dikkat çekmiş ve bunun da pek kimseyi rahatsız etmediğini vurgulamıştır: Özel televizyonlar ve yayın hazırlığı yapan yazılı basın herhangi bir kısıtlama yerine bu serbestlik halinden, reklamcılar artan gelirlerinden ve serbestiden, DYP TRT ve Star 1'in yayınlarının kendi lehine dönmesinden, izleyiciler de çoğalan kanal sayısı ve eğlenceli yayınlardan hoşnuttur; SHP dağınıklık içindedir ve ANAP zaten bu soruna yol açan partidir; RTYK ilga olmayı, TRT yönetimindekiler de yerlerinden olmayı istemezler...

(i) 1. evre: yasaklama ve zorlama

Yasal düzenleme çalışmaları, Anayasa değişikliği hazırlıklarıyla eşsüremli olarak yürütülmeye başlanmış ama Meclis gündemine ancak bir yıl sonra gelebilmiştir. Ulaştırma Bakanı Topçu'nun özel radyoların ve yerel televizyonların yayınlarını durdurma genelgesini, bu konudaki Anayasa değişikliğinin diğer değişiklik önergelerinden ayrılarak ivedilikle çıkarılması için çıkardıklarını söylemesini dikkate alsak da almasak da, bu genelgelerin uygulanmasının Meclisi zorladığını kabul etmemiz gerekmektedir. Radyo ve televizyonlar üç aydan fazla bir süre kapalı kalmamış olsalardı belki de Anayasanın 133. maddesi daha uzun bir zaman eski halinde kalacaktı.

Daha önce değindiğimiz gibi, Anayasanın 133. madde değişikliği 14 Nisanda Anayasa değişikliği paketinden ayrılmış haliyle TBMM'de görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler 15 Nisan, 18 Mayıs ve 9 Haziranda ertelenmiştir. Erteleme nedeni, görüşmelerin ikisine hükümetin, üçüne de Anayasa Komisyonunun katılmamasıdır. Bu tarihler arasında bir gün (28 Nisanda) görüşmelere devam edilmiştir. Ama partiler arasındaki çekişme ve anlaşmazlıkların yanı sıra Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü, Başbakan Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı oluşu ve DYP Kongresinin toplanıp Tansu Çiller'i DYP Genel Başkanlığına (ve Başbakanlığa) seçmesi gibi olaylar da bu süreci kesintiye uğratmıştır. Daha sonra 22 Haziran, 5 Temmuz ve nihayet 8 Temmuzda yapılan TBMM Genel Kurulu'ndaki oylamalar sonucunda Anayasanın 133. maddesi değişikliği kabul edmiştir. Kısacası, Anayasa değişikliği için gereken oy sayısı, "yasaklama", "zorlama" ve partilere "verilen ödünler" sayesinde sağlanabilmiştir.

(ii) 2. evre: Yasa teklifine tepkiler ve özel yayıncılar

TBMM'nin tatilde olduğu yaz aylarında, yasa önerisi ve Anayasa Komisyonu raporuna yönelik tepkiler yoğunlaşmıştır. RP, CHP ve koalisyon ortağı SHP'li bazı milletvekilleri gerek RTÜK'le ilgili olarak, gerekse yayın ilkeleri açısından teklife ve özellikle de rapora eleştiriler yöneltmişlerdir. Hatta DYP, Eylül ayında özel yayıncılarla bağlantı içinde yeni düzenleme çalışmaları yapmaya başlamıştır.

Başbakan Tansu Çiller'in girdiği yeni arayış çerçevesinde Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü Yıldırım Aktuna'nın başkanlığında özel yayın kuruluşları temsilcileri, komisyonlar kurarak alternatif bir yasa taslağı hazırlamaya girişmişlerdir (Cumhuriyet 5.9.1993; 16.9.1993). Bu girişim, hükümet ve DYP içinde sorun yaratmış; Devlet Bakanı Güneş Müftüoğlu radyo ve televizyon işletmecilerinin kendi isteklerini gerçekleştirmeye çalıştıklarını, yeni bir yasa hazırlığının yasanın hiç çıkmayacağı anlamına geleceğini söylemiştir (H. Erdem, Cumhuriyet 27.9.1993). Böylece, özel yayıncıların çabaları yarım kalmıştır.

(iii) 3. evre: Yasa görüşmelerinde 1. devre

Yasa teklifinin ve Anayasa Komisyonu raporunun görüşmelerine 4 Kasım 1993'te başlanmış, 10 ve 11 Kasımda görüşmelere devam edilmiştir. Bu devrede 24 yasa maddesi kabul edilmiştir.

CHP grubu, özellikle yayın ilkelerini düzenleyen 4. madde ile yayınların men edilmesine ilişkin 25. maddeye, "sansürcü" bir anlayışı hükme bağladıkları için karşı çıkmıştır ve CHP'li milletvekilleri, yeri geldikçe bu görüşlerini yinelemişlerdir.

Özellikle CHP'li ve RP'li milletvekilleri, RTÜK'ün oluşumu ve görevleriyle ilgili 6. ve 8. madde için çeşitli değişiklik önergeleri vermişlerdir. RTÜK'ün Anayasa Komisyonu raporu doğrultusunda teknik bir kurul olmaktan çıkıp geniş yetkilerle donatıldığı ve "siyasi" bir niteliğe büründüğü düşüncesiyle 6. madde üzerinde en çok tartışılan madde haline gelmiştir. Öyle ki, Anayasa Komisyonu üyesi Coşkun Kırca, RTÜK'ün kuruluşu ve seçilmesiyle ilgili hükümlerin Anayasaya aykırı olduğu, Anayasanın Meclise böyle bir yetki ve görev vermediği gerekçesiyle Komisyon metninin tümüne muhalefet ve çekinserlik şerhi koymuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 42, sıra sayısı 356, ek s. 8-9).[29]

6. maddeye ilişkin olarak, Uluç Gürkan ve arkadaşları, RTÜK üyelerinin, ikisinin iktidar, ikisinin muhalefet partilerinin adayları, kalan beşinin ise iletişim fakülteleri ile basın, yayın, reklam, müzik, sinema sektörlerindeki sendika, dernek ve birliklerden seçilen 30 üyeli "İletişim Genel Kurulu"nun göstereceği adaylar arasından TBMM Genel Kurulunca seçilmesini önermişlerdir. İ. Melih Gökçek ve arkadaşları ise, iki değişiklik önergesi vermişlerdir. İlkinde, altısı üst bürokrat (beşi öğretim üyesi, biri din adamı), beşi seçilmişlerden olmak üzere onbir üye öngörülmüş; diğerinde ise, TBMM'deki partilerin Başkanlık Divanındaki temsil oranlarına göre ayrıştırılarak aday göstermeleri yolu önerilmiştir.[30] Muharrem Şemsek ve arkadaşları ise, çoğu dil ve/veya din temsilcisi bir adayı Üst Kurula sokmak üzere düzenlenmiş birçok önerge vermişlerdir. Reddedilen bu değişiklik önergelerine karşı İlyas Aktaş ve arkadaşlarının 6. maddenin 1. fıkrasına "din" sözcüğünün eklenmesi önergesi kabul edilmiştir. Böylece, 6. maddenin 1. fıkrası şu hale gelmiştir: "Üst Kurul, basın, yayın, iletişim ve teknolojisi, kültür, din, eğitim, hukuk alanlarında birikimi olanlardan ve yükseköğrenim görmüş, Devlet memuru olma niteliğine sahip, beşi iktidar partisi veya partilerinin, dördü muhalefet partilerinin göstereceği adaylar

---

[29] Üst Kurul'un oluşumunun ve görevlerinin Anayasaya aykırılığı sorunu, yasa çıktıktan sonra da bazı idare hukukçuları tarafından da dile getirilmiştir. Cem Ayaydın ve Reha Yünlüel (Cumhuriyet 18.5.1994, s. 2), bir gazete makalesinde, Anayasanın değiştirilen 133. maddesi gereğince "özerk ve tarafsız" olacağı belirtilen TRT'nin 3984 sayılı yasayla (md. 35.) RTÜK denetimine tabi tutulmasının, anayaasa hükümlerini etkisiz kıldığını ve anayasaya aykırılık taşıdığını yazmışlardır. Ayrıca, RTÜK üyelerinin Meclisteki partiler tarafından seçilmesi (md. 6), tarafsızlığa gölge düşürecek (md. 5) niteliktedir. Bu noktada, 3517 sayılı yasayı iptal eden Anayasa Mahkemesinin 28.7.1990'da yayımlanan gerekçeli kararı yol göstericidir. Son olarak, Ayaydın ve Yünlüel, Coşkun Kırca'nın muhalefet şerhini destekleyen bir açıklama yapmaktadırlar: Anayasanın 87. maddesinde sayıldığı kadarıyla TBMM görev ve yetkileri arasında RTÜK'e üye seçmek gibi bir hüküm yoktur; kanun yaparak böyle bir yetkiyi kendine verip veremeyeceği ayrı bir tartışma konusudur. Bir kanun hükmünün Anayasa Mahkemesince iptali için gereken iki yoldan ilki olan RTÜK oluşumuna ilişkin yasa hükümlerinin bir davada uygulanma ve anayasaya aykırılığının ileri sürülmesi olasılığı çok düşük olduğu için geriye ikinci yol kalmaktadır: "İptal davası" açılması. Bunun için de, 20 Nisan 1994'den beri işleyen iki aylık süre dolmak üzeredir. Böylece Ayaydın ve Yünlüel'e göre, anayasaya aykırı bir hükümle oluşturulan RTÜK, " T.C. idare tekşilatı içindeki "çarpık" yerini sağlamlaştırmış olacaktır."

[30] Yasa önerisinin görüşmeleri sırasında gerek Şevket Kazan, gerekse Melih Gökçek tarafından dile getirilen, iktidardaki DYP ile muhalefetteki ANAP'ın bütün RTÜK üyeliklerine kendi adaylarını seçebilmelerine ilişkin öngörü, daha sonra gerçekleşecektir.

arasından TBMM'ce seçilen dokuz üyeden olu ur." (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 43, 10.11.1993, s. 161-199).

RTÜK'ün görev ve yetkileri (8. madde) görüşülürken yerel yönetimlerin yayın yapmasına, TRT'den kanal ya da saat tahsis edilmesine, en azından radyo yayınına izin verilmesine ilişkin fıkra değişikliği için de, hem RP hem de CHP çaba göstermiştir ama başarılı olunamamıştır.

(iv) 4. evre: Özel televizyon kuruluşlarının temsilcilerinin lobi atağı ve partilerarası pazarlık

25. madde görüşmelerinden sonra, TBMM Genel Kuruluna uzun süre getirilmeyen yasa önerisi hakkında DYP, ANAP ve SHP arasında anlaşmazlık çıktığı ve pazarlığa oturulduğu haberleri yayılmaya başlamıştır. Bu pazarlıkta, SHP'nin "yerel yönetimlere radyo televizyon istasyonu kurma yetkisi" verilmesini savunduğu; ANAP'ın, SHP "televizyon kuruluşlarında hisse oranının artırılması"nı kabul ettiği takdirde SHP'yi destekleyeceği; SHP'nin ANAP'ın önerisine sıcak bakmadığı; DYP'nin ise hisse oranları konusunda ANAP'a yakın durduğu söylenmiştir (Cumhuriyet 18.11.1993, s. 15).

Yasa görüşmelerini sekteye uğratan asıl nedenin, RTÜK'e reklam gelirlerinden pay ödemeye karşı çıkan, fiili durum sonucu elde ettikleri konumu korumak isteyen ve en azından kendileriyle ilgili 29. madde görüşülmeden önce harekete geçen "özel televizyoncuların lobi" faaliyetleri olduğu öne sürülmüştür (D. Som, Cumhuriyet 18.11.1993, s. 1 ve 15). Deniz Som'un 18 Kasım 1993 tarihli haberindeki "Özel TV'ler ne istiyor?" başlıklı çerçeve yazıda şunlara yer verilmiştir: 1.Reklam gelirlerinden Üst Kurul'a pay verilmesin. 2.Pay verilecekse, haksız rekabete yol açmamak için TRT reklam almasın. TRT'yi BBC gibi devlet finanse etsin. 3.Yurda kaçak sokulan vericiler için af getirilsin, açılan kaçakçılık davaları düşürülsün. 4.Kanal tahsisi için mevcut TV'ler ihaleye girmesin. 5.TRT'ye 3 değil en çok 2 kanal verilsin. 6.Ulusal yayın için kanal sayısı 8 değil 15 olsun. 7. Kanal tahsisi 5 yıllığına değil 10 yıllığına yapılsın. 8.İsteyen istediği miktarda hisseyle TV şirketi kursun. 9.Üst Kurul'da siyasiler değil sektör temsilcileri bulunsun. 10.Yayının durdurulması üzerine mahkemeye başvuru hakkı olsun.

Önce Başbakan Tansu Çiller'le, daha sonra da ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'la görüşen özel televizyon sahiplerinin ve yöneticilerinin istemlerinin dikkate alındığına ilişkin göstergeler, yasanın önergelerle de olsa önemli değişikliklere uğrayacağı beklentisi

yaratmıştır.[31] Bekleme süresinin uzamasında DYP Kongresi, bütçe görüşmeleri, seçim hazırlıkları ve 1994 Martındaki yerel seçimlerin de payı vardır.

(v) 5. evre: Medya savaşları ve zorlama -Yasa görüşmelerinde 2. devre

Çaplı ve Dündar (1996: 1383-1384), yasal düzenlemenin kaçınılmaz hale gelişinde 1993 sonu ve 1994 başında, ShowTV'yi ve Hürriyet gazetesinin bazı hisselerini elinde bulunduran Erol Aksoy ile İnterstar televizyon kanalının sahibi Uzan ailesi arasında yaşanan "medya savaşları"nın (savaşlar bununla sınırlı değildir -bkz. D. Som, Cumhuriyet 9.10.1993, s.18) ve 1994 Ocak ayında İnterstar'ın seçim yasaklarına aldırmadan yayınlar yapmasının ve Yüksek Seçim Kurulu'nun bu yüzden verdiği beş günlük cezaya karşın Teleon kanalından yayınını sürdürmesinin de etkili olduğunu belirtirler. İnterstar ve TGRT'nin Bosna'daki olayları protesto etmek için düzenlenen gösterilere çağrı yapmaları ve bu gösterileri naklen yayınlamaları ise, bardağı taşıran son damla olmuştur. Böylecebir gün içinde kalan yasa maddeleri görüşülmüş ve 13 Nisan 1994 tarihinde yasa kabul edilmiştir.

b. 3984 sayılı yasanın analizi

Gerek 1992 yılı başında yürütülen yasa hazırlıkları sırasında başvurulan çeşitli kesimlerin görüşlerinin, gerek yasama sürecinin kesintiye uğramasında rolü olan etkili iktisadi güçlerin istemlerinin, gerekse uluslararası platformda ASTS'nin getirdiği temel ilke ve kuralların, bu yasaya aktarılabildiği pek söylenemez. Aşağıda, daha önce yeterince yer ayrılan RTÜK hakkındaki hükümler dışındaki maddeler üzerinde durulacaktır. İlk olarak, ASTS açısından bir değerlendirme yapılacak, daha sonra çeşitli kişi, kurum ve kuruluşların görüşleriyle 3984 sayılı yasanın ilgisi tartışılacak, son olarak da özel radyo televizyonların kuruluşlarıyla ilgili maddeye değinilecektir.

(i) ASTS açısından değerlendirme

Yukarıda değinildiği gibi, ASTS özellikle televizyon yayınlarının düzenlenmesi açısından önemli hükümler içermektedir. Önce, 3984 sayılı yasaya bu konuda aktarılan hükümleri de içeren ASTS-yasa bağlantısındaki genel sorunları saptayabiliriz.[32]

---

[31] ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ile görüşüp destek isteyen özel televizyon kuruluşlarının ve yöneticilerinin adları, 16 Kasım 1993 tarihli Cumhuriyet gazetesinde sayıldığı kadarıyla şöyledir: *Kanal 6*- Ahmet Özal ve Münci İnci; *ATV*- Fatih Çekirge ve Onay Bilgin; *Kanal D*- Ertan Karasu; *ShowTV*- Nuri Çolakoğlu; *İnterstar*- Özcan Ertuna ve Ardan Zentürk.

[32] 3984 sayılı yasanın ASTS bağlamında değerlendirilmesindeki temel noktalar, yaptığım araştırmada rastladığım kadarıyla bu konuda en yetkin yorumu getirdiğini düşündüğüm Cem Pekman'ın yorumuna

Sözleşmenin çeşitli maddeleri ve tanımları, bir takım ayrımlar yapılmadan küçük ifade değişiklikleriyle yasaya aktarılmıştır. Yasada sınırlar dahilindeki yayınlar ile sınırötesi yayınlar arasında, hatta radyo ile televizyon arasında bir ayrım yapılmamış olması, oldukça ciddi bir sorunlar yumağına yol açmaktadır. Ayrıca, böyle bir ayrım yapılmaması ASTS'nin izlenmesi anlamına gelirmiş gibi görünse de, yasada ASTS ilkeleriyle çelişen hükümler yer almaktadır. Çelişkilerin bir kısmı yanlış çeviriden ve ifade bozukluğundan kaynaklanmaktadır.

Bu genel saptamaları özgülleştirirsek, 3984 sayılı yasanın 3. maddesindeki "yeniden iletim", "yayıncı" ve "telif hakkı sahibi" tanımlarından işe başlayabiliriz. Bu tanımlar tek tek ilgili diğer maddelerle ilişkili olarak ele alındığında sorunlar katmerlenmektedir.

"Yeniden iletim", ASTS'de (md 2/b) "tüm toplumun izlemesi amacıyla, kullanılan teknik araç ne olursa olsun, yayıncılar tarafından iletilen tam ve değişiklik yapılmamış televizyon program hizmetlerinin veya bu hizmetlerin önemli bölümlerinin alınması ve aynı anda iletilmesi" olarak tanımlanmıştır. Oysa 3984 sayılı yasadaki tanım şöyledir (md. 3/n): "Yetkili yayın kuruluşu tarafından, halkın izlemesi amacıyla, kullanılan teknik araç ne olursa olsun, yayınlanan radyo ve televizyon program hizmetlerinin değişiklik yapılmaksızın bütününün veya bir bölümünün alınmasını ve aynı anda veya *daha sonra* iletilmesini ... ifade eder" (vurgu bana ait). Burada bir kavram kargaşası söz konusudur. Teknik açıdan doğrudan bir aktarma ya da iletme işlemine karşılık gelen ilk yayının "daha sonra" iletilmesi mümkün değildir; "yeniden yayınlanması" mümkündür. Ayrıca, yasanın "yeniden iletim yasağı"nı düzenleyen 26. maddesi, ASTS'nin bu konuda kısıtlamama yükümlülüğünü getirdiği genel ilkesine aykırıdır. Bu, bizzat yasanın kendi içinde çelişkili olduğunu da göstermektedir. Çünkü yasada RTÜK'ün ASTS ilkelerini göz önünde bulunduracağına ilişkin bir hüküm de vardır (md. 8/f). Bu maddenin amacı, yurtdışından yayın yapan yabancı kuruluşların yayınlarının belediyeler tarafından iletimini engellemek, bu yayınlara kablolu televizyon dışında izin vermemek olsa gerektir. Böylece 26. madde ve örtük amacı, "tepki yasası" iddialarını doğrulamaktadır. Ne var ki yasanın 29. maddesinin son fıkrası, yurtdışından Türkiye'ye yönelik yayınları önlemek teknolojik olarak mümkün olmadığına göre, bu yayınların Türkiye'de yeniden iletimini ve kablolu yayını da engeller niteliktedir (Pekman 1994: 69-70).

ASTS'nin "yeniden iletim" tanımını değiştirerek anlamını bozan yasa koyucu, nedense ASTS'deki "yayıncı" tanımını, birkaç küçük ifade değişikliği dışında aynen almıştır. Böylece, radyo ve televizyona ilişkin yasadaki yayıncı, *yalnızca televizyon*

---

dayanmaktadır (Pekman 1994; "kesilerek" kısa bir gazete makalesi olarak yayınlanan yazısı için ise, bkz. C. Pekman, Cumhuriyet 28.5.1994, s.2). Ayrıca yararlanılan temel kaynak şudur: RTÜK, 3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, Yönetmelikler ve Tebliğler, Ankara, Aralık 1996.

yayıncısı olarak tanımlanmıştır (md. 3/o): "Kamu tarafından izlenmesi için televizyon programı hizmetleri tertip eden ve ileten veya değişiklik yapılmadan ve tam olarak bir üçüncü tarafa iletilmesini sağlayan özel veya tüzelkişi..." Aslında, bu tanımın yalnızca televizyon hizmetlerini kapsaması, yasanın programlar ve reklamlar konusundaki hükümleri açısından uygun ve yerindedir (Pekman 1994: 70). Çünkü bu hükümler de televizyon sözleşmesinden alınmıştır; hükümlerin radyoya uygulanabilmeleri zordur. "Yayın ilkeleri" arasında sayılan yerli-yabancı yapım oranları için konulmuş ve aşamalı biçimde gerçekleştirilecek olan %50 barajına (md. 4/p) baktığımızda, "yayıncı" tanımı gereği bu hükmün televizyon yayınları için geçerli olduğunu düşünebiliriz. Ama RTÜK'ün hazırladığı ve 28 Mayıs 1995'de Resmi Gazetede yayımlanan "Radyo ve Televizyon Yayınları Yayın Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik"de radyo hizmetleri de "yayıncı" tanımı içine alınmış ve yerli-yabancı yapım oranları radyo yayınları için de geçerli kılınmıştır. Bu durumda, radyo yayınları için daha ağırlıklı olarak sorun oluşturan bu hüküm bağlamında, Türkçe sunulan yabancı müzik programının yerli program mı, yabancı program mı sayılacağı sorulabilecektir (Pekman 1994: 70). Ayrıca, hem televizyon, hem de radyolar için geçerli olan 31. maddedeki belli oranlarda eğitim, kültür, Türk Sanat Müziği ve Türk Halk Müziği yayını zorunluluğu uzmanlaşmış yayınlara izin vermemektedir.[33]

Yukarıda eleştirdiğimiz yayıncı tanımı ve yapılacak yayınlardan hareketle, reklamlar ve sponsorluk (program desteklenmesi) hakkındaki maddelere geçebiliriz. Yasada reklamlarla ilgili maddeler (md. 19-22), ASTS'den (md. 11-16) aktarılmış olmasına karşın, sözleşmedeki bölümlendirme ve bütünlük gözetilmemiştir. Buna ek olarak, sözleşmedeki altı madde dört maddeye indirilmiş ve ayrı fıkralar halinde düzenlenmesi gereken bazı hükümler birleştirilerek yanlış anlamalara neden olacak hale getirilmiştir. Örneğin, 20. maddede reklamların diğer programlardan ayrı olduğunun açıkça fark edilecek biçimde sunulması fıkrasına virgülle eklenen "bilinçaltı ile algılanan reklamlara izin verilmeyecektir" cümlesi, engellenmesi gerekenin yalnızca bilinçaltına yönelik reklamlarmış gibi anlaşılmasına yol açabilecek nitelikte bir anlam kayması yaratmaktadır.[34]

---

[33] RTÜK'ün hazırladığı ve 2 Mayıs 1995'de Resmi Gazetede yayımlanan "Özel Radyo ve Televizyon Kuruluşlarının Eğitim, Kültür, Türk Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği Programlarında Yer Vermeleri Gerekli ve Oranlarına Ait Esaslar Hakkında Yönetmelik" de bu oranlarla ilgili alt sınır, haftalık olarak eğitim yayınları için %5, kültür yayınları için %5, müzik yayınları için %10 olarak saptanmıştır. Bu çalışmada uygulamaya yer verilmediği için kısaca notlar halinde belirtmekle yetineceğimiz noktalardan biri budur. Haber kanalı, müzik kanalı, film kanalı, vb. olmak üzere uzmanlığa yönelen radyo ve televizyon kanalları, zorunlu olarak, bu hükmü gece geç saatlerde uygulayarak işletmektedir.

[34] ASTS'nin 13. maddesinin 1. fıkrasının Türkçe çevirisinin de başarılı olduğu söylenemez: "Reklamlar görüntü ve ses olarak, program hizmetinin diğer unsurlarından ayrı ve kolaylıkla ayırt edilebilecek biçimde düzenlenir ve ilke olarak bloklar halinde yayınlanır." Pekman'ın (1994: 71) yaptığı çeviri, anlamı daha iyi vermektedir: "Reklam kuşakları 'açıkça ayırt edilebilecek biçimde ve optik ve akustik yöntemler ile yayının diğer unsurlarından belirgin biçimde ayrı' olacaktır."

Reklamların yerleştirilmesiyle ilgili 21. maddenin üç fıkrası birden sorunludur. Birinci fıkranın ikinci cümlesinde yine çeviri ve ifade bozukluğu vardır. İkinci fıkrada ise yine iki ayrı hükmün bir fıkraya sığdırılması sorunu vardır. ASTS'nin kendi bölümleri ya da araları olan programların, yalnızca bu aralarına, örneğin futbol maçlarının yalnızca devre arasına, reklam alınabileceğine ilişkin 14. maddesinin 2. fıkrası ile 2. fıkradaki programlar dışındaki programlarda "reklamlar arasında en az yirmi dakika süre bulunmalıdır" şeklindeki 4. fıkrası, 3984 sayılı yasada aynı (md. 21/2) fıkrada verilmiştir. Kendi araları bulunan programların bu genel kuralın dışında olduğu belirtilmediği için de bu fıkra, örneğimizi sürdürürsek futbol maçlarının yirmi dakikada bir kesilebileceği şeklinde bir yoruma açık hale gelmiştir. Asıl önemli sorun, üçüncü fıkradadır. Üçüncü fıkrada, "konulu filmler ile televizyon filmleri" kırkbeş dakikadan uzun sürerse, hem "her kırkbeş dakikalık süre sonunda bir kez", hem de "kırkbeş dakikadan sonraki zamanda her yirmi dakika aralıkla" reklam yerleştirilebilir diye yazmaktadır. Kuşkusuz bu, aynı konuda iki hüküm birden getirmek için yapılmamıştır; hükmü ASTS'den aktarırken yapılan basit bir yanlışlık, önemli bir düzenleme sorununa yol açmıştır. Bu fıkranın ASTS'deki hali şöyledir: "Konulu filmlerin veya televizyon filmlerinin (diziler, belgeseller ve hafif eğlence programları hariç) süreleri 45 dakikadan fazla olması halinde, her 45 dakikalık bölüm için, bir kez olmak üzere, bir reklam kesintisi yapılabilir. İki veya daha fazla 45'er dakikalık bölümden en az 20 dakikadan uzun süreli bölüm için bir ek reklam kesintisine daha izin verilebilir." Bu da pek başarılı bir çeviri olmadığı için örnekle anlatırsak, 90 dakikalık bir film için iki, 110 dakikalık bir film için ise üç reklam kesintisi yapılabilir (Pekman 1994: 72).[35]

Yasanın yine "tanımlar" başlığı altındaki "telif hakkı sahibi" tanımının da sorunlu olduğu açıktır. Bu tanıma göre (md. 3/s) telif hakkı sahibi, "yazar, besteci, düzenlemeci gibi düşünsel alanda eser yaratan gerçek kişi"dir. Yayın ilkelerinde de, yayınların "Türk müzik sektörünün gelişimine katkıda bulunmak ilkesinden hareketle, müzik yapımcıları ve telif hakkı sahiplerinin haklarını tanımak ve ihlâl etmemek esasına uygun olmak suretiyle" yapılacağı (md. 4/u) belirtilmiştir. Böylece 3984 sayılı yasa, sinema yönetmenlerini ve sinema sektörünü hiç hesaba katmamış olmaktadır.[36] Oysa, ASTS'de "kültürel hedefler" başlığı altında basının çoğulculuğuna ve sinema sanayiin gelişimine engel olmamaya, hatta sinema sektörünü korumaya yönelik kurallar yer almaktadır (md. 10/4).

---

35 Bu yasa hükümlerinin tartışılması, Türkiye'de anlamsız da kaçabilmektedir. Çünkü uygulamada program sırasında ekranın sağından solundan, altından üstünden geçen reklam spotları ve logoları yer alabilmekte; reklam süreleriyle ilgili kısıtlamalara uyulmamaktadır (bkz. Pekman 1998).

36 28 Temmuz 1996'da Resmi Gazetede yayımlanan RTÜK Telif Hakkı Ödeme Esasları ile Telif Hakkı Sahiplerinin ve Yapımcıların Haklarını Koruma Esas ve Usulleri Yönetmeliği aynı tanımı korumuş ama yönetmelik kapsamına ve diğer maddelere sinema eserini de katmıştır.

(ii) Demokratik (-seçkinci) süreç, anti-demokratik yasa

ASTS'ye uygunluğu bir yana bırakıp, yasa hazırlıkları yapıldığı dönemde, 1992 Ocak ayında Devlet Bakanı Gökberk Ergenekon'un iletişim sektörünün çeşitli kesimlerinden topladığı görüşlere dönersek, Dünya Kitle İletişimi Araştırma Vakfı, Film Sokağı Stüdyoları İşletmeciliği A.Ş., Film Yapımcıları Derneği (FİYAP), Film Yönetmenleri Derneği (FİLM YÖN), SİNEFEKT, Sinema Emekçileri Derneği, Sinema Oyuncuları Derneği (SO-DER), TELESİNE, Türk Sinema Vakfı (TÜRSAV), Türkiye Sinema Emekçileri Sendikası (SİNE-SEN), Türk Sinema Eserleri Sahipleri Meslek Birliği (SESAM), Türkiye Sinema ve Audiovizüel Kültür Vakfı (TÜRSAK) gibi sinema sektöründen birçok kuruluşun görüş bildirdiğini ve bu görüşlerin incelemeye değer bulunan görüşler arasında yer aldığını saptayabiliriz. Bu kuruluşlar ve Kültür Bakanlığı televizyon kuruluşlarının film ısmarlaması ve finansmana katkıda bulunmasıyla, sinemalarda gösterim sonrası belli bir süre geçmeden televizyonda sinema filmlerinin yayınlanmamasıyla, televizyon yayınlarında yerli yapımlara ve filmlere ayrılacak sürelerle, telif haklarıyla ve film arasında gösterilen reklam gelirlerinden Türk Sinema Sanayiini Kalkındırma Fonu ya da Türk Sinemasını Destekleme Fonu'na aktarılacak paylarla ilgili çeşitli önerilerde bulunmuşlardır.

1992'de çeşitli kesimlerden alınan görüşlerin çoğunda Üst Kurula değişik adlarla yer verilmiştir. Bakanlıklardan, bazı resmi kurumlardan, üniversitelerden özellikle iletişim sektöründeki özel kuruluş, dernek, birlik ve sendikalara dek birçok kurum ve kuruluş, Üst Kurulun oluşumu konusunda yayıncılıkla ilgili çeşitli kesimlerin temsil edilmesiyle ilgili öneriler getirmişlerdir. Yine değişik kurum ve kuruluşlar belediyelere, üniversitelere, meslek birliklerine özel radyo ve televizyon kurma ya da TRT kanallarından yararlanma hakkı tanınmasına ilişkin düzenlemeler yapılması gerektiğinden söz etmişlerdir. TRT'nin özerkliğinin sağlanması ve tekelleşmenin önlenmesi de çoğunluk görüşleri arasında özellikle vurgulanan konular arasında yer almıştır.

İstanbul Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Dünya Kitle İletişimi Araştırma Vakfı, Türk Basın Birliği, TÜRSAK, Ulusal İletişim Radyo Televizyon Yapım A.Ş., Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu, Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kültür Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, İbrahim Tez'e bağlı Devlet Bakanlığı ve Erman Şahin'e bağlı Devlet Bakanlığı'nın görüşleri kapsamlı öneri paketleri halindedir. Diğer kişi kurum ve kuruluşların görüşlerinin çoğu, kendi alanlarına ve çıkarlarına yönelik öneriler içermektedir. Örneğin, Anadolu Üniversitesi özellikle "Açık Öğretim"le; Cumhuriyet gazetesi ve üç Gazeteciler Cemiyeti haberler ve ilanlarla; MÜYAP, POPSAV, MESAM müzik eserlerinde telif hakkıyla; İstanbul Ticaret Odası

tecimsel serbestiyle; Koç Holding A.Ş. sermaye ve ortaklıkta serbest' k, TRT kanallarının kiralanabilmesi, denem yayını sınırı getirilmemesi, uzun süreli lisans tahsisi ve fiilen yayında olan kuruluşlara ayrıcalık tanınmaması gibi konularla ilgili düzenlemeler önermişlerdir.

Bu özel öneriler arasında Devlet Bakanı Güler İleri'nin sorumluluğunda Başbakanlığa bağlı Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün görüşleri özellikle kadınlarla ilgili görüş sunan tek kurum olmasıyla dikkat çekmektedir. Üst Kurulda ("Ulusal Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu") kadın temsilcilerinin yer alması ve her yıl yayın planlarında "Danışma Kurulları"na danışılması önerisi ile mesajların içerik ve veriliş tarzında kadınların sunumuna, yapılacak araştırmalara ilişkin görüşleri ve program önerisi ("Kadın Danışma Saati") özellikle kayda değerdir.

Müzik sektörünün korunması dışında bu görüşlerin hemen hiç birinin 3984 sayılı yasaya etkisi olmamış gibidir. Ayrıca, dört yıl boyunca TÜRSAK, Alman Kültür Merkezi, TÜSES, İLAD (İletişim Araştırmaları Derneği), Reklamcılar Derneği ve Medya Dergisi, Ankara Üniversitesi BYYO, vb. kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenen seminer, sempozyum, panel, açık oturum, vb. toplantılarda dile getirilen, yazılı basında yer alan görüşler için de aynı saptama yapılabilir.[37] Görünüşte, tecimsel radyo ve büyük sermaye gerektiren televizyon kuruluşlarının bazı dönemlerde (özellikle 1993 Eylül ve Kasım aylarında) yoğunlaşan çabaları da pek sonuç vermemiş gibidir.

13 Nisandaki görüşmelerde, 29. maddedeki özel radyo televizyon kuruluşlarının hisse oranlarıyla ilgili olarak Kastamonu milletvekili Refik Arslan ve arkadaşları tarafından özel yayıncılar lehine bir değişiklik önergesi verilmiş ama kabul edilmemiştir.[38] Komisyon çoğunluğu olmadığı için işleme konamayan ANAP milletvekillerinin önerdiği bir ek madde ise, bugüne kadar yayın yoluyla oluşmuş bütün suçların (kaçakçılık suçu dışında) genel affına ilişkindir. Bu önerge, özel televizyoncuların lobi faaliyetleri yüzünden yasa görüşmelerine ara verildikten sonra 1993 yılı Kasım ayında hazırlanmıştır (Cumhuriyet 17.11.1993, s. 15). Özel yayıncılar lehine görünen küçük bir ekleme, 7. geçici maddede, ilk üç yıl için RTÜK tarafından tüm radyo ve televizyon kuruluşlarının brüt reklam

---

[37] Bu toplantıların bir kısmı için bkz. İletişim Dünyası, no. 7, Ocak-Şubat 1992, s. 12; Medya, cilt 5, no. 2, Nisan 1992, s. 4; Medya, cilt 5, no. 5, Temmuz 1992, s. 10-26. Yasal düzenleme öncesi yasayla ilgili olarak yapılan tartışmalara en çok yer veren yazılu basın kuruluşlarından biri Cumhuriyet olmuştur. Ayrıca, Medya dergisinde sık sık ve uzun uzun bu konudaki görüşler ve tartışmalar yer almıştır. Örneğin, bkz. Medya, cilt 5, no. 1, Mart 1992, s. 12-26; cilt 5, no. 11, Ocak 1993, s. 10-17; cilt 6, no. 3, Mayıs 1993, s. 14-27; cilt 6, no. 7, Eylül 1993, s. 26-28.

[38] Bu değişlik önergesinde, bir hissedarın hisse miktarı, birden fazla kuruluşa ortak olanların bu kuruluşlardaki toplam hisse oranları ve gazete sahiplerinin hisse oranları için yasada kabul edilen %20 yerine %60; yabancı sermaye payı için de %20 yerine %40 üst sınırı önerilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19. dönem, 3. yasama yılı, cilt 57, 13.4.1994, s. 504-505).

gelirlerinden kesilecek payın %5 yerine %4 olarak hükme bağlanmasıdır. Böylece, özel yayın kuruluşlarının isteklerinin karşılandığını söylemek pek mümkün değildir (Aziz 1995: vi).

Ne var ki yasada TRT dışında yalnızca tecimsel yayıncılığa izin verilmiştir. Ayrıca uygulamada, RTÜK'e reklamlardan ödenecek pay dışındaki birçok kısıtlayıcı hükümden, özellikle mülkiyet ve hisselerle ilgili 29. madde fıkralarından çıkış yolu bulunacaktır. Nitekim, daha 1993 Martındaki bir haberde bile, ShowTV Genel Yayın Koordinatörü Nuri Çolakoğlu'nun "tekelleşmeye yönelik alınacak önlemlerin yasa üzerinde kalacağını belirterek, 'bir kişi farklı şirketler kurarak, başka yollar geliştirerek, bu hükümleri rahatça çiğneyebilir. Önemli olan, öze televizyonların özgürce yayın yapıp yapamayacaklarıdır' diye konuştu"ğuna yer verilmiştir (Cumhuriyet 27.3.1993, s.3). Yayınlar açısından, yasanın kısıtlayıcı hükümlerinin çokluğu ve yasakçı niteliği genel olarak kabul edilen bir görüştür. Buna pazarın kendi sansürü de eklenecektir.

Kısacası, Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesine ve farklı kesimlerin görüşlerinin yasada ne ölçüde etkili olduğuna göre değerlendirdiğimiz 3984 sayılı yasanın "tepki yasası" olduğuna ilişkin yaygın görüşe katılmamak elde değildir. Dört yıl boyunca beklenen yasanın "aceleye gelmiş olması" da ayrıca ilginçtir.

Yasanın "tepki yasası" olduğuna ilişkin görüşü destekleyecek birkaç örnekle bu konuyu kapatabiliriz. ASTS'ye aykırı ve bizzat yasayı çelişkili kılan "yeniden iletim"le ilgili 26. madde çok belirgin bir tepki örneğidir. Bu maddenin amacı, yurtdışından yayın yapan yabancı kuruluşların yayınlarının belediyeler tarafından iletimini engellemek, bu yayınlara kablolu televizyon dışında izin vermemek olsa gerektir. Böylece 26. madde ve örtük amacı, "tepki yasası" iddialarını doğrulamaktadır. Gerek yasada, gerekse TBMM Genel Kurulundaki görüşmelerde yerel düzeydeki yayınlara ve özellikle yerel yönetimlerin yayın yapmasına ilişkin önergelere karşı tavır da bu iddiayı pekiştirmektedir.[39] Bir başka örnek, bizzat görüşlerine de başvurulan, yayıncılıkla yakından ilgili kesimlerin önerileri dikkate alınmazken, yasada müzik sektörünün korunmasına ilişkin bir fıkranın bulunmasıdır (md. 4/u). Bunun başlıca nedeninin sayıları kısa sürede artan özel radyolar yüzünden uzun süre gündemde kalan müzik eserlerine ait telif sorunu olması olasılığı çok yüksektir.

Yasanın örgütlenme, endüstrinin yapılanması, finans, teknoloji ve programlar açısından getirdiği düzenlemeler açıktır. TRT kurumunun karşısında yalnızca tecimsel kuruluşlara yayın izni verilmesi ve bütün yayın kuruluşlarının reklam gelirine bağlanması

---

[39] Başta SHP'li belediyeler olmak üzere geçmiş dönemin uygulamalarının yanı sıra, yasa çıkmadan kısa bir süre önce yapılan yerel seçimlerden RP'nin güçlenerek çıkmasının da bu tavırda etkisi olduğunu söyleyebiliriz.

söz konusudur. Hem her kanalın yayınlamakla yükümlü olduğu programlar ve oranları, hem de reklam pastasından alınan payı artırma çabasıyla izleyici ölçümlerine dayanan yayın akışları hazırlanması, her kanalda birbirine benzer programların yayınlanmasını getirmektedir. İzleyiciler için öngörülen ise, izleyici ölçümlerinde bir birim olarak "reklamcılara satılmak" ve "tüketici olmak"tır.

Böylece, Türkiye'de yayıncılığın yapısal özellikleri açısından, yasal düzenleme öncelikli bir düzenleme alanı olamama niteliğini sürdürmektedir. Yasaların kısıtlamalarından çıkış yolları bulunarak fiili durumların yaratılması zor olmayacaktır. Tecimsel kuruluşlar ve özerk bir kamu kurumuyla ikili bir yayıncılık sistemi yasal olarak da benimsenmiştir. Programlar için zorunluluklar ve katı sınırlamalar getirilirken reklamlar konusunda açık ve net hükümler konamamış ve bu konu istismara açık kalmıştır. TRT için öngörülen özerkliğe ilişkin bir yasal düzenleme yapılmadığı için finansman sorun olmayı sürdürmektedir; tecimsel kuruluşlar gelirleri açısından, farklı sektörlerdeki yatırımlarını ve oligopolleşmeyi hesaba katmayıp yalnızca yayın açısından düşünüldüğünde, reklama bağımlıdır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye'de Yayıncılık Siyasası: Eleştirel bir Değerlendirme

Bu çalışmada, Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi bir ana amacın dallarının yanı sıra, bu amacın öngerektirdiği iki amaç daha güdülmüştür. Ana amaç, 1980 ile 1994 yılları arasında Türkiye'deki yayıncılık siyasasını anlamlandırabilmektir. Niçin, nasıl, ne, kimler tarafından, ne gibi etkilerle soruları, bu anlamlandırma çabasını yönlendirmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere öncelikle, "yayıncılık siyasası"nın bir analiz konusu oluşturmasının son zamanlardaki eğilimlerden biri olması ve bir inceleme alanı olarak belirsizliği yüzünden, beşeri ve toplumsal bilimler bağlamında bir arayışa yönelinmiştir. Çalışmanın yaklaşımı, siyaseti öne çıkarmakla birlikte, iktisadi ve simgesel etkenler ile uluslararası eleştirel perspektiflerin içerildiği bir biçimde örülmeye çalışılmıştır. Çoğu Batıda geliştirilen ve Batıdaki medya siyasalarının analizini sunan çalışmalardan yararlanarak kurulan Türkiye'deki yayıncılık siyasası analiz çerçevesinde Türkiye'nin özgüllüğü gözetilmiştir.

Bu çerçevede kurumsal yaklaşımların izleklerine göre bir model oluştururken, Türkiye'deki popülist siyaset, siyasette askeri güçle ve büyük sermaye gruplarıyla ilişkiler içinde kişisel çıkarların gözetilmesi, başka bir deyişle demokrasinin kurumsallaş(a)maması konusundaki çekincelere yer verilmiştir. Yeni-çoğulculuk ve yeni-Marksizm, eleştirel konumlardan geliştirilmiş olmalarına karşın yerleşik bir liberal-çoğulcu demokrasi anlayışından yola çıkıp büyük ya da küçük *kurumsal* şebekelere dayandıkları için bu yaklaşımların olduğu gibi benimsenmesi olanaklı görünmemiştir. Bu yüzden kültürel çalışmaların değişik bir yorumunun önemine dikkat çekilmiştir. Türkiye'de siyaset sürecine ve özellikle medya alanıyla bağlantısına ve medya siyasalarına ilişkin araştırma azlığı ve model yoksunluğu yüzünden (ulusal-siyasal) kültürel farklılıkların ve kurumsallaşamamanın vurgulanmasıyla yetinmek ve hükümet dönemleri ile kurum bazında eyleyenleri ayrıştıran bir modele dayanmak zorunda kalınmıştır.

Yapılan araştırma, belirtilen çekincelerin haklılık payının yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca, bazı hükümet dönemlerinde daha ağırlıklı olmak üzere siyasal ve iktisadi ilişkilerin -hatta uluslararası bazı ilişkilerin de- (demokratik) kurumlardan ziyade kişiler ve aileler arasında yürütüldüğü ve çoğu kez bunun şaşırtıcı derecede açık biçimde

yapıldığı ortaya çıkmıştır. Yayıncılık alanındaki siyasasızlık görüntüsü ya da katılımcı bir biçimde geliştirilen ve müzakereye açılan bir siyasanın olmaması ya da demokratik bir siyasa sürecinin pek işlememesi de, bu tür ilişkilerle bağlantılıdır.

Bu çerçevede önce, Türkiye'de yayıncılık siyasası, hükümet dönemlerine göre kısaca özetlenerek hem dönemler arasında, hem de aynı dönem içinde farklılık gösteren siyasa(lar) saptanmaya çalışılacaktır. Sonra, hükümetlerin yayıncılık siyasalarındaki farklı ve ortak noktalar üzerinde durulacaktır. Bu iki işlem, aynı zamanda, çalışmanın varsayımlarının bulgular açısından gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi anlamına gelmektedir.

1. Özet

a. 1. Dönem: 1980-1983

1980-83 döneminde askeri yönetim, iletişim alanındaki bütün devlet kurumlarına (BYEGM, PTT ve TRT) kendi elemanlarını yerleştirmiş; kurum çalışanlarından önemli bir bölümünü mesleklerinden uzaklaştırmış ve bu kurumları içeriden gözetim ve denetim altına almıştır. Basına da birçok yasak getirilmiş; siyasal görüşleri nedeniyle bazı gazetecilerin mesleklerini sürdürmeleri engellenmiş ve 796 gazeteci hakkında açılan 632 davanın 218'i hapis cezasıyla sonuçlanmıştır (Koloğlu 1995: 134). "Zararlı" kitaplar ve filmler yakılmıştır. Bu dönemde, en basitleştirilmiş haliyle, son karar merci olarak beş kişilik Milli Güvenlik Konseyi ve kadroları iş başındadır. Baskı ve yasaklama bu dönemin belirleyici özelliğidir. Askeri yönetim, Anayasa ve ilgili diğer yasalardan sonra yerini yeni seçilmiş TBMM'ye ve hükümete bıraktıktan sonra, 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televiyon Yasasını çıkararak yayıncılık alanında da yeni bir düzenleme getirmiştir. Uluslararası askeri ve iktisadi ilişkiler yüzünden iktisadi açıdan serbestliğe, teknoloji yönünden modernliğe açık olunması ise, telekomünikasyon alanında iletişim altyapısının ve hizmetlerinin yöndeşmesi bağlamında sayısal teknolojiye yönelimde belirginleşmiştir.

b. 2. Dönem: 1983-1987

1983-87 dönemi, yayıncılık alanında "tarafsızlık" sorununun neredeyse her gün tartışıldığı bir dönem olmuştur. 2954 sayılı yasa gereğince 1984'den itibaren hükümetin TRT dışında yaptığı tanıtım programlarını yayınlamaya başlayan TRT, 1985 yılında ekranlarını diğer "kurum dışı" yapımlara da açmıştır. Aynı yıl içinde, çeşitli siyasal kısıtlamaların kaldırılması yönünde bir baskı oluşmaya başlamış; hatta, başta basın olmak

üzere çeşitli kuruluşlar özel yayıncılık taleplerini dile getirmiştir. Telekomünikasyon alanı, Amerikan silahlı kuvvetlerinin radyo televizyon hizmetinin de katkılarıyla en büyük yatırımların yapıldığı alanlardan biri olmuştur. Yayıncılığı doğrudan ilgilendirecek biçimde uydu teknolojisinin kullanımına başlanmış, 1986'da uydu yayıncılığı ve kablolu televizyon hazırlıklarına girişilmiştir. Böylece bu dönemin, yayıncılık sisteminde bir değişim sürecine girildiğinin belirtilerini taşıdığını söyleyebilir; 1985 yılından itibaren yapılanlar bağlamında da bu dönemi "hazırlık dönemi" olarak adlandırabiliriz.

c. 3. Dönem: 1987-1991

1987'de ANAP'ın yeniden iktidara gelmesiyle, yayıncılık ve telekomünikasyon alanlarının bağlantısı çerçevesinde yapılan hazırlıkların uygulamaya geçirilebilmesi mümkün olmuştur. Ancak uygulama oldukça karışık bir biçimde işlemiştir. 1987-89'da bir yandan TRT yayınlarında özel yapımlara ağırlık verileceği ama altyapısı hazır olmadığı için özel yayıncılığa geçilmeyeceği açıklanmıştır; öte yandan özelleştirme kapsamına alınan PTT'nin görev alanının genişletilmesine, hatta yayıncılığı da üstlenmesine ilişkin bir hükümet siyasası açığa çıkmıştır. Gerek PTT'nin ilk aşamada uydulardan aldığı yabancı kanalları dağıtması yoluyla kablolu televizyon yayınına başlaması, gerekse radyo televizyon vericilerinin PTT tarafından kurulup işletilmesi için yasa çıkarılması, böyle bir siyasanın adımlarıdır. Mutlu ve Tuncel'in (1996) söz ettikleri plan ise, daha doğrudan bir biçimde özel *televizyon* yayıncılığının başlamasına yönelik bir girişim olarak görünmektedir.

İster önceden hazırlanmış bir plan doğrultusunda olsun, isterse yerel seçimler öncesinde TRT yönetimiyle yaşanan sorunlar yüzünden verilen daha ani bir karar sonucu (en azından başlangıç tarihi öne alınmış) olsun, 1990 yılında Magic Box şirketinin Star 1 adlı özel televizyon kanalından yayına başlamasıyla Türkiye'deki yayıncılık sisteminde değişim gerçekleşmiştir. Özel yayıncılığın başlamasından sonra açıklanan bilgiler de göz önüne alındığında, Türkiye'deki yayıncılık açısından dönüm noktasının 1989 yılı olduğu -1988'in son günlerinde başlayan kablolu televizyon, 1989'un ilk günlerinde çıkan yasa gereği PTT'ye devredilen vericiler ve 1989'da önce yurtdışında, sonra da farklı bir ticari amaç gösterilerek Türkiye'de kurulan Magic Box şirketi, bu şirkete verilen teşvik ve krediler, Ahmet Özal'ın şirket ortaklığı- anlaşılmaktadır.

Aynı yıl, birkaç belediyenin kendi radyo ve/veya televizyon istasyonunu kurma ya da TRT kanallarından yararlanma talebi reddedilmiştir. Ancak yörelerinde kurdukları vericilerle uydu yayınlarını yörelerine dağıtan SHP'li belediyeler, Star 1'in deneme

yayınına başladığı 1990 baharında ve 1991'deki genel seçimler öncesinde sorun olacaktır. Yine seçimlerden önce SHP'nin kullandığı Mega 10 kanalı, kısa bir süre Star 1 kanalının özel tekel statüsünü sarsacaktır. Yayıncılık alanındaki olaylar ülke çapında yürütmeyi, yönetsel kurumları ve yargıyı sürekli meşgul eder hale gelecektir. Oysa, yasamada bu konuda bir hareketlilik yaşanmayacaktır.

d. 4. Dönem: 1991-1994

1991 yılının sonunda yapılan genel seçimler, yasamanın bileşimini ve hükümeti değiştirmiş, demokratikleşme yönünde siyasal bir hareketliliğe yol açmıştır. Özel radyo ve televizyona olanak tanıyacak Anayasa değişikliği ve yasa çalışmalarına böyle bir ortamda başlanmıştır. İki başlı biçimde yürütülen çalışmalar, "uzmanlar"a hazırlatılan yasa taslakları ile çeşitli kurum, kuruluş ve kişilerden alınan görüşlerden oluşmuş; ayrıca Avrupa Konseyinin sınırötesi televizyon sözleşmesinin imzalanmasıyla yasal düzenlemenin sözleşme hükümlerine uygunluğu da gündeme gelmiştir.

Ancak birbiri ardına açılan özel radyolar ve yerel televizyonların yayınlarının 1993 yılında durdurulmasından sonra Anayasa değişikliği yapılabilmiş; yasa da 1994 yılında çıkmıştır. Anayasa değişikliğine ilişkin yasa ile yeni radyo televizyon yasası, Meclisteki üç parti grubunun uzlaşması (DYP-SHP ve ANAP) sayesinde oluşturulmuş; iki yasanın da kabul edilme süreci kesintilere uğramıştır. Bu kesintiler, "daha önemli" görüşme ve toplantılar -DYP Kongresi, Cumhurbaşkanlığı seçimi, bütçe görüşmeleri, yerel seçimler, vb.- ile tecimsel yayıncıların taleplerini kabul ettirmek için yaptıkları girişimler nedeniyle meydana gelmiştir. Görüşmelere geri dönülmesi ve yasaların kabul edilmesi ise, ancak yasaklama, baskı ya da zorlamalar sayesinde gerçekleşebilmiştir. Başka bir deyişle, gerek teknik kargaşanın, gerekse programların yarattığı sorunların "milli güvenlik" açısından tehlikeli hale geldiğine karar verilmesi sonucu yasalar çıkabilmiştir.

2. Dönemler Arası Farklılıklar ve Ortak Noktalar

Burada çalışmanın başında ileri sürülen varsayımları gözeterek yukarıda özetlediğimiz dönemlerdeki hükümetlerin yayıncılık siyasasına bakışları ve uygulamaları arasındaki benzerlikler ile farklılıkları ve yürütülen ya da yürütülemeyen ortak siyasalar ile siyaset sürecindeki süreklilikleri saptamaya çalışacağız.

a. TRT: Genel müdürler ve tarafsızlık

Öncelikle, Türkiye yayıncılık tarihinde en çok tartışılan radyonun (ve televizyonun) partizan kullanımı ve "tarafsızlık" sorunu açısından bu dört dönemi değerlendirdiğimizde, askeri rejimin böyle bir sorunu ve tartışma ortamı olmadığı için ilk dönemi dışarıda tutmak gerekmektedir. Diğer üç dönemde ise bu konu, TRT yönetimi, kadrolaşma ve yayınlar bağlamında siyasal partilerin yayıncılık alanında en çok tartıştığı sorunlar arasında yer almayı sürdürmüştür. Yıllarca iktidar-muhalefet partileri yer değiştirmiş, iktidara gelen partiler TRT'yi istedikleri gibi kullanmış, muhalefettekiler ise buna karşı çıkmıştır. Bu adeta bir kural haline gelmiştir. Hatta, 1989'da yerel seçimlerin hemen ardından Başbakan T. Özal'ın "televizyonu 15-16 kanala çıkaracağı"nı, bunu "PTT vasıtasıyla yapacağı"nı ve kanalları da "parayı bastıran"ın alacağını söylemesi, TRT'nin yerel seçimler öncesi Yüksek Seçim Kurulu uyarısını dikkate alarak yayın yapmak zorunda kalmasıyla da ilgilidir. Özel radyo ve televizyonların birbirlerinin peşi sıra açıldığı ve büyük medya sahiplerinin gazete, dergi, radyo ve televizyon kanallarını kullanarak karalama kampanyaları düzenledikleri 1991 yılından sonra bile TRT, genel müdür ataması ve tarafsızlık bağlamında ilgi konusu olmaya devam etmiştir.

b. Özel yayıncılık

Oysa, yayıncılık alanına girmek isteyen yazılı basının önce çeşitli başvurularda bulunması, bunlardan olumlu yanıt alamayınca da özel yayıncılık tartışması açma çabaları sürekli geçiştirilmiştir. 1985 ve 1986 yıllarında, Avrupa'daki yayıncılık sistemlerinde tecimsel yayıncılık yönündeki değişim, yeni iletişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşması, Türkiye'de ise başta basın olmak üzere özel yayıncılığa girmek için yapılan çeşitli başvurular, PTT'nin uydu ve kablolu televizyon çalışmalarını başlatması ve TRT'nin "kurum dışı" yapımlara kapısını açmasıyla görünür olmaya başlayan tecimsel medya sistemine ya da ikili yayıncılık sistemine yönelim konusuna pek eğilinmemiştir. Siyasal partilerden yalnızca DSP, 1987 seçim bildirgesinde özel yayıncılık için düzenleme yapılacağından söz etmiştir.

PTT'nin kablolu televizyon yayını aktarmaya başlaması, vericilerin PTT'ye devri için Anayasaya aykırı yasa çıkarılması, T. Özal'ın yabancı medya patronlarıyla yaptığı görüşmeler, yayıncılık alanına girmek isteyen büyük girişimcilerin hem "özel görüşme"leri, hem de kamuoyunda tartışma açmaları, iletişim alanındaki akademisyenlerin yaptıkları araştırmalar sayıca az da olsa görüş bildirmeleri gibi gelişmelerle özel yayıncılığa yönelimin iyice belirginleştiği 80'li yılların sonlarında da yürütme ve yasama organının

katılımcı bir siyasa yapım sürecine girmediği, yasal düzenleme için hiç bir çalışma yapmadığı ortaya çıkmıştır. SHP'nin vericileri PTT'nin kurup işletmesiyle ilgili yasanın çeşitli maddeleri için Anayasa Mahkemesine iptal davası açması, özel yayıncılık konusunda bir çalışma yapması beklentisi doğuracak nitelikte olmasına karşın, bir hazırlığı olmamış; hatta ilk özel televizyon kanalı yayına başladıktan sonra seçim kampanyası için o da özel bir kanalı kullanmıştır. Özel yayıncılığa çok sıcak bakmayan DYP de, bazı üyelerinin BBC modelinden söz etmesi dışında bu konuyla ilgilenmemiştir. Anayasa Mahkemesinin iptal kararına ve verici personelinin sorunlarına karşın, vericilerin PTT'den TRT'ye geri verilmesi için de bir girişim yoktur.

Kısacası, ikinci ve üçüncü dönemlerde ANAP hükümetlerinin yayıncılık siyasası ya da siyasaları, TRT'yi kendi organı gibi kullanmak, özel yapımcılığı teşvik etmek, PTT'yi güçlendirerek yayın alanına sokmak, parti ve hükümet programlarında daha sonraya bırakıldığı söylenen özel televizyon yayınlarını başlatmak diziminde bir süreklilik taşımaktadır. Ancak, SHP'nin, belediyelerin, yerel mahkemelerin kararları ve uygulamaları birer etken olarak devreye girmiş, kesintilere ve öngörülemeyen sonuçlara yol açmıştır. Dördüncü dönemde, özel televizyonun yıllardır gündemde olmasına ve iki yıldır da yayında olmasına karşın yeni hükümet bu konuda hazırlıksızdır. Yeni TBMM grupları ve hükümet göreve geldikten ancak iki buçuk yıl sonra yasa çıkabilecektir.

c. Telekomünikasyon-yayıncılık bağlantısı

Birinci dönemde telekomünikasyon, iletişim ve enformasyon teknolojilerinin birleşik düşünülmesi konusunda bir farkındalık mevcuttur. Hazırlanan bir rapordan anlaşıldığı üzere en azından telekomünikasyon yetkilileri açısından bu geçerlidir. İkinci ve üçüncü dönemde telekomünikasyon ile yayıncılık arasındaki bağlantı önemli yatırım alanlarından birini oluşturacak düzeyde tanınmıştır. Bu yönde hazırlıklar artırılmış, teknolojiye yatırım yapılmıştır.

Bu üç dönem, uluslararası askeri ve iktisadi ilişkiler açısından da telekomünikasyon ile yayıncılık bağlantısını kurmada benzeşmektedir. ANAP hükümetleri dönemlerinde bu konuda yapılan çalışmaların en görünen sonucu, PTT'ye tanınan ayrıcalıklı konumdur. Dördüncü dönemde, yapılmış olan çalışmalar hakkında soruşturmalar açılmış, dosyalar hazırlanmış ve bu bağlantıya dayanarak geliştirilen projeler sekteye uğramıştır.

d. Yasallık sorunu, siyaset ve yayıncılık siyasası süreci

Kurumsal ilişkiler ile kişisel ilişkilerden birinin daha hakim olması açısından da, dönemler arasında bir ayrım yapılabilir. Askeri rejim döneminde son kararlar beş kişilik bir Konseyin elinde olmasına karşın, söz konusu olan hiyerarşik bir biçimde örgütlenen en güçlü kurumun yönetimidir. Dördüncü dönemde de, bu kez seçimle gelen demokratik hükümetin en azından sözel olarak kurumsal süreçleri devreye soktuğu söylenebilir. ANAP hükümetleri dönemleri ise, kişi adlarıyla anmaya alıştığımız yıllardır. Turgut Özal tek başına (ya da ailesiyle birlikte) incelemelere konu olmuştur. İlişkiler, kurumlar arasında değil yerli ve yabancı büyük girişimciler, uluslararası kuruluşların yetkilileri, yabancı ülke başkanları ile Turgut Özal arasındaki ilişkiler olarak sunulmuştur. Bu dönemlerde karşımıza çıkan kurum aile kurumudur. Örneğin, ANAP içindeki ilişkiler yerine Özal ailesinin ilişkileri; ailenin siyasal, yönetsel, iktisadi ve toplumsal girişimleri gündemi meşgul etmiştir. Özel televizyon yayınının başlamasında ve sürmesinde de aynı etken (oğullar) devrededir.

Yasama organının işlememesi son üç dönemin ortak özelliğidir. Ancak, farklılık ikinci ve üçüncü dönemlerde işletilmemesi, dördüncü dönemde ise işleyememesindedir. Birinci dönem için böyle bir sorun zaten yoktur. Bütün dönemlerdeki ortak sorun "yasallık"tır ya da ortak nokta *yasaların uygulanmasının güce ve keyfiyete bağlı olduğu*dur.

Türkiye'de hukuk devletinin yerleşikleşmediğini imleyen böyle bir çıkarım karşısında demokratik olmayan bir hukuk devleti ile gücü bulduğu yerde kullanma arasında kalınması, tartışılması gereken ayrı bir sorundur. Yaratılan "fiili durumlar"ın çoğunun demokratikleşme adı altında sunulması, bunların özgül siyasal ve iktisadi çıkarları kollamak için yapıldığının görünmesine engel olmamıştır. Daha açık söylersek, Türkiye'de ya katı bir hiyerarşi içinde örgütlenmiş ve kurumsallaşmış askeri güç ön saflara çıkmakta ya da siyaset, rant kaygısıyla (hem siyasal ve iktisadi güç istemi, hem de halk desteği anlamında) kısır çekişmelere ve "başıboşluğa" sürüklenmektedir. Bu gelgit, incelenen 1980-1994 döneminde çok belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Daha açık bir ifadeyle, yasadışılık büyük sermayeye ve onlarla ilişkili siyasal güçlere yaradıkça ne "askeri hükümet", ne de "demokratik hükümet" açısından bir sorun yoktur. Ancak "milli güvenlik" tehdidi karşısında yasakçı ve baskıcı devlet güçleri sorunlara müdahale etmektedir. Yasalardaki boşluklar ve görmezden gelmelerle "iş bitirebilen" büyük girişimciler bakımından sorun, aleyhine dönebilecek siyasal gücü sürekli kollamaktır. Oysa, "sıradan insanlar", müdahalelerle gelen yasakçı ve baskıcı yasalara uymak zorundadırlar.

Siyasetin yaygın biçimde bir meslek olarak algılandığı Türkiye'de milletin vekillerinin, "temsilci olma" konumu sorunludur. İncelenen dört dönemde de, yasal ve "fiili" kısıtlamalar yüzünden toplum kesimlerinin kendi seslerini duyurma olanağını buldukları pek söylenemez. Gizli planların ya da iktisadi ve siyasal çıkar amacıyla kurulan kişisel ilişkilerin açığa çıkmasından rahatsız olunmadığı sürece, kamunun/kamuların siyaset sürecine katılmaları da pek beklenmez.

Bu dönemlerde yayıncılık siyasası yapımı sürecine çeşitli açılardan bakabiliriz. TRT'nin yayın politikalarından başlarsak, Anayasa ve yasal düzenleme, TRT kurumunun yayın planları, hükümet müdahalesi ve yapım personelinin eğilimi, TRT'yi her koşulda devletin yanında, özellikle haberler açısından hükümetin güdümünde ve eğitmenlik görevinde olmakla tanımlamaktadır. TRT, devletin "güdüp yönlendirme" ve "eğitim" araçlarını elinde bulundurduğunun garantisi gibidir. PTT'nin planları, doğrudan hükümete, siyasal ve iktisadi çıkarlara ve teknokrat görüşüne dayanmaktadır. PTT, teknik uzman bilgisiyle harmanlanan bir çıkar gözetme kuruluşu gibidir. Özel televizyon yayınlarıyla ilgili gizli kararlar alınmıştır.

Kısacası 1992'de yasa hazırlığına katılan iletişim alanındaki kurum, kuruluş ve kişiler, kablolu televizyonda keyfi kararları protesto eden Erenköy'lü aboneler, radyolar ve yerel televizyonlar kapatıldığında imza toplayan, arabalarına siyah kurdela bağlayan dinleyici ve izleyiciler ya hiç etkili olamamış ya da popülist amaçlarla kullanılmışlardır. "Eğiten" uzmanlar, teknokratlar, bürokratlar; siyasal ve iktisadi rant peşindeki "siyasetçiler"; kâr amacı güden büyük tecimsel kuruluşlar "halk için" kararlar almaktadırlar. Bu ortamda etkin "yurttaş"ın yeri yoktur.

3. Varsayımlar ve Sonuçlar

Bu çalışmanın başında sıralanan dört varsayımı kısaca formüle edersek:

1.Türkiye'de yayıncılık alanında ikili bir sisteme geçileceği öngörülebilirdir.

2.Siyasasızlık da bir siyasadır.

3.Türkiye'de kamu siyasa sürecinden dışlanır.

4.Türkiye'de yayıncılık hem İslami ve milliyetçi akımlarla eklemlenen bir tüketim kültürü siyasasının önemli bir parçası olarak, hem de "milli güvenlik" gerekçesiyle kontrol altına alınması gereken bir etkinlik alanı olarak görülür.

Varılan sonuçları ise şöyle sıralayabiliriz:

1. Türkiye'de ikili bir sisteme geçilmesi öngörülür olsa da, siyasa sürecindeki unsurları ve siyasadaki değişmeleri öndeyilemek zordur.

2. Bir alandaki siyasa, ilgili diğer alanlarla ilişkisi içinde analiz edilmelidir ve 80'lerin sonu ve 90'ların başında Türkiye'de yayıncılık alanında hem örtük, hem de açık siyasalar vardır. Siyasasızlık ya da siyasanın kamusal görünmezliği, yayıncılığın TRT sorunları gibi anlaşılmasına, telekomünikasyon alanıyla ilişkisine dikkat edilmemesine iktisadi çıkarların gözetilmesiyle bağlantısına ses çıkarılmamasına ve kamuya duyurulup müzakere edilmemesine bağlı olarak oluşmuştur.

3. Bu dönemde siyasa-yapımında kısa bir süre için demokratik(-seçkinci) bir eğilim çıkarsanabilmesine karşın Türkiye'de kamunun etkin bir rolü olmamıştır.

4. Bu çalışma, yayıncılık alanında ancak "milli güvenlik" gerekçesiyle yapılan zorlamalar sonucu yasal düzenleme getirilebildiğini göstermiştir. ANAP hükümetleri dönemlerinde ise örtük gerekçeli yasalar ve duyurulmayan planlarla iş yapılmıştır. Gerek Anayasa ve Anayasa değişikliği, gerekse yeni yasaların kabulü ya bizzat askeri güç tarafından; ya da yapılan yayınların "milli güvenlik siyaseti" gereği sakıncalı bulunduğu durumların hemen ardından "demokratik hükümet" tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma, medya endüstrisindeki yapılaşmayı anlamada medya mülkiyet yapısındaki tekelleşme ile yoğunlaşma eğilimlerini; yayıncılığı simgesel bir etkinlik olarak incelemede ise değişen program türleri ve artan reklamları vurgulamıştır. Ancak, bu çalışma medyada mülkiyet yapısı ile bütün ilişkiler ağını ve programlar ile reklamların niteliğini ortaya koymakta yetersiz kaldığı için medya ekonomisi ve tüketim kültürü hakkında söyledikleri çok geneldir. Hem iktisadi hem de kültürel olarak dişe dokunur sonuçlara ulaşmak için, medya endüstrisinin yapılanmasıyla ilgili çalışmalar ve program çözümlemeleri yapmak gerekmektedir. "Tüketim toplumu" ve "tüketim kültürü" diye ileri sürülen savların geliştirilmesi ve desteklenmesi, farklı araştırmalar gerektirmektedir.

Ayrıca, yayıncılık alanındaki yapısal dönüşümü daha iyi anlayabilmek için çok daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Örneğin, Star 1-Teleon-İnterstar başlı başına bir inceleme konusudur: Bu kanal yayına ilk başladığında TRT'den yapılan transferler; TRT'yle futbol maçı çatışması; PTT ile bağlantılar; ANAP propagandası; İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı N. Sözen'le çatışması; Mega 10'un yayın saatlerinde sürekli izlenmeyi sağlamak için şifre yayınlayarak ödül dağıtması; yeni hükümetle birlikte A. Özal'ı dışlaması; Özallarla Uzanların karşılıklı suçlamaları; audioteks kanallarını kullanarak yaptığı

"yarışmalar"da para dağıtması; sürekli İmar Bankası ve Adabank reklamlarını yayınlaması; YSK kararı karşısında Teleon kanalını kullanması ve yaptığı Bosna yayını; ShowTV ve Hürriyet'le çatışması... Ayrıca, Uzan ailesinin tecimsel serüveni ve şirketler ağı böyle bir incelemeye katılabilir.

5. Bu sonuçlar, çalışmanın ilk kesiminde kurulan analiz modelinin Türkiye'de siyasetin işleyişine göre değiştirilmesi gerektiğini düşündürmektedir. Bu yüzden, görece "istikrarlı", yerleşik bir liberal-çoğulcu demokrasi rejimine göre demokratik kurumlar temelinde geliştirilmiş modellere Türkiye'ye özgü birkaç birimin eklenmesiyle oluşturulan III. Bölümde sunulan eyleyenler tablosu, yol gösterici olmasına karşın, işlerliği bakımından yetersiz kaldığı için değiştirilmelidir. Yönetim birimleri için idari mantık, parti hükümetlerinin organları için siyasal ve iktisadi çıkarlar gibi eyleyen mantık, çıkar ve görevleri; kapitalist işletmelerde olduğu kadar siyasal yaşamda da aile bağları; "yurttaş", "ahali", "teba", "müşteri", "tüketici", "halk" ve "kamu"nun tanımları; yayıncılık alanında eyleyenler ile yayıncılık siyasası yapımında etkin olan eyleyenler arasındaki ayrım gibi unsurların katılmasıyla daha karmaşık biçimde kurulması ve geliştirilmesi gereken bu tablo şimdilik bir eyleyen listesi olarak sunulmaktadır.

Tablo S/1: Türkiye'de Yayıncılık Alanındaki Eyleyenler (1980-1994)

-Milli Güvenlik Konseyi

-Cumhurbaşkanları

-Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu

-TBMM Başkanı

-Parti hükümeti

-Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu

-MGK (özellikle Güneydoğu Anadolu'daki ve İslamcı radyolar konusunda)

-Genelkurmay Başkanlığı

-Anayasa Mahkemesi

-YSK (özellikle seçim kampanyaları döneminde)

-Danıştay

-İl Asliye Mahkemeleri, Hukuk Hakimlikleri

-Cumhuriyet Savcılıkları

-Valilikler

-Medya devleri/holdingleri

-Medya devleri dışındaki büyük basın kuruluşları

-Medya devleri dışındaki özel televizyon kuruluşları

-TRT'den kanal ya da saat kiralama isteminde bulunan şirket, dernek ve birlikler

-Medya devleri dışındaki özel radyo kuruluşları

-Radyo Televizyon Sahipleri ve Yayıncıları Derneği (RTSYD)

-RTSYD dışındaki radyo sahipleri birlik ve dernekleri (ör., Anadolu Radyocular Birliği)

-Sinema sektöründeki dernek, vakıf ve sendikalar (SESAM, SODER, FİYAP, FİLMYÖN, TÜRSAV, TÜRSAK gibi)

-Müzik sektöründeki dernek, vakıf ve birlikler (MESAM, MÜYAP, POPSAV gibi)

-Reklam ajansları ve Reklamcılar Derneği

-Reklamverenler Derneği

-Siyasal partiler

-İktidar partisi içinde, iktidar partileri arasında ve içinde gruplar ve kişiler

-RTYK

-TRT (özellikle genel müdürler ve yönetim kurulu)

-PTT (özellikle genel müdür ve üst düzey teknokratlar,)

-TGM

-Belediyeler (özellikle 1989'dan sonra)

-Futbol Federasyonu ve futbol kulüpleri

-İletişim uzmanları, hukukçular, iktisatçılar ve elektronik mühendisleri

-Üniversiteler

-Çeşitli odalar ve birlikler (ASO, ATO, İTO, TMMOB gibi)

-Gazeteci kuruluşları (Basın Konseyi, Gazeteciler Cemiyeti -Ank, İst., İzm.; Türk Basın Birliği; TGS; Radyo Televizyon Gazetecileri Derneği gibi)

-"Seyirciler" "yurttaşlar"

Uluslararası bağlantılar açısından:

-IMF ve Dünya Bankası

-NATO

-AFRTS

-Eutelsat (uydu kanalı kiralama)

-Almanya *Bundepost* , SAT1 ve Başbakan H. Kohl

-BBC ve MPEAA (telif konusu)

-Avrupa Konseyi (Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi -ASTS)

-Özel televizyonların uydu merkezleri (Almanya, İngiltere, Fransa)

-Uluslararası tecimsel kuruluşlar-ortaklıklar

Türkiye'de 1980-1994 döneminde yayıncılığın yapısal bir dönüşüm geçirdiği ve eksikleri gedikleriyle ikili bir sistemin ortaya çıktığından hareket ederek, bu değişim sürecinin bir modelinin çıkarılması ve Türkiye'de yayıncılığın yapısal özellikleri tablosunda da değişiklik yapılması gerekmektedir.

Şekil S/1: Türkiye'de yayıncılık sisteminin dönüşümü (1980-1994)

TRT tekeli

↓

Hükümet siyasası ve iktisat ile iletişim ve enformasyon teknolojisi konusunda uluslararası iktisadi ve askeri kuruluşlardan baskılar: =PTT'nin güçlenmesi

↓

Fiilen tecimsel yayıncılık -uyumlanma

↓

İkili sistem

↓

Oligopolcü yapı -medya endüstrisi ve çapraz tekelleşme

↓

TRT kurumunun süreklilik kazanan krizi

↓

Yeni kuralları olan düzenlemeler

↓

Düzenlemelere uymama

Şekil S/2: Türkiye'de yayıncılık siyasası süreci (1980-1994)

kamuyu/kamuları dışarıda bırakan tepeden alınma kararlar

↓

eylemler

↓

medyada değişiklik

↓

kayıtsızlık

↓

karmaşa/yasaklama/rekabet eden ve müzakere eden eyleyenler

↓

fiili durumu yasallaştıran ve yasakçı ("tepkisel") düzenleme

Tablo S.2: Türkiye'de Yayıncılığın Yapısal Özellikleri*

Yasal-kurumsal açıdan	Öncelikli bir yasal düzenleme alanı değil ve "fiili" durumlara açık; ikili sistem
Teknik-teknoloji	Dışa bağımlı/Türk şirketlerinin uluslararası ortaklıkları açısından küresel
Programlar	Devlete, tecimsel çıkarlara bağımlı (sinema filmleri ve çeşitli diziler dışında azalan oranda dışa bağımlı)
Bütçe/Gelir	Kamu yayın kurumu hem hükümete, hem de reklama; tecimsel kuruluşlar reklama, pazarlamaya, mali-tecimsel işlemlere bağımlı

Sonsöz

Siyasal-ideolojik yönelimlerdeki başatlık, dönemden döneme değişse de, Türkiye'de otoriter bir yönetim anlayışı ile "gücü gücüne yetene" şeklinde işleyen kaotik bir toplumsal ve siyasal yapılaşma arasında gerilmiş ince bir ip var. İpin iki ucu çekiştirilip duruyor; bazen baskı, bazen anarşi yeniyor; bazen de yukarıda el birliği yapıp ipi doluyorlar. Her koşulda değişmeyen güç, kapitalizm; süreç ise, kapitalizmin iktisadi ve kültürel boyutlarıyla bu ipi iplememesi. Çünkü,

> sermaye bir sokak kedisi gibi. Her sokakta ne varsa karıştırıyor. İşine yarayan ne varsa onu yiyor, bakımlı semiz bir sokak kedisi gibi. Ama bütün sokakların efendisi. Ama bu efendiliği, iktidarını kimseyle paylaşmam ben istediğimi yaparım gibi değil. Sermayenin tabiatı kendini en emin şekilde, en etkili yollardan ve en kısa zamanda çoğaltmak, yeniden üretmektir. Sermayenin dini, imanı, politik ahlakı budur (Oskay 1993: 55).

Hepimize dağıtılan görev de, küresel yapılaşmayı kollayan akıllı birer "girişimci" ve iyi birer "tüketici" olmak... Faisal Finans ile Türkiye İş Bankasının ya da "Midland Bank"ın; Paris modasını izlemek ile tesettür modasını izlemenin bu anlamda pek bir farkı kalmıyor. Bunların baskı aracı olarak kullanıldığı noktada mücadele alanı, demokratikleşme ve "yurttaşlık" pratiklerinde düğümleniyor ki böylece, silahlı çatışmalara değil simgesel çarpışmalara girebilelim, siyaset yapabilelim, yayıncılık *siyaset*inden söz edebilelim...

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (1972) Batı Avrupa ve Türkiye'de Basın Yayın Eğitimi. Ankara: AÜ SBF yayınları.

Abisel, N. (1994) Türk Sineması Üzerine Yazılar. Ankara: İmge Kitabevi yayınları.

Adorno, T. W. (1969) "The Scientific Experiences of a European Scholar in America." The Intellectual Migration. Der., D. Fleming ve B. Bailyn. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, s. 338-370.

Adorno, T. W. (1989) "The Culture Industry Reconsidered." Critical Theory and Society: A Reader. Der., S. E. Bronner ve D. M. Kellner. New York, London: Routledge, s. 128-135.

Akhavan-Majid, R. (1992) "Public Service Broadcasting and the Challenge of New Technologies: A Case Study of Japan's NHK." Gazette. C. 50, no. 1, s. 21-36.

Akhavan-Majid, R. ve G. Wolf (1991) "American Mass Media and the Myth of Libertarianism: Toward an 'Elite Power Group' Theory." Critical Studies in Mass Communication. C. 8, no. 2, June, s. 139-151.

Aksoy, A. ve K. Robins (1993) "*Gecekondu*-Style Broadcasting in Turkey: A Confrontation of Cultural Values." InterMedia. C. 21, o. 3, June-July, s. 15-17.

Aksoy, M. (1960) Partizan Radyo ve DP. Ankara: Forum.

Alavi, H. (1982) "State and Class Under Peripheral Capitalism." Introduction to the Sociology of "Developing Societies". Der., H. Alavi ve T. Shanin. Londra: MacMillan, s. 289-307.

Alavi, H. ve T. Shanin, der. (1982) Introduction to the Sociology of "Developing Societies". Londra: MacMillan.

Alemdar, K. (1981b) "Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun Geçirdiği Aşamalar Üzerine Bazı Görüşler." İletişim. 1981/1. Ankara, AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu, s. 1-11.

Alemdar, K., ve R. Kaya, der. (1983) Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar. Ankara: Savaş yay.

Alemdar, K. ve R. Kaya (1993) Radyo-Televizyonda Yeni Düzen: Dünya Deneyi ve Türkiye'deki Arayışlar. Ankara: TOBB yayınları.

Almond, G. (1965) "A Developmental Approach to Political Systems." World Politics. C. 17, no. 2, s. 183-214.

Almond, G. ve S. Verba (1963) The Civic Culture: political Attitudes and Democracy in Five Nations. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Altun, A. (1995) Türkiye'de Gazetecilik ve Gazeteciler. Ankara: Çağdaş Gazeteciler Derneği yayınları.

Altvater, E. (1973) "Some Problems of State Interventionism." Kapitalistate. C. 1, s. 96-108.

Aygün, İ. (1988) "Doğrudan Uydu Yayınları ve Kablolu TV Yayınları." ve "Tartışma" Çağdaş Gelişmelerin Işığında Devlet Medya İlişkileri. İstanbul: 9-11 Nisan Seminer Tutanakları, Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları no. 10, s. 56-71, 92-97.

Aziz, A. (1972) "Yurdumuzda TRT Dışındaki Yayın Durumu." SBF Dergisi. C. 36, no. 4. Ankara: AÜ SBF yayınları.

Aziz, A. (1981) Radyo ve Televizyona Giriş. 2. Basım. Ankara: AÜ SBF Yayınları.

Aziz, A. (1984) "2954 Sayılı Türkiye Radyo Televizyon Yasası." TODAİE Dergisi. C. 17, no. 1.

Aziz, A. (1989/1990) "Yeni Radyo ve Televizyon Düzeni." AÜ BYYO Yıllık 1989/1990. Nermin Abadan-Unat'a Armağan. Ankara: AÜ Basımevi, s. 207-217.

Aziz, A. (1991) "Star-1'in "Meşrulaştırılması"nın Öyküsü." Medya. C. 4, no. 9. Kasım, s. 17-19.

Aziz, A. (1994) "3984 Sayılı Radyo-Televizyon Yasası." İLEF Yıllık '93. Ankara: AÜ İLEF yayınları, s. 25-72.

Aziz, A., yay. hz. (1995) Radyo ve Televizyon-Yasal Düzenlemeler. Ankara: AÜ İLEF BYAUM Yayınları no.1.

Bachrach, P. ve M. Baratz (1962) "Two Faces of Power." American Political Scince Review. C. 56, no. 4, s. 947-952.

Baran, P. (1957) The Political Economy of Growth. New York: Monthly Review Press.

Basın '80-84. Çağdaş Gazeteciler Derneği yayını, 1984.

Bauman, Z. (1996) Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine. Çev., K. Atakay. İstanbul: Metis Yayınları.

Bell, D. (1973) The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books.

Bell, D. (1981) "The Social Framework of the Information Society." The Microelectronics Revolution. Der., T. Forester. Massachusetts: The MIT Press, s. 500-549.

Bell, D. (1988 -orij. 1960) The End of Ideology (with a new Afterword). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Benjamin, W. (1984) Brecht'i Anlamak. Çev., H. Barışcan ve A. İşisağ. İstanbul: Metis.

Bennett, T. (1982) "Theories of the Media, Theories of Society." Culture, Society and the Media. Der., M. Gurevitch, vd. London: Routledge, s. 30-55.

Bennett, T. (1992) "Putting Policy into Cultural Studies." Cultural Studies. Der., L. Grossberg, vd. New York ve London: Routledge, s. 23-37.

Berelson, B., P. F. Lazarsfeld ve W. McPhee (1954) Voting. Chicago: University of Chicago Press.

Berelson, B. (orij. 1959; 1964) "The State of Communication Research." People, Society and Mass Communications. Der., L. A. Dexter ve D. M. White. New York: The Free Press, s. 501-509.

Blumler, J. G. (1991) "The New Television Marketplace: Imperatives, Implications, Issues." Mass Media and Society. Der., J. Curran ve M. Gurevitch. London: Edward Arnold, s. 194-215.

Blumler, J. G. (1993) "Meshing Money with Mission: Purity versus Pragmatism in Public Broadcasting." European Journal of Communication. C. 8, no. 4, December, s. 403-424.

Blumler, J. G.; M. Brynin ve T. J. Nossiter (1986) "Broadcasting Finance and Programme Quality: An International Review." European Journal of Communication. C. 1, no. 3, September, s. 343-364.

Blumler, J. G.; D. Dayan ve D. Wolton (1990) "West European Perspectives on Political Communication: Structures and Dynamics." European Journal of Communication. C. 5, no. 2-3, s. 261-284.

Blumler, J. G. ve W. Hoffmann-Riem (1992) "New Roles for Public Television in Western Europe: Challenges and Prospects." Journal of Communication. C. 42, no. 1, Winter, s. 20-35.

Boralıoğlu, G. (1996) "80'lerden 90'lara Reklamcılık." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 14. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1088-1098.

Boratav, K. (1988) Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, K. (1989) İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar. 2. Basım. İstanbul: BDS Yayınları.

Boratav, K. (1991) 1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Boratav, K. (1996) "İktisat Politikaları: 1980-1994." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 12. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 678-685.

Bottomore, T. (1984) The Frankfurt School. Chichester: Ellis Horwood Ltd. [Türkçesi:

Bottomore, T. (1987) Siyaset Sosyolojisi. Çev., E. Mutlu. Ankara: VTeori yayınları.

Bourdieu, P. (1990) The Logic of Practice. Cambridge: Polity.

Boyd-Barrett, O. (1977) "Media Imperialism: Towards an International Framework for the Analysis of Media Systems." Mass Communication and Society. Der., J. Curran, vd. London: Edward Arnold ve The Open University, s. 116-135.

Boyd-Barrett, O. (1995) "The Political Economy Approach." Approaches to Media: A Reader. Der., O. Boyd-Barrett ve C. Newbold. Londra: Arnold, s. 186-192.

Briggs, A. (1960) Mass Entertainment The Origins of a Modern Industry. Adelaide: The Griffin Press.

Brown, R. L. (1970) "Approaches to the Historical Development of Mass Media Studies." Media Sociology: A Reader. Der., J. Tunstall. London: Constable, s. 41-57. [**Türkçesi:**"Kitle İletişim Araştırmalarının Tarihsel Gelişimi." Çev., R. Kaya. Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar. Der., K. Alemdar ve R. Kaya. Ankara: Savaş yay., 1983, s. 21-43.]

Burgelman, J.-C. (1986) "The Future of Public Service Broadcasting: A Case Study for a 'New' Communications Policy." European Journal of Communication. C. 1, no. 2, June, s. 173-201.

Cammack, P. (1989) "Review Article: Bringing the State Back In?" British Journal of Political Science. C. 19, S. 261-290.

Cammack, P. (1992) "The New Institutionalism: Predatory Rule, Institutional Persistence, and Macro-Social Change." Economy and Society. C. 21, no. 4, November, s. 397-429.

Cankaya, Ö. (1990) Türk Televizyonunun Program Yapısı (1968-1985). İstanbul.

Cankaya, Ö. (1996) "Türk Radyoculuğunun Gelişimi." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 14. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1078-1086.

Carey, J. (1977) "Mass Communication Research and Cultural Studies: An American View." Mass Communication and Society. Der., J. Curran, vd. London: Edward Arnold ve The Open University, s. 409-425.

Carey, J. (1983) "The Origins of the Radical Discourse on Cultural Studies in the United States." Journal of Communication. C. 33, no. 3, s. 311-313.

Carey, J. (1985) "Overcoming Resistance to Cultural Studies." Mass Communication Review Yearbook. C. 5. Der., M. Gurevitch ve M. R. Levy, s. 27-40.

Carey, J. (1989) Communication as Culture: Essays on Media and Society. Boston: Unwin Hyman.

Cem, İ. (1976) TRT'de 500 Gün. İstanbul: Gelişim.

Cemal, H. (1989) Özal Hikayesi. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Cerny, P. G. (1991) "The Limits of Deregulation: Transnational Interpenetration and Policy Change." European Journal of Political Research. C. 19, no. 2-3, March/April, s. 173-196.

Chilcote, R. H. (1981) Theories of Comparative Politics: The Search for a Paradigm. Boulder, Colorado: Westview Press, Inc.

Corcoran, F. (1989) "Cultural Studies: From Old World to New World." Communication Yearbook. C. 12. Der., J. A. Anderson, s. 601-617.

Coser, L. A. (1990) "Amerikan Eğilimleri." Çev., A. Şenel. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. Der., T. Bottomore ve R. Nisbet. Ankara: Verso, s. 299-335.

Critical Studies in Mass Communication. C. 12, no. 1, March 995.

Crozier, M.; S. P. Huntington ve J. Watanuki (1975) The Crisis of Democracy. New York: New York University Press.

Cunningham, S. (1992) Framing Culture: Criticism and Policy in Australia. North Sydney: Allen & Unwin.

Curran, J., der. (1978) The British Press: A Manifesto. Londra: Macmillan.

Curran, J. (1990) "The New Revisionism in Mass Communication Research: A Reappraisal." European Journal of Communication. C. 5, no. 2-3, June, s. 135-164. [**Türkçesi:** "Kitle İletişimi Araştırmasında Yeni Revizyonizm: Bir Yeniden Değerlendirme Çabası." Medya, İktidar, İdeoloji. Çev. ve der., M. Küçük. Ankara: Ark yayınevi, 1994, s. 329-363.]

Curran, J. ve J. Seaton (1985) Power Without Responsibility. 2. basım. Londra: Routledge.

Curran, J.; M. Gurevitch ve J. Woollacott (1982) "The Study of the Media: Theoretical Approaches." Culture, Society and the Media. Der., M. Gurevitch, vd. London ve New York: Routledge, s. 11-29. [**Türkçesi:** "İletişim Araçları Üzerine Çalışma: Kuramsal Yaklaşımlar." Çev., M. Özbek. AÜ BYYO Yıllık 1989/90. Ankara: AÜ Basımevi, 1991, s. 229-253.]

Curran, J.; M. Gurevitch ve J. Woollacott, der. (1977) Mass Communication and Society. London: Edward Arnold ve The Open University.

Çalışkan, K. (1996) "Kapital ve Disiplin." Birikim. No. 90, Ekim, s. 10-20.

Çapan, C. (tarihsiz) "Genel Bir Kültür Politikasında Tiyatro ve Kitaplıklar." Kültür Politikaları. Raportör, Onat Kutlar. İstanbul: TÜSES, s. 17-24.

Çaplı, B. (1990) Televizyon Sistemlerinde Yeni Düzenlemeler: Batı Avrupa'da Kamu Tekellerinin Kaldırılması ve Türk Televizyon Sisteminde Dönüşüm Arayışları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi.

Çaplı, B. (1994) "Turkey." Television and The Viewer Interest. Der., J. Mitchell ve J. G. Blumler. Londra: The European Institute for the Media and John Libbey, s. 135-146.

Çaplı, B. ve C. Dündar (1995) "80'den 2000'lere Televizyon." Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-Yüzyıl Biterken. C. 15, s.1376-1386.

Çelenk, S. (1998) Türkiye'de Televizyon Program Üretimi: Bağımsız Prodüksiyon Şirketleri Üzerine Bir İnceleme. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Ana Bilim Dalı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Çubukçu, A. (1996) "12 Eylül'ün Kültür Politikası ve Sonuçları." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 13. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 838-840.

Dağdeviren, E. (1988) "Uydu Yayınları ve Sorunlar." Çağdaş Gelişmelerin Işığında Devlet Medya İlişkileri. İstanbul: 9-11 Nisan Seminer Tutanakları, Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları no. 10, s. 84-91.

Dahl, R. (1956) A Preface to Democratic Theory. Londra: University of Chicag Press.

Dahl, R. (1957) "The Concept of Power." Behavioral Science. C. 2, no. 3, s. 201-215.

Dahl, R. (1961) Who Governs? Democracy and Power in an American City. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Dallmayr, F. R. (1984) Polis and Praxis: Exercises in Contemporary Political Theory. Cambridge, Massachussets, London: The MIT Press.

Daver, B. (1978) Siyaset Bilimine Giriş. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınlanmamış ders notları.

Davies, I. (1993) "Cultural Theory in Britain: Narrative and Episteme." Theory, Culture & Society. C. 10, no. 3, August, s. 115-154.

Davis, H. ve C. Levy (1992) "The Regulation and Deregulation of Television: A British/West European Comparison." Economy and Society. C. 21, no. 4, November, s. 453-482.

Dedeoğlu, T. (1991) Anılarla Televizyon. İstanbul: Milliyet yayınları.

Demirkent, N. (1988) "Panel: Türkiye'de Radyo TV'deki Devlet Tekelinin Kaldırılmasındaki Eğilimler." Çağdaş Gelişmelerin Işığında Devlet Medya İlişkileri. İstanbul: 9-11 Nisan Seminer Tutanakları, Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları no. 10, s. 125-127.

Dervin, B., vd., der. (1989a) Rethinking Communication. Volume 1: Paradigm Issues. Newbury Park, CA: Sage.

Dervin, B., vd., der. (1989b) Rethinking Communication. Volume 2: Paradigm Exemplars. Newbury Park, CA: Sage.

Deutsch, K. W. (1963) The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York: Free Press.

Diaz Bordenave, J. E. (1977) Communication and Rural Development. Paris: Unesco.

Dizard, W. P. (1982) The Coming Information Age. New York: Longman Inc.

Dror, Y. (1971) Design for Policy Sciences. New York: Elsevier.

Dror, Y. (1975) "Some Features of a Meta-Model for Policy Studies." Policy Studies Journal. C. 3, Spring.

Dunleavy, P. ve B. O'Leary (1987) Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy. Londra: MacMillan.

Duran, R. (1996) Apoletli Medya. İstanbul: Patika.

Dye, T. (1972) Policy Analysis. Alabama: University of Alabama Press.

Dyson, K. ve P. Humphreys, der. (1988) Broadcasting and New Media Policies in Western Europe. London: Routledge.

Dyson, K. ve P. Humphreys (1989) "Deregulating Broadcasting: the West European Experience." European Journal of Political Research. C. 17, no. 2, s. 137-154.

Dyson, K. ve P. Humphreys, der. (1990) The Political Economy of Communications. International and European Dimensions. Londra: Routledge.

Easton, D. (1953) The Political System. New York: Alfred A. Knopf.

Easton, D. (1965) A Framework for Political Analysis. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc.

Easton, D. (1969) "The Flow Characteristics of Policy Making." Policies, Decisions and Organizations. Der., F. J. Lyden, G. A. Shipman ve M. Kroll. New York: Meredith Co., s. 28-44.

Eco, U. (1997) Minerva'nın Mektubu: "Seksenli Yıllar Önemli Yıllardı." Çev., A. Kayabal. Yeni Yüzyıl. 10 Mayıs, s. 19.

Ergun, S. ve Z. Kurttekin (1988) Muhterem Samiin'den Sayın Dinleyicilere... İstanbul: TRT TV program metni.

Erlevent, A. (1992) -Söyleşi: "Telekomünikasyon Alanındaki Plansızlığımızın Faturası Vatandaşa Çıkıyor." Medya. Cilt 5, no. 3, Mayıs, s. 18-24.

Euromedia Research Group (1986) New Media Politics: Comparative Perspectives in Western Europe. Der., D. McQuail ve K. Siune. Londra: Sage.

Euromedia Research Group (1992a) The Media in Western Europe: The Euromedia Handbook. Londra: Sage.

Euromedia Research Group (1992b) Dynamics of Media Politics: Broadcast and Electronic Media in Western Europe. Der., K. Siune ve W. Truetzschler. Londra: Sage.

Fisher, B. M. ve A. L. Strauss (1990) "Etkileşimcilik." Çev., K. Dinçer. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. Der., T. Bottomore ve R. Nisbet. Ankara: Verso, s. 470-508.

Foucault, M. (1991) "Governmentality." The Foucault Effect: Studies in Governmentality. Der., G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller. Londra: Harvester Wheatsheaf, s. 87-104.

Frank, A. G. (1967) Capitalism and Underdevelopment in Latin America. New York: Monthly Review Press.

Frank, A. G. (1972) "Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology." Dependence and Underdevelopment. Der., J. D. Cockcroft, A. G. Frank ve D. L. Johnson. New York: Anchor Books.

Fraser, N. (1994) "The Case of Habermas and Gender." The Polity Reader in Social Theory. Cambridge: Polity, s. 201-212.

Freeman, C. (987) "The Case for Technological Determinism. " Information Technology: Social Issues -A Reader. Der., R. Finnegan, G. Salaman ve K. Thompson. Londra: The Open University, s. 5-18.

Freire, P. (1970) Pedagogy of the Oppressed. New York: Continuum. [**Türkçesi**: Ezilenlerin Pedagojisi. Çev., D. Hattatoğlu ve E. Özbek. İstanbul: Ayrıntı, 1991.]

Garnham, N. (1978) Structures of TV. London: BFI.

Garnham, N. (1983) "Public Service versus the Market." Screen. C. 24, no. 1, s. 6-27.

Garnham, N. (1990) Capitalism and Communication. London: Sage.

Garnham, N. (1992) "The Media and Public Sphere." Habermas and the Public Sphere. Der., C. Calhoun. Cambridge: MIT Press, s. 359-376. [**Türkçesi:** "Medya ve Kamusal Alan." İLEF Yıllık '94. Çev., S. Alankuş-Kural ve H. Tuncel. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi yay., 1997, s. 275-288.]

Garnham, N. (1995) "Political Economy and Cultural Studies: Reconciliation or Divorce?" Critical Studies in Mass Communication. C. 12, no. 1, March, s. 62-71.

Geller, H. (1982) "FCC media Ownership Rules: The Case for Regulation." Journal of Communication. C. 32, no. 4, Autumn, s. 148-156.

Gemalmaz, M. S. (1996) "12 Eylül Rejimi." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 14. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 974-998.

Gencel, M. (1994) "GAP TV Üzerine." Ayna. No. 3-4, Yaz/Güz, s. 58-63.

Gerald, J. E. (1956) The British Press Under Government Economic Controls. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Geray, H. (1994) Yeni İletişim Teknolojileri: Toplumsal Bir Yaklaşım. Ankara.

Gerth, H. H. ve C. W. Mills (1986) "Yazar ve Yapıtı." Max Weber. Sosyoloji Yazıları. Çev., T. Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı yayınları, s. 3-75.

Giddens, A. (1982) Profiles and Critiques in Social Theory. Londra: MacMillan.

Giddens, A. (1984) The Constitution of Society. Cambridge: Polity.

Giddens, A. (1990) "Pozitivizm ve Eleştiricileri." Çev., L. Köker. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. Der., T. Bottomore ve R. Nisbet. Ankara: Vyayınları, s. 251-298.

Gitlin, T. (1978) "Media Sociology: The Dominant Paradigm." Theory and Society. C. 6, s. 205-233.

Golding, P. (1974) The Mass Media. New York: Longman.

Golding, P. (1977) "Media Professionalism in the Third World: The Transfer of an Ideology." Mass Communication and Society. Der., J. Curran, vd. London: Edward Arnold ve The Open University, s. 291-308.

Golding, P. (1990) "Political Communication and Citizenship: The Media and Democracy in an Inegalitarian Social Order." Public Communication The New Imperatives: Future Directions for Media Research. Der., M. Ferguson. London: Sage, s. 84-100.

Golding, P. ve G. Murdock (1977) "Capitalism, Communication and Class Relations." Mass Communication and Society. Der., J. Curran, vd. London: Edward Arnold ve The Open University, s. 21-44.

Golding, P. ve P. Elliott (1979) Making the News. London: Longman.

Golding, P. ve G. Murdock. (1991) "Culture, Communications, and Political Economy." Mass Media and Society. Der., J. Curran ve M. Gurevitch. London: Edward Arnold, s. 15-32. [**Türkçesi:** "Kültür, İletişim ve Ekonomi Politik." Çev., D. B. Kejanlıoğlu. Medya, Kültür, Siyaset. Der., S. İrvan. Ankara: Ark yayınevi, 1997, s. 49-76.]

Gordon, C. (1980) Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings of Michel Foucault. 1972-1977. Brighton: Harvester.

Gordon, C. (1991) "Governmental Rationality: An Introduction." The Foucault Effect: Studies in Governmentality. Der., G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller. Londra: Harvester Wheatsheaf, s. 1-51.

Gordon, I., J. Lewis ve K. Young (orij. 1977 -1993) "Perspectives on Policy Analysis." The Policy Process: A Reader. Der., M. Hill. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf, s. 5-9.

Green, F. (1986) "Some Macroeconomic Omens for Reagan and Thatcher." Capital & Class. No. 30, Winter, s. 17-29.

Grossberg, L. (1993) "Can Cultural Studies Find True Happiness in Communication?" Journal of Communication. C. 43, no. 4, Autumn, s. 89-97.

Gulbenkian Komisyonu (1996) Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor. Çev., Ş. Tekeli. İstanbul: Metis.

Gurevitch, M. ve J. G. Blumler (1977) "Linkages between the Mass Media and Politics: A Model for the Analysis of Political Communications Systems." Mass Communication and Society. Der., J. Curran, vd. London: Edward Arnold ve The Open University, s. 270-290.

Gurevitch, M.; T. Bennett; J. Curran ve J. Woollacott, der. (1982) Culture, Society and the Media. London ve New York: Routledge.

Gülizar, J. (1985) "Türkiye Radyoları." Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi. C. 10. İstanbul: İletişim yayınları, s. 2738-2747.

Gülizar, J. (1994) Haberler Bitti Şimdi Oyun Havaları. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Gülizar, J. (1995) TRT Meydan Savaşı. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Habermas, J. (1976) Legitimation Crisis. Çev., T. McCarthy. Cambridge: Polity.

Habermas, J. (1979) "The Public Sphere." Çev., S. & F. Lennox. Communication and Class Struggle-1: Capitalism, Imperialism. Der., A. Mattelart & S. Siegelaub.

IMMRC, s.198-201. [**Türkçesi:** 1) "Kamusal Alan." Çev., Ş. Durugun. Türkiye Günlüğü. No., 12, 1990, s.37-40; 2) "Kamusal Alan: Ansiklopedik bir Makale." Çev., N. Erol. Birikim No., 70, Şubat 1995, s.62-66; 3) "Kamusal Alan." Çev., M. Özbek. Kültür ve Toplum. No., 2, 1997.]

Habermas, J. (1989) The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Çev., T. Burger. Cambridge: Polity Press.

Habermas, J. (1992) "Further Reflections on the Public Sphere." Çev., T. Burger. Habermas and the Public Sphere. Der., C. Calhoun. Cambridge, MA: MIT Press, s.421-461.

Hale, W. (1996) Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789'dan Günümüze. Çev., A. Fethi. İstanbul: Hil Yayın.

Hall, S. (1977) "Culture, the Media and the 'Ideological Effect'." Mass Communication and Society. Der., J. Curran, vd. London: Edward Arnold ve The Open University, s. 315-348. [**Türkçesi:** "Kültür, Medya ve 'İdeolojik Etki'." Medya, İktidar, İdeoloji. Çev. ve der., M. Küçük. Ankara: Ark yayınevi, 1994, s. 169-209.]

Hall, S. (1980) "Cultural Studies and the Centre: Some Problematics and Problems." Culture, Media, Language. Der., S. Hall, vd. London: Hutchinson, s. 15-47.

Hall, S. (1982) "The Rediscovery of 'Ideology': Return of the Repressed in Media Studies." Culture, Society and the Media. Der., M. Gurevitch, vd. London: Routledge, s. 56-90. [**Türkçesi:** "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü." Medya, İktidar, İdeoloji. Çev. ve der., M. Küçük. Ankara: Ark yayınevi, 1994, s. 57-103.]

Hall, S. (orij. 1980, 1986) "Cultural Studies: Two Paradigms." Media, Culture and Society: A Critical Reader. Der., R. Collins, vd. London: Sage, s. 33-48.

Hall, S. (1989) "Ideology and Communication Theory." Rethinking Communication. Vol. 1: Paradigm Issues. Der., B. Dervin, vd. London: Sage, s. 40-52. [**Türkçesi:** "İdeoloji ve İletişim Kuramı." Çev., A. Gürata. Medya, Kültür, Siyaset. Der., S. İrvan. Ankara: Ark yayınevi, 1997, s. 79-87.]

Hall, S. ve M. Jacques, der. (1983) The Politics of Thatcherism. Londra: Lawrence & Wishart.

Halloran, J. D.; P. Elliot ve G. Murdock (1970) Demonstrations and Communication: A Case Study. Harmondsworth: Penguin.

Halloran, J. D. (1981) The Context of Mass Communication Research. Singapore: Asian Mass Communication Research and Information Centre.

Ham, C. ve M. Hill (1984) The Policy Process in the Modern Capitalist State. Brighton-Sussex: Wheatsheaf Books Ltd.

Hardt, H. (1989) "The Return of the 'Critical' and the Challenge of Radical Dissent: Critical Theory, Cultural Studies, and American Communication Research." Communication Yearbook. C. 12. Der., J. Anderson. Newbury Park, London, New Delhi: Sage, s. 558-600. [**Türkçesi:** "'Eleştirel'in Geri Dönüşü ve Radikal Muhalefetin Meydan Okuyuşu: Eleştirel Teori, Kültürel Çalışmalar ve Amerikan Kitle İletişimi Araştırması." Medya, İktidar, İdeoloji. Der. ve çev., M. Küçük. Ankara: Ark Yayınevi, 1994 s. 1-55.]

Hardt, H. (1992) Critical Communication Studies: Communication, History an l Theory in America. London ve New York: Routledge.

Harvey, S. (1994) A Review of S. Cunningham's Framing Culture, Allen & Unwin, 1992. Media, Culture and Society. C. 16, no. 1, January, s. 170-173.

Heclo, H. (1972) "Review Article: Policy Analysis." British Journal of Political Science. 2.

Held, D. (1983) "Central Perspectives on the Modern State." States and Societies. Der., D. Held vd. Oxford: Martin Robertson, s. 1-53.

Held, D. (1987) Models of Democracy. Cambridge: Polity.

Held, D. (1991) " Between State and Civil Society: Citizenship." Citizenship. Der., G. Andrews. London: Lawrence & Wishart, s. 19-25.

Helvacı, N. (1996) "12 Eylül Dönemi ve Sonrası İnsan Hakları Sorunları." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 13. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 720-731.

Heper, M. (1993) "Türkiye'de Siyasal Ahlakın Tarihsel Boyutları." Cumhuriyet. 30.3.1993, s. 2.

Hill, M., der. (1993) The Policy Process: A Reader. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.

Hills, J. (1986) Deregulating Telecoms: Competition and Control in the United States, Japan and Britain. Londra: Francis Pinter.

Hobsbawm, E. (1993) 1789'dan Günümüze Milletler ve Milliyetçilik. Çev., O. Akınhay. İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Hoggart, R. (1957) The Uses of Literacy. Middlesex: Penguin.

Hogwood, B. W. ve L. A. Gunn (1984) Policy Analysis for the Real World. Oxford: Oxford University Press.

Hollifield, A. ve R. Samarajiva (1994) "Changing Discourses in US International Information-Communication Policy: From Free Flow to Competitive Advantage?" Gazette. C. 54, no. 2, s. 121-143.

Homet, R. S. (1979) Politics, Cultures and Communication: European Versus American Approaches to Communications Policymaking. New York: Praeger.

Hoover, K. ve R. Plant (1989) Conservative Capitalism in Britain and the United States: A Critical Appraisal. Londra: Routledge.

Horkheimer, M. ve T. W. Adorno (1972) Dialectic of Enlightenment. New York: Herder & Herder.

Hoskins, C. ve S. McFadyen (1989) "Television in the New Broadcasting Environment: Public Policy Lessons from the Canadian Experience." European Journal of Communication. C. 4, no. 2, June, s. 173-189.

Hughes, P. ve N. McCartney (1983) "Cable Technology." Capital & Class. 19, Spring, s. 5-14.

Hughes, T. L. (1985-86) "The Twilight of Internationalism." Foreign Policy. No. 61, Winter, s. 25-48.

Humphreys, P. J. (1990a) "The International Political Economy of the Communications Revolution: The Case for a Neo-pluralist Approach." Government and Opposition. C. 25, no. 4, Autumn, s. 497-518.

Humphreys, P. J. (1990b) "The Political Economy of Telecommunications in France; with a case study of 'Telematics'." The Political Economy of Communication Policies: International and European Dimensions. Londra: Routledge. Basılmamış hali, 27s.

"Hükümetler ve Programları." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 12. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 638-656.

İnal (Akbaş), M. A. (1985) The Stereotypic Image of Turkish Politicians in Three National Newspapers. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

İnal, M. A. (1996) Haberi Okumak. İstanbul: Temuçin Yayınları.

İnceoğlu, M. (1986) Tanıtma Yöntemleri. Ankara Üniversitesi.

İnsel, A. (1990) Türkiye Toplumunun Bunalımı. İstanbul: Birikim Yayınları.

İsrafil, C. (1987) "The Privatization Program in Turkey." Turkish Review. C. 2, no. 9, Autumn, s. 19-30.

Jakubowicz, K. ve S. Jedrzejewski (1988) "Polish Broadcasting: The Choices Ahead." European Journal of Communication. C. 3, no. 1, March, s. 91-111.

Jenkins, K. (1997) Tarihi Yeniden Düşünmek. Çev., B. S. Şener. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Jessop, B. (1982) The Capitalist State. Oxford: Martin Robertson.

Jessop, B. (1990) State Theory: Putting Capitalist States in Their Place. Cambridge: Polity.

Jessop, B., vd. (1988) Thatcherism: A Tale of Two Nations. Cambridge: Polity.

Journal of Communication (1983) C. 33, no. 3. "Ferment in the Field" özel sayısı.

Journal of Communication (1993a) C. 43, no. 3. "The Future of the Field-I" özel sayısı.

Journal of Communication (1993b) C. 43, no. 4. "The Future of the Field-II" özel sayısı.

Kahveci, A. (1988) "Panel: Türkiye'de Radyo TV'deki Devlet Tekelinin Kaldırılmasındaki Eğilimler." Çağdaş Gelişmelerin Işığında Devlet Medya İlişkileri. İstanbul: 9-11 Nisan Seminer Tutanakları, Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları no. 10, s. 130-132.

Karaca, E. (19'?) Cumhuriyet Olayı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Karaca, E. (1995) Milliyet Olayı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Karataş, Ş. (1978) TRT Kavgası. İstanbul.

Karthigesu, R. (1994) "Broadcasting Deregulation in Developing Asian Nations: An Examination of Nascent Tendencies Using Malaysia as a Case Study." Media, Culture & Society. C. 16, no. 1, January, s. 73-90.

Katz, E. ve P. F. Lazarsfeld (1955) Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communications. New York: The Free Press.

Kay, J. A. ve D. J. Thompson (1986) "Privatization: A Policy in Search of a Rationale." The Economic Journal. No. 96, March, s. 18-32.

Kaya, A. R. (1985) Kitle İletişim Sistemleri. Ankara: Teori.

Kaya, A. R. (1994) "A *Fait Accompli*: Transformation of Media Structures in Turkey." METU Studies in Development. C. 21, no. 3, s. 383-404.

Keane, J. (1991) The Media and Democracy. Cambridge: Polity. [**Türkçesi**: Medya ve Demokrasi. Çev., H. Şahin. İstanbul: Ayrıntı.]

Keane, J. (1994) Demokrasi ve Sivil Toplum. Çev., N. Erdoğan. İstanbul: Ayrıntı.

Keane, J. (1995) "Structural Transformations of the Public Sphere." The Communication Review. C. 1, no. 1, s. 1-22.

Kejanlıoğlu, D. B. (1998) "Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı." Kültür ve Toplum. No. 2. Der., M. Özbek. İstanbul: Hil yayın.

Keyder, Ç. (1989) Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. Çev. S. Tekay. İstanbul: İletişim yayınları.

Kılıçbay, M. A. (1993) "Medium Size Media." Türkiye Günlüğü. No. 24, Güz, s. 18-21.

Kılıçbay, M. A. (1996) Uyruktan Vatandaşa, Geçimden İktisada. Ankara: İmge Kitabevi yayıncılık.

Kim, H. (1992) "Theorizing Deregulation: An Exploration of the Utility of the 'Broadcast Policy-Making System' Model." Journal of Broadcasting and Electronic Media. C. 36, no. 2, Spring, s. 153-172.

King, R. (1986) The State in Modern Society: New Directions in Political Sociology. Londra: MacMillan.

Klapper, J. T. (1960) The Effects of Mass Communication. New York: The Free Press.

Kleiman, H. (1991) "Content Diversity and the FCC's Minority and Gender Licensing Policies." Journal of Broadcasting and Electronic Media. C. 35, no. 3, Summer, s. 411-429.

Kocabaşoğlu, U. (1980) Şirket Telsizi den Devlet Radyosuna (TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri). Ankara: AÜ SBF yayınları, no. 442.

Kocabaşoğlu, U. (1985) "Radyo." Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim yayınları, s. 2732-2737.

Koçak, Orhan ve Semih Sökmen (1996) Söyleşi: "Türkçe'de Eleştiri, Bir Tarihselleştirme Denemesi." Defter. C. 10, no. 31, Sonbahar, s. 88-108.

Koloğlu, O. (1992) Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın. İstanbul: İletişim.

Koloğlu, O. (1995) "Liberal Ekonomi Düzeninde Basın Rejimi."Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 11. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 134-144.

Köker, L. (1990) İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi-Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori. İstanbul: Ayrıntı.

Köker, L. (1992) Demokrasi Üzerine Yazılar. Ankara: İmge.

Köker, L. (1996) "Anavatan Partisi." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 15. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1253-1257.

Kuhn, R., der. (1985) The Politics of Broadcasting. London: Croom Helm.

Laclau, E. (1985 -orij. 1977) İdeoloji ve Politika. Çev., H. Sarıca. İstanbul: Belge.

Laclau, E. ve C. Mouffe (1985) Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London ve New York: Verso. [**Türkçesi:** Hegemonya ve Sosyalist Strateji

Laclau, E. (1990 -orij. 1976) "Siyasal Düzeyin Özgüllüğü: Poulantzas-Miliband Tartışması." Kapitalist Devlet Sorunu. Çev., Y. Berkman. İstanbul: İletişim, s. 81-132.

Lappin, B., ed. (1980) The Bounds of Freedom. Londra: Constable.

Larrain, J. (1989) Theories of Development: Capitalism, Colonialism and Dependency. Cambridge: Polity Press.

Lasswell, H. (1948) "Structure and Function of Communication in Society." The Communication of Ideas. Der., L. Bryson. New York: Harper & Brothers.

Lasswell, H. (1951) "The Policy Orientation." The Policy Sciences. Der., D. Lerner ve H. Lasswell. Stanford: Stanford University Press.

Lazarsfeld, P. F. (1941) "Remarks on Administrative and Critical Research." Studies in Philosophy and Social Science. C. 9, s. 2-16.

Lazarsfeld, P. F. (1969) "An Episode in the History of Social Research: A Memoir." The Intellectual Migration. Der., D. Fleming ve B. Bailyn. Cambridge and Massachusetts: Harvard University Press, s. 270-337.

Lazarsfeld, P. F.; B. Berelson ve H. Gaudet (1948) The People's Choice. 2. Basım. New York: Columbia University Press.

Lechte, J. (1994) Fifty Key Contemporary Thinkers: From Structuralism to Postmodernity. Londra ve New York: Routledge.

Lenin, V. I. (1975 -orij. 1916) Imperialism, the Highest Stage of Capitalism. Moscow: Progress Publishers.

Lerner, D. ve H. D. Lasswell, der. (1951) The Policy Sciences. Stanford: Stanford University Press.

Lerner, D. (1958) The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East. New York: The Free Press.

Levitas, R., der. (1986) The Ideology of the New Right. Cambridge: Polity.

Lewis, B. (1993) İslâm'ın Siyasal Söylemi. Çev., Ü. Oskay. İstanbul: Cep Kitapları.

Leys, C. (1982) "Samuel Huntington and the End of Classical Modernization Theory." Introduction to the Sociology of "Developing Societies". Der., H. Alavi ve T. Shanin. Londra: MacMillan, s. 332-349.

Lindblom, C. E. (1977) Politics and Markets. New York: Basic Books.

Lukes, S. (1974) Power: A Radical View. London: MacMillan.

Luther, S. F. (1988) The United States and the Direct Broadcast Satellite: The Politics of International Broadcasting in Space. Oxford: Oxford University Press.

Mahçupyan, E. (1996) Osmanlı'dan Postmoderniteye. İstanbul: Yol yayınları-Patika.

Mahoney, E. (1989) "American Empire and Global Communication." Cultural Politics in Contemporary America. Der., I. Angus ve S. Jhally. New York: Routledge, s. 37-50.

Mardin, Ş. (1985) "19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti." Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. C. 2. İStanbul: İletişim yayınları.

Marx, K. (1977 -orij. 1852) The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. Moskova: Progress Publishers.

Marx, K. ve F. Engels (1986 -orij. 1848) Manifesto of the Communist Party. Moskova: Progress Publishers.

Mattelart, A. (1979) Multinational Corporations and the Control of Culture. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.

Mattelart, A.; X. Delcourt ve M. Mattelart (1984) International Image Markets: In Search of an Alternative Perspective. Trans., D. Buxton. London: Comedia.

Mattelart, A. ve M. Palmer (1991) "Advertising in Europe: Promises, Pressures and Pitfalls." Media, Culture and Society. C. 13, no. 4, October, s. 535-556.

McBride, S. (1980) Many Voices, One World. Unesco. [**Türkçesi**: Birçok Ses, Tek Bir Dünya. Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu, 1993.]

McGregor, M. A. (1990) "Connections among Deleted Underbrush Policies, FCC Character Standards and State Criminal Law." Journal of Broadcasting and Electronic Media. C. 34, no. 2, Spring, s. 153-170.

McQuail, D. (1987) Mass Communication Theory: An Introduction. 2. basım. London: Sage.

McQuail, D. ve The Euromedia Research Group (1990) "Caging the Beast: Constructing a Framework for the Analysis of Media Change in Western Europe." European Journal of Communication. C. 5, no. 2-3, s. 313-331.

Meehan, E. R., V. Mosco ve J. Wasko (1993) "Rethinking Political Economy: Change and Continuity." Journal of Communication. C. 43, no. 4, Autumn, s. 105-116.

Miliband, R. (1969) The State in Capitalist Society: The Analysis of the Western System of Power. Londra ve New York: Quartet Books.

Miliband, R. (1989 -orij. 1983) Kapitalist Devlet. Çev., O. Akınhay. İstanbul: Belge.

Miliband, R.; N. Poulantzas ve E. Laclau (1990) Kapitalist Devlet Sorunu. Çev., Y. Berkman. İstanbul: İletişim.

Miliband, R. (1990a -orij. 1970) "Kapitalist Devlet: Nicos Poulantzas'a Cevap. Kapitalist Devlet Sorunu. İstanbul: İletişim, s. 41-56.

Miliband, R. (1990b -orij. 1973) "Poulantzas ve Kapitalist Devlet." Kapitalist Devlet Sorunu. İstanbul: İletişim, s. 57-79.

Mills, C. W. (1956) The Power Elite. New York: Oxford University Press. [**Türkçesi:** İktidar Seçkinleri. Çev., Ü. Oskay. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.]

Mills, C. W. (1970) The Sociological Imagination. Harmonswordth: Penguin. [**Türkçesi:** Toplumbilimsel Düşün. Çev., Ü. Oskay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.]

Moore, W. E. (1990) "İşlevselcilik." Çev., Ş. Tekeli. Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi. Der., T. Bottomore ve R. Nisbet. Ankara: Vyayınları, s. 336-379.

Morley, D. (1980) The Nationwide Audience. London: BFI.

Morley, D. (1986) Family Television: Cultural Power and Domestic Leisure. London: Comedia.

Morley, D. ve K. Robins (1997) Kimlik Mekânları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar. Çev., E. Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı.

Mosco, V. (1982) Pushbutton Fantasies: Critical Perspectives on Videotex and Information Technology. Norwood, NJ: Ablex.

Mosco, V., C. (1985) "Teaching Telecommunications Policy, Critically." Canadian Journal of Communication. C. 11, no.1, Winter, s. 51-62.

Mosco, V. (1988) "Toward a Theory of the State and Telecommunications Policy." Journal of Communication. C. 38, no. 1, Winter, s. 107-124.

Mosco, V. (1989) The Pay-Per Society: Computers and Communication in the Information Age. Norwood, NJ: Ablex.

Mosco, V. (1990) "The Mythology of Telecommunications Deregulation." Journal of Communication. C. 40, no. 1, Winter, s. 36-49.

Murdock, G. (1982) "Large Corporations and the Control of Communications Industries." Culture, Society and the Media. Der., M. Gurevitch, vd. London ve New York: Routledge, s. 118-150.

Murdock, G. (1989b) "Cultural Studies: Missing Links." Critical Studies in Mass Communication. C. 6, no. 4, December, s. 436-440.

Murdock, G. (1990) "Redrawing the Map of the Communications Industries: Concentration and Ownership in the Era of Privatization." Public Communication The New Imperatives: Future Directions for Media Research. Der., M. Ferguson. London: Sage, s. 1-15.

Murdock, G. (1994-orij., 1991)) "İletişim, Modernlik ve İnsan Bilimleri." Medya, İktidar, İdeoloji. Der. ve çev., M. Küçük. Ankara: Ark yayınevi, s. 365-381.

Murdock, G. (1992) "Citizens, Consumers and Public Culture." Media Cultures: Reappraising Transnational Media. Der., K. C. Schroder ve M. Skovmand. London: Routledge, s. 17-41.

Murdock, G. (1995) "Across the Great Divide: Cultural Analysis and the Condition of Democracy." Critical Studies in Mass Communication. C. 12, no. 1, March, s. 89-95.

Murdock, G. ve P. Golding (1973) "For a Political Economy of Mass Communications." Socialist Register. s. 205-234.

Murdock, G. ve G. Phelps (1973) Mass Media and Secondary School. London: MacMillan.

Murdock, G. ve R. McCron (1979) "The Television and Delinquency Debate." Screen Education, s. 51-68.

Murdock, G. ve P. Golding (1983) "Privatising Pleasure -the Communications Revolution." Marxism Today. 10. C. 27, October, s. 32-36.

Murdock, G. ve A. Hansen (1985) "Constructing the Crowd: Popular Discourse and Press Presentation." The Critical Communications Review. Vol. 3: Popular Culture and Media Effects. Der., V. Mosco ve J. Wasko. New Jersey: Ablex.

Murdock, G. ve P. Golding (1989) "Information Poverty and Political Inequality: Citizenship in the Age of Privatized Communications." Journal of Communication. C. 39, no. 3, Summer, s. 180-195.

Mutlu, E. (1986) Karşılaştırmalı Televizyon Sistemleri ve Televizyon Yapımcılarının Mesleki Eğilimleri. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Mutlu, E. (1991-92) "Kitle İletişim Kuramları ve Türkiye'de Basın-Yayın Eğitimi." AÜ BYYO Yıllık, s. 119-142.

Mutlu, E. (1995) "Özal ve Özalcılık." Mürekkep. No. 3-4, Kış-Bahar, s. 49-62.

Mutlu, E. (1996) "İletişim Çalışmaları Alanına Aykırı Bir Bakış: Bir Üst-İletişim Olarak İletişim Çalışmaları." Yeni Türkiye. Yıl 2, no. 12, Kasım-Aralık, s. 1529-1538.

Mutlu, E. ve H. Tuncel (1996) "İletişim." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 13. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 712-718.

Mutman, M. (1994) "Televizyonu Nasıl Sorgulamalı?" Toplum ve Bilim. No., 67, Güz, s. 26-71.

Münir, M. (1993) Sabah Olayı: Sabah ve Dinç Bilgin'in Öyküsü. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Negrine, R., der. (1985) Cable Television and the Future of Broadcasting. London ve Sydney: Croom Helm.

Negrine, R. (1987) "The New Information Technologies: Is There an 'Alternative Strategy'?" Capital and Class. No. 31, Spring, s. 59-78.

Negrine, R., der. (1988b) Satellite Broadcasting: The Politics and Implications of the New Media. London ve New York: Routledge.

Negrine, R. (1989) Politics and the Mass Media in Britain. London: Routledge.

Negrine, R. ve S. Papathanassopoulos (1990) The Internationalization of Television. London ve NY: Pinter Publishers.

Nelson, C.; P. A. Treichler; ve L. Grossberg (1992) "Cultural Studies: An Introduction." Cultural Studies. Der., L. Grossberg, vd. New York ve London: Routledge, s. 1-16.

O'Connor, J. (1973) The Fiscal Crisis of the State. New York: St Martin's Press.

Offe, C. (1975) "The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation." Stress and Contradiction in Modern Capitalism. Der., L. N. Lindberg, vd. Lexington: D. H. Heath, s. 125-144.

Offe, C. (1982) "Some Contradictions of the Welfare State." Critical Social Policy 2, s. 7-16.

Offe, C. (1984) Contradictions of the Welfare State. Der., J. Keane. Londra: Hutchinson.

Oğuz, S. (1990) Yeni İletişim Teknolojilerinin Uygulamaya Konulmasını Belirleyen Etkenler: ISDN Örneği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Ana Bilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Oktay, A. (1987) Toplumsal Değişme ve Basın. İstanbul: B/F/S.

Oskay, Ü., der. ve çev. (1973) Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş. 2. Basım. Ankara: AÜ SBF yayınları.

Oskay, Ü. (1978) Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon: Azgelişmişlik Açısından Olanaklar ve Sınırlar. 2. Basım. Ankara: AÜ SBF yayınları.

Oskay, Ü. (1982) XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri: Kuramsal Bir Yaklaşım. Ankara: AÜ SBF yayınları.

Oskay, Ü. (1993) "Medya Kendi Başına Karar Vermiyor." İktisat Dergisi. Yıl 29, no. 342, Ekim, s. 55-58.

Öngören, Mahmut Tali (1982) "Türkiye'de Televizyonla İlgili Çeşitli Tarihler." İletişim 1982/4. Ankara: AİTİA GHİYO yay.

Öngören, Mahmut Tali (1985) "Televizyon." Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi. Cilt 10. İstanbul: İletişim, s. 2748-2756.

Özal, T. (1993) Değişim "Belgeleri" 1979-1992. Türk Kadınını Güçlendirme ve Tanıtma Vakfı.

Özdemir, H. (1995) "Milli Güvenlik Kurulu." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 11. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 54-58.

Özkazanç, A. (1996) "Türkiye'de Yeni Sağ." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 15. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1218-1224.

Özler, G. (1993) "1992'ye Gelene Kadar Medya." Medya. Cilt 5, no. 12, Şubat, s. 15-18.

Palmer, M. ve J. Tunstall (1988) "Deregulation and Competition in European Telecommunications." Journal of Communication. C. 38, no. 1, Winter, s. 60-69.

Parla, T. (1989) Türkiye'nin Siyasal Rejimi: 1980-1989. İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, T. (1995) "Türkiye'de Anayasa ve Meşruiyet." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 11. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 45-53.

Parsons, P. R. (1989) "Defining Cable Television: Structuration and Public Policy." Journal of Communication. C. 39, no. 2, Spring, s. 10-26.

Parsons, T. (orij. 1937 -1968) The Structure of Social Action. 2. Basım. New York: McGraw-Hill.

Parsons, T. (1951) The Social System. New York: Free Press.

Parsons, T. (1966) Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. New Jersey: Prentice-Hall.

Parsons, T. ve E. Shils, der. (1951) Toward a General Theory of Action. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Parsons, T., E. Shils ve Bales (1953) Working Papers in the Theory of Action. New York: The Free Press.

Parsons, T. ve G. Smelser (1956) Economy and Society. New York: Free Press.

Pekman, C. (1994a) "Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi Açısından." Cumhuriyet. 28 Mayıs, s. 2.

Pekman, C. (1994b) "Avrupa Standartları ve Radyo-TV Kanunu." Ayna. C. 1, no. 3-4, Yaz-Güz, s. 68-73.

Ploman, E. W. (1979) "Satellite Broadcasting, National Sovereignty, and Free Flow of Information." National Sovereignty and International Communication. Der., K. Nordenstreng ve H. I. Schiller. Norwood, NJ: Ablex, s. 154-165.

Ploman, E. W. (1984) Space, Earth and Communication. Londra: Francis Pinter.

Pool, I. de S. (1966) "Communications and Development." Modernization: The Dynamics of Growth. Der., M. Weiner. Washington, DC: Voice of America.

Pool, I de S. (1974) "The Rise of Communications Policy Research." Journal of Communication. C. 24, no. 2, s. 31-42.

Poster, M. (1984) Foucault, Marxism and History. Cambridge: Polity.

Poulantzas, N. (1973 orij. 1968) Political Power and Social Classes. Londra: NL. [**Türkçesi**: Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar. Çev., Ş. Süer ve L. F. Topaçoğlu. İstanbul: Belge, 1992.]

Poulantzas, N. (1990a -orij. 1969) "Kapitalist Devlet Sorunu." Kapitalist Devlet Sorunu. İstanbul: İletişim, s. 11-39.

Poulantzas, N. (1990b -orij. 1975) "Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau'ya Cevap." Kapitalist Devlet Sorunu. İstanbul: İletişim, s. 133-184.

Rahim, S. A. (1989) "Poststructuralist Concepts in Culture and Communication." Communication Yearbook. C. 12, s. 427-434.

Rhodes (1988) Beyond Westminster and Whitehall: Sub-Central Governments in Britain. Londra: Allen & Unwin.

Robins, K. ve F. Webster (1983) "Information Technology, Luddism and the Working Class." The Critical Communications Review. Vol. 1, The Working Class and the Media. Der., V. Mosco ve J. Wasko. Norwood, NJ: Ablex, s. 189-209.

Robins, K. ve F. Webster (1988) "Cybernetic Capitalism: Information, Technology, Everyday Life." The Political Economy of Information. Der., V. Mosco ve J. Wasko. The University of Wisconsin Press, s. 44-75.

Rogers, E. M. (1962) Diffusion of Innovations. New York: Free Press.

Rogers, E. M. (1978) "The Rise and Fall of the Dominant Paradigm." Journal of Communication. C. 28, Winter, s. 64-69.

Rogers, E. M. (1986) Communication Technology: The New Media in Society. New York: Free Press.

Rowland, W. D. (1986) "American Telecommunications Policy Research: Its Contradictory Origins and Influences." Media, Culture and Society. C. 8, no. 2, April, s. 159-182.

Rowland, W. D. ve M. Tracey (1988) "The Breakdown of Public Service Broadcasting." InterMedia. C. 16, no. 4-6, Autumn, s. 32-42.

Rubsamen, V. (1989) "Deregulation and the State in Comparative Perspecti e." Comparative Politics. C. 22, no. 1, October, s. 105-120.

Sağnak, M. (1996) Medya-Politik (1983-1993 Yılları Arasında Medya-Politikacı İlişkileri). İstanbul: Eti.

Sarti, I. (1983) "İletişim ve Kültürel Bağımlılık: Yanlış Bir Kavram." Çev., F. Keyman. Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar. Der., K. Alemdar ve R. Kaya. Ankara: Savaş yayınları, s. 139-161.

Saunders, P. ve C. Harris (1990) "Privatization and the Consumer." Sociology. C. 24, no. 1. Der., A. Warde, s. 57-75.

Saybaşılı, K. (1985) Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar. Ankara: Birey ve Toplum.

Saybaşılı, K. (1986) Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Saybaşılı, K. (1992) İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye. İstanbul: Bağlam.

Schiller, D. (1982) Telematics and Government. Norwood, NJ: Ablex.

Schiller, H. I. (1969) Mass Communications and American Empire. New York: Augustus M. Kelly.

Schiller, H. I. (1973) The Mind Managers. Boston: Beacon Press. [**Türkçesi:** Zihin Yönlendirenler. Çev., C. Cerit. İstanbul: Pınar yayınları, 1993.]

Schiller, H. I. (1989) "Is There a United States Information Policy?" Hope and Folly: The United States and Unesco 1945-1985. W. Preston, vd. Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 287-311.

Schlesinger, P. (1994) Medya, Devlet ve Ulus: Siyasal Şiddet ve Kolektif Kimlik. Çev., M. Küçük. İstanbul: Ayrıntı.

Schramm, W. (1964) Mass Media and National Development. Stanford, CA: Unesco and Stanford University Press.

Schramm, W. (1977) Big Media, Little Media. Beverly Hills, CA: Sage.

Schroder, K. C. (1987) "Convergence of Antagonistic Traditions? The Case of Audience Research." European Journal of Communication. C. 2, no. 1, March, s. 7-31.

Schumacher, E. F. (1973) Small is Beautiful: Economics as if People Mattered. New York: Harper & Row.

Seaton, J. (1978) "Government Policy and the Mass Media." The British Press: A Manifesto. Der., J. Curran. Londra: Macmillan, s. 296-310.

Servaes, J. (1986) "Development Theory and Communication Policy: Power to the People!" European Journal of Communication. C. 1, no. 2, June, s. 203-229.

Servaes, J. (1989) "Cultural Identity and Modes of Communication." Communication Yearbook. C. 12, s. 383-416.

Servaes, J. (1992) "'Europe 1992': The Audiovisual Challenge." Gazette. C. 49, no. 1-2, January-March, s. 75-97.

Seymour-Ure, C. (1987) "Media Policy in Britain: Now You See It, Now You Don't." European Journal of Communication. C. 2, no. 3, September, s. 269-288.

Shackleton, J. R. (1985) "UK Privatisation-US Deregulation." Political Studies Association. C. 5, no. 2, October.

Shannon, C. E. ve W. Weaver (1949) The Mathematical Theory of Communication. Urbana: University of Illinois Press.

Shooshan, H. M. ve C. R. Sloan (1982) "FCC Media Ownership Rules: The Case for Repeal." Journal of Communication. C. 32, no. 4, Autumn, s. 157-163.

Siebert, F.; T. Peterson ve W. Schramm (1956) Four Theories of the Press. Urbana: University of Illinois Press.

Simons, J. (1995) Foucault and The Political. Londra: Routledge.

Siune, K., vd. (1986) "A Framework for Comparative Analysis of European Media Policy-Making." New Media Politics: Comparative Perspectives in Western Europe. Euromedia Research Group -Der., D. McQuail ve K. Siune. Londra: Sage, s. 12-26

Skocpol, T. (1978) States and Social Revolution. Cambridge: Cambridge University Press.

Skocpol, T. (1993 -orij. 1985) "Bringing the State Back In." The Policy Process: A Reader. Der., M. Hill. New York: Harvester/Wheatsheaf, s. 86-100.

Slack, J. D. ve M. Allor. (1983) "The Political and Epistemological Constituents of Critical Communication Research." Journal of Communication. C. 33, no. 3, s. 208-218. [**Türkçesi:** "Eleştirel İletişim Araştırmalarının Politik ve Epistemolojik Kökenleri." İLEF Yıllık '94. Çev., G. Seçkin. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi yay., 1997, s. 263-274.]

Smith, A., der. (1974) British Broadcasting. Newton Abbot: David and Charles.

Smith, G. ve D. May (orij. 1980 -1993) "The Artificial Debate Between Rationalist and Incrementalist Models of Decision Making." The Policy Process: A Reader. Der., M. Hill. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf, s. 197-211.

Smythe, D. W. (1972) "Some Observations on Communication Theory." Sociology of Mass Communication. Der., D. McQuail. Middlesex: Penguin.

Soysal, M. (1979) 100 Soruda Anayasanın Anlamı. 5. Basım. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Sönmez, M. (1992) 100 Soruda 1980'lerden 1990'lara "Dışa Açılan" Türkiye Kapitalizmi. İstanbul: Gerçek yayınevi.

Splichal, S. (1993) A Review of Euromedia Research Group's The Media in Western Europe, Sage, 1992. European Journal of Communication. C. 8, no. 3, September, s. 393-394.

Stirling, C. H. (1982) "The FCC and Changing Technological Standards." Journal of Communication. C. 32, no. 4, Autumn, s. 137-147.

Streeter, T. (1987) "The Cable Fable Revisited: Discourse, Policy, and the Making of Cable Television." Critical Studies in Mass Communication. C. 4, no. 2, June, s. 174-200.

Streeter, T. (1994) "Selling the Air: Property and the Politics of US Commercial Broadcasting." Media, Culture & Society. C. 16, no. 1, January, s. 91-116.

Sussman, G. ve J. A. Lent, der. (1991) Transnational Communications: Wiring the Third World. Newbury Park, CA: Sage.

Syversten, T. (1992) Public Television in Transition: A Comparative and Historical Analysis of the BBC and the NRK. Oslo: Kult.

Şahin, H. (1974) Broadcasting Autonomy in Turkey: 1961-1971. Indiana University. Basılmamış doktora tezi.

Şahin, H. ve A. Aksoy (1993) "Türkiye'de Kimlik." Medya. C. 6, no. 1, Mart, s. 22-25.

Şaylan, G. (1981) Çağdaş Siyasal Sistemler. Ankara: TODAİE yayınları.

Taşer, C. (1969) Radyonun Organizasyonu ve Özerkliği. Ankara: Kardeş.

Thompson, E. P. (1963) The Making of The English Working Class. London.

Thompson, E. P. (1965) "The Pecularities of the English." Socialist Register. No. 2.

Toffler, A. (1981) Üçüncü Dalga. Çev., A. Seden. İstanbul: Altın Kitaplar.

Tokgöz, O. (1972) Türkiye ve Orta Doğu Ülkelerinde Radyo ve Televizyon Sistemleri: Mukayeseli Bir Araştırma. Ankara: AÜ SBF Yayınları.

Topuz, H. (1984) Uluslararası İletişim. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yay.

Topuz, H.; K. Alemdar; R. Kaya; O. Kurtböke ve N. Örki (1989) Basında Tekelleşmeler. İstanbul: İLAD ve TÜSES.

Topuz, H.; M. T. Öngören; A. Aziz ve M. Önen (1990) Yarının Radyo ve Televizyon Düzeni: Özgür, Özerk ve Çoğulcu bir Alternatif. İstanbul: İLAD ve TÜSES.

Tuğrul, Semih (1975) Televizyon Olayları. İstanbul: Koza.

Tuncay, İ. (1988) "Panel: Türkiye'de Radyo TV'deki Devlet Tekelinin Kaldırılmasındaki Eğilimler." Çağdaş Gelişmelerin Işığında Devlet Medya İlişkileri. İstanbul: 9-11 Nisan Seminer Tutanakları, Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları no. 10, s. 123-125.

Tuncel, H. (1994) "Bab-ı Ali'den İkitelli'ye." Birikim. No. 64, Ağustos, s. 33-38.

Tunçay, M. (1985) "Siyasal Gelişmenin Evreleri." Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim yayınları, s. 1967-1990.

Tunçay, M., der. (1986) Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-3. Yakın Çağ. Seçilmiş Yazılar. Ankara: VTeori.

Tunstall, J., der. (1970) Media Sociology: A Reader. London: Constable.

Tunstall, J. (1977) The Media are American. New York: Columbia University Press.

Tunstall, J. (1983) The Media in Britain. Londra: Constable.

Tunstall, J. (1984) "Media Policy Dilemmas and Indecisions." Parliamentary Affairs. C. 37, no. 3, Summer, s. 310-326.

Tunstall, J. (1986) Communications Deregulation: The Unleashing of America's Communications Industry. Oxford: Basil Blackwell.

Tunstall, J. (1991) "A Media Industry Perspective." Communication Yearbook. C. 14, s. 163-186.

Tunstall, J. ve M. Palmer (1987) "Deregulation- British Muddles, French Plans." InterMedia. C. 15, no. 4-5, July-September, s. 34-37.

Turner, G. (1992) "'It Works For Me': British Cultural Studies, Australian Cultural Studies, Australian Film." Cultural Studies. Der., L. Grossberg, vd. New York ve London: Routledge, s. 640-653.

Tuşalp, E. (1993) "Bir Hanedan Masalı" (dizi yazı) Cumhuriyet. 3-12 Ekim.

Uğur, A. (1986) Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal ve Siyasal Etkileri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi).

Uğur, A. (1991) Keşfedilmemiş Kıta: Günlük Yaşam ve Zihniyet Kalıplarımız. İstanbul: İletişim.

Uğur, A. (1992) Bilgi, Bilgisayar ve Toplum. Basılmamış Doçentlik çalışması.

Uzunoğlu, S. (1996) "Türkiye'de Özelleştirme." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 13. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 697-701.

Van Cullenberg, J. ve P. Slaa (1993) "From Media Policy towards a National Communications Policy: Broadening the Scope." European Journal of Communication. C. 8, no. 2, June, s. 149-176.

Vedel, T. ve W. H. Dutton (1990) "New Media Politics: Shaping Cable Television Policy in France." Media, Culture & Society. C. 12, no. 4, s. 491-524.

Verdery, K. (1994) "Beyond the Nation in Western Europe." Social Text 41. C. 12, no. 4, Winter, s. 1-19.

Vickers, J. ve G. Yarrow (1986) "Telecommunications: Liberalisation and the Privatisation of British Telecom." Privatisation and Regulation: The UK Experience. Der., J. Kay, vd. Oxford: Clarendon Press, s. 221-240.

Wagner, P. (1996) Modernliğin Sosyolojisi. Çev., M. Küçük. İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Wallerstein, I. (1995) "The Modern World-System and Evolution." Journal of World-Systems Research. C. 1, no. 19, s 1-15.

Weber, M. (1986) Sosyoloji Yazıları. Yayına haz., H. H. Geerth ve C. W. Mills. Çev., T. Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı yayınları.

Wedell, E. G. (1968) Broadcasting and Public Policy. Londra: Michael Joseph.

Wells, A. (1972) Picture Tube Imperialism? New York: Maryknoll.

White, D. M. (1964) "Mass-Communication Research: A View in Perspective." People, Society, and Mass Communications. Der., L. A. Dexter ve D. M. White. New York: The Free Press, s. 521-546.

Wildavsky, A. (1979) Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis. Boston: Little Brown.

Wilks, S. ve M. Wright (1988) "Conclusion: Comparing Government-Industry Relations: States, Sectors, and Networks." Comparative Government-Industry Relations: Western Europe, United States and Japan. Der., S. Wilks ve M. Wright. New York: Oxford University Press, s. 274-314.

Williams, R. (1958) Culture and Society 1780-1950. New York: Harper & Row, Publishers.

Williams, R. (1961) The Long Revolution. London: Chatto and Windus.

Williams, R. (1983) Keywords: A Vocabulary of Culture and Society. Genişletilmiş basım. London: Flamingo ve Fontana Press.

Williams, R. (1990) Television: Technology and Cultural Form. ?. basım. London: Routledge.

Wright, M. (1988) "Policy Community, Policy Network and Comparative Industrial Policies." Political Studies. C. 36, no. 4, Dec., S. 593-612.

Yengin, H. (1994) Ekranın Büyüsü: Batıda Değişen Televizyon Yayıncılığının Boyutları ve Türkiye'de Özel Televizyonlar. İstanbul: Der yayınları.

Yüzbaşıoğlu, N. (1995) "1982 Anayasası." Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. C. 11. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 28-44.

ÖZEL BELGELER

Almanya ve Türkiye'de Özel Radyoların Güncel Sorunları: Yasal, Ekonomik ve Örgütsel Temeller Sempozyumu Notları. Atatürk Kültür Merkezi: İstanbul Alman Kültür Merkezi, TÜRSAK ve TÜSES, 12-13.3.1993.

Anadolu Radyocular Birliği açıklamaları-1993

Genç Radyo Anonsları -1993

Medyada Tekelleşme Toplantı Tutanakları. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, 7.2.1995.

Türkiye Özel Radyo ve Televizyoncular Grubu Eskişehir Oturumu Kararları-1993

Yasa taslakları (çeşitli kurum ve kişilerin hazırladığı özel radyo televizyonların düzenlenmesine ilişkin yasa taslakları)

Yayıncılıkla ilgili olarak düzenlenen çeşitli toplantı, panel, açık oturum kayıtları.

RESMİ BELGELER

Bilirkişi raporları

Çeşitli mahkeme kararları

Devletin Kavram ve Kapsamı. Ankara: MGK Genel Sekreterliği Yayınları, no. 1, 1990.

Genelgeler (İçişleri Bakanlığı ve Ulaştırma Bakanlığı'nın ilgili genelgeleri)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Radyo ve Televizyon Özel İhtisas Komisyonu Raporu. 1966.

Özel Radyo-Televizyon Kanunu Konusundaki Görüş ve Düşünceler (Devlet Bakanı Gökberk Ergenekon'un topladığı görüşler) Ankara: Desen Ofset, 1992.

Radyo ve Eğitim. Ankara: TRT Merkez Program Dairesi Başkanlığı Servis Yayınları. No. 8, 1965.

Resmi Gazete'nin ilgili sayıları (ör., yasa metinleri, yönetmelikler, Anayasa Mahkemesinin konuyla ilgili başvurularda verdiği gerekçeli kararlar, vb.)

RTYK. Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu'nun Özel Televizyon ve Radyo Uygulamasına İlişkin Görüş ve Önerilerini Kapsayan Rapor. Ankara: (Çoğaltma) 1990.

TC Başbakanlık DPT Eğitim Politikası Özel İhtisas Komisyonu TRT Komitesi Radyo ile Eğitim Raporu. 1963.

"Telsiz Kanunu Tasarısı ve Komisyon Raporlarının Görüşülmesi". Danışma Meclisi Tutanak Dergisi. C. 6. Birleşim 105, s. 78-94. 14.6.1982.

"Telsiz Kanunu Tasarısı ve Komisyon Raporlarının Görüşülmesi". Danışma Meclisi Tutanak Dergisi. C. 6. Birleşim 106, 107, 108, s. 102-203. 16, 17, 21.6.1982.

"Telsiz Kanunu Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporunun Görüşülmesi." Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi. C. 8. Birleşim 138, s. 517-550. 5.4.1983.

Ticaret Sicili Gazetesi'nin ilgili sayıları

TRT Genel Yayın Planları

1981 TRT Genel Yayın Planı. Basılı yayın. No. 128.

1982 TRT Çalışma, Program ve Bütçesi. TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. 17. Dönem (bütün ciltler)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi 18. dönem (bütün ciltler)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi 19. dönem (bütün ciltler)

Türkiye Milli Televizyon Şebekesi Etüdü. Ankara: TRT Genel Müdürlüğü, 1968.

"Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu Tasarısı ve Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporunun Görüşülmesi." Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi. C. 11. Birleşim 182, s. 360-391. 10.11.1983.

"Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanunu Tasarısı ve Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonu Raporu." Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi. C. 11. Sıra sayısı 718. Ek 69 s. 10.11.1983.

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet. 1988-1994.

EP. 1992-1993.

Hürriyet. 1991 ve 1993.

İktisat Dergisi. 1993-1994.

İletişim Dünyası. 1992.

Medya. 1991-1993.

Milliyet. 1991 ve 1993.

Sabah. 1993.

Video & Film. 1990.

YASA METİNLERİ

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 1982

2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu. 1983.

2813 sayılı Telsiz Kanunu. 1983.

2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun. 1983.

3517 sayılı Radyo ve Televizyon Verici İstasyonlarının PTT İşletmesi Genel Müdürlüğü Tarafından Kurulması ve İşletilmesi ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. 1989.

3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun. 1994.

Kejanlıoğlu, Dilek Beybin, *Türkiye'de Yayıncılık Politikası: Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Türkiye'de Radyo Televizyon Yayıncılığı*, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Erol Mutlu, xiv-339 s., 1998.

ÖZET

1980'lerde ve 1990'ların başında bütün dünyada, yayıncılık alanında yaşanan bir kargaşaya ve değişime tanık olduk. Türkiye bir istisna değildi ve olamazdı. Ama bu değişim sürecinde -yayıncılıkta devlet tekelinden tecimsel girişimlerin katıldığı ikili bir sisteme geçiş sürecinde- Türkiye'ye özgü özelliklerin varlığını da kabul etmek gerekiyor. İşte bu çalışma, Türkiye'de yeni yayıncılık sistemine geçiş sürecini, özgüllükleri vurgulayarak aydınlatma çabasındadır.

Yayıncılık yapılarında küresel boyutta yaşanan değişimin yanı sıra Türkiye'nin özgüllüğü de vurgulandığı için bu çalışmanın ikili bir amacı olmak zorundadır. Bu çalışma, ilkin, ulusal ve uluslararası düzeydeki failleri ve etkenleri açığa çıkaracak biçimde yayıncılık siyasasındaki değişimlere ve yayıncılıktaki sistem değişimine ilişkin bir modeli geliştirmek amacındadır. Bunun için önce "yayıncılık siyasası"nın bir analiz konusu oluşturmasının yeni eğilimlerden biri olması ve bir inceleme alanı olarak belirsizliği yüzünden, beşeri ve toplumsal bilimler bağlamında bir arayışa yönelinmiştir. Daha sonra değişik yaklaşımlardan yararlanarak kurulan analiz çerçevesinde Türkiye'nin özgüllüğü/farklılığı gözetilmeye çalışılmıştır. İkinci ve asıl amaç ise, yukarıda da işaret edildiği gibi, Türkiye'deki siyaset süreci ile yayıncılığın siyasal ve iktisadi boyutlarını inceleyerek 1980 ile 1994 arasındaki yayıncılık siyasasını ya da siyasalarını açığa çıkarmaktır.

Bu çerçevede dört argüman ileri sürülmüştür: (1)Türkiye'de yayıncılık alanında ikili bir sisteme geçileceği öngörülebilirdir; (2)siyasasızlık da bir siyasadır; (3)Türkiye'de kamu siyasa sürecinden dışlanır; (4)Türkiye'de yayıncılık hem İslami ve milliyetçi akımlarla eklemlenen bir tüketim kültürü siyasasının önemli bir parçası olarak, hem de "milli güvenlik" gerekçesiyle kontrol altına alınması gereken bir etkinlik alanı olarak görülür.

Değerlendirmede, öncelikle, kurulan analiz modelinin Türkiye'de siyasetin işleyişine göre, özellikle kurumsal olarak tanımlanan eyleyenler ve mantıkları (ya da çıkarları) açısından değiştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Diğer sonuçları ise şöyle

sıralayabiliriz: (1)Türkiye'de ikili bir sisteme geçilmesi öngörülür olsa da, siyasa sürecindeki unsurlar ve siyasadaki değişmeleri öndeyilemek zordur; (2)bir alandaki siyasa, ilgili diğer alanlarla ilişkisi içinde analiz edilmelidir ve 80'lerin sonu ve 90'ların başında Türkiye'de yayıncılık alanında hem örtük, hem de açık siyasalar vardır; (3)bu dönemde siyasa-yapımında kısa bir süre için demokratik(-seçkinci) bir eğilim çıkarsanabilmesine karşın Türkiye'de kamunun, genellikle, "yurttaşlar"dan değil, hükümet eylemlerinin edilgen alıcıları olan devlete tabi ahaliden ve tüketicilerden oluştuğu düşünülür; (4)"milli güvenlik", siyasa yapımındaki en önemli terim olarak görünmektedir ama bu çalışma medya endüstrisindeki yapılaşmayı anlamada ve yayıncılığı simgesel bir etkinlik olarak incelemede yetersiz kaldığı için medya ekonomisi ve tüketim kültürü hakkında söyledikleri çok geneldir, bunun için daha fazla araştırmaya gereksinim vardır.

Kejanlıoğlu, Dilek Beybin, *Broadcasting Policy in Turkey: Economic and Political Dimensions of Broadcasting in Turkey (1980-1994)*, Ph.D. Thesis, Superviser: Prof. Dr. Erol Mutlu, xiv-339 p., 1998.

ABSTRACT

We have witnessed a kind of turmoil in broadcasting in the 1980's and early 1990's all over the world. Turkey is not and cannot be an exception. Yet it has its own pecularities in the process of change from state monopoly in broadcasting towards a dual system with commercial undertakings. This study attempts to highlight this process.

As the pecularities of Turkey has been emphasized along with the global changes in broadcasting structures, this study has to have a double aim. First, it aims to develop an operational model of changes in broadcasting policy and systemic change in broadcasting by clarifying the agents and factors both costraining and enabling, both national and international. The interdisciplinary nature of the analyses of "broadcasting policy" has directed us to locate this recent area of study into a wider context of social sciences and humanities. Then, a framework has been built through using studies of critical European neo-pluralist and European and American neo-Marxist scholars including political economy approach in international communications. Yet, a version of cultural studies from Australia and some non-Western studies on communications policy have been included to reserve differences between Western and Turkish politics. The second and the main aim of the study is, as pointed out above, to reveal the broadcasting policy/policies in Turkey from 1980 to 1994 through examining the political process and political and economic dimensions of broadcasting.

Accordingly, four arguments have been posed: (1)passing to a dual system in broadcasting in Turkey is predictable; (2)non-policy is a policy; (3)Turkish public is out of consideration in policy process; (4)broadcasting in Turkey is seen both as an important part of consumerist orientation in economy and culture articulated with İslamic and nationalistic currents and as an area to be tightly controlled by the state under cover of "national security."

The evaluation of the data shows that the model should be modified, especially most of the actors identified as institutions and their logic, according to the working of politics in Turkey. And as a conclusion, the findings can be listed as follows: (1)though passing to a

dual broadcasting system in Turkey has been foreseeable, elements in policy process and changes in policies have been hard to predict; (2)policy in one area should be analysed in relation to the policies in related areas and there have been both explicit and implicit policies in broadcasting in Turkey in the late 80's and early 90's; (3)in broadcasting policy arena, though a democratic(-elitist) tendency in policy-making for a short time-span could be detected in this period, Turkish public has usually been regarded as inhabitants subject to the state, passive recipients of governmental actions and as consumers rather than as "citizens" whether active or not; and (4)"national security" appears as the most important term in broadcasting policy-making but as this study has remained limited in understanding structuration of media industry in Turkey and in examining broadcasting as an symbolic activity, arguments about media economics and consumer culture could only be posed generally -as general as (re)asserting obvious concentration and consumerist orientation in media-; in fact, more resesarch is needed.